

ZALOŽBA
Z R C

Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem

Kozma Ahačič

Kozma Ahačič (1976) je raziskovalec na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, kjer sodeluje pri pripravi Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Študiral je slovenski in latinski jezik na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 2007 je tam tudi doktoriral iz tematike, ki jo prinaša pričujoča monografija. V svojem raziskovalnem delu se ukvarja z vprašanji historične sociolingvistike, prevajalstva, retorike, zgodovine slovničarstva, s koncepti umetnih jezikov ter s pesniškim opusom Jovana Vesela Koseskega, o katerem je izdal tudi monografijo. Aktiven je tudi kot pesnik, libretist in scenarist. Od februarja 2007 poučuje predmet Zgodovina slovenskega jezika na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici.

Zbirka Linguistica et philologica 18
Urednica zbirke Varja Cvetko Orešnik

Kozma Ahačič
*Zgodovina misli o jeziku in književnosti
na Slovenskem: protestantizem*

© 2007, Založba ZRC, ZRC SAZU

Recenzenta Igor Grdina, Majda Merše
Jezikovni pregled Jožica Narat
Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan
Prelom Brane Vidmar

Izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Zanj Varja Cvetko Orešnik

Založila Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založbo Oto Luthar
Glavni urednik Vojslav Likar

Tisk Collegium Graphicum, d. o. o., Ljubljana
Naklada 500

Izid knjige je podprla Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6"15"

AHAČIČ, Kozma

Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem:
protestantizem / Kozma Ahačič. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC
SAZU, 2007. - (Zbirka Linguistica et philologica ; 18)

ISBN 978-961-254-018-0
234826496

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612540180>

KOZMA AHAČIČ

ZGODOVINA MISLI O JEZIKU
IN KNJIŽEVNOSTI NA SLOVENSKEM:
PROTESTANTIZEM

LJUBLJANA 2007

Natu ga imαιο so vfem fliffom inu zhafom ifuprashati, Slatinskim Iefykom, inu faslishati, Ieli fa dofti vuzhen, aku vmei inu faftopi prau to Grammatico, Dialectico, Rhetoriko, fna prou ino Congrue Latinski gouoriti. /.../ Natu /.../ Ima ta Superintendens, oli Starishi Pridigar oli Farnoshter pred ta Sredni Altar ftopiti, Inu pred nim ima ta Noui Pridigar Vkoraki stati, Inu ta Superintendens ima lete beffede Cristufeue inu S. Paula ozhitu glosnu vtim gmain faftopnim Deshelskim Iefykom brati, Inu letaku fazheti gouoriti.

*Primož Trubar
Cerkovna ordninga, 1564: 72a, 75b*

KAZALO

Uvod	11
1 Uvodni shematski pregled dejavnikov in ohranjenih pričevanj pisne kulture v slovenskem prostoru pred pojavom slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju	15
1.1 Raba jezika po družbenih položajih	15
1.2 Šolstvo	18
1.2.1 Elementarno šolstvo	18
1.2.2 Socialni izvor učencev	19
1.2.3 Raba jezikov v elementarnem šolstvu	20
1.2.4 Univerzitetno izobraževanje	20
1.3 Rokopisi, knjige in knjižnice	21
1.4 Latinska, nemška in slovenska besedila iz 15. stoletja	23
2 Sociolingvistični pregled nekaterih glavnih vprašanj s področja jezika in knjižne produkcije v 16. stoletju	27
2.1 Uvod	27
2.2 Pisci protestantskih del	30
2.3 Naslovniki protestantskih del	31
2.3.1 Kdo je <i>preprosti človek</i> in kdo <i>gemeiner mann</i>	31
2.3.2 Drugi naslovniki	36
2.4 Vloga rabe različnih jezikov glede na odnos tvorcev besedil do naslovnikov	39
2.5 Branje in poslušanje	42
2.6 Raba slovenščine v cerkvi	45
2.7 Šolanje uporabnikov knjižnega jezika	48
2.8 Financiranje protestantskih del	56
2.9 Prodaja, nakup in naklada protestantskih knjig	63
2.10 Uporabniki	66
2.11 Pogled naprej	68
3 Bohoričeva slovnica <i>Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura</i>	69
3.1 Uvod	69
3.2 Pregled dosedanjih obravnav	72
3.3 Pregled možnih virov za Bohoričevo slovnico in tedanjega stanja v jezikoslovju	81
3.3.1 Filip Melanchthon	81
3.3.2 Donat	85
3.3.3 Priscian	88
3.3.4 Latinsko humanistično slovnično izročilo pred Bohoričem	88
3.3.5 Slovničarstvo v bližnjih evropskih deželah v 16. stoletju	97
3.3.5.1 Nemčija	97
3.3.5.2 Francija	101
3.3.5.3 Italija	107
3.3.5.4 Druge slovnice ljudskih jezikov	113

3.4 Analiza Bohoričeve slovnice.....	117
3.4.1 <i>Etymologia</i> – pregibanje besed	118
3.4.1.1 <i>Nomen</i> – ime (BH 1584: 40–78)	119
3.4.1.1.1 <i>Motio adiectivorum</i> – pregibanje pridevnikov po spolu in <i>motio substantivorum</i> – (besedotvorno) pregibanje samostalnikov po spolu (BH 1584: 40–41).....	119
3.4.1.1.2 <i>Comparatio</i> – stopnjevanje pridevnika (BH 1584: 41–43).....	120
3.4.1.1.3 <i>Genus</i> – spol (BH 1584: 43).....	121
3.4.1.1.4 <i>Figura</i> – ime glede na stopnjo tvorjenosti (BH 1584: 44).....	122
3.4.1.1.5 <i>Casus</i> – sklon (BH 1584: 44).....	122
3.4.1.1.6 <i>Numerus</i> – število	125
3.4.1.1.7 <i>Declinatio</i> – sklanjatev (BH 1584: 44–66).....	126
3.4.1.1.8 <i>Articulus</i> – člen (BH 1584: 44–46).....	126
3.4.1.1.9 <i>Paradigmata declinationum</i> – vzorci sklanjatev (BH 1584: 46–47, 54–55, 60–61, 63–66).....	129
3.4.1.1.10 Slovarčki ob paradigmah (BH 1584: 47–54, 55–60, 61–63, 114–116, 128–134, 147–151).....	130
3.4.1.1.11 <i>Species</i> – vrsta (BH 1584: 67–76)	132
3.4.1.1.12 <i>Numeralia</i> – števnik (BH 1584: 69–78).....	134
3.4.1.1.13 <i>De anomalis</i> – posebnosti (BH 1584: 76–78)	135
3.4.1.1.14 <i>De compositorum declinatione</i> – sklanjatev zloženih imen (BH 1584: 78).....	136
3.4.1.2 <i>Pronomen</i> – zaimek (BH 1584: 79–94).....	137
3.4.1.3 <i>Verbum</i> – glagol (BH 1584: 94–153)	139
3.4.1.3.1 <i>Genus</i> – način in spol pri glagolu (BH 1584: 95).....	140
3.4.1.3.2 <i>Tempus</i> – čas (BH 1584: 95).....	140
3.4.1.3.3 <i>Modus</i> – naklon (BH 1584: 95)	141
3.4.1.3.4 <i>Figura</i> – stopnja tvorjenosti glagolov (BH 1584: 96)	143
3.4.1.3.5 <i>Persona</i> – oseba (BH 1584: 96).....	143
3.4.1.3.6 <i>Numerus</i> – število (BH 1584: 96).....	144
3.4.1.3.7 <i>Coniugatio</i> – spregatev (BH 1584: 96).....	144
3.4.1.3.8 <i>Species</i> – vrsta (BH 1584: 97).....	145
3.4.1.3.9 <i>De formatione temporum in verbis</i> – pravila za tvorjenje glagolskih časov (BH 1584: 98–102).....	145
3.4.1.3.10 Sheme spregatev glagolov (BH 1584: 102–153)	150
3.4.1.3.11 <i>Passivum</i> – trpnik (BH 1584: 116–121, 135–140, 152).....	152
3.4.1.3.12 <i>Impersonalia</i> – neosebni glagoli (BH 1584: 121–122, 140–141, 152–153)	155
3.4.1.4 <i>Participium</i> – deležnik (BH 1584: 153).....	155
3.4.1.5 <i>Adverbium</i> – prislov (BH 1584: 154–158).....	156
3.4.1.6 <i>Praepositio</i> – predlog (BH 1584: 158–164).....	160
3.4.1.7 <i>Coniunctio</i> – veznik (BH 1584: 164–166).....	163
3.4.1.8 <i>Interiectio</i> – medmet (BH 1584: 166).....	164
3.4.1.9 Jeziki v etimologiji	165
3.4.1.10 Viri za poglavje o etimologiji – sklepi.....	165
3.4.2 <i>Syntaxis</i> – skladnja.....	167
3.4.2.1 <i>Syntaxis nominis</i> – skladnja imena (BH 1584: S1–9)	168
3.4.2.2 <i>De syntaxi verborum</i> – skladnja glagolov (BH 1584: S9–52).....	171
3.4.2.2.1 <i>De syntaxi verborum [cum nominativis]</i> – skladnja glagolov z imenovalniki (BH 1584: S9–12).....	171
3.4.2.2.2 <i>De figuris</i> – figure (BH 1584: S12–19).....	172
3.4.2.2.3 <i>De syntaxi verborum cum obliquis</i> – skladnja glagolov z odvisnimi skloni (BH 1584: S19–30)	173
3.4.2.2.4 <i>De passivis; deponentia</i> – trpni glagoli in deponentniki (BH 1584: S30–31).....	174

3.4.2.2.5 Neosebne glagolske oblike (BH 1584: S31–36).....	174
3.4.2.2.6 Drugi primeri rabe sklonov (BH 1584: S36–44).....	175
3.4.2.2.7 <i>Numeri syntaxis</i> – skladnja števnikov (BH 1584: S44–46).....	176
3.4.2.2.8 <i>De impersonalibus</i> – neosebni glagoli (BH 1584: S46–52).....	176
3.4.2.3 Skladnja preostalih besednih vrst (BH 1584: S52–59).....	177
3.4.2.4 Primerjalni pregled primerov v Bohoričevi in Melanchthonovi skladnji.....	177
3.4.2.5 Opažanja pri primerjavi slovenskih in latinskih oblik pri Bohoriču.....	192
3.4.2.6 Mesto nemščine in germanizmov v Bohoričevi skladnji.....	196
3.4.3 <i>Examen etymologiae, examen syntaxeos</i> – preizkus etimologije, preizkus skladnje.....	198
3.4.4 Dve kratki poglavji na koncu slovnice.....	200
3.4.4.1 <i>De prosodia seu accentu</i> – prozodija ali naglaševanje (BH 1584: (6)–(7)).....	200
3.4.4.2 <i>De metaplasmis quibusdam speciebus</i> – nekaj vrst metaplazma (BH 1584: (6)).....	200
3.4.5 <i>Orthographia</i> – pravopis (BH 1584: 1–39).....	201
3.4.6 <i>Praefatio</i> – predgovor (BH *2a–**4b).....	206
3.4.7 Naslovnica Bohoričeve slovnice.....	211
4 Mala slovnica štirih jezikov v Megiserjevem slovarju iz leta 1592.....	215
4.1 <i>Nomen</i> – ime (MD 1592: Y 1a–Y 3b).....	217
4.2 <i>Pronomen</i> – zaimek (MD 1592: Y 4a–Y 6b).....	219
4.3 <i>Verbum</i> – glagol (MD 1592: Y 7a–Z 8a).....	221
5 Misel o jeziku zunaj slovnice: jezikoslovni drobci v nekaterih delih slovenskih protestantskih piscev.....	225
5.1 Opisi jezikovnih vprašanj.....	226
5.1.1 Črkopis in opisi izgovora posameznih glasov.....	226
5.1.2 Oblikoslovje.....	230
5.1.3 Skladnja.....	231
5.1.4 Ravni(ne) jezika.....	231
5.1.5 Jezik, narečje, govor.....	231
5.1.6 Vpliv Biblije na oblikovanje predstave o jeziku in jezikih.....	234
5.2 Jezikoslovna terminologija pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja.....	242
6 Pogled od zunaj – Nikodem Frischlin.....	247
6.1 <i>Quaestiones grammaticae</i> in <i>Strigilis grammatica</i> , Frischlinovi slovnični deli, napisani v Ljubljani.....	248
6.2 Spis <i>De ratione instituendi puerum</i> in odmevi Frischlinovega delovanja na ljubljanski stanovski šoli.....	252
6.3 Slovenščina med drugimi jeziki.....	256
7 Misel o prevajanju in prevajalska praksa.....	257
7.1 Slovenski izrazi za prevajanje in prevod.....	258
7.2 Tehnika prevajanja in viri za prevod svetopisemskih besedil.....	263
7.2.1 Pregled dosedanjih pomembnejših obravnav.....	263
7.2.2 Kaj pravijo o virih za svoje prevode svetopisemskih besedil slovenski protestantski pisci.....	268
7.2.2.1 Primož Trubar.....	268
7.2.2.2 Jurij Dalmatin.....	269
7.2.2.3 Sebastijan Krelj in Jurij Juričič.....	270
7.2.3 Analiza virov za svetopisemske prevode in osnovnih prevajalskih postopkov.....	270
7.2.3.1 Trubarjevo in Dalmatinovo prevajanje novozaveznih besedil.....	271
7.2.3.1.1 Vulgata.....	271
7.2.3.1.2 »Zwinglyjeva« nemška Biblija (ZB).....	272
7.2.3.1.3 Brucioli, Bernardinov lekcionar in grška Nova zaveza.....	273
7.2.3.1.4 Trubar : Erazem.....	273
7.2.3.1.5 Trubar : Luther.....	275

7.2.3.1.6 Trubar – samostojno	275
7.2.3.1.7 Dalmatin : Trubar.....	275
7.2.3.2 Dalmatin in Stara zaveza	276
7.2.3.3 Psalmi	277
7.2.3.3.1 Musculus.....	278
7.2.3.3.2 Trubarjev način prevajanja.....	279
7.2.3.3.3 Dalmatin	280
7.2.4 Kreljev in Juričičev prevod novozaveznih besedil v Postilah.....	281
7.2.4.1 Krelj	281
7.2.4.2 Juričič.....	282
8 Slovenski protestantski pisci in humanistična retorika.....	283
8.1 Pregled tedanjega stanja na področju retorike.....	283
8.1.1 Retorika, ki obdeluje <i>quinque partes artis</i>	284
8.1.2 Priročniki pridiganja (<i>ars concionandi</i>)	285
8.1.3 Retorika pisanja pisem (<i>ars epistolica</i>).....	286
8.1.4 Zbirke primerov.....	287
8.1.5 Retorika figur in tropov.....	287
8.2 Retorična terminologija v slovenskih besedilih slovenskih protestantskih piscev	290
8.3 Retorična oblikovanost besedil slovenskih protestantskih piscev	297
8.3.1 <i>Expolitio</i> – uglajevanje	297
8.3.2 Veččlenski izrazi	301
8.3.2.1 Dvojna formula.....	301
8.3.2.2 Trojna formula.....	303
8.3.2.3 Kopičenje.....	303
8.3.3 Drugo.....	305
8.3.4 <i>Item ter in summa</i>	305
8.3.5 Vpliv retorične gradnje besedila glede na dele govora	306
8.3.6 Retorična zgradba ohranjenih pisem	307
9 Sklep.....	315
10 Dodatek.....	319
11 Povzetek/Summary.....	357
12 Viri in literatura	373
12.1 Viri	373
12.1.1 Dela slovenskih protestantskih piscev	373
12.1.2 Drugi viri	375
12.2 Literatura	380
13 Kazalo slik	399
14 Imensko kazalo	401
15 Stvarno kazalo	407
16 Besedno kazalo.....	415

UVOD

Pričujoče delo obsega zgodovino jezikoslovja in misli o jeziku nasploh, poleg tega pa tudi zgodovino prevajalske teorije in prakse ter zgodovino recepcije retorične teorije in njene rabe v knjižnih besedilih v 16. stoletju. Z raziskavo, ki jo zajema ta knjiga, želimo pokazati, kako so na oblikovanje misli o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja vplivali zgledi tedaj že razvitih knjižnih izročil (latinskega, nemškega in deloma tudi italijanskega). V tem okviru želimo raziskati tudi morebitni vpliv evropske humanistične misli na oblikovanje književnih in jezikovnih nazorov slovenskih protestantskih piscev.

Metoda našega raziskovanja je zaradi same narave problema izrazito multidisciplinarna. Prevelika osredotočenost na en sam pojav z enega samega vidika bi nas namreč silila v splošnejše zaključke in interpretacije, saj se v tem času jezikovna vprašanja prepletajo s književnimi, književna z jezikovnimi, pri obravnavanju le-teh pa moramo biti vselej pozorni tudi na določene kulturnozgodovinske dejavnike. Tudi zato se je skupna obravnava misli o jeziku in misli o književnosti v naši raziskavi pokazala za posrečeno in utemeljeno. Pri analizi smo morali poleg posameznih specialnih študij pritegniti mnoga sodobna jezikoslovna, literarnoteoretična in literarnozgodovinska spoznanja, poleg njih pa še spoznanja s področja zgodovine, sociologije, knjigotrštva, financ, pedagogike ter zgodovine prava, šolstva, pedagogike, teologije, narodopisja in drugih ved, kakor jih je pač zahtevala posamezna tematika. Ob tem smo še posebej velik poudarek namenili pregledu vseh dostopnih sočasnih virov (torej virov iz 16. in deloma 15. stoletja). Ta cilj je od nas zahteval dolgočasno iskanje gradiva po spletu, naročanje reprodukcij, medbibliotečno izposajo in študijske obiske knjižnic. Mnogokrat vloženo delo ni dalo nobenega rezultata, dela, ki smo jih z nestrpnostjo pričakovali kot pomembna, pa so bila zanimiva samo po naslovu: z njihovo vsebino si nismo mogli pomagati. Kljub vztrajnemu iskanju bi si želeli pregledati še več virov; tega nam po eni strani ni dopuščal čas (nekateri že dolgo naročene vire bomo morda dobili, ko bo raziskava že zaključena), po drugi strani pa finančni stroški, saj mnogokrat denar, vložen v študijski obisk določene knjižnice v tujini, ne bi dal rezultata, ki bi strošek osmislil. Spet drugač smo povsem po naključju odkrili za raziskavo pomembna dela: bodisi so bila privezana h knjigi, ki smo jo pregledovali, bodisi smo dobili v roke knjigo z napačno signaturo.

Zastavljena naloga bo od nas najprej zahtevala odgovor na nekaj osnovnih uvodnih vprašanj o stanju na različnih področjih pred pojavom slovenskega knjižnega jezika, ki jim bo sledil pregled nekaterih glavnih tem s področja jezika in književne produkcije na Slovenskem v 16. stoletju, postavljen v metodološki okvir, ki smo ga poimenovali zgodovinska sociolingvistika. V okviru tega se bomo morali vprašati, kdo so bili pisci in naslovniki slovenskih protestantskih del 16. stoletja ter kakšna je bila vloga rabe različnih jezikov glede na odnos tvorcev besedil do naslovnikov, in v zvezi s tem nameniti poseben poudarek

fenomenu branja in poslušanja besedil, natančneje pa se bomo posvetili tudi rabi slovenščine v javnosti, predvsem rabi slovenščine v cerkvi. Proučili bomo jezikovno načrtovanje v zasnovi protestantskega šolstva. Ko bomo govorili o financiranju protestantskih del, bomo skušali pokazati na dejstvo, da so jih financirali predvsem tisti, ki slovenščine niso znali in z njo niso imeli večjega stika. Ogedali si bomo tudi, kako je potekala prodaja knjig, kako množičen je bil njihov nakup ter kolikšna je bila njihova naklada. Na koncu bomo skušali odgovoriti na zahtevno vprašanje, kdo so bili njihovi dejanski uporabniki in kolikšnega dela prebivalstva se je torej protestantsko književno delo dejansko dotaknilo.

Največ nerešenih nalog bo pred nas postavilo raziskovanje problematike, ki jo odpira slovnica Adama Bohoriča (BH 1584). Pregledati bomo morali potencialne posredne in neposredne vire zanjo ter na njihovi podlagi analizirati besedilo slovnice. Pri tem nas bo zanimalo, v kolikšni meri je slovnica samostojno delo in v kolikšni meri se naslanja na potencialne vire. S tega vidika bo treba omenjeno slovnico tudi na novo ovrednotiti.

Raziskali bomo tudi, s katerimi jezikovnimi vprašanji so se spopadali slovenski protestantski pisci v delih, ki sicer ne govorijo o jeziku. Proučiti bomo morali jezikovna vprašanja, s katerimi so se v različnih delih ukvarjali slovenski protestantski pisci, ter jezikovno terminologijo, ki je ob tem nastajala. Utemeljiti bomo morali, zakaj lahko dodatek v Megiserjevem MD 1592 glede na tedanje stanje na področju evropskega jezikoslovja označimo kot nekakšno malo slovnico štirih jezikov.

Epizoda bivanja nemškega šolnika ter pisca Nikodema Frischlina v Ljubljani bo pred nas postavila vprašanje, kakšen je bil pogled na situacijo v slovenskem prostoru od zunaj in kakšno sled je bivanje v Ljubljani pustilo v Frischlinovem delu.

Natančneje bo treba proučiti tudi dva osnovna problemska sklopa v zvezi z oblikovanjem knjižnih del slovenskih protestantskih piscev. Če bomo želeli podati ustrezno sodbo o njihovem prevajalskem delu, bomo morali najprej pojasniti, kako so slovenski protestantski pisci gledali na prevajalski proces, kakšne tehnike prevajanja so uporabljali in s kakšnimi izrazi so opisovali svojo prevajalsko dejavnost. Izvirna dela slovenskih protestantskih piscev bo potrebno ovrednotiti z vidika njihovega retoričnega oblikovanja. Tu ne bomo mogli zaobiti vprašanja, kateri so bili potencialni viri za retorično znanje slovenskih protestantskih piscev in kako so sami opisovali nekatere retorične prvine. Opisati bomo morali temeljne načine retoričnega oblikovanja izvirnih besedil slovenskih protestantskih piscev in značilne prvine njihove rabe.

Vprašanje izvora in razvoja misli o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja ter njenega odraza v tedanjih književnih delih doslej še ni doživelo celovite obravnave. Dosedanje raziskave so se iz številnih vzrokov lotevale le posameznih segmentov te problematike, posamezne obširnejše obravnave pa so bile iz objektivnih vzrokov vezane na nekatere dotedanje predstavitve primarnih virov. Temeljni rezultati so bili tako predvideni in nakazani, niso pa mogli biti na ravni virov tudi obširneje razdelani.

Glavni vzrok za to je bila gotovo težja dostopnost virov. V zadnjih letih se je dostopnost virov, potrebnih za našo raziskavo, povečevala z veliko hitrostjo. Temeljna dela, na katera so se naslanjali tudi slovenski protestantski pisci 16. stoletja, so dostopna v obliki elektronskih knjig, velik del v vsem razpoložljivi obliki na internetu. Fondi, ki jih dajejo na razpolago spletne strani, kot so gallica.bnf.fr (spletno dostopni posnetki številnih virov francoske nacionalne knjižnice), www.philological.bham.ac.uk/bibliography (popis srednje- in novoveških latinskih del, ki so dostopna na spletu), ctlf.ens-lsh.fr (znanstveni opisi temeljnih slovničnih del od antike do današnjega časa), 193.205.158.201/fabitaliano2 (na-

tančen opis za italijanski prostor pomembnejših slovníc in slovarjev z reprodukcijami posameznih strani), humanities.byu.edu/rhetoric/silva.htm (popis osnovnih retoričnih izrazov in povzetki temeljnih retoričnih del) itd., bistveno krajšajo čas, potreben za analizo primarnih virov in s tem nudijo priložnost za njihovo temeljitejšo analizo, ki ni več vezana na omejeni prostor čitalnice, ampak nudi možnost za primerjavo vsega dostopnega gradiva na enem mestu. Poleg tega so raziskovalcu danes v takšni ali drugačni obliki dostopna vsa ohranjena dela slovenskih protestantskih piscev, nekatera že v elektronski obliki.¹ V knjižni obliki so dostopna tudi vsa doslej znana pisma. Vedno lažje je prek internetnih katalogov v evropskih knjižnicah najti ustrezno knjigo in si priskrbeti njene fotografije, skene ali kopije. Gradivo, ki ga hranijo večje evropske knjižnice, je zaradi razvoja opreme za reprodukcijo marsikdaj celo lažje dostopno kot gradivo naše Narodne in univerzitetne knjižnice. Poleg tega lahko raziskovalec na področju književnosti in jezika seže po številnih monografijah, zbornikih ter člankih, tistih, ki obdelujejo slovensko 16. stoletje, in tistih, ki opisujejo podobno problematiko drugod po Evropi.

Veliko prednost predstavlja današnjemu raziskovalcu tudi gradivo za *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, ki nastaja v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika. Gradivo obsega 3.169.000 listkov ter ponuja podatke o vseh pojavitvah posamezne besede v tiskanih delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Gradivo je dragoceno že samo po sebi, proučevanje posameznih pojavov pa že na tej stopnji olajšujejo alfabetariji posameznih knjig² ter *Besedišče slovenskih svetopisemskih prevodov 16. stoletja* (Merše 2007b).

Pregled dosedanjih temeljnih obravnáv posameznih problemov sta podala Elisabeth Seitz (1998: 11–29) ter Jože Koruza (1991: 47–51), deloma tudi Pogačnik (1996: 63–72), pregled nekaterih drugih del s področja jezikoslovja, ki se dotikajo 16. stoletja, ter pregled strok, pri katerih je raziskana tudi reformacija, sta podala Pogorelec (1984c: 181–207) ter Novak (2004: 19–30); poleg tega je komentar opaznejših del podal Igor Grdina v razpravah, pozneje zbranih v knjigi (Grdina 1999). Zato smo se morali odpovedati uvodnemu skupnemu shematskemu pregledu dosedanjih obravnáv, saj bi se po nepotrebnem ponavljali. Natančnejši pregledi po posameznih tematikah so tako narejeni v okviru ustreznih poglavij.

Knjiga prinaša delno predelano besedilo doktorske disertacije z naslovom *Misel o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja*. Ob tej priložnosti bi se rad zahvalil vsem, ki so na tak ali drugačen način prispevali k nastanku tega dela. Svojemu mentorju red. prof. ddr. Igorju Grdini (tudi recenzentu te knjige) ter somentorju izr. prof. dr. Marku Stabeju za številne pogovore, vzpodbude, pripombe k nastajajočemu besedilu in razprave ter za iskreno človeško skrb v vseh letih mojega študija. Članoma komisije za oceno doktorske disertacije akad. prof. dr. Primožu Simonitiju in izr. prof. dr. Ireni Orel za zelo natančno kritično branje besedila. Svojim sodelavcem v *Sekciji za zgodovino slovenskega jezika* na *Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša*, ZRC SAZU: doc. dr. Francetu Novaku, dr. Andreji Legan Ravnika, dr. Francki Premk, še posebej pa izr. prof. dr. Majdi Merše (tudi recenzentki te knjige), ki si je kot mentorica mojega dela na inštitutu vedno vzela čas za moja številna vprašanja, ter dr. Jožici Narat za naporno delo lektoriranja in

¹ Npr. Trubarjeva *Ena dolga predgovor* (TT 1557) v diplomatskem prepisu in odlomki iz raznih drugih besedil v posodobljenem prepisu na www.ijs.si/lit/leposl.html-12, besedilo DB 1584 na www.biblija.net itd.

² Najlepše se zahvaljujem Inštitutu za slovenski jezik, ZRC SAZU, za možnost dela s tem gradivom pri pripravi besedila monografije.

korigiranja dokončnega besedila tega dela. Predstojnici *Inštituta za slovenski jezik* ter urednici te zbirke red. prof. dr. Varji Cvetko Orešnik in direktorju ZRC SAZU red. prof. dr. Otu Lutharju, da sta mi kot mlademu raziskovalcu omogočila raziskovalno delo in doktorski študij. Profesorjem, ki so me s številnimi nasveti spremljali na podiplomskem študiju: red. prof. dr. Matjažu Babiču, izr. prof. dr. Petru Štihu, dr. Tadeju Vidmarju, akad. prof. dr. Matjažu Kmeclu ter številnim drugim. Posebej žal mi je, da dela ni dočakala pokojna prof. dr. Breda Pogorelec, s katero sem v nekaj dolgih in intenzivnih pogovorih debatiral o svojem delu in ki sem ji moral obljubiti, da bo med prvimi, ki jim bom pokazal svoje rezultate. Tudi zaradi tega se ji je to delo posvetilo nekako samo po sebi. Prav tako velja zahvala številnim knjižničarjem, ki so mi bili v nepogrešljivo pomoč pri zbiranju in pripravljanju gradiva, pri čemer bi posebej omenil Alenko Porenta (ZRC SAZU), Draga Samca (SAZU), Silvestra Videtiča (NUK), knjižničarje oddelka za stare tiske BSB München, poleg njih pa tudi kolego Davida Movrina, ki mi je pomagal pridobiti kopije virov iz Oxforda. Kolegici dr. Nadi Grošelji gre zahvala za trud z angleškim prevodom povzetka, Andreji Petek pa za pomoč pri dodatnih korekturah besedila. Rad bi se zahvalil tudi vsem prijateljem, svojim staršem, ki so me spodbujali na celotni študijski poti, ter še posebej ženi, ki mi je bila ob pisanju tega dela v veliko pomoč in oporo.

---

1 UVODNI SHEMATSKI PREGLED DEJAVNIKOV IN OHRANJENIH PRIČEVANJ PISNE KULTURE V SLOVENSKEM PROSTORU PRED POJAVOM SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA V 16. STOLETJU

1.1 RABA JEZIKA PO DRUŽBENIH POLOŽAJIH

Nosilce jezikovne situacije v 15. in 16. stoletju je najpriročneje razdeliti **glede na tri družbene položaje**: kmečko prebivalstvo, mestno prebivalstvo in plemstvo. Vendar pa nas ta delitev ne sme zapeljati v stereotipno predstavo o ostri razdeljenosti treh jezikov (slovenščine, nemščine – ponekod še italijanščine – in latinščine) na omenjene tri stanove. Takšna predstava je v sodobni strokovni literaturi sicer že v celoti zavrnjena, nam pa lahko služi kot dobro metodološko opozorilo, da so bila nekdanj, v našem primeru v 15. in 16. stoletju, razmerja med pojmi, kot so jezik, nacija in družbeni položaj, bistveno drugačna kakor dandanes. Vlogo slovenskega jezika v jezikovni situaciji na tedanjem slovenskem prostoru bomo tako razumeli samo, če bomo upoštevali tudi vlogo drugih jezikov, uporabljanih na slovenskem prostoru (latinščina, nemščina in italijanščina), vlogo narodne oziroma etnične pripadnosti govorcev in piscev posameznih jezikov pa bomo razumeli samo, če med jezikom in narodnostjo ne bomo delali absolutnega enačaja in če se bomo zavedali, da je pripadnik iste narodnosti lahko pisal v enem in govoril v drugem jeziku (ali drugih jezikih).

Kmetje, ki so s svojimi družinami predstavljali večino prebivalstva slovenskega ozemlja,³ so bili na splošno neizobraženi in nepismeni; govorili pa so od pokrajine do pokrajine različne slovenske govore in narečja. Ker nemščine ali latinščine kmetje niso govorili (poznali so verjetno le nekaj bistvenih izrazov – ali morda celo formul – iz vsakdanjega življenja), so morali stiki ljudstva z višjimi sloji potekati v slovenščini. K večinskemu kmečkemu prebivalstvu je bila po svoji dolžnosti v določenih situacijah⁴ jezikovno usmerjena tudi **Cerkev**, kar kažejo določeni znaki tradicije v govorjeni javni besedi že pred protestanti.⁵ V 16. stoletju je k še večji ustalitvi cerkvenega slovenskega jezika tudi v odnosu do kmetov prispevala protestantska književna produkcija.

Mestno prebivalstvo je bilo jezikovno in etnično bolj heterogeno, kakor bi lahko skleпали glede na ohranjene pisne vire. Raba nemščine (in v primorskih mestih italijanščine) v pisnem uradnem poslovanju nas ne sme zavesti k misli, da je sploh vse življenje mestnega

³ Več kot 80 % do 15. stoletja in več kot 90 % v 16. stoletju (IZS 1999: 107, 135).

⁴ Ohranjeni srednjeveški slovenski spomeniki predstavljajo temeljni fond besedil, ki jih je v narodnem jeziku uporabljala zahodna cerkev (razdelitev povzemam po Grdini 1999: 35–36): spovedni obrazci (Brižinski spomeniki, Stiški rokopis), preprižni klic (Stiški rokopis), prižni poučevalno besedilo (2. Brižinski spomenik), Očenaš, Zdravamarija, Vera (Celovski rokopis, Starogorski rokopis), antifona Salve Regina (Stiški rokopis), enokitični velikonočni kirielejson (Stiški rokopis), seznam ustanovnih maš verske bratovščine (Beneškoslovenski rokopis). Ljudstvo je seveda molilo in prepevalo v domačem jeziku. Tudi o obstoju verskih pesmi, ki so se v slovenščini prepevale v cerkvi, imamo za 15. stoletje sicer posredne, a vseeno utemeljene dokaze (Kumer 2002: 139–158).

⁵ Prim. op. 27.

prebivalstva potekalo v teh dveh jezikih.⁶ Napačen bi bil tudi sklep, da so v mestih rabili en sam jezik. Dvo- oz. trojezičnost je bila v slovenskem prostoru nekaj običajnega (IZS 1999: 113), tudi zaradi dvojne migracije: iz vasi v mesto (slovenščina) in iz mesta v mesto (nemščina, italijanščina, tudi slovenščina). Kar se tiče etnične pripadnosti (IZS 1999: 115), je za manjša mesta na Kranjskem gotovo, da je v njih prevladovalo slovensko prebivalstvo. V Ljubljani je bilo po izračunih v času reformacije, ko naj bi tu živelo do 6000 ljudi, najmanj 70 % prebivalcev Slovencev. Po izvoru tuje mestno prebivalstvo je bilo za narodnostno sestavo slovenskega ozemlja manj pomembno, zato pa je bila njegova vloga toliko večja v gospodarstvu (florentinski bankirji, Judje, trgovci južnonemškega in italijanskega izvora).

Skratka, jezik govora ni bil vedno enak jeziku zapisa in etnična pripadnost pri tistih, ki so razumeli več jezikov, ni pogojevala rabe določenega jezika v vseh situacijah oziroma v vseh govornih položajih.

Jezik **plemičev** je bila predvsem nemščina, vendar tudi slovenščina že v srednjem veku, še manj pa v 16. stoletju, ni bila tako zapostavljena, kakor bi lahko sklepali na prvi pogled. Velik del plemstva je bil tako najmanj dvojezičen, ponekod celo trojezičen. Da je plemstvo slovenščino rabilo tudi v prestižnejših položajih, nam pričajo nekateri zgodovinski in literarni drobci.⁷

Predvsem med nižjimi plemiči, ki so imeli na svojih gospodstvih patrimonialno sodstvo,⁸ lahko predvidevamo poznavanje slovenščine, saj svojih pristojnosti do podložnikov sicer ne bi mogli izvajati. Ohranjeno imamo celo pritožbo kranjskih stanov iz leta 1527, ker je deželni knez postavil za glavarjevega namestnika nekoga, ki ni deželan in »ki ne zna slovenščine, kot od nekdanj velja«. Iz tega po Štihu (1996: 139) sledi, da je vsaj večji del kranjskega plemstva znal slovensko, saj bi si sicer s pritožbo zaprlo vrata do uglednih deželnih funkcij. To, da plemstvo ni uporabljalo slovenščine pri pisnem komuniciranju in (z redkimi izjemami) pri literarni produkciji, torej ne pomeni, da je niso govorili ob določenih priložnostih v vsakdanjem življenju.

Navedimo primer: govorca slovenščine plemiškega stanu s konca 15. stoletja nam predstavlja Paolo Santonino, ko opiše srečanje z vitezom Hartmanom Orneškim in njegovo ženo Omelijo z gradu blizu Ptujске gore (*Mons gratiarum*). Medtem ko za viteza Santonino dvoumno pravi, da je prepeval pesmice »v svojem jeziku« (Santonino 1991: 74), o jezikovnem repertoarju gospe Omelije Santonino ne dopušča dvoma: »Poleg tega ima gospa Omelija več zalih, mladih in svežih služabnic in govori enako dobro nemško in slovensko« (Santonino 1991: 75). Da bi si ustvarili pravi vtis o takem govorcu slovenščine, si pogledjmo, kakšna je bila omenjena gospa Omelija. Santonino (1991: 74–77) jo je opisal kot »zalo in ljubko ženo«, ki ima »v fevdu neki grad, ki ji ga je dal patriarhov sedež, zato se je do patriarhovega tajnika izkazala dobrotno in na moč prijazno«. Tudi njeni obleki, ki ju Santonino natančno opiše, pričata o precejšnji premožnosti. Omenjeni Santoninov opis je za razumevanje jezikovne situacije ob koncu 15. stoletja nadvse dragocen, saj nam potrjuje

⁶ Prim. tudi Štih (1996: 150) in IZS (1999: 113). Sklepanje na podlagi priimkov nam da neustrezno sliko, saj so priimke večkrat prevajali.

⁷ Npr. Bernhard (II.) Spanheimski; legenda o ustanovitvi Žič (Grdina 1999: 18); ohranjeno pismo v srbsčini, ki ga je leta 1480 zadnjemu Goriškemu grofu Leonhardu pisala Katarina Branković, vdova po poslednjem Celjanu Ulriku (Štih 1996: 138); drugi podobni drobci (prim. Grdina 1999: 98).

⁸ Patrimonialno sodstvo je bila pravica do uprave in sodstva nad podložniki (pravica do sojenja, do prisilne izterjave zahtevkov in do nekaterih dejavnosti v nepravdnem postopku). Ponekod v zahodni Sloveniji patrimonialnega sodstva ni bilo.

dvoje: 1. plemiči so govorili tudi slovensko; 2. to so počeli tudi v situacijah, ko so želeli dajati dober vtis.

Zavedanje o prestižnosti znanja čimveč jezikov (in s tem tudi slovenščine) se je povečevalo proti koncu 15. stoletja. Še posebej so razumeli to kot »vrednoto« slovenski humanisti **na cesarskem dvoru**. Tako je Maksimilijan I. v svoji (avto)biografiji *Weißkunig* zapisal, da naj bi se v mladosti naučil slovenščine od nekega »kmeta« (Simoniti 1979: 152–153; Grdina 1999: 182), ta »šaljivi kmet« pa je bil po Grdinovi prepričljivi interpretaciji škof Jurij Slatkonja. Eden od dveh plemenitih Maksimilijanovih »dečkov« (*ex Sclavonia*), od katerih se je cesar tudi učil slovenščine, pa bi bil lahko Pavel Oberstain (Grdina 1999: 184–185). Vse kaže, da se je Maksimilijan neposredno pred »dunajskim kongresom« nekoliko seznanil s slovanskimi jeziki, »da bi fasciniral svoja jagiełłonska gosta« (Grdina 1999: 185).

Vendar to ni bil zadnji Maksimilijanov stik s slovenščino. Nekaj let kasneje (septembra 1513) je naročil Pavlu Oberstainu, naj mu sestavi slovar, da se bo slovenščine naučil do kraja (»pro lingua Sclavonica per-*ad*-discenda«) (Simoniti 1979: 154). »Slovanski« jezik naj bi bil namreč po njegovem »*omnium aliarum latissima*« (najbolj razširjen med vsemi) (Simoniti 1979: 193).

Nekoliko poznejša, a vseeno vredna omembe na tem mestu so tudi nekatera mesta v latinski izdaji Herbersteinovih Moskovskih zapiskov (Simoniti 1979: 217–218). V predgovoru, posvečenem kralju Ferdinandu, pravi, da je mogel svoje delo napisati: »s tem da sem se zanašal na dve stvari, in sicer na pridno in temeljito raziskovanje ter na znanje slovenskega jezika, ki sta mi bila /.../ v veliko pomoč«. ⁹ Slovenski jezik mu je bil torej (poleg pridnosti) v veliko pomoč. Slovenščina mu je *beneficium* (dobrota, vrednota), saj piše »ohrabljen z znanjem in dobroto slovenskega jezika (ki je iste vrste kot rutenski in moskovitski jezik)«. ¹⁰

To je še enkrat poudaril v predgovoru, naslovljenem na nemškega bralca, ko je dejal, da so ga nevedneži sicer zaradi učenja jezikov in tudi slovenščine obkladali s takimi in drugačnimi vzdevki, da pa se sam ni nikdar sramoval govoriti jih, »kajti vsak jezik je časten in pošten«.

⁹ »/D/uabus rebus fretus, perquirendi scilicet diligentia ac lingua Slavonicae peritia, quae magnum mihi adiumentum /.../ attulerunt.«

¹⁰ »/.../ Slavonicae linguae (quae cum Rhutenica et Moscovitica eadem est) cognitione beneficioque adiutum.«

1.2 ŠOLSTVO

Ko iščemo možne sledove splošne izobrazbene in pisne kulture v 15. stoletju, ne moremo obiti stanja v tedanjem šolstvu. Ne čudi nas, da so podatki o šolstvu v tej dobi sila redki in da si moramo z opisovanjem stanja šolstva na slovenskih tleh v veliki meri pomagati s splošnim stanjem šolstva v Evropi tedanjega časa. Če upoštevamo že omenjeni podatek, da je živelo v Sloveniji na začetku 16. stoletja od 400.000 do 500.000 ljudi (IZS: 135), in če obenem prenesemo okvirni podatek za pismenost na Tirolskem v začetku 16. stol. (pismenih je bilo 3 do 4 % ljudi; Dular 2002: 67) na splošno stanje na slovenskem prostoru, vidimo, da število pismenih prebivalcev na slovenskem prostoru v 15. stoletju v določenem trenutku nikakor ni moglo presežati 20.000. Z veliko gotovostjo pa lahko trdimo, da je bila številka manjša.

Z razvojem šolstva in predvsem s potrebo po večji izobraženosti je rasel tudi delež pismenih ljudi. Ob tem se moramo zavedati tudi specifičnosti pojma pismenost v tem času.¹¹

1.2.1 ELEMENTARNO ŠOLSTVO

Na slovenskem prostoru smo poznali vse osnovne oblike srednjeveških elementarnih šol: prve šole na Slovenskem so bile **stolne šole** (Schmidt 1963: 17–19, Vidmar 1997: 62). Njim vzporedne so bile **kapiteljske šole**, ki so se od stolnih razlikovale le v organizacijskem oziru (Vidmar 1997: 63). Drugi tip šol so predstavljale **samostanske šole**. Povsod po Evropi (Vidmar 1997: 73) so bile šole v samostanih lahko notranje, kjer so se šolali bodoči menihi, ali zunanje, kjer so se šolali otroci laikov, ki po končanem šolanju niso nameravali ostati v samostanu.

V latinskih **župnijskih šolah** (Schmidt 1963: 22–24) so duhovniki poučevali molitve, verski nauk, petje in branje.¹² Potreba po osnovno izobraženih ljudeh, ki znajo brati in pisati, pa je logično vodila v ustanavljanje **mestnih šol** (Vidmar 1997: 137–138), ki niso bile usmerjene v usposabljanje za prehod na univerzo, ampak so meščanski sinovi mestne šole, kakor jih opisuje Schmidt (1963: 24–30), v veliki meri obiskovali iz bolj praktičnih razlogov, saj jih je večina vedno bolj potrebovala vsaj osnovno pismenost z elementi računanja. Bistveno pa so se razlikovale od ostalih šol tudi po tem, da je prvotni latinski jezik v njih vedno bolj spodrivala nemščina, v obmorskih mestih pa italijanščina. Na splošno so po Evropi v 14. in 15. stoletju (Vidmar 1997: 138–139) začele pospešeno rasti razne t. i. bralne,

---

¹¹ Znati brati namreč ni nujno pomenilo tudi znati pisati.

¹² Duhovnikom so od 11. in 12. stoletja lahko pomagali tudi t. i. *scholares*.

pisarske in računske šole, katerih učni jezik je bila »materinščina«, dajale pa so potrebno primarno znanje, predvsem znanje računanja in knjigovodstva.

Od izvenšolskega izobraževanja, kjer bi do neke mere lahko predvidevali rabo maternega (vendar v našem prostoru ne nujno slovenskega) jezika, je pomembno vlogo z vidika zgodovine izobraževanja igralo **poklicno cehovsko izobraževanje** (Vidmar 1997: 140, Okoliš 2000: 61–62).

1.2.2 SOCIALNI IZVOR UČENCEV

Da bi lahko v celoti razumeli raven stanja v elementarni izobraženosti na Slovenskem, si oglejmo, kako je bila možnost vključitve v izobraževalne procese razpršena po posameznih socialnih plasteh. Šele nato bomo lahko kaj tehtnejšega povedali o (morebitni) vlogi slovenščine v okviru elementarnega izobraževanja.

Iz obravnave moramo najprej ločiti **klerike**, kajti pri njihovem šolanju socialno poreklo ni igralo nobene vloge, saj so samostanske in druge šole po pravilu sprejemale pripadnike vseh družbenih stanov (Vidmar 1997: 90). Tako so se, če so bili sprejeti, skupaj šolali revnejši mladeniči in sinovi plemstva. V Cerkvi namreč napredovanje po družbeni lestvici ni bilo pogojeno s socialnim izvorom. Tu lahko torej najdemo učence iz vseh stanov, tudi iz kmečkega, čeprav je bila prav njemu pot do vstopa v šolski sistem otežena in je bila največkrat skrčena zgolj na posredovanje najnujnejših znanj. Bodoči redovniki so se šolali v (notranjih) samostanskih šolah, bodoči duhovniki pa v stolnih in župnijskih šolah (Schmidt 1963: 30).

Kar se tiče šolanja **laikov**, je bilo stanje bolj odvisno od socialne pripadnosti. **Meščani** so imeli določen dostop že v župnijske, predvsem pa v mestne (in tudi privatne) šole. **Plemstvo** je imelo potencialni dostop do domala vseh oblik izobraževanja, in čeprav vrhunska izobrazba večinoma ni bila glavni cilj plemstva, so elementarno izobrazbo prejeli v dokaj veliki meri, četudi izven izobraževalnih institucij. Plemstvo se je večinoma poučevalo v domačih hišah v okviru družine, na dvoru, seveda pa tudi v samostanih (Vidmar 1997: 135–137).¹³

Kmetje kot laiki izobrazbe znotraj izobraževalnega sistema načeloma niso mogli iskati.¹⁴ To pa ne pomeni, da niso dobili nobenih znanj.

V tem smislu sta bila pomembna **vzgoja in izobraževanje ljudstva** (Vidmar 1997: 141–143). Krščansko ljudstvo je imelo do cerkvenih (in posvetnih) oblasti številne dolžnosti. Neposlušnost zakonu je bila kaznovana. Poslušnosti pa niso mogli doseči, če ljudstvo ni dobilo vsaj minimuma religiozne vzgoje in izobrazbe: vsaj osnovne molitve je moral znati vsak vernik. Zelo pomembno so na ljudsko versko izobrazbo v poznem srednjem veku vplivale tudi pridige, prav tako v ljudskem jeziku. Poleg tega, da so se privadili običajnih kmečkih del, so vedenje o življenju in okolici prenašali tudi ustno v obliki ljudskih pripovedi in ljudskih pesmi, katerih obstoj v srednjem veku je dokazljiv (prim. Kumer 2002: 139–158).

¹³ In najverjetneje tudi v stolnih šolah (Schmidt 1963: 30).

¹⁴ Tudi če jim je bližnja župnijska ali samostanska šola posredovala najnujnejša znanja, je bila vsebina religiozna.

1.2.3 RABA JEZIKOV V ELEMENTARNEM ŠOLSTVU

V okviru šolanja je imel glavno vlogo latinski jezik. Branje, pisanje in razumevanje niso bili nujno povezani. Tako je bilo v srednjeveških šolah povsem možno, da so učenci znali besedilo prebrati, niso pa razumeli nič od prebranega (Vidmar 1997: 106), enako so učenci lahko znali brati, ne pa tudi pisati (Vidmar 1997: 128). Kljub osrednji vlogi latinskega jezika pa nacionalni jeziki le niso bili povsem izrinjeni iz šolskega sistema. To, da je bil *učni* jezik latinski, seveda ne pomeni, da se maternega jezika ni slišalo. Predvsem v mestnih šolah lahko predvidevamo večjo prisotnost »maternega« jezika: na slovenskem prostoru sta bila to zaradi specifične večjezičnosti nemščina in v obmorskih mestih italijanščina. Kljub temu pa nam viri pričajo tudi o rabi slovenščine v tedanjih šolah. Kakor lahko namreč preberemo v Herbersteinovi avtobiografiji (Dimitz 1874: 318; Simoniti 1979: 215),¹⁵ je bila 1486 v Vipavi šola, v kateri se je učil v nemškem in slovenskem [*windisch*] jeziku.

Dejstvo pa je, da je v tedanji splošni zavesti (in enako še v protestantizmu) štelo samo znanje latinščine. Za učence, ki bi želeli šolanje nadaljevati na univerzi, je bila raba nacionalnih jezikov (v našem primeru nemščine, italijanščine ali slovenščine) zgolj nujno zlo.

1.2.4 UNIVERZITETNO IZOBRAŽEVANJE

Po dobljeni osnovni izobrazbi se je bodoči študent lahko vpisal na fakulteto.¹⁶ Vpisati se je bilo možno na artistsko fakulteto, kjer je študij do promocije v magistrata trajal 3 leta, do bakalavra 1,5 leta (Vidmar 1999: 173); na pravno fakulteto, kjer je študij enega dela prava (cerkveno ali civilno pravo) trajal 5 let, študij obeh pa 7 let; na medicinsko fakulteto (5 let za artistske magistre, sicer 6 let) in na teološko fakulteto, ki je trajala po dokončanem artistskem študiju še najmanj 9 let (Vidmar 1999: 180–181).

Na Slovenskem v srednjem veku ni bilo mogoče pridobiti univerzitetne izobrazbe, zato so morali študenti iz slovenskih dežel na študij v tujino. Študenti so bili v srednjem veku zelo mobilni, njihova mobilnost pa je bila pogojena tudi z njihovim statusom, saj so manj premožni študenti študirali na najbližjih univerzah, še posebej proti koncu srednjega veka (Vidmar 1999: 159). Tudi zato velja študente s slovenskega ozemlja iskati predvsem na bližnjih univerzah (Padova, Bologna in Dunaj (Simoniti 1979: 119–126)). Delež študentov slovenskega izvora nikakor ni bil majhen in zanemarljiv. Vendar je med dolgotrajnim študijem v latinščini še v jezikovno mnogo bolj ozaveščenem 16. stol. prihajalo do pozabljanja maternega jezika.¹⁷

Do univerzitetne izobrazbe je že v 15. stoletju uspelo priti glede na tedanje razmere precejšnjemu številu študentov s slovenskega ozemlja, pri čemer v socialni ter narodnostni razporeditvi le-teh ni bilo nobenega vidnejšega odstopanja v škodo tistih, katerih materni jezik je bila slovenščina (Simoniti 1979: 127).

¹⁵ = *Fontes rerum Austriacarum I*, 1, 67–396: *Selbstbiographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein 1486–1553*, hrsg. von Th. v. Karajan, Wien; podatek je na str. 70.

¹⁶ Čeravno je v praksi tudi srednjeveška univerza nudila elementarna znanja (Vidmar 1999: 5).

¹⁷ Prim. 2.7.

1.3 ROKOPISI, KNJIGE IN KNJIŽNICE

O pisni in bralni kulturi na slovenskem prostoru nam lahko veliko povejo tudi podatki o obstoju in hrambi knjig. Na prvem mestu velja omeniti **samostanske** knjižnice, med katerimi gotovo prednjačijo knjižnice v kartuzijah, saj je bilo za kartuzijane prepisovanje knjig eno glavnih opravil. Nekateri menihi so poleg prepisovanja obvladali krašenje besedil, med njimi pa so bili tudi knjigovezi. Knjižnica kartuzije v Žičah je bila po obsegu in duhovni vsebini zelo bogata, kar priča ob koncu 15. stol. tudi Paolo Santonino, tajnik oglejskega patriarha (Santonino 1991: 87): »V knjižnici vidiš nad dva tisoč knjig iz vseh ved, večinoma na pergamentu, tudi prav starih in s trsom pisanih, ne tiskanih, kakor je danes v navadi.« O literarnem snovanju v Žičah priča okrog 120 ohranjenih rokopisov, od tega kar 80 iz obdobja od 14. do 16. stoletja (Golob 2006: 122–128). Prav tako je bilo v knjižnici kartuzije v Bistri pri Vrhniki v 14. in 15. stoletju veliko knjig, celo dela s področja kanonskega prava, jezikoslovja in glasbe; med njimi nekaj izvirnih del, povezanih z zgodovino in življenjem redovne skupnosti (Dular 2002: 38). V kartuziji v Pleterjah je bila bolj običajna knjižnica. Cistercijani so se prav tako posvečali prepisovanju besedil in imeli knjižnice (Dular 2002: 38). O knjižnicah drugih rodov za 15. stoletje vemo bolj malo, nekaj podatkov imamo za dominikance, ki so intenzivno gojili prepisovanje. Vendar pa ne smemo sklepati, da v samostanih ni bilo dobrih sodobnih knjižnic, če pač danes o tem ne najdemo podatka.

Pomembne so tudi **cerkvene nesamostanske knjižnice**. Veliko nam pove listina iz leta 1478 (Simoniti 1979: 51–52), s katero si je škof Lamberg sposodil od ljubljanskega stolnega kapitlja za potrebe svoje rezidence v Gornjem Gradu veliko število – vsaj 50 zvezkov – knjig in rokopisov, med katerimi je bila polovica juridičnih, drugo polovico pa si v približno enakem obsegu delita teologija in medicina, vendar je navedenih tudi nekaj leksikalnih pomagal in slovarjev, od profane književnosti pa »*Hystoria Troiana*«. Dokazuje pa ta listina tudi obstoj knjižnice ljubljanskega stolnega kapitlja že pred 1478. Paolo Santonino omenja tudi »libros quoque diversos« (tudi razne knjige) v kranjskem župnišču (Santonino 1991: 41).

Poleg tega moramo omeniti tudi plemiške **grajske knjižnice**. Biblioteka Turjačanov, ki jo poznamo po katalogu, ki ga je leta 1659 naredil Janez Ludvik Schönleben, je imela 5 rokopisov iz 14. in devet iz 15. stoletja (Dular 2002: 41).

Proti koncu 15. in v začetku 16. stoletja se začnejo oblikovati tudi **privatne knjižnice meščanov**. Deloma lahko rekonstruiramo npr. knjižnice Lenarta Budine, škofa Petra Seebacha ali ljubljanske meščanske družine juristov Zaulov (Simoniti 1979: 55).

O strukturi **inkunabul**, ki so znane iz Slovenije, lahko rečemo, »da se le-ta v ničemer ne razlikuje od strukture tiskanih knjig 15. stoletja drugod po Evropi. Iz tega sledi, da so tudi pri nas veljale podobne razmere ponudbe in povpraševanja in da je bila Slovenija že

ob koncu srednjega veka del skupnega srednjeevropskega založniškega in knjigotrškega območja« (Dular 2002: 46 po Gspan in Badalić 1957). Kar se tiče provenience, jih je bilo največ natisnjenih v Italiji (44,9 %) in Nemčiji (42,9 %), ostale dežele pa so zastopane le z 12,2 %. Podobno je bilo tudi na Hrvaškem (Dular 2002: 46 po Gspan in Badalić 1957).

1.4 LATINSKA, NEMŠKA IN SLOVENSKA BESEDILA IZ 15. STOLETJA

Srednjeveška latinska književnost¹⁸ (Pogačnik 1968: 53–55; Pogačnik 1972; Simoniti 1979: 40–49; Gantar 1992: 106; Grdina 1999: 19; Dular 2002: 37, 39) je na Slovenskem zastopana z okoli 160 rokopisi, shranjenimi v slovenskih pa tudi tujih knjižnicah. Večina besedil je nabožne vsebine, med posvetnimi, ki se pojavljajo predvsem od 14. stol. naprej, pa so najvažnejši zgodovinski spisi in slovarji. Izvirnih del ni veliko. Kar nekaj je neliterarnih zapisov. Za nas pa so seveda zanimivi tudi spisi nekaterih piscev slovenskega rodu, ki so delovali izven slovenskega prostora.

Tudi **nemška srednjeveška književnost** (Dular 2002: 37; Grdina, Cvirn in Janko 1993: 353; Grdina 1999: 19, 23) je bila na slovenskem prostoru prisotna v kar veliki meri.¹⁹

¹⁸ Nekateri pomembnejši latinski pisci ali prepisovalci iz 15. stoletja na slovenskem prostoru ali iz slovenskega prostora: brat Bernard, z dodatki Štefana Maconeja (1401): prepis *Življenja Katarine Sienske*; brat Matija iz kartuzije Žiče, druga polovica 15. stoletja, prepis florilegija iz Aristotela, besedil cerkvenih očetov in drugih krščanskih piscev; Nikolaj Kempf, tujec, Alzačan, v času, ko je bil prior kartuzije v Jurkloštru (po 1447 in po 1467) ter Pleterjah (po 1462), je pisal ascetične in mistične traktate; Nicolaus de Gretz, deloval v prvi polovici 15. stol., magister na dunajski univerzi, najverjetneje iz Slovenj Gradca. Ohranjenih je veliko predvsem teoloških spisov; Nikolaj Petschacher, »notulator« v Znojmu na Češkem, od 1437 (morda že od 1431) do 1445 pesnikoval o takratnih političnih dogodkih (bil je nasprotnik husitov). 15 njegovih latinskih pesmi je ohranjenih kot zbornik v nekem admontskem rokopisu. Sam pravi, da je »*Carniole genitus, natio zlava mea est*« (XI, 21). Hkrati pa je znanje slovenščine uporabil za etimološko razlago imena Kazimir (III, 11s.) (Simoniti 1979: 41–42); Andrej Gall de Gallenstein (okrog 1450), domačin iz znane kranjske plemiške družine, župnik pri Beli cerkvi in arhidiakon »Slovenske krajine«: znani dve deli (po naslovu): *De ingenio tutelari et illusionibus cacodaemonis* (teološko) in *De origine et progressu religionis Christi in Carniola (O izvoru in ustanovitvi far na Kranjskem)*; Ioannes de Carniola (okrog 1500), benediktinec, je v Augsburgu spisal ascetični spis *Dispositorium moriendi* in del Kristusovega življenja *Vita Christi*; anonimna pesem o Juriju Hajdinjaku, 58 heksametrov, 1469 zapisal neki benediktinec v šentpavelskem samostanu na Koroškem. Napis v kapeli Sv. trojice na Placu v Škofji Loki, zdaj napisa ni več; verzificirana kronika dogodkov v letih 1511 do 1516, 51 heksametrov. Od del o slovenskem prostoru, nastalih v 15. stoletju, bi veljalo omeniti že navedene *Popotne dnevnik*e Paola Santonina o vizitacijskih potovanjih po slovenskem prostoru v letih 1485–1487 (Santonino 1991).

¹⁹ Še pred 15. stoletjem so se tu mudili npr.: znameniti pesnik Ulrich Lichtensteinski (1. maj 1227 pride na Koroško); Walther von der Vogelweide (1214), največji nemški viteški lirik; Wolfram von Eschenbach: v najpomembnejšem nemškem viteškem epu *Parzival* je popisal del Štajerske (Celje, Rogatec, Hajdina) kot prizorišče podvigov *Parzivalovega* strica Trevrizenta (1. pol. 13. stol); viteški pesnik je bil tudi eden izmed svobodnih gospodov Žovneških (kasneje grofje Celjski) – najverjetneje Konrad I. (Grdina 1999: 23–24); Štajerski viteški pesnik je v epu *Frauendienst*

Večina v srednjem veku napisanih **slovenskih besedil ali besedil, ki vsebujejo odlomke oziroma besede v slovenskem jeziku**, izvira iz 15. stoletja.²⁰ Omeniti velja tudi dela z začetka 16. stoletja, ki vsebujejo določene slovenske besede.²¹ Glede na ohranjeno gradivo lahko o literarni (in splošno pismenski) produkciji pred začetkom slovenskega knjižnega jezika rečemo naslednje. Večina slovenskih besedil je bila namenjena vernikom, ki niso bili dovolj izobraženi, da bi razumeli latinsko. Tu gre predvsem za »pomožne zapise«, s pomočjo katerih je duhovnik, ki je sicer v cerkvenem življenju rabil latinščino (ali nemščino, če latinščine ni znal), zapisal besedilo, ki ga je moral naučiti vernike ali ga povedati vernikom v obliki pridige. Tovrstna besedila niso bila namenjena branju slovensko govorečih vernikov, ampak izključno poslušanju. V cerkvi so sicer (za notranjo rabo) prevladovala latinska besedila, predvsem v manj izobraženih cerkvenih krogih pa so bila prisotna tudi nemška. S prodorom humanizma se večja tudi vloga latinščine.

V posvetnem življenju so bila nemška in latinska besedila namenjena predvsem višjim

---

(1255) zapisal tudi slovenski pozdrav koroškega vojvode; v 13. stoletju so bili tu prisotni še drugi manj pomembni viteški liriki. Pomembna je tudi *Dunajska knjiga o stvarjenju* (*Wiener Genesis*; nastala verjetno okrog 1070 na Koroškem); brat Filip iz kartuzije Žiče, začetek 14. stoletja, je spesnil ep *Vita Mariae metrica* v nemščini v več kot dva tisoč verzih; znane so nam še nekatere druge verzifikacije z versko vsebino. Od avtorskih del literarnega značaja so v 15. stoletju pomembna: *Celjska kronika* (2. polovica 15. stol.), kroniki koroškega župnika J. Unresta: *Chronicon Austriacum*, *Chronicon Carinthiacum*, avtobiografski zapiski Christophae Theina (1453–1520). Od poznejših, a še na srednji vek vezanih del bi kazalo omeniti še: tiskan letak iz 1515 *Ain neues lied von den kraynnerischen bauren*, ki vsebuje tudi slovenske besede, o čemer pozneje; itinerarij s poti v Carigrad B. Kuripečiča iz leta 1531; Herbersteinov latinski potopis iz leta 1557 je imel prvotno nemško osnovo.

²⁰ Pred tem imamo (poleg *Brižinskih spomenikov*) ohranjena naslednja zapisa v slovenščini: pozdrav, zapisan pri Ulrichu Liechtensteinskem (1227); *Celovski oz. Rateški* rokopis, med 1362 in 1390, zdaj je shranjen v Koroškem deželni arhivu v Celovcu (Avstrija). V petnajstem stoletju so bila napisana naslednja dela: dve večjezični pesmi Oswalda von Wolkensteina: št. 69 *Do fraig amorß* in št. 119 *Bog de primi* (1416–1417); *Stiški rokopis* (1428, 1440), hrani ga Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani; *Kranjski rokopis oz. Kranjske prisege* (1440 (?)-1556), original se je izgubil; *Videmski rokopis* (1458), hrani ga Videmska mestna knjižnica (Italija); *Škofjeloški rokopis* (1466), shranjen je v Avstrijski narodni knjižnici na Dunaju; *Starogorski rokopis* (med 1492 in 1498), hrani ga Nadškofijski arhiv v Vidmu (Italija); *Černejški oz. Čedadski rokopis oz. Beneškoslovenski rokopis* (od 1497), shranjen je v Čedadskem arheološkem muzeju (Furlanija, Italija); *Auerspergov rokopis*, 15. stol. oz. začetek 16. stol., original se je očitno izgubil, fotografski posnetki pa so shranjeni v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani; *slovenski načrt za pridigo*, najbrž s konca 15. stol. ali iz prve polovice 16. stol., rokopis so našli v Kranju, nato pa ga prenesli v Ljubljano, kjer je shranjen v Nadškofijskem arhivu (Mikhailov 2001: 17–18).

²¹ Doslej so bila v meni dostopni literaturi omenjena naslednja (Mikhailov 2001; Simoniti 1979: 48–49): neliterarni zapis o dogodkih med letoma 1510–1524 podaja neznan stiški menih v knjigi *Angelus de Clavasio, Summa super casibus conscientiae, Argentinae 1513* (NUK 14652, zadnji spoini list in notranja stran vedek platnice): vmes je tudi slovenščina: »Anno millesimo quingentesimo decimo quinto insurexerunt laici contra nobiles /.../ et unam communitatem appellaverunt **boga gmajjna** /.../«; *Ain neues lied von den krainerischen bauren*, iz leta kmečkega upora 1515, na letaku natisnjeno nemško besedilo vsebuje slovenski stavek, ki se večkrat ponavlja; podobno tudi pesem Rudolfa Agricole ml., ki jo je Ioannes Dantiscus dodal svoji publikaciji *Soteria*, natisnjeni 1518 v Krakovu, ponatisnil jo je Sigismund Herberstein in vsebuje slovenski besedi: »ius (quod **Stara prauda** vocabant) antiquum«; slovenski stavek W. Praunspergerja iz *Turnirske knjige* Gašperja Lambergerja iz leta 1544, original je shranjen v Umetnostnozgodovinskem muzeju na Dunaju.

slojem. Nekaj povsem samoumevnega je bilo, da so tudi tisti izmed njih, ki so znali slovensko, svoje misli zapisovali v nemščini ali latinščini. *Kranjski rokopis* nam kaže, da se je v (u)pravnem življenju mesta rabila slovenščina, vendar je bil njen zapis spet bolj pomagalo kot izraz pravne *pisne* kulture. Bolj samoumevno je bilo, da se vsebina, povedana v slovenščini, zapiše v nemščini (ali latinščini).²²

Je pa res, da v slovenskem prostoru pogrešamo besedila posvetne učene kulture v narodnem jeziku, ki je v višjih slojih začela drugod cveteti v visokem, predvsem pa v poznem srednjem veku. Na Slovenskem te širitve ni, ker je enostavno manjkalo občinstva (to je bilo praviloma visoko plemstvo). Ob tem je visoko plemstvo pri nas obvladalo nemški jezik, le dve dinastiji, Goriški grofje in pokneženi Celjski grofje, pa sta imeli svoje središče na slovenskem etničnem ozemlju (Grdina 1999: 36). Da je bila tovrstna kultura prisotna v govorjeni obliki, nam pričajo nekateri že navedeni zapisi (*Auerspergov rokopis*, slovenski deli v dveh večjezičnih pesmih Oswalda von Wolkensteina), ki kažejo na zapis Minnesanga (Grdina 1999: 94), izrazito plemiške vrste pesnjenja tako v avtorskem kot recepcijskem pogledu.

Če vsemu temu dodamo še razvito ustno ljudsko kulturo, kot jo rekonstruira Kumer (2002), lahko zapišemo, da nam srednji vek s svojimi ohranjenimi besedili in posredno prek virov priča, da je bila besedna umetnost v slovenščini tako v avtorskem kot recepcijskem pogledu izrazito govorno-slušna.

Ob tej predpostavki lahko veliko bolj utemeljeno govorimo tudi o **tradiciji slovenskega jezika pred Trubarjem**. Sam Trubar denimo (zapisanih) besedil v slovenščini ni poznal, poznal pa je (ustno) izročilo.²³ Glede na to, da se je začelo pokristjanjevanje pri najvišjem sloju slovenske družbe, lahko domnevamo, da se je slovenski kulturni jezik v svojih začetkih naslonil prav na »socialni idiom« tega sloja (Grdina 1999: 95–96). Tradicija na ravni besedja je konec koncev tudi povsem empirično dokazljiva. Merše in Novak (1996: 289–301) sta na osnovi samostalniškega in glagolskega izrazja ugotavljala stopnjo ohranjenosti besedišča *Brižinskih spomenikov* v protestantskih knjižnih izdajah 16. stoletja in prišla do naslednjih ugotovitev: 1. številčno najmočnejša je plast besedja, ki se je v rabi ohranilo in pomensko nespremenjeno doživelo pogostnostno bolj ali manj prepričljivo potrditev v protestantskih tiskih 16. stoletja; 61 od 114 samostalnikov in 44 od 96 glagolov iz *Brižinskih spomenikov* ima enake ali podobne pomenske uresničitve v knjižnem jeziku 16. stoletja; 2. skupina samostalnikov in glagolov, za katere v protestantskih besedilih ni mogoče najti potrditev, je veliko manjša od tiste, ki jo sestavljajo ohranjeni izrazi; pri glagolih sta skupini v številčnem razmerju 33 : 60; 3. na samostalnike in glagole osredotočena primerjava je pokazala, da je velik del besedišča *Brižinskih spomenikov* (pri glagolih npr. dve tretjini) pomensko in izrazno trdno včlenjen v knjižni jezik 16. stoletja, kar je hkrati

²² Moramo pa poudariti, da na področju prava lahko sledimo določeni *govorni* jezikovni tradiciji. Škrubej (2001) dokazuje obstoj nekaterih slovanskih pravnih terminov vse od časa Slovanov v vzhodnih Alpah prek rokopisnega obdobja do besedil iz 16. stoletja. Med imeni mestnih sodnikov sredi 15. stoletja (Dimitz 1874: 301) najdemo tudi taka, ki bi lahko pričala o njihovem slovenskem poreklu (npr. 1440–1441 Sebastian Supantschitsch, 1446–1447, 1450–1451 Lukas Nouakh, 1448 Simon Marschitz). Rabo slovenščine v pravnem življenju potrjuje tudi že omenjena pritožba kranjskih stanov, ki jo navaja Štih (1996: 139). V okviru patrimonialnega sodišča (ZS 1979: 183; Štih 1996: 138–139) je bila (ustna) raba slovenščine nujna, saj si drugače ne moremo predstavljati njegovega delovanja.

²³ V nemškem predgovoru k TT 1557 pravi: »'Ave Maria' ne moremo prav in natanko prevesti. Slovenci pravijo 'češčena si, Marija' [zheshzhena si Maria] /.../« (Rupel 1966: 79).

dokaz, da so protestantski pisci upoštevali tradicijo in da so mnogo izrazov vzeli iz besedil, razširjenih v ustni ali pisni obliki.

---

2 SOCIOLINGVISTIČNI PREGLED NEKATERIH GLAVNIH VPRAŠANJ S PODROČJA JEZIKA IN KNJIŽNE PRODUKCIJE V 16. STOLETJU

2.1 UVOD

Glavno prelomnico pri sociolingvističnem opazovanju 16. stoletja predstavlja formiranje slovenščine kot knjižnega jezika in posledično oblikovanje njegove norme. Kot smo naznali že v prvem poglavju, je imel pred prvo slovensko knjigo slovenski jezik predvsem funkcijo pogovornega jezika, razvejanega na številna narečja.²⁴ V javnosti je bila raba slovenskega jezika omejena predvsem na rabo v cerkvi, o čemer nam pričajo nekateri izmed omenjenih ohranjenih rokopisov.²⁵ Četudi pisci prvih slovenskih knjig teh rokopisov niso poznali,²⁶ pa dejstvo, da so tudi v času pred prvo slovensko knjigo pridigali v slovenščini, kaže, da so se morali vsaj na ravni besedja deloma nasloniti tudi na tradicijo javne govorene besede.²⁷ Poglavitni namen vzpostavitve slovenskega knjižnega jezika ni bila samo uveljavitev slovenščine, ampak predvsem vzpostavitev možnosti za širjenje nove protestantske vere v jeziku, ki bi ga razumela širša skupina vernikov. Glavno oviro za širjenje vere v slovenskem jeziku je namreč predstavljalo dejstvo, da pridigarji niso imeli za svoje delo nobenih priročnikov v slovenščini, kar je seveda vplivalo na kvaliteto njihovega dela.²⁸ Vzpodbuda slovenskim protestantom sta bili tudi splošni protestantski načeli, da naj vsakdo sprejema vero v svojem jeziku ter da naj se vernikom s knjigami omogoči tudi neposreden stik z božjo besedo in božjim naukom. Tudi pri naših protestantih je bilo pisanje in širjenje knjig strogo teološko utemeljeno, kar najlepše vidimo iz predgovora k DB 1584, kjer Dalmatin piše:

»Ti Kristusovi učenci in apostoli so naročili svojim potomcem, da na vseh koncih in krajih z zapisano in govorjeno besedo širijo evangelij v krajevno običajnem in razumljivem jeziku, kakor govori sveti Pavel po preroku Izaiju, v vseh jezikih izpovedovati Boga. Sveti Pavel v 1. pismu Korinčanom v 14. poglavju posebej opozarja, da božje skrivnosti

---

²⁴ Trubar v predgovoru k TT 1557 piše, da se slovenskega jezika ne govori »samo v eni deželi drugače kot v drugi, ampak pogosto v razdalji 2 do 3 milj, da, često tudi v eni sami vasi drugače in različno v mnogih besedah in naglasih« (Rupel 1966: 75).

²⁵ Molilni listi z očenašem, zdravamarijo in apostolsko vero (*Rateški in Starogorski rokopis*), obrazec splošne spovedi v *Brižinskih spomenikih* in *Stiškem rokopisu*, pridiga v *Brižinskih spomenikih*, cerkvena pesem v *Stiškem rokopisu*. O povezavi tudi Pogorelec (1994: 552, op. 8).

²⁶ Trubar pravi na primer v predgovoru k TT 1561: »Odkar svet stoji, se to nikdar ni zgodilo, zakaj slovenski jezik se doslej nikoli ni pisal, še manj pa tiskal« (Rupel 1966: 113).

²⁷ Prim. Grdina (1999 – za splošni pregled stanja), Pogorelec (1984: 187–195), Pogorelec (1994: 551–552). Seveda je vprašanje, v kolikšni meri lahko o *tradiciji* govorimo v ednini in do katere mere je tradicija sploh dokazljiva. O dokazih za obstoj take tradicije gl. Orožen (1996: 39–40) in Legan Ravnikar (2001: 87–88; 2005: 334–352).

²⁸ Trubar v predgovoru k TT 1557 na primer navaja skrajni primer neizobraženega duhovnika, ki je besedo *pullum* napačno prevedel kot *pišče* namesto *mladič* (Rupel 1966: 81).

preprostemu ljudstvu ne smemo razlagati v njemu tuji in nerazumljivi govorici, temveč v razumljivem govoru in jeziku« (Rajhman 1997: 291).

Da protestantom ni šlo v prvi vrsti za razmah slovenskega jezika, ampak za razmah božje besede, lahko vidimo na več mestih, najlepše prek nemške vzporednice, kot jo navaja Dalmatin v uvodu v DB 1584:

»In v teh poslednjih časih, ko je tema antikristovstva bila najgostejša, nam je Bog prav kakor некоč spet naklonil svojo milost in usmiljenje ter je po dragem, razsvetljenem božjem možu, pokojnem doktorju Martinu Luthru, razodel svojo besedo barbariskim narodom (kakor so jih ponosni in ošabni Grki in Latinci vedno in povsod zaničljivo imenovali) v nemškem, preprostemu človeku razumljivem jeziku, in sicer tako, da se ni razmahnil samo nemški jezik obenem s čisto božjo besedo, ampak tudi božja beseda z jezikom in zlasti z dobro ponemčeno Biblijo« (Rajhman 1997: 292).

V tej luči je imel Trubar pri formiranju slovenskega knjižnega jezika na ravni glasoslovja dokaj proste roke. Njegova želja je bila predvsem, da bi bile njegove knjige uporabne, da bi jih torej uporabniki razumeli, tudi če (glasoslovno gledano) zapis do določene mere odstopa od njihovega domačega govora.²⁹ Sociolingvistično gledano je želel, da bi ga *razumeli* tako v mestu (npr. v Ljubljani) kakor tudi na vasi (npr. na Raščici), četudi na glasoslovni ravni ne bi šlo za popoln posnetek njihovega govora. Na ravni besedja se je po eni strani moral nasloniti na tradicijo slovenske besede v javnosti, torej v cerkvi, na drugi strani pa je oral ledino. S kakšnimi težavami se je soočal, razlaga na primer v TT 1557:

»Čeprav namreč imamo pri samostalnikih in glagolih dvojino kakor Grki in pri glagolu tudi moški in ženski spol, bi vendar rad videl in slišal človeka, ki bi pristno slovensko prevedel samo tele navadne latinske besede, kakor salutatio, exultatio, iubilatio, laetitia, hilaritas, iucunditas, persecutio, afflictio, patientia, contumelia, opprobrium, contentio, seditio, insidiae, tumultus, molestia, occasio, locus, opportunitas, scandalum, virtus, gloria, brachium, adoptio, abominatio, turba, affectus, stupor, pietas, impietas, adoratione, religio, superstitio, assiduitas, sors, sacramentum, tabernaculum, panes propositionis in nešteto podobnih. 'Ave Maria' ne moremo prav in natanko prevesti. Slovenci pravijo 'češčena si, Marija', tj. 'geehret sieist du, Maria', Hrvati 'zdrava bodi, ti Marija', tj. 'sei du gesund, Maria', jaz pa sem prevedel 'veseli se, Marija', 'erfreu dich Maria'« (Rupel 1966: 79).

Za večji del besedja očitno *tradicije* ni bilo.

Na skladdenjski ravni se je stilno naslonil – kakor bomo pokazali v nadaljevanju našega dela – na retorična načela tedanjih knjižnih jezikov, predvsem na bogato tradicijo antične retorike, ki je doživela svoj ponovni razcvet v humanizmu, v okviru tega pa seveda tudi na jezik svojega vzornika Martina Luthra.

V nadaljnjih letih so na vzpostavitev norme vplivala dela, ki so imela funkcijo jezikovnih priročnikov in bi jih lahko razvrstili takole: 1. slovnica (BH 1584, delno tudi MD 1592); 2. priročniki za branje (TA 1550, TA 1555, TA 1566, KB 1566, izgubljeni Bohoričev *Elementale Labacense*); 3. zbirke besedja oz. slovarčki (KB 1566, izgubljena Bohoričeva *Nomenclatura trium linguarum*, slovarčki v BH 1584, register v DB 1584); 4. besedila v

²⁹ Problematika izgovora jezikov je bila Trubarju morda znana tudi iz dela Erazma Rotterdamskega *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione dialogus*, kjer je pisal o izgovarjavi stare grščine in latinščine nekdanj in v svojem času. Poleg tega se je Trubar zavedal, da »štimmovce« pač izgovarja različno vsak jezik, pa tudi vsaka dežela (TA 1550: A 3a). Gl. tudi 5.1.1.

več jezikih (KB 1566, TC 1567, MPar 1592, MS 1593, HB 1599); 5. slovarji (MD 1592, MTh 1603).³⁰ Še posebej pomembna pa je bila v tem pogledu izdaja Biblije (DB 1584).

Slovenščina si je morala svoj položaj izboriti proti močnejšim jezikom, ki so jih tudi na področju Slovenije rabili bolj izobraženi in bolj premožni ljudje. Poleg slovenščine so na Slovenskem tedaj rabili tudi nemščino in latinščino, na zahodu italijanščino, v stiku pa smo bili tudi s hrvaščino.³¹ Najlepše ponazarja jezikovno stanje v Sloveniji naslednji Trubarjev opis iz glagolskega *Prvega dela novoga testamenta* 1562:

»Deželna gosposka, grofi, baroni, vitezi in plemiči zgornjih slovenskih dežel znajo dobro nemško, a dosti njih latinsko in laško. Tudi mnogi meščani, duhovni in menihi govore nemško.³² Preprosti nevedni človek pa govori vseskozi samo slovenski jezik« (Rupel 1966: 124).

---

³⁰ Prim. Pogorelec (1994: 553).

³¹ O vlogi nemščine, latinščine in hrvaščine na Slovenskem izčrpno piše Seitz (1998: 204–230).

³² To seveda ne pomeni, da niso znali slovensko.

2.2 PISCI PROTESTANTSKIH DEL

Primož Trubar

Pisci slovenskih protestanskih del so bili nadpovprečno izobraženi in so pripadali intelektualni eliti. Medtem ko za Jurija Juričiča, Lukeža Klinca, Matijo Klombnerja, Janža Mandelca in Janža Schweigerja nimamo podatkov o formalni izobrazbi, pa lahko natančneje določimo izobrazbo vseh drugih slovenskih protestantskih piscev. Magisterij so dosegli Sebastijan Krelj (Logar 1832: 565), Jurij Dalmatin (Kidrič 1925b: 117), Matija Trost (Koruza 1980: 188), Hieronim Megiser (Lukman 1933: 85), Felicijan Trubar (Rajhman 1982: 205) in Janž Znojilšek (Rajhman in Smolik 1991: 824–825). Na univerzi so študirali, a zaradi osebnih ali materialnih razlogov študija niso dokončali Primož Trubar (Rajhman 1982: 206), Adam Bohorič (Kidrič 1925: 49), Andrej Savinec (Rupel 1960: 206) in Marko Kumprecht (Rajšp 1992: 73). Zanimiv je podatek, da ob smrti S. Krelja (1567) Kranjski deželni stanovi niso dali Janžu Tulščaku superintendentske službe, ker je bil premalo izobražen (pa tudi preveč strasten in svojeglav), da bi mogel zavračati napade nasprotnikov (Rajhman 1982: 228).

Poleg formalno dosežene je bila tedaj zelo pomembna tudi siceršnja, formalno nepotrjena izobrazba.

2.3 NASLOVNIKI PROTESTANTSKIH DEL³³

Kar se tiče izobrazbe in socialnega položaja, sami **naslovniki** slovenskih protestantskih del kažejo širšo skupino prebivalstva, med katerimi so še posebej izpostavljeni t. i. *preprosti ljudje*. Pod izrazom *naslovniki* pojmem v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja naslovljene predvidene uporabnike teh del.

2.3.1 KDO JE PREPROSTI ČLOVEK IN KDO GEMEINER MANN

Eden od najpogostejših naslovnikov protestantskih del je *preprosti človek*. Odgovor na vprašanje, kdo je ta preprosti človek in kaj je nemška ustreznica tega poimenovanja, pa ni tako preprost.

Največkrat se *preprosti človek* pojavlja v dvojici *mladi in preprosti*. »Mladi inu preprosti Slouenzi« se morejo s pomočjo TA 1550 »vkratkim zhafu brati nauuzhiti« (A 1a). Prav tako je TC 1550, ki ga Trubar sicer namenja »VSEM SLOUENZOM«³⁴ (A 3a),³⁵ še posebej posvečen »hdobru-mu vsem mladim tar preprostim ludem nafhe deshele« (A 3a). Enako formulacijo kot TA 1550 ima tudi TA 1555. V TC 1550 in TC 1555 dobimo tudi podatek o tem, da mladi in preprosti niso bralci, ampak poslušalci tega dela.³⁶

Veliko izvemo o preprostem človeku iz TT 1557, ki ga Trubar sicer posveti »VOM VSEM DOBRIM INV BOGABOIEZHIM KERSZHENIKOM, KIR VTIH SLOVENSKIH DESHElah prebiuate« (TT 1557: F 2a). Naslovnik so mu torej »MVI LVBI SLOVENC I NV BRATIE« (TT 1557: F 2a).³⁷ Vendar pa dejstvo, da je

»poleg tiga Regishtra / ner te potrebnishe inu nuznishe Shtuke / Nauuke inu Troshte / sledniga Euangelia fufeb kratku islushil / pokafal inu fapiffak«,

utemelji takole:

»Tu bode dobru nuzalu tim **Mladim inu Preproftim** ludem (katerim ieft sleteim muiem

³³ Medtem ko z izrazom naslovnik označujem v protestantskih delih naslovljene potencialne uporabnike knjig, pa z izrazom uporabnik označujem dejanske, tudi nenaslovljene bralce in poslušalce. Z današnjega vidika bi bilo tako ločevanje lahko videti nepotrebno, a *naslovniki* knjig v 16. stoletju, kot bomo videli, niso bili vedno tudi njihovi *uporabniki* in obratno.

³⁴ Vse, kar je v besedilu naše monografije v krepkem tisku in ni posebej komentirano, je okrepil avtor monografije.

³⁵ Podobno še npr. »ty Slouenci« (TC 1550: D 3a).

³⁶ Oba odlomka (TC 1550: A 4 a; TC 1555: A 3b) navajam v poglavju 2.5.

³⁷ Podobno TT 1560 (B 2a): »mui lubi Bratie inu Slouenci«.

dellom slushim) de oni teim leshei inu bule / vti Cerqui te Pridige bodo refoumeli inu famerkali kai vřaki Euangeli vuzhi« (TR 1558: A 1b).

Trubar torej s svojim delom služi *mladim in preprostim*, torej tistim, ki sicer ne bi mogli brati besedil v latinščini. Namen njegovega dela pa je, da bodo lažje razumeli pridige v cerkvi in da bodo lažje razbrali, kaj uči posamezni evangelij. Da znajo Trubarjevi *preprosti* rojaki zgolj slovenščino, nam potrjuje tudi naslednji odlomek:

»Oli kadar fem ieft pag vti Nemshki, inu tudi od řpret vti Slouenski, oblubil, de ieft hozho vleti Predguori, **fa volo tih muih dobrih preproftih Lanzhmanou, kir druge beffede ne fnaio, famuzh to Slouensko /.../**« (TT 1557: k 2b–k 3a).³⁸

Vendar Trubar *preprostim* prilagaja tudi vsebino svojega dela:

»Ieft fem tudi **fa uolo tih preproftih** vti Predguori inu potle vtih Euangelistih, per vřakim Capitulu inu Paragrafu ifuuna na krayu to summo tiga Capitula in Paragrapha, kai ře vnim vuzhi, řapiffal« (TT 1557: F 3b).

Povzetki so torej namenjeni *preprostemu* bralcu za lažje razumevanje. Hkrati pa mora biti tudi vsebina takšna, da si jo bo *preprosti človek* lahko zapomnil in jo razumel:

»Inu fem sboshyo pomozhio ta ifti řtakimi řaftopnimi beffedami, perpuuidami, Exempli inu Perglihami, is S. Pifina inu is tih Starih inu Nouih prauih Vuzhenikou taku islushil, de en **vřaki dobri preprofti zhlouik**, kir is ferza po praui Veri inu vefti vnebeřa vprařha, aku on bode leto Predguor zheřtu inu sřliřřom prebral, more leta Articul, koku V milost Boshyo pridemo, Prauizhni pred nim ratamo, inu te druge Articule vře /.../ lahko ře nauzhiti inu řaftopiti« (TT 1557: F 3a).

Tudi řez nekaj let se v TAr 1562, ki so sicer posvećeni

»VSEM DOBRIM BOGABOYEZHIM, SHIBKIM INV MOZHNIM VTI VERI KER-SZHENIKom, kir vtih **Crainskih, vsdulanih Shtayerskih, Caroskih Deshelah, prebiuaio**« (TAr 1562: B 2a),

spet pojavi *preprosti človek*. Trubar namreć pravi, da ga je k pisanju primoralo

»l/etu zbiulane tih **bořih dobrih preproftih ludi**, na tim nashim prauim Vuku, nih nefařtop inu nedomiffel, kir ne mogo řhe prou řaftopiti is Nauuka tiga Cateřifma, katera Vera inu Pridiga ie prou oli kriua« (TAr 1562: C 1a).

Preprosti ljudje torej potrebujejo Trubarjeve knjige, da bodo lažje spoznali pravo vero. ře pomembnejše za razumevanje stopnje izobraženosti *preprostega človeka* je morda naslednje: knjigo *Augustana confessio* je

»Is Latinskiga inu Nembskiga Iefyka, v ta nash Crainski fueřtu preobrnil inu Iftolmazhik« (TAr 1562: 22a).

Vendar jo je hkrati tudi priredil in obřirneje razlořil, ker so v izvorniku nekateri artikuli, nauki in besede

»kratku inu zhaři temnu ifrezheni inu pořtauleni, De ty **preprofti inu kir nefe vtim S. Pismu vuzheni**, teshku oli cilu nisřter nefařtopio« (TAr 1562: 22a).

Če upořteavamo znaćilnosti Trubarjevega stila, bi morda lahko zadnji stavek razumeli,

³⁸ Podobno ře v TE 1555: »P/otehmal ta vegřhi del Ludi vnashi desheli druřiga Iefiga ne fna, famuzh ta Slouenski«.

kakor da so »ty preprofti« tisti bralci, »kir nefo vtim S. Pismu vuzheni«. Rezultat Trubarjevega prilaganja *preprostemu človeku* je, da bo

»**Sledni dobri Crainski inu Slouenski zhlouik** /.../ iz grunta popolnoma, tu kar fe vletih Buquizah pishe inu vuzhi, refoumel inu faftopil« (TA 1562: 22a–b).

Tudi v TP 1567 nagovarja Trubar naslovnike »ui mui **lubi Cranci inu sloueni**«, poudarja pa, da so preroki, možje, žene, devica Marija in drugi verni

»te potrebnishe kerfshanske Nauuke, Troshte inu Molytue, V peifni slushili, de fe tih iftih **ty Mladi inu Preprofti** lashei nauuzhe inu famerkaio« (TP 1567: A 1b).

V KP 1567 pa so poleg *mladih in preprostih* prvič izpostavljeni še hišni gospodarji in šole: »SA HISHNE GOSPODARIE, SHOLE, **Mlade inu priprofte Lûdi**« (A 1a). Na tem mestu dobi preprosti človek in mladina po pomembnosti nekoliko nadrejenega naslovnika.

Pomembno vlogo hišnim očetom in materam pripisuje tudi Dalmatin, ki namenja DJ 1575 na naslovnem listu: »sa vfe **shlaht ludy, sufeb sa Kerfzhanske hishne Ozhete inu Matere**«, v uvodu pa »n/a vse Bogaboiezhe **Crainze inu Slouenze**, inu sufeb na vfe **hishne ozhete inu matere**« (DJ 1575:)(6a).³⁹ In medtem ko Juričičeva JP 1578 na naslovnici zgolj ponovi Kreljevo formulacijo: »SA HISHNE GOSPODARIE, **Shole, mlade inu preprofte liudi**«, gre DC 1580 še za korak naprej od DJ 1575. Hišni očetje in matere dobijo namreč v DC 1580 skupaj z gospodarji in gospodinjami nalogo, da razširjajo katekizem:

»Satu my Kerfzheniki skusi beffedo Catehifem saftopimo te ner potrebnishe shtuke nashe Kerfzhanske Vere, kakor fo vletih Buquizah po redi sapopadene, ker fo **nikar le Pridigarij fvoim poslushaucem** vCerqvi: temuzh tudi **Hishni Ozheti inu Matere, Gospodarij inu Gospodine, fvoim Otrokom inu Drushini** doma dolshni teifte fpreproftimi, saftopnimi beffedami naprei dershati, praviti inu vuzhiti /.../« (DC 1580:)(4 a–b).

Isti odlomek nagovarja *preproste* skupaj z otroki:

»My bi ta Catehifem tudi mogli imenovati eno Otrozhio kratko Biblio, satu ker ie vtim iftim **sa Otroke inu druge preprofte Kerfzhenike** /.../ sapopadenu /.../« (DC 1580:)(4b–)(5a).

Najdemo pa isto povezavo tudi v Trubarjevem TC 1575, ki ga namenja »VSEM BOGABOIEZHIM, MLADIM inu Starim Crainzom inu Slouenom« (12), iz njega pa bodo lahko spoznali pravo vero tudi »vfaku **deite inu preprofti zhlouik**« (17).

Glede na zgoraj omenjena mesta lahko rekonstruiramo podobo *preprostega človeka*, kot se nam kaže v slovenskih protestantskih besedilih. To je sprva predvsem poslušalec, nato pa tudi bralec, ki obvlada samo slovenščino in torej ni več latinščine in nemščine. To niso ne otroci ne mladi, ki so jim sicer namenjena podobna besedila, pa tudi ne hišni gospodarji in gospodinje ter učitelji. Ločeno se nagovarjajo tudi družinske matere in očetje. Da pri *preprostem človeku* ne gre za naključno poimenovanje, nam kaže dejstvo, da tak navor zasledimo dokaj pogosto, predvsem v predgovorih, napisanih do leta 1580, ter da tako naslavljanje uporabljajo različni avtorji: Trubar, Krelj, Juričič in Dalmatin. *Preprosti človek* ni teološko podkovan in ne razume teoloških vprašanj, zato rabi obširnejšo in preprostejšo razlago, povzetke itd. Knjižna dela potrebuje predvsem zato, da bi lažje spoznal pravo vero. Namenjene so mu različne vrste del: katekizmi (npr. TC 1550, DC 1580), abecedniki (npr. TA 1550, TA 1555), evangeliji in razlage evangelijev (npr. TT 1557, KP 1567, JP 1578), opis protestantske veroizpovedi (TA 1562), pesmarice (npr. TP 1567, DC 1579 itd.) in

³⁹ Znaki kot)(, (:), *** in podobno so bili tedaj v rabi za označevanje začetnih pol knjige.

pridige (npr. TC 1575). Po drugi strani pa mu seveda ni namenjena na primer *Cerkovna ordninga* (TO 1564), ki je namenjena predvsem bolj izobraženim predikantom, ki bi jo konec koncev lahko brali tudi v latinščini ali nemščini.

Če želimo slovenskega *preprostega človeka* iskati v nemških uvodnikih, moramo ločevati med pridevnikoma *einfältig* in *gemein*. Oblike besede *einfeltig* oz. *einfältig*, ki jo Trubar in za njim Dalmatin v prevodih biblijskih besedil večkrat prevajata z besedo *preprost*, namreč najdemo v nemških uvodih na povsem identičnih mestih kakor besedo *preprost* v slovenskih besedilih, večinoma skupaj z mladimi. Kadar torej prevajamo nemško besedo *einfältig* s slovensko ustreznico *preprost*, je prevod popolnoma ustrezen. Oglejmo si tri take primere. V TT 1560 na primer Trubar v nemškem uvodu ponovi isti podatek, kot ga je navedel že v slovenskem predgovoru k TT 1557 (prim. TT 1557: k 2b–k 3a):⁴⁰

»In ker je tole začeto delo slovenskemu ljudstvu čedalje bolj všeč in dobrodošlo, saj se njih ljuba **mladina in preprosti ljudje [= einfältigen]**, ki razen slovenskega nobenega drugega jezika ne znajo, iz njega temeljito nauče najpotrebnejših zveličavnih nauk stare, prave krščanske vere /.../« (Rupel 1966: 103).

V TPs 1566 beremo:

»Naj Vam bodo pošteno priporočeni marljivi učitelji, zvesti in resnični pridigarji zavoljo Kristusa in njegove cerkve; imejte jih v časteh, delajte jim dobro, bodite miroljubni do njih zaradi njih visoke službe, o kateri morajo dajati težak račun, da bi z ljubeznijo in veseljem učili **drago mladino in preproste [= jugendt und einfältigen]** ves katekizem, marljivo vodili cerkev in ji služili z besedo in deljenjem sv. zakramentov, z obiskovanjem in tolažbo bolnih in užaloščenih, da bi opominjali ljudstvo k pokori in molitvi ter z učinkom sv. duha privedli mnoge k pravi veri in h krščanskemu pobožnemu življenju itd. /.../« (Rupel 1966: 182–183).

Podobno tudi v TC 1575:

»Tu najpreprosteje in najrazumljiveje učim naše **mlade, preproste [= einfältig], dobrosrčne Kranjce in Slovence**, kako naj spoznavajo in sodijo vse nauke, vero in božje službe po svetem pismu in katekizmu« (Rupel 1966: 214).

Slovenskega *preprostega človeka* pa ne smemo enačiti z nemškim *gemeiner Mann* oziroma *gemeines Volck*. Trubar in za njim Dalmatin v prevodih biblijskih besedil namreč besede *gemein* nikdar ne prevajata z besedo *preprost*, izraza *gemeiner Volck* in *gemeiner Mann* pa dosledno prevajata z *gmajn Folk*, *gmajn folk*, *gmajna* in *gmajn ludie*. Tako dosledno razlikovanje priča tudi o pomenski razliki. Da z izrazom *gemeiner Mann* iz nemških uvodov ni mišljen *preprosti človek* iz slovenskih uvodov, nam pričajo tudi primeri, ki se večinoma ne ujemajo s slovenskimi in so mnogo splošnejši. Naše mnenje je, da bi morala biti ločnica med nemškima *einfältig* in *gemein* upoštevana tudi pri naši interpretaciji in prevajanju nemških uvodnikov slovenskih protestantskih piscev v slovenščino.

Glede tega nam koristna spoznanja prinaša Seitz (1998: 261), ki opozarja na dejstvo, da je *gemeiner Mann* v nemškem govornem prostoru pogost naslovnik ne samo na področju religije, ampak tudi pri drugih vrstah posvetne literature, predvsem pri knjigah, ki so zbirale znanje določenega področja in služile kot nekake vrste učbeniki. Namenjene so bile bralcem, ki niso znali latinsko, in ti laični bralci so bili označeni kot *gemeiner Mann*. Na nemškem govornem področju so bili bralci teh knjig lahko tako izšolani strokovnjaki

⁴⁰ V oglatem oklepaju je dodana beseda v nemškem izvorniku.

(npr. padarji in kirurgi, ki so brali Paracelsusa) kakor tudi napol izobraženi laiki. Tovrstna literatura »seveda ni bila namenjena resnično neizobraženim bralcem, pač pa predvsem srednjemu oz. posredovalnemu sloju, ki mu je bolj primanjkovalo znanje stvari samih kakor jezikovno znanje. To pa je zelo podobno posredniški funkciji nižjega klera, kakor ga opisuje Trubar v svojih predgovorih« (Seitz 1998: 261).⁴¹ Oznako *gemeiner Mann* moramo torej razumeti tudi znotraj širšega jezikovnega in družbenega konteksta.

Ker nemške besede *gemein* v sodobni jezik ne moremo prevajati kot *gmajn*, bi kot prevodno ustreznico predlagal besedo *navaden*. *Navadni človek* bi bila torej za razliko od *preprostega človeka* v sodobnih prevodih oznaka za splošno izobraženega laika ali pripadnika nižjega klera, ki je sposoben sam prebirati protestantske knjige, četudi jih ni vedno sposoben v polnosti doumeti.⁴² V naslednjih primerih sem na podlagi gornjih ugotovitev dopolnil Ruplove prevode.⁴³

»In čeprav je vse sv. pismo, zlasti knjige preroka Izaije, Janeza Evangelista in apostolov, ki jih imamo nekaj tudi v našem slovenskem in hrvaškem jeziku in pisavi, napisal sv. duh, kakor pravi Pavel, cerkvi v pouk in tolažbo, so vendar zmeraj in povsod v cerkvi najbolj brali, peli, molili in uporabljali psalter, celo Kristus, apostoli, drugi učenci, a tudi **preprosti človek (navadni človek) [= gemeiner Man]**, kakor bom zadostno dokazal pozneje v dolgem slovenskem predgovoru /.../« (TPs 1566; Rupel 1966: 180).

»Upam, da mi razumni in pobožni kristjani ne bodo šтели v zlo, če sem vzel gospoda drja Andreja Muscula molitvenik in nekaj drugih pobožnih molitvic, jih prevel v naš slovenski jezik v korist **našega ubogega, preprostega (navadnega) [= gemein] slovenskega človeka** in jih dal na svoje stroške natisniti, ker predstavljajo imenitno in razumljivo razlago ne samo očenaša, ampak skoro vseh delov krščanske vere (kar je pri naših slovenskih ljudeh pač zelo potrebno), in ker so vzeti po večini iz sv. Avgušтина in iz drugih starih krščanskih cerkvenih učencikov« (DM 1584; Rupel 1966: 343).

»Take krive, hinavske trditve in vpitje zgoraj omenjenih navideznih duhovnikov o čistem nauku sv. evangelija in pa **nevednost in preproščina ubogega slovenskega in hrvaškega navadnega (navadnega) ljudstva [= gemeiner Volck]** v verskih zadevah so me pripravile in prisilile, da sem zdaj v naglici poleg drugih svojih oprakov, prevajanja in pridiganja, spravil v slovenski jezik tudi augsburško veroizpoved in jo dal natisniti z latinskimi črkami (kmalu pa se bo natisnila tudi s hrvaškimi in cirilskimi črkami). Iz nje naj bi se omenjeno **navadno, preprosto (navadno, preprosto) [= gemein, einfältig] ljudstvo** dobrega poučilo, da so pravo krščansko vero z vsemi njenimi nauki sprejeli in da jo pridigujejo ne samo pri njih, marveč tudi v nekaterih kraljestvih in v mnogih kneževinah, deželah in mestih« (TAr 1562; Rupel 1966: 139).

»Ker pa se zlasti pri **preprostem (navadnem) [= gemein] slovenskem ljudstvu**, žal, zelo občuti, da mnogi malo znajo o pasijonu /.../« (DPa 1576; Rupel 1966: 327).

»Tale prevod pa sem hotel posvetiti V. milosti in ga izdati v V. milosti slavnem imenu, ne samo ker ste izvrstno odlikovani in od Boga obdarovani z visokim razumom v političnih zadevah in z drugimi krasnimi darovi in vrlinami, ampak ker ste tudi, kar se tiče našega zveličanja, resen ljubitelj božje besede in vnet pospeševalec svetega evangelija, tako da **bi preprosto (navadno) [= gemein] slovensko ljudstvo** tole delo, čeprav je samo po sebi prepotrebno in koristno, tudi zaradi daleč znanega in preslavnega ugleda Vaše milosti tem bolj cenilo in tem rajši bralo ...« (DPa 1576; Rupel 1966: 328).

⁴¹ Prevedel avtor monografije.

⁴² Tako rešitev konec koncev zasledimo tudi v Ruplovem prevodu pri edinem primeru, ko se znajde ta besedi *einfältig* in *gemein* skupaj (gl. spodnji primer iz TAr 1562).

⁴³ Naši predlogi prevodov so med navadnimi oklepaji, originalni nemški izraz je v oglatih oklepajih, Ruplov izraz, ki ga popravljamo, je podčrtan.

».../ že prej izšle slovenske psalme smo tako precej pomnožili s takimi, ki so **med preprostimi (navadnim) [= gemein] slovenskim ljudstvom** prišli mimo prejšnjih večinoma že v rabo« (DC 1584; Rupel 1966: 346–347).

Poleg teh primerov piše Trubar podobno v pismu upravitelju deželnega glavarstva, oskrbniku in kranjskim odbornikom (Derendingen, 24. maja 1583):

»Zato sem začel prevajati doktorja Lutra Hišno postilo, kajti ne poznam nobene boljše med vsemi latinskimi in nemškimi postilami **za preprostega človeka (navadnega človeka) [= gemeiner man]** in služinčad« (Rajhman 1986: 287).

2.3.2 DRUGI NASLOVNIKI

Naslovniki je v nemških uvodih večkrat umeščen tudi geografsko. V takih primerih je bila to gotovo tudi informacija tistim, ki niso znali slovensko, so pa brali uvode, ker so financirali knjige. Kot dežele, v katerih bodo brali slovenske knjige, se omenjajo: Kranjska, Spodnja Štajerska, Koroška, Kras, Istra, Slovenska marka in Goriška.⁴⁴

Naslovniki so sicer socialno razdeljeni na mesto in vas ter na visoki in nizki stan. Nemški uvod v TT 1581–82 pravi takole:

»In te knjige bero **ne samo v mestih**, kjer imajo navadne šole, temveč jih bero kljub papeževi prepovedi tudi **kmetje in njih otroci po vaseh** z velikim poželenjem in veseljem /.../« (Rupel 1966: 274).

V nemškem uvodu TT 1581–82, kjer sicer ne moremo govoriti samo o naslovnikih slovenskih pridig in knjig, saj Trubar omenja tudi nemške, je naštetih kar šest skupin visokega in nizkega stanu:

»Kranjci, Štajerci, Korošci in Slovenci [= Windischen] visokega in nizkega stanu, **grofi, gospodje, vitezi, plemiči, meščani in navadno kmečko ljudstvo** so se kakor drugi z milostjo in učinkom sv. duha iz **slovenskih in nemških** pridig in knjig naučili in dojeli, kakor je zgoraj oznanjeno, pravo vero o božjem bistvu v sveti trojici in o njegovi volji glede nas /.../« (Rupel 1966: 277).

Tudi v nemškem uvodniku v TT 1557 nagovarja vse slovenske kristjane, »naj bodo kate-regakoli stanu« (Rupel 1966: 71).

V nemških predgovorih se Trubar večinoma obrača na potencialne financerje, oblastnike in siceršnje mecene. Zasedimo pa tudi predgovore, kjer se obrača na naslovnike slovenskega dela knjige, ki pa so bili domači tudi v nemškem jeziku. Eden od naslovnikov, ki je pri Trubarju izpostavljen z nemškim posvetilom, je mladi *plemič* Jošt Gallenberg, ki mu je posvečen dvojezični nemško-slovenski TC 1567. Gre za predstavnika tistih Slovencev, ki so dobro obvladali nemščino, hkrati pa so bili potencialni bralci slovenskih knjig. Trubar mu svetuje branje knjige s temi besedami:

».../ in ker si iz **kranjske patricijske rodovine**, po očetu in materi **potomec starega poštenega plemstva, viteštva in gospostva** in dosegel sedmo ali osmo leto ter začel hoditi v šolo, zato se spodobi, da se poučiš v mladosti najprej o pravi, stari zveličavni veri z njenimi nauki, kakor so lepo na kratko zapopadeni v katekizmu« (Rupel 1966: 191).

⁴⁴ Pojavitve v TT 1557, TL 1567, TT 1581–82 (Rupel 1966: 71, 193, 273, 277).

Drugi tak naslovnik pa so »**visokorodne in blagorodne, plemenite, krepostne in bogaboječe žene, vdove in dekleta**« (Rupel 1966: 194), ki jim je Trubar posvetil TL 1567.⁴⁵

Naslovnike z višjo stopnjo izobrazbe lahko razberemo v TE 1555, ki je sicer namenjen »TEI **PRAVI CERQVI Boshy tiga Slouenskiga Iefika**«, a hkrati tudi »LVbesniui/m/ Brat/om/«, ki so Trubarja prosili, naj prevede »Euangelie inu Liftuue« v slovenščino iz naslednjega vzroka: »potehmal ta **vegshi del Ludi** vnashi desheli drufiga Iefiga ne fina, famuzh ta Slouenski« (A 2a). Sicer se jih v slovenskih predgovorih ne omenja, lahko pa sklepamo nanje po vsebini nekaterih del (npr. TO 1564). Imajo pa izrazito elitnega naslovnika latinske BH 1584, ki so posvečene zgolj »SVETLIH ŠTAJERSKIH, KOROŠKIH IN KRANJSKIH veljakov sinovom, vsej plemeniti viteškega stanu mladini« (Rupel 1966: 351).⁴⁶

Posebna skupina naslovnikov, na katero nas opozarja TT 1557, so duhovniki, predikanti s pomanjkljivo izobrazbo. Prevod TT 1557 bo namreč služil

»tudi **mladim slovenskim duhovnikom, ki so prezgodaj izleteli iz šole**, da bodo na prižnici vsaj tekst evangelijev pravilno brali ljudstvu in da ne bodo napak prevajali, kakor je storil pred leti tisti na Planini pod Celjem, ki je prevedel besedilo 'invenietis asinam alligatam & pullum cum ea' takole: 'vi boste eno pervezano oslico nešli inu enu pišče'⁴⁷ per ni', t. j. 'ir werdet ein angebundene Eselin finden und ein jungs Hünlin bey ir'« (Rupel 1966: 81).

Ne smemo prezreti tudi mladih. Te smo omenjali že v povezavi s preprostim človekom, vendar jih najdemo tudi v drugih povezavah. V TT 1557 Trubar pravi, da je v kratkem času dokončal med drugim tudi »učno tablo, iz katere naj bi se **mladi Slovenci** učili brati« (Rupel 1966: 73). V TC 1567 so izpostavljeni zgolj »**ty Mladi**«, ki se lahko iz Katekizma naučijo »vfe shtuke te prauae ftare Kerfzhanske Vere, inu ta Nemshki Iefyk« (A 1a). Podobno so mladi izpostavljeni v nemškem predgovoru k TfM 1595:

»/.../ sem menil, da bi bilo čisto koristno in potrebno, če bi te lepe, plemenite in izbrane molitvene bukvice zopet izšle v tisku, da bi se naša **draga, doraščajoča mladina** naučila iskreno in trdno zaupati v ljubega Boga ter klicati ga v vseh težavah, zlasti v teh bridkih časih, ko napadajo cerkev od znotraj mnoge kuge in krivi nauki, od zunaj pa z veliko strahoto njen dedni sovražnik Turek« (Rupel 1966: 390–391).

Juričič pa v JPo 1578 povezuje mlade s posli:

»Da bi pa božja beseda tudi med našo **slovensko mladino in med posli** mogla učinkovati, se je pokojni častiti in učeni m. Sebastijan Krelj, pastor krščanske cerkve deželnih stanov v kneževini Kranjski, lotil prevajati v slovenski jezik knjigo, namreč postilo Janeza Spangenbergga, da bi se **mladina in posli** vzgojili v božjem spoznanju in strahu« (Rupel 1966: 374).

DPr 1580 pa so podnaslovljene kot »**ftarim inu mladim Ludem** potrebni navuki« (1a).

Sicer pa je naslovnik praviloma splošnejši. Medtem ko sprva prevladujejo »Crainzi inu Sloueni«, se nato ustali nagovor »Sloueni«, vendar ne povsem, saj se leta 1595 kot naslovnik spet pojavijo »Krainzi inu Sloueni«. Nagovori v posameznih knjigah se (poleg zgoraj omenjenih) glasijo takole:

⁴⁵ Podobno tudi: »**Visokorodnim in blagorodnim, plemenitim**, poštenim, častitim in pobožnim **ženam, vdovam in mladinkam**, ki prebivajo v kneževinah Kranjski, Spodnještajerski, Koroški, v grofiji Goriški itd.« (Rupel 1966: 193).

⁴⁶ Prim. tudi poglavje 3.4.6, razdelek f.

⁴⁷ Pravilno: *mladiča* oziroma *oslička*.

»VSEM VERNIM kerszhenikom tiga Crainskiga inu Slouenskiga Iefiga« (TC 1555: A 2a); »VSEM BOGABOIEZHIM VERNIM CRAINZOM INV SLOVENOM« (TPs 1566: b 4a); »VSEM CRAINZOM INV SLOVENOM« (TL 1567: B 1a); »vi mui lubi Crainci inu Sloueni« (TC 1574:)(1b); »Vfem brumnim inu Bogabojezhim Karfzhenikom Krainzom inu Slovenzom /.../« (TPo 1595: 5a); »nam Slouenzom« (DB 1578: **6b); »sa vfe potreibe inu Stanuve« (TkM 1579: *1a); »my Slouenci« (TkM 1579: **5b); »htroshtu vfem kerszhenikom, kir od Turkou inu Papeshnikou fijo terpe« (TPs 1579: A 1a); »Vfem Slouenom, pomagai Bug« (TT 1582: (:):(:) 7b); »vfem Slovenom« (DB 1584: α VIa).

Podobno splošni so tudi nekateri opisi naslovnikov v nemških uvodih. Naj navedem dva primera:

»/.../ sem iz dolžne hvaležnosti v spomin in potrdilo sedanjega in bodočega prijateljstva izdal tole pravo apostolsko in katoliško knjižico v Vašem imenu, radostno upajoč, da bodo naši **bogaboječi Kranjci in Slovenci** [von ... Creirenen und Wündifchen] tole knjižico zaradi Vašega starega častitega imena, rodu in porekla tem češče in marljiveje brali in da bo zaradi Vaše odobritve in Vaše brambe obdržala svojo veljavo pred obrekovalci« (TT 1577, Rupel 1966: 254).

»Posebej pa sem tudi sam dobro premislil in preudaril, da zahteva to splošna velika potreba in često, prizadevno terjanje in želja uboge kranjske cerkve, da bi dobila čisto in razumljivo postilo in da bi bilo tako pomagano vsem **krščanskim gospodarjem** za vsakdanjo domačo pobožnost kakor tudi **mnogim dobrim, božje besede željnim kristjanom**. (Takah je tu pa tam mnogo v deželi, ki ne morejo slišati javne evangeljske pridige zaradi prepovedi in nasilja in ki že dolgo vzdihujejo in prosijo slovenske postile)« (TPo 1595, Rupel 1966: 388).

2.4 VLOGA RABE RAZLIČNIH JEZIKOV GLEDE NA ODNOS TVORCEV BESEDIL DO NASLOVNIKOV

Različni jeziki, ki jih rabijo tvorci besedil, določajo tudi različne skupine naslovnikov. Naslovnike Bohoričeve slovnice (BH 1584), ki je bila napisana v **latinščini**, moramo iskati v dokaj ozkem krogu izobražencev slovenskega rodu in še ožjem krogu akademske elite, ki jo je iz različnih vzrokov zanimala slovenščina (npr. tübinški profesor grščine Martin Crusius). V drugih delih latinščina večinoma stoji na mestih, ki zanimajo predvsem visoko izobražene. Latinščina v pismih slovenskih protestantskih piscev pa kaže na posebno akademsko spoštovanje pisca do naslovnika.

Nemščina stoji v protestantskih delih predvsem v uvodih, besedila v nemškem jeziku pa so namenjena vsem pismenim naslovnikom, še posebej tistim, ki so po finančni, oblastniški ali verski plati odločali o izidu knjig.

Naslovniki (osrednjih) **slovenskih** besedil v protestantskih knjigah so bili po eni strani tisti, ki nemščine in latinščine niso znali in so dela zlasti poslušali, manj tudi brali. Za nekatera dela (npr. TO 1564), predvsem za nekatere slovenske uvode v posamezne knjige, pa lahko rečemo tudi, da so bili namenjeni ožjemu krogu slovenskih bolj izobraženih pismenih naslovnikov. V takih primerih je slovenščina dopuščala svobodnejše pisanje kot nemščina, saj vsebina ni bila neposredno dostopna tistim nemškim bralcem, ki so odločali o razširjanju, tiskanju in financiranju knjig. To seveda ne pomeni, da je bila vsebina slovenskih besedil bistveno drugačna od vsebine nemških, ampak samo, da je bila lahko nekoliko bolj sproščena.

Običajna **jezikovna zgradba slovenskih protestantskih knjig** je bila sicer naslednja: 1. naslovnica, ki je lahko dvojezična⁴⁸ (slovensko-nemška, enkrat tudi slovensko-latinska (TE 1555)) ali enojezična slovenska (TA 1555, TC 1555, TA 1566, KPo 1567, TkM 1579, DC 1579, DM 1584, TtPre 1588, TPo 1595, TfC 1595, ZK 1595), enkrat tudi nemška (TC 1550). Skoraj praviloma (nekaj izjem) stoji na naslovnici latinski citat; včasih stoji na notranji strani še povzetek knjige v slovenščini ali kratek nagovor k branju; 2. nemški uvod; 3. slovenski uvod in slovensko besedilo knjige. V latinščini so včasih naslovi posameznih poglavij ali razdelkov (npr. TC 1550, TAr 1562, pesmarice) ter različni citati. Povsem na koncu včasih najdemo nemški (npr. TC 1550, TA 1550, JPo 1578, DB 1584) ali latinski (npr. KPo 1567) podatek o tiskarju ali isti citat (oziroma misel) v latinščini, nemščini in slovenščini (npr. TE 1555). Posebnost v jezikovnem smislu predstavljata petjezični katekizem v KO 1566 in dvojezični TC 1567. Latinsko pisani so slovnica (BH 1584) in oba Megiserjeva slovarja (MD 1592, MTh 1603).

Preprostejša je **jezikovna podoba ohranjenih pisem** slovenskih protestantskih pi-

---

⁴⁸ Če je naslovnica dvojezična, besedilo praviloma ni povsem enako, ampak je nemški del lahko deloma okrajšan (npr. TA 1550, TT 1560 itd.).

Primož Trubar, *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA* (1555) Primož Trubar, *TA CELI NOVI TESTAMENT* (1582)

scev. Primož Trubar je pisal pisma praviloma v nemščini, v latinščini so ohranjena štiri pisma (Rajhman 1986: pisma št. 6, 30, 46, 51),⁴⁹ daljši latinski odstavek pa ima eno (sicer nemško) pismo (Rajhman 1986: pismo št. 4). Trubar v tem pismu priznava, da se latinščini zavestno izogiba, kar pojasnjuje s tem, da se boji, da bi zagrešil kak solecizem in grešil proti Priscianu (da bi se pregrešil proti pravilom latinske skladnje).⁵⁰ Tudi sicer so slovenski protestantski pisci pisali pisma predvsem v nemščini. Predvsem v latinščini in manj v nemščini je pisal samo Krelj (Rajhman 1997: pisma št. 1, 3, 4, 5, 6), eno latinsko pismo je napisal Dalmatin (Rajhman 1997: pismo št. 26).

Obenem z rastjo izobrazbe in kulturne dejavnosti v slovenščini, predvsem pa z bistvenim rezom, ki ga je v jezikovno situacijo naredil slovenski *knjižni* jezik, lahko rekonstruiramo vse bolj zapletene jezikovne repertoarje posameznikov. Pri slovenskih protestantskih piscih v 16. stoletju lahko opazujemo glede na prenosnik in socialno okolje naslednji jezikovni repertoar, ki je glede na življenjsko usodo in izobrazbo posameznika seveda dodatno variiral.

Poglejmo si denimo Jurija Dalmatina (osnovni podatki so povzeti po Kidriču 1925b:

⁴⁹ Zadnji dve je zapisal Krelj. Pogostejši so pri Trubarju krajši ogovori ali citati v latinščini.

⁵⁰ Za razlago odlomka gl. Grdina (1999: 121). O Priscianu več v poglavju 3.3.3.

prenosnik	socialno okolje	slovenščina	nemščina	latinščina
govorjeni jezik	dom 1 (v mladosti)	govor domače vasi (ali govor mesta)	/	/
	dom 2 (žena, otroci, ožji prijatelji)	+	+/-	/
	šola (uradno)	dokler niso znali nemščine	dokler niso znali latinščine	+
	šola (neuradno)	redka raba s slovenskimi učenci ali študenti	+	+ (odvisno od stopnje šole in dejanskega znanja latinščine)
	mesto (neformalno)	+ (če govori sogovornik slovensko)	+ (če govori sogovornik nemško)	/
	cerkev	+	+	/
pisni jezik	uradno poslovanje in sodstvo	redko, odvisno od jezikovnega repertoarja uradne osebe	+	/
	šola	/	+	+
	pisma	/	+	+ (vendar samo najbolj izobraženi)
	cerkev	+	+	+ (vendar samo najbolj izobraženi)
brani jezik	književnost in kultura	+	+	+ (vendar samo najbolj izobraženi)
	branje drugim	+	+	+
	tiho branje	+	+	+ (tudi grščina, hebrejščina, drugi slovanski jeziki itd.)

117 in Rajhmanu 1996: 73). Sprva je odraščal v slovenskem okolju (dom 1, Krško). S šolanjem je začel pri Adamu Bohoriču (do 18. leta), ki je zagovarjal čim hitrejši postopni prehod k rabi latinščine v šolski komunikaciji: ko si je učenec lahko pomagal z nemščino, se v uradni šolski komunikaciji ni več smel sporazumevati v slovenščini, ko je znal latinščino, pa ne več v nemščini. Od 1565 je študiral na Würtemberškem: 1565–1566 v nižji latinski šoli v Bebenhausnu severno od Tübingena, 1566–1572 pa na univerzi v Tübingenu, kjer je kot Tiffernov štipendist končal filozofijo in protestantsko teologijo. Imatrikuliran je bil 19. 8. 1566, med Tiffernove štipendiste sprejet oktobra 1566, bakalaver je postal 30. marca 1569, magister 10. avgusta 1569, (v latinščini napisano) tezo *De catholica et catholicis disputatio* je dal tiskati 1572, štipendist je ostal do ordinacije in odhoda v Ljubljano 1572. V času študija je kakor ostali študenti govoril, bral in pisal nemško ter latinsko, hkrati pa se je zasebno uril tudi v branju, govorjenju in pisanju slovenščine. Brati je znal tudi grško in hebrejsko. O jeziku komunikacije z ženo in otroki (dom 2), ki so mu sicer zgodaj umrli, nimamo nobenih neposrednih virov, lahko pa predvidevamo, da je govoril z njimi dvojezično: v slovenščini in nemščini.

Dalmatinovi pisni jeziki v literarnem ustvarjanju so bili slovenščina, nemščina in latinščina. Kot pridigar je v cerkvi (javno) govoril nemško in slovensko, prav tako je v teh dveh jezikih komuniciral s svojo okolico (z različnimi slovenskimi govori se je srečeval npr. kot pridigar v Begunjah in župnik v Škocjanu). Pisemsko korespondenco je vodil Dalmatin večinoma v nemščini, vendar tudi v latinščini. Iz latinskega pisma, poslanega 17. junija 1569 kranjskim deželnim stanovom (s katerimi je sicer pozneje praviloma komuniciral v nemščini), kar veje namen, narediti vtis z dobro latinščino in izdelanim (kar se retoričnega oblikovanja tiče, zgledno šolskim) slogom.

2.5 BRANJE IN POSLUŠANJE

Protestantskim piscem s teološkega vidika ni bilo v ospredju samo *branje*, ampak predvsem *vsebina* branega. Ob velikem deležu nepismenosti⁵¹ zato ni bil cilj njihovega jezikovnega načrtovanja zgolj pridobivanje bralcev, ampak tudi pridobivanje poslušalcev in ljudi, ki bi brali drugim. Tu seveda ni šlo zgolj za branje in poslušanje besedil v cerkvi, ampak za vnašanje slovenske brane besede med čim širši krog ljudi. Lahko bi rekli celo, da so se protestantska dela bolj poslušala kot brala.⁵²

Na pomen poslušanja nas opozarjajo številna mesta v protestantskih delih, nekatera splošnejša, druga spet mnogo bolj programska. TC 1550 pravi, da

»An Verni zhlouik / ta ima napoprei / to mifal inu dobro fhego na febi de lubi to bofhyo befedo / to rad **po**flu~~h~~fa / **oli** **lam** bere / to lamo fa rifnizhno derfhi / inu ti ifti lami veyame /.../« (TC 1550: E 2b).

Podobno velja za TC 1555:

»Inu kadar ta Catehifmus ie en tak potreben tar nuzen vuk vtim kerszhanftuu, koker od tiga vfi ftari inu fadashni prau i vuzheniki fadofti prizhuio, kir ie vreden, de fe po vfeh Cerquah inu hishah veden bere, poye, inu pridiguie« (TC 1555: A 2b).

Tudi TR 1558 pravi, da se lahko vsak Slovenec, ki »bode lete cile Buque lipu poredu / po zhafu / falfopnu inu **zheftu prebral / oli od drugih shlishal prebrati**« (TR 1558: Z 2b), nauči vse, kar služi k zveličanju in pravemu razumevanju Svetega pisma. Podobna mesta najdemo tudi pri Dalmatinu:

»de bi vľaki S. Pifmu teim raishi **bral inu po**flushal« (DB 1578: *4a–b); »de bomo [mi Slouenzi] lete Buque inu tu drugu S. Pifmu knashimu nuzu inu isuelizhainu **brali inu po**slushali« (DB 1578: **6b); »Satu imamo my tudi vfi ftari inu mladi fpodobnu lete Buqvice, raven tiga drusiga fvetiga Pifma sa lubu imeiti, radi vnih **brati inu ie po**flushati« (DPr 1580: 4a–b).

Podobno pravi v TT 1581–82 Trubar vsakemu človeku:

»Ta ifti sfliffom, refmishlaie, fandohtio, veden lete Buque beri, oli poslushai is nih pridiguiozh« (TT 1581–82: (:)(:)(: 7b).

---

⁵¹ Kakor bo natančneje razloženo v nadaljevanju, se je delež pismenega prebivalstva v 16. stoletju gibal med 3 % na začetku in 8 % ob koncu stoletja.

⁵² Nasploh ugotavljajo, da so knjige tedaj brali tudi naglas v družinah ali na javnem mestu (Dular 2002: 67, po Flood 1990: 185 ss.). Collinson (2004: 34) pravi, da so mnogi protestanti na podlagi odlomka iz Pavlovega pisma (Rim 10,17) menili celo, da je poslušanje oznanjevanja (torej brane in pridigane Božje besede) edina pot do odrešitve.

Podobna mesta zasledimo tudi v nemških predgovorih (TT 1557, Rupel 1966: 72; DB 1584, Rajhman 1997: 288, 292, 294) ter pismih Primoža (navodilo iz 1580, Rajhman 1986: 269) in Felicijana Trubarja (iz leta 1600, Rajhman 1997: 246).

Zelo jasno sliko nam izriše odlomek iz TC 1550:

»Na tu vas fueifte brumme / **farmofhtre** / **Pridigarye** / **Shulmaftre** / **inu Starifhe** / **inu vfe te kir fnayo brati** / per fodnim dneui opominam tar proffim / de vy **Vcerqui** / **Vlhuli** / **Doma inu kir vkupe prydete** / te **preprofte vuzhite** / lete ftuke nafhe praeue kerfzhanske vere / **nim naprei berite inu puite** vlag prafnik / de ti mladi tar ftari ye bodo vmeili inu prou faftopili. **Vas mlade pag inu preprofte** tudi fueiftu opominom / fpomiflite / kam zhlouik vkratkim zhafl pryde / more fkorai vmreti /.../« (TC 1550: A 4a).

Duhovniki in pridigarji naj bi torej brali TC 1550 v cerkvi, učitelji v šoli, starši doma, vsi, ki znajo brati, pa povsod, kjer se ljudje zberejo. Berejo naj *preprostim ljudem*. Podobno sliko nam izriše tudi TC 1555:

»Na tu uas **Shulmofltre**, **Pridigarie inu Gospodarie** proffimo inu opominamo na Boshim meiftu, de vi, vuashih **Shulah**, **Cerquah inu Vhishah**, lete shtuke te kerszhanske Vere, vfe shlaht ludi, fuefb te **mlade inu preprofte**, fteim naprei prauiozh, **berozh**, pridiguiozh inu vprashaiozh, koker fmo vom tukai naprei is piffali, fueiftu vuzhite« (TC 1555: A 3b).

V TT 1557 je še posebej poudarjena vloga hišnih gospodarjev pri branju evangelijev z razlagami svoji družini:

»Obtu en vfaki **Gofpodar** / **Inu kir vmei brati** / ta ima **fui Drushini** doma na Vezher oli viutro fgudo / preden fe Kpridigi gre / ta Evangelii kir fe na ta ifti Prasnishki dan pridiguie / sleteimi Summariskimi Islagami **naprei** polahku inu faftopnu **brati**« (TT 1557: A 1b).

Podobno piše Dalmatin v DJ 1575:

»Satu imamo /.../ sufeb **hishni Ozheti inu Matere**, nikar le fami sa fe, temuzh tudi sa **fuoie otroke inu drushino**, ob prasnih, inu kadar kuli zhas imao **sfliffom brati**, inu fe tudi po tih potrebnih naukih dershati« (DJ 1575:)(7b).

Podobno željo najdemo tudi v pismih in nemških predgovorih. Trubar v pismu upravitelju deželnega glavarstva, oskrbniku in kranjskim odbornikom (Derendingen, 24. maja 1583) pravi takole:

»Zato sem začel prevajati doktorja Lutra Hišno postilo, kajti ne poznam nobene boljše med vsemi latinskimi in nemškimi postilami **za preprostega človeka in služinčad**. Naj bi je ne pogrešal noben **hišni gospodar**, ampak naj bi goreče **vse praznike bral iz nje svojim služabnikom**, da bi se tudi naučili in si pridobili razen drugih lepih potrebnih naukov in tolažb, kako naj svoje delo v hiši in na polju, naj bo še tako nezatno in slabo, zvesto in marljivo opravljajo, da s tem služijo Bogu in so mu bolj všeč kot vsi menihi, nune in papeški s svojimi izmišljenimi norskimi božjimi službami« (Rajhman 1986: 287).

Prav tako imajo žene, vdove in dekleta zaslugo, da so

»iz njih [= knjig] **beroč in pojoč**, pripravile svoje **ljube otroke, družino in mnoge podložnike** k stari zveličavni veri in k pravemu razumevanju vsega katekizma; tudi so se nekatere izmed Vas, rojene na Avstrijskem, zgornjem Štajerskem in Tirolskem, iz njih naučile slovenščine in le-to navadile brati tudi druge« (TL 1567, Rupel 1966: 195).

Dve mesti pri Trubarju nas navajata celo na misel, da bi lahko nemško govoreči bral-

ci brali slovensko govorečim poslušalcem slovenska besedila.⁵³ V pismu vojvodi Krištofu Württemberškemu 8. marca 1560 piše:

»Sem pa kraljevemu dostojanstvu javno v posvetilnem pismu in prav tako v svoji poslanici, nanj naslovljeni, pisal, da hočem imeti za presojevalce in sodnike svojih spisov samo Kranjce, Spodnještajerce, Korošce, Istrane in tiste iz Slovenske marke, ne pa Bezjakov, Hrvatov, Čehov in Poljakov. Tako sem tudi prepričan in hočem to dokazati, da je moja ortografija boljša in bolj čitljiva kakor češka, poljska ali bezjaška. **Vsak Latinec, Nemec ali Lah more moje pisanje tako brati in izrekati, da razume vsak slovenski poslušalec.** Češke ali poljske pisave pa ne more nihče razen njih brati, ker postavljajo preveč nepotrebnih soglasnikov v eno besedo ali zlog ter pišejo nešteto zlogov in cele besede brez samoglasnika. Postavljajo in izrekajo c kot z, četudi za njim ni postavljen e ali i, temveč a ali o ali v. Zato hoče moj sodnik za zhlouik, tj. človek, postaviti chlouik; tega pa ne bo noben Nemec ne Latinec nikoli bral kot zhlouik ali tshlouik, temveč kot klouik ali hlouik itd.« (Rajhman 1986: 56).

Drugo mesto v predgovoru k TT 1581–82 je še jasnejše:

»Puščam tudi prejšnji pravopis, ker lahko **vsakdo, ki ne zna slovenskega jezika, tako bere, da ga vsak slovenski kmet s poslušanjem dobro razumeti utegne**« (Rupel 1966: 278).

Odlomka seveda lahko razumemo tudi kot utemeljitev izbire same pisave in njene uporabnosti. Gotovo pa je taka lastnost izbrane pisave služila tudi tistim predikantom, ki so v času študija v tujini pozabili slovenski jezik.

Če upoštevamo dejstvo, da je bila vrednost poslušanja vsebine knjig za protestante tudi s teološkega vidika enaka ali celo večja kot samo branje knjig, veliko lažje razumemo, da protestantska dela 16. stoletja naslavlja mnogo več ljudi, kot je bilo tistih, ki so znali brati.⁵⁴

---

⁵³ Navsezadnje lahko tako stanje predvidevamo vse od *Brižinskih spomenikov* naprej.

⁵⁴ Širšo umestitev ustnega oznanjevanja in branja slovenskih besedil poslušalcem predvsem v teološki okvir podaja Seitz (1998: 251–254).

2.6 RABA SLOVENŠČINE V CERKVI

V uvodu podani oris jezikovnega stanja na Slovenskem nas navaja na misel, da je bila v cerkvi – če so duhovniki hoteli, da bi verniki razumeli vsaj posamezne dele maše – raba slovenskega jezika pri tistih, ki so znali poleg slovenščine še kak drug jezik, *možna*, pri tistih, ki so znali le slovenščino in so predstavljali večinski del prebivalstva, pa *nujna*. Pred Trubarjem je tako v cerkvi gotovo ostajala tradicija govornjene slovenske besede, le da je Trubar storil pomemben korak naprej: iz govornjene oblike jo je prestavil v pisno. Iz po definiciji poljubne govorne oblike jo je prestavil v enotno pisno obliko.⁵⁵

Sam Trubar večkrat poudarja, da je pred začetkom svojega književnega dela pridigal v slovenščini celih sedemnajst let (Rajhman 1986: 24; TT 1557: F 3a; Rupel 1966: 71, 77, 80; Rajhman 1986: 42, 258; Rupel 1966: 112) iz latinskih in nemških knjig po najrazličnejših delih Slovenije. Škof Urban Tekstor (1543–1558) je Trubarja in Paula Wienerja celo posebej zaprosil, da sta v ljubljanski stolnici opravljala pridigarsko službo v nemškem in slovenskem jeziku (Rajhman 1986: 88).

Trubarju je šlo kot racionalistu⁵⁶ tudi pri prizadevanju za pridiganje in nato celotno mašo v slovenščini predvsem za to, da bi ljudje razumeli, kaj se pri maši dogaja, in da bi sledili vsem delom maše:

»s/akai kadar fe uti Cerqui le Siefyki inu utim Duhu govori, tu ie, fnefastopnimi besedami inu fnefnanim ptuim Iefikom, koker per Slouencih inu Vogrih Latinski, bere, poie inu pridiguie, Od tiga ta Gmaina ne bo nauuzhena uti Veri, ne pobulshana« (TL 1561: 47b).

Nasprotno pa:

»Ampag kadar fe uti Cerqui fteim fastopnim gmain deshelskim Iefykom bere, poie inu pridiguie, taku od tiga ta Cerkou, tu ie, ta Gmaina ufeh Vernih, bo uti Veri poteriena, pobulshana inu potroshtana, Inu ty Neuerniki inu ueliki Greshniki bodo suarieni inu zhefpryzheni, de kriuu fubper Boga deio, de fe pokore inu hpraiu Veri ftopio« (TL 1561: 47b).

Najvažnejša pri tem pa je pridiga:

»Sa tiga volo ie ueliku nuznishe ena kratka fastopna Pridiga, koker deffet taushent nefastopnih Mash« (TL 1561: 47b–48a).

Kakor vedno, je tudi tu iskal teološko utemeljitev v Svetem pismu. V TC 1575 tako beremo:

---

⁵⁵ O rabi slovenščine v cerkvi skozi stoletja pred protestantizmom pišeta Seitz (1998: 232–246) in Pogorelec (1994: 551–552).

⁵⁶ O Trubarju kot racionalistu prim. Rajhman (1986č: 166–169).

»Inu mi fmo odpreda prauili, koku fo fe ty Stari kerszheniki obhayali, molili inu peili vtim Gmain faftopnim Iefiku, koker tu S. Paul 1. Cor. 14. faftopnu inu oftru fapoueda, de vse rizhi Vcerqui, Pridige, molitua inu petie, fe ima vtim Gmain faftopnem Iefiku vľake deshele dopernefti, de ty ludie, bodite Aydi oli Iudi, kadar vnih Cerkou prido, faftopio, kai ty verni Vcerqui delaio, vuzhe, gouore inu molio, Sice kadar bi vnefaftopnim Iefiku nih slushbe dopernashali, taku bi is nih shpot delali inu fa norce dershali, berite od tiga celi 1. Cor. 14 Cap.« (TC 1575: 184–185).

Pozorni pa moramo biti na dejstvo, da Trubarju ne gre za *slovenski* jezik kot tak, ampak predvsem za *zastopni* jezik. V TO 1564 to izrecno poudarja:

»Oli uľai kadar S. Paul dopuťti tudi uti Cerqui fteimi nefnanimi Iesijki, **tim kir faftopio** gouoriti, obtu ty Shulary mogo zhafsi tudi Latinski uti Cerqui peiti« (TO 1564: 129a).

Zato Trubar tudi ostro ločuje na primer jezikovno zgradbo večernic v mestu in na vasi. V mestu ni raba latinščine in nemščine nič napačnega, ker tam tadva jezika razumejo in lahko pri maši v teh jezikih celo sodelujejo:

»Inu gdi fo Shule inu Shulary, Taku imαιο ty Shulary fazheti peiti, Deus in Adiutorium &c. Sa nim ta Cor tu kar fa teim gre, eno Antifono de tempore. Potle en Pfalm, en Cor Latinski en Vers, ta drugi Cor Nembski oli Slouenski, Inu per vľaki Vezhernici fe en drugi Pfalm koker po Verťti gredo, se poye, le li pag en Pfalm cillu kratig, taku nai dua oli try poyo. Po Pfalmi ima ta Pridigar en cel Capitul is tiga ftariga, inu en cel is tiga Nouiga Teftamenta, shnega kratko Summarsko Islago, Slouenski oli Nembski brati. Natu imαιο ty Otroci ta Catehifmus poueidati inu ifuprashouati, inu molyti, potle ta Magnificat Latinski inu Slouenski peiti. Inu fauershiti fe fano Slouensko Collecto de tempore, inu na konzou ta Shegen Boshy tim Vernim Ludem ofnaniti« (TO 1564: 111b).

Na vasi pa prevzame vso vlogo duhovnik, ki mora vzpostaviti stik s *farmani* v edinem razumljivem jeziku – slovenščini:

»Vtih Vaffeh pag gdi Shularieu nei, Ima ta Farmofter fuiemi Farmani, en Pfalm, Duhousko Peifen, en Shtuk is tiga Catechifma peiti, eno kratko Pridigo fťuriti, te Otroke aku fnaio inu faftopio prou ta celi Catehifmus, ifuprashouati inu vuzhyti« (TO 1564: 111b–112a).

Dejanski položaj slovenščine v cerkvi je bil, po virih sodeč, vsaj v Ljubljani enak ali vsaj zelo podoben zgoraj omenjenim Trubarjevimi željam. Za Ljubljano imamo vire o predikantih, ki so po Trubarjevem odhodu opravljali službo (tudi) v slovenskem jeziku.⁵⁷ Svetina (1952: 164–170) navaja naslednje *slovenske* predikante: Janž Tulščak, Jurij Juričič (ki ni bil Slovenec), Janž Schweiger, Gašper Kumberger, Jurij Dalmatin, Adam Bohorič, Janž Znojilšek, Janž Zgonik, Sebastijan Krelj in Krištof Spindler (ki ni bil Slovenec). Da tem ni manjkalo dela in da so morali tekoče obvladati pridiganje v slovenščini, nam kaže tudi pismo Jurija Dalmatina kranjskim odbornikom, napisano pred 16. februarjem 1583, ki pravi takole:

»Pri tem pa ne gre pozabiti na tukajšnjo slovensko cerkev v Ljubljani, da ta v času moje odsotnosti nenadejano ne bi ostala brez slovenskih pridigarjev. Kajti gospod Janž Tulščak je star in pogosto boleha in na teden komaj zmore kakšno pridigo, namreč v nedeljo

⁵⁷ Pomenljivo je, da so se leta 1546, ko je Primož Trubar odšel na faro v Šentjerneji in so v Ljubljani izgubili slovenskega pridigarja, pritoževali ljubljanski prebivalci na mestni svet (Svetina 1952: 161).

dopoldne, prav tako gospod Janž Schweiger, ki je sicer tudi že star in slaboten, vendar ga čez leto večkrat, posebej pa ob velikih praznikih, vabijo v Loko pridigat in podeljevat svete zakramente. Tako naju je moral, ko je še živel, nadomeščati tudi pokojni gospod Krištof Fašank, ko sem bil jaz na Gorenjskem, gospod Schweiger pa v Loki. Tudi gospod Felicijan Trubar ima stalna opravila pri nemški cerkvi, pa tudi slovenskega jezika še ne obvlada toliko in tako tekoče, da bi lahko imel, kadar je po sili razmer to potrebno (to se pogosto zgodi), več pridig zaporedoma« (Rajhman 1997: 85).

Ti pridigarji so večkrat tudi gostovali v drugih mestih na Gorenjskem (v Loki, Begunjah itd.).⁵⁸

Pridigarjev je zavoljo velikih potreb celo primanjkovalo. Trubar v pismu vojvodi Ludviku Württemberškemu 5. oktobra 1585 piše o jezikovni razporeditvi pridig pri maši in o pomanjkanju predikantov naslednje:

»Zjutraj pridigajo slovensko, pa je cerkev vedno polna; ob 8. uri pridigajo nemško, prihajajo pa gospodje deželani s svojimi ženami in vsi meščani ter rokodelci, ki znajo nemško, in spet je cerkev polna; po kosilu znova pridigajo slovensko, pridejo pa posli in slovenski otroci in spet je cerkev polna. Prav tako pride veliko ljudi in vsi šolarji iz latinske, nemške in slovenske šole, ko imajo v naši cerkvi mrliča, k procesiji, kar zelo vznemirja papeške, kajti sami imajo v svojih cerkvah in pri procesijah zelo malo ljudi. /.../ Pri tem pa občutijo [Ljubljanski gospodje] veliko pomanjkanje in zelo tožijo kranjski, spodnještajerski, spodnjekoroški Slovenci in Hrvati, ki znajo le slovensko, da ni pridigarjev, saj so jim v tem letu umrli 4 najstarejši zvesti pridigarji, in čeprav imajo Kranjci 2 štipendista v Strasbourgu in enega v Tübingenu, jih je še vedno premalo« (Rajhman 1986: 294).

Svetina (1952: 171) na podlagi virov za Ljubljano iz let 1580–1593 ugotavlja, da so bile

»protestantske službe božje redno vsako nedeljo in ob glavnih praznikih, ki so jih protestanti še priznavali, t. j. ob božiču, novem letu, o sv. treh kraljih, na velikonočni in binškošni ponedeljek in na veliki petek. Glavni del službe božje je obstajal v pridigi, ki je bila izmenoma eno nedeljo slovenska, drugo nedeljo nemška. Zanimivo je, da je bila na tri praznike, o božiču, veliki noči in binškošnih slovenska pridiga, nemška pa na Štefanovo, na velikonočni in binškošni ponedeljek. Iz tega smemo sklepati, da so dajali predikanti prednost slovenski službi božji.«

Medtem ko imamo za Ljubljano oprijemljive vire, pa stanje drugod le stežka rekonstruiramo.

⁵⁸ Prim. Rajhman (1997: 85–86).

2.7 ŠOLANJE UPORABNIKOV KNJIŽNEGA JEZIKA

Šolanje bodočih uporabnikov knjižnega jezika je gotovo ena temeljnih komponent jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja v začetni fazi vsakega knjižnega jezika. In prav na področju šolstva so lahko protestanti naredili veliko, saj je bilo do tedaj zelo malo narejenega.⁵⁹

Z gotovostjo lahko sklepamo, da do reformacije **osnovne šole** v pravem pomenu besede⁶⁰ ni bilo. Bile pa so nekatere župnijske, samostanske in mestne elementarne šole, kjer so učence pripravljali na določen poklic ali določeno zaposlitev. Učni jezik je bila v župnijskih in samostanskih šolah latinščina, v mestnih pa vsaj od prve polovice 16. stoletja dalje vse bolj nemščina (Schmidt 1952: 10–11). Slovenščine v šoli pred protestanti ni bilo.

Zasnovo protestantske osnovne šole lahko rekonstruiramo po nekaterih mestih v Trubarjevih besedilih. Ob taki rekonstrukciji pa je seveda potrebno opozoriti, da bi šlo lahko pri nekaterih Trubarjevih izjavah bolj za programske želje kakor za dejansko stanje. Vidmar (1999) v svoji disertaciji utemeljuje, da se je v evropskem prostoru stopenjska šolska ureditev vzpostavljala od zgoraj navzdol, torej od univerze k elementarni šoli. Menim, da moramo s tega stališča ocenjevati tudi oblikovanje šol na slovenskem prostoru pod protestanti.

Vloga slovenščine v šolah je bila med protestanti tem manjša, čim višjo stopnjo ali izobraževalne cilje je šola imela. Ko Trubar v TO 1564 govori o nujnosti šol, naslovi poglavje

»DE POVSOD VMEISTIH VTERGIH in per Farah fe imao Latinske Nembske inu Slovenske Shule gori narediti« (TO 1564: 78a).

Zaporedje v naslovu ni naključno, saj v nadaljevanju najprej pravi, da

»Obena deshela, ne meifto ne Gmaina, ne mogo pres Shul, pres Shularieu in pres vuzhenih ludy biti, ne Deshelskih ne Duhouskih rizhy prou rounati ne obdershati« (TO 1564: 78a)

in da so dolžni

»Cefary, Krali, Vyudi, inu vfa shlaht Oblaft inu Gofpofzhina /.../ Dobre vuzhene Shulmoishtre, inu vmeitelne mlade ludy, vte Closhtre inu Vcorarye poftautiti« (TO 1564: 79a).

Po Schmidtovem mnenju (1952: 14) gre tu za poklicno, predvsem latinsko šolo, na-

---

⁵⁹ Temeljna raziskava slovenskega protestantskega šolstva v 16. stoletju je še vedno Schmidt (1952). Po njej povzemam vse tiste temeljne ugotovitve, ki se dotikajo tudi vprašanj rabe slovenskega jezika. Širši pogled na stanje šolstva v 16. stoletju nam daje Vidmar (1999 in 2000).

⁶⁰ Elementarna šola, namenjena vsakomur, z materinščino kot učenim jezikom.

menjeno učencem dobre pameti, v kateri naj bi se izobraževal naraščaj za posvetne poklice. Nato Trubar ponovi misel iz naslova in jo razširi:

»V slednim Meiftu, Vtergu inu per sledni Fari Shulmoifre inu Shularie dershati, V meiftih inu Tergih, de fe Latinsku inu Nemshku, per tih Farah od Farmoshfrou, Podru-shnikou inu Meshnariue tu Slouensku Pyfmu, brane inu piffane vuzhi« (TO 1564: 79a).

V mestih in trgih naj bi torej imeli latinsko ali nemško, na deželi pa slovensko osnovno šolstvo. Na poklicni šoli bi poučevali učeni šulmojstri umetelne mlade ljudi, v osnovni šoli pa naj bi vse ostale poučevali šulmojstri, farmoštri, podružniki ali mežnarji.

Schmidt (1952: 19–23) pa skuša dokazati, da so bile vendar poleg poklicnih latinskih ali nemških v mestih tudi osnovne slovenske šole, kar potrjuje beseda »purgarski« na naslednjem mestu:

»Rauen tiga en vľaki Pridigar inu Farmoshter, ima tudi per fuie Farry eniga Shulmoiftra oli Meshnaria imeiti inu dershati, De te mlade Hlapzhyzhe inu Deklyce, Purgarske inu kmetishke Otroke vuzhi Slouenski Brati inu piffati, ta Catehifmus fred fto kratko Islago ifuuna poueidati« (TO 1564: 100a–b).

Tak sklep bi bil možen, ker pa je oprt le na eno programsko mesto, nikakor ni nujen.

Trubar torej poziva na šolanje, ne glede na nadaljnji študij (Schmidt 1952: 16). Njegov glavni (tudi jezikovnopolitični) cilj namreč ni zgolj odbiranje sposobnejših učencev za nadaljnji študij, ampak predvsem narediti slovenski jezik dostopen čim širšemu krogu bralcev.

»Trubar je torej hotel, da bi vsak duhovnik slovenske protestantske cerkve, kjer koli je, na deželi ali v mestu, oskrbel slovenskim, kmečkim in mestnim otrokom osnovnošolski pouk slovenskega katekizma, slovenskega čitanja in slovenskega pisanja« (Schmidt 1952: 23).

Z jezikovnopolitičnega vidika je zanimiv tudi razvoj Trubarjeve zamisli osnovne šole.⁶¹ Medtem ko v TC 1550 še zahteva, da se naj otroci učijo katekizem in petje cerkvenih pesmi s poslušanjem branja in petja odraslih ter katekizmu hkrati dodaja abecedarij (TA 1550) kot učbenik branja (in ne pisanja!), v TA 1555 že razširi svojo zamisel tudi na pisanje. Zaporedje je bilo torej: katekizem, petje, branje in pisanje. Za pouk branja je bil po Schmidtovem (1952: 19) mnenju prikladen predvsem abecedarij TA 1555 in Kreljev abecedarij v KB 1566.

Težko rečemo, koliko slovenskih protestantskih osnovnih šol je v času reformacije na Slovenskem dejansko obstajalo in v kolikšni meri je šlo pri Trubarjevih načrtih za dejanska navodila, v kolikšni pa za želje. Težko rečemo tudi, v kolikšni meri gre pri Trubarjevi trditvi, da berejo slovenske knjige

»**ne samo v mestih**, kjer imajo navadne šole, temveč jih bero kljub papeževi prepovedi tudi **kmetje in njih otroci po vaseh** z velikim poželenjem in veseljem« (TT 1581–82, Rupel 1966: 274),

za poudarjanje dejstva, da berejo tudi otroci, ali zgolj za podatek, da tudi kmetje in njihovi otroci te knjige *berejo ali poslušajo*, da so torej tudi oni ciljna publika vsebine teh knjig. Ko je Trubar 19. marca 1561 pisal iz Uracha ljubljanskemu cerkvenemu odboru:

»Pripravite kmete, naj svoje otroke slovensko brati uče, zakaj iz otrok in preprostih si Bog zbira cerkev« (Rajhman 1986: 85),

⁶¹ Kakor ga lahko povzamemo po Schmidt (1952: 18–19).

je bil položaj očitno še povsem drugačen.⁶²

Kljub vsemu pa je že dejstvo, da je bila slovenščina v osnovnih šolah (četudi bi jih bilo, denimo, zanemarljivo malo ali nič)⁶³ učni jezik, z vidika jezikovnega načrtovanja pomemben dosežek slovenskih protestantov.

Razen osnovnih so protestanti na slovenskem ozemlju v 16. stoletju ustanovili ali prevzeli še **nemške in latinske mestne šole**, ki so bile namenjene predvsem meščanstvu (Celovec, privatna latinska šola v Krškem, ki jo je vodil Adam Bohorič,⁶⁴ Kranj, Ljubljana itd.). Z mestnih šol so lahko učenci prestopili na stanovske šole v Ljubljani, Gradcu in Celovcu.⁶⁵ O morebitni prisotnosti slovenščine na nemških in latinskih mestnih šolah viri ne pričajo.

Več pa lahko rečemo o položaju slovenščine na stanovskih šolah, predvsem na **stanovski šoli v Ljubljani**,⁶⁶ ki je bila ustanovljena leta 1563. Stanovske šole so bile namenjene pripravi učencev na kasnejši študij na univerzi. Prvi učitelj in hkrati ravnatelj na ljubljanski stanovski šoli je bil Lenart Budina, na pomoč mu je kmalu priskočil tudi Sebastijan Krelj (Schmidt 1952: 28–29).

Njegovo delo je prevzel Bohorič. Iz Trubarjevega vabila Bohoriču, datiranega s 1. avgustom 1565, vidimo, kako si je Trubar prizadeval, da bi na stanovsko šolo pridobili tega »izobraženega moža«:

»Veleomikani mož! Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine, saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeti vse sile, da mu napravijo konec. Zakaj mi, ki nam je posebno jasno, da so šole cerkvi potrebne kakor leva roka, smo ti stvari že od kraja posvečali največjo skrb in prizadevnost in smo naposled z mnogimi prošnjami in moledovanjem pripravili prveke naše dežele do tega, da so dobrohotno in širokoprstno obljubili in določili denarno pomoč za ustanovitev javne šole tu v Ljubljani. Zdaj so nam naložili predvsem to skrb in nalogo ter nam milostno ukazali, naj nemudoma poiščemo in pridobimo enega ali drugega dobrega in izobraženega moža, domačina, takega, ki se ne bo plašil truda. Zato pa, ko vemo, da si ti po svojih zmožnostih, učenosti in praktičnem znanju kakor ustvarjen za pospeh tega šolskega poskusa in dela in da razumeš, kolikšne ljubezni in časti je vredna skupna domovina, te po ukazu in v imenu naše deželne gosposke srčno vabimo, da pridi o prvi priložnosti k nam v Ljubljano, da se utegnemo, če se ti bo zdelo, pogovoriti in odločiti s teboj o nadrobnostih, upamo, da z drugačnimi pogoji, kakor so te nekdam pretentali Zagrebčani. Čakamo tvojega odgovora. Zdrav bodi!« (Rajhman 1986: 199).

Bohorič je leta 1568 sestavil prvi (danes izgubljeni) šolski red stanovske šole (Schmidt 1952: 36). Iz podatkov, ki so ohranjeni o tem redu, lahko rekonstruiramo položaj slovenščine na stanovski šoli v letih po uveljavitvi prvega šolskega reda: slovenščina je bila dovoljena kot razgovorni jezik v prvem razredu, v zvezi z memoriranjem katekizma v drugem, pri

⁶² Nasploh je, kot bomo videli v nadaljevanju, vprašanje o razširjenosti protestantizma (in s tem seveda tudi šol) med slovenskim kmečkim prebivalstvom sila zapleteno.

⁶³ Prim. Vidmar (2000: 12). Možno je tudi, da je bila v praksi prva dekurija Bohoričevega 1. razreda stanovske šole nekaka elementarna stopnja šole (Vidmar 2000: 15).

⁶⁴ Obiskoval jo je Dalmatin.

⁶⁵ Povzeto po Schmidt (1952: 25–26).

⁶⁶ Za stanovski šoli v Celovcu in Gradcu nimamo virov, ki bi omenjali slovenščino kot učni jezik. Prim. Vidmar (2000: 19–24).

petju pa še v tretjem in četrtem razredu (Schmidt 1952: 178). Pomenljiv je podatek, da ta šola še ni dajala dovolj znanja za neposredni prehod na univerzo (Schmidt 1952: 36).

Drugi šolski red stanovske šole iz leta 1575 navaja (Schmidt 1952: 42) v dekuriji⁶⁷ prvega razreda, kjer so učenci, ki se učijo zlogovati in sestavljati besede, in tudi v tisti, kjer so učenci, ki se uče le nemščine, kot učbenik tudi »katekizem Sebastijana Krelja« (= KB 1566), nato pa ni več slovenskih učbenikov. Še več:

»Učencem drugega in tretjega razreda naj se prepove raba domačega slovenskega jezika, da se polagoma navadijo na nemški jezik. Podobno naj bo četrtošolcem zapovedano, da govore le po latinsko; nemške besede in fraze pa le tedaj, če jih po latinsko ne znajo, ako bodo prej prosili za dovoljenje« (Drugi šolski red, Schmidt 1952: 47).

Slovenščina je imela torej zgolj funkcijo premostitvenega jezika. Ko so se učenci naučili nemško, slovenščine niso smeli več uporabljati, ko so se naučili latinsko, pa niso smeli uporabljati več nemščine.

Medtem ko učenci ljubljanske stanovske šole sprva niso dobili dovolj znanja za neposredni prehod na univerzo, pa je šola po Frischlinovem prihodu leta 1582, ko so učenci začeli obiskovati peti razred, dobila stopnjo prave gimnazije v takratnem pomenu besede in je verjetno lahko usposabljala učence za neposredni prehod na univerzo (Schmidt 1952: 74, 78).

Frischlinov sprejeti šolski red stanovske šole (v veljavi 1584–1598) predvideva rabo slovenščine zgolj v prvi in drugi dekuriji prvega razreda:

»Najprej naj v prvem kot v najnižjem razredu (ki je razdeljen na štiri dekurije) recitirajo slovenski Brenzov katekizem tisti učenci prve in druge dekurije, ki ga znajo na pamet, in sicer ne po dva in dva, temveč vsi, drug za drugim, vendar izmenoma, tako da eden sprašuje, drugi pa odgovarja, in to naj nadaljujejo vsak dan prvo uro po opravljeni jutranji molitvi od začetka do konca. Tisti učenci pa, ki katekizma še ne znajo, naj marljivo pazijo in po tihem izgovarjajo vse besede za drugimi, dokler se ga tudi sami ne bodo naučili« (Schmidt 1952: 96).

V slovenščini naj bi torej rabili slovenski Brenzov katekizem, ki je izšel v obdobju 35 let vsaj petkrat,⁶⁸ toda le v prvih dveh dekurijah. Že v tretji in četrti dekuriji prvega razreda naj bi se navadili na nemški, v drugem razredu pa na latinski Brenzov katekizem. Poleg Brenzovega katekizma pa je bila v celotnem prvem razredu dovoljena še Bohoričeva izgubljen slovenska šolska čitanka z latinsko-nemško-slovenskim slovarčkom,⁶⁹ vendar le, če je bilo to potrebno. Šolski red pravi o tem takole:

»V tem razredu naj se slovenščina vendar še upošteva v začetnici ali v besednjaku in naj

⁶⁷ Vsak razred je bil razdeljen na dekurije, znotraj katerih so se diferencirali učenci z različnimi stopnjami znanja.

⁶⁸ Brenzov katekizem je bil najbolj priljubljen tip katekizma kot otroške šolske knjige in je izšel v omenjenem obdobju v naslednjih delih: TA 1550, TO 1564, TC 1567 (obenem z nemškim), TC 1575, DC 1585. Izmed teh so izdaje iz let 1550, 1567 in 1585 »prave« šolske knjige (Kidrič 1924b: 133; Schmidt 1952: 174).

⁶⁹ Poskus rekonstrukcije dela *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et sclavonicae* in njegovih virov podaja Kidrič (1929: 128–130). *Elementale* je bil, kot kaže, slovenski pendant k latinski *tabuli elementaris* Sebald Heiden, ki se omenja v učnem redu iz leta 1575 (torej: abecedar za osnovni pouk v branju latinščine, nemščine in slovenščine), *Nomenclatura* pa latinsko-nemško-slovenski slovarček za učenje latinskih besed s pomočjo slovenskega ali nemškega jezika oziroma za učenje nemških besed s pomočjo slovenščine.

se zato uporablja *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et slavonicae*, kolikor je to potrebno glede na učence, in po tem naj se v takem primeru ravnajo rektor in njegovi kolegi« (Schmidt 1952: 99).

Rabo slovenščine v tretjem šolskem redu zasledimo še pri določilih, kako naj se poučuje v prvem razredu. Popoldansko tretjo uro namreč vsi učenci prvega razreda recitirajo

»v vseh štirih dekurijah iz besednjaka nekaj latinskih, nemških in slovenskih besed« (Frischlinov šolski red, Schmidt 1952: 100).

Prav tako iz tega razreda

»ne more napredovati v višjega noben učenec, če ne zna perfektno nemškega in slovenskega katekizma in tudi dobro nemško in latinsko brati« (Frischlinov šolski red, Schmidt 1952: 100).

Toda zgoraj omenjena raba slovenščine je nadvse omejena. Slovenščina se je lahko rabila zgolj v zgoraj omenjenih primerih in ne – kot bi pričakovali – tudi kot pogovorni jezik med učiteljem in dijaki. Načelo je bilo namreč naslednje:

»Učenci v obeh nižjih razredih, to je v prvem in v drugem razredu, **naj nikakor ne govorijo po slovensko, temveč le po nemško**, razen takrat, kadar dobijo vprašanja iz besednjaka in iz slovenskega katekizma. Drugošolci pa naj se, vendar postopoma, navajajo tudi na latinski jezik. Učenci treh višjih razredov pa naj ne govorijo niti po slovensko niti po nemško, temveč po latinsko, kakor naj se tudi učitelji sami potrudijo, da bodo v prisotnosti učencev uporabljali predvsem latinščino in da bodo poleg lesenega osla postavili zanje še tajnega ogleduha, o čemer pozneje« (Frischlinov šolski red, Schmidt 1952: 107).

Raba slovenščine v medsebojnih pogovorih je bila torej celo nadzorovana! A ker gre vendarle le za načelo, so učitelji verjetno kljub temu določilo za lažjo razlago kdaj pa kdaj rabili tudi slovenščino.

Ob tako ostrem določilu glede rabe slovenščine v šoli v Frischlinovem sprejetem šolskem redu pa ne smemo spregledati dejstva, da zasledimo v drugem in tretjem ohranjenem osnutku slovenščini mnogo bolj naklonjena pravila (Schmidt 1952: 178). Drugi osnutek namreč predvideva, da prvošolci in drugošolci pred odhodom iz šole molijo izmenoma po nemško in po slovensko, vsi učenci pa naj molijo doma v nemščini, slovenščini in latinščini. Slovenščino kot pogovorni jezik (torej v šoli in izven nje) drugi osnutek dopušča tudi še v drugem razredu. Lesenega osla⁷⁰ za govorjenje v slovenščini so dobili šele tretješolci (za govorjenje v nemščini pa četrtošolci). V tretjem osnutku je slovenščina kot pogovorni jezik prav tako najverjetneje dovoljena v prvem in drugem razredu. Lesenega osla dobijo šele v tretjem razredu. Pri pouku gramatike pa upošteva slovenščino celo še v četrtem razredu.⁷¹ To je najvišja stopnja upoštevanja slovenščine pri posvetnem predmetu. Katekizem moramo obravnavati ločeno kot vzgojni verski predmet.

V letih po Frischlinovem odhodu 1584 se položaj slovenščine na stanovski šoli glede na razpoložljive vire najverjetneje ni spreminjal.

Tako poslabšanje vloge slovenščine v sprejetem Frischlinovem šolskem redu si težko predstavljamo drugače, kakor da so posredovali nadzorniki. To pa so bile osebe, ki so bile

⁷⁰ Šlo je za sramotilno kazen v obliki oslovske glave, ki si jo je moral učenec obesiti okrog vratu.

⁷¹ Navodilo učitelju za prvo popoldansko uro: »Wann er ein Nomen Latinum Declinieren oder ein Verbum Coniugiren lest, ... soll er allweg das Teutsch vnnd windisch darzu sagen lassen« (Schmidt 1952: 178).

sicer slovenščini nedvomno naklonjene – predikanti Spindler, Schweiger, Felicijan Trubar, Tulščak; Dalmatin in Bohorič sta bila v tem času odsotna (Schmidt 1952: 84). A kakor smo z današnjega vidika nad takim položajem slovenščine na stanovski šoli ob siceršnjih prizadevanjih protestantov za slovenski jezik presenečeni, pa je bil vendarle povsem moderen. Namen stanovske šole je bila namreč priprava na univerzo ter usposabljanje za deželno, cerkveno in posvetno službo, med tedanjimi standardi znanja pa učenje slovenščine ni bilo pomembno, kakor na primer v nemško govorečih deželah ni bilo pomembno učenje nemščine. V tem času in še dolgo zatem ni bila materinščina učni predmet na nobeni šoli v Nemčiji. Schmidt (1952: 123) navaja, da nekatere šolske naredbe latinskih (tudi protestantskih!) šol pod vplivom Melanchthona učenje nemščine izrecno prepovedujejo. In dokaj nenavadno bi bilo, ko bi stanovska šola v Ljubljani, kar se materinščine – torej slovenščine – tiče, skušala biti edina izjema. Je pa imela ta šola nekoliko večji poudarek na nemščini, kar je razumljivo, saj ta za večino učencev ni bila materni jezik.

Nekatera mesta v pismih slovenskih protestantov pa nas opozarjajo, da je bila **odsotnost slovenščine na višji stopnji šolanja**, predvsem pa odsotnost slovenskega govornega okolja pri študiju na univerzi, velik problem. Ko so bodoči predikanti zaključili svoje izobraževanje ali ko so se po vmesnem delu v tujini vrnili v slovensko govoreče dežele, so se morali namreč slovenščine spet »naučiti«, ker so jo pozabili.⁷²

Primož Trubar tako piše 10. julija 1570 iz Derendingena v pismu deželnemu glavarju, oskrbniku in kranjskim odbornikom naslednje:

»Ker ima magister Bernard Steiner službo pri gospodih Auerspergih, hoče nadaljevati študij, in kot slišim, **ker je deloma pozabil slovensko**, da bi se rad spet napotil v Tübingen« (Rajhman 1986: 237).

Dalmatin v dveh pismih poudarja, kako je med študijem ohranjal svoje znanje slovenskega jezika. V pismu kranjskim odbornikom 10. januarja 1572 piše takole:

»Torej se moram za vsa dobra dela, ki sem jih od svoje mladosti naprej bil deležen, v največji meri zahvaliti svoji ljubi domovini in vašim milostim in gospodstvu. Da bi za vsa ta velika dobra dela izkazal dolžno srčno hvaležnost s svojim delom, sem ob vsakem času delal in vse svoje dejanje in nehanje usmerjal samo v to, da bi slovenski krščanski cerkvi, ker sem za to zakonito poklican, v materinem jeziku koristno služil povsod, kjer se je za to pokazala potreba. Zato sem se potrudil ter tukaj poleg filozofskega in teološkega študija pridno poglobljaj znanje slovenskega jezika, najprej z branjem slovenskih knjig, ki jih je izdal spoštovani in za slovensko cerkev zelo zaslužni gospod Primož Trubar, nato pa po nasvetu in spodbudi mojih učiteljev s pisanjem« (Rajhman 1997: 57).

Z Dalmatinom so imeli zavoljo njegove izredne nadarjenosti velike načrte, zato sta ga, kot piše sam v pismu, ki sta ga 1. januarja 1584 z Adamom Bohoričem skupaj pisala Ludviku Württemberskemu, k urjenju v slovenščini spodbujala tako Primož Trubar kakor tudi bebenhausenski opat Eberhard Bidenbach:⁷³

»Tukaj [v samostanu Bebenhausen in v tübinškem Tiffernovem zavodu] nisem študiral le svojih predmetov, jezikov in teologije, temveč na iskreno pobudo gospoda doktorja Eber-

⁷² V tej luči lahko razumemo tudi v poglavju 2.5 navedena citata, da lahko slovenske knjige berejo nemško govoreči bralci slovenskim poslušalcem.

⁷³ Pomenljivo dejstvo, da je Dalmatina k urjenju v slovenščini vzpodbujal Eberhard Bidenbach, ki slovenščine ni znal, pride še bolj do izraza, ko opazujemo financiranje protestantskih knjig (prim. poglavje 2.8).

harda Bidenbacha, bebenhausenskega opata, in gospoda Primoža Trubarja, mojih ljubih zaščitnikov, učiteljev in podpornikov, tudi svoj slovenski materni jezik z vajo ohranjal, tako da sem vsak dan, kolikor sem ob študiju zmogel, prevajal iz drugih jezikov v slovenski in tako še v Tübingenu poslovenil prvo Mojzesovo knjigo» (Rajhman 1997: 106).

Na koncu še nekaj besed o **štipendiranju**. Zanimivo je, da so v svojem poročilu 1578 šolski nadzorniki opazili sovpadanje socialne diferenciacije z jezikovno:

»D/obro je znano, da so v tej deželi za cerkveno in šolsko službo le tisti najbolj pripravní, ki so razen drugega potrebnega znanja večí tudi kranjskega deželnega jezika. Učenci iz vrst deželanov, kateri so premožni, pa le redko kdaj nadaljujejo svoje študije; če pa jih že nadaljujejo, se ne odločajo za šolo ali cerkev, temveč za druge službe, ki več nesejo. Revni učenci pa so zaradi pomanjkanja prisiljeni, šolanje opustiti, ali pa se zatečejo k našim nasprotnikom /.../ in se bodo antikristi ter malikovalci okrepili, če bi sčasoma primanjkovalo sposobnih in kranjskega jezika večíh služabnikov za delo v cerkvi in šoli« (Schmidt 1952: 66).

V šolo so torej hodili tako učenci iz premožnih kakor tudi iz revnih slovenskih družin. Prvi študija največkrat niso nadaljevali, saj jim je bila tudi brez nadaljnega šolanja zagotovljena spodobna eksistenca. Če so se že odločili za študij, pa se niso odločali za tedaj nadvse neugledno in slabo plačano službo v šoli ali za službo v cerkvi, ampak za donosnejše posvetne zaposlitve. Revnejši učenci so bili seveda eksistenčno motivirani za nadaljnji študij, vendar si ga sami niso mogli privoščiti.

Na tem mestu velja zato omeniti dve možnosti, ki sta omogočali nadaljnji študij tudi revnejšim slojem. To je bila Tiffernova štipendija, ki jo je med letoma 1558–1596 za študij na univerzi dobilo več študentov s Kranjske;⁷⁴ od 1562 je imela Kranjska pravico do dveh štipendij (Schmidt 1952: 81). Drugo štipendijo pa je 1582 na predlog nadzornikov ustanovila dežela: tri štipendije so bile namenjene za fakultetno izobrazbo učiteljskega naraščaja in predikantov. O tem priča izjava o štipendiranju, ki jo je prejemnik Matija Trost pisal kranjskim odbornikom 23. januarja 1585:

»Jaz, Matija Trost, pokojnega vipavskega meščana Lozijana Trosta in Helene Trost njegove soproge zakonski sin, izjavljam: Ko ste, častiti deželni zbor slavne kneževine Kranjske, predan pravi, čisti in prvotni augsburški veroizpovedi, in moji milostni in zapovedujoči gospodje, da bi lahko nadzirali in preprečili in kranjski kneževini že prisotno pomanjkanje pripravnih, sposobnih cerkvenih in šolskih učiteljev ter služabnikov augsburške veroizpovedi, večíh v kranjskem ali slovenskem pa tudi v nemškem jeziku širiti božjo besedo ter po njej vzgajati mladino, da bi v prihodnje le-teh, izkušenih in pripravljenih bilo dovolj, na seji zbora dne tretjega aprila **1582. leta dobronamerno, krščansko in modro sklenili, da boste odslej štipendirali in vzdrževali tri sposobne preproste kranjske sinove, ter jim omogočili nekajletni študij, najprej v Strassburgu, Heidelbergu ali na kateri drugi krščanski univerzi**, po končanem študiju filozofije in doseženem magisteriju pa brez posebnega dovoljenja izrecno študij samo na teološki fakulteti v Tübingenu, vse dotlej, dokler ta ali oni ne bo spoznan za večígega in sposobnega ter poklican in določen za častitega deželnega zbora cerkveno ali šolsko službo. /.../ **Po končanem študiju, razen na povabilo in po odločbi slavnega deželnega zbora za službo cerkvi ali šoli, v nemškem, slovenskem ali drugem jeziku**, za kar bom najbolj

⁷⁴ Simoniti (1980: 85) navaja naslednje: S. Budina, J. Gebhard, J. Dalmatin, P. Trubar ml., Blaž Budina, Jurij Diener, Gregor, Krištof in Mavricij Fašank, Jurij Klemen, Marko Koluder, Krištof ml. in Tomaž Spindler, Bernard Steiner, Andrej Švajger, Janž Tulščak, Janez Venezianer in Nikolaj Vurič. Prim. tudi Elze (1977: 35–63).

pripraven in proti primernemu plačilu in vzdrževalnini določen, ne bom sprejel brez vaše vdnosti in proti vaši volji nobene druge službe.« (Rajhman 1997: 148–149).

Do katere mere je torej izobrazba v protestantskih šolah prodrla v slovenski prostor? Koliko je bilo učencev v osnovnih šolah, ne moremo reči, ker imamo premalo podatkov. O stanovski šoli v Ljubljani vemo le, da je v času, ko je bil rektor Frischlin, obiskovalo prvi razred nad petdeset učencev, po čemer Schmidt sklepa, da je stanovsko šolo obiskovalo nekaj nad sto učencev, kar je za takratne razmere dobro obiskana latinska šola (Schmidt 1952: 79). Hkrati pa se moramo zavedati, da je bila razlika med številom učencev v nižjih in višjih razredih kar velika in torej izpad kar precejšen.

V virih zasledimo tudi precejšnje število **študentov**.⁷⁵ Samo v Tübingenu je bilo med letoma 1537 in 1600 imatrikuliranih⁷⁶ kar 94 študentov s Kranjske (Elze 1977: 64–85). Vsekakor je bilo študentov dovolj, da se jih je opazilo, saj Trubar v TT 1577 Krištofu Turjaškemu piše, da je tudi v »naši domovini« več razpuščenih študentov:

»Je pa še drug vzrok tega posvetila. Z žalostnim srcem slišim tole: nekateri (tudi v naši domovini) Vašega stanu in starosti, vzgojeni zmlada v evangeliju, a poslani nato v tujino na visoke šole, postanejo, ko se kot odrasli vrnejo domov in so svobodni, ker jih starši ali skrbniki nič več ne brzdajo in strahujejo, kmalu predrzni, sirovi cepci, postopači, pijanci, vržejo od sebe vso spodobnost, ves nauk, bogaboječnost, puščajo svoje knjige v prahu in celo — strašno je slišati — odpadejo zaradi časnega miru in užitka k papeštvu ter preganjajo pravoverne; ne premislijo, kaj bodo za to prejeli; prav gotovo časno in večno pogubljenje« (Rupel 1966: 254).

⁷⁵ Da to ni nov pojav, nam kaže Simoniti (1979) v svojem opisu humanizma na Slovenskem.

⁷⁶ Imatrikulacija je predstavljala vpis na univerzo in je bila sestavljena iz treh komponent: plačilo imatrikulacijske takse, prisega in vpis v univerzitetno matriko (Vidmar 1999: 164).

2.8 FINANCIRANJE PROTESTANTSKIH DEL

Temeljna značilnost financiranja, lahko bi rekli celo subvencioniranja, slovenske (pa tudi hrvaške) protestantske književnosti je dejstvo, da financerji v največjem delu niso bili tudi neposredni uporabniki natisnjenih knjig. Prav tako temeljni cilj financerjev ni bilo širjenje slovenskega jezika, ampak jim je bilo potrebno celo večkrat razlagati, kaj natančno to je. Slovenski jezik je bil financerjem zgolj sredstvo, nikakor pa ne namen. Cilj financerjev je bil po eni strani teološki, predvsem pa seveda politični.

Največ podatkov o vzrokih in potrebah financiranja najdemo v Trubarjevem posvetilu kralju Maksimilijanu v glagolskem *Prvem delu novoga testamenta* iz leta 1562:

»In če hočemo, da pride z našimi tiskanimi knjigami prava, stara krščanska vera med omenjene narode in se pri njih ukorenini, jim moramo vse knjige vezati, ker nimajo knjigovezov; moramo jih pošiljati v njihove dežele z velikimi stroški in nevarnostjo (ki je zlasti v tem, da bi razpečevalce knjig utegnili Turki in papežniki pobiti, spoditi in pregnati) in prodajati prav poceni, za polovično ceno; da, moramo jih deloma celo podariti, zakaj večji del med njimi so čisto siromašni ljudje, ki jih Turki pa tudi lastna gospoda zaradi neprestane vojne močno pritiskajo; tako so obubožali, da se komaj vzdržujejo in si takih knjig ne morejo kupovati. Celó njih župniki, duhovniki in menihi so tako siromašni, da se poprijemljejo pluga in se morajo vzdrževati s poljedelstvom. Iz takih razlogov torej ni mogoče teh knjig tako v denar spravljati kakor druge« (Rupel 1966: 131).

Iz besedila vidimo, da so bile protestantske knjige neprofitne, prodajati jih je bilo treba pod ceno ali celo razdeljevati. Zaradi stroškov tiska, predvsem pa vezave in transporta končna cena ni mogla povrniti vloženi sredstev. A vse to so financerji *moralno* upoštevali, če so hoteli, da pride med naslovnike prava stara krščanska vera. Kot sovražniki so (v nadaljevanju bomo videli, da dosledno) prikazani papežniki (kot verska in s tem politična nevarnost) ter Turki (kot vojaška in s tem eksistenčna nevarnost).

Predvsem Primož Trubar je bil v svojih nemških predgovorih še posebej pozoren na financerje. Knjige jim je posvečal in hkrati povedal tisto, kar so hoteli slišati: 1. knjige so pravoverne; 2. knjige pridejo do naslovnikov in širijo vero (ter s tem politično moč financerjev); 3. knjige bodo prišle do Turkov, jih pokristjanile in s tem oslabile.

O pomembnosti dokazane **pravovernosti knjig** najlepše priča pismo, ki ga je Trubar 12. januarja 1560 pisal deželnemu glavarju Jakobu Lambergu, deželnemu oskrbniku Joštu Gallenbergu in kranjskim odbornikom. V njem je popolnoma neposreden – denar za knjige bo prišel, če mu bodo pomagali dokazati, da je njihova vsebina pravoverna:

»Ne želim pa in ne potrebujem za svojo sedanjo začeto vojsko nobene druge pomoči in podpore, kakor da mi vi Kranjci po resnici sporočite in daste veljaven in odkritosrčen dokaz in spričevalo, da ni v mojih tiskanih slovenskih knjigah nikakega krivega, sle-

parskega prevoda in krive vere, temveč da so dobro razumljive in koristne ubogemu slovenskemu ljudstvu ter da zvesto uče in uveljavljajo vse krščanske člene po augsburški veroizpovedi in v njenem smislu itd. /.../ In vaše milosti in gospostva, tudi vsa častita dežela naj pri tem vedo, da bo često omenjena listina koristila in rabila ne samo meni za opravičilo, temveč vsej slovenski in hrvaški deželi, zakaj omenjeni krščanski knez in gospod Ungnad sta se proti meni izrazila: če dobita verodostojno poročilo, da so moje knjige pravilne in razumljive, hočeta ne le za svojo osebo prispevati in pomagati, temveč k temu pripraviti tudi druge volilnike in kneze, da bi se prevajanje biblije v slovenski in hrvaški jezik nadaljevalo itd.« (Rajhman 1986: 54).

Gotovo je imel nemški *Regifter vnd summarifcher Inhalt* (TR 1561) prav ta namen. Sam Trubar svojih **namenov z nemškimi predgovori** ni skrival. V posvetilu splošnemu naslovniku TT 1557 govori o namenu svojih predgovorov in pravi med drugim tole:

»In tole pripovedujem na dolgo v nemškem jeziku (ki ga ne znam posebno dobro) na začetku slovenske knjige prvič zato, **da bi oblasti in nadzorniki tiskarn**, ki ne razumejo našega slovenskega jezika, dobili s tem jasno in resnično poročilo, da nismo ne zdaj ne prej in tudi v prihodnje ne bomo dali ali hoteli tiskati lahkomišelnih, nekoristnih stvari ali kaj sanjarskega, puntarskega, schwenckfeldskega, prekrščevalskega, upornega ali sramotilnega, marveč le to, kar rabi in koristi božjemu spoznanju in časti, širjenju prave krščanske cerkve in najvišji tolažbi ustrahovanega, žalostnega, ubogega slovenskega in hrvatskega ljudstva. Pričakujemo tedaj od omenjenih gospodov in nadzornikov tiskarn, da nam ne bodo branili ali prepovedali natisniti te knjizice in kar bomo še odslej prevedli iz biblije in drugih krščanskih knjig, kakor se nam je prej pripetilo na dveh krajih in kakor je zgoraj povedano. Drugič pripovedujem tole **zaradi nekaterih Nemcev**, ker mojemu govorjenju in poročanju, češ da Turki tako grozovito in brez prenehanja, kakor sem zgoraj povedal, mučijo Slovence in Hrvate, da nimajo ti v svojem jeziku nobene biblije in da se slovenski jezik doslej ni pisal, težko verjamejo in ker imajo nekateri med njimi to mojo pripoved za izmišljotino. Zato sem jih hotel s tem predgovorom prepričati in z vami vsemi javno dokazati, da je prav tako, kakor sem jim že pred časom o teh stvareh poročal in kakor sedaj pišem. Nadejam pa se, da si bodo ti in drugi pobožni Nemci, ki bodo zvedeli o bednem, usmiljenja vrednem življenju ubogega slovenskega in hrvatskega ljudstva in bodo dobili o tem verjetno poročilo, gnali k srcu njih veliko stisko in nevarnost; z vnemo bodo zanje Boga prosili, da bodo z njihovo pomočjo tem rajši vztrajali proti Turku; tudi ne bodo tega našega nameravanega dela, prevajanja biblije, kolikor bo od njih odvisno, preprečevali, kakor so nekateri doslej iz neznanja delali, **ampak bodo to poleg drugega zvesto pospeševali, kakor je to že (hvala Bogu) dokazal imeniten in bogoroden Nemec**. Njega in vse, ki tu podpirajo in pomagajo, da bodo mnogi prav poučeni in privedeni k zveličanju, naj Kristus, naš gospod, bogato obdari pri vstajenju pravičnih, da se bodo svetili po Danijelovih besedah kakor svetlost neba in kakor zvezde vselej in vekomaj. Amen.« (Rupel 1966: 77–78).

Predgovori naj torej preprečijo ovire pri tisku in spodbudijo financiranje knjig. Podobno misel zasledimo v Trubarjevem pismu Henriku Bullingerju 20. decembra 1557:

»Prevel sem tudi oni povzetek in smoter vsega svetega pisma iz vaše biblije ter ga postavil v prvo polo svoje slovenske knjige namesto onih treh nemških pol, ker sem nemške izdal ne zaradi svojih Slovencev, temveč **zaradi tiskarniških nadzornikov**, ki naj bi iz nemškega predgovora spoznali, da ne pišem nič zoper rimskega kralja; zakaj pred 7 leti niso ne Nürnbergžani ne Halčani hoteli dovoliti, da bi njih tiskarji natisnili moj katekizem z napevi, ker so vedeli, da sem v nemilosti pri kralju, pa so se zaradi nje bali tudi zase« (Rajhman 1986: 33).

V posvetilu TT 1560 kralju Maksimilijanu je Trubar še bolj neposreden:

»Premilostni gospod kralj! Kaj me je napotilo in pripravilo, da sem pred malo leti začel pisati tudi slovenski jezik z latinskimi in nemškimi črkami ter dal natisniti nekaj krščanskih bukvic v omenjenem jeziku, in kaj te bukvice vsebujejo, o tem blagovoli Vaše kr. dostojanstvo sprejeti jasno in resnično poročilo v priloženem tiskanem nemškem predgovoru k slovenskemu novemu testamentu in v prepisu mojega pisanja presvetlemu, visokorodnemu krščanskemu knezu württemberškemu« (Rupel 1966: 102–103).

Maksimilijan bo torej odgovore na svoja vprašanja našel v nemških predgovorih. Podobno napotilo na branje predgovorov najdemo v Trubarjevem posvetilu kralju Maksimilijanu v cirilskih *Ednih kratkih razumnih naucih* iz leta 1562:

»Iz tega preglednega poročila, kaj obravnava ta knjiga in kaj menimo o zgoraj omenjenih dveh poglobitnih prepirnih členih naše krščanske vere, kako o njih učimo, pridigujemo, pišemo in tiskamo, pa tudi iz drugih nemških tiskanih predgovorov in razpravic lahko posname, pretehta in presodi Vaše kr. veličanstvo kot od Boga razsvetljen in nadvse razumen kralj, pa tudi vsak pobožni kristjan, naj si bo katerega koli stanu, da naš krščanski, blagородni, milostni zavetnik in podpornik slovenskega, hrvaškega in cirilskega novega tiska, in mi, prevajalci, s svojim začetim delom in tiskanjem ne bi hoteli napraviti nobene nove zapeljive vere, kakor morda o nas pravijo ali še bodo, temveč da bi s pomočjo Vsemogočnega spet hoteli uvesti staro, pravo zveličavno krščansko vero in prave, Bogu dopadljive božje službe in dobre ustanove po vsej Iliriji, Dalmaciji, Srbiji in Bolgariji, razširiti krščanstvo ter oslabiti in uničiti Antikristovo in Mahometovo vero in carstvo« (Rupel 1966: 137).

In naprej:

»Zakaj pa najponižneje spet posvečamo Vašemu kr. veličanstvu poleg prejšnjih posvečenih mu knjig, tiskanih z latinskimi, nemškimi in hrvaškimi črkami v slovenskem in hrvaškem jeziku, tudi to knjigo, je Vaše kr. veličanstvo najmilostljiveje razumelo iz predgovorov omenjenih knjig« (Rupel 1966: 137–138).

Še mnogo neposrednejši pa je v posvetilu Avgustu v glagolskih *Ednih kratkih razumnih naucih* iz leta 1562, v katerem opozarja na pravovernost slovenskih in hrvaških knjig, na skrbno porabo vložnega denarja, na druge financerje, na neprofitnost knjig in seveda na pomen svojih nemških predgovorov:

»Drugo pa, glede vsebine le-te knjige namreč in vseh naših nauk, pridig in spisov, dalje, kaj nas je pripravilo k slovenskemu in hrvaškemu prevajanju in napravi treh tiskarn, kako je imenovani naš milostni gospod in patron, gospod Ivan Ungnad itd. marljivo, skrbno, zvesto in pravilno porabil za to podjetje pomoč in prispevke, ki so jih doslej v ta namen dali krščanski kralj, volilni knezi, knezi in druge odlične osebe, kako je spočetka, preden je prišla druga pomoč, tudi sam iz svojega veliko vsoto denarja dodajal in še vsak dan dodaja, ker omenjeni prispevki niti od daleč niso zadoščali in so potrebni zmeraj večji izdatki, dokler se knjige ne prodajo — vse to bo Vaša knežja milost milostno in jasno spoznala iz drugih nemških predgovorov k slovenskim in hrvaškim knjigam, naslovljenih na presvetlega krščanskega kralja Maksimiljana itd. in svetlega bogoljubnega kneza in gospoda, gospoda Krištofa, vojvodo württemberškega itd., ki so že prej in bodo v prihodnje izšle; posebej bo še spoznala, da se te knjige ne morejo kakor druge unovčiti, ker se ne smejo javno prodajati, temveč se le na skrivaj in z velikimi stroški spravljajo v deželo in se nekaj za polovično ceno, nekaj zastonj morajo razdeliti in dati, če hočemo, da se božja beseda med njimi širi, kakor je temeljito in obširno povedano v omenjenih predgovorih« (Rupel 1966: 153).

Naslovniki nemških predgovorov so – če niso splošnejši ali programsko naravnani

kot npr. TC 1567 ali TL 1567 – tako ali drugače povezani s financiranjem oz. z omogočanjem tiska protestantskih knjig.⁷⁷

Način financiranja se najlepše vidi iz natančnega poročila Jurija Dalmatina in Adama Bohoriča kranjskim odbornikom 26. aprila 1584 (Rajhman 1997: 119–139) o stroških in prejemkih v zvezi z DB 1584. Natisnili in deloma zvezali so 1500 izvodov. Skupni stroški za izdajo knjige so znašali približno 8000 goldinarjev. Kranjski stanovni so prispevali okoli 3300, štajerski in koroški pa okoli 1300 goldinarjev. Ostanek so prispevali podporniki iz drugih dežel. Prodajna cena vezanega izvoda je bila 4 goldinarje in 30 krajcarjev, nevezanega za goldinar manj.⁷⁸ To pa seveda ni bilo malo. 30 dnevnih mezd nekvalificiranega delavca ali do mesec dni njegovega dela je zneslo 3 goldinarje, Dalmatinova letna plača pa je v najboljšem obdobju znašala 300 goldinarjev (Baš 1986: 23–24)! Kljub temu nam preprost izračun pokaže, da je imelo »podjetje« izgubo. Celó če bi prodali vse izvode (pa so mnoge podarili), bi morala biti povprečna cena izvoda več kot 5 goldinarjev. Predvidevanje Janža Mandelca in Jurija Dalmatina v pismu notranjeavstrijskim deželnim zborom, da financiranje Biblije zanje ne bo predstavljalo finančnega bremena,⁷⁹ se najverjetneje ni uresničilo.

Pomembno politično vlogo pri širjenju protestantizma je imela **turška nevarnost**. Štíh (1996: 184) navaja misel dvornega pridigarja nadvojvode Karla iz druge polovice 16. stoletja, da je Turek »sreča luterancev, sicer bi drugače postopali z njimi«. Turška nevarnost je

Jurij Dalmatin, *Biblia* (1584)

⁷⁷ To so npr. kralj Maksimilijan (TT 1560, glagolski *Katehismus* 1561, cirilski *Katehismus* 1561, glagolski *Prvi del novoga testamenta* 1562, cirilski *Edni kratki razumni nauci* 1562), Ivan Ungnad (TR 1561), knez Krištof, vojvoda württemberški ... (TAr 1562, glagolska *Postila* 1562), knez Avgust, vojvoda saški ... (glagolski *Edni kratki razumni nauci* 1562), Ivan Friderik Srednji in Ivan Viljem, brata, vojvoda saška ... (glagolski *Artikuli* 1562), knez Filip, deželni grof hesenski ... (cirilski *Artikuli* 1562), knez Wolfgang, palatinski grof ... (cirilski *Prvi del novoga testamenta* 1563), Krištof, baron turjaški, upravitelj deželnega glavarstva na Kranjskem ..., Andrej Turjaški, gospod v Žužemberku ..., gospodiča Franc Gall v Luknji in Podpeči, Jakob Gall v Knežji poti in Podpeči (TT 1577), knez Ludvik, vojvoda württemberški ... (TT 1581–82), Ahac, baron s Turna (DPa 1576, DM 1584), Jurij Khisl s Fužin (DC 1584, TPs 1567, TfC 1595), Janž Khisl s Fužin (DJ 1575, ženi TkM 1579).

⁷⁸ O tem tudi Berčič (1968: IV–V).

⁷⁹ »Razen tega, ta strošek ne bo bremenil častitih deželnih zborov, saj si bodo stroške lahko povrnili z izvodi ali pa z gotovino od prodanih izvodov, o tem ne dvomim, saj stane tisk enega izvoda, tiskan v srednjem median formatu (katerega najbolj priporočam), samo tri renške goldinarje, medtem ko je treba za nemško Biblijo enake oblike tukaj odšteti najmanj šest do sedem in pol goldinarjev« (Janž Mandelc in Jurij Dalmatin notranjeavstrijskim deželnim zborom; Rajhman 1997: 70).

tako po eni strani omogočala večjo politično moč protestantskih stanov, po drugi strani pa je nepoznavanje turške problematike pri financirjih omogočilo slovenskim protestantom, da so strah pred Turki izkoristili za utemeljevanje financiranja svojih del. Skoraj nikoli se v nemških predgovorih ne pojavi ime Turki, ne da bi se z njimi utemljevali vzroki za financiranje knjig. Razlog za financiranje knjig, ki so ga navajali, je z današnjega vidika naiven, v tedanjem času in političnih razmerah pa je bil nadvse učinkovit.⁸⁰

Na kratko bi ga lahko povzeli takole: slovenščina in hrvaščina sta si podobni; hrvaški govorec razume tudi slovenščino; Turki vse do Carigrada rabijo hrvaščino (in torej razumejo tudi slovenščino); s slovenskimi in hrvaškimi knjigami bi torej lahko pokristjanili turško prebivalstvo, ki si tega celo želi; Turki bi spoznali svoje grehe in nehali ogrožati Hrvate, Slovence, Nemce in druge narode; če boste financirali naše delo, boste vlagali sredstva v intelektualni boj proti sovražniku.⁸¹

O povezanosti slovenskega in predvsem hrvaškega jezika s Turki lahko beremo na več mestih. V TT 1557 pravi Trubar:

»Hrvatski jezik se piše, kakor veste, z dvojnimi hrvatskimi črkami, a govori se ne samo po vsej Hrvatski in Dalmaciji, ampak govore ga tudi mnogi Turki. Sam sem slišal od mnogih, da ga govore in pišejo tudi v Carigradu na dvoru turškega cesarja. Mi Kranjci in Slovenci ga razumemo za silo, a mnogo bolje kakor češki, poljski ali lužiški jezik; prav tako oni našega« (Rupel 1966: 72–73).

Prav tako o povezanosti hrvaškega jezika s Turki piše v TT 1560:

»Pred kratkim se je tudi bogaboječ duhovnik z imenom gospod Štefan Konzul, rojen Istran, lotil prevajanja in tiskanja štirih evangelistov, apostolskih del in drugih bukvic iz slovenskega v navadni, razumljivi hrvaški jezik in pisavo, ki ju uporabljajo vsi Hrvati, Dalmatinci, Bosanci, Srbi in Turki tja do Carigrada. To, tudi moja služba ter poklic in zlasti, ker zdaj nikogar ni, ki bi to hotel opraviti, so me znova pripravili in prisilili, da sem se v božjem imenu lotil prevoda drugega dela novega testamenta« (Rupel 1966: 103).

V pismu kralju Maksimilijanu 15. julija 1560 Trubar piše še bolj neposredno in poenostavljeno:

»Zato vaše kraljevo veličanstvo spet v imenu in zaradi slovenske in hrvaške cerkve najponižneje silno prosim, da bi se zavoljo Kristusa in njegove časti hotelo pogajati z gospodi in deželani na Avstrijskem, Štajerskem in Koroškem (doslej sem samo pri Kranjcih nabral, s čimer sem plačal slovenski tisk) in z ogrskimi in hrvaškimi grofi in gospodi ter jih pripraviti, da bi nam pomagali zalagati slovenski in hrvaški tisk ter pri tem vzdrževati zgoraj omenjene tri osebe. In to so dolžni bolj kot drugi narodi, ker uporabljajo ta dva jezika njih podložniki in tudi Turki, njihovi sosedje, ter bodo s tem več miru od Turka dosegli ko s svojimi sulicami in puškami, kakor sem o tej stvari več napisal vašemu kraljevemu veličanstvu v predgovoru pisma Rimljanom« (Rajhman 1986: 69).

⁸⁰ Tudi zato, ker je bilo poznavanje Turkov tedaj nasploh dokaj skopo, saj imamo na primer ohranjen podatek, da je učeni Jakob Andreae 1567 prosil Trubarja, naj se pozanima o koranu (Rupel 1965: 237). O tem beremo v TtPre 1588 takole: »Mei tém ie Golpud Primosh od dobrih priatelou mnogo-teri krat proshen bil aku bi mu le bilu mogozhe, de bi pèr teh Turskih Sushnih ifuprashal, aku bi fe ta prau Turski Alkoran mogel dobiti, inu de bi fe is tīgaitiga moglu per teh Sushnih prou fuéditi, kai ie nyh vera, inu kateru ie tu prauu tolmazhouanie tīga Alkorana« (H 4 a–b).

⁸¹ V tem smislu je zanimivo brati tudi opažanja Zmaga Šmitka (1986) o Trubarjevi in Ungnadovi zasnovi misijonskega delovanja med Turki.

V predgovoru v glagolski *Prvi del novoga testamenta* 1562 pa je podobnost deloma relativizirana:

»Po mojem skromnem mnenju bi ne bilo odveč, če v nemškem predgovoru /.../ najprej na kratko in po vrsti temeljito povem in opišem, kakšne posebnosti, navade in vero ima ubogo krščansko slovensko in hrvatsko ljudstvo, ki prebiva ob turških mejah, pod Turki v Bosni, Srbiji, Bolgariji in v tamkajšnjih sosednjih deželah (**vsi rabijo slovanski jezik ter drug drugega za silo razumejo**) /.../« (Rupel 1966: 119–120).

Ko Jurij Dalmatin in Adam Bohorič v pismu kranjskim odbornikom 26. aprila 1584 najbolj zagotavljata, kako utemeljeno je denarno podpiranje tiska in drugih stroškov s slovensko Biblijo (imenujeta jo *dise Slauonische Bibel*), so našemu jeziku Turki najbližji:

»Ker če prav pogledamo, ugotovimo, da slovenski jezik [die Slauonische sprach] ni v rabi samo pri tistih, ki se ponašajo s Kristusovim imenom, temveč je razširjen tudi med nevernimi Turki, krutimi in divjimi Moskoviti pa tudi med drugimi narodi po skoraj vsem širnem svetu. Tako bo ta naša slovenska Biblija prišla tudi med sosede, kjer bo, upajmo v Bogu, obrodila obilne sadove in mnogo ljudi privedla do pravnega razumevanja svetega evangelija in tako k večni blaženosti« (Rajhman 1997: 139).

V predgovoru k DB 1584 pa slovenski jezik postane celo najprimernejši za razumevanje med vsemi slovanskimi ljudstvi in na turškem dvoru, ker ga slovanska ljudstva lažje razumejo kot mi njihova »narečja«:

»Kakor je namreč bilo z nemškim jezikom v časih Karla Velikega in tudi kasneje, da ga niso mogli prav pisati, ampak so morali vse pogodbe in pisma sestavljati v latinskem jeziku (to dokazujejo in izpričujejo nemški kronisti z listinami in razne listine same, ki so se splošno sestavljale v latinskem jeziku in ki jih je še danes najti), tako se tudi slovenski jezik, zlasti kakor je običajen v teh deželah, ni niti pisal niti spravljal na papir, a to ne morda pred sto in več, ampak še pred kakimi tridesetimi leti. Mnogi ljudje so tudi menili, da se ta jezik zaradi svoje posebne in v drugih jezikih težke izgovorjave nekaterih besed ne bi dal prav spraviti v pero in tiskati z latinskimi črkami, še manj pa, da bi se v njem mogla prevesti vsa Biblija. In to je bilo tembolj obžalovati, ker ni slovanski jezik skrit v kakem kotu, ampak je danes v razmahu po mogočnih in mnogih deželah, čeprav razdeljen v nekaj dialektov; kajti danes govore slovanski jezik [der Windischen sprach] ne samo tisti, ki prebivajo na vsem Kranjskem, Spodnještajerskem, Koroškem in v sosednjih deželah, kakor na Hrvaškem, v Dalmaciji in Slovenski marki, na Krasu, v Metliki in v Istri, ampak tudi Čehi, Poljaki, Rusi, Ukrajinci, Bošnjaki, Vlahi in skoro večji del ljudstev, ki jih je naš dedni sovražnik Turek siloma odtrgal od krščanstva, tako da je celo na turškem dvoru poleg drugih jezikov, ki so v Turčiji na splošno in tudi v pisarnah v rabi, slovanski jezik med poglavitnimi. In vsa naštetna slovanska ljudstva morejo naše narečje, če se prav govori, izgovarja in piše, čisto dobro in mnogo lažje dojeti in razumeti kakor mi njihovo zaradi njihove težke in svojevrstne izgovorjave in pravopisa; tako uči izkušnja« (Rajhman 1997: 292–293).

Pokristjanjenje Turkov je po Trubarjevem zatrjevanju povsem realno, saj je, kot pravi v predgovoru v TT 1560, slišal

»od nekaterih Turkov, da imajo prerokbo (brez dvoma od kristjanov), da bosta njih vera in država kmalu propadli in izginili, krščanska pa da bo ostala« (Rupel 1966: 104).

Še več:

»Mnogi odlični Turki, tudi iz najvišjih krogov, dajo svoje otroke skrivaj krstiti in, ko od-

rastejo, jih pošljejo v tujino h kristjanom, da bi se od njih naučili krščanske vere« (Rupel 1966: 123).⁸²

S protestantskimi knjigami bi se torej razširilo Kristusovo kraljestvo še proti Turčiji. V pismu kralju Maksimilijanu 2. januarja 1560 je Trubar zapisal:

»In ker je, premilostni gospod kralj, to moje zgoraj omenjeno začeto delo in nemara – rad bi namreč, da bi se biblija in druge dobre potrebne knjige prav in razumljivo v slovenski in hrvaški jezik prevedle in natisnile, pa da bi se s takimi knjigami po božji milosti Kristusovo kraljestvo proti Turčiji in v njej povečalo ter veliko tisoč duš ohranilo itd. – prav gotovo veliko in Bogu dopadljivo dejanje, kakršnih bi se v teh naših časih komaj katero moglo izvesti in pri katerem naj vsak kristjan, bodi visokega ali nizkega stanu, pomaga« (Rajhman 1986: 42).

Turke želi pripraviti

»k spoznanju njih grehov in pokvarjene nature, k pravi pokori in pravi krščanski veri, naj bi iz tega spoznali, da je njih mohamedanska vera kriva, izmišljena, nova in hudičeva« (Rajhman 1986: 50).

Trubarjevo delo bo

»privedlo velike množice ljudi v Slavoniji, Hrvatski, Dalmaciji, Srbiji, Bosni in Turčiji k pravemu spoznanju Boga in njegovega ljubega sinu ter jih ohranilo večnemu življenju« (TR 1561; Rupel 1966: 113);

celo s slovenskim pregovorom v TT 1557 želi, kot pravi v TR 1561,

»s tem svojim pisanjem (ki se je zaradi njega močno potrudil ter vanje vse svoje misli in delo usmeril) tudi Turke pripraviti do spoznanja njih grehov in pokvarjene narave, do prave poroke in do prave krščanske vere, naj spoznajo, da je njih mohamedanska vera kriva, izmišljena, nova in hudičeva« (Rupel 1966: 117).

---

⁸² Podobno tudi v slovenskem predgovoru k TT 1577 (str. XVIII): »Glih taku ta Turska vera doli iemle inu she bo ftuprou naprei manshi perhaiala. Sakai ty eni Bashi inu Turki nih Otroke skriuaie kerfzhuio.«

2.9 PRODAJA, NAKUP IN NAKLADA PROTESTANTSKIH KNJIG

Pot protestantskih knjig iz tiskarne do bralcev ni bila vedno enostavna. Imamo ohranjen podatek (Dular 2002: 54), da je razpečevanje DB 1584 trajalo celo leto, tako da so šele leta 1585 vsi izvodi dosegli naročnike.

Protestantske knjige, tiskane v Tübingenu, Regensburgu in Wittenbergu, je bilo seveda treba prinesiti v slovenske dežele. Natančnih poti teh knjig ne poznamo, vendar Anja Dular (2002: 53) meni, da so pomembno vlogo v prvem obdobju tu verjetno odigrali knjigotržci na Koroškem.⁸³ Do kupcev pa so tako kupljene knjige najverjetneje prišle prek krošnjarjev.

Nakup protestantskih knjig je bil sicer možen pri krošnjarjih in knjigarnarjih.⁸⁴ Konkretno podatke o krošnjarjih, ki so po gradovih nosili knjige, pa imamo iz druge polovice 16. stoletja.

»Nek mlad knjigovez iz Kranja je na primer prenašal tudi protestantske knjige v slovensčini. V Istri je leta 1563 ponujal knjige od župnika do župnika bolemen, a pobožen mož, medtem ko je v Ljubljani leta 1579 prebival krošnjar Christoph, ki je tudi prodajal knjige« (Dular 2002: 53 po Radics 1881: 75).

Poleg krošnjarjev so bili za razpečevanje protestantskih knjig pomembni tudi knjigarnarji. Ti so bili na Kranjskem najverjetneje prisotni že v prvi polovici 16. stoletja, več podatkov pa imamo za drugo polovico 16. stoletja (Dular 2002: 65). Tedaj jih je leta 1574 Trubar celo obsodil, da predrago prodajajo knjige, zato jih ubogi ne morejo kupovati (Dular 2002: 66), o čemer natančneje v nadaljevanju.

Najpomembnejši knjigarnarji so bili (Dular 2002: 67–70): knjigovez in knjigotržec Leonhard Stegmann (v Ljubljani od 1562);⁸⁵ Christian Warl (iz druge polovice 16. stoletja), knjigotržec, ki je menda prodajal predvsem nemške knjige; ter najpomembnejši Janž Mandelc, ki je od 1575 do 1582 živel v Ljubljani kot tiskar, knjigovez in knjigotržec. Med njegovimi vsaj 28 tiski prevladujejo slovenski. Imamo pa dokaze, da se je Mandelc ukvarjal tudi s prodajo knjig drugih tiskarjev. Leta 1576 je odprl na eni izmed ljubljanskih ulic trgovino, ki jo je leta 1582 prepustil drugemu trgovcu. Pri razširjanju slovenskih protestantskih knjig je bil pomemben tudi Matija Klombner, ki je skrbel, da so knjige iz Nemčije prišle do knjigotržcev na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem (Dular 2002: 71).

⁸³ Imamo na primer podatek, da je beljaški meščan Nicola Bühler kupil oziroma naročil 233 izvodov TAR 1562 in 200 izvodov P 1563 (Bučar 1916: 3–4). Gl. tudi naprej.

⁸⁴ Na sejnih slovenskih knjig najverjetneje ni bilo; prva, ki jo zasledimo leta 1592, je Megiserjev štirijezični slovar (Dular 2002: 60).

⁸⁵ Sprva naj se ne bi (dovolj) ukvarjal s slovenskimi knjigami, nato pa je poskrbel za dostavo slovenskih in hrvaških knjig iz švabskega Uracha na Kranjsko.

Ne nepomembni so bili tudi knjigovezi. Knjige so namreč na slovenski prostor pošiljali nezvezane. Vendar pa imamo podatke šele iz zadnjega desetletja 16. stoletja (Dular 2002: 73).

Prvi podatek o **prodaji in nakupu** protestantskih knjig nam daje Trubar v TR 1561, kjer govori o velikih sredstvih, potrebnih za izdajanje slovenskih knjig, in kot enega od vzrokov navede tudi naslednje:

»T/reba je, dalje, pošiljati tiskane knjige z velikimi stroški nad 100 milj daleč ter jih več ko **polovico zastonj razdeliti**, zakaj preprosti človek v slovenskih in hrvatskih deželah, ki mu Turki in drugi hudobni ljudje neprenehoma ropajo in ga ugonablajo, je prav beden in siromašen« (Rupel 1966: 113).

Zaradi nizke kupne moči knjig torej niso le prodajali, ampak so jih vsaj sprva večino razdeljevali tistim, ki si jih sicer ne bi mogli kupiti! To potrjuje tudi nemški predgovor v glagolskih *Ednih kratkih razumnih naucih* 1562:

»Posebej bo še spoznala [Vaša knežja milost], da se te knjige ne morejo kakor druge unovčiti, ker se ne smejo javno prodajati, temveč se le na skrivaj in z velikimi stroški spravljajo v deželo in se nekaj za polovično ceno, **nekaj zastonj morajo razdeliti in dati**, če hočemo, da se božja beseda med njimi širi, kakor je temeljito in obširno povedano v omenjenih predgovorih« (Rupel 1966: 153).

Razumljivo je, da je bilo treba vsaj sprva ljudi zainteresirati za nakup knjig v jeziku, ki ga do tedaj niso bili vajeni brati, ter tistim, ki niso imeli dovolj denarja, zagotoviti cenejše ali brezplačne izvide. Kljub razdeljevanju pa je Trubar še leta 1564 v pismu deželnemu oskrbniku in kranjskim odbornikom (29. oktobra) pisal:

»Gospodu Štefanu Konzulu sem med drugim pisal, da ne gredo v kup niti njegove hrvaške in cirilske niti moje slovenske knjige; bati se je, da bomo iz svojih knjig delali »škarniceljne« in vanje zavijali lokarde, kot pravi Persius. /.../ To sem zato pisal, ko sem zvedel, da je dobri gospod, gospod Ungnad, poleg tega, kar so dali državni stanovi za hrvaški tisk, priložil iz svojega lastnega denarja približno 3000 goldinarjev in hoče še na več mestih ustanoviti tiskarne, da se bojim, da gre dobri gospod predaleč« (Rajhman 1986: 193).

Poleg **nizke kupne moči** so bile očitno problem tudi visoke cene, ki so jih v želji po zaslužku postavljali knjigarnarji, oziroma bukvarji in vezarji, kot pravi Trubar. V TC 1574 jih takole okara:

»Inu potehmal ie meni veideozh, de ty eni buquary inu vefary te Slouenske buque predragu prodaio, Satu tih ty bofi ne kupuio inu bodo fadershane. /.../ Inu ieft te Buquarie, kir take Buque vesheio, profsim inu fueiftu opominam, de vľamo od nih praui spodobni lon, de ne bodo Sacrilegi, Cerkouni Tatie, Skaterimi fe Bug filnu ferdi inu nee na tim fueitu inu Vpekli oftru shtraifa, Pred teim nee inu nas Iefus Criftus nash Gofpud inu Ifuelizhar miloftiuu obari« (TC 1574: 172–174).

Naslednje leto v TC 1575 svarila več ni, le še vzpodbuda k nakupu *poceni* knjig:

»Obtu kupite fa male denarie lete Buquice, Zheftu preberite, Taku bote fнешli, De mi Lutershki to Staro, prauo, Ifuelizhansko Vero vuzhimo inu dershimo, Bug shnega Duhum bodi fnami Amen« (TC 1575: A 1b).

Kljub vsem nadlogam in finančnim stroškom pa so se protestantske knjige vztrajno širile, predvsem med bolj izobraženim delom prebivalstva. Kot povsem objektivno lahko štejemoro poročilo oglejskega vizitatorja, ki je leta 1581 po patriarhovem ukazu obiskal slo-

venske dežele. Ta pravi, da vsi duhovniki berejo slovenske svetopisemske prevode in po njih pridigajo ter da je na stotine izvodov po župnijah (Dular 2002: 54 po Gruden 1911: 636). Če sodimo po podatkih, ki jih imamo za nekatere knjige, je moralo biti na slovenskem prostoru resnično na stotine slovenskih protestantskih knjig. Povprečna **naklada** slovenske knjige se je gibala med 400 in 1000 izvodi (medtem ko je bila povprečna naklada hrvaških še enkrat višja), *Biblija* pa je bila tiskana v 1500 izvodih.⁸⁶ Za dve knjigi imamo celo izrecni podatek, da sta pošli. Tako pravi Felicijan Trubar v predgovoru k TfM 1595, da so Dalmatinove *Karszanske lepe molitve* (1584) pošle, »tako da ni prav nobenega izvoda več za ljubo mladino« (Rupel 1966: 390–391), enako pravi v predgovoru k TfC 1595 za pesmarico (za katero lahko sklepamo, da se je dobro prodajala, že iz dejstva, da je doživela več ponatisov).

Pot iz tiskarne do kupcev (ali prejemnikov) knjig lahko dokaj lepo rekonstruiramo na podlagi podatkov za TAr 1562 in P 1563, ki jih je objavil Bučar (1916: 1–4). TAr je bila natisnjena v 1000 izvodih. Od tega je en izvod ostal »podjetju«, 12 izvodov so razdelili financerjem in političnim veljakom, po en izvod so kupili ali dobili nekateri drugi posamezniki (med njimi Primož Trubar, Jakob Andreae, prek posrednika tudi Sebastijan Krelj), kar skupaj znese nadaljnjih 12 izvodov, 4 izvode je kupil ali dobil Štefan Konzul v Beljaku, 34 Krištof Ungnad, 34 izvodov Petar Erdödy, vse ostale izvode (od 850, ki so bili podarjeni ali prodani) pa sta dobili dve osebi: Fabian Khirchperger na Kranjsko (290 + 20) in Nicola Bü(c)hler v Beljaku (233 + 20 + 190). V zadnjih dveh primerih je šlo gotovo za izvode za nadaljnje razpečevanje. V tiskarni je bilo eno leto po izdaji še 150 izvodov. Podobno razporeditev lahko opazujemo pri P 1563. Natisnili so 1000 izvodov, en izvod je ostal »podjetju«, 3 izvodi so bili namenjeni posameznikom, 80 Krištofu Ungnadu, 40 Ambroziju Fröhlichu na Dunaj, ostale izvode pa sta spet dobila Fabian Khirchperger (500) in Nicola Bühler (200).⁸⁷

⁸⁶ Podatke imamo ohranjene za (vsaj) naslednje knjige: TAr 1562: 1000 izvodov (Elze 1894²: 50); P 1563: 1000 izvodov (Dular 2002: 71); TO 1564: 400 izvodov (Elze 1894b: 55); DB 1584: 1500 izvodov (gl. zgoraj); TfC 1595: 500 izvodov (Elze 1896: 20); TPo 1595: 1000 izvodov (Elze 1893: 34); TfM 1595: 500 izvodov (Elze 1894: 43).

⁸⁷ Kot meni Dular (2002: 53), so pri razpečevanju knjig odigrali nasploh pomembno vlogo tudi knjigotržci na Koroškem (kot imenovani Nicola Bühler), prek katerih so knjige dobili krošnjarji, od njih pa nadaljnji kupci.

2.10 UPORABNIKI

Na koncu lahko povzamemo, kdo so bili dejanski uporabniki protestantskih knjig, kakor smo jih definirali v uvodu. V prvi vrsti so bili to predikanti, ki so knjige rabili za svoje vsakodnevno delo: branje božje besede, pridiganje in širjenje vere. Knjige je rabilo tudi slovensko plemstvo in predvsem meščani, seveda pa tudi *gemeiner Volk* v Ljubljani. O jezikovnem stanju ljubljanskega prebivalstva imamo podatke iz virov za obdobje 1580–1593. Na podlagi seznamov komunikantov za ta leta, kot jih je predstavil Svetina (1952: 171–172), lahko zatrdimo, da se je v teh letih prištevalo k evangelijski veri veliko več kot pol tedanjega ljubljanskega prebivalstva. Med njimi je bilo razmerje med slovenskimi in nemškimi protestanti povprečno 2/3 proti 1/3. Število slovenskih komunikantov se giblje med 1699 (leta 1593) in 2090 (leta 1589). Med njimi moremo z gotovostjo iskati tudi uporabnike protestantskih knjig.

Poleg bralcev knjig moramo med uporabnike prišteti tudi poslušalce, med njimi predstavljajo največji delež *preprosti ljudje*, posli in otroci. Nepismenost torej ni bila ovira za *rabo* protestantske literature. Po podatku o pismenosti za Tirolsko, kjer je bilo na začetku 16. stoletja pismenih od 3 do 4 % prebivalstva, na koncu pa dvakrat več, in po primerljivem stanju na področju knjigotrštva tam in v slovenskih deželah (Dular 2002: 67) lahko sklepamo, da je bil odstotek pismenega prebivalstva približno enak. Poslušanje je torej moralo biti pomemben moment pri sprejemanju slovenskega knjižnega jezika.

Najbolj zapleteno je vprašanje, v kolikšni meri je bilo uporabnik tudi kmečko prebivalstvo. Ker nimamo pravih virov za stanje šolstva in ker si viri o deležu protestantizma pri kmečkem prebivalstvu nasprotujejo, lahko dejansko stanje le stežka rekonstruiramo. Dejstvo je namreč, da so kmetje sicer predstavljali več kot 90 (morda celo 95) % vsega prebivalstva, hkrati pa niso igrali nobene politične vloge in so bili zato na mnogih področjih življenja tako rekoč neopazni (Grdina 1999: 219). Še najbolj oprijemljiv je podatek, da je škof Hren na območju svojega delovanja (Kranjska; župnije ljubljanske škofije na Štajerskem in Koroškem) v razmeroma kratkem času spreobrnil 40.000 »duš« (Grdina 1999: 218 po Dimitz: *Geschichte Krains III*, 336).⁸⁸ Če to primerjamo s tedanjim polmilijonskim prebivalstvom celotnega slovenskega ozemlja in ozemeljsko zamejenostjo Hrenovega delovanja, vidimo, da so morali določen, številčno nezanemarljiv delež protestantov predstavljati

---

⁸⁸ Problem v vsakem primeru zahteva širšo zgodovinsko obravnavo, pri čemer bi kazalo upoštevati tudi poročila vizitacij, ki so jih opravili predstavniki katoliške Cerkve v 16. stoletju (npr. Francesco Barbaro leta 1593). Zavedati se moramo tudi, da je bilo že v tistih časih dokaj težko določiti protestantskost kmečkenga prebivalstva, saj je šlo za nepismeni in neizobraženi sloj. Brez protestantskega predikanta tudi kmetje niso mogli biti protestantski.

tudi kmetje. Seveda pa so bili protestanti na Slovenskem procentualno v manjšini. Slovenska elita je torej v praksi pisala slovenske knjige za *izbrani* del slovenskega prebivalstva.⁸⁹

---

⁸⁹ To je bilo seveda v tistih časih nekaj povsem običajnega.

2.11 POGLED NAPREJ

In kakšen je bil rezultat stoletje po zatonu protestantizma? Konec 17. stoletja oriše Valvasor⁹⁰ jezikovno stanje na Slovenskem takole: nemščina je jezik plemstva in meščanstva in se rabi na vseh področjih javnega življenja; pomen latinščine je ugasel, slovenščina pa je svoj v reformaciji pridobljeni status knjižnega jezika v dobršni meri izgubila, saj je nastajalo le malo del (npr. *Sacrum promptuarium*). Rabi se le na vasi.

Toda nekateri viri kažejo lepšo sliko:⁹¹ protestantska norma se je na Zgornjem Koroškem verjetno ohranjala do 1781; 1607 je izšel *Vocabolario Italiano, e Schiavo* Alasia da Sommaripe; raba slovenskega jezika kot kulturnega jezika se je kljub vsemu širila in utrjevala tudi v cerkvenem življenju, pri čemer ima pomembno vlogo Tomaž Hren; 1643 je bila za tisk pripravljena *Šola tega premišljevanja* Adama Skalarja; 1672 so izšli *Evangeliji in listi* J. L. Schönlebna; ohranjena so besedila prisežnih obrazcev, pričevanj pod prisego, oporoke in drugo, pa tudi plemiška pisma in plemiška verzifikacija.

Tudi dela protestantskih piscev in z njimi njihovo jezikovno izročilo se niso izgubili. Izvodi protestantskih knjig, predvsem Dalmatinove *Biblije* (DB 1584), ki so preživeli najhujša leta (1600–1602), so ohranjali slovenski knjižni jezik, kot so ga ustvarili slovenski protestantski pisci. Sam škof Hren se je leta 1602 in 1621 (Grdina 1999: 219) zavzel za ohranitev luteranskih knjig pri študiju katoliških duhovnikov, s čimer je bila seveda mišljena predvsem Dalmatinova *Biblija*. Tudi Bohoričeve *Arcticae horulae succifivae* (BH 1584) so živele naprej. Ko je oče Hipolit 1715 izdal delo *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*, je bil »pervetustum exemplar«, na katerega se je naslonil, prav Bohoričeva slovnica. Enako velja za nemški »prevod« *Grammatica oder Windisches Sprach-Buch*, ki so ga 1758 oskrbeli jezuiti v Celovcu.

---

⁹⁰ Povzeto po Valvasorjevem citatu v Seitz (1998: 207, Valvasor 1689, 6. knjiga, 271).

⁹¹ Povzeto po Pogorelec (1994: 555, 558–561).

---

3 BOHORIČEVA SLOVNICA *ARCTICAE HORULAE SUCCISIVAE DE LATINOCARNIOLANA LITERATURA*

3.1 UVOD

Raziskovanje srednjeveškega in zgodnjega novoveškega slovniciarstva nam lahko prinese prave rezultate le, če smo sposobni preseči naše okvire razmišljanja o jeziku in se vživeti v tedanje. Ne smemo pozabiti, da je bilo tisto, čemur se danes čudimo, nekdam povsem samo-umevno in obratno: da so na pojave, ki so nam danes povsem samoumevni, včasih gledali s povsem drugega zornega kota.

Slovnica *Arcticae horulae succisivae (Proste zimske urice)* Adama Bohoriča iz leta 1584 je prva slovnica slovenščine in postavlja slovenski jezik na častno deseto (oziroma deveto) mesto med evropskimi ljudskimi jeziki, ki so dobili svojo slovnico.⁹²

»Slovnice« ljudskih jezikov sicer najdemo že prej, vendar pa je šele z renesanso v slovniciarstvo prodrli povsem svež pogled na pisanje gramatik ljudskih jezikov. Predrenesančne »slovnice« ljudskih jezikov (npr. okcitanška *Leys d'Amors*) so bile v svojih jezikovnih opisih dokaj sproščene, saj je bilo v srednjem veku še trdno zasidrano prepričanje, da med *tres linguae sacrae* in ljudskimi jeziki ne more biti nobene primerjave. Kakor opisuje Dante v delu *De vulgari eloquentia* (napisanem in branem 1304, prvič natisnjenem leta 1529), ljudski jezik namreč nima nikakršnih pravil in se ga učimo s posnemanjem, za razliko od latinščine, ki ima *gramatiko*, ki pa se je moramo učiti.⁹³

Z renesanso se je (tudi pod Dantejevim vplivom) začel popolnoma nov pogled na

---

⁹² Pred slovenskim jezikom jo je dobil italijanski jezik (Leon Battista Alberti, *Grammatica della lingua toscana*, 1437–41, prvič natisnjeno 1908), španski jezik (Antonio de Nebrija, *Grammatica de la lengua castellana*, 1492), francoski jezik (John Palsgrave, *Lesclarcissement de la langue françoise*, 1530), češki jezik (Beneš Optát, Petr Gzel, Václav Philomates, *Grammatyka Česká*, 1533), portugalski jezik (Fernão de Oliveira, *Grammatica da lingoagem portuguesa*, 1536), valižanski jezik (Gruffydd Robert, *Gramadeg Cymraeg*, 1567), poljski jezik (Petrus Statorius – Piotr Stojęński, *Polonicae grammatices institutio*, 1568), nemški jezik (Laurentius Albertus, *Teutsch Grammatick oder Sprach-Kunst*, 1573) in pogojno holandski (Hendrick Spieghel, *Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst*, 1584) – Bohoričeva slovnica je morda izšla malo prej.

⁹³ »/V/el, quod brevius dici potest, vulgarem locutionem asserimus quam sine omni regula nutricem imitantes accipimus. Est et inde alia locutio secundaria nobis, quam Romani gramaticam vocaverunt. Hanc quidem secundariam Greci habent et alii, sed non omnes: ad habitum vero huius pauci perveniunt, quia non nisi per spatium temporis et studii assiduitatem regulamur et doctrinamur in illa« (Dante 1304: I, i, 2–3). — »Ali – če povemo bolj jedrnato – ljudski jezik je oblika govora, ki smo jo prejeli, ko smo posnemali svojo dojljo, brez vsakih pravil. Poznamo pa seveda tudi drugo, drugotno obliko govora, ki ji Rimljani pravijo *gramatika*. To drugotno obliko govora poznajo Grki in drugi, vendar ne vsi. Malo ljudi jo je popolnoma usvojilo, ker se lahko učimo njenih pravil in rabe samo tako, da ji posvetimo veliko časa in vztrajnega študija« (Dante 1304: I, i, 2–3; prevedel avtor monografije). To po Dantejevem mnenju seveda nikakor ne zmanjšuje vrednosti ljudskim jezikom, ampak jo celo povečuje.

Prikaz *Slovnice*, ki vodi učenca na pot znanja, v delu Gregorija Reischa *Margarita philosophica nova* (1515)

jo enaka pravila kot latinščina. Bolj kot jim je to uspelo, bolj so povzdignili jezik, ki so ga opisovali. Tako na primer Leon Battista Alberti v svojem delu *Grammatica della lingua toscana* (1437–41) našteje v skladu z izročilom latinske slovnice pet časov, čeprav jih dejansko opazi šest (Law 2003: 236). Antonio de Nebrija pa svoje delo *Grammática de la lengua castellana* (1492) celo razdeli na dva dela (Law 2003: 236–237): prvi del, ki obsega štiri knjige in sledi naravni ureditvi slovnice (*siguiendo la orden natural de la gramatica*), se v celoti pokriva z latinsko slovnico. Tu ima Nebrija snov razvrščeno podobno kot Bohorič, le da je prozodiji namenjena posebna knjiga. Drugi, krajši del pa je namenjen govorcem tujega jezika, ki se želijo naučiti španščine, in sledi vzgojnim namenom (*siguiendo la orden de la doctrina*). Takega poglavja Bohorič nima. V prvem delu Nebrija med drugim na primer našteje pet časov po latinski slovnici in jim doda primere iz španščine, v drugem delu pa v posebnem poglavju *De los circunloquios del verbo* opiše še perifrastične glagolske oblike, torej del španščine, ki odstopa od latinske gramatike.

Šele ko s tega zornega kota pogledamo Bohoričeve *Arcticae horulae*, jih lahko pravilno vrednotimo. Tudi Bohorič je namreč »svoj posel /.../ prilagodil običajnim pravilom latinske pismenosti« (Bohorizh 1987: 21).⁹⁴ Prizadeval si je, »da bi v imenovanih izrazih vedno pokazal bodi ujemanje s skladnjo bodi njeno uravnavanje« (Bohorizh 1987: 21).⁹⁵ Hebrejski, kaldejski, grški in latinski jezik so namreč tisti jeziki, ki jih Bog ohranja, »da bi bili kakor pravilo in ravnilo za vse druge jezike« (Bohorizh 1987: 8).⁹⁶ Slovnica vernakularja se mora torej prilagajati slovnici latinščine, ne pa obratno! Pomenljiva je tudi Bohoričeva

ljudske jezike (Law 2003: 232–233). Cilj intelektualcev znotraj posameznih narodov je postal dvigniti ljudske jezike na raven latinščine, postati Cicero posameznega ljudskega jezika. Menili so, da je treba ljudske jezike kultivirati, kakor so nekdaj klasični antični pisci kultivirali latinščino. Treba je ustvariti bogat besedni zaklad (*copia verborum*), jezik pa je potrebno uokviriti in ga urediti v pravila, postati mora – kot so govorili italijanski pisci – *lingua regolata*. Šele potem bo tak jezik enakovreden latinskemu. Tem tokovom so sledili tudi naši protestantski pisci v 16. stoletju.

Tudi zato je bil poglavitni namen zgoraj omenjenih prvih gramatik ljudskih jezikov od renesanse naprej predvsem to, da pokažejo, da obravnavani jeziki sledijo pravilom – da 'imajo slovnico' (Law 2003: 241). Ker pa je izraz slovnica, *grammatica*, v praksi pomenil 'latinska slovnica', so pisci teh gramatik dokazovali urejenost posameznih jezikov tako, da so dokazovali, da ima-

⁹⁴ »Accommodavi autem totum negotium ad ufitata latinae literaturae praecepta« (BH 1584: **3a).

⁹⁵ »/.../ imo vnice annifus fum, ut nominatis terminis, vel concordantiam vel regimen Syntaxeox oftenderem semper« (BH 1584: **3a).

⁹⁶ »/.../ Vt hae linguae effent ceu norma & regula aliarum omnium« (BH 1584: *4b).

trditev, da ni nikoli »prikriival (sic!), v čem se kranjski jezik od latinskega loči« (Bohorizh 1987: 21).⁹⁷

Bohoričeva slovnica je bila moderna in napredna prav zato, ker je sledila tedanjim splošnim evropskim smernicam v slovničarstvu, kakor je v svoji analizi opisal že Grdina (1999: 190–192), ki poudarja, da Bohoričeva slovnica nikakor ni šibko delo, ampak je bila razpeta med težnjo po dokazovanju ujemanja slovenščine z latinsko gramatiko na eni strani ter zavedanja o razlikah med slovenščino in latinščino na drugi strani. Bohorič se je razlik zavedal, a ko bi nanje pokazal v samem jedrnem besedilu, bi tedanje bralce razočaral, saj bi bilo videti, da slovenščina nima *prave slovnice*.

---

⁹⁷ »Numquam vero diBimulavi, in quo Carniolana lingua a latina divortium faceret« (BH 1584: **3a).

3.2 PREGLED DOSEDANJIH OBRAVNAV

O Bohoričevem slovničarskem delu so doslej pisali že mnogi. Bohoričeva slovnica je bila po eni strani deležna samostojnega zanimanja kot prva slovnica slovenskega jezika, po drugi strani pa so jo ob preučevanju posameznih problemov slovenskega jezika praviloma vključevali tudi v uvodne preglede obravnave snovi v predhodnih slovnica.

Četudi je knjig in člankov, ki se dotikajo (tudi) Bohoričevega dela, preveč, da bi jih bilo smiselno v celoti navajati, pa lahko po drugi strani v literaturi le sem ter tja zasledimo kaj bistveno novega. Prevladujejo naslednje ugotovitve in kritična opažanja, ki jih nekritično navajamo kot nekakšno izhodišče za raziskavo, kjer bomo nekatere zavrnili ali nadrobneje pojasnili, spet druge potrdili:

- vzor za Bohoričevo slovnico je bila Melanchthonova (latinska) slovnica;⁹⁸
- sodbe sprva nihajo med negativno oceno same slovnice, ki naj bi bila preveč naslonjena na latinski model, in med pozitivnimi ocenami uvoda, poglavja o črkopisu ter določenih izvornih rešitev v slovničnem delu – bistveneji premik k pozitivnemu razumevanju in sprejemanju slovnice se zgodi dokaj pozno;⁹⁹

---

⁹⁸ »Za slovnico je bila Bohoriču kašipot Melanchthonova latinska slovnica; razpored tvarine pri Melanchthonu je le redko izpreminjal, zanemarljivo le nekaj poglavij (o perijodah, ločilih ter stopicah in metrih), razširil le poglavja, pri katerih se poziva Melanchthon na Donata (paradigme za konjugacijo, števnike), na novo dodal le nebstvene odstavke (alf. seznam primerov za konjugacijo in deklinacijo, jezikovno analizo slov. očenaša)« (Kidrič 1925: 50). – »Soočjenje slovenskega jezikovnega gradiva z latinskim normativnim sistemom, s slovnico Ph. Melanchthona šele nudi prve možnosti za ugotavljanje gramatičnih zakonitosti (oziroma pravil), ki so značilne za slovenski jezik« (Orožen 1971: 193). – »Svojo metodo je Bohorič označil v naslovu: tedanjno pisno slovenščino je primeril sodobnemu teoretičnemu vzorcu, kakršnega je ponujal Melanchthonov slovniški opus. /.../ Metoda je še posebej vidna v skladenjskem delu, vendar se na podobnost z latinščino sklicuje tudi na drugih mestih. Zaradi takega sklicevanja mu ni bilo treba ponavljati pravil, za katera je menil, da jih mora bralec poznati iz latinske slovnice« (Pogorelec 1984: 215). – »Kaže, da je za vsa poglavja razen za poglavje o členu uporabil Melanchthonovo latinsko slovnico, za poglavje o členu si je izbral kot izhodišče slovnico grškega jezika. Sintakse pa Bohorič ni posnel po Melanchthonovi slovnici, ampak – kolikor smo lahko spoznali s primerjavo v Ljubljani dostopnih izdaj Melanchthona – po posebni izdaji tega dela slovnice z naslovom *Syntaxis olim a Philippo Melanchthone collecta, nunc locupletata, ut fit ad ufum scholarum accomodatio*« (Pogorelec 1984b: 225).

⁹⁹ »Ker se je prepustil suženjsko vodstvu tendence, da pokaže, kako zvesto se da latinščina sloveniti, je njegova aplikacija latinske gramatike slabo uspela« (Kidrič 1925: 50). – Toda: »Njegova slovnica je v kljub slabi aplikaciji znamenit početak slovničarskega razmišljanja o slovenščini, ki ima marsikatero važno beležko« (Kidrič 1925: 51). – »Slovnica sama po sebi je šibko delo, ker se je njen avtor dal preveč voditi od Melanchthonove latinske gramatike. Hoteč pokazati, kako

- delitev besednih vrst se ne ujema s sodobno;¹⁰⁰
- ločuje zgolj tri sklanjatve glede na spol, -i-jevsko žensko sklanjatev »odkrije« šele naknadno;¹⁰¹

natanko se da latinščina sloveniti, je moral pogrešiti: bistvenih posebnosti slovenščine ni iztaknil, pač pa je v njej iskal latinskih značilnosti. /.../ Še najbolj se da pohvaliti obrazložitev črkopisa, ker je pregledna in dosledna. /.../ Pomen Bohoričeve slovnice ni toliko v tem, da bi pojasnjevala mladi knjižni jezik ali mu celo dajala smernice, njen pomen je v dejstvu, da je slovenščina dobila tako kmalu, komaj triintrideset let po prvem tisku, znanstveni dokument svojega obstoja v knjigi. Prav tako je pomembna zaradi svojega predgovora« (Rupel 1956: 248). – »Ker Bohorič latinske, torej romanske, jezikovne kategorije samo polni s slovenskim jezikovnim gradivom, je razumljivo, da mnogih pojavov, ki jih sicer jezikovno gradivo v sami slovnici in drugih protestantskih spisih potrjuje, ni opazil. /.../ Nadaljnja bolj ali manj razčlenjena delitev jezikovnih pojavov dela iz omejenih razlogov jezikovnemu gradivu silo, vseeno pa lahko trdimo, da so v slovnici zajeti glavni, za pravilno knjižno izražanje važni in potrebni gramatični elementi« (Orožen 1971: 193–194). – »Treb pa je poudariti, da je Bohorič vse, kar je prepoznal kot oblikoslovno »regularnost« slovenskega jezika, obdelal zelo pregledno, vestno, s potrebnimi pojasnili v opombah. Prav to njegovo lastnost je posebej cenil Kopitar, saj ga je v svojem času v vrsti slovenskih slovniciarjev tudi glede na kvaliteto dela uvrstil na prvo mesto« (Orožen 1971: 197). – »Poleg Trubarjeve prve knjige v slovenskem jeziku in prve umestitve slovenske književnosti v evropski prostor z Dalmatinovo Biblijo je Bohoričeva slovnica kot prvi znanstveni dokaz obstoja slovenskega jezika med tedaj znanimi živimi svetovnimi jeziki bila in ostala tretji vrh mlade slovenske književne dejavnosti 16. stoletja« (Berčič 1971: 20–21). – »Bilo bi torej neutemeljeno očitati Bohoriču, da je zgolj stlačil *kranjski jezik* v latinsko shemo« (Kissling 1971: 86). – »Slovenski proučevalci so Bohoriču očitali preveliko odvisnost od latinske slovnice, ne upoštevajoč, kar o tem Bohorič sam pravi v uvodu AH« (Toporišič 1984: 192). — »Latinskemu vzorcu je popolnoma podlegel pravzaprav samo pri obdelavi predlogov /.../ in pri tvorbi glagolskih oblik /.../ ter pri besedotvorju /.../ pa pri števnikih /.../ in nekaterih zaimkih /.../ in potem dalje pri zloženkah s *quis* /.../. Sicer pa je imel povsod na prvem mestu slovenščino, ter je le-to prevajal v latinščino /.../« (Toporišič 1984: 193). – »Če upoštevamo še to, kar je Bohorič o lastnostih besednih vrst zapisal v skladnji /.../, moremo za Bohoričevo oblikoslovje reči, da je izredno temeljito delo« (Toporišič 1984: 214). – »Ob poudarjanju Melanchthona zato v veliki meri spregledujemo vse veliko slovnično okostje slovenskega jezika, ki ga je Bohorič spoznal in ki je ostalo do danes v našem spoznavanju kaj malo spremenjeno. Posebej spregledujemo mesta, ki pričajo o Bohoričevi samostojnosti in kritičnosti. In vendar – tega ni ravno malo« (Pogorelec 1984: 216). – »Glede na merila iz 16. stoletja Bohoričeva slovnica nikakor ni šibko delo /.../: za humanistično mišljenje o jezikih in mišljenje jezika je latinska slovnica pač bila merodajna« (Grdina 1999: 191). – »Literarna veda je doslej videla pomen tega Bohoričevega dela predvsem v navdušujočem predgovoru ter v ureditvi, utrditvi in pojasnitvi črkopisa, toda celovit kulturnozgodovinski pogled na Zimske urice da nekoliko drugačno sliko: krčevito in marsikje tudi zelo prisiljeno iskanje slovenskih primerov za konkretnostno zapolnitev čim večjega števila kategorij, ki so bile bistvene za humanistično misel o latinščini /.../, predstavlja velik napor po dokazu, da je naša materinščina kultiviran knjižni jezik, vreden zanimanja najimennitnejšega stanu, tj. plemstva, in seveda tudi učenjakov« (Grdina 1999: 190).

¹⁰⁰ »Delitev besednih vrst /.../ se s sodobno ne ujema« (Orožen 1971: 195). – »V tem pravilu [o delitvi besednih vrst] manjkata pridevnik in števnik. Po nepotrebnem šteje k besednim vrstam delžnike, obravnava pa jih čisto na kratko na polovici strani. Pridevnik, določni člen in števnike obravnava pod imenom« (Kolarič 1971: 43). – »Besedotvorje je pri Bohoriču raztreseno po oblikoslovju« (Toporišič 1987: 311).

¹⁰¹ »Dočim se z važnimi migljaji Melanchthonove gramatike ni umel okoristiti (slovensko deklinacijo deli le po spolih)« (Kidrič 1925: 50). – »Zaradi omenjene poenostavitve po spolu so v sklanjatvi ostale neopažene mnoge značilnosti; -a- in -i- sklanjatev pa sta s primerom »matič« združeni celo v en tip. Avtor je svojo poenostavitev razlagal z delnimi dodatnimi pojasnili; navajal je sovpadne po-

- razvrstitev sklonov ne ustreza današnji;¹⁰²
- nekatere oblike pri *imenih* so napačne oziroma dubletne;¹⁰³
- v sklanjatvi rabi člen;¹⁰⁴
- manjkajo sklanjatve nekaterih zaimkov;¹⁰⁵
- glagole deli glede na končnico za 1. os. edn.;¹⁰⁶

sameznih sklonov, omenjal dubletne oblike in podobne funkcionalne posebnosti« (Orožen 1971: 195). – »Poudariti je treba dejstvo, da je Bohorič zahtevno raznolikost sklanjatvenih »neregularnosti«, ki se odražajo v premenah osnov in končnic, rešil na preprost (že v latinski slovnici ustaljen) način. Ob vsakem sklanjatvenem in spregatvenem tipu je dodal potrebni abecedni slovarček primerov, pri katerih navaja končnico Gen. (oziroma druge oblike z različnimi glasoslovnimi pojavi), po potrebi končnico s predhodnim značilnim glasom sklanjatvene osnove, ali sklon z netipično končnico« (Orožen 1971: 195). – »To težnjo k samostojnosti vidimo /.../ zlasti v tem, da se pri sklanjatvenih vzorcih sploh ni držal latinščine /.../, ampak je za vse vzel samo po en vzorec za vsak spol /.../, kar je bilo, potem ko je v »preskušnji etimologije« (174–175) odkril še -i-jevsko žensko sklanjatev /.../, povsem v redu, saj ima slovenščina pri prvotnih samostalnikih še danes le 4 sklanjatve z glasovnimi končnicami /.../, poleg pridevniških in ničtih seveda« (Toporišič 1984: 193).

¹⁰²»/P/ripisuje pod vplivom latinskega vzorca slovenščini voc., abl.« (Kidrič 1925: 50). – »Pri tem ni opazil takih posebnosti, kakor je n. pr. slovenski mestnik ali družilnik (o predlogih z mestnikom ali druž. meni, da »izpreminjajo« samostalnikovo končnico v »om« itd.)« (Kidrič 1925: 50). – »Tako n. pr. šteje med slovenske sklone tudi ablativ, ker ga ima latinščina, ni pa videl ne našega mestnika ne orodnika« (Rupel 1956: 248). – »Sklonov navaja 6, le da V. in Abl. (dejansko Gen.) ne ustrežata dejanskemu stanju, manjkata pa v sklanjatveni shemi Loc. in Instr. Ni ju prepoznal, dasi sta oba v slovnici na mnogih drugih mestih izpričana« (Orožen 1971: 195). – »Od latinščine odvisen je očitno Bohoričev sklonski vzorec. Vendar je treba upoštevati, da se mu je v sklanjatvene vzorce /.../ vrival tudi mestnik (ki so mu ga odločno ponujali šele ustrezni predlogi, a je mislil, da so to posebne oblike dajalnika ipd.). Orodnik se mu je prav tako odločno ponujal pri predlogih« (Toporišič 1984: 194). – »Čprav Bohorič ni odkril vseh slovenskih sklonov, jih je vendar pravilno rabil« (Renko 1584: 14).

¹⁰³»/P/ač pa je zabeležil napačne oblike kakor gen. pl. masc. na -ih ali nom. sg. *zleg* itd.« (Kidrič 1925: 50). – »Zanimivo, da se vendar Loc. pojavlja kot dubletna oblika v Gen. pl.: *tih ozhetih, vel ozhetov, vel ozhet* (str. 47)« (Orožen 1971: 195). – Orožen (1971: 195) navaja kot arhaično dubletno obliko zaimkov za gen. *du* tudi: *tiu ozhetov*. – »V rod. dvojine je pri zaimkih in števnikih nekaj več posebnih dvojnjskih končnic: *tiu – tih/teh, njju – njih*. Končnica -ih pri samostalnikih moškega spola je umetna (po členu *tih*). Ženski spol ednine ima v primerniku in presežniku vedno le končnico -i, in -i je tudi končnica imenovalnikov vseh števil« (Toporišič 1987: 300). – »/Z/animivješe pa je omahovanje med lokativom in genitivom v primeru *is mej Gerkih* ali *Gerkou*, ki ga je mogoče razložiti tudi kot prepletanje oblik različnih deklinacij, pridevniške in samostalniške. Pripisati ga je treba neugotovljenemu razmerju med latinsko in slovensko paradigmo, pravilno obliko pa kompetenci govornega slovenskega jezika« (Pogorelec 1984b: 241).

¹⁰⁴»/S/klanja vsak samostalnik v zvezi s kazalnim zaimkom« (Kidrič 1925: 50).

¹⁰⁵»Ne glede na druge nedostatke, pogrešamo prevsem sklanje »ta, kdo – kaj,« ter oziralnih zaimkov *kdor – kar* in nedoločnih, tako tudi *ves*« (Ramovš 1971: 219). – »Pri samostalniških besedah Bohoriču upravičeno očitamo, da ni sklanjal zaimkov *kdo* in *kaj* (in tega, kar je iz njiju tvorjeno). /.../ Vprašalni in izvprašalni zaimki so bili za Bohoriča pač pretrd oreh in vse do najnovejšega časa niso bili dobro rešeni, še zlasti tudi zato ne, ker so že v latinščini zapleteni. Ravno tako je bilo zapleteno s samostalniškimi oziralnimi zaimki, kjer je nagajal *kir*, da ni bilo mogoče spoznati *kar*, *kdor* pa sploh ni opažen sam, ampak le v zvezi bodi *gdur bodi*« (Toporišič 1984: 201).

¹⁰⁶»Dočim se z važnimi migljaji Melanchthonove gramatike ni umel okoristiti (/.../ konjugacijo [deli] po končnici 1. jedn. osebe)« (Kidrič 1925: 50). – »Pozna tri spregatve (coniugatio) glede na sedanjiško osnovo /.../. Tak način obravnave glagolskih spregatev z bolj ali manj posrečenimi

- nima želelnika, predpreteklika, deležnikov na *-e* in *-vši* in trpnega deležnika preteklega časa na *-t*, pogojnik »odkrije« šele na koncu, pač pa ima subjunktiv;¹⁰⁷
- razlikuje dovršne in nedovršne glagole,¹⁰⁸
- med prislovi so tudi členki,¹⁰⁹
- predlogi so narejeni po latinski shemi;¹¹⁰
- med vezniki so členki in prislovi;¹¹¹
- Bohoričeve primere v skladnji sprva sodijo kot jezikovno slabe, nato kot dobre;¹¹²

»podrazredi«, v katerih se skrivajo glasoslovne zakonitosti prvotnih sedanjiških in nedoločniških glagolskih pripon, je izpričan v vseh slovenskih slovnicaх do Metelka (1824)« (Orožen 1971: 197). – »Škoda je, da nismo za zmeraj ostali pri delitvi glagolov na vrste po sedanjiški osnovi, ampak se je to nekako držalo do Metelka, nato pa je bilo kot glavno načelo za vrstnost spet obnovljeno v mojih jezikoslovnih delih« (Toporišič 1987: 309).

¹⁰⁷»Neopazen je ostal želelnik (čeprav je v *Bibliji* izpričan, vendar redko */.../*)« (Orožen 1971: 196). – »Od časov Bohorič ne pozna slovenskega predpreteklika [Kolarič (59) je opozoril, da ga pa navaja (*sem bil sekal*, 133)]« (Toporišič 1987: 303). – »Pri tem ni opazil takih posebnosti, kakor je n. pr. */.../* deležnik na *-e* ali *-vši* (dva je zabeležil med *adv.*)« (Kidrič 1925: 50). – »Pasivni part. preteklega časa ima samo en karakteristični formant *-n*: *pisfan, lublen*, čeprav so v tej dobi izpričani primeri s formantom *-t* */.../*, pogostejši pa so na njegovem »današnjem« mestu primeri s formantom *-n* */.../*« (Orožen 1971: 196). – »P/ravi pogojnik je odkril šele na koncu oblikoslovja pri oblikoslovnih razčlembi očenaša */.../*« (Toporišič 1987: 303). – »P/ripisuje pod vplivom latinskega vzorca slovenščini subjunktiv« (Kidrič 1925: 50). – »P/ogojnik sed. časa je uvrščen pod Coniunctivus« (Orožen 1971: 196).

¹⁰⁸»Vendar se je Bohoriču že malo sanjalo o dovršnosti in nedovršnosti glagolov« (Ramovš 1971: 219). – »Pri tem ni opazil takih posebnosti, kakor je n. pr. */.../* razlikovanje dovršnih in nedovršnih glagolov« (Kidrič 1925: 50). – »Tu je menda res dejansko odkril tudi glagolski vid: *spišem – spišujem*« (Toporišič 1987: 312). – »Vprašanje glagolskega vida pri Bohoriču bi bilo vredno raziskave, ki pa jo mora seveda narediti slavist. Kakor lahko presodim sam, Bohorič vida kot slovnične ali leksikalne kategorije še ne pozna, opazno pa je, da loči enostavne, zložene (izzloženske) ter glagole ponavljanja oz. trajanja, četudi mu je tu očitno še precej stvari nejasnih. Vendar pa pravi npr. *povedujem, quod est frequentatiuum a povejm, id est, indico, hinc prepovedujem quasi, frequenter et identidem dico*. In drugje, pri *Verba imitativa*, pravi: *His cognata sunt quaedam verba continuum actionem significantia: Et veniunt fere ab omnibus verbis, ut spisum, id est, exscribo, sed spisuhjem, significat continue exscribo ... sed frequenter id fit, quando componuntur verba cum praepositionibus*. V teh Bohoričevih stavkih najdemo brez dvoma nastavke nauka o glagolskem vidu« (Kissling 1971: 87). – »S tem se je Bohorič na eni sami strani svoje slovnice (stran 97) dotaknil vseh temeljnih vprašanj, iz katerih se je pozneje razvijal nauk o glagolskem vidu in vrstah glagolskega dejanja« (Schellander 1984: 227).

¹⁰⁹O tem Toporišič (1987: 304). Drugače pač ni moralo biti, saj tedanja evropska slovnična teorija členkov ni poznala.

¹¹⁰Tako vsi, ki obdelujejo predloge, npr. Kidrič (1925: 50) in drugi.

¹¹¹O tem Toporišič (1987: 305).

¹¹²»V tem delu sledi Bohorič še bolj slepo latinskim konstrukcijam, kot smo doslej opažali, tako da ga prestava dostikrat zapostavlja, kar se kvalitete tiče, za vse druge tedanje pisatelje. Le v njegovih *observationes* najdeš kako dobro opazko« (Ramovš 1971: 221). – »P/rednaša v sintaksi slabo izbrane primere iz svojega vzorca v zelo slabem prevodu itd.« (Kidrič 1925: 50). – »Kidričeva ostra sodba o Bohoriču, njegova trditev, da prinaša »slabo izbrane primere iz svojega vzorca v zelo slabem prevodu«, zahteva popravek. Četudi so včasih primeri v povezavi z obravnavano slovnično snovjo resnično slabo izbrani, pa je očitno izbor posrečen v drugem pogledu: vsebuje namreč mozaik različnih citatov, lahko bi rekli majhno antologijo takrat slavni in priljubljenih verzov iz Vergilija, Ovidija, Horacija, Terencija, Juvenala v slovenskem prevodu« (Gantar 1971: 107).

- kvalitetna in pomembnejša sta poglavje o pravopisu in predgovor.¹¹³

Te ugotovitve in kritike so se, kot nazorno vidimo tudi iz gornjih navedkov, izoblikovale postopoma. Poglejmo si nekaj opaznejših raziskav.

France Kidrič je v svojem članku v SBL 1 (Kidrič 1925: 49–52) podal pregled dotodanjih ugotovitev (navaja tudi pregled dotodanje literature) z mnogimi lastnimi prispevki in zaključki. Dotaknil se je večine problemov, s katerimi so se ukvarjali poznejši raziskovalci, in podal sodbo, da je Bohoričeva slovnica samo po sebi slabo uspela, kljub temu pa je v celoti gledano »znamenit početek« slovnicaškega razmišljanja v slovenščini z marsikatero pomembno ugotovitvijo.

Pred Kidričem so pozornosti vredni predvsem polemični spis **Ivana Macuna**,¹¹⁴ na katerega se ponekod opira Kidrič, ter opisa slovnice pri Ramovšu¹¹⁵ in Štreklju.¹¹⁶

Mirko Rupel je v *Zgodovini slovenskega slovstva* (Rupel 1956: 247–249) in v *Slovenskih protestantskih piscih* (Rupel 1966: 37–38) slovnico opisal kot šibko delo, ki je preveč naslonjeno na latinsko Melanchthonovo slovnico. Pohvalil je zgolj opis črkopisa in predgovor.

Podobno je Bohoričevo slovnico v *Zgodovini slovenskega slovstva* opisoval tudi **Jože Pogačnik** (1968: 159–160).

Martina Orožen (1971: 193–200) je podala opis in oceno celotne Bohoričeve slovnice in ob tem komentirala določene probleme.

Leta 1971 je izšel zbornik *Adam Bohorič, Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache: II. Teil: Untersuchungen* (Trofenik 1971), ki predstavlja doslej najobsežnejšo obravnavo Bohoričeve slovnice. V njem **Branko Berčič** (1971: 7–21) predstavlja vse pomembnejše nam znane postaje Bohoričevega življenja ter pedagoškega in knjižnega dela. **Josef Matl** (1971: 22–28) na podlagi Bohoričevega uvoda v slovnico govori o zavesti o skupni pripadnosti slovanski ideji v tedanjem času. Najopaznejše mesto v zborniku zavoljo obsega zaseda članek **Rudolfa Kolariča** (1971: 29–82) o jeziku v Bohoričevi slovnici. Gre za obsežen sestavek, ki niha med opisom glasoslovnih, oblikoslovnih, besedotvornih in skladenjskih značilnosti jezika v Bohoričevi slovnici ter med opisom slovnice same. Kljub načelnemu stališču, da moramo Bohoričevo slovnico »obravnavati s stališča slovnicaštva 16. stoletja (latinskega, grškega, nemškega jezika itd.), ki mu je služilo kot predloga« (Kolarič 1971: 81), je Kolaričeva obravnava žal pisana s stališča sodobnega razumevanja posameznih pri Bohoriču opisanih pojavov. Tako ne moremo reči, da kaj od zapisanega ne drži ali da sami podatki niso navedeni zanesljivo, pač pa moramo ob branju ugotoviti, da je vrsta Kolaričevih interpretacij brez pomena, saj kot specifične napake Bohoričeve slovnice navaja rešitve, ki so bile splošno evropske. Zato je danes vrednost njegovega prispevka predvsem v podatkih, nanizanih v poglavju o glasoslovju. Obžalujemo lahko tudi, da je Kolarič iz končne verzije članka izpustil predvidevanje, da se Bohoričeva

¹¹³ Tako domala vse literarne zgodovine do Grdine z redkimi izjemami, večinoma po Kidriču (1925: 50).

¹¹⁴ Objavljeno v reviji *Književnik* 2, 1866: 105–107.

¹¹⁵ Fran Ramovš (1971: 215–223) je v svoji (rokopisni) *Zgodovini slovenske slovnice* podal celovit pregled Bohoričeve slovnice, v katerem najdemo nastavke večine tematik, s katerimi so se ukvarjali poznejši pisci. Njegov pregled skuša biti čimbolj objektivni in ne podaja prenaagljenih sodb. Zavrača tudi kritični pristop s stališča modernih spoznanj o jeziku, kakor ga najdemo denimo pri Macunu. Kot razvojno pomemben označi zgolj Bohoričev prispevek k črkopisu.

¹¹⁶ Karel Štrekelj se je v svoji *Historični slovnici slovenskega jezika* (1922: 3–6) posvečal tako rekoč zgolj uvodu in črkopisu; njegova opažanja v celoti ustrezajo Ramovševim.

slovnica morda zgleduje tudi po Clajevi nemški slovnici iz leta 1578 (kar navaja po Kolaričevem članku v tisku Orožen (1971: 193)). Takšno predvidevanje se je, kot bomo videli v nadaljevanju, namreč izkazalo kot utemeljeno. Namesto tega beremo v natisnjeni verziji njegovega članka: »Ali je bila to [= Bohoričeva predloga] zgoj Melanchthonova slovnica ali tudi latinske slovnice drugih avtorjev, je vprašanje, ki ne sodi na področje moje razprave« (Kolarič 1971: 73).

Hans Joachim Kissling (1971: 83–87) podaja v svojem prispevku »pogled od zunaj« na Bohoričovo slovnico. Ob tem se vprašuje, ali je Bohorič poznal tudi slovnici Lorenza Valle in Petra Rama, na kar bomo v nadaljevanju odgovorili negativno. Dragocena je njegova vzpodbuda k raziskovanju opisa glagolskega vida pri Bohoriču (Kissling 1971: 87), na katero se je čez leta odzval Schellander (1984: 223–230).

Jože Pogačnik (1971: 88–97) v svojem prispevku opisuje poglede na jezik v uvodu v Bohoričovo slovnico ter poglede na stil, kakor jih lahko razberemo iz treh poglavij v Bohoričevi slovnici (*de figuris, de metaplasmi ..., de prosodia*).

Kajetan Gantar (1971: 98–108) v svojem prispevku na podlagi prevodov latinskih primerov iz skladnje v slovenščino prikazuje Bohoriča kot prevajalca iz latinskega jezika. Njegova opažanja so še posebej dragocena zato, ker je Bohorič prikazan kot prvi prevajalec antične književnosti v slovenščino. Gantar tudi zavrača Kidričevo oceno, da so primeri pri Bohoriču slabo prevedeni. Kot Bohoričeve prevajalske netočnosti Gantar navaja: 1. izpuščen prevod kake (za slovnično razumevanje manj pomembne) latinske besede, 2. mešanje sedanjika in prihodnjika, 3. nedobesedni prevod, ki pa ohranja svežino originala.

Josip Bratulić (1971: 109–121) podaja zelo natančno razpravo o glagolici in cirilici v Bohoričevi slovnici.

Anton Slodnjak (1971: 122–134) deloma po Kidriču deloma samostojno navaja vire za uvod v slovnico ter preučuje njen nadaljnji vpliv in življenje v prihodnjih stoletjih.

Jaro Dolar (1971: 135–139) govori o usodi Bohoričeve knjižnice, ki je štela kar okrog 500 *volumina*. Za našo obravnavo Bohoričeve slovnice bi bilo neprecenljivega pomena poznati njeno vsebino, žal pa spiska Bohoričevih knjig ni (več), prav tako so najverjetneje izgubljene ali uničene tudi knjige same. Po Dolarjevem mnenju je domala nemogoče, da bi kaka njegova knjiga zašla v današnji NUK.¹¹⁷ Ker o Bohoričevi knjižnici lahko samo ugibamo, smo morali našo obravnavo morebitnih virov za Bohoričovo slovnico zastaviti precej širše, kot bi jo, če bi vedeli, kaj je imel Bohorič pri roki.

Josef Hahn (1971: 140–143) piše o rokopišni priredbi Bohoričeve slovnice iz leta 1755 (Cod. slav. 8, BSB München).

Jože Stabej (1971: 144–206) pa podaja obsežen slovar vseh slovenskih besed (skupaj z latinskimi in nemškimi ustreznici – če so podane) Bohoričeve slovnice.

Primož Simoniti (1979: 135, 252) je nekaj let zatem dopolnil Kidričev življenjepis s podatkom, da je bil Bohorič, preden se je leta 1548 vpisal na artistsko fakulteto v Wittenbergu, leta 1547 že dunajski bakalaver. Ta za razumevanje Bohoričeve izobrazbe neprecenljivi podatek je bil v poznejši literaturi vse prevečkrat prezrt.

Velik porast zanimanja za Bohoričovo slovnico je prinesla štiristoletnica njene izdaje. **Jože Toporišič** je v okviru tega leta izdal o Bohoričevi slovnici tri večje razprave,¹¹⁸ čez tri leta pa tudi njen prevod s spremno besedo. Razpravi o oblikoslovju in skladnji v Bohoričevih *Zimskih uricah* (Toporišič 1984: 189–222; 1984b: 159–181) ter spremna beseda k prevodu Bohoričeve slovnice (Toporišič 1987: 281–328) podajajo pregled in oceno Bo-

¹¹⁷ Simoniti (1973: 232) meni, da ta možnost vendarle obstaja.

¹¹⁸ Poleg tega tudi krajši opis (Toporišič 1984c: 75–78).

horičeve slovnice misli glede na sodobno jezikoslovno teorijo, pri čemer (podobno kot Kolarič) premalo upoštevajo lastnosti tedanjega jezikoslovnega opisa. Tako več izvemo o jeziku Bohoričeve slovnice kakor o opisu jezika pri Bohoriču. Navedeno je, kaj od sodobnega jezikovnega opisa v Bohoričevi slovnici »manjka« in kaj »ni opaženo«, odsoten pa je bistveni element: ugotavljanje in poskus razumevanja, zakaj je tako, ter zavedanje, da je sodba s stališča sodobnega jezikovnega opisa možna le ob poznavanju lastnosti tedanjih jezikovnih opisov. Bralec lahko namreč dobi vtis, da so nekatere rešitve (oziroma »napake«, »pomankljivosti«, pa tudi »odkritja«) zgolj lastnost Bohoričeve slovnice, v resnici pa večinoma izhajajo iz antične slovnicearske tradicije in so splošneevropske. Toporišič je v posebnem članku obdelal tudi nekatere Bohoričeve poglede na družbeni položaj knjižnega jezika, kakor jih lahko razberemo iz uvoda v slovnico (Toporišič 1985: 137–145).

Nasprotno pa je Bohoriča v tedanji jezikoslovni kontekst postavljala v svojih člankih **Breda Pogorelec**. V članku, nastalem ob štiristoletnici Bohoričeve slovnice (Pogorelec 1984: 210–216), poudarja njeno mesto v humanistično-renesančnem pogledu na jezik ter pomen slovnice kot pripomočka za urejanje in kultiviranje tedanjega pisnega jezika.¹¹⁹ Razmerje med Bohoričevo in Melanchthonovo slovnico na eni strani ter med Bohoričevim opisom jezika in dejanskim stanjem (pri Dalmatinu) na drugi strani opisuje v drugih dveh člankih. V članku o skladnji pri Dalmatinu in Bohoriču (Pogorelec 1984b: 223–248) prva pravilno locira najverjetnejšo Melanchthonovo predlogo za skladenjski del slovnice (MS 1538) in opiše Bohoričev način prirejanja skladenjskega dela te predloge na podlagi prvih dvanajstih pravil Bohoričeve skladnje imen (BH 1584: S1–9). V članku o razmerju med skladnjo in retorično figuro v Dalmatinovem besedilu in med opisom le-teh v Bohoričevi slovnici (Pogorelec 1986: 473–497) na podoben način obdela v Bohoriču našete skladenjske figure in nekatere druge probleme glagolske skladnje (BH 1584: S12–19). Kljub temu da zadnja dva članka obravnavata le določen del Bohoričeve skladnje, predstavljata doslej gotovo najbolj kompetentno analizo Bohoričevega besedila. Naše delo želi podati bodočim raziskovalcem osnovni nabor informacij, potrebnih za podobne raziskave.

Srečko Renko je v svojem članku o Bohoričevi slovnici (Renko 1984: 5–15) ponovil nekaj znanih dejstev. Bohoričovo slovnico je sicer postavil v okvir evropskega slovnicearstva, vendar zgolj po sekundarni literaturi in zato mestoma netočno.

Nina Mečkovska se je z Bohoričem ukvarjala predvsem v dveh prispevkih: v prvem, ki je vreden še posebnega poudarka (Mečkovska 1984: 209–222), prvič primerjalno umešča Bohoriča tudi med druge slovanske slovnice tistega časa; v drugem (Mečkovska 1986: 255–267) primerja Bohoričovo slovnico s slovnico Meletija Smotrickega. S primerjavo Bohoriča in Smotrickega se je ukvarjala tudi **Aleksandra Derganc** (1986: 319–325). Zelo zanimiv članek bi veljalo dopolniti še z vzporedno primerjavo z Melanchthonovo slovnico, kakor je storil v člankih o omenjeni slovnici Boris A. Djubo (2001; 2002).

O besedišču Bohoričeve slovnice v gradivu slovenskih protestantskih piscev je pisala **Francka Premk** (2002: 78–102), ki z nekaterimi svojimi dopolnitvami (predvsem glede slovenskosti lastnoimenskega fonda v latinskem uvodu) razširja in kritizira Stabejev slovar in rokopisni izpis slovenskih gesel iz BH 1584.

Glede na majhno število dostopnih izvodov so bile za večjo dostopnost Bohoričeve slovnice dragocene tudi tri **faksimilirane izdaje**. Prva je izšla 1969 s predgovorom in v tehnični ureditvi **Branka Berčiča** pri Rudolfu Trofeniku v Münchnu; druga je izšla v enaki obliki leto pozneje s predgovorom Branka Berčiča v Ljubljani v zbirki *Monumenta literarum Slovenicarum*. Ti izdaji sta bili narejeni na podlagi izvoda iz NUK-a. Leta 1987 je izšel

¹¹⁹ Podobno tudi v krajšem sestavku o razvoju slovenske slovnice zavesti (Pogorelec 1983: 89–94).

še faksimile s prevodom v slovenščino, ki ga je po izvodu knjižnice Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani oskrbel **Jože Toporišič**. Ta izdaja je gotovo veliko prispevala k popularizaciji Bohoričeve slovnice med bralci, ki niso večji latinščine, po drugi strani pa zavoljo načina prevajanja ni primerna za znanstveno rabo. Prevod ima namreč precej (predvsem sistemskih) napak, ki raziskovalce, ki bi se zanimali za zgodovinski razvoj obravnave takega slovničnega problema, zlahka zavedejo.¹²⁰ Naša obravnava Bohoričeve slovnice skuša zapolniti to vrzel, zato dosledno vzporedno navaja Bohoričeve latinske termine in njihov pomen ali razlago v slovenščini. Tako bo z določeno previdnostjo in spretnostjo mogoča tudi uporaba omenjenega prevoda.

Nepopoln je zapis o Bohoriču v **Enciklopediji Slovenije** (Toporišič 1987b: 303). V življenjepisni manjka zgoraj omenjeni podatek, da je bil Bohorič pred vpisom na artistsko fakulteto v Wittenbergu že dunajski bakalaver (Simoniti 1979: 135, 252). Virov za slovnico geslo ne omenja, hipotezo o avtorstvu *Registra* DB 1584 pa navaja kot dejstvo. V literaturi ni naveden Kidričev članek v SBL, četudi se večina podatkov naslanja nanj (a verjetno res kar prek navedenega Berčičevega besedila (Berčič 1970)), prav tako ni naveden (edini!) zbornik o Bohoriču in njegovem delu (Trofenik 1971) ter nobeden od člankov Brede Pogorelec (1984, 1984b, 1986).

Zapis v leksikonu **Slovenska književnost** (Rajhman 1996: 36–37) je glede literature nekoliko bolje umerjen, prav tako pa ne prinaša podatka o Bohoričevem študiju na Dunaju in virih za slovnico.

Igor Grdina je v članku *Nekaj opazk o vlogi Primoža Trubarja v začetkih slovenskega knjižnega jezika* (Grdina 1995) in v knjigi *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva* (Grdina 1999: 190–192) podal oceno Bohoričeve slovnice, mimo katere v prihodnosti ne bo mogel noben raziskovalec in ki jo v celoti potrjujejo tudi naše ugotovitve. V njej je označil Bohoričevo slovnico kot kvalitetno (»nikakor ne šibko«) humanistično delo, katerega vrednost ne kaže iskati zgolj v predgovoru ter ureditvi, utrditvi in pojasnitvi črkopisa, ampak predvsem v humanističnem tonu in dognanosti jedrnega besedila. Slovnica namreč sprejema že obstoječe slovniške kriterije oz. merila in si ne izmišlja novih. Pomembna je tudi, ker potrjuje Trubarjeva prizadevanja za slovenski knjižnojezikovni izraz.¹²¹

¹²⁰ Najpogostejša vrsta takšnih napak je prevajanje posameznih slovničnih terminov s sodobnimi jezikoslovnimi termini, ki imajo drug pomen, ali z dobesednim prevajanjem glede na pomen v priročnem latinskem slovarju (npr. *etymologia* ni *oblikoslovje* (Bohorizh 1987: 49), ampak *oblikoslovno in besedotvorno pregibanje besed*; *figura* pri imenu (Bohorizh 1987: 44) ni *podoba*, ampak pomeni 'stopnja tvorjenosti imena'; *gerundium* ni *deležje* (Bohorizh 1987: 99), ampak *gerundij* oziroma *glagolnik* itd.). Druga pogostejša vrsta napak izhaja iz odločitve, da stavi v prevodu skladnje slovenske primere pred latinske, kar marsikdaj spremeni pomen Bohoričevega pisanja, saj se osnovno pravilo nanaša na latinski primer. Na primer (Bohorizh 1987: S21): »Primeri spomnjenja. Z rodilnikom in tožilnikom. *Sem na leto rezh s'miflil.*« Tu sta mišljena rodilnik in tožilnik v latinskem, ne pa tudi v slovenskem primeru: *Memini huius rei/hanc rem.* Druge napake izhajajo iz dejstva, da prevajalec ni imel ob sebi Melanhtonove predloge. Tako na primer namesto: »[Latinska] raba besede *usus* namesto *opus* [kakor jo najdemo v MGL] se ne ujema s slovenščino [torej z rabo v slovenskih prevodih],« prevede (Bohorizh 1987: S9): »Raba besede *Opus* se s slovenščino ne ujema.«

¹²¹ »Glede na merila 16. st. Bohoričeva slovnica nikakor ni šibko delo, kakor jo iz perspektive mnogo poznejših časov ocenjuje Mirko Rupel: za humanistično mišljenje o jeziki in mišljenje jezika je latinska slovnica pač bila merodajna. Takšno stališče je napovedano že na naslovnem listu Bohoričeve knjige /.../. Zanimivo je, da uporablja Bohorič za dokazovanje veljave Slovanov tako zgodovinske kakor sodobnostne argumente ter da oboje najdemo tako v predgovoru kakor v raz-

Na koncu tega pregleda bi posebej izpostavili članek **Václava Buriana** (1928: 30–36), katerega ugotovitve o vplivih češkega literarnega ustvarjanja na slovensko (in s tem tudi Bohoričevo) v različnih člankih dosledno nekritično povzemajo, četudi je iz Burianovega besedila razvidno, da je imel za večino svojih predvidevanj na razpolago premalo gradiva. Dela, ki jih Burian navaja kot vire za Bohoričev uvod, smo v okviru svojega znanja in zmožnosti pregledali in vsaj za navedbe glede vpliva Vorličnega, Gesnerjevega *Mithridata* in slovarjev, iz katerih naj bi Bohorič črpal, lahko rečemo, da v celoti ne držijo.

V tujih priročnikih je Bohorič dokaj slabo zastopan. Kot prvo slovensko slovnico ga navaja denimo Law (2003: 234), sicer pa ga v tujih splošnih pregledih najdemo le redko. Z izjemo CTF¹²² ni vključen v nobeno od večjih zbirk podatkov o slovničarjih (*Lexicon grammaticorum* itd.).

---

pravljalnem delu knjige. V uvodu je opisana razprostranjenost Slovanov v 16. st. (pri tem se avtor pomembno sklicuje tudi na Sigismunda Herbersteina) in nekdanj (seveda tu veliko vlogo igra domišljija, utemeljena na spletu asociacij ob posameznih besedah ali vesteh), navedeni pa so tudi znameniti dogodki v preteklosti, ki so oz. naj bi bili povezani s slavo in veljavo njihovega jezika. V razpravljalnem delu se analizira na eni strani latinsko kranjsko pismenstvo, ki se je začelo razvijati l. 1550, na drugi pa se pretresa tudi mnogo starejša cirilska tradicija, za katero je Bohorič mislil, da je bila nekoč razširjena tudi na Kranjskem (obravnavava se npr. nagrobni napis kraljice Katarine Bosenske v Rimu).

Bohoričeva teoretična potrditev kultiviranosti trubarjanskega knjižnojezikovnega izročila po aktualnih standardih evropskega Zahoda je toliko pomembnejša zato, ker je delo človeka, ki se je osebno izoblikoval še pred ustvaritvijo slovenske književnosti. Bohoriču ničesar ni bilo treba sprejeti po inerciji tradicije ali celo šolske (pri)učenosti, temveč je pri presoji zadev (okoli) slovenskega knjižnega jezika mogel izhajati iz lastnih predstav in svoje nemajhne humanistične vednosti (ne pozabimo: učitelj mu je bil sam Philipp Melanchthon!) o drugih knjižnih jezikih, zlasti o latinščini. In vendar je praktično povsem sprejel od Trubarja izhajajoče izročilo, kakor se je v prvi vrsti kazalo skozi Dalmatinov prevod *Biblije* (to je mogoče razbrati iz predgovora v razpravljalni del slovnice). Torej je tudi po docela neodvisnem Bohoričevem mnenju Trubarjevo prizadevanje za slovenski knjižnojezikovni izraz, ki bi bil primerljiv s stanjem pri drugih civiliziranih narodih, povsem uspelo. /.../ Trubar sam je takšno Bohoričevo stališče do svojega dela opazil in je v pismu vojvodi Ludviku Württemberškemu 19. marca 1584 zapisal: »Častiti kranjski deželni stanovi pošiljajo vaši knežji milosti tri vezane izvode /.../ Biblije, dve pesmarici s psalmi, dva izvoda slovenske umetelne slovnice, ki jo je dobro (!) priredil (!) prednik doktorja Frischlina /na položaju ravnatelja stanovske šole, tj. Bohorič./« Bohoričeva knjiga je torej tudi po reformatorjevem mnenju »prirejena«, se pravi, da se ravna po nekem zgledu; potemtakem sprejema že obstoječe in uveljavljene slovniške kriterije oz. merila ter si ne izmišlja česa novega. Pomembno je, da je Trubar Zimske urice imel za uspelo delo. Teorija je pač potrdila njegovo prakso, in to teorija, ki je izhajala iz tradicije humanistične modrosti evropskega Zahoda!« (Grdina 1999: 191–192).

¹²² V to bazo je bil leta 2006 uvrščen naš prispevek o Bohoriču.

3.3 PREGLED MOŽNIH VIROV ZA BOHORIČEVO SLOVNICO IN TEDANJEGA STANJA V JEZIKOSLOVJU

Bohorič je o virih za svojo slovnico dokaj skop, kar sicer ni bila splošna navada. Nekateri slovničarji tedanjega časa resda virov sploh ne naštevajo, tisti, ki jih, pa jih običajno omenijo več, včasih tudi tiste, po katerih se v resnici niso neposredno zgedovali.

Od slovničarjev, od katerih je »jemal zglede«, Bohorič poimensko omeni le Filipa Melanchthona in Donata. Bohoričeve slovnice pa nismo presojali le na podlagi njunega dela, ampak tudi na podlagi drugih antičnih slovničarjev (še posebej Prisciana), nekaterih tedanjih latinskih humanističnih slovnin in tedanjih slovnin ljudskih jezikov. V tem poglavju zato podajamo opis navedenega gradiva.

3.3.1 FILIP MELANCHTHON (PHILIPPUS MELANTHON/SCHWARZERD/ /SCHWARTZERDT; 1497–1560)

Nemški humanist in reformator Filip Melanchthon¹²³ je bil rojen v mestu Bretten, šolal pa se je v Pforzheimu, Heidelbergu in Tübingenu, kjer je še ne sedemnajstleten dosegel naziv *magister*, čez nekaj let pa še *baccalaureus biblicus*. Leta 1518 je postal profesor grščine in hebrejščine na univerzi v Wittenbergu, kjer je tudi umrl. Poleg Luthra je bil gotovo ena najopaznejših protestantskih osebnosti. Z izrednim smislom za učence je zasnoval nov model šolskega pouka in si prislužil vzdevek *praeceptor Germaniae*. Melanchthon zaseda v Nemčiji podobno mesto kot Nebrija v Španiji ali Despauteirus v Franciji.

Poleg najrazličnejših strokovnih in literarnih je Melanchthon napisal naslednja slovnična dela:

1. *Grammatica Graeca integra*: grška slovnica, ki je prvič izšla 1518, nato pa vsaj še 74-krat v štirih različnih predelanih in pomnoženih izdajah (CR 20: 3–14). Dostopno nam je bilo besedilo prve skupine izdaj (CR 20: 15–180) in Camerarijeva izdaja iz leta 1571.

Filip Melanchthon

¹²³ Življenjepis je zarisano po Scheible (2000: 221–237).

2. *Institutio puerilis literarum Graecarum*: malo grško berilo z uvodom o grški pisavi, ki je prvič izšlo 1525. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 183–192).

3. *Grammatica Latina*: latinska slovnica, ki je prvič izšla 1525.

4. *Syntaxis*: latinska skladnja, ki je prvič izšla leta 1526.

5. *Prosodia*: latinska prozodija iz leta 1526. Nikoli ni bila izdana samostojno, ampak vedno skupaj z latinsko skladnjo. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 379–390) in MGL (AA 2a–BB 7b).

6. *Elementa puerilia*: latinsko berilo z latinsko abecedo, ki je prvič izšlo leta 1524. Poznamo vsaj pet različnih natisov (CR 20: 392). Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 393–412).

7. *Nomina mensurarum et vocabula rei numariae*: imena mer in denarja iz leta 1529. Besedilo nam je bilo dostopno v CR (20: 419–424).

8. Nekateri Melanchthonu pripisujejo tudi sicer anonimno slovarsko delo *Nomenclatura rerum*, ki ga poznamo v vsaj dveh različnih variantah od leta 1538 naprej. Zbirka besedja po različnih tematskih sklopih vsebuje tudi Melanchthonovo poglavje *Nomina mensurarum et vocabula rei numariae* (prim. CR 20: 415–418). Besedilo nam ni bilo dostopno. Po podatkih iz CR v povprečju obsega 120 strani.

Melanchthon se nam v svojih slovničnih delih kaže kot izjemno razgledan in nadpovprečno izviren humanist. Kot avtor grške slovnice je poznal in rabil vrsto grških virov, kot sta denimo Apollonius Dyscolus in Gaza. Kot avtor latinske slovnice od sodobnikov navaja Linacrovo delo *De emendata structura Latini sermonis*, kritično omenja Lorenza Vallo, znan mu je Hadrianus Cardinalis [Castellesi]. Poleg tega se opira na tradicijo (Donat, Priscian, Nonij Marcel, Servij, Varon).

O zgledovanju po Melanchthonu reče Bohorič naslednje (BH 1584: **3a): »Ves svoj posel pa sem prilagodil običajnim pravilom latinske slovnice do te mere, da tudi najsplošnejših zgledov nisem opustil, ampak sem jemal prav tiste, ki jih je v svojih slovnica uporabljaj /.../ Filip Melanchthon.«¹²⁴ Dejstvo, da Bohorič ne govori o eni slovnici, ampak o slovnica (*Grammaticae*), je mnoge, ki so pisali o Bohoričevi slovnici, navajalo k sklepu, da se je Bohorič zgledoval po Melanchthonovi latinski in grški slovnici, kar pa se je izkazalo kot netočno. Mnogo verjetneje je,

a) da Bohorič piše na splošno, saj je bilo tedaj v obtoku zelo veliko število izdaj Melanchthona;

b) da je imel Bohorič poleg izdaje latinske slovnice (ki je gotovo vsebovala tudi sintakso) še posebno izdajo sintakse;

c) da je imel Bohorič kot Melanchthonov študent več izdaj njegove slovnice.

Kadar govorimo o Melanchthonovi latinski in grški slovnici ter sintaksi, moramo upoštevati, da so vsa omenjena dela doživela vrsto natisov z različnimi popravki, razširitvami in predelavami. C. G. Bretschneider je v CR 20 samo za Melanchthonovo latinsko slovnico naštel več kot 100 izdaj in predelav tja do konca 17. stoletja. Ob tem lahko z gotovostjo zadržimo, da je bilo izdaj še več, saj smo imeli v rokah vsaj dve, ki ju Bretschneider ni popisal, po elektronskih katalogih knjižnic pa jih najdemo še več.

Izdaje Melanchthonove **latinske slovnice**¹²⁵ lahko razdelimo v pet skupin, od katerih

¹²⁴»Accomodavi autem totum negotium ad ufitata Latinae literaturae praecepta, adeo, ut etiam communißima non excluderem exempla, fed illis, ipßis, quibus Philippus Melanthon /.../ in fuis Grammaticis ufus est, ipße quoque uterer.«

¹²⁵Zgradbe Melanchthonove latinske slovnice in skladnje na tem mestu ne navajamo (kakor bomo v

pridejo v poštev za našo obdelavo prve tri, saj slovnice iz preostalih dveh skupin spadajo v čas po izdaji Bohoričeve slovnice.

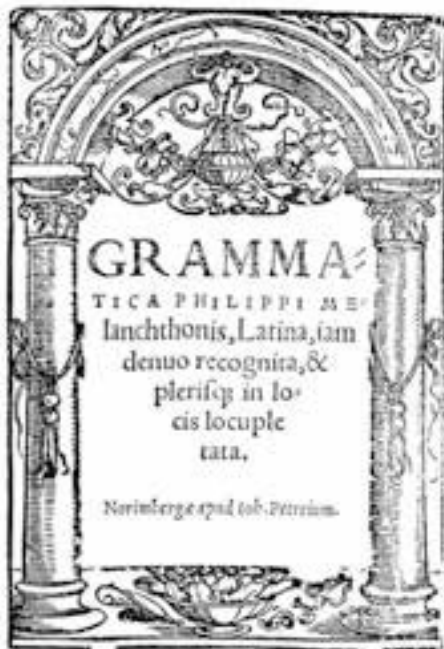
Prva skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 194–198) 14 izdaj,¹²⁶ ki vsebujejo Melanchthonovo originalno besedilo, kakor ga je Melanchthon zapisal 1522 za zasebno rabo Erazma Ebnerja in ga leta 1526 »pregledal in pomnožil« (potem ko so slovnico 1525 natisnili, četudi ni bila prvotno namenjena za tisk). Besedilo iz leta 1526 je osnova za kritično izdajo v CR (mi jo označujemo kot MGL-CR), ki navaja tudi različna branja iz več izdaj leta 1529 ter 1546.

Besedila te skupine so nam bila v celoti dostopna prek omenjene kritične izdaje.

Druga skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 198–202) 13 izdaj,¹²⁷ večinoma z naslovom *Grammatica Philippi Melanthonis Latina, iam denuo recognita et plerisque in locis locupletata*. Gre za predelavo, ki jo je na Melanchthonovo prošnjo 1540 oskrbel Iacobus Micyllus. Glede na prvo skupino so te izdaje mnogo obsežnejše¹²⁸ ter imajo dodatke tako pri teoretičnih opisih kakor tudi pri primerih.

Iz te skupine nam je bil na mikrofilmu za uporabo dostopen izvod iz dunajske *Österreichische Nationalbibliothek* s signaturo 73.X.28 in naslovom: *Grammatica Philippi Melanthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata. Norimbergae apud Ioh. Petreium, [s. a.]*. Izvod ni zajet v Bretschneiderjevem popisu, gre pa za enega od ponatisov izdaje: *Grammatica Philippi Melanthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata. Norimbergae apud Ioh. Petreium, 1542*. Naš izvod je bil najverjetneje natisnjen med letoma 1542 ter 1546,¹²⁹ saj imajo poznejše izdaje (Francoforti 1546 ter Norimbergae 1548) spredaj še pismo »ad Christianum Egenolphum«. V besedilu ga označujemo kot MGL.

Enako besedilo je morala imeti tudi izdaja: *Grammatica latina iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata. Augustae Vindelicorum: Excud. V. Otmar, 1550*, ki so jo predhodni raziskovalci lahko pregledovali

Filip Melanchthon: *Grammatica Latina*

nadaljevanju navajali zgradbe drugih slovnice), ker bomo Bohoričovo slovnico vseskozi primerjali z Melanchthonovo in bi se podatki po nepotrebnem ponavljali.

¹²⁶To so (CR 20: 194–198): 1. Haganae 1525, 2. Wittembergae 1526, 3. Haganae 1526, 4. Parisiis 1526, 5. Wittembergae 1527, 6. Parisiis 1527, 7. ibid. 1528, 8. ibid. 1529, 9. Norimbergae 1529, 10. Lipsiae 1532, 11. Parisiis 1532, 12. Friburgi Brisgoiae 1535, 13. Lipsiae s. a., 14. Tubingae 1546.

¹²⁷To so (CR 20: 199–202): 1. Francofurti 1540, 2. Norimbergae 1540, 3. Vratislau 1540, 4. Basileae 1540, 5. Basileae 1541 (= Opera Philippi Melanthonis 5), 6. Norimbergae 1562, 7. Francofurti 1543, 8. Magdeburgi 1544, 9. Francofurti 1545, 10. Francoforti 1546, 11. Norimbergae 1548, 12. Francoforti 1551, 13. Francoforti 1559.

¹²⁸Primerki prve skupine imajo povprečno okrog 100 folijev, primerki druge pa okrog 200.

¹²⁹Na izvodu je letnica zamejena »zwischen 1524–1550«.

v NUK-u, zdaj pa izvod ni več dostopen. Ta NUK-ova izdaja prav tako ni zajeta v Bretschneiderjevem popisu.

Tretja skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 202–214) 34¹³⁰ izdaj z različnimi naslovi, najpogosteje *Grammatica Philippi Melancthonis [Latina iam denuo] recognita et [plerisque in locis] locupletata*. Predelavo je 1550 po Micyllovi verziji opravil Joachim Camerarius. Od druge skupine se razlikuje predvsem po obsežnem uvodu v obliki pisem ter po tem, da so vsi navedki iz latinske književnosti dosledno označeni z imenom avtorja in ponekod tudi z mestom citata, opombe pa so dodane sprva na robu, nato v tekočem besedilu. Običajno vsebujejo izdaje tudi *Tractatus de Orthographia, Ioach. Camerario autore* oziroma *Tractatus de Orthographia, recens* (iz leta 1552). Tudi vizualno so izdaje preglednejše in zato še nekoliko obsežnejše.¹³¹

Iz te skupine nam je bil dostopen izvod iz NUK-a s signaturo 338127 iz leta 1585: *Grammatica Philippi Melancthonis (sic!) recognita et locupletata. Accessit tractatus de Orthographia, recens. Lipsiae, Imprimebat Iohannes Steinman*. Ta izvod navaja Bretschneider; opisuje ga kot popolnoma identičnega (tudi po paginaciji) z izdajo *Lipsiae 1571*.

To izdajo v besedilu označujemo z MGL-Cam, z vidika naše raziskave pa je besedilo te skupine izdaj načeloma enako besedilu MGL.

Izdaje Melancthonove **latinske skladnje** lahko razdelimo na sedem skupin, od tega jih pride v poštev za našo obdelavo prvih pet, saj spadajo skladnje iz preostalih dveh skupin v čas po izdaji Bohoričeve slovnice. Po letu 1532 so Melancthonovo latinsko skladnjo običajno izdajali skupaj z latinsko slovnico, vendar poznamo več izjem, zaradi česar jo moramo obravnati samostojno.

Prva skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 337–340) 12¹³² izdaj, ki sledijo prvotnemu Melancthonovemu besedilu in so naslovljene kot *Syntaxis Philippi Melancthonis iam recens nata et edita* ali *Syntaxis Philippi Melancthonis emendata et aucta ab auctore* [sic!] ipd. Te izdaje predstavljajo Melancthonovo izvirno besedilo, ki je bilo (kakor že slovnica) sprva namenjeno Erazmu Ebnerju in drugim, ki jih je Melancthon zasebno poučeval.

Omenjenim 12 izdajam lahko dodamo še izdajo, ki jo imajo v NUK-u pod signaturo 5707 in je – kar ni povsem brezpredmetno tudi za razumevanje morebitnega Bohoričevega zgledovanja po različnih slovnica različnih avtorjev – privezana h kratki priredbi Prisciana z naslovom *Analogia, hoc est, declinandi et coniugandi formulae*. Ta izdaja Melancthonove slovnice ima naslov: *Syntaxis Philippi Melancthonis emendata et aucta ab auctore*. Lipsiae: Faber, 1537. Omenjena izdaja ustreza besedilu prve skupine izdaj z značilnostmi izdaje iz leta 1529 (Norimbergae).

Besedila te izdaje so nam bila dostopna prek omenjene kritične izdaje.

¹³⁰To so (CR 20: 202–214): 1. Lipsiae 1550, 2. Lipsiae 1552, 3. Basileae 1553, 4. Lipsiae 1554, 5. Norimbergae 1555, 6. Lipsiae 1557, 7. Lipsiae 1559, 8. Lipsiae 1560, 9. Basileae 1560, 10. Lipsiae 1561, 11. Lipsiae 1564, 12. Lipsiae 1569, 13. Norimbergae 1569, 14. Lipsiae (s. a.), 15. Viterbergae 1570, 16. Lipsiae 1571, 17. Lipsiae 1572, 18. Vitebergae 1574, 19. Augustae Vindel. 1574, 20. Vitebergae 1578, 21. Francofurti 1578, 22. Vitebergae 1579, 23. Norimbergae 1579, 24. Lipsiae 1580, 25. Lipsiae 1583, 26. Vitebergae 1584, 27. Vitebergae 1585, 28. Lipsiae 1585, 29. Lipsiae 1586, 30. Vitebergae 1587, 31. Vitebergae 1588, 32. Lipsiae 1593, 33. Lipsiae 1594, 34. s. l. 1595.

¹³¹Primerki imajo povprečno okrog 250 folijev.

¹³²To so (CR 20: 337–340): 1. Haganoae 1526, 2. Coloniae 1526, 3. Norimbergae 1527, 4. Parisiis 1528, 5. Lipsiae 1529, 6. Norimbergae 1529, 7. Parisiis 1529, 8. Lipsiae 1531, 9. Coloniae 1535, 10. Lipsiae 1539, 11. Norimbergae 1537, 12. Lipsiae 1539.

Druga skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 340–342) 6¹³³ izdaj, ki vse nosijo naslov *Syntaxis olim a Philippo Melanthon collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior*. Besedilo je leta 1538 »pomnožil in obogatil s primeri« zdravnik in profesor grščine (sic!) Vitus Oertelius Winshemius. Besedilo te skupine se po obsegu (včasih pa tudi po razporeditvi snovi in še posebej po dodanih razdelkih) bistveno razlikuje od besedila prve skupine. Medtem ko ima besedilo prve izdaje v povprečju okrog 80 strani, jih ima besedilo te izdaje v povprečju vsaj dvakrat toliko.

Tem izdajam lahko dodamo še izdajo iz leta 1538, ki jo imajo v NUK-u pod signaturo 12838 in ima naslov: *Syntaxis olim a Philippo Melanthon collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior. Cum praefatione Phil. Melanthonis*. Argentorati: Millius, 1538. 273 str. Omenjena izdaja je najbližja skladnji v Bohoričevi slovnici, zaradi dostopnosti smo jo rabili za primerjalno analizo. Označujemo jo kot MS 1538.

Tretja skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 342–344) vsaj 3 izdaje, od tega dve samostojni.¹³⁴ Gre za besedilo druge skupine, ki mu je Andreas Winclerus dodal še obrobne opombe in svoj uvod (izpustil pa je Melanthonovega). Nekaj Winclerjevih opomb je sprejela tudi zadnja izdaja prejšnje skupine (Norimbergae 1547).

Od te skupine nam ni bilo dostopno nobeno besedilo, kar za ugotavljanje Bohoričeve predloge ni problematično, saj je osnovno besedilo enako kot pri prejšnji skupini.

Četrta skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 343–344) izdaje, ki jih je priredil in svoji priredbi latinske slovnice 1540 dodal Jacobus Micyllus. Poleg tega je Bretschneider zasledil vsaj še eno samostojno izdajo (Lipsiae 1541). Besedilo te skupine nam je bilo dostopno v MGL.

Peta skupina obsega po Bretschneiderju (CR 20: 343–344) izdaje, ki jih je oskrbel Joachim Camerarius in priključil svoji priredbi latinske slovnice iz leta 1550. Poleg teh poznamo vsaj 5¹³⁵ samostojnih izdaj te skupine (ki se sicer le v malenkostih razlikuje od predhodne). Besedilo te skupine nam je bilo dostopno v MGL-Cam.

3.3.2 DONAT

Kadar govorimo o »Donatu«, mislimo na drobno delo latinskega slovničarja Elija Donata (4. stol. po Kr.) z naslovom *Ars minor*.¹³⁶ Gre za nekakšen povzetek latinske slovnice v osmih poglavjih, od katerih vsako v vprašanjih in odgovorih na kratko predstavi določeno besedno vrsto (*nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium, coniunctio, praepositio, interiectio*), pri pregibnih pa še model sklanjatve ali spregatve. Besedilo je bilo še posebej prikladno za šolsko rabo, saj denimo v kritični izdaji (Keil, GL IV: 355–366) obsega borih 12 strani.

Bohorič Donatove *Ars minor*, po kateri se, kot mu lahko verjamemo, v svoji slovnici včasih zgleduje pri nizanju paradigem, prav gotovo ni imel v rokah v taki obliki, kot bi si

¹³³ To so (CR 20: 341–342): 1. Coloniae 1538, 2. Lipsiae 1539, 3. Magdeburgi 1539, 4. Norimbergae, 1540, 5. Norimbergae 1545, 6. Norimbergae 1547.

¹³⁴ To sta (CR 20: 343–344): 1. Lipsiae 1545 ter 2. Francofordiae 1555.

¹³⁵ To so (CR 20: 343–344): 1. Lipsiae 1562, 2. Lipsiae 1568, 3. Norimbergae 1569, 4. Magdeburgi 1579, 5. Francofurti s. a.

¹³⁶ V Bohoričevem času so sicer poznali tudi *Ars maior*, ki pa je bila precej manj odmevna in je za našo obravnavo nerelevantna.

lahko predstavljali na podlagi današnjih kritičnih izdaj (reprezentativna je omenjena Keilova v GL IV).

Donatova slovnica¹³⁷ namreč na tedanjem evropskem prostoru ni imela enake vloge kot druge latinske slovnice, ampak je bila zaradi svoje razširjenosti in preprostosti tesno povezana z zgodnjimi zametki slovničarstva v ljudskih jezikih ali o njih. Tako lahko že od 7. stoletja naprej ob latinskem besedilu *Ars minor* spremljamo glose v ljudskih jezikih. Besedilo so namreč največkrat uporabljali učitelji za elementarni pouk, kjer so morali Donata od besede do besede prevajati svojim učencem v njim razumljivi ljudski jezik.¹³⁸ V 15. stoletju je takšno dodajanje glos in nato sistematično prevajanje primerov in teoretičnega besedila v ljudske jezike postalo splošna praksa.¹³⁹ Takšna praksa se je prenesla tudi v tiskane učbenike, kjer je bil »Donat« večkrat natisnjen vzporedno v dveh jezikih: latinskem in ljudskem, lahko tudi samo v ljudskem. Nastal je tip dvojezične slovnice, ki je dolgoročno vodil v nastanek slovnice ljudskega jezika in slovnice v ljudskem jeziku.¹⁴⁰ Primer takšne dvojezične slovnice je denimo *Combien y a il de parties d'Oraison? (Ælii Donati De octo partibus orationis libellus, in dialogi formam Latinam et Gallicam redactus, In gratiam puerorum)*,¹⁴¹ ki jo je 1545 izdal Robert Estienne.

Na nemškem prostoru imajo nemški šolski *donati* pomembno vlogo v razvoju misli o jeziku, saj so gotovo edini sistematični prikazi nemške morfologije vse do pojava prvih slovnice v zadnji četrtini 16. stoletja.¹⁴²

Tudi začetki slovničarstva nekaterih slovanskih jezikov izvirajo iz Donata. Na podlagi njegovega modela je bila 1533 napisana prva slovnica češkega jezika, ob dvojezičnih izdajah Donata (*Barbarismus Donati*, 1523; *Elementa Donati*, 1583) pa se je oblikovala tudi poljska slovnična terminologija. Podobno velja tudi za slovaško, madžarsko in nekoliko manj rusko slovničarstvo.¹⁴³

S pojavom humanizma je Donatova *Ars minor* dobila še eno, lahko bi rekli vzporedno vlogo. Nanjo so začeli gledati kot na znanstveno besedilo in jo obenem z *Ars maior* začeli izdajati v čimbolj originalni, klasični obliki. Zelo znana kritična izdaja *Ars minor* je izšla leta 1522 na univerzi v Baslu, oskrbel pa jo je Heinrich Glarean. Tako prečiščeno besedilo so nato komentirali, primerjali z drugimi itd.

Sama raba ljudskega jezika se je v humanističnih izdajah Donata (v primerjavi s predhumanističnimi) spet skrčila zgolj na prevode primerov. To stopnjo Donatove *Ars minor* (latinsko besedilo s primeri, prevedenimi v nemščino) je imel po našem mnenju v rokah Bohorič, ko je pisal svojo slovnico.

Po drugi strani (Ising 1970: 52) so *Ars minor* tudi predelovali in dopolnjevali z drugimi

¹³⁷ Splošne podatke o povezavi Donatove *Ars minor* z začetki slovničarstva ljudskih jezikov povzemam po monografiji Erike Ising (1970) ter podatkih v Holtz (2005: 125–128) in Law (2003: passim).

¹³⁸ Poznamo poznosrednjeveške odlomke Donata v stari visoki nemščini, islandščini, norveščini, stari in srednji francoščini itd.

¹³⁹ Prim. Law (2003: 197), Ising (1970: 264–265). Ob tem ni presenetljivo, da so izrazi, kot so *donat*, *donait*, *doneit*, *donats* itd., že dokaj zgodaj označevali slovnice ljudskih jezikov.

¹⁴⁰ Začetki rokopisnih slovnice ljudskega jezika v ljudskem jeziku sicer segajo vse do 11. stol. (Aelfric).

¹⁴¹ O tej slovnici več v CTLF (2004: 2204).

¹⁴² Z začetka 16. stoletja sicer poznamo slovnico Valentina Ickelsamerja, ki pa ni imela nobenega neposrednega vpliva.

¹⁴³ O tem izčrpno Ising v svoji monografiji (1970). Prim. tudi Holtz (2005: 126–127).

(antičnimi in humanističnimi) avtorji. Po izdaji latinske slovnice Filipa Melanchthona so dele *Ars minor* v protestantskih okoljih združevali s to slovnico (in manj z drugimi).

Tipološko imamo denimo na širšem nemškem prostoru v tem času opraviti z vrsto različnih izdaj Donata.¹⁴⁴ Prvi tip bi predstavljale izdaje izvirnega Donata (z minimalnimi dodatki), npr. izdaje Heinricha Glareana, Hermana Bonna in t. i. »Torgauer Donat«. Drugi tip pa predstavljajo predelave Donata izpod peres uglednih humanistov (npr. Johannes Turmair, Johannes Hegendorf, Johannes Honterus itd.), ki so bile namenjene učencem višje stopnje.¹⁴⁵

Avtorja Donata, ki ga je imel v rokah Adam Bohorič, je smiselno iskati v izdajah do leta 1540. Do takrat je namreč razvoj dvojezičnih *donatov* dosegel svoj vrhunec. Med letoma 1540 in 1580 pa lahko zasledimo večinoma zgolj še ponatise in nobenih (pomembnejših) novih izdaj (Ising 1970: 221). Tudi zato, ker je v protestantskih krogih kot temeljno delo, na katerem so gradili učitelji slovnice in slovničarji, veljala Melanchthonova latinska slovnica, »Grammatica Philippi«.

Med številnimi izdajami Donata bi veljalo izpostaviti delo *Aelii Donati Methodus seu Declinandi coniungandique prima elementa, pro pueris Alphabetarijs, rerum grammaticarum prorfus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinata. Cum Epistola Phil. Mel.* Mi smo imeli v rokah izdajo Vitebergae, 1542,¹⁴⁶ prva izdaja je bila prav tako natisnjena v Wittenbergu leta 1533. Ker jo je napisal neki učitelj iz mesta Torgau, se je te izdaje v nemškem prostoru prijelo tudi ime »Torgauer Donat«.¹⁴⁷

Za nas je omenjeno delo pomembno predvsem zato, ker so ga po eni strani tiskali v Wittenbergu, po drugi strani pa so ga rabili tudi na tamkajšnji šoli (Ising 1970: 80). K pomembnosti dela je gotovo prispevalo tudi to, da je uvod v *Methodus* napisal sam Filip Melanchthon.

Delo je napisano pregledno v obliki vprašanj in odgovorov. Vsi latinski primeri so prevedeni v nemščino. Od izvirne Donatove *Ars maior* se razlikuje predvsem v razširjenih paradigmah: v Donatu je bilo za tedanja šolsko rabo enostavno premalo primerov (Donat je namreč pisal svojo slovnico za rojene govorce latinščine).¹⁴⁸ Tako imamo v poglavju o glagolu na primer paradigme konjugacij glagolov *amo, doceo, lego* in *audio* (pri Donatu samo *lego*), dodane so tudi paradigme napravnih spregatev, spregatve neosebnihih glagolov (*poenitet*) in deponentnikov (*opinor*). Podobno so razširjeni tudi drugi deli slovnice.

Bohorič je to izdajo Donata verjetno poznal, saj se je z njo skoraj gotovo srečal v Wittenbergu. Verjetnost, da bi jo imel v rokah tudi ob pisanju svoje slovnice, torej obstaja, je pa to zaradi siceršnje podobnosti med izdajami Donata in zaradi Bohoričevega naknadnega prirejanja predlog nemogoče dokazati.

Zgradba slovnice je naslednja: naslovnica, *Epistula Philippi Melanchthoni* (a 1a–a 5b), *nomen* (A 6a–b 4b), *pronomem* (b 4b–d 4b), *de verbo* (d 5a–i 6b), *de participio* (i 6b–k

¹⁴⁴Za tipologijo gl. Ising (1970: 220–221).

¹⁴⁵Četudi taka razdelitev vedno ne drži, lahko na splošno rečemo, da so »donate« za najnižjo raven pouka običajno imenovali *Elementa Donati*, medtem ko so bile predelane izdaje naslovljene kot *Methodus*, *Rudimenta* ali celo *Grammatica*.

¹⁴⁶Ising (1970: 285–286) te izdaje med različnimi izdajami tega dela sicer ne navaja, vendar je glede na opis v omenjenem delu identična z osnovno (prvo) izdajo.

¹⁴⁷Prim. Ising (1970: 79–82).

¹⁴⁸Nad kratkostjo Donata v uvodu v svojo slovnico toži tudi Johannes Cochleus (Law 2003: 229).

3a), *de adverbio* (k 3a–k4b), *de coniunctione* (k 4b–k 5b), *de praepositione* (k 5b–k 7a), *de interiectione* (k 7b), paradigme konjugacij nepravilnih glagolov (k 7b–p7b).

3.3.3 PRISCIAN

Glede na to, da ni v Bohoričevi slovnici skoraj nič teoretičnih opisov, je nemogoče reči, v kolikšni meri je Bohorič poznal latinskega antičnega slovnika Prisciana (5./6. stol. po Kr.). Ker pa Priscian v tistem času na Slovenskem ni bil neznan,¹⁴⁹ si njegovo delo zasluži kratek opis.

V 16. stoletju so bila izobraženemu bralcu Priscianova dela okvirno poznana, saj so se njegovi prepisi že v 15. stoletju razširili v domala vsako pomembnejšo knjižnico. Seveda pa poznavanje Priscianove teorije ni pomenilo nujno tudi dejanskega branja Priscianovega dela v originalu.

Njegovo glavno delo *Institutiones grammaticae* je namreč nadvse obsežno in zapleteno za branje. Danes nam je dostopno v Keilovi kritični izdaji (GL II in GL III), ki obsega kar 981 strani. Deli se na tri dele: 1. *vox, littera, syllaba* (glas, črka, zlog; 1. in večina 2. knjige: GL II 5.1–53.6); 2. *partes orationis* (deli govora; od konca 2. do konca 16. knjige: GL II 53.7–III 105.14); 3. *constructio* (»skladnja«; knjigi 16–17; GL III 107.1–377.18).

Po obsegu ter vsebini dostopnejše in v srednjem veku bolj znano Priscianovo delo je *Institutio de nomine et pronomine et verbo*,¹⁵⁰ ki predstavlja nekakšen povzetek Priscianovih razprav o imenu, zaimku in glagolu iz dela *Institutiones grammaticae*. Med drugimi deli pa sta za našo raziskavo omembe vredni še dve: *De figuris numerorum*¹⁵¹ (predstavitev znakov za števila in utežnih mer) ter *Partitiones duodecim versuum Aeneidos principalium*¹⁵² (analiza prvih dvanajstih verzov Vergilijeve Eneide; gre za začetek besedne analize, kot jo najdemo tudi v Bohoričevih *examina* na koncu poglavij o etimologiji in skladnji).

3.3.4 LATINSKO HUMANISTIČNO SLOVNIČNO IZROČILO PRED BOHORIČEM

Italijanski humanist **Lorenzo Valla** (Laurentius Valla, 1407–1457) je svoje zelo vplivno obsežno delo *De linguae Latinae elegantia* napisal 1440 (prvič je bilo natisnjeno 1471).¹⁵³ Delo je pomembno predvsem zaradi vrnitve h klasičnemu pristopu: k branju in pisanju latinščine ter študiju avtorjev. Kot vire navaja Donata in Prisciana, ki mu predstavljata zadnji avtoriteti pred barbarsko latiniteto srednjega veka. Med srednjeveškimi pisci še posebej napada Izidorja Seviljskega, ki je po njem »najbolj pederzen izmed tistih, ki nič ne znajo« (»Hisidorus indoctorum arrogantissimus«), in »Eberarda« (Evrarda iz Bethune, avtorja latinske slovnice *Graecismus* iz 13. stoletja). Vallovo delo *De linguae Latinae elegantia* ni slovnica v današnjem pomenu besede, saj se v veliki meri (kakor je bilo tudi sicer v navadi v Italiji, kjer je igrala retorika v tovrstnih delih vedno glavno vlogo) ukvarja z vprašanji stila

¹⁴⁹ Prim. Trubarjevo izjavo, da se boji pregreškov proti Priscianu, kar opisuje Grdina (1999: 121).

¹⁵⁰ Kritična izdaja besedila v GL III (443–456).

¹⁵¹ Kritična izdaja besedila v GL III (406–417).

¹⁵² Kritična izdaja besedila v GL III (459–515).

¹⁵³ Uporabljali smo izdajo *Laurentii Vallae Elegantiarum linguae Latinae libri sex*, Lugduni, 1544. Prim. tudi Padley (1976: 17), CTLF (2004: 1242), Ax (2001: 28–57), Bezner (2005: 353–389).

in rabe. Zelo dobro je slovničarsko stran njegovega dela označil Padley (1976: 17), ki pravi, da je v tem delu »slovnični material naključno razporejen in priložnostno sledi glavnemu cilju, to pa je izboljšati kvaliteto pisane latinščine«.

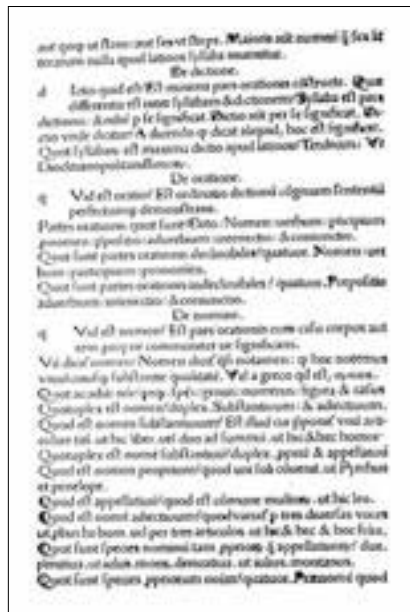
Zgradba dela je naslednja: posvetilo; uvod; 1. knjiga (35 poglavij, str. 1–81): analiza končnic in pripon pri imenih, glagolih, gerundijih, supinih in deležnikih; 2. knjiga (60 poglavij, str. 81–156): analiza določenih problemov drugih besednih vrst: zaimek, predlog, veznik, prislov; 3. knjiga (94 poglavij; str. 156–230): spremembe v pomenu zaradi oblikoslovnih sprememb besed ali zaradi konstrukcije glagola; variante različnih kategorij besed: (npr. predlogi, zaimki, nikalnice); 4. knjiga (96 poglavij, str. 231–312): primerjava imen (samostalnikov in pridevnikov) glede na sorodni pomen (npr. *libertinus/libertus*, *rumor/fama*); 5. knjiga (104 poglavja, str. 313–382): primerjava glagolov glede na sorodni pomen (npr. *utor/fungor/fruor*) in glede na predpone (npr. *appeto/expeto*); 6. knjiga (64 poglavij; 383–458): kritični komentarji k rabi nekaterih besed pri različnih antičnih avtorjih; dodatek: *De reciprocatione Sui et Suus libellus* (str. 459–482); indeks.

Z današnjega vidika je slovnica italijanskega humanista Niccolò Perottija (**Niccolò Perotti**, Nicolaus Perottus, 1429/30–1480) *Rudimenta grammatices* (prvič izdana okrog leta 1464, prva pomembna izdaja 1473)¹⁵⁴ bolj urejena kot Vallova. Skrbno je sledil Donatu in še posebej Priscianu, čigar teoretične razlage posameznih slovnčnih pojmov je večkrat dobesedno prepisal. Njegovo delo je za nas pomembno z dveh vidikov: 1. bilo je močno razširjeno znotraj Italije in v tujini; 2. na podlagi tega dela je napisal latinsko slovnico Slovenec Bernard Perger.

Zgradba slovnice: pismo, ki ga Calpurnius Brixensis piše Antoniju Morettu (a 1b), *litterae* (a 2a), *Ave Maria*, *Pater Noster*, *Credo*, osnove vzgoje (a 2a–a 2b), *vox*, *syllaba*, *dictio* (a 2b–a 3b); *nomen* (*genus*, *numerus*, *figura*, *casus*, *declinationes*) (a 3b–b 4a); *verbum* (*modus*, *species*, *figura*, *coniugatio*, *persona*, *numerus*, *coniugationes*) (4), *passivum*, *anomaliam*, *impersonalia*) (b 4a–d 2b);

Lorenzo Valla, *De linguae Latinae elegantia* (1544)

Niccolò Perotti, *Rudimenta grammatices* (1497)

¹⁵⁴Nam je bil dostopen izvod iz leta 1497 (Parisiis, dostopno na <http://gallica.bnf.fr/>). Prim. tudi CTLF (2004: 1243).

Bernard Perger: *Grammatica nova* (naslovnica lesorez ene od izdaj)

[drugi deli govora]: *participium* (d 2b–d 4a), *pronomen* (d 4a–d 6a), *praepositio* (d 6a–d 6b), *adverbium* (d 6b–d 7a), *interiectio* (d 7a), *coniunctio* (d 7a–d 8a); *de constructione orationis*: *verba activa, neutra, communia, deponentia, impersonalia, infinitiva* (d 8a–g 4a), *gerundium, supinum, participium* (g 4a–g 7b), *nomen verbale* (g 7b), *relativum* (g 8a–h 2b), *patronymica* (h 3a–h 3b), *comparativum, superlativum* (h 3b–h 7a), *adverbium* (h 7a–h 8a), *heteroclyta* (h 8a–i 2b); *figurae* (*barbarismus, soloecismus, metaplasmus, shemata lexeos, tropi, puncti*) (i 2b–i 8b); *de componendis epistulis* (i 8b–o 2b); *peroratio* (o 2b).

Slovenski humanist **Bernard Perger** (Bernardus Perger, 1440 do okr. 1510) iz Ščavnice (predavatelj na dunajski univerzi od 1464, 1478 dekan artistov in rektor univerze) je konec 15. stoletja, najverjetneje 1479, napisal priročno humanistično slovnico *Grammatica nova*,¹⁵⁵ ki je doživela vsaj 30 izdaj in je imela v svojem času precejšen pomen. Perger napada sholastične »modi significanti«, še posebej pa *Doctrinale* Aleksandra de Villa Dei. Kot vir lahko omenimo Perottijevo slovnico,

ki pa jo Perger močno priraja in krajša. V razvojnem smislu je še posebej pomemben prehod od Perottijeve sheme vprašanje : odgovor k tekoče zapisanemu besedilu. Poleg tega Perger dobro pozna tudi Donata in Prisciana.

Zgradba dela je naslednja:¹⁵⁶ uvod založnika, avtorjev uvod (1b–2b); 1. knjiga: *partes orationis* (3a–26b): *nomen* (*genus, numerus, figura, casus, declinationes, heteroclyta, regulae de nominibus carentibus plurali numero, nomina semper pluralia, nomina semper singularia, patronymica, nomina graeca, nomina verbalia*) (3a–16b), *verbum* (*tempus, modus, species, figura, coniugatio, persona, numerus, coniugatio praeteriti et supini, deffectiva*) (16b–23a), *participium* (23a–24a), *pronomen* (24a–25a), *adverbium* (25a–26a), *praepositio* (26a), *coniunctio* (26a–26b), *interiectio* (26b); pismo o prvi knjigi, ki ga napiše Matheus Moretus Brixianus (27a); 2. knjiga: *de constructione* (28a–45b): 22 pravil o skladnji imen in glagolov (28a–38b), vezava glagolov (38b–45b); 3. knjiga: *de epistolis conficiendis* (46a–58a); *de figuris* (58a–61a); *de materia et natura punctorum* (61a–62a).

Prav neverjetno je, kako malo pozornosti se v pregledih slovenskega jezikoslovja in splošnih priročnikih od Simonitijevega odkritja konec sedemdesetih let namenja Pergerjevi slovnici, čeprav gre za prvo *slovensko* slovnico – za prvo slovnico slovenskega avtorja.¹⁵⁷ Skoraj praviloma pregledi jezikoslovja posameznih narodov omenjajo tudi njihove humanistične slovnice.

¹⁵⁵ O Bernardu Pergerju in njegovem delu gl. Simoniti (1979: 154–174). Tam Simoniti, ki je slovnico prvi odkril slovenskemu prostoru, slovnico tudi natančneje opiše (ibid.: 156–165).

¹⁵⁶ Dostopne so nam bile fotografije izvoda: Bernardus Perger: *Grammatica nova*, Venetiis, L. Wild, [1479], ki nam jih je iz svojega arhiva odstopil Primož Simoniti, za kar se mu lepo zahvaljujem.

¹⁵⁷ Imenovati Pergerjevo slovnico *prva slovenska slovnica* gotovo ni pretirano, še posebej če se zavedamo, da v tistem času slovnica, ki bi jo napisal Slovenec, ne bi mogla biti drugačna.

1. knjiga: deklinacije in konjugacije, tvorba glagolov, vaje (20 strani); 2. knjiga: *nomen* (*genus, declinatio, anomalia*), *verbum* (*praeteritum, supinum, coniugationes*) (53 strani); 3. knjiga: *partes orationis* (vprašanja in odgovori; zamenjave); *figurae constructionis* (24 strani); 4. knjiga: *constructio partium orationis* (39 strani); 5. knjiga: *prosodia, de metris, de accentibus* (49 strani). Posamezne izdaje vsebujejo še dodatna poglavja. Avtorskega je po Padleyjevem (1976: 19) mnenju zelo malo, a je delo dragoceno že zaradi zbranega materiala. Omembe vredno je, da v 4. in 5. knjigi uporablja španski jezik, in sicer predvsem za prevode latinskih glagolov in skladenjskih primerov.

Nebrija je tudi avtor že omenjene prve španske slovnice iz leta 1492 *Grammatica de la lengua castellana*.¹⁶⁰

Italijanski humanist in tiskar **Aldo Manuzio** (Aldus Manutius, 1449/50–1515) je izdal dve pomembni slovnici: *Rudimenta grammatices Latinae linguae* (1501) in *Institutionum grammaticarum libri quatuor* (1508; prva izdaja verjetno že 1493). *Rudimenta* se naslanjajo predvsem na Donata, Priscian je vir le za poglavji o glagolu in zaimku. *Institutiones* pa nam kažejo tudi poznavanje drugih antičnih slovničarjev. *Institutiones* obsegajo štiri knjige:¹⁶¹ 1. knjiga: *de grammatica, syllaba, dictio; nomen; pronomen* (64 strani); 2. knjiga: *verbum* (64 strani); 3. knjiga: *constructio verbi, nominis, participii; figurae constructionis* (87 strani); 4. knjiga: metrika (150 strani); grška abeceda, hebrejska abeceda (44 strani). Opazna je nekoliko večja raba grščine. Slovnico sta gotovo poznala Despauterius in Linacre. Manutius je vplival na prvo hrvaško slovnico z začetka 16. stoletja, na Bohoričevo slovnico pa ni imel opaznega vpliva.

Celotni opus flamskega šolnika in slovničarja Despauterija (**Johannes Despauterius**, Johannes van Pauteren, okr. 1460/80–1520) je v letih 1537–1538 izdal Robertus Stephanus (Robert Estienne) v Parizu pod naslovom *Commentarii grammatici*.¹⁶² Gre za obsežno delo (več kot 600 strani), ki kot vire imenuje tudi Perottija, Sulpicija, Manuzia ter Nebrijo. Delo je imelo še posebej velik vpliv v Franciji, kjer je dokončno izrinilo *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei. Še posebej je zanimivo delo *Rudimenta* (ki je prvo poglavje v skupni izdaji; str. 2–21): gre za povzetek celotne latinske slovnice (s skladnjo vred) v kratkih vprašanjih in odgovorih. Temu sledi obravnava delov govora (str. 23–180), skladnja (181–354), *ars versificatoria* (355–600), *de figuris* (601–625), *ars epistolica* (626–647) in *orthographia* (648–692). Nam dostopno delo *Grammaticae institutionis libri septem* [1534], ki je sicer vsebovano v gornji izdaji (= etimologija in skladnja), ima naslednjo zgradbo: *de nominum generibus* (A 3a–C 3b), *declinationes rectae* (C 4a–G 7a), *de heteroclitis* (G 7a–K 7a), *de comparationibus* (G 7a–L 3b), *de praeteritis et supinis* (L 3b–O 7a), *de verbis defectivis et anomalis* (O 7b–P 6b), *de verborum formis* (P 6b–P 8b), *syntaxis* (Q 1a–b 5b), *de ordine declarationis grammaticae et de syntaxi reciprocorum* (b 6a–b 8b); *de signis, de vi graduum comparationis, de numeris* (c 1a–[d 2b]; zadnje strani manjkajo).

Zdravnik in humanist **Thomas Linacre** (Linacer, ok. 1460–1524) je bil osrednji slovničar tega časa v Angliji. Zelo ga je zaznamovalo potovanje v Italijo, kjer je bil med drugim

¹⁶⁰ Delo nam je bilo dostopno v prepisu na www.jabega.net/nebrija.

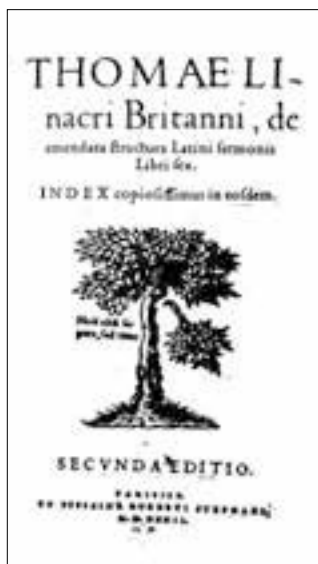
¹⁶¹ Fotografije posameznih strani obsežnega dela se nahajajo na spletu, v celoti pa nam delo ni bilo dostopno. Opis knjig je povzet po CTLF (2004: 1246). Prim. tudi Padley (1976: 19), Jensen (1998: 247–285).

¹⁶² Celotno delo je povzeto po CTLF (2004: 1247). Prim. tudi Padley (1976: 20). Nam sta bili dostopni deli *Grammaticae institutionis libri septem* (Dilingae, [s. a.], napisano 1534, knjigo hranijo v NUK-u) in *Exercitationes pueriles de Grammaticae et octo orationis partibus. Praeterea: Constructionis quaestiunculae seu regulae* (Basileae, 1527).

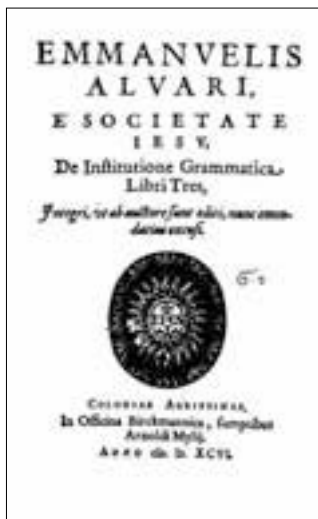
tudi gost Alda Manuzia. Posmrtno je izšlo njegovo najbolj vplivno delo *De emendata structura Latini sermonis* (1524),¹⁶³ ki je na angleških¹⁶⁴ in tudi mnogih celinskih univerzah postalo ob Priscianu kmalu ena vodilnih avtoritet.

Sestavlja ga šest knjig, od katerih se jih kar pet ukvarja s skladnjo. Linacre pogosto navaja Donata in Prisciana, Servija in Diomeda, sklicuje se tudi na stoike in Apolonija. Znan mu je Gaza, pozna pa tudi dela svojih predhodnikov (Perotti, Sulpitius, Manutius, Valla). Zgradba dela je naslednja: 1. knjiga: *de octo partibus: nomen, pronomen, verbum, participium, praepositio, adverbium, interiectio, coniunctio* (3–55); 2. knjiga: *de partium enallage* (56–77); 3. knjiga: *de constructione nominum et pronominum* (78–119); 4. knjiga: *de constructione verbi et participii* (120–173); 5. knjiga: *de non declinatarum constructione* (174–204); 6. knjiga: *de constructionis figuris* (204–287).

Jezuit Manuel Álvares (Emmanuel Alvarus, 1526–1583) je leta 1572 v Kölnu izdal slovnico *De institutione grammatica*.¹⁶⁵ Kot vire izrecno omenja Varona, Kvintilijana, Proba, Diomeda, Donata in Prisciana, čigar vpliv je najočitnejši. Kljub pozni letnici lahko v tem delu še vedno zaznamo nekatere ostanke srednjeveškega latinskega slovnicarstva. Slovnica je zelo obsežna: v nam dostopni izdaji iz leta 1596 obsega poleg uvoda kar 544 (oštevilčenih) strani. Namenjena je bila jezuitskemu pouku latinščine in kot tako so jo tudi veliko uporabljali. Hkrati pa prav dejstvo, da je slovnica veljala za jezuitsko, močno omejuje možnost njene vpliva na Bohoriča. Zgradba dela je naslednja: uvod (*2a–*4a), *declinatio: nominum, pronominum; coniugatio verborum* (1–112); *rudimenta* (osnove delov govora) (113–156); *praecepta de constructione* (156–158); *genera et declinatio nominum* (158–226); *preterita in supina verborum* (226–256); *de constructione octo partium orationis* (257–444); *dymensio syllabarum* (445–473), *incrementum nominum et verborum* (473–488); *ultima syllabae* (kvan-titeta) (489–510); *syllaba communis, de pedibus, de versu, de figuris, de prosodia* (511–540); *de Graecis verbis* (na-glas) (540–544).

Thomas Linacre, *De emendata structura Latini sermonis* (1532)

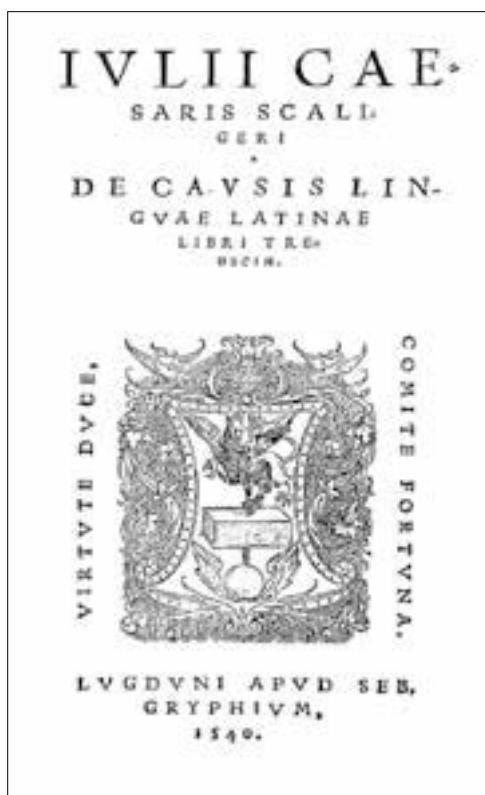

Manuel Álvares, *De institutione grammatica* (1596)

¹⁶³ Delo nam je bilo dostopno v drugi izdaji (Parisiis, 1532 [zadaj letnica 1533]), po kateri so navedene tudi strani. Prim. tudi CTLF (2004: 1249) in Padley (1976: 21–23).

¹⁶⁴ V Angliji je bila pomembnejša le še slovnica, ki sta jo izdala John Colet in William Lily (editio princeps 1527), ki pa je na tem mestu zaradi majhnega vpliva na naš prostor ne bomo obširneje opisovali.

¹⁶⁵ Dostopna nam je bila druga izdaja iz leta 1596. Za podatke o prvi izdaji prim. CTLF (2004: 1253) in Padley (1976: 28–29).

Julius Caesar Scaliger, *De causis linguae Latinae* (1540)

istega leta izšel tudi povzetek te slovnice v vprašanjih in odgovorih z naslovom *Rudimenta grammaticae Latinae*.¹⁷⁰ Poleg tega je 1562 (najprej anonimno) izdal slovnico francoščine *Grammaire*, ki ji je sledilo več (ne več anonimnih) ponatisov.¹⁷¹

Glavna novost Ramovih slovničnih del je nekompromisno formalni pristop k slovnični teoriji, zaradi česar bi ga lahko opisali kot nekakšnega pradedka strukturalizma. Njegova slovnica ima jasno hierarhično strukturo, ki jo vidimo na naslednji shemi iz druge izdaje njegove francoske slovnice (Ramus 1590):

Italijansko-francoski humanist (rojen v Padovi, živel v Franciji) **Julius Caesar Scaliger** (Giulio Bordone, 1484–1588) je bil prvi pomembnejši slovničar, ki je prekinil dotedanji humanistični tok latinskih slovnice. Večina teh slovnice si je namreč predvsem prizadevala predstaviti rimsko slovnično izročilo v čim bolj čisti obliki. S Scaligerjem pa je začel ta tok počasi izgubljati svojo moč in v slovničarstvo sta začela vdirati racionalizem ter filozofska misel (Padley 1976: 75). V Scaligerjevem jezikoslovnem delu *De causis linguae Latinae* (1540)¹⁶⁶ tako lahko opazujemo naslonitev na Aristotelovo doktrino štirih vzrokov, na kar namiguje že sam naslov.¹⁶⁷

Scaligerja bi v naši obravnavi izpustili (saj že zaradi narave Bohoričeve slovnice nanjo ni imel nobenega vpliva), ko ne bi v veliki meri vplival na slovnico Nikodema Frischlina *Quaestiones grammaticae* (1584), ki je bila (na)pisana pri nas in si že zato zasluži samostojno obravnavo.¹⁶⁸

Francoski humanist **Petrus Ramus** (Pierre de la Ramée, 1515–1572) je leta 1559 napisal slovnično delo *Scholae in liberales artes*¹⁶⁹ ter strogo teoretično slovnično razpravo *Grammatica* (ob enem je

¹⁶⁶ Delo je dostopno na spletni strani: http://alfama.sim.ucm.es/dioscorides/consulta_libro.asp?ref=-B19340576. Prim. tudi CTF (2004: 1251).

¹⁶⁷ Vzroki, o katerih govori, so: *causa materialis* (materialna osnova jezika), *causa formalis* (vzrok, ki nadeva obliko tej materialni osnovi), *causa efficiens* (nanaša se na tistega, ki nadeva materiji obliko) ter *causa finalis* (končni produkt).

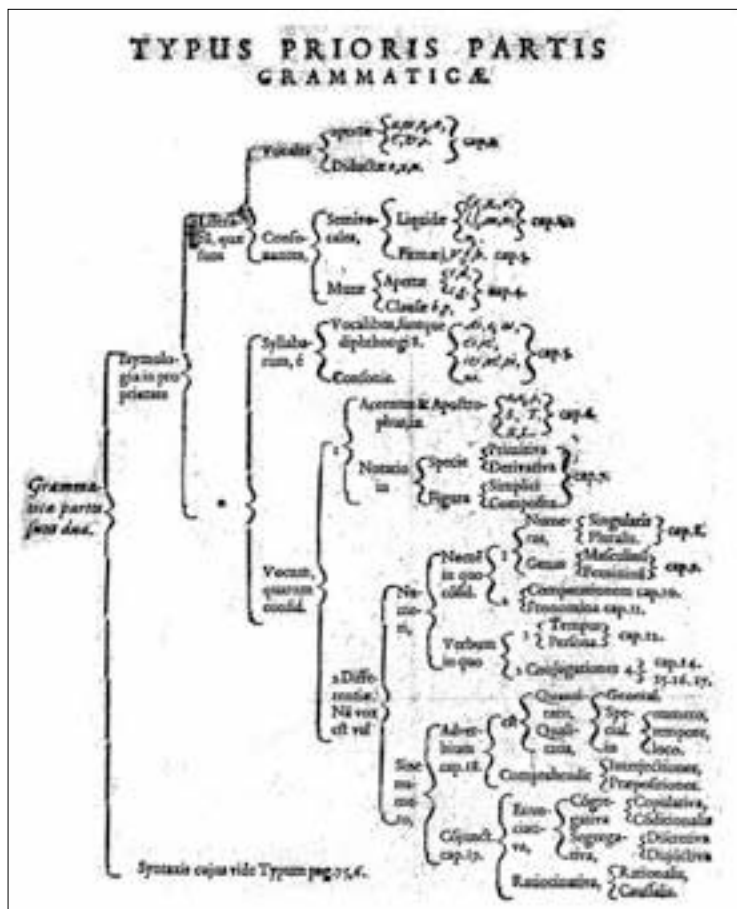
¹⁶⁸ Glej poglavje 6.1.

¹⁶⁹ Dostopen nam je bil izvod iz leta 1578 (NUK).

¹⁷⁰ Izvod, v katerem sta obe deli (*Grammatica* in *Rudimenta*), nam je bil dostopen v NUK-u v izdaji iz leta 1571. *Grammatica* obsega poglavje o etimologiji (str. 1–71) in skladnji (71–110). O Ramovem latinskem slovničnem delu prim. tudi CTF (2004: 1252) in Padley (1976: 77–94).

¹⁷¹ Opis te slovnice je v poglavju o francoskih slovniceh ljudskih jezikov.

Petrus Ramus, *Grammatica latino-francica* (1590)

Slovnico deli zgolj na etimologijo in skladnjo. Prozodija in pravopis mu ne predstavljata ločenih delov, ampak tečeta skozi vso slovnico »kot kri in duh skozi celo telo« (*ut sanguis et spiritus per universum corpus*).

Največji vpliv je imel Ramus v protestantski Nemčiji.¹⁷² Vendar pa zaradi dejstva, da je Melancthon svojo logiko, ki je bila v splošni rabi na protestantskih univerzah, naslanjal na Aristotela, sčasoma prišlo do trenj med aristotelijanci in ramisti.¹⁷³ Zmagali so aristotelijanci, saj so imeli luteranci ramistične misli za poganjek kalvinizma; luteranci so seveda podpirali Philipa Melancthona, ki je bil sam luteranec.

Mnogo bolj kot na slovniciarstvo je Petrus Ramus sicer vplival na logiko, retoriko in šolstvo nasploh.

***

¹⁷² O tem Padley (1976: 94).

¹⁷³ Ramus je bil namreč naklonjen Platonovi filozofiji »zavoljo njegove preprostosti in uporabne narave njegove dialektike« in je zavračal Aristotelovo teorijo (seveda to ne pomeni, da je ne upošteva). Najbolj očiten napad na Aristotela lahko beremo v delu *Aristotelicae animadversiones*, 1543.

Na koncu moramo omeniti še tri manj pomembna dela, ki so bila tako ali drugače tesno povezana s prostorom, v katerem je deloval Bohorič.

Med prvimi moramo omeniti latinsko slovnico tübinškega profesorja grščine **Martina Crusija** (Crusius/Kraus, 1525–1607), ki je s slovenskimi protestanti gojil redne stike. Leta 1563 je izdal svojo slovnico *Grammatica Latina, cum Graeca congruens*, ki jo je, kakor bomo videli pozneje, v Ljubljani napadel Nikodem Frischlin. Frischlin (1587: a 3a) z zadovoljstvom ugotavlja, da nihče v Ljubljani te slovnice ni poznal, kar je možno, ni pa nujno, da je tudi res, saj so bili v Ljubljani s Frischlinom zelo obzirni.

Zgradba dela je naslednja:¹⁷⁴ Crusijevo posvetilno pismo (3–9), posvetilna pesem (9), navedba vsebine (10). *Quid grammatica et quae eius partes* (11–15). *De etymologia* (14–144): *de nomine* (15–60), *de pronomine* (60–72), *de verbo* (72–128), *de participio* (128–133), *de adverbio* (134–137), *de praepositione* (137–140), *de coniunctione* (140–143), *de interiectione* (143–144). *Examen etymologiae* v vprašanih in odgovorih (145–153). *De syntaxi* (154–189). *Examen syntaxeos* (189–194). *Nomenclatura phrasesque rerum* (195–313). *Formulae loquendi, partes relig. Christianae, precatones* (313–322). *Catalogus* (323–324). Druga knjiga ponovi isto razporeditev, le da bistveno razširjeno. V drugi knjigi so tako na primer dodana poglavja: *de distinctionibus* (421–423), *de Calendis, Nonis et Idibus* (423–436), *numerorum notae et vocabula rei nummariae* (436–438), *de reciprocis* (438–450), *de prosodia* (450–480), *de generibus et scansione versuum* (480–497), *de divisione philosophiae* (497–502). Dva posamezna dela slovnice (1–2) stopnjujeta zahtevnost snovi glede na znanje. Slovnica je sestavljena na način vprašanj in odgovorov. Latinskim odgovorom sledi komentar v nemščini. Po vsebini bistveno ne odstopa od Melanchthona. Besedilo pa ne kaže nobenih posebnih podobnosti z Bohoričem.

Pač pa velja opozoriti na Crusijevo grško slovnico v varianti, kot jo izpričuje izdaja *Puerilis in lingua graeca institutio* iz leta 1560 (Crusius 1560), saj kaže (manjše) podobnosti z Bohoričem v razvrstitvi črk v ortografiji in v določenih rešitvah v preizkusih (*examina*).

Na ljubljanski stanovski šoli so v času Bohoričevega službovanja rabili po Melanchthonovi slovnici oblikovan učbenik *Quaestiones grammaticae* (Schmidt 1963: 47, 49). Ker je bilo takšnih del veliko, bi težko ugotovili, katero verzijo so na stanovski šoli tudi dejansko uporabljali. Tovrstne priredbe so prinašale bistveno skrajšano in poenostavljeno besedilo Melanchthonove MGL¹⁷⁵ in na Bohoričevo slovnico neposredno niso mogle vplivati.

Nikodem Frischlin (Schmidt 1963: 101–103 itd.) je namesto vprašanj iz Melanchthona v svojem šolskem redu uvedel t. i. strassburško gramatiko, delo tamkajšnjega profesorja **Theophila Golija** (Gottlieb Golius; 1528–1600) z naslovom *Educatio puerilis linguae Latinae*. Šolska slovnica v treh delih ima naslednjo zgradbo:¹⁷⁶ *Educationis puerilis pars prima* (mali katekizem) (A 2a–B 4b). *Educationis puerilis linguae Latinae pars prima: inflexiones nominum* (C 1b–D 7b), *pronominum* (D 7b–E 3a), *verborum* (E 3a–H 3b), *participiorum* (H 4a–H 5a). *Educationis puerilis pars altera, continens praecepta Etymologiae* [v vprašanih

¹⁷⁴ Dostopen nam je bil izvod iz leta 1574 (pars prima et altera, Basileae, ex officina Oporiniana).

¹⁷⁵ Gre za t. i. *compendium Wirtembergense*. Dostopen nam je bil izvod *Quaestiones grammaticae ex Philippo Melanthono, in usum tertiae et quartae classis scholarum, Tubingae, ex officina Urlici Morhardi*. Delo ni podpisano. Podobno priredbo z naslovom *Grammatica Philippi Melanthonis, ad usum puerorum in breves interrogationes contracta*, Witerbergae, 1544, je naredil tudi Lucas Lossius (opis dela najdemo v CR 227), vendar nam ni bila dostopna.

¹⁷⁶ Dostopen nam je bil izvod iz let 1583–1584 (*Educationis puerilis linguae Latinae pars prima, duas in partes distributa, [et secunda et tertia] pro Schola Argentinenfi. Excudebat Iofias Rihelius*, 1583 [I] – 1584 [II in III]).

in odgovorih po istem zaporedju] (H 5b–O 4a). Nato se to še enkrat ponovi v novi knjigi: *Educationis puerilis pars altera continens praecepta etymologiae* [v vprašanjih in odgovorih]: 1–188. Ima pa tu še: *de adverbio* (175–178), *de praepositione* (178–180), *de coniunctione* (180–181), *de interiectione* (182), *examen etymologiae* (183–188). *Examen* je napisan v vprašanjih in odgovorih. Besedne analize na zadnjih dveh straneh pa kažejo določeno podobnost z Bohoričem. *Syntaxis Latina sive Educatio puerilis pars tertia* (1–94) vsebuje skladnjo v vprašanjih in odgovorih z običajno razvrstitvijo. Dodana sta: *syntaxis figurata* (76–89) in *examen syntaxeos* (90–94).

Sklanjativam so dodani posamezni primeri s prevodom v nemščino (pribl. po 10 primerov), njihovi nemški prevodi pa ne ustrezajo Bohoričevim v slovarčkih. Najprej so samo sklanjativne tabele s primeri in zelo malo teorije. Ta se nato v drugem delu bistveno razširi in zajame vse znanje, ki ga denimo nudi Melanchthonova slovnica. Tretji del pa obsega skladnjo, spet na ravni Melanchthonove, čeprav so razlike v razporeditvi snovi precejšnje.

Theophilus Golius, *Educationis puerilis linguae Latinae pars prima* (1583)

3.3.5 SLOVNIČARSTVO V BLIŽNJIH EVROPSKIH DEŽELAH V 16. STOLETJU

3.3.5.1 Nemčija

Največjo podobnost s položajem na Slovenskem nam kaže slovnica in odnos do jezika na nemškem prostoru.¹⁷⁷ Podobno kot na Slovenskem tudi jezik na nemškem prostoru v primerjavi s Francijo in Anglijo ni temeljil na politični enovitosti, hkrati pa Nemci niso imeli velikih literatov, ki bi služili kot model za jezik, kakor so jih imeli denimo Italijani.

Zavest o enotnem jeziku je v Nemčiji rastla iz zavedanja o skupni germanski zgodovini in iz raznih teorij o skupnem 'prajeziku', ki ga je na primer uvedel Noetov potomec Askenas po pomešanju jezikov v Babilonu. Poleg tega so v razmišljanju o jeziku v Nemčiji vseskozi prisotni mistični, kabalistični elementi. Ti so postali še posebej izraziti po Luthrovem prevodu Biblije,¹⁷⁸ s katerim je dal nemščini nekak mistični status, podoben statusu, ki so ga imeli trije obstoječi *sveti jeziki*.¹⁷⁹ Tak status je bil podprt tudi teoretično, saj je bil Luther v

¹⁷⁷ Kjer ne navajam drugače, povzeman splošne podatke po Padley (1988: 244–264).

¹⁷⁸ Pred Luthrovo *Biblijo* poznamo še 14 visokonemških prevodov in štiri nizkonemške (Luther je izdal *Novo zavezo* 1522, celotno *Biblijo* pa 1534). Vpliv Luthrove *Biblije* na razvoj nemščine je bil zelo velik.

¹⁷⁹ Prim. Padley (1988: 250–251); Padley (1985: 85–89); podobno tudi Eco (2003: 97, 320). O tem tudi poglavje 5.1.6.

veliki meri zavezan spisom nemških mistikov, hkrati pa je podedoval deloma kabalistično izročilo, ki verjame, da sveti jeziki, še posebej hebrejščina, vsebujejo božje skrivnosti.¹⁸⁰

Podobno, kot je Bohoričeva slovnica tesno povezana z nastajanjem in jezikom Dalmatinove Biblije, tudi nemški slovnice v 16. stoletju stojijo v senci Martina Luthra – nekateri to celo izrecno poudarjajo (npr. Clajus 1578).

V Nemčiji so se še posebej borili proti srednjeveškim slovnice, doktrini modistov, še zlasti pa proti dvema deloma, ki sta bili (razen v Franciji) na črni listi evropskih humanističnih slovnice: *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei in *Graecismus* Evrarda iz Bethune (Évrard de Béthune, Eberhardus Bethuniensis).¹⁸¹ Takšno vzdušje je omogočalo prodor humanističnih idej tudi v razmišljanje o jeziku. Slovnice ljudskega jezika so na nemškem prostoru sicer nastale dokaj pozno, je bilo pa toliko bolj živo latinsko slovnicearstvo. Poleg tega slovnice ljudskega jezika v Nemčiji predstavljajo zgolj zadnjo stopnico v sicer dolgem nemškem izročilu izdaj Donata s primeri, prevedenimi v nemščino.

V 16. stoletju so na nemškem prostoru izšle štiri slovnice nemškega jezika.

[1534]	Valentin Ickelsamer	<i>Ein Teütsche Grammatica [...]</i>	[Augsburg?]
1573	Laurentius Albertus	<i>Teutsch Grammatick oder Sprachkunst. Certissima ratio discendae, augendae, propagandae, conservandaeque linguae Alemannorum sive Germanorum, grammaticis regulis et exemplis comprehensa et conscripta</i>	Augsburg; prva popolna slovnica nemškega jezika
1574	Albert Ölinger	<i>Underricht der Hoch Teutschen Sprach</i>	Strassbourg; ni jasno razmerje z Albertovo slovnico, zelo uporabljana
1578	Johannes Clajus	<i>Grammatica germanicae linguae ... ex bibliis Lutheri Germanicis et aliis eius libris collecta</i>	[Leipzig]; zelo uporabljana, Luthrova nemščina

Dela Alberta (1573), Ölingerja (1574) in Claja (1578) so povezana s skupno odvisnostjo od latinske slovnice Philipa Melanchthona, družji pa jih tudi dejstvo, da rabijo pravila iz latinskih in francoskih slovnice. Kakor ugotavlja Padley (1988: 261), je francoski element še posebej prisoten pri Ölingerju, ki je črpal iz francoskih gramatik, izdanih v Nemčiji in namenjenih nemškimi uporabnikom.

Navedene slovnice so za našo obravnavo še posebej zanimive, saj lahko prav na podlagi primerjave Bohoričeve BH 1584 s temi slovniceami ugotovljamo, v čem pri prirejanju Melanchthona in vpetosti v evropski jezikoslovni prostor Adam Bohorič sledi splošnim tendencam in v čem od njih odstopa.

Pedagog **Laurentius Albertus** (ok. 1540 do ok. 1583; študiral v Wittenbergu) je leta 1573 v Augsburgu izdal prvo nemško slovnico, ki temelji na latinski predlogi: *Teutsch Grammatick oder Sprachkunst*.¹⁸² Glavni vzor za slovnico je nedvomno Melanchthonova

¹⁸⁰ O tem piše Padley (1988: 251).

¹⁸¹ Kot navaja Padley (1988: 245), je bila raba učbenika *Doctrinale* v stolni šoli v Münstru prepovedana že 1480.

¹⁸² Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Müller-Fraureuth 1895).

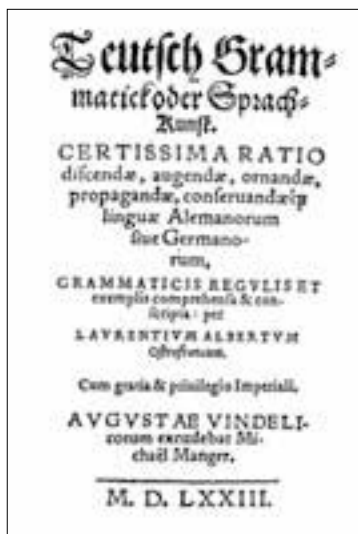

MGL v eni izmed izdaj, CTLF (2004: 3502) pa navaja kot možne vplive še Prisciana, Donata ter Roberta Estinenna. Slovnica je napisana v latinskem jeziku z nemškimi primeri.

Namen slovnice in vzroki za njen nastanek so opisani v posebnem delu uvoda z naslovom *Vtilitas et finis huius Instituti* (Albertus 1573: a 2b–a 6b): sosednja ljudstva želijo znati nemški jezik, ker ga potrebujejo v komunikaciji; mnogi Nemci delajo v govoru slovnične in skladske napake – slovnica pa bi to pomagala odpraviti; mnogi narodi, katerih jezik je zgolj skvarjena oblika latinščine, že imajo slovnico – zakaj je torej ne bi imela še nemščina, ki je *ex se nata* (rojena iz same sebe); če bi imela nemščina že prej slovnico, ne bi bila do te mere razpršena v narečja; nepoznavanje slovnice lahko vodi tudi v nerazumevanje Biblije v nemščini; obramba proti vdoru tujega v nemščino so slovnična pravila; slovnična pravila pa so podana po analogiji z latinskimi, da jih bodo lažje razumeli učenci, ki že znajo latinsko.

Zgradba dela je naslednja: posvetilno pismo in namen slovnice (A 2a–a 7b), *de grammatica* (A 1a–A 3a), *orthographia* (A 3b–C 1b), *figurae dictionum* (C 1b–C 3a), *prosodia* (C 3a–C 5a), *etymologia* (C 5a–M 5a): *articulus* (C 5b–D 2b), *nomen* (D 2b–G 6a), *pronomen* (G 6b–H 3a), *verbum* (H 3b–K 7b), *participium* (K 7b–K 8b), *adverbium* (L 1a–L 8b), *praepositio* (M 1a–M 3a), *coniunctio* (M 3a–M 5a); *syntaxis* (M 5b–N 7b): *syntaxis nominum* (M 5b–M 8a), *constructio nominum cum verbis* (M 8a–N 6a), *adverbium* (N 6a–N 6b), *coniunctio* (N 6b–N 7a), *praepositio* (N 7a–N 7b); *prosodia* [drugič]: *de carminibus*, *de pedibus*, *de quantitate syllabarum*, *de scansione* (N 8a–O 6a).

Notarius publicus Albert Ölinger (2. pol. 16. stol.), najverjetneje pripadnik protestantske vere, je kot rezultat izkušenj in potreb, ki so se pokazale ob poučevanju francoskih veljakov, ki so se želeli naučiti nemško, leta 1574 v Strassbourgu izdal slovnico *Underricht der Hoch Teutschen Sprach*.¹⁸³ Glavni vzor mu je Melanchthonova MGL, Padley (1988: 261) pa navaja kot možne vplive še naslednje francoske slovnice: Pillot 1550 (= 1586), Garnier 1558 (= 1591), Cauchie (*Grammatica Gallica, suis partibus absolutior quam ullus ante hanc diem edideret*, 1570), verjetno tudi Dubois 1531. Zanimivo je tudi razmerje z Alberto-

Laurentius Albertus, *Teutsch Grammatic oder Sprachkunst* (1573)

Albert Ölinger, *Underricht der Hoch Teutschen Sprach* (1574)

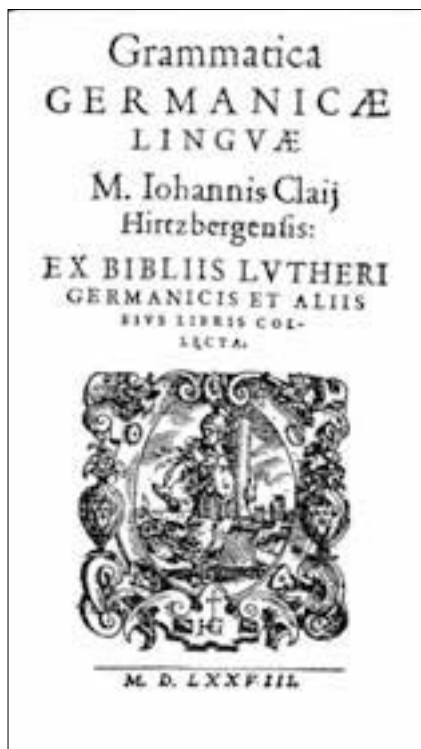
¹⁸³ Uporabljali smo faksimile izdaje z letnico 1574 (ur. Monika Rösing-Hager, 1975). Prim. tudi CTLF (2004: 3503).

vo slovnico, saj je medsebojni vpliv preveč očiten: drug o drugem namreč molčita in trdita, da sta popolnoma izvirna. Vprašanje je le, kdo je prepisoval. Možno bi bilo tudi, da sta uporabljala isti model.¹⁸⁴

Slovnica je napisana v latinskem jeziku z nemškimi primeri. Kar se tiče namena slovnice, Ölinger (1574: *4b) ponavlja prvo in tretjo Albertovo točko (Albertus 1573: a 2b–3b).

Zgradba dela je naslednja: uvod in posvetilo Alberta Ölingerja; *Ioan. Sturmii sententia, de cognitione et exercitatione linguarum nostri seculi* (*2a–*8a); *literae* (1–22); *etymologia* (23–171): *partes orationis* (23), *articulus* (24), *nomen* (25–82), *pronomem* (83–94), *verbum* (94–154), *participium* (155–157), *adverbium* (157–166), *praepositio* (166–169), *conjunctio* (170–171), *interiectio* (171); *syntaxis* (172–192): *constructio nominum* (172–176), *constructio verborum* (176–182), *constructio participiorum* (182–183), *constructio pronominum* (183–184), *constructio adverbiorum* (184–186), *constructio praepositionum* (187–190), *constructio conjunctionum* (190–192); *prosodia* (192–201).

Ölingerjevo slovnico so veliko uporabljali po celi protestantski Nemčiji (Padley 1988: 262), verjetno tudi zato, ker je pisana s poslušom za dejanske potrebe tedanjih bralcev in učencev.

Johannes Clajus, *Underricht der Hoch Teutschen Sprach* (1578)

Šolnik in slovníčar **Johannes Clajus** (1535–1592; Johann Klaj; študiral v Leipzigu in Wittenbergu) je leta 1578 v Leipzigu izdal slovnico *Underricht der Hoch Teutschen Sprach*.¹⁸⁵ Tudi njemu je glavni vzor Melanchthonova MGL, gotovo tudi Donat, verjetno pa je poznal tudi svoja predhodnika (Alberta in Ölingerja). Od vseh nemških slovníc kaže največ skupnih potez z Bohoričevim BH 1584. Slovnica je napisana v latinskem jeziku z nemškimi primeri. Kakor izvemo iz uvoda (Clajus 1578:)(2a–)(8b), je glavni namen slovnice kodifikacija jezika Luthrove Biblije.

Zgradba dela je naslednja: uvod)(2a–)(8b), *de grammatica* (1), *orthographia* (1–10), *prosodia* (10–15), *etymologia* (15–211): *articulus* (16–18), *nomen* (18–81), *pronomem* (81–93), *verbum* (93–186), *participium* (186–188), *adverbium* (188–198), *coniunctio* (198–200), *praepositio* (200–211); *syntaxis* (213–257): *articulorum* (213–215), *nominum* (215–226), *pronominum* (226–229), *verborum personalium* (229–243), *verborum impersonalium* (243–245), *participiorum* (245–246), *adverbiorum* (246–248), *conjunctionum* (249–252), *praepositionum* (252–256), *appendix* (256–257); *de metaplasmis seu figuris orthographicis* (258–261); *de ratione carminum*

¹⁸⁴ O sporu več v Jelinek (1913: 65–66 [1. knjiga]).

¹⁸⁵ Uporabljali smo faksimile omenjene izdaje (ur. Rössing-Hager 1973). Prim. tudi CTLF (2004: 3504).

veterum apud Germanos (261–272; metrika starih nemških besedil); *de ratione carminum nova* (272–279; nova metrika).

Kot poudarja Padley (1988: 263–264), je Clajeva slovnica zelo pomembna za uveljavitev Luthrove nemščine. Veliko so jo uporabljali predvsem v srednji Nemčiji pa tudi drugod. Zadnjo izdajo je doživela še leta 1720.

Četrta, po letnici nastanka prva nemška slovnica **Valentina Ickelsamerja** (ok. 1500 do ok. 1541) *Ein Teütsche Grammatica*, ki je nastala okrog leta 1534, za nas nima posebnega pomena, saj je bil njen vpliv zaradi majhnega odmeva v 16. stoletju zanemarljiv.¹⁸⁶ Kakor lahko razberemo iz uvoda, je Ickelsamer kritičen do prevodov Donata iz 15. stoletja in odklanja prevajanje latinskega modela slovnice v nemščino (Ickelsamer 1534: a 2a–a 3b). Njegov cilj je predvsem verske narave: naučiti čim večjo množico ljudi brati Biblijo in se s tem vključiti v aktualne verske razprave.¹⁸⁷

Od obravnavanih nemških slovničarjev se Ickelsamer ločuje predvsem po tem, da meni, da se rojenim govorcem ni treba učiti paradigem, ampak jim zadostuje prikaz, kako govoriti in pisati slovnico (v tem je mnogo pred svojim časom; Ickelsamer 1534: a 1b). Zato je njegova slovnica precej retorična: slovnična pravila uči s primeri.

Štirideset strani slovnice posveti črkam in pravopisu, pet pa ločilom, tako da mu ostane samo osem strani za obdelavo »nemških besed«.

3.3.5.2 Francija

Francosko slovničarstvo¹⁸⁸ je lahko imelo na Slovenskem zgolj posreden vpliv, kljub temu pa je njegovo poznavanje koristno za sam vpogled v razumevanje evropske misli o jeziku.

Medtem ko so v Nemčiji v 16. stoletju nastale štiri nemške slovnice v pravem pomenu besede, je v Franciji nastalo približno 35 gramatik in pravopisnih razprav (v Italiji pa denimo kar okrog 60). Tudi v Franciji niso imeli klasične književnosti v ljudskem jeziku (kakršno so v Italiji pisali Dante, Petrarka in Boccaccio), je pa bilo v primerjavi z nemščino ali slovenščino nekoliko lažje oblikovanje jezikovne norme, saj jo je narekovala politična avtoriteta.

Podobno kot je bila na slovenskem prostoru slovenščina v razmerju do nemščine in latinščine, je bil francoski jezik na francoskem prostoru v podrejenem položaju glede na latinščino. Nekateri so celo menili (Padley 1988: 320), da je nemogoče, da bi kdaj postal prenosnik znanosti in kulture.

Kljub vsemu pa situacije ne moremo v celoti primerjati s slovensko. V času, ko so pisali ljudske slovnice francoščine, je bila obramba francoščine predvsem boj proti diglosiji, proti položaju, ko so bili nižji tipi pisanja v francoščini, resnejša znanost pa v latinščini.

Za razliko od Nemčije v Franciji ni tako močne opozicije proti srednjeveškim slovničarskim metodam: popravljene verzije dela *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei se pojavlja-

¹⁸⁶ Ohranjen imamo denimo en sam izvod prve izdaje (faksimile v: Fechner 1972).

¹⁸⁷ To je še posebej razvidno iz uvoda v njegov abecednik *Die rechte weis aufs kürztzift lefen zu lernen* (1527: a 2a–a 5a), katerega faksimile je tudi dostopen v Fechner (1972). O Ickelsamerju tudi Padley (1988: 256–257) in CTLF (2004: 3501).

¹⁸⁸ Kjer ne navajam drugače, povzemam splošne podatke o francoskem slovničarstvu po Padley (1988: 319–487).

jo vse do 1540; seveda pa lahko opazujemo tudi močen prodor Perottijeve in Sulpicijeve slovnice.¹⁸⁹

Težnja po iskanju podobnosti ljudskega jezika z latinščino, ki jo lahko opazujemo po celotni Evropi, je močno prisotna tudi v prvih slovnicaх francoščine. Naslonitev slovnice na latinsko slovnicařsko izročilo je bila v izhodišču tudi najlažja, saj je vsak učenec poznal vsaj Donatovo *Ars minor*.

1533	Charles de Bovelles	<i>Liber de differentia vulgarum linguarum, et Gallici sermonis varietate</i>	Pariz; ni slovnica; francoščina se mora zgledovati v slovnici po latinščini
1531	Jacques Dubois	<i>In linguam Gallicam isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis et Latinis auctoribus</i>	Pariz; obširni obravnavi fonetike in etimologije sledi prva francoska slovnica v pravem pomenu besede; skladnje ni
1544	Jean Drosée	<i>Grammaticae quadrilinguis partitiones</i>	Pariz; slovnica latinščine, grščine, hebrejščine in francoščine
1550	Louis Meigret	<i>Le Tretté de la grammere françoeeze</i>	Pariz; odmik od latinskega modela, skuša temeljiti na rabi
1557	Robert Estienne (Robertus Stephanus)	<i>Traicté de la grammaire françoise</i>	Pariz; posnetek Duboisa in Meigreta; tudi v latinski verziji
1562/ 1572	Pierre de la Ramée	<i>Gramerę / Grammaire / Grammatica Latino-francica</i>	strogo strukturirana slovnica

Kot tipičen prikaz tovrstnega načina razmišljanja velja omeniti *Liber de differentia vulgarum linguarum, et Gallici sermonis varietate* izpod peresa **Charlesa de Bovellesa** (Pariz, 1533),¹⁹⁰ ki sicer ni slovnica v klasičnem pomenu besede. Latinščina je, kot pravi Bovelles (Bouvelles, Bouvillius), imuna na spremembe in stabilna proti francoščini, ki je razdeljena na narečja, nestabilna in ne more služiti kot model. Zato lahko samo latinščina predstavlja model za slovnico francoščine.

Jacques Dubois (Jacobus Sylvius Ambianus), zdravnik in slovnicař (1489–1555), je 1531 v Parizu izdal prvo francosko slovnico v pravem pomenu besede z naslovom *In linguam Gallicam isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis et Latinis auctoribus*.¹⁹¹ Ta gramatika se je pojavila ravno v času, ko je izpričanih več izdaj latinskih slovnice. V Parizu je bilo med letoma 1500–1530 natisnjenih po nekaterih štetjih nič manj kot 82 slovnice klasičnih jezikov. Gre za različna dela avtorjev, kot so Despauterius, Valla, Melanchthon, Erasmus, Manutius, Sulpitius, Nebrija in seveda Donat ter Priscian. Najbolj razširjen je bil Despauterius. Je pa Dubois gotovo poznal tudi Linacrovno delo *De emendata structura Latini sermonis* (1527). V uvodu navaja vrsto latinskih antičnih in humanističnih slovnice, sledi pa tradiciji francoskih *donatov*.

¹⁸⁹ O zadnjih dveh slovnicaх gl. poglavje 3.3.4.

¹⁹⁰ Delo nam je bilo dostopno v tej izdaji (107 strani). V prvem delu se ukvarja »z napakami ljudskih jezikov«, kjer podaja nekakšno primerjavo nekaterih evropskih jezikov ter pregled posameznih samoglasnikov in soglasnikov (5–47); nato sledijo po abecedi francoske besede, ki imajo latinski ali grški izvor (48–90); nato *de hallucinatione* (spet izvor določenih poimenovanj in spremembe glede na grščino/latinščino; str. 91–107). Prim. Padley (1988: 330–331).

¹⁹¹ Delo nam je bilo dostopno v omenjeni prvi izdaji. Prim. tudi Padley (1988: 332–333).

Večina dela je posvečenega zgodovinski obravnavi fonetike in etimologije (v današnjem smislu), nato sledi obravnava delov govora: *Grammatica Latino-Gallica*. Delo je napisano v latinščini. Zgradba dela je naslednja: posvetilo kraljici, nagovor bralca, *errata, notae literarum* (a 1b–a 8b); *isagoge* (uvod v francosko fonetiko); *grammatica latino-gallica* (90–159): *nomen* (90–105); *pronomem* (105–113), *verbum* (113–139), *adverbium* (140–149), *participium* (150–151), *conjunctio* (152–154), *praepositio* (154–159), *interiectio* (159).

Duboisova slovnica je imela precejšen vpliv na druge francoske slovnice (npr. Meigret, Estienne). Za našo obravnavo je Dubois pomemben predvsem kot predstavnik slovničarjev, ki so si zaradi želje, da bi se prilagodili latinski shemi, celo pripravljali izmišljati nenavadne oblike tako v slovnici kakor pravopisu. Srečuje pa se, kakor priznava (Dubois 1531: a 4a), z velikimi težavami, kako najti *ratio* francoščine, kako najti slovnicihna pravila v pravem pomenu besede: kako torej vpreči francoščino v (latinska) pravila.

Na latinski model se naslanja tudi **Jean Drosée** v svojem delu *Grammaticae quadrilinguis partitiones*,¹⁹² izdanem 1544 v Parizu. Gre za slovnico latinščine, grščine, hebrejščine in francoščine: ta je podana v francoskem jeziku. V veliki meri temelji na Duboisu, skladnja se naslanja na Linacrovo.

Določen odmik od latinskega modela predstavlja slovnica z naslovom *Le Tretté de la grammere françoeeze*,¹⁹³ ki jo je 1550 v Parizu izdal **Louis Meigret** (ok. 1500 do ok. 1558). Delo je napisano v francoščini in skuša temeljiti na rabi, kljub temu je očiten vpliv Prisciana in francoskih predhodnikov. Zgradba dela je naslednja: uvod bralcu (4–7), samoglasniki, soglasniki, deli govora, člen (8–27), ime (28–62), zaimek (62–82), glagol in deležnik (82–160), predlog (160–169), prislov (169–176), veznik (176–178), medmet (178–179), naglas in intonacija (179–190), ločila in skladenjske opombe (190–196).

Slovnicar, slovaropisec in izdajatelj **Robert Estienne**¹⁹⁴ je že leta 1540 v Parizu izdal osemstransko knjižico o sklanjanju, 1557 pa še slovnico francoskega jezika *Traicté de la grammaire françoise*¹⁹⁵ (najprej v francoskem, nato še v latinskem jeziku). V uvodu ute-

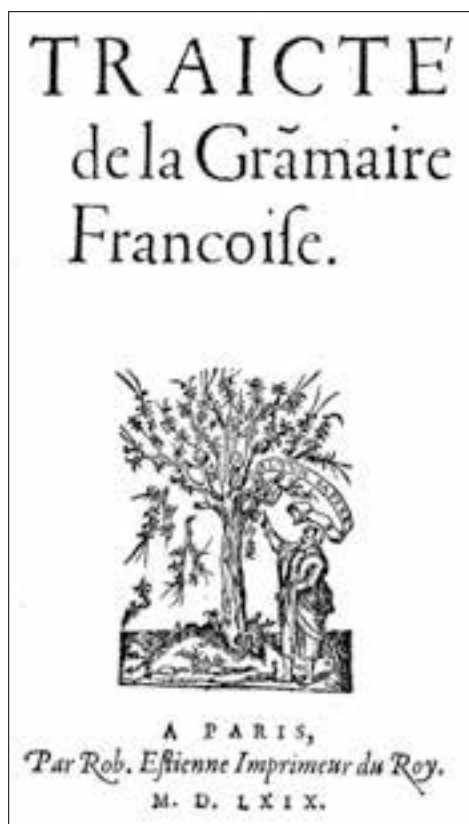
Jacques Dubois, *In linguam Gallicam isagoge* (1531)

¹⁹² Slovnice nismo imeli na voljo. Podatki so povzeti po Padley (1988: 334).

¹⁹³ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Foerster 1888). Prim. tudi Padley (1988: 334–335) in CTLF (2004: 2205).

¹⁹⁴ Pomembnejši od Roberta je njegov brat Henri, ki ni napisal nobene slovnice, je pa zelo vplival na francosko misel o jeziku s svojim razmišljanjem o vzporednosti in sorodnosti francoščine z grščino. Takšna sorodnost naj bi dvigala francoščino po pomembnosti nad ostale jezike, ki se z grščino manj ujemajo, celo nad latinski jezik. To se še posebej kaže v delu *Traicté de la conformité du language François avec le Grec* (1565) in v grško-francoskem *Thesaurus Graecae linguae* (1572). O tem več Padley (1988: 343).

¹⁹⁵ Dostopna nam je bila francoska izdaja iz leta 1569: *Traicté de la grammaire françoise*, Pariz. Prim. Padley (1988: 339–340) in CTLF (2004: 2207).

Robert Estienne, *Traicté de la grammaire française* (1569)

Petrus Ramus, *Grammatica latino-francica* (1590)

meljuje svojo slovnico s tem, da sta njegov pravopis in jezik ustreznejša kot pravopis pri Meigretu ali jezik pri Duboisu. Kljub temu pa gre pri slovnici v veliki meri prav za posnetek omenjenih dveh slovnici. Zgradba dela je naslednja: uvod (3–4), črke, zlogi, besede, stavki (5–15), ime (15–21), člen (21–24), zaimek (24–37), glagol (37–82), deležnik (82–84), prislov (84–96), veznik (96–98), predlog (98–101), medmet (102–103), »spremembe črk v latinskih besedah glede na francoske« ipd. (103–128).

Na tem mestu moramo omeniti še dve slovnici **Petra Rama**¹⁹⁶ (Petrus Ramus, Pierre de la Ramée): *Gramere* (1562) z bolj znano in razširjeno prenovljeno izdajo *Grammaire* (1572)¹⁹⁷ v francoščini in njen latinski prevod *Grammatica latino-francica*.¹⁹⁸ Ramus je poznal domala vse francoske predhodnike (Dubois, Meigret, Estienne, Pillot, Garnier, Cauchie; omenja tudi druge), poleg tega je gotovo nanj vplival Platonov in Varonov princip dihotomije.

Zgradba (za našo obravnavo zanimivejšega) latinskega prevoda je naslednja: uvod in posvetila (*2a–*8b), *vocales, semivocales, mutae, syllabae, accentus et apostrophos* (1–

¹⁹⁶ O Ramu gl. tudi poglavje 3.3.4.

¹⁹⁷ Druga izdaja (Pariz, 1572) nam je bila dostopna v posnetkih v elektronski obliki na gallica.bnf.fr. Prav tako tudi njen ponatis iz 1587 (Pariz). Prva izdaja nam ni bila dostopna, je pa sila redka. O Ramu tudi CTLF (2004: 2209, 2211).

¹⁹⁸ Dostopna nam je bila druga (komentirana) izdaja iz leta 1590, izdana v Frankfurtu.

32); *nomen* (32–45), *pronomen* (45–47), *verbum* (48–69), *adverbium* (69–72), *conjunctio* (73–74); *syntaxis* (skladnja vseh delov govora) (75–126); *de ratione Francicorum versuum in rhythmis atque metro* (127–137).

Ramova slovnica je strogo strukturirana, snov pa predstavljena v uvodnih grafih z binarno delitvijo.

Posebej moramo omeniti še francoske slovnice, namenjene nemškemu bralstvu. Te so vsebovale (kakor domala vse slovnice od Ramove *Grammaire* pa vse do Port-Royala) zelo malo novega, sploh pa ne kake pomembnejše jezikovne teorije. Njihova raven ni več akademska; večina jih je usmerjena zgolj k osnovnim pedagoškim ciljem in ne vsebujejo nikakršne pomembnejše jezikovne teorije.

1550	Jean Pillot	<i>Gallicae linguae institutio</i>	Pariz; najbolj brana francoska slovnica v 16. stoletju; vzor nemškim slovniciam francoščine
1558	Jean Garnier	<i>Institutio Gallicae linguae in usum juventutis Germanicae, ad illustrissimos juniores Principes, Landtgravios Hessiae, conscripta</i>	Ženeva; namenjena njegovim nemškim učencem; protestantski begunec, kalvinist
1570	Antoine Cauchie	<i>Grammatica Gallica, suis partibus absolutior quam ullus ante hanc diem edideret</i>	Pariz; precej »strukturalističen« pristop k obravnavi snovi, več skladnje, a še vedno naslonjen na latinščino

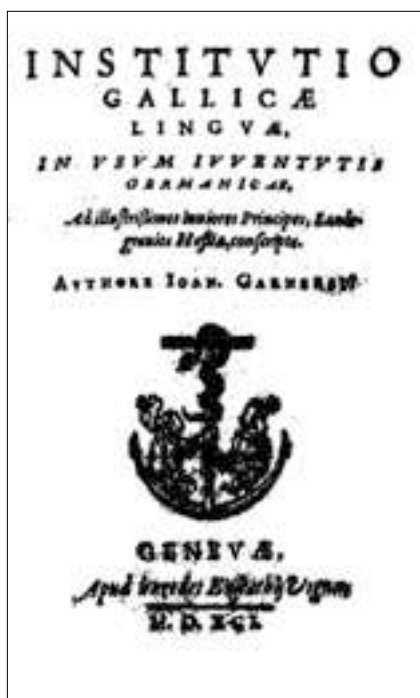

Jean Pillot, *Gallicae linguae institutio* (1586)

Na prvem mestu moramo tako po letnici kakor tudi po pomembnosti omeniti slovnico **Jeana Pillota** (?–1592) *Gallicae linguae institutio* iz leta 1550.¹⁹⁹ Izšla je v več izdajah (največkrat v Parizu) in je imela gotovo več bralcev kot katerakoli francoska slovnica v 16. stoletju. Predstavljala je tudi vzor mnogim nemškim slovniciam francoščine. Vzore bi lahko iskali pri R. Estiennu, Donatu, Duboisu in Palsgravu. Zgradba slovnice je naslednja: posvetilo in uvod (3–18), *literae* (19–52), *partes orationis: articulus* (52–57), *nomen* (57–89), *pronomen* (89–122), *verbum* (122–285), *participium* (286–293); *partes orationis indeclinabiles: adverbium* (294–362), *praepositio* (362–450), *conjunctio* (450–464).

Za nas je slovnica zanimiva predvsem zato, ker kaže na nekatere modele prirejanja latinske slovnice v slovnico ljudskega jezika, ki jih je rabil tudi Bohorič (npr. upoštevanje latinskega izhodišča pri prislovih, predlogih in veznikih).

¹⁹⁹ Dostopen nam je bil natis iz 1586 (Lugduni, apud Benedictum Rigaudum), ki pa se bistveno ne razlikuje od prvega natisa. Prim. tudi Padley (1988: 348) in CTLF (2004: 2206).

Jean Garnier, *Institutio Gallicae linguae* (1591)

Jean Garnier (ok. 1510–1574), teolog, pridigar in slovnikař, kalvinist v sporu z luteranci, je kot begunec v Ženevi 1558 izdal slovnico *Institutio Gallicae linguae in usum juventutis Germanicae, ad illustrissimos juniores Principes, Landtgravios Hessiae, conscripta*,²⁰⁰ ki jo je namenil svojim nemško govorečim učencem. Slovnica je napisana v latinščini s francoskimi primeri in je doživela več ponatisov. Zgradba slovnice je naslednja: uvodno pismo in pesem (*2a–*4b); *litterae* (1–5); *partes orationis: nomen* (6–17), *pronomem* (17–34), *verbum* (34–66), *participium* (66–69), *adverbium* (69–71), *praepositio* (71–73), *conjunctio* (73–74), *interiectio* (74–75); *syntaxis* (76–78).

V skupino slovníc, namenjenih nemškemu bralstvu, sodi tudi *Grammatica Gallica, suis partibus absolutior quam ullus ante hanc diem edideret* (Pariz, 1570), ki jo je napisal francoski slovnikař in učitelj **Antoine Cauchie** (ok. 1530 do ok. 1600). Od ostalih dveh se razlikuje predvsem po tem, da kot metajezik poleg latinščine uporablja tudi nemščino. Na slovnico so verjetno vplivali Meigret, Ramus in H. Estienne. Razvidna je tudi naslonitev na latinsko slovnikařsko izročilo.

Zgradba slovnice je naslednja:²⁰¹ uvodno pismo, epigrami in uvod (f. 1–f. 7); *orthographia* (1a–12a), *etymologia* (12b–86a): *articulus* (12a–15a), *nomen* (15a–27a), *pronomem* (27a–34a), *verbum* (34a–67b), *participium* (68a–69a), *praepositio* (69a–76a), *adverbium* (76a–83b), *conjunctio* (84a–84b), *interiectio* (85a–86a); *syntaxis* (86a–110b). Slovnica je skrbno strukturirana in vsebuje več skladnje kot z njo primerljive slovnice.

Slovnice za praktično rabo, napisane v francoščini, so za našo raziskavo manj zanimive. Po vsebini so si precej podobne, večkrat je praktično nemogoče določiti, kdo je povzemał po kom. Nekaj tipičnih primerov:²⁰²

1557	Gabriel Meurier	<i>La Grammaire françoise !..!</i>	Antwerpen
1566	Gérard du Vivier	<i>Grammaire françoise</i>	Köln
1586	Jean Bosquet	<i>Elemens ou Institutions de la langue françoise !..!</i>	Mons

Omeniti moramo tudi slovnice francoščine izpod peresa tujcev.²⁰³ Med njimi sta pomembnejši dve slovnici angleških avtorjev:

²⁰⁰ Delo nam je bilo dostopno v izdaji iz 1591. Prim. tudi Padley (1988: 348–349) in CTLF (2004: 2208).

²⁰¹ Delo nam ni bilo dostopno. Podatke navajamo po CTLF (2004: 2210) in Padley (1988: 350–351).

²⁰² Več o njih Padley (1988: 352–353).

²⁰³ Več o njih Padley (1988: 354–362).

1530	John Palsgrave	<i>Lesclarcissement de la langue francoyse*</i>	London; obširna slovnica, naslonjena na latinski model
1532	Giles Du Wes (= Dewes)	<i>An Introductorie for to lerne to rede, to pronounce, and to speake Frenche trewly</i>	London; tekmeč Palsgrava

* Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji iz leta 1852 (ur. F. Génin), ki obsega kar 1233 strani.

3.3.5.3 Italija

Italijansko slovníčarstvo²⁰⁴ je od vseh treh, ki jih v tem pregledu natančneje obravnavamo, najdlje odmaknjeno od Bohoričeve slovnice. Vse od izdaje slovitega dela Lorenza Valle *De linguae Latinae elegantia* iz leta 1471 se je slovníčarstvo v Italiji vrtelo predvsem okrog retorike. Zaznamovanost slovníc z retoriko je tako domala splošna značilnost italijanskih slovníc latinščine in italijanščine v 16. stoletju. Pomembna ločnica med Italijani in ostalimi narodi je tudi dejstvo, da so imeli pred nastankom vernakularnih slovníc v 16. stoletju že bogato izročilo literature v ljudskem jeziku (Dante, Petrarca, Boccaccio). Poleg tega so se še mnogo bolj kot v ostalih romanskih državah ukvarjali z vprašanjem razmerja med ljudskim jezikom in latinščino.²⁰⁵ Eno od značilnosti italijanskih slovníc je tudi, da so vse napisane v italijanščini, ne pa v latinščini, kar je drugod prevladujoča težnja. Hkrati pa v Italiji v nasprotju na primer z renesančno Anglijo ali Francijo ni bilo centra, ki bi izpostavil posamezno narečje. V Italiji so si nasproti stale mestne državnice s številnimi različnimi narečji.

Prva slovnica italijanskega jezika (ki pa je bila prvič natisnjena šele na začetku 20. stoletja) je že omenjena *Grammatica della lingua toscana* oziroma *Grammatichetta vaticana* Leona Battiste Albertija (**Leon Battista Alberti**), napisana med letoma 1437 in 1441 in ohranjena v enem izvodu v knjižnici Biblioteca Apostolica Vaticana v Rimu.²⁰⁶ Slovnica najprej obravnava črke, nato pa po klasičnem zaporedju ime, zaimek, glagol, predlog, prislov, medmet, veznik. Sledi nekaj besed o izgovorjavi in solecizmih v govorjenem jeziku ter sklep. Slovnica ni imela posebnega vpliva, saj ni bila dovolj razširjena, tako da je vrsto let veljala za prvo italijansko slovnico Fortunieva slovnica (1516).

Eno glavnih vprašanj, ki so zanimala avtorje italijanskih slovníc, je bilo *Questione della lingua*, vprašanje o tem, katero narečje vzeti za osnovo italijanske slovnice. V grobem se v strokovni literaturi (Padley 1988: 22) navajajo štirje poglavitni tokovi, od katerih so bili

²⁰⁴ Kjer ne navajam drugače, povzemam splošne podatke o italijanskem slovníčarstvu po Padleyju (1988: 5–153).

²⁰⁵ Padley (1988: 16) povzema 5 faz v razvoju pogleda na »živi jezik« v Italiji, kakor jih je opisal Faithfull (1953: 286): a) zgodnja faza, v kateri se pojmuje ljudski jezik kot prvotni naravni jezik, ki obstaja *ab initio*, latinščina pa kot njegova sekundarna umetna izpeljava; ta faza je zastopana v Dantejevem delu *De vulgari eloquentia*; b) italijanščina in latinščina sta soobstajali na različnih ravneh *ab antiquo*, s tem da so italijanščino govorili nižji sloji; to fazo predstavlja L. Bruni v svojem delu *Le vite di Dante e del Petrarca*, napisanem 1436; c) italijanščina se je razvila iz latinščine skozi proces *alteratio* in je v bistvu skvarjena oblika latinščine; to fazo predstavljata Biondo in Alberti; č) italijanščina je nova tvorba, nastala skozi *generatio* prek skvarjene latinščine; to fazo predstavljajo npr. Machiavelli, Bembo (1525), Castiglione (1528); d) izpopolnitev teorije o »*generatio*« pripelje do pogleda na latinščino kot mrtvi jezik in novo ustvarjeno italijanščino kot živi jezik.

²⁰⁶ Delo nam je bilo dostopno v prepisu na www.liberliber.it. Prim. tudi CTLF (2004: 3201).

trije tudi slovničarsko produktivni.²⁰⁷ Na tej podlagi navajamo v našem pregledu temeljna slovnična dela v 16. stoletju.

a) Branilci arhaizirane oblike toskanščine

Ozirali so se k delom Danteja, Petrarke in Boccaccia ter v njih videli model za knjižni jezik. Ta tok je imel v poznejšem času tak vpliv tudi zato, ker od konca 16. stoletja ni bilo avtorjev, ki bi lahko enakovredno parirali nekdanjim velikanom.

1516	Giovanni Francesco Fortunio	<i>Regole grammaticali della volgar lingua</i>	Ancona; dolgo veljala za prvo slovnico
1525	Pietro Bembo	<i>Delle Prose nelle quali si ragiona della volgar lingua</i>	Benetke; mnogo bolj retorična od Fortunio, širše vplivna, avtorje 13. stol. primerja s Ciceronom
1549	Rinaldo Corso	<i>Fondamenti del parlar thoscano</i>	Benetke; prva slovnica, ki ima retorične figure predstavljene ločeno
1550	Lodovico Dolce	<i>Osservationi nella volgar lingua</i>	Benetke; prevod Donata z opazkami iz Bembo, Fortunio in s celimi poglavji iz Corsa.
1563	Lodovico Castelvetro	<i>Giunta fatta al ragionamento degli articoli et de' verbi di Messer Pietro Bembo</i>	Modena; večina njegovega dela je sicer izgubljena
1555–1570	Girolamo Ruscelli	<i>De' Commentarii della lingua italiana</i>	Benetke; Bembov vpliv
1575–1576	Leonardo Salviati	<i>Regole della toscana favella</i>	Benetke; Bembov vpliv

Zgodnje italijanske slovnice so v pristopu bolj podobne latinski *grammatica exegetica*, ki se ukvarja z rabo jezika pri pesnikih in retorjih, kakor latinski *grammatica methodica*, ki se ukvarja s slovnično teorijo. Kljub temu pa so ohranile osnovno shemo in večino izrazja latinskih slovnice. Modeli za te slovnice so bile naslednje latinske slovnice (Padley 1988: 55): Guarino Veronese: *Regulae grammaticales* (napisano pred 1480); Niccolò Perotti: *Rudimenta grammatices* (napisana ok. 1464, prvi natis v Rimu 1473); Sulpicij (Sulpitius Verulanus): *Grammatica* (prvič izdana 1475).

Italijanski humanist **Giovanni Francesco Fortunio** (ok. 1470–1517) je 1516 v Anconi izdal slovnico *Regole grammaticali della volgar lingua*, ki je dolgo veljala za prvo italijansko slovnico. Kot ideal je postavil arhaični jezik Petrarke, Danteja in Boccaccia, in sicer predvsem zato, ker je nespremenljiv in se v njem lažje poišče pravilnost kakor v spreminjajočem se ljudskem govornem jeziku. Zgradba slovnice je naslednja:²⁰⁸ *nomi* (1a–6b), *pronomi* (6b–14b), *verbi* (14b–22b), *avverbi* (22b–29a), *libro secondo: ortografia* (29b–47a).

²⁰⁷ Slovnice ni ustvaril tok intelektualcev, ki so nasprotovali toskanski normi, a so imeli kljub temu arhaizirajoče nazore (glavni predstavnik je Girolamo Muzio z delom *La Varchina*, ki je leta 1573 izšlo v Firencah).

²⁰⁸ Delo nam ni bilo dostopno. Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3202) in AdC. Prim. tudi Padley (1988: 54–55).

Giovanni Francesco Fortunio, *Regole grammaticali della volgar lingua* (1516)

Pietro Bembo, *Le prose del Bembo* (1548)

Pietro Bembo (1470–1547) je 1525 izdal v Benetkah slovnico *Delle Prose nelle quali si ragiona della volgar lingua*.²⁰⁹ Slovnica je mnogo bolj retorična od Fortunio in je bila vplivna predvsem zaradi splošnih nazorov o jeziku, ne pa toliko jezikovnoteoretično. Avtor je 13. stol. primerja s Ciceronom v latinščini, Cicero pa mu pomeni glavni model za način pisanja. Bembo je s svojim delom tako rekoč prvi uzakonil toskanščino (florentinščino) kot osnovo za italijanski knjižni jezik.²¹⁰

Rinaldo Corso je 1549 v Benetkah izdal slovnico *Fondamenti del parlar thoscano*,²¹¹ ki se nekoliko bolj naslanja na latinsko slovnicaško izročilo, zgleduje pa se tudi po Bembo in Fortunio. Novost je po Padleyju (1988: 69) predvsem jasna ločitev na posamezna poglavja in ločena obravnava retoričnih figur.

Lodovico Dolce, polihistor iz Benetk, je tam leta 1550 izdal tudi slovnico *Osservationi nella volgar lingua*.²¹² Temelji na latinskem slovnicaškem izročilu, predvsem na Donatu, z

²⁰⁹ Delo nam je bilo dostopno v prepisu na www.liberliber.it. Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3203) in AdC. Prim. tudi Padley (1988: 56–57).

²¹⁰ O tem prim. Skubic (2002: 61–63).

²¹¹ Delo nam razen poglavja o zaimku, naslovnice in kazala na AdC ni bilo dostopno. Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3205) in AdC.

²¹² Delo nam je bilo dostopno v izdaji iz leta 1558 (Benetke). Natančen popis prinašata CTLF (2004:

Rinaldo Corso, *Fondamenti del parlar thoscano* (1549)

Lodovico Dolce, *Osservationi* (1558)

opazkami iz Bemba ter Fortunia ter s celimi poglavji iz Corsa. Prva knjiga prinaša klasična uvodna poglavja (glas, črka itd.) ter etimologijo oziroma »*regole della volgar Grammatica*« (17–126), druga knjiga ortografijo (127–156), tretja govori o ločilih (157–186), četrta pa o poeziji, metriki, rimah itd. (187–240).

Lodovico Castelvetro (1505–1571) je 1563 v Modeni izdal slovnico *Giunta fatta al ragionamento degli articoli et de' verbi di Messer Pietro Bembo*.²¹³ Gre za slovnico, osredotočeno na člen (ki obsega približno četrtno slovnice) in glagol (ostale tri četrtine). Delo je zbudilo večje zanimanje šele v 18. stoletju.

Velik vpliv Bembove slovnice lahko opazujemo tudi v delu *De' Commentarii della lingua italiana*,²¹⁴ ki ga je med letoma 1555 in 1570 napisal **Girolamo Ruscelli** in je bilo posthumno izdano 1581 v Benetkah. Podobno lahko Bembov vpliv zasledujemo v slovnici

3206) in AdC. Prim. tudi Padley (1988: 69–70).

²¹³ Delo nam ni bilo dostopno. Natančen popis prinaša CTLF (2004: 3208). Prim. tudi Padley (1988: 71–73).

²¹⁴ Delo nam ni bilo dostopno. Natančen popis prinašajo CTLF (2004: 3210), AdC in Padley (1988: 73–75).

Girolamo Ruscelli, *Commentarii della lingua italiana* (1581)

Regole della toscana favella,²¹⁵ ki jo je v Benetkah med letoma 1575–1576 napisal **Leonardo Salvati**. To kratko v rokopisu ohranjeno delo ima klasično zgradbo: ime (153–155), člen (155–156), zaimek (156–158), glagol (158–181), deležnik (181–185), gerundij (184–185); zelo na hitro obdela: predlog, prislov, veznik in medmet (185–186).²¹⁶

b) Zagovorniki moderne, nearhaizirajoče toskanščine

Ti avtorji so ločevali med jezikom kot orodjem za literaturo in med jezikom kot socialnim orodjem za govorno sporazumevanje.

1551	Pierfrancesco Giambullari	<i>De la lingua che si parla e scrive in Firenze (Regole della lingua fiorentina)</i>	Firence; slovnica, naslonjena na latinski model, predvsem na Linacrovno delo <i>De emendata structura</i> , 1524
------	---------------------------	---	--

Edini slovnicař²¹⁷ med njimi je bil **Pierfrancesco Giambullari** (1495–1555), ki je leta 1551 v Firencah izdal slovnico *De la lingua che si parla e scrive in Firenze (Regole della*

²¹⁵ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Antonini Renieri 1991). Natančen popis prinaša CTLF (2004: 3209). Prim. tudi Padley (1988: 76–85).

²¹⁶ Od istega avtorja lahko omenimo še slovnico delo *Avvertimenti della lingua sopra il Decamerone* v dveh knjigah, ki je izšlo v Benetkah (1584) in Firencah (1586). Drugi pomembnejši spisi o jeziku, ki spadajo v to skupino, so naslednji: Niccolò Liburnio: *Tre fontane ... sopra la grammatica, et eloquenza di Dante, Petrarca, et Boccaccio* (1526) [Benetke; leksikon besed treh velikih avtorjev, razvrščenih po delih govora]; Alessandro Citolini: *La Lettera d'Alessandro Citolini in difesa della lingua volgare* (1540) [Benetke; obramba vernakularja]; Sperone Speroni: *Dialogo delle lingue* (1542) [Benetke; obramba vernakularja, verjetno ga je povzel Du Bellay: *Defence et illustration de la langue francoyse* (1549); nasprotje *lingua morta* (= latinščina) : *lingua viva* (= italijanščina)]; Francesco Alunno: *Le ricchezze della lingua volgare sopra il Boccaccio* (1543) [Benetke; podobno kot Liburnio: leksikon, ki služi lažji izbiri besed].

²¹⁷ Drugi pomembnejši spisi, ki spadajo v to skupino, so: Niccolò Machiavelli: *Dialogo intorno alla lingua* ([1514]) [nastalo na pobudo odkritega Dantejevega spisa *De vulgari eloquentia*]; Giovan Battista Gelli: *Ragionamento sopra la difficoltà del mettere in regole la nostra lingua* (1551) [Firence; ali imajo lahko slovnico le klasični ali tudi ljudski jeziki]; Benedetto Varchi: *L'Ercolano, Dialogo di Benedetto Varchi dove si ragiona delle lingue e in particolare della toscana e fiorentina* (1570) [Firence; nanaša se na Dantejev spis *De vulgari eloquentia*].

Pierfrancesco Giambullari, *De la lingua che si parla e scrive in Firenze* (1551)

Giangiorgio Trissino, *Grammatichetta* (1529)

lingua fiorentina).²¹⁸ V uvodu navaja Linacrovo delo *De emendata structura Latinis sermonis*, na katero se tudi sicer v slovnici večkrat naslanja. Dobro pozna latinsko slovnico izročilo, od italijanskih piscev pa navaja Bemba. V slovnici obdela ortografijo (1–10), dele govora (10–113), skladnjo (114–359) in retoriko (360–409). Delo je torej v prvi vrsti posvečeno skladnji in je, kot je značilno za italijanske slovnice, močno retorizirano.

c) Zagovorniki modernega panitalijanskega jezika (*volgare nobile comune*)

Ta tok je bil zaradi zgodovinskih okoliščin najbolj prisoten v prvih desetletjih 16. stoletja.

1529	Giangiorgio Trissino	Grammatichetta	Vicenza; prva sistematična slovnica z definicijami
------	----------------------	----------------	--

Tedaj je nastala tudi kratka slovnica s preprostim naslovom *Grammatichetta*, ki jo je 1529 v Vicenzi izdal **Giangiorgio Trissino** (1478–1550).²¹⁹ Na 42 neoštevilčenih straneh v izvorniku oziroma na 22 straneh v nam dostopnem ponatisu večjega formata obravna-

²¹⁸ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Bonomi 1986). Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3207) in AdC. Prim. tudi Padley (1988: 33–35).

²¹⁹ Delo nam je bilo dostopno v zbranih delih iz leta 1729 (Trissino 1729: 243–265). Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3204) in AdC.

va slovnica črke, zlog, naglas, besedo (244–245), člen (245–247), ime (247–249), glagol (249–260), deležnik (260–261), zaimsek (261–263), predlog (263–264), prislov (264–265) in veznik (265). Kljub kratkosti gre za sistematično slovnico v pravem (nekako neitalijanskem) pomenu besede; to je prva italijanska slovnica, ki je skrbno strukturirana na posamezne slovnice kategorije in ki vsebuje slovnice definicije.²²⁰

Slovnice italijanščine za tujce moramo omeniti posebej, saj so te edine, ki niso napisane (samo) v italijanščini. Omeniti velja naslednje:²²¹

		za Nemce	
1569	Eufrosino Lapini	Institutionum Florentinae linguae libri duo	Firence
1569	Scipione Lentulo	Italicae grammatices institutio	Benetke
1604	Heinrich Doergang	Institutiones in linguam Italicam	Köln
		za Francoze	
1548	J. P. de Mesmes	Grammaire italienne composée en françoys	Paris
		za Špance	
1560	G. M. Alessandri	Paragone della lingua toscana et castigliana	Neapelj
1596	F. Trenado de Ayllon	Arte muy curiosa /.../	Medina del Campo
		za Angleže	
1550	William Thomas	Principal rules of the Italian Grammar, with a Dictionary for the better understandyng of Boccace, Petrarcha and Dante	London

3.3.5.4 Druge slovnice ljudskih jezikov

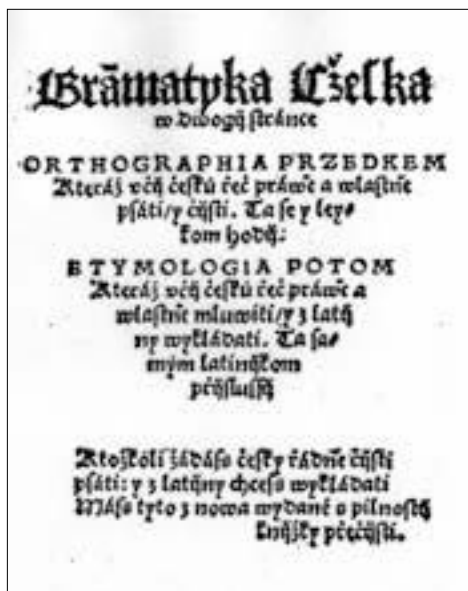
Pred izidom Bohoričeve slovnice so v evropskem prostoru dobili slovnico poleg italijanskega, francoskega in nemškega jezika še (poenostavljeno rečeno) španščina, češčina, portugalsščina, valižanščina in poljščina. Medtem ko vpliv španskega, portugalskega in valižanskega slovnicearstva do Bohoriča ni segel, zaradi česar teh slovnice (z izjemo Nebrije) z Bohoričem ne primerjamo, pa se moramo dotakniti čeških in poljske slovnice iz 16. stoletja.

Leta 1533 so **Beneš Optát, Petr Gzel in Václav Philomates** izdali prvo slovnico češkega jezika z naslovom *Grammatyka Česká*.²²² Napisana je v češčini z latinskimi vstavki in primeri. Gre že za humanistično slovnico, osnovni vir pa je Donatova *Ars minor* v eni od predelav (Freidhof 1974: ix–xi). Zgradba dela je naslednja: uvod (1–4); ortografija (5–19); uvod v etimologijo (20–22), etimologija (23–74): *nomen* (23–29), *pronomina* (29–50),

²²⁰Drugi pomembnejši spisi, ki spadajo v to skupino, so: Baldassare Castiglione: *Il libro del cortegiano* (1528) [Benetke; o posnemanju antičnih modelov (jih zavrača), tudi o jezikovnih vprašanjih: posnemati govorni jezik], *Dubii grammaticali* (1529) [Vicenza; o črkah abecede], *Dialogo del Trissino intitolato Il Castellano, nel quale si tratta de la lingua italiana* ([1528]) [s. 1.; o panitalijanski ideji]; Giovanni Pierio Valeriano Bellunese: *Dialogo della volgar lingua* ([1516]) [Benetke; debata med toskanci in protitoskanci].

²²¹Povzeto po Padley (1988: 131–136).

²²²Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Freidhof 1974).

Beneš Optát, Petr Gzel in Václav Philomates, *Grammatyka Czeská* (1533)

Pavel Vorličný, *Grammatica Philippi Melanthonis recognita et locupletata, nunc primum Boiémico sermone illustrata* (1565)

verbum (51–57), *adverbium* (58–62), *participium* (62–66); razlaga glavnih biblijskih imen (74–77). Avtorja pravopisa sta Optát in Gzel, avtor etimologije pa Philomates. Na Bohoričevo slovnico ni imelo delo nobenega opaznega vpliva.

Doživela je več izdaj, izdaja iz leta 1543 je bila predloga za slovnico **Jana Blahoslava** *Gramatika česká*²²³ iz leta 1571. Rokopisno delo vsebuje celotno slovnico Optáta, Gzela in Philomata, ki so ji dodani Blahoslavovi komentarji in skladnja. Celotno delo je napisano v češčini z latinskimi vstavki in primeri. Zgradba dela je naslednja: ortografija (8a–56b), etimologija (57a–154b), razlaga glavnih biblijskih imen (155a–160b), sledi sedem dodanih knjig, ki se ukvarjajo s skladenjskimi, besedoslovnimi, prevajalskimi in podobnimi vprašanji (162a–363b).

Češki humanist **Pavel Vorličný** (Orličný/Aquilinas/Aquilinus; ok. 1520 do ok. 1599) je naredil priredbo Melancthonove slovnice s primeri v češkem jeziku z naslovom *Grammatica Philippi Melanthonis recognita et locupletata, nunc primum Boiémico sermone illustrata* (Praga, 1565).²²⁴ Delo je ohranjeno v sorazmerno malem številu izvodov (glede na to, da je bilo izdaj več). Temeljno besedilo predstavlja MGL, temu pa so dodani prevodi

²²³ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Čejka 1991).

²²⁴ Po dolgotrajnem prizadevanju smo pridobili posnetke izvoda, ki ga hrani Württembergische Landesbibliothek v Stuttgartu (Aquilinas 1565; naslovnica ter strani A 1b–C 4a, ki obsegajo uvodna

latinskih primerov v češčino, katerih namen je bil najverjetneje olajšati razumevanje latinskega besedila češkemu učencem ali študentom. Primerjava primerov v češčini in nekaterih drobnih razlik glede na MGL z Bohoričevim slovnico, ne kaže na nikakršno odvisnost – niti na podobnost v določenih rešitvah (kakor npr. pri Statoriju). To je tudi razumljivo, saj je bil namen obeh del bistveno različen, poleg tega lahko domnevamo, da Bohorič Vorličnega skoraj gotovo ni imel pri sebi. Podatki, ki jih Burian (1928: 35–36) podaja kot dokaze za odvisnost Bohoriča od Vorličnega, niso relevantni, njegova domneva, da bi se lahko Bohorič zgledoval pri Vorličnem, pa ne drži.

Prvo slovnico poljskega jezika z naslovom *Polonicae grammatices institutio*²²⁵ je leta 1568 v Krakovu izdal francoski prišlek **Petrus Statorius** (Piotr Stojęński, ok. 1530 do ok. 1591). Kakor lahko beremo v spremni besedi (Statorius 1980: xi–xiii), se slovnica opira na Donatovo shemo, zaznamo pa lahko tudi vplive Melanchthonove latinske slovnice.²²⁶ Delo se od drugih podobnih razlikuje predvsem po dejstvu, da kot gradivo jemlje tedanje (predvsem posvetne) poljske pisce in mu kot izhodišče vselej ne služijo latinski primeri.

Po našem mnenju gre prav zato za nadpovprečno samostojno delo, ki ga Bohorič kljub mnogim podobnostim ni rabil kot neposredno predlogo; vprašanje je tudi, ali ga je poznal. Statorijeva slovnica je za našo obravnavo pomembna in zanimiva predvsem zato, ker sta oba z Bohoričem izhajala iz zelo podobnih virov, ravnala pa včasih podobno, včasih pa spet bistveno drugače.

Zgradba dela je naslednja: uvod v obliki pisma (A 2b–A 3b); *de literarum potestate et pronunciatione* (A 4a–B 3a). [*Partes orationis:*] *nomen* (B 3b–F 7a); *genus* (B 3b–C 4b), *comparatio* (C 4b–C 5b), *motio* (C 6a–C 7b), *numeralia cardinalia* (C 7b–D 2a), *numerus* (D 2a), *casus* (D 2b), *declinationes*: tri sklanjatve samostalnikov in ena pridevniška (D 2b–E 8b), *species* (E 8b–F 4b), *numeralia ordinalia et distributiva* (F 4b), *de adiectivis admonitio* (F 4b–F 5a), *verbalia* (F 5b–F 7a), *composita* (F 7a); *pronomem* (F 7a–G 4a); *verbum* (G 4a–K 4b): uvod (*actio* : *passio*, *personalia* : *impersonalia*, *passiva*, *frequentativa* itd.; G 4a–G 6b), *tempus*, *modus*, *gerundia*, *supina* (G 6b–G 7a), *figura* (G 7a–H 5b), *persona* (H 5b–H 6b), *dualis numerus* (H 6b–H 7a), *coniugationes*: vsi časi v tvornem načinu (H 7a–I 8b), *passiva* (I 8b–K 3a), *impersonalia* (K 3a–K 4a), spregatev glagola *jestem* (K 4a–K 4b); *participium* (K 4b–K 5b); *adverbium*: *terminationes*, *declinatio*, *species*, *significatio*,

Petrus Statorius, *Polonicae grammatices institutio* (1568)

poglavja ter večino poglavja o imenu). Mikrofilmi so zdaj dostopni v knjižnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.

²²⁵ Delo nam je bilo dostopno v faksimilu (Statorius 1980, spremna beseda W. Kuraszkiwicz in R. Olesch).

²²⁶ Mečkovska (1984: 211) navaja tudi vpliv slovnice lausanskega kolegija in Prisciana.

comparatio (K 5b–L 3b); *praepositio* (L 3b–L 5a), *coniunctio* (L 5b–L 7a), *interiectio* (L 7a). *Syntaxis* (L 8a–O 4b): *nominis* (L 8a–M 1b), *pronominis* (M 1b–M 2a), *verbi* (vključno s: *temporis nomina*, *locorum nomina*, *numeralia nomina*; M 2b–N 8a), *adverbii* (N 8a–N 8b), *coniunctionis* (N 8b), *praepositionis* (O 1a–O 4b).

3.4 ANALIZA BOHORIČEVE SLOVNICE

Bohorič je različna poglavja svoje slovnice pisal in prirejal dokaj različno. Medtem ko je denimo skladnja tesno naslonjena na Melanchthona, lahko pri etimologiji zaznamo večjo samostojnost, ponekod celo popolno neodvisnost od Melanchthonove predloge. Poglavje o ortografiji pa je nasploh scela avtorsko. Skratka, kar drži za eno poglavje, ne velja za drugo. Posamezna poglavja bomo zato obravnavali samostojno, pri tem pa nas bo zanimalo, kako lahko Bohoričev opis slovenščine umestimo v širši evropski kontekst misli o jeziku in kako lahko na podlagi tega razložimo nekatere njegove rešitve, ki se nam danes zdijo na prvi pogled nerazumljive. Pri tem Bohoričevo slovnico primerjamo s slovničnimi deli, opisanimi v predhodnih poglavjih.

Grafi v poglavjih so v veliki meri interpretativni. Če je mogoče, izhajajo iz podatkov same Bohoričeve slovnice; drugod smo manjkajoče podatke črpali iz MGL, MGL-CR, MGL-Cam, MS 1538 in drugih podobnih sočasnih slovnic. Veliko dopolnjevanja je potrebovalo zlasti poglavje o skladnji, kjer je Bohorič krajšal MS 1538, ob tem pa večkrat tudi sama pravila ali njihove naslove.

Terminologija je, če je bilo le mogoče, slovenska, tudi vsi latinski izrazi so prevedeni v slovenščino. Kot velik problem se je izkazalo slovenjenje latinskih slovničnih izrazov. V primerih, ko to ne vpliva na razumevanje, izraze prevajamo s slovensko ustreznico. Če bi tak prevod zavajal, raje rabimo latinsko tujko;²²⁷ ta je posebej pojasnjena ali pa je njen pomen enak kot v tradicionalni latinski slovnici. Bohoričevo slovensko in latinsko besedilo (pa tudi druga besedila v tej knjigi) navajamo brez naglasnih znamenj. Rabimo jih le tedaj, ko je to potrebno za razumevanje besedila. Vse okrajšave so razvezane. Prevodi so, če ni označeno drugače, naši. Prevod BH 1584 (= Bohorizh 1987)²²⁸ smo morali večkrat dopolniti in popraviti, česar zaradi pogostosti običajno sproti ne navajamo.²²⁹ Tu ne gre vedno za napake. Prevajanje slovnice je namreč interpretativni proces in nova interpretacija zahteva hočeš nočeš nov prevod. Enako velja za popravke prevedenega uvoda v slovnico, kjer smo z drugačnim prevodom lažje ponazorili nekatera naša opažanja.

²²⁷Tako ne slovenimo izrazov indikativ, imperativ, optativ, infinitiv, subjunktiv, gerundij. Prav tako ne slovenimo izrazov za čase, kadar se nanašajo na latinščino.

²²⁸Uvodni del je prevedel Anton Sovrè, posodobil Kajetan Gantar; vse ostalo je prevedel Jože Toporišič.

²²⁹Prav tako ne navajamo, kdaj prevod ni popravljen.

3.4.1 ETYMOLOGIA – PREGIBANJE BESED

Etimologijo so v tistem času pojmovali kot del slovnice, ki »podaja razlike v oblikah besed v govoru« (MGL aa 2b).²³⁰ V okviru tega poglavja so že antični slovničarji opazovali *pregibanja besed* v najširšem smislu. Če sledimo navedenemu mestu pri Melanchthonu, nam za današnji čas dokaj nenavadno pojmovanje pregibanja pojasnita dva primera: etimologija razlaga denimo pregibanje *dominus* 'gospodar' iz *domino* 'gospodarju', torej sklonsko pregibanje, obenem pa tudi pregibanje *amor* 'ljubezen' iz *amo* 'ljubim', torej besedotvorno pregibanje. Tako je velevalo slovničarsko izročilo od starih Grkov dalje.

Razločka med današnjim besedotvorjem in današnjim oblikoslovjem tedaj niso poudarjali, ker so nanj gledali s popolnoma drugega zornega kota.²³¹ Izraza *etymologia* tako ne smemo razumeti kot »oblikoslovje«, ²³² najustreznejši izraz v slovenščini je kar *etimologija*, pogojno bi ga lahko prevajali tudi kot *pregibanje*. Seveda je skoraj odveč poudariti tudi, da tedanje poimenovanje *etimologija* nima kot termin nobene zveze z današnjim.

Bohorič ločuje osem delov govora (BH 1584: 40), pri čemer sledi latinski predlogi. Našeteje jih v naslednjem zaporedju: *nomen* (ime), *pronomen* (zaimek), *verbum* (glagol), *participium* (deležnik), *adverbium* (prislov), *coniunctio* (veznik), *praepositio* (predlog) in *interiectio* (medmet). Zaporedje odstopa od MGL-CR (246) ter od Donatovega v tem, da sta zamenjana *participium* (deležnik) in *adverbium* (prislov), od MGL in MGL-Cam pa v tem, da sta zamenjana *praepositio* (predlog) in *coniunctio* (veznik). Glede na to, da v nadaljnjem besedilu Bohorič sledi običajnemu vrstnemu redu, ki ga najdemo tudi pri Melanchthonu v MGL in MGL-Cam (*nomen* (ime), *pronomen* (zaimek), *verbum* (glagol), *participium* (deležnik), *adverbium* (prislov), *praepositio* (predlog), *coniunctio* (veznik) in *interiectio* (medmet)), lahko sklepamo, da je Bohorič definicijo oblikoval na pamet ali po kaki drugi predlogi (kar je manj verjetno, saj Bohoričevega vrstnega reda nismo našli v nobeni pregledani slovnici).

Izbira pravkar omenjenega latinskega modela razvrstitve delov govora je bila tesno povezana z Bohoričevim pojmovanjem vloge člena v slovenskem jeziku.²³³ Nekatere nemške, francoske in druge slovnice so se denimo odločale za grški model, ki je kot enega od delov govora ločeval v grščini, nemščini in romanskih jezikih nasploh pomembni *articulus* (člen), da bi ohranili »latinsko« število delov govora, pa so nato *interiectio* (medmet) uvrščali pod *adverbium* (prislov).²³⁴

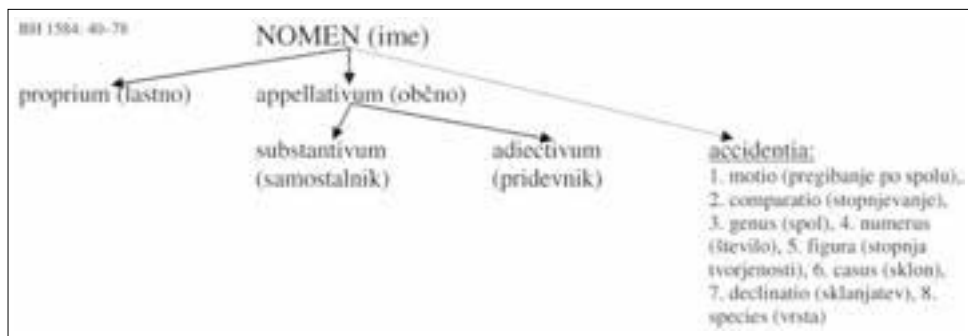
²³⁰»/D/iscrimina casuum in dictionibus tradit.«

²³¹Opazka (Toporišič 1987: 311), da je »besedotvorje pri Bohoriču raztreseno po oblikoslovju«, je tako z zgodovinskega vidika povsem brezpredmetna.

²³²Kakor beremo v Bohorizh (1987: 64).

²³³O tem več v poglavju 3.4.1.1.8.

²³⁴Tako so ravnali pod vplivom Melanchthonove grške slovnice (MGG 28) nemški slovničarji Al-

3.4.1.1 *Nomen – ime* (BH 1584: 40–78)

Ločevanje imen na lastna in občna ter znotraj občnih na samostalnik in pridevnik izvira že iz antike. Donat to delitev uvrsti pod kategorijo *qualitas*, Bohorič pa tu sledi smeri, ki jo zastopa tudi Melanchthon, in omenjene delitve ne uvršča pod posebno kategorijo.

Zgledi niso naslonjeni na eno samo delo: pri Melanchthonu najdemo primera *equus* (MGL aa 7b) ter *bonus* (MGL aa 8a, pri pozitivu komparativa), Clajus ima še *Io(h)annes* (Clajus 1578: 19). Primera *iudex* nismo zasledili v nobeni izmed pregledanih slovnice.

Tudi delitev na *accidentia* se ne naslanja na Melanchthona, Prisciana ali Donata, ampak se popolnoma pokriva z delitvijo, ki jo najdemo pri Claju (1578: 20): Bohorič ločuje namreč poleg 2. *comparatio*, 3. *genus*, 4. *numerus*, 5. *figura*, 6. *casus*, 7. *declinatio*, ki jih naštevajo vse slovnice,²³⁵ še 1. *motio* in 8. *species*. Ostale slovnice seveda poznajo kategoriji *motio* in *species*, le da sta uvrščeni pod različne druge kategorije ali obravnavani kot ločena fenomena. Melanchthon tako v MGL (bb 2b–bb 3a; MGL-Cam 21) uvršča *motio* pod *comparatio* (stopnjevanje),²³⁶ *species* pa predstavlja pri njem ločeno poglavje (MGL-CR 295–296; MGL kk 7a–ll 5b; MGL-Cam 182–200). Podobno ravna tudi Statorius v svoji poljski slovnici (1568: C 6a–C 7b, E 8b–F 4b).

3.4.1.1.1 *Motio adiectivorum – pregibanje pridevnikov po spolu in motio substantivorum – (besedotvorno) pregibanje samostalnikov po spolu* (BH 1584: 40–41)

Pri opisu pregibanja pridevnikov in samostalnikov po spolu je Bohorič sledil splošnemu latinskemu modelu, kjer pridevniki pregibajo končnico v tri spole,²³⁷ samostalniki pa v dva. Ker v slovenščini pridevnikov z dvema oblikama za tri spole ni, Bohorič (podobno kot na primer Albertus in Clajus) te kategorije nima.

Opis pregibanja samostalnikov po spolu sledi latinskim primerom. Vzora za manj po-

bertus (1573: C 5b), Ölinger (1574: 23) in Clajus (1578: 15–16). O tej problematiki pri francoskih slovnicearjih prim. Padley (1988: 421). Enako rešitev kot pri nemških slovnicearjih ima denimo Pillot (1586: 52). Statorius (1568) pa ima enako rešitev kot Bohorič.

²³⁵ Taka delitev je bila tako rekoč univerzalna, najdemo jo denimo še v Dubois (1531: 90); če že, imajo v definiciji poleg naštetih še kategorijo *species* (denimo Estienne 1569: 17).

²³⁶ V MGL-CR (247–249) je to le nakazano.

²³⁷ Pri oznaki končnic za pridevnike srednjega spola je stal Bohorič pred prvim problemom, ki ga je moral rešiti brez naslanjanja na predloge: pri opisu, da imajo pridevniki srednjega spola poleg *-o* tudi končnico *-e* za določenimi (= mehкими) konzonanti, se ni mogel nasloniti na noben model, ampak je moral slovenske primere proučiti povsem samostojno. Na samostojnost kažejo tudi primeri, ki se razlikujejo od primerov iz drugih pregledanih slovnice. Čeprav ni zajel vseh možnosti, mu je opis v veliki meri uspel.

srečni primer *kojn kojnka* (*equus equa*) mi ni uspelo najti, primer *leo laena* pa najdemo tudi pri Claju (1578: 23).

Skupna obravnava samostalnika in pridevnika je značilna za antične in srednjeveške latinske slovnice, najdemo pa jo tudi v sočasnih slovnicaх ljudskih jezikov. Kljub skupni obravnavi pa je meja med samostalnikom in pridevnikom vselej (vsaj teoretično) začrtana. Pri Bohoriču se pridevniki ločujejo od samostalnikov po tem, da se pregibajo v vse tri spole (samostalniki se lahko pregibajo v dva spola). To je razvidno tudi iz vzorca sklanjatve pridevnikov (BH 1584: 63–66). V latinskiх slovnicaх o spolu seveda niso odločale le končnice (pridevnik *felix* je lahko denimo vseh treh spolov), ampak je bil spol določljiv s tem, da se je pred besedo postavil ustrežni člen *hic*, *haec* ali *hoc*. Ta navada se je uveljavila tudi v številnih drugih ljudskih slovnicaх, tako da so nekatere celo delile pridevnike na tiste, ki za izražanje spola »spreminjajo člen« (*felice*), in tiste, ki za izražanje spola »spreminjajo obliko, končnico« (*buono, buona*).²³⁸ Bohorič je primere (pri primernih in presežnikih), ki po tovrstni klasifikaciji »spreminjajo člen«, po Melanchthonovem vzoru uvrstil pod *genus omne*. Četudi je Bohoriču temeljni znak pregibanja končnica, mu člen kot znak za spol omogoča ločevanje spola tudi tam, kjer s končnico ni neposredno izražen. Ne smemo pa pozabiti, da je bila teoretična podlaga za ločevanje med samostalnikom in pridevnikom, ki jo je imel Bohorič v Melanchthonu, trdnjša, kot jo lahko razberemo iz samega Bohoriča. Melanchthon (npr. MGL-CR 247) namreč ločuje samostalnik od pridevnika po tem, da samostalniku ne moremo dodati besed kot: *mož, žena, stvar*, pridevniku pa jih lahko.

3.4.1.1.2 *Comparatio* – stopnjevanje pridevnika (BH 1584: 41–43)

Bohorič sledi latinskemu modelu in določi najprej redno obliko stopnjevanja, nato pa še opisno in neredno stopnjevanje.

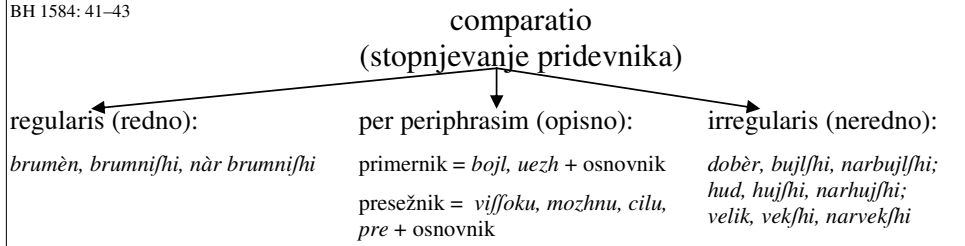
Primer *brumèn (probus)*²³⁹ ni dobil v MGL, verjetno tudi zato, ker bi mu Melanchthonovi latinski primeri rednega stopnjevanja delali probleme, če bi jih hotel prevesti v slovenščino, saj ustreznice v slovenščini ne sledijo pravilom rednega stopnjevanja. Tudi primer *brumèn (probus)* se mu ni najbolj posrečil, saj je zahteval dodatno razlago (popolnoma bi Bohoričevemu pravilu denimo ustrezal pridevnik *lep*). Od kod bi torej lahko vzel primer *brumèn (probus; nem. fromm)*? Beseda je nedvomno spadala med standardni repertoar primerov za tvorbo primernika tedanjih slovnica. Najdemo jo denimo pri Claju (1578: 23) in Albertu (1573: D 5a–b), še posebej pa je izpostavljena pri Ölingerju (1574: 27), ki je ne navaja le v tekočem besedilu, ampak jo podobno kot Bohorič izpostavi kot primer v poglavju *De inarticulatis adiectivis et eorum comparatione*.

²³⁸ Npr. italijanska slovnica: Giacomo Gabriele: *Regole grammaticali*, izdana 1545 v Benetkah. Delo nam ni bilo dostopno v celoti, vsi osnovni podatki pa so zajeti na AdC. Slovnica se po nam dostopnih podatkih sicer večinoma naslanja na Bemba in Fortunia, zato je nismo posebej omenjali v uvodnem pregledu. Opazka o delitvi pridevnikov je povzeta po Padley (1988: 93).

Spet druge slovnice (denimo Nebrija, *Grammática castellana*, 1492) ločujejo pridevnik od samostalnika po tem, da lahko damo predenj tri oblike člena, pred samostalnik pa le dve obliki člena (Padley 1988: 205).

²³⁹ Zanimivo je, kako je Bohorič razložil izgubo polglasnika v odvisnih sklonih ter pri stopnjevanju na primeru *brumèn* (BH 1584: 41). Na tem mestu najdemo namreč v latinskiх slovnicaх, tudi v MGL, pravilo, da tvorimo primernik tako, da dodamo končaj *-or*, če gre za osnovnik druge sklanjatve, iz rodilnika, če gre za osnovnik tretje sklanjatve, pa iz dajalnika. Bohorič izhodišča za tvorbo primernika v slovenščini ne določi, ker bi z njim težko zaobjel vse primere, ki jih ima za regularne. Zdi pa se mu pomembno, da pojasni, da lahko polglasnik iz imenovalnika moškega spola pri tvorbi stopenj ali sklonov izpade.

BH 1584: 41–43

Tudi opisno stopnjevanje ni (v celoti) posneto po MGL, saj Melanchthon nima primerov za opisno stopnjevanje presežnika (je pa res, da pri presežniku tudi Bohorič ni dodal latinskega primera!). Nemške slovnice opisnega stopnjevanja sploh ne obravnavajo, prav tako ne Donat.

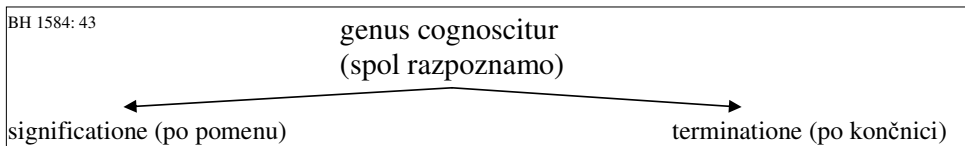
Primeri nerednega stopnjevanja (*dobèr (bonus)*, *hud (malus)* in *velik (magnus)*) pa so prvi trije primeri iz večine tedanjih latinskih slovníc. Melanchthon ima za neredno stopnjevanje navedene naslednje primere: *bonus, malus, magnus, parvus* in *multus*.²⁴⁰

3.4.1.1.3 Genus – spol (BH 1584: 43)

Poglavje o spolu se pri Bohoriču bistveno razlikuje od MGL, treh nemških slovníc ter Satorijeve poljske slovnice, in to tako po obsegu kakor po terminologiji.

Bohorič ločuje le tri spole (moški, ženski in srednji) za razliko od ostalih slovníc, ki imajo še *genus commune*, *genus omne*, *genus epicoenum* ter *genus dubium* (tako na primer Donat, MGL, nekatere francoske in vse nemške slovnice; Satorius (1568) ločuje poleg treh osnovnih še *genus epicoenum*, pozna pa tudi druge). Bohorič omenjeno delitev pozna, saj pri obdelavi primernika in presežnika poudarja (BH 1584: 43), da sta v imenovalniku ednine in množine *omnis generis*; podobno ima Albertus (1573: D 3b–4a). Bohoričeva oznaka, da spol lahko razpoznamo po pomenu (*significatione*) ali po končnici (*terminatione*), da torej ločujemo naravni in slovnični spol, bi lahko nastala tudi z močnim krajšanjem Melanchthona (MGL). Njegove *regulae generales* namreč obravnavajo primere za naravni spol, *reguale speciales* pa primere slovničnega spola. Vsekakor je pri tem poglavju Bohorič izkazal veliko mero izvirnosti, kar se nam lepo pokaže tudi v primerjavi z drugimi tedanjimi evropskimi slovnícami.

BH 1584: 43

Nemške slovnice Alberta, Ölingerja in Claja so še trdno naslonjene na Melanchthonov sistem sedmih vrst spolov. Večji poudarek ima semantični kriterij razvrščanja spolov, saj – kot denimo poudarja Albertus (1573: D 6a) – spola v nemščini ne moremo določiti po končnici. Presenetljivo je, da spola nemških besed niso razvrščali glede na predpostavljeni člen, kakor to počnemo v nemščini danes. Nemške slovnice v 16. stoletju (in tudi pozneje) so tako za razliko od Bohoriča razpravi o spolu namenjale zelo veliko prostora.

Podobno kot Bohorič, a s popolnoma drugačnim pristopom, je obdelal spol Satorius

²⁴⁰Takšno zaporedje je tudi sicer prodiralo v slovnice ljudskega jezika. Satorijeve poljske slovnice ima v poljščino prevedene prve štiri Melanchthonove primere (Satorius 1568: C 5a).

(1568: B 3b–C 4b). Imen namreč ni razvrstil (kot Bohorič) v spole z enostavnim pravilom, ampak je po abecedi s primeri naštel možne končnice imen za vsak spol.

Francoske slovnice (Padley 1988: 439–441) so glede spola ravnale različno, tudi zato, ker francoščina ne ločuje srednjega spola. Tako ločuje na primer Dubois (1531) štiri vrste spola (moški, ženski, srednji ter *genus dubium*), spet drugi ugotavljajo, da srednjega spola ni, podobno kot v hebrejščini, in ga je treba razbirati pod moškim spolom (Estienne 1569: 18).

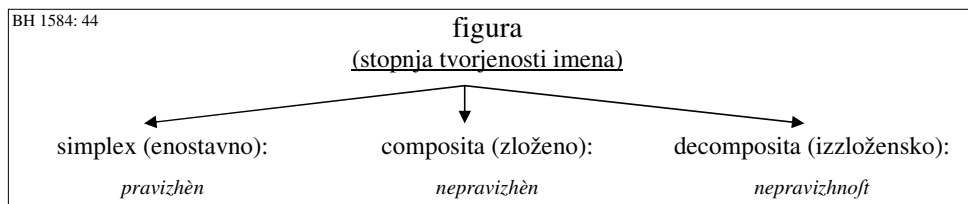
Opozicijo *significatio : terminatio* najdemo na primer tudi pri Dubois (1531: 93), podobno Estienne (1569: 18), Meigret (1550: 45), še posebej pa pri Cauchie (1576; po Padley 1588: 441), ki dobesečno govori o ločevanju spolov »ex significatione vel ex terminatione«, vendar bi težko govorili o kakršni koli tesnejši podobnosti z Bohoričevim opisom spola.

Italijanske slovnice so se prav tako trudile opravičiti dejansko odsotnost srednjega spola. Tako ima na primer Corso (1549; po Padley 1988: 97) latinski sistem šestih spolov. Moški in ženski spol sta v tej slovnici po Priscianu *generi principali*, *ciò, che in altro* pa so na primer semantično srednjega spola, če zahtevajo člen, pa uporabijo člen moškega spola. Podobno se naslanjajo na latinski model tudi drugi italijanski gramatiki (npr. Giambullari, Ruscelli in Salvati).

Tudi v španskih slovnica (Padley 1988: 206–207) prevladuje naslonitev na latinski model in na semantični kriterij določanja spola.

Bohoričeva obravnava je tudi, kar se tiče zgoščenosti, zelo dobra. Statorius (1568: b 3b–c 2b) denimo v svoji poljski slovnici porabi za naštevanje primerov končnic za posamezne spole kar 15 strani.

3.4.1.1.4 *Figura* – ime glede na stopnjo tvorjenosti (BH 1584: 44)

Poglavje o *figuri*, ki govori o imenih glede na stopnjo tvorjenosti, je v celoti posneto po Melanchthonu. Ta sicer ločuje (MGL-CR 263; MGL dd 7a; MGL-Cam 70) dve osnovni stopnji: *simplex* in *composita*, vendar poudarja, da lahko izločimo tudi stopnjo *decomposita*. V tej opombi ima MGL (dd 7a; MGL-Cam 70) tudi primer, ki ga je posnel Bohorič (*iniusticia ... ab iniustus*). Enako zgledovanje po Melanchthonu z enakim primerom najdemo tudi pri Claju (1578: 55). Ker ima Bohorič tudi povsem enak nemški prevod (*gerecht, ungerecht, ungerechtigkeit*), nas ta primer dokaj neposredno navaja na sklep, da je imel Bohorič v rokah Clajevo slovnico. Albertus in Ölinger tega primera nimata.

3.4.1.1.5 *Casus* – sklon (BH 1584: 44)

Pri obravnavi sklona so vse evropske slovnice 16. stoletja posnemale latinski model, ki je predstavljal nekakšen prestiž. Celo tisti vernakularni jeziki, ki niso imeli nobene dejanske variacije v sklonih, so težili k opisu vseh latinskih sklonov. Ta težnja je predstavljala še posebej velik problem za romanske jezike, ki sklonov v današnjem pomenu besede ne poznajo, manjši problem pa denimo za nemščino in slovenščino. Bohorič se je naslonil na klasično latinsko delitev sklonov, od drugih izročil bi se lahko naslonil samo na tedanje nemške slovnice.

Italijanske slovnice (po Padley 1988: 98–100) so v želji po prikazu latinskih sklonov uporabljale kot znamenja sklonov člene in predloge (npr. Alberti), sklone so določali 'secondo il senso' (Trissino 1529; za razliko od števila, ki je določeno formalno 'secondo la voce'). Šele pozneje je prodrla misel, da *volgare* nima pravih sklonov. A tudi v okviru te misli se slovničarji niso hoteli izogniti trem svetim jezikom in so zato sledili hebrejščini, ki ima en sam sklon. Ruscelli (1581; po Padley 1988: 99) tako razlaga, da ima lahko en sklon funkcijo več drugih sklonov, podobno kot ima denimo grški dajalnik tudi funkcijo latinskega ločilnika. V okviru tega se je razvila v Italiji tudi debata o 'segni de' casi'.²⁴¹ Podobna razmišljanja najdemo tudi v španskih slovnica.

Tudi francoske slovnice (Padley 1988: 441–446) so večinoma ohranile latinski sklonski sistem. Četudi so se denimo Palsgrave, Meigret in Cauchie zavedali, da francoska imena nimajo sklonov, pa so hkrati opažali, da imajo predlogi v ljudskem jeziku funkcijo, ki je vzporedna s funkcijo sklonov v latinščini. K zavedanju, da sklonov v latinskem pomenu besede v francoščini ni, pa je spet pripomogla predvsem hebrejska slovnica. Močna je bila tudi smer, ki jo je uvedel Pillot (1555 (= 1586), *Gallicae linguae institutio*) in je v francoščini označevala tri sklone: imenovalnik + zvalnik + tožilnik, roditeljski + ločilnik in dajalnik. Za lažje razumevanje Bohoričeve obravnave bi navedel na primer tovrstni opis sklonov v francoščini, kot ga najdemo pri Garnieru (1591: 6):

»Ime ima šest sklonov kakor pri Latincih. Vendar je tožilnik vselej in povsod v celoti podoben imenovalniku ter ločilnik roditeljski v obeh spolih in številih. Zvalnik pa vedno izražamo z zvalnim prislovom *o*. Zatorej bomo (da bo naša obravnava dovolj jedrnata in jasna) v sklanjatvah imenom pripisovali samo tri sklone: enega glavnega, in sicer imenovalnik, in dva odvisna, roditeljski ter dajalnik. S temi bomo sklanjali vsa imena, zaimke in deležnike ter tudi same člene.«²⁴²

Nemški slovničarji so bili (podobno kot Bohorič) glede na slovničarje romanskih jezikov v lažjem položaju, saj je nemški sistem sklonov bližji latinskemu. Sklone deloma označujejo končnice, predvsem pa predpostavljene člene. Kakor Bohorič tudi Albertus (1573: f 7a) in Clajus (1578: 55) poudarjata, da ločujejo v nemščini »sicut Latini« šest sklonov (imenovalnik, roditeljski, dajalnik, tožilnik, zvalnik, ločilnik). Ker je grščina poznala le pet sklonov in sta tudi v nemščini ločilnik in dajalnik (kakor v grščini) sovpadala, je vseskozi viselo v zraku vprašanje, ali se ravnati po latinskem ali po grškem modelu.²⁴³

Albertus (1573: c 7b–c 8a) je denimo še ostro zagovarjal latinski model:

»Glede števila sklonov bi nekateri, ki štejejo samo pet grških sklonov, morda lahko ugovarjali. Jaz jih namreč ločujem šest, ne samo tu [pri členu], ampak tudi pri imenu, zaimku in deležniku. Čeprav se namreč ločilnik v obeh številih vedno in povsod sklada z dajalnikom, pa se kljub temu ločuje od dajalnika zaradi [nemškega] predloga *von*, 'od' [latinsko: *de, e, ex, a, ab*] itd., ki ga ne zahteva noben sklon razen ločilnika. Poleg tega predlog *von* običajno izključuje člen ali pa se s sinerezo združuje s členom v eno besedo: namesto *von dem Mann* npr. rečem *vom Mann*, 'o možu'. Tu seveda ne vidiš enake etimologije pri

²⁴¹ Prim. poglavje 3.4.1.1.8.

²⁴² »Cafus nominum funt fex, vti apud Latinos. At accusatiuus semper & ubique omnino fimilis est nominatiuo, & ablatiuuus genitiuo in vtroque genere & numero, vocatiuus verò per aduerbium vocandi, ô, semper effertur, Idcirco tres duntaxat cafus (vt breuitati & perfipicuitati studeamus) in declinatione affignabimus: unum rectum, nominatiuum fcilicet: & duos obliquos, genitiuum fcilicet & datiuum: per quos omnia nomina, pronomina & participia, atque articulos ipfos declinabimus.«

²⁴³ Da bi zvalnika ne šteli za sklon, seveda ni prišlo v poštev, saj sta ga imeli tako grščina kakor latinščina.

dajalniku in ločilniku. Poleg tega je šest latinskih sklonov danes pri vseh izobraženih bolj v rabi in jih je lažje razumeti kakor pet grških sklonov. Naš ločilnik se tudi ne ujema z roditeljskim tako kot grški, ampak bolj z dajalnikom. Zato je videti bolj premišljeno, da ohranimo latinsko štetje sklonov. Če pa bi drugi želeli o tem pravilneje ugibati ali učiti bolj na kratko [torej, da je manj sklonov], jim ne nasprotujem.«²⁴⁴

Ölinger (1574: 23–24) pa je v svoji slovnici upošteval grški model:

»Ločujemo pet sklonov /.../ Vendar rabimo namesto ločilnika vedno dajalnik, ki mu dodamo omenjene členice *von dem* ali *von der*, na primer *von dem König / von der Königin*.«²⁴⁵

Poljski slovniciar Statorius je celo izrecno opazil, da ima poljščina orodnik:

»Poleg šestih sklonov, skupnih z drugimi jeziki, imajo Poljaki tudi sklon, ki ga imenujem *sedmi*. Njegov pomen je enak kot pomen latinskega ločilnika, ki ga imenujejo orodnik, čeprav ima tudi drugačno rabo, kakor bo pokazala raba« (Statorius 1568: D 2a).²⁴⁶

Spet drugje je celo navedel, da ima poljski ločilnik »zaradi konstrukcije« včasih različne končnice:

»Manj izkušene moramo opozoriti, da ima ločilnik različne končnice. To se dogaja zaradi konstrukcije. Prvič: ločilnik v pravem smislu je lahko podoben roditeljski ali tožilniku. /.../ Nato imamo drugi ločilnik, ki ga imenujem *sedmi* sklon. /.../ Nazadnje imajo Poljaki ločilnik, ki ga rabijo z glagoli, ki označujejo, da je nekaj *v kom* /.../« (Statorius 1568: E 2b).²⁴⁷

Ta ugotovitev pa ga ni niti najmanj ovirala, da ne bi kot Bohorič navajal v paradigmah sklanjatev zgolj klasičnih latinskih sklonov: imenovalnik, roditeljski, dajalnik, tožilnik, zvalnik in ločilnik.

Bohoričev opis sklonov je za tisti čas torej povsem običajen; drugače sklonov ne bi mogel opisati. Razlika med romanskimi jeziki, nemščino in slovenščino pa je ta, da imajo prvi primanjkljaj, slovenščina pa presežek sklonov glede na latinščino. Zato sta iz Boho-

²⁴⁴»De numero casuum aliqui forte controuersiam mouere possent, qui graecorum quinque casus tantum numerant: Ego vero sex, Latinorum recenseo non saltem hic, sed etiam in nomine, pronomine, et participio. Et si enim ablatiuus cum datiuo in vtroque numero semper et vbique conueniat, attamen a Datiuo variat propter praepositionem: »von« *de e ex a ab*, etc., quam nec datiuus nec ullus alius casus praeter ablatiuum requirit. Deinde praepositio »von«, plerumque excludit articulum vel cum ipso in vnam dictionem per Syneresin coalescit, »vom Mann«, *de uiro* etc. Hic ergo non vides aequalem etymologiam inter datiuum et ablatiuum. Cum praeterea sex Latinorum casus, hodie omnibus literatis communiore sint, et facilius etiam percipi possint, quam Graecorum casus quinque, nec ablatiuus noster, genitiuo sicut Græcus, sed datiuo maxime conformetur: Igitur consultius visum est, retinere latinam casuum enumerationem, alij si quid rectius diuinare, aut succinctius hic docere velint, ab ijs non discrepamus.«

²⁴⁵»Cafus quinque sunt /.../ Sed Loco ablatiui utimur femper datiuo, adiectis iftis particulis *von dem / oder von der / ut von dem König / von der Königin*.«

²⁴⁶»Praeter Sex Cafus cum reliquis linguis communes, cafum habent Poloni, quem Septimum apello, est autem eius Significatio eadem, quae Ablatiui Latini, quem Instrumentalem vocant, quanquam et alium vñum habet, vt ufus docebit.«

²⁴⁷»Monendi sunt rudiores. Ablatiuum variae effe terminationis. Quod fit constructionis ratione. Primum. Ablatiuus proprie sic dictus Genitiuo Accufatiuo est similis. /.../ Deinde est Ablatiuus fecundus, quem septimum cafum nuncupo. /.../ Postremo Ablatiuum habent Poloni, quo vtuntur cum verbis aliquid alteri ineffe, vel in altero fieri significantibus. /.../«

ričevega opisa seveda izpadla sklona, ki ju danes imenujemo mestnik in orodnik (lokativ in instrumental), saj teh dveh sklonov »ni v slovnici«, torej: ni v latinski (ali grški ali hebrejski) slovnici. Ostal pa je latinski ločilnik (ablativ), saj ga slovenščina »ima v slovnici« – torej: ga je sposobna izraziti.

Tudi zato se srečamo s pravo razrešitvijo problematike mestnika in orodnika pri Bohoriču šele pri obravnavi predlogov. Na tak pristop ne smemo gledati z današnjega vidika kot na pomanjkljivost: prej se moramo čuditi, kako dobro je pravzaprav pri Bohoriču glede na vse omejitve popisan slovenski sklonski sistem. Način razmišljanja je naslednji: kar spada v latinsko shemo, lahko izraža tudi slovenščina. Ob tem določeni predlogi zahtevajo posebne končnice dajalnika: kot bomo videli v poglavju o predlogu,²⁴⁸ Bohorič te končnice tudi popiše.

Glede na tedanja teoretična razmišljanja je Bohorič orodnike lahko brez težav razlagal tudi kot prislove. Obliki *mecum* in *nobiscum* denimo Melanchthon v razdelku *Personalialia* (MGL rr 1a) v poglavju *De adverbio* obravnava kot prislove. Takole pravi:

»Prislovi osebe opisujejo družbo osebe, npr. *mecum*, *tecum*, *secum* [z mano, s tabo, s sabo]. Priscian te primere uvršča med zaimke in meni, da jih govorimo κατ' ἀναστροφῆν namesto *cum me*, *cum te* itd. Ker pa nikdar ne beremo ločeno *cum me*, *cum te*, jih drugi raje uvrščajo med zložene prislove.«²⁴⁹

Na ustreznem mestu v obravnavi prislova Bohorič to Melanchthonovo razlago za navedene primere prenese v slovenščino (BH 1584: 157): kot prislove osebe navede po latinskih slovenske oblike *s'mano*, *stabo*, *s'hnim*, *s'nami*, *s'vami*. Po njih bi se torej vprašali: *kako?* in *ne s kom?*²⁵⁰ S podobnim problemom se Bohorič sreča tudi v skladnji (BH 1584: S27), kjer opazi, da »nekateri predlogi sklonu določajo končnico *o*, skoraj tako kot prislovi osebe pri Latincih«.

Kljub vsem zadregam se je Bohorič dobro odrezal. Opisal je tako tiste slovenske sklone, ki so enaki v slovenščini in latinščini, kakor tudi tiste, pri katerih je »predlog zahteval neko posebno obliko končnice«. Taki »posebni obliki« danes pravimo mestnik in orodnik.

Primer *mož* (*vir*, *der Mann*), ki ga zasledimo v predstavitvi sklonov (BH 1584: 44), je izrazito nelatinski, saj je beseda *vir* v latinščini izjema. Odkod torej Bohoriču ta primer? Clajus (1578: 56) ima v poglavju o sklonih *die Menner* sklanjan v množini (zraven je tudi latinski prevod *viri*), v okviru prve sklanjatve pa tudi v ednini (Clajus 1578: 60), s tem da Clajus piše *der Man*, *dem Man* in *den Man* z enim *n*, Bohorič pa z dvema. Albertus (1573) tega primera nima, Ölinger (1574) primer *der Mann* (z dvema *n*) ima, vendar nikjer v paradigmi.

3.4.1.1.6 Numerus – število

Tu velja spregovoriti še o obravnavi števila pri Bohoriču. Zanimivo je namreč, da posebnega poglavja o številu nima. Brez kakršne koli obrazložitve rabi v paradigmah *singularis numerus*, *dualis numerus* in *pluralis numerus*.

²⁴⁸Gl. poglavje 3.4.1.6.

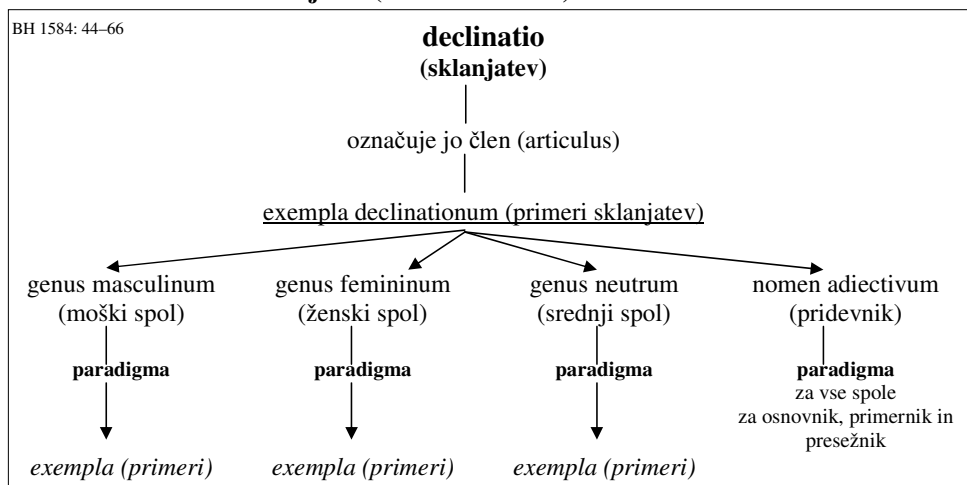
²⁴⁹»Personalialia, quae personae circumstantiam describunt, ut: Mecum, Tecum, Secum, Nobiscum, Vobiscum. Haec Priscianus inter pronomina recenset, et κατ' ἀναστροφῆν dicta putat, pro, Cum me, Cum te etc. Sed quia separamus, Cum me, Cum te, etc. nunquam leguntur, maluerunt haec alij inter adverbia composita referre.«

²⁵⁰Enako ravna Statorius (1568: L 2a), ki pa obenem opozarja, da gre v teh primerih bolj za zaimke kot prislove.

To je nenavadno predvsem zato, ker je bila po eni strani slovenščina poleg grščine Bohoriču edini znani jezik, ki ločuje dvojino, in bi bila zato kaka opomba na mestu, po drugi strani pa v tedanjih slovnicaх ni bilo v navadi, da uvodoma navedenih kategorij ne bi obravnavali še posebej. Poglavlje *numerus* ima tako Melanchthon (MGL-CR 263; MGL dd 7a; MGL-Cam), kakor tudi vse nemške slovnice: Albertus (1573: 78), Ölinger (1574: 24), Clajus (1578: 53) ter večina tedanjih ostalih evropskih slovnice iz tistega časa.

Da je šlo pri dvojini celo za prestižno lastnost grščine nasproti latinščini, priča opis dvojine v Melanchthonovi grški slovnici (MGG 29): »Števila so tri: ednina, dvojina in množina. Oblik polna grščina namreč prekaša latinščino z dvojino.«²⁵¹ Po drugi strani pa moramo poudariti naslednje: omenjena tri števila je tedaj poznal vsak, ki se je učil grščine, v poglavju o številu pa jih omenja tudi Satorius (1568: D 2a), tako da zgolj iz dejstva, da je Bohorič prepoznal dvojino, še ne smemo sklepati, da se je neposredno zgledoval po MGG, kakor zasledimo pri nekaterih avtorjih.

3.4.1.1.7 *Declinatio* – sklanjatev (BH 1584: 44–66)

3.4.1.1.8 *Articulus* – člen (BH 1584: 44–46)

Poglavlje o sklanjatvi Bohorič začne s sklanjatvijo člena in obrazložitvijo njegove funkcije. V latinskiх slovnicaх je bilo sicer predpostavljjanje člena *hic* pri samostalniških in pridevniških paradigmah samoumevno, četudi latinščina člena (*articulus*) ne pozna. Prvo mesto in posebno razlago pa si je pri Bohoriču člen prislužil predvsem zaradi dejstva, da je igral v nemščini in romanskih jezikiх precej pomembnejšo vlogo, deloma podobno grškemu členu. Mnoge slovnice ljudskih jezikiх so člen dodale celo kot posebno besedno vrsto.²⁵² Italijanske slovnice tako v obravnavi člena nihajo med tem, da člena v duhu latinske slovnice ne bi obravnavale kot podrejeno besedno vrsto, in tem, da bi upoštevale naravo italijanskega jezika in obravnavale člen po vzoru grščine kot deveto besedno vrsto. Ukvarjajo se s členu kot znaki, ki kažejo na spol in sklon in so za mnoge slovnicařje neločljivo povezani z imeni. Že dejstvo, da se L. Salviati v drugi knjigi svojega dela *Avvertimenti* iz leta 1586 na

²⁵¹ »Numeri tres, Singularis, Dualis, Pluralis. Vincit enim Latinum fermonem Duali numero Graeca copia.«

²⁵² Za italijanske slovnice gl. Padley (1988: 86–90), za razpravo o 'segni de' casi' Padley (1988: 100–105), za španske slovnice Padley (1988: 210–211), za francoske tudi Padley (1988: 422–428).

skoraj sto straneh ukvarja samo s členom, nam zgovorno priča, kako drugačen je bil položaj člena v italijanščini v primerjavi s slovenščino. Eden od temeljnih vzrokov za tako različen poudarek v obravnavi člena je prav dejstvo, da so člani v italijanščini lahko tudi 'segni de' casi', znamenja za sklone, ki jih sama imena sicer na kažejo. Tako se je v italijanskih slovnica razvila razprava o tem, ali so ta znamenja samostojna slovnična kategorija ali so zgolj predlogi ali pa so v resnici oblike členov.

S podobnimi vprašanji so se ukvarjali tudi v Španiji, kjer je Nebrija postavil razlikovanje med določnimi člani in po obliki enakimi zaimki, ter v Franciji, kjer najdemo največ zanimivih opažanj predvsem v francoskih slovnica za tujce.

Bohoriču na podlagi obravnave člena pri Melanchthonu ni bilo težko oblikovati oznake slovenskega »člena«. Razliko med latinskim, grškim in nemškim členom namreč Melanchthon oriše tako v grški kakor tudi v latinski slovnici. V svoji grški slovnici pravi (MGG 28–29):

»Latinski jezik nasploh ne pozna člena, zato se ga z latinskimi besedami ne da ustrezno podati. Slovniciarji so namreč dodali sklonom imen, ki so jih morali sklanjati, [»člene«] *hic, haec, hoc* zaradi didaktičnih razlogov, in ne zato, ker bi latinščina v resnici imela člene. Nemški jezik ima člen in vloge grškega člena ne boste dobro razumeli, če si ne boste pomagali z nemščino. Res pa je, da tudi nemški člen ne zajame v celoti značilnosti grškega člena.«²⁵³

V latinski slovnici pa ima v poglavju *De articulo* naslednjo opombo (MGL-CR 298; MGL II 8b; MGL-Cam 207–208):

»Poleg tega je treba na tem mestu dečke poučiti, kakšna je razlika med zaimkom in členom. Vloga člena namreč ni samo označevanje sklona in spola v sklanjatvi, ampak tudi to, da z njim označujemo neko določeno stvar. Latinskega primera ne moremo navesti. Latinščina namreč nasploh nima členov. Nemci pa jih imajo kakor tudi Grki. Ἄνθρωπον [raba brez člena] je, ko rabijo členico *eyn*, na primer: *Es ist eyn mann* da. Raba s členom je, ko členic *der, die, das* in podobnih ne podajamo zaradi kakega posebnega poudarka, na primer: *Der man ist da* in: *Ich hab dem man das gelt geben*, grško: ἔδωκα τῷ ἀνδρὶ τὸ ὀργύριον. Tega ne prevedemo prav v latinščino, če rečemo: *Dedi huic uiro hanc pecuniam* [Temu možu sem dal denar]. Kajti zaimki označujejo navzočnost, ne pa določenost stvari. Latinski rabi ustrezno je, kadar te iste nemške členice izgovarjamo naglašene z ostrivcem oziroma z dolgim zlogom, na primer: *Ich hab dem man das gelt geben* itd. Ko torej Latinci uporabljajo členico *hic, haec, hoc* pri sklanjanju, si hočejo od zaimka zgolj izposoditi znak za sklone in spole, ne pa podati člena, kakor ga rabimo v govoru.«²⁵⁴

²⁵³»Ignorat articulum omnino Latinus fermo, quare Latinis vocibus reddi aut exponi nequit. Nam quod Grammatici nominum declinandorum casibus addiderunt, Hic, Haec, Hoc, docendi gratia fecere, non quod fermo Latinus hos haberet articulos. Germanicus fermo habet articulum, nec Graeci articuli vim exacte cognoueris, nisi ex Germanico idiomate. Etfi neque hoc Graeci articuli proprietatem profus exprimit.«

²⁵⁴»Obiter hic docendi sunt pueri, quid interfir inter Pronomen & Articulum. Eft enim articulus non qui in Grammatica tantum declinatione casus aut genera indicat, sed quo in fermone etiam certam rem significamus. Latinum exemplum proponi nullum potest. Nam Latinus sermo in universum caret articulis. Germani uerò habent articulos, quemadmodum & graeci. ἄνθρωπον eft, cum particula Eyn utuntur, ut: Es ist eyn mann da. Articulatum est, cum particulae, Der, Die Das, & similes nullo proprio accentu adduntur, ut: Der man ist da. Et: Ich hab dem man das gelt geben, Graecè, ἔδωκα τῷ ἀνδρὶ τὸ ὀργύριον. Id latine non rectè uertas, si dicas, Dedi huic uiro hanc pecuniam. Nam praesentem rem non tantum certam pronomina demonfrant. Quale etiam fit, cum eadem illae par-

Melanchthonovo opozorilo, da člen ne označuje le sklona in spola v sklanjatvi (kakor se je člen mnogokrat rabil v latinskih slovnica s pedagoškega vidika), ampak tudi »označuje neko določeno stvar«, je v nemškem prostoru gotovo vplivalo na Albertovo (Albertus 1573: C 6a) razlikovanje med določnim členom *der*, ki »kaže neko posameznost, zaznavno s čuti ali razumom«,²⁵⁵ ter nedoločnim členom *ein*, ki je bližje grškemu τὸς in kaže na »negotovo in nedoločno posameznost«.²⁵⁶ Pač pa se Melanchthonova opazka ni dotaknila Claja in Ölingerja. Clajus (1578: 16) tako označuje člen kot oznako (*nota*) imen, spolov, sklonov in števil. Nedoločni *ein* pri Claju samo razlikuje ime od ostalih delov govora, določni *der* pa nam pove tudi podatke o spolu, sklonu in številu. Podobno Ölinger (1574: 24) pojmuje člene zgolj kot *notae*.

Slovenščina je bila glede člena v izhodišču podobna latinščini, po drugi strani pa se je Bohorič zavedal, da v ljudskem govoru (»*vulgò in loquendo*«; BH 1584: 44) tedanja slovenščina rabi tudi člen po zgledu nemščine. Prav zaradi podobnosti slovenščine in latinščine, kar se tiče člena, je imel Bohorič kot eden redkih evropskih slovniciarjev v 16. stoletju možnost, da se je pri razlagi vloge člena v celoti naslonil na Melanchthonovo latinsko slovnico.²⁵⁷ Če beremo vzporedno Melanchthonovo in Bohoričevo besedilo, je Bohoričeva naslonitev na Melanchthona dokaj očitna:

MGL-CR 298; MGL II 8b; MGL-Cam 207–208	BH 1584: 44–45
Latinskega primera ne moremo navesti. Latinščina namreč nasploh nima členov.	Zunaj sklanjatve – kakor v latinskem jeziku – člena v resnici ne uporabljamo niti ga ne smemo uporabljati v slovanskem in kranjskem jeziku.
Nemci pa jih imajo prav tako kot Grki. /.../	Kajti to, da v ljudskem govoru Kranjci uporabljajo člen, se godi samo zaradi spačenega posnemanja nemškega jezika, ne pa iz potrebe. /.../
Ko Latinci pri sklanjanju torej uporabljajo členico <i>hic, haec, hoc</i> , si hočejo od zaimka zgolj izposoditi znak za sklone in spole, ne pa podati člena, kakor ga rabimo v govoru.	Ker pa po členu sklepamo na spol, sklon in število, je potrebna njegova raba tudi v sklanjanju.*

* »Extra declinationem, quemadmodum in latina lingva, articulorum ufus revera non est, neque etiam effe debet in flau[oj]nica et Carniolana lingua. Nam quod vulgo in loquendo ufurpatur articulus a Carniolanis, fit id solum Germanicae linguae prava imitatione, et non necebitatis caufa. /.../ Verum quoniam per articulum, Genus, Cafum, et Numerum venamur: Et in declinando eius ufus exiftit neceffarius.«

Sklanjatveni vzorec je (glede na že povedano o sklonih) predvidljiv in brez posebnosti. Obliko *ô* kot zvalnik člena *ta (hic)* imajo domala vse tedanje slovnice, ki obravnavajo člen. Tudi terminološko pojmovanje oblike *ô*: *adverbium vocandi* je v tedanjih slovnica splošen pojav. Rabita ga denimo tudi MGG (29) in Clajus (1578: 17).

ticulae germanice accentu acuto, fiue fyllaba longa efferuntur, ut: Ich hab dem man das gelt geben &c. Ergo cum Latini utuntur particula Hic, Haec, hoc, in declinando, uoluerunt mutuari a pronominē notam cauum & generum, non articulum tradere, quo in loquendo utemur.«

²⁵⁵ »/.../ demonstrat /.../ quoddam indiuiduum, rei siue sensibilis, siue intelligilibis.«

²⁵⁶ »/.../ de incerto vagoque indiuiduo«.

²⁵⁷ Poljski slovniciar Statorius (1568: B 3b) je tu denimo ravnal popolnoma nasprotno, saj je poudaril, da poljščina člena nima.

3.4.1.1.9 *Paradigmata declinationum* – vzorci sklanjatev (BH 1584: 46–47, 54–55, 60–61, 63–66)

Melanchthon v latinski slovnici (MGL-CR 264–295; MGL dd 7b–ii 4b; enako MGL-Cam) ločuje 5 sklanjatev, ki jih tudi obsežno opisuje, glede na pregibanje imenovalnika v odvisne sklone. Enako število sklanjatev ločuje tudi Melanchthonova grška slovnica (MGG 43–75).

Slovnice francoščine, italijanščine in španščine imajo bistveno drugačno izhodišče, saj ločevanje sklanjatev glede na to, da se samostalniki pravzaprav ne sklanjajo, nima posebne-ga smisla. Sklanjatev tako večinoma ne ločujejo, kar razlagajo zelo različno. Naj navedem nekaj značilnih primerov.

Dubois (1531: 96) denimo pravi: »Sklanjatev imamo kot hebrejščina /.../ Je nadvse enostavna: dovolj je, da dodaš za množino -s edninskim oblikam in pridaš člene, ki pa jih je seveda tudi zelo malo.«²⁵⁸ Estienne (1569: 20–21) ima poglavje *declinatio*, a sklanjatev dejansko ne ločuje. Pillot (1586: 70) se zaveda, da je stanje v francoščini podobno hebrejščini in da ima francoščina zato eno samo sklanjatev, a doda, da je *docendi gratia* smiselno ločevati dve: samostalniško in pridevniško. Garnier (1591: 7) pa izmed vseh pove še najbolj neposredno: »Francozi nimamo sklanjatev, ker so vsa imena nesklonljiva in se sklanjajo samo členi. Kaj pa bi s sklanjativjo, kjer se nič ne sklanja?«²⁵⁹

Med nemškimi slovničarji Albertus (1573: 78–87) ločuje tri sklanjatve (kakor latinščina) glede na obliko roditelja, kar pomeni, da imamo v okviru ene sklanjatve primere več spolov; posebne sklanjatve za pridevnike ne pozna.²⁶⁰ Ölinger (1574: 55–72) loči tri sklanjatve na podobnih principih, le da mu je pri tretji sklanjatvi odločilna oblika za ime-novalnik množine.

Clajus (1578: 56–72) ima razdelitev, ki je domala enaka Bohoričevi. Ločuje štiri sklanjatve: prva obsega samostalnike moškega spola, druga samostalnike ženskega spola, tretja samostalnike srednjega spola, četrta pa obsega pridevnike (*adiectiva generis omnis*) s predpostavljenim členom ter nekatere izjeme pri samostalnikih moškega in srednjega spola.

Podobno rešitev zasledimo v Statorijevi poljski slovnici (1568: D 2b–E 8b), ki prav tako ločuje tri sklanjatve glede na spol, v okviru tega pa še sklanjatev pridevnikov. Vendar ima Statorius za razliko od Claja in Bohoriča še vrsto različnih variant osnovnih sklanjatev.

Dokaj možno je, da je Bohorič shemo posnel po Claju.²⁶¹ Tudi Bohorič namreč ločuje štiri deklinacije. Njegovi zgledi sklanjatev obsegajo samostalnike moškega spola, samostalnike ženskega spola, samostalnike srednjega spola ter sklanjatev pridevnika v vseh spolih in stopnjah.

S tako razdelitvijo Bohorič ni izpustil nobene regularne paradigme.²⁶² Tudi današnje »druge ženske« sklanjatve ni odkril šele naknadno v preizkusu oblikoslovja (BH 1584: 174,

²⁵⁸»Declinatio nobis vt Hebraeis /.../ est perquam facilis, fi modo pro plurali addas s fingulari, & articulos pernoueris, certe pauciffimos.«

²⁵⁹»Declinationes Galli nullas habemus, quod omnia nomina fint indeclinabilia, articuli tantum declinantur. Quid enim opus est declinatione, vbi nihil declinatur?«

²⁶⁰Prva sklanjatev tako vsebuje samostalnike moškega in ženskega spola ter »nekatero pridevniko«, druga sklanjatev vsebuje samostalnike moškega in srednjega spola, tretja sklanjatev pa vsebuje samo samostalnike ženskega spola.

²⁶¹Ali drugače povedano: če je Bohorič shemo posnel po kaki drugi slovnici, jo je po Clajevi ali pa je shemo na podlagi poznavanja antičnega izročila oblikoval samostojno.

²⁶²To je pokazal že Toporišič (1984: 198).

sklanjatev besede *muzh*), kakor lahko večkrat beremo, ampak jo je v preizkus oblikoslovja dal zgolj kot dopolnilo, saj jo je bralec lahko razbral že iz osnovnega besedila. Člen in ime ženskega spola se namreč sklanjata po Bohoriču (BH 1584: 54) takole: *ta mati, te matere, ti materi, to mater, o mati, od te matere*. V slovarčku (BH 1584: 57) pa imamo podatek, da ima beseda *muzh* roditelj: *muzhi*. Zdaj samo sklanjamo *muzh* naprej, tako da se ravnamo po končnicah imena ženskega spola, s tem da upoštevamo osnovna pravila o podobnosti določenih sklonov, kar je razvidno iz spodnje razpredelnice. Enako je pri besedi *zhaft* (BH 1584: 175), kjer Bohorič dejansko poudari, da se moramo pri sklanjanju »ravnati po členu«, da moramo torej končnice prilagajati sklonom po določenih pravilih. Sklanjatev se spet izide, kot je razvidno iz spodnje razpredelnice.

<i>ta mati</i>	<i>muzh</i>	<i>zhaft</i>
<i>te matere</i>	<i>muzhi</i> (kar izvemo iz slovarčka)	<i>zhafti</i>
<i>ti materi</i>	<i>muzhi</i> (regularna končnica)	<i>zhafti</i>
<i>to mater</i>	<i>muzh</i> (tožilnik z ničto končnico kot pri <i>mater</i>)	<i>zhaft</i>
<i>o mati</i>	<i>o muzh</i> (zvalnik je enak imenovalniku)	<i>o zhaft</i>
<i>od te matere</i>	<i>od te muzhi</i> (ločilnik je enak roditelju)	<i>od te zhafti</i>

Tudi današnjih sklanjatev z ničto končnico (tedanjih nesklonljivih besed) Bohorič ne spregleda: v slovarčku so take besede jasno označene kot *indecl[inabilia]* (nesklonljive besede). Na primer: *glijh, gumi* itd.

3.4.1.1.10 Slovarčki ob paradigmah (BH 1584: 47–54, 55–60, 61–63, 114–116, 128–134, 147–151)

Izdatno navajanje primerov za posamezne spole, sklanjatve, spregatve in podobno ni bilo v tedanjih slovnicaх nič nenavadnega. Nenavadno pa je Bohorič prikazal primere imen moškega, ženskega in srednjega spola ter glagolov na *-am*, *-em* in *-im*. Primeri so namreč prikazani v obliki slovensko-latinsko-nemških slovarčkov.²⁶³

Z gotovostjo lahko trdimo, da so slovarčki prirejeni po neki latinsko-nemški predlogi. Najverjetneje je šlo za dodatek kakemu elementarnemu učbeniku (morda so slovarčki celo povezani z Bohoričevim izgubljenim delom *Nomenclatura trium linguarum*).²⁶⁴

Več kot očitno je namreč, da Bohorič slovarčkov ni delal na podlagi tedanjega knjižnega gradiva. Če primerjamo pojavitve manj pogostih besed (v Bohoričevi varianti zapisa) z drugimi deli slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, vidimo, da se vrsta besed v taki obliki pojavi prvič v Bohoričevi slovnici, besede, ki se pojavljajo manjkrat, pa so iz različnih del.²⁶⁵ Manj kot desetkrat se pojavijo: *bokal, britof, goltanec, led, meh, papir, rak, žerjavica, šrinf, svojovoljen, tovor, tram, tvor, utragljiv, ajffrar, plemenit, vojščak, birič, hrast, most, nož, oven, palec, pešec, zet, antverhar, krivec, model, port, samorogač, sklep*.

²⁶³ O zunanji podobi in zgradbi slovarčkov piše Gjurin (1987: 247–332).

²⁶⁴ O tem piše Gjurin (1987: 247). Vendar Bohoričeva nomenklatura prav gotovo ni vsebovala glagolov. Po podobnem načelu pa je na primer spisan nek latinsko-nemški slovarček iz leta 1622 (Hasenmüller 1622), dostopen na <http://diglib.hab.de/drucke/p-914-8f-helmst-2/start.htm7>.

²⁶⁵ Primerjava je bila narejena na podlagi alfabetarijev vseh del slovenskih protestantskih piscev v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Nava-jam primere iz Bohoričevega slovarčka, ki jih najdemo v manj kot desetih delih. Deležnikov ne upoštevam, če so glagoli zelo pogosti, kot različna gesla pa zaradi namena raziskave upoštevam tudi bistveno različne zapise iste besede (če bi Bohorič črpal besede iz gradiva, jih verjetno ne bi narečno spreminjal).

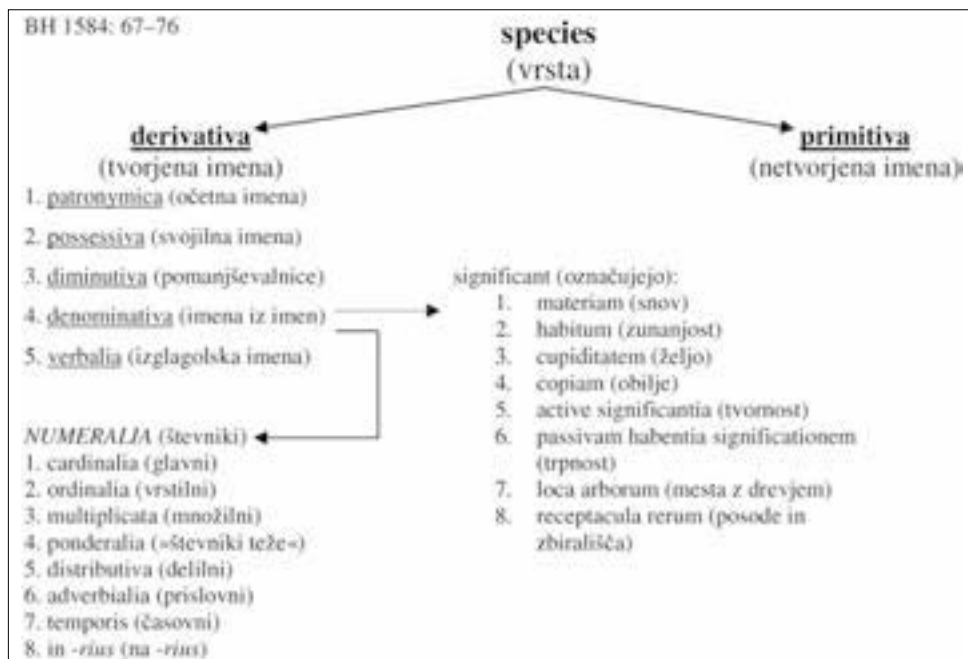

moralo obsegi pregled tedanjega evropskega učbeniškega gradiva s poudarkom na manjših slovarjih. Obseg take raziskave pa presega okvire našega dela.

Slovarčki v BH 1584 so sicer trdno vpeti v samo strukturo slovnice. Bralcu z informacijo o rodilniku (pri imenih) ter izhodiščnih oblikah (pri glagolih) pomagajo reševati tudi težje primere in izjeme, ki bi jih bilo zgolj na podlagi opisa v teoretičnem delu včasih težje razumeti (npr. sklanjanje samostalnikov tipa *moč* (naveden je rodilnik), obstoj nesklonljivih imen, prehajanje posameznih oblik glagola iz ene skupine v drugo ipd.). Bohorič se je namreč zavedal pomembnosti slovničnih informacij v slovarčkih. Tako na primer bralca v *Preizkusu etimologije* (BH 1584: 168) napoti, naj si ogleda besedo *jime* v slovarčku, da bo videl, kakšen je njen »prirastek« (*incrementum*) – torej podaljšanje osnove – v odvisnih sklonih.

3.4.1.1.11 *Species* – vrsta (BH 1584: 67–76)

Poglavje o vrsti (*species*) je pri Bohoriču do določene mere, a ne povsem, naslonjeno na Melanchthonov model v MGL (kk 8a–1l 5b; MGL-Cam 182–200).²⁶⁸ Imena ločuje kot MGL na netvorjena (*primitiva*) in tvorjena (*derivativa*) in pri tem navaja isti primer kot Melanchthon (*equus, equulus*).²⁶⁹ Albertus, Ölinger in Clajus pri osnovni delitvi na *primitiva* in *derivativa* sledijo MGL, v nadaljevanju pa podobnost z MGL kaže predvsem Albertus (1573: e 5b–f 5b), manj Ölinger (1574: 75–82) in nič Clajus (1578: 76–81). Glede na MGL so povsem Bohoričev dodatek *numeralia* (števnik). Povsem enako osnovno razdelitev, kot jo ima Bohorič, najdemo pri Statoriju (1568: E 8b–F 4b), ki pa se z Bohoričem ne pokriva na ravni primerov in nadaljnje delitve. Statorius poleg tega navaja primere zgolj v poljščini,

²⁶⁸Obravnava v MGL-CR je mnogo bolj skopa in ne ločuje netvorjenih in tvorjenih imen. Prav tako se primeri ne pokrivajo z Bohoričevimi.

²⁶⁹Naši izdaji MGL in MGL-Cam imata *equuleus*, kar ni bistvena razlika.

tiste poljske primere, ki se pokrivajo s slovenskimi, pa praviloma najdemo tudi v Melanchthonu.

Medtem ko je pri Melanchthonu v tem poglavju glavno merilo delitev po končajih, deli Bohorič primere najprej glede na spol.

V razdelku *patronymica* (očetna imena) je Bohorič glede primerov in njihove razporeditve povsem izviren. Razdelitev izhaja iz značilnosti slovenskega gradiva in prinaša primere, značilne za slovensko govorno okolje. Teh primerov sicer ne najdemo v nobenem drugem protestantskem delu, kakor je razvidno iz alfabetarijev vseh del slovenskih protestantskih piscev v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU. Enako velja tudi za *possessiva* (svojična imena). Razdelek *diminutiva* (pomanjševalnice) najprej sledi MGL (II 1a–II 2a; MGL-Cam 188–190) in v slovenščino prevaja tamkajšnje primere *rex regulus* (*krajl krajlizh*) ter *canis canicula* (*pfizh pfizhka/pfizhica*), nato pa navede še 14 drugih primerov, od katerih se le eden (*zhena zheniza*) pokriva z Melanchthonovimi. Pomenljivo je, da ti Bohoričevi primeri nimajo latinskega prevoda.

Razdelek *denominativa* (imena, tvorjena iz imen) ima določene primere posnete po MGL (II 2a–II 4a; MGL-Cam 190–195), vendar drugače razvrščene. Melanchthon navaja namreč *denominativa* glede na končaj, s katerim se tvorijo, Bohorič pa jih navaja glede na pomen.²⁷⁰ Odnos med Bohoričem in MGL (II 2a–II 4a; MGL-Cam 190–195) je naslednji (zaradi preglednosti tudi pri Bohoriču navajam le latinske »prevode« slovenskih primerov):

BH 1584: 68–69	MGL II 2a–II 4a = MGL-Cam 190–195
1. <i>materiam significantia</i> (zaznamujoča snov) ferreus , <i>ferratus</i>	EUS (<i>terminatio adiectivi</i> = končnica pridevnika) <i>ferreus</i>
2. <i>habitum significantia</i> (zaznamujoča zunanost in značaj) ocreatus, togatus , auritus , cornutus , honestus	TUS (<i>terminatio adiectivi</i>) <i>togatus</i> , <i>auritus</i> , <i>cornutus</i> STUS (<i>terminatio adiectivi</i>) <i>honestus</i>
3. <i>cupiditatem denotantia</i> (zaznamujoča željo) vinosus , <i>seditiosus</i>	OSUS (<i>terminatio adiectivi</i>) <i>vinosus</i>
4. <i>copiam</i> (zaznamujoča obilje) <i>saxosus</i> , <i>aquosus</i> , <i>ingeniosus</i> , vinolentus	LENTUS (<i>terminatio adiectivi</i>) <i>vinolentus</i>
5. <i>active significantia</i> (zaznamujoča tvornost) <i>studiosus</i> , <i>curiosus</i>	/
6. <i>passivam habentia significationem</i> (zaznamujoče trpnost) <i>invidiosus</i> , <i>odiosus</i>	/
7. <i>loca arborum</i> (mesta z drevjem) <i>quercetum</i> , <i>salicetum</i>	/
8. <i>receptacula rerum</i> (posode in zbirališča) <i>calamarium</i>	/

Iz gornje primerjave je razvidno, da je Bohoričeva razdelitev popolnoma samostojna (kar je manj verjetno), lahko pa je črpal (tudi) iz kakega drugega dela, ki nam ga ni uspelo identificirati. Nekateri primeri se z Melanchthonovo predlogo ujemajo, spet drugi se ne.

²⁷⁰ Tudi Statorius (1568: F 3a–F 4b) našteva *denominativa*, a jih deli zgolj na samostalniške in pridevniške. Primeri od Bohoričevih odstopajo še bistveno bolj kot Melanchthonovi.

Enako velja tudi za primerjavo z drugimi antičnimi in humanističnimi slovničarji, kjer je podobnosti kvečjemu še manj. Tedanje italijanske, španske in francoske slovnice ter Statorius (1568) se namreč (poleg zgoraj omenjenih nemških) večinoma trdno naslanjajo na osnovni latinski model (*patronymica, possessiva, diminutiva, denominativa, verbalia*),²⁷¹ odstopanja pa ne gredo v smeri Bohoričevih rešitev.

Tudi v razdelku *verbalia* (izglagolska imena) primeri ne sledijo MGL (II 4a–II 5b; MGL–Cam 195–200), razlaga pa izhaja iz značilnosti slovenskega jezika.

3.4.1.1.12 *Numeralia* – števniki (BH 1584: 69–78)

Nenavadno obsežno je poglavje o števnikih (*numeralia*), ki je glede na druge evropske slovnice že na prvi pogled naknadno vstavljeno v osnovno besedilo. Tedanje slovnice števnikov praviloma niso podrobno naštevale, omenjale so jih le v okviru obravnave nekaterih drugih večjih slovničnih enot.

Tako obsežne obravnave števnikov, kot jo najdemo pri Bohoriču, nima nobena izmed nam dostopnih slovnice tedanjega časa. Kljub temu lahko zatrdimo, da se je Bohorič pri uvrstitvi števnikov v prav ta del svoje slovnice naslonil na MGL. Melanchthon namreč v svoji slovnici števnike obravnava na dveh mestih: 1. v okviru obravnave spola (MGL–CR 252; MGL bb 5b–bb 6a; MGL–Cam 27–29) navaja *nomina numeralia*, od katerih so nekatera nesklonljiva in *omnis generis* (imajo eno obliko za vse spole), druga pa sklonljiva in ločijo tri oblike za tri spole; 2. v poglavju *De specie*, torej na enakem mestu kot Bohorič, pa na koncu razdelka o *denominativa* doda še (MGL II 4a; MGL–Cam 195): »Sem sodijo še števniki, ki označujejo vrsto /.../ ali delitev.«²⁷²

Nekoliko obširnejši je Melanchthon v istem poglavju v MGL–CR (295–296), kjer nave-de sklanjatve števnikov *unus, duo* in *tres* ter opozori na pregibnost števnikov *ducenti* in *millia* (sic!). Da je Bohorič tudi sicer sledil osnovni razporeditvi tem v MGL, ki pa jo je dopolnjeval in razširjal, nam kaže tudi zgoraj omenjeni razdelek *verbalia* (izglagolska imena), ki nekako neorgansko sledi števnikom, a je popolnoma v skladu z zaporedjem snovi v MGL.

Števnike navajajo tudi druge slovnice, a praviloma zelo na hitro in v omejenem obsegu. Bohoriču najbližji po obsegu in načinu obravnave je poljski slovničar Statorius (1568: C 7b–D 2a, F 4b), ki ima med razdelkoma o pregibanju po spolu (*motio*) in o številu (*numerus*) našete glavne števnike (do devet jih tudi sklanja), nato pa na istem mestu kot Bohorič (v okviru *denominativa*) na kratko omeni še vrstilne (*ordinalia*) in delilne (*distributiva*) števnike.

Med nemškimi slovničarji jih omenjata in delita Albertus (1573: c 8b, b 2b–e 3b, f 2a) ter Ölinger (1574: 79–82). Slednji ločuje podobne kategorije kot Bohorič, a z drugačnimi nemškimi primeri ter v popolnoma drugačni obliki, tako da se nanj Bohorič gotovo ni naslanjal. Tudi sicer sežejo tipične humanistične slovnice običajno največ do omembe glavnih in vrstilnih števnikov, ki jih večinoma niti ne naštejejo (tako omembo npr. zasledimo v Perotti 1497: 8). Kot izjemo omenimo, da francoski slovničar Dubois (1531: 99–102) našteje glavne, vrstilne in množilne števnike v enakem zaporedju kot Bohorič in na podobnem mestu v slovnici; nima pa ostalih vrst števnikov.

Števniki so tedaj mnogo bolj kot v slovnico spadali v slovarje. Frisijev latinsko-nemški in nemško-latinski slovar (*Novum Latino-Germanicum et Germanico-latinum Lexicon*) ima na koncu med drugimi skupinami besed dodane tudi števnike (Frisius 1556: 950–956), in sicer v naslednjih skupinah: 1. *cardinalia* (glavni), 2. *ordinalia* (vrstilni), 3. *distributiva* (delilni), 4. *multiplicativa* (množilni, npr. *simplex*), 5. *relativa* (razmerni, npr. *simplex*; se-

²⁷¹Prim. Padley (1988: 94–96; 205; 436–437); za drugačna odstopanja npr. Meigret (1550: 40–45).

²⁷²»Huc adde & numeralia quae uel ordinem significant /.../ vel distributionem.«

mel). Tako lahko kot verjeten Bohoričev vir za naštevavanje števnikov predpostavljamo kako shemo v enem od tovrstnih slovarjev.

Razdelitev, kot jo najdemo pri Bohoriču, sicer sledi tradiciji. Najdemo jo npr. v Priscianovem delu *De figuris numerorum* (GL III, 406–417). Tam Priscian navaja vse kategorije, ki jih najdemo pri Bohoriču: 1. *cardinalia* (glavni; GL III, 412–413), 2. *ordinalia* (vrstilni; GL III, 413), 3. *multiplicata* (množilni, GL III, 416), 4. *ponderalia* (»števniki teže«, GL III, 416), 5. *distributiva* (delilni, GL III, 413), 6. *adverbialia* (prislovni, GL III, 415), 7. *temporis* (časovni, GL III, 416), 8. *in -rius* (na *-rius*, GL III, 415).

Primere v tem poglavju prevaja Bohorič z latinščino in nemščino, posebej pa bode v oči navajanje primera iz hrvaščine (*Croatae dicunt*), kar zasledimo pri Bohoriču samo pri števnikih. Tu poleg opombe v poglavju o členu tudi edinokrat v etimologiji izrecno navaja Hrvate, in to celo večkrat.

Poglavje tudi sicer odlikuje obsežno teoretiziranje, komentiranje in etimologiziranje, sicer neznatno za ta del slovnice. S tega vidika je povsem očitno, da je poglavje neorgansko vstavljeno v slovnico in da se opira na druge vire kot preostala slovnica.²⁷³ Iskanje odgovorov na vprašanja, zakaj si je dal Bohorič toliko opraviti ravno s števnikih, katere vire je uporabljal (poleg zgoraj omenjenih možnosti je imel pred sabo gotovo še kak latinski spis o številih in številkah) in v kolikšni meri gre za avtorsko delo (verjetno je avtorski delež kar precejšen), bo gotovo zanimiv izziv za nadaljnje raziskovanje.

3.4.1.1.13 *De anomalis* – posebnosti (BH 1584: 76–78)

Poglavje *De anomalis* ima Bohorič na koncu obravnave imen, sicer pa to poglavje običajno najdemo za poglavjem o sklanjatvah in pred poglavjem o vrstah imen (npr. MGL-CR 290–295; MGL ii 5a–kk 5b; MGL-Cam 159–182, Ölinger 1574: 72–75, Clajus 1584: 87; Albertus za poglavjem o sklanjatvah na koncu obravnave imena (Albertus 1573: g 6a)).

Zgradba poglavja je naslonjena na MGL (ii 5a–kk 1a; MGL-CR 291–295; MGL-Cam 159–169), s tem da Bohorič navaja samo izjeme v številu (*masculina*, *feminina* in *neutra singularia* ter *pluralia tantum*), ne pa tudi v spolu in sklanjatvi. Medtem ko je shema Melanchthonova, pa primeri le deloma sledijo MGL (ii 5a–kk 1a; MGL-Cam 159–169; tu najdemo: *arma*, *fides*, *iuventus*, *lux*, *mors*, *mundus*, *paupertas*, *proles*, *ros*, *salus*, *sanguis*, *sitis*, *sol*, *spes*, *sponsalia*, *ver*). Vzrok je med drugim tudi ta, da Bohorič tu izrazito sledi značilnostim slovenskega in ne latinskega jezika. O tem pričajo naslednji (najbolj očitni) primeri, ko slovenski primer ustreza opisu, latinski prevod pa ne:

	DA	NE
masculina singularia tantum (edninski samostalniki m. sp.)	<i>zhlovik</i>	<i>homo</i> (običajni samostalnik v ednini)
masculina pluralia tantum (množinski samostalniki m. sp.)	<i>ludje</i>	<i>homines</i> (običajni samostalnik v množini)
foeminina pluralia tantum (množinski samostalniki ž. sp.)	<i>buquae</i> <i>gazhe</i> <i>dauri</i>	<i>liber</i> (običajni samostalnik v ednini) <i>subligar</i> (običajni samostalnik v ednini) <i>ianua</i> (običajni samostalnik v ednini)
neutra pluralia tantum (množinski samostalniki s. sp.)	<i>vusta</i> <i>vrata</i>	<i>faux</i> , <i>os</i> (oboje običajni samostalnik v ednini) <i>porta</i> (običajni samostalnik v ednini)

Nasprotno pa navaja tudi slovenske primere, ki ne sodijo v določeno skupino, so pa

²⁷³ Bohorič v skladnji (BH 1584: S45) celo prevaja iste delilne števnike drugače kot v etimologiji!

prevodi latinskih, denimo: slovenska beseda *otroci* kot prevod latinske besede *proles* je uvrščena pod množinske samostalnike, četudi ima ednino: *otrok*.

V MGL (ii 5a–kk 1a; = MGL-Cam 159–169) ni naslednjih Bohoričevih primerov: *ars, liber, corpus/vita, crassities, dedecus, dilectio, fex, homines, homo, ianua, limus, neccessitudo, pallor, pentecostes, pinguedo, potestas, subligar*. Primeri iz MGL-CR (291–295) pa se ujemajo z Bohoričem v še mnogo manjši meri.

3.4.1.1.14 *De compositorum declinatione* – sklanjatev zloženih imen (BH 1584: 78)

Poglavje o sklanjatvi zloženih²⁷⁴ imen (*de compositorum declinatione*) je domala dobesedno posneto po MGL (kk 6b; MGL-Cam 182),²⁷⁵ kar najlepše vidimo, če vzporedno navedemo obe besedili:²⁷⁶

MGL (kk 6b; MGL-Cam 182)	Bohorič (BH 1584: 78)
<i>Composita ex duobus rectis utrinque declinantur</i>	<i>I. Composita ex duobus rectis, utrinque declinantur</i>
<i>Quae uero ex obliquo & recto componuntur, in ijs rectus tantum declinatur</i>	<i>II. Composita ex obliquo & recto, folum declinantur in recto</i>
<i>Ex duobus obliquis composita aptota sunt</i>	<i>III. Composita ex duobus obliquis, indeclinabilia sunt</i>

Primeri so, kot kaže, izvorni Bohoričevi in niso posneti ne po latinski ne po nemški predlogi.²⁷⁷ Zanimivo pa je, da je Bohorič tu sam dodal še kategorijo nesklonljivih samostalnikov (prevzetih lastnih imen, npr. *Cicero*), ki že na prvi pogled ne spada k ostalim trem (BH 1584: 78): »III. Tuja imena, to je vsa, ki niso slovenska, so nesklonljiva /.../, razen če se jim dodaja končnica glede na člen določenega spola.«²⁷⁸ Enostavneje povedano: vsa tuja imena so nesklonljiva, razen če jih sklanjamo. V tej tipično humanistični definiciji dejansko ni povedano nič drugega kakor to, da so tuja imena citatna (imajo enak zapis kot v izvirnem jeziku), dokler jih ne sklanjamo (in nimajo več enakega zapisa kot v izvirnem jeziku, saj imajo poleg osnove še končnico).²⁷⁹ Mesto dovoljuje tudi drugačno interpretacijo:²⁸⁰ lahko bi ga brali kot predpis, da se tuja imena (po vzoru rabe hebrejskih imen v latinskem besedilu) v slovenščini sploh ne sklanjajo (da se torej sklanjajo z ničto končnico). Vendar pa v

²⁷⁴ Izraz ustreza delitvi imena glede na stopnjo tvorjenosti (figura) na enostavno (simplex), zloženo (composita) in izzložensko (decomposita). Prim. poglavje 3.4.1.1.4.

²⁷⁵ V MGL-CR tega poglavja še ni. Ölinger (1584: 50) ima podoben opis, a drugačno izpeljavo.

²⁷⁶ Zaradi večje preglednosti izjemoma navajamo prevod v opombi ter izvirmek v rednem besedilu. MGL (kk 6b; MGL-Cam 182): »Imena, zložena iz dveh glavnih sklonov, se sklanjajo v obeh delih. /.../ Pri tistih, ki so zložena iz glavnega in odvisnega sklona, se sklanja samo glavni sklon. /.../ Imena, zložena iz dveh stranskih sklonov, so nesklonljiva.« Bohorič (BH 1584: 78): »I. Imena, zložena iz dveh glavnih sklonov, se sklanjajo v obeh delih. /.../ II. Imena, zložena iz glavnega in odvisnega sklona, se sklanjajo samo v glavnem sklonu. /.../ III. Imena, zložena iz dveh stranskih sklonov, so nesklonljiva.«

²⁷⁷ Prav tako ni nobene povezave s Statorijevo slovnico (1568: F 7a), ki sicer prireja isto Melanchthonovo poglavje, a drugače in z drugimi primeri.

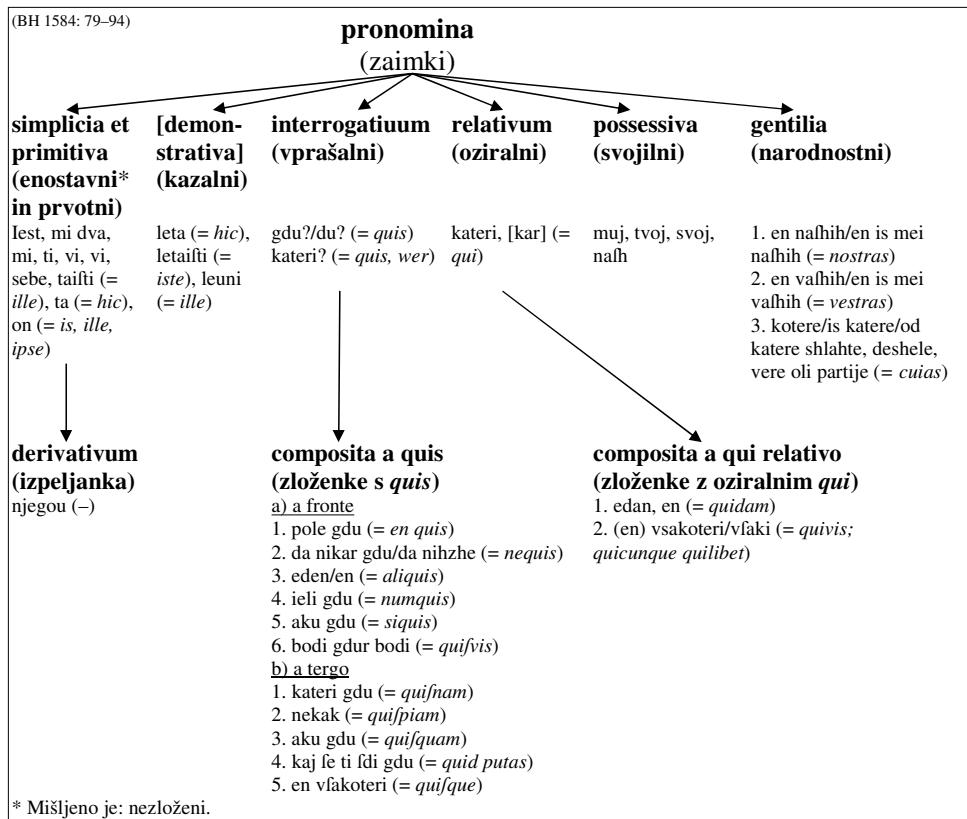
²⁷⁸ »III. Peregrina, hoc est, quecunque non sunt Slavonica, sunt Indeclinabilia /.../ nisi illis affingatur terminatio, iuxta articulum sui Generis.«

²⁷⁹ Da so torej citatna v imenovalniku, ne pa tudi v odvisnih sklonih.

²⁸⁰ Prim. Toporišič (1987: 299), Kolarič (1971: 54).

gradivu del slovenskih protestantskih piscev takšnih primerov nismo našli, tako da je takšna interpretacija neustrezna – ali pa Bohorič in drugi pisci pravila enostavno niso upoštevali.

3.4.1.2 Pronomen – zaimek (BH 1584: 79–94)

Poglavje o zaimku (*pronomem*) nima teoretične obravnave, kakor jo lahko zasledimo na primer pri Melanchthonu (MGL-CR 296–298; MGL II 6a–mm 1a; MGL-Cam 200–207).

Tudi sicer je bila v slovnica h ljudskih jezikov teoretična obravnava zaimka većidel skrćena na nujni minimum: definirajo ga kot nadomestilo za imena, pri ćemer se najvećkrat naslanjajo na Prisciana in Donata.²⁸¹ Nemřske slovnice v razporeditvi zaimkov sledijo Melanchthonovi shemi (a tudi ta se ne razlikuje bistveno od Donata).

Bohorić pri tem poglavju tudi navede svoj vir: zaimke bo naštel in sklanjal po zaporedju, kakor ga ima Donat.²⁸² Opozarjanje in sklicevanje na Donata sicer ni bilo v tedanjih slovnica h nić posebnega. Na Donata denimo izrecno opozarja tudi Melanchthonova MGL

²⁸¹ To velja z nekaj izjemami za italijanske (Padley 1988: 105–107), řpanske (Padley 1988: 211–212) in francoske (Padley 1988: 446–450) slovnice. Za nemřske gl. Padley (1988: 279–280).

²⁸² »Pronomina eo ordine, quo a Donato numerantur, recensebimus declinabimufque« (BH 1584: 79).

(II 8a): »Sklanjatev je treba vzeti iz Donata, ki ga morajo imeti dečki vedno v rokah, da bi se iz njega učili analogij v sklanjanju in spreganju.«²⁸³

Ali Bohorič tudi dejansko sledi Donatu? Odgovor na to vprašanje nikakor ni preprost. Vprašanje je namreč, katero od številnih izdaj Donatove *Ars minor*²⁸⁴ je imel Bohorič v rokah (ali v spominu). Donat je tedaj s svojo *Ars minor* predstavljal osnovni fond znanja latinske slovnice, osnovo, mimo katere ni mogel iti v okviru učnega procesa prav nihče. Poleg tega ima MGL zaimke našteje v enakem zaporedju kot (izvirni) Donat, prav tako obe deli ne naštevata vseh zaimkov, ki jih ima Bohorič, tako da vpliv (izvirnega) Donata na ta del Bohoričeve slovnice ni neposreden.

Bohorič se namreč nasloni na zaporedje Donatove *Ars minor* v eni od tedanjih različic in ne na originalno besedilo (prim. GL IV, 357–359, ki se ne pokriva z Bohoričem do te mere kot npr. Ising 1966: 70–109; prim. npr. zaimek *sui sibi* ...). Ne presenečajo nas odstopanja, do katerih je prišlo zaradi narave slovenskega jezika. Tako Bohorič med ednino in množino vriva oblike za dvojino, *ille, ipse* in *iste* združi v »*taifti*«, *is, ille, ipse* pa v »*on*«. ²⁸⁵

Pač pa sta za nas nadvse zanimiva dodatka, ki močno odstopata od izvirnega Donata in MGL. Gre za razdelka: »*composita a quis*« ter »*composita cum qui*«. Nedvomno sta naslonjena na katero od humanističnih razširjenih in komentiranih izdaj Donata, morda tudi na kako nam neznano slovnico. Primerjava z zgoraj opisano izdajo Donata iz leta 1542 (Donatus 1542, t. i. *Torgauer Donat*)²⁸⁶ denimo kaže na precejšnjo podobnost. Deloma je podobna tudi obravnava v slovnici E. Alvara (1596: 22, prva izdaja 1572), ki kaže na morebitni isti vir.²⁸⁷ Če uredimo besedilo pri omenjeni izdaji Donata (1542) in pri Alvaru, kot ga ima Bohorič, je obravnava presenetljivo podobna (Bohorič ima dodatno le obliki *numquis* in *quisvis*).

Vidimo, da v primerjavi z Bohoričem Donat (1542) nima le oblik *quifvis* in *quid putas*, Alvarus pa poleg teh dveh oblik nima še *numquis*.

Posebej zanimiv je tudi Bohoričev prevod primerov za »narodnostne« zaimke (*pronomina gentilia*), kakor jih imenuje Melanchthon: *nostras, vestras, cuias*. Slovenščina namreč zanje nima prave ustreznice, podobno kot je nima nemščina. Medtem ko primera za *nostras* in *vestras* Bohorič rešuje kot *en nafhah* in *en vafhah*, pa vprašalnico *cuias* prevaja zelo podobno kot Ölinger (1574: 87). Ta ima: »Wafes Lands biftu? /.../ Wafer Lands art biftu? Ich bin ewerer Lands art / Auß ewerm Land oder heymat / ewer Landsmann.« Bohorič (BH 1584: 94) pa ima *kotere / iz katere / od katere shlahte, deshele, vere, oli partije*.

²⁸³ »Declinatio est ex Donato petenda, quem semper oportet pueris in manibus esse, ut inde analogiam in declinando ac coniugando discant.« Četudi Bohorič sledi Melanchthonovemu napotku, pa na primer pri oznaki spola Bohorič gotovo ne sledi Melanchthonu. Spol pri zaimkih *ego (iest), tu (ti)* in posledično tudi pri *nos (mi)* ter *vos (vi)* Bohorič na primer označuje kot *genus omne* (prim. GL IV, 357; Ising 1966: 80–83; enako Donatus 1542), ki ga – mimogrede – kot kategorijo pri obravnavi imena sploh ne navaja. Take oznake pri Melanchthonu ni (MGL II 7a): »Zaimki imajo lahko tri spole. Eni z eno končnico [za vse tri]: *ego, tu, sui* /.../, eni s tremi končnicami: *ille, illa, illud* /.../« (»/Per tria genera uagantur pronomina. Alia una terminatione, ut: *Ego, Tu, Sui* /.../ Alia tribus, ut: *Ille, Illa, Illud* /.../«)

²⁸⁴ Prim. poglavje 3.3.2.

²⁸⁵ Na oblike za dvojino z *dva: midva, vidva, onadva* opozarja pri obravnavi glagola (BH 1584: 109).

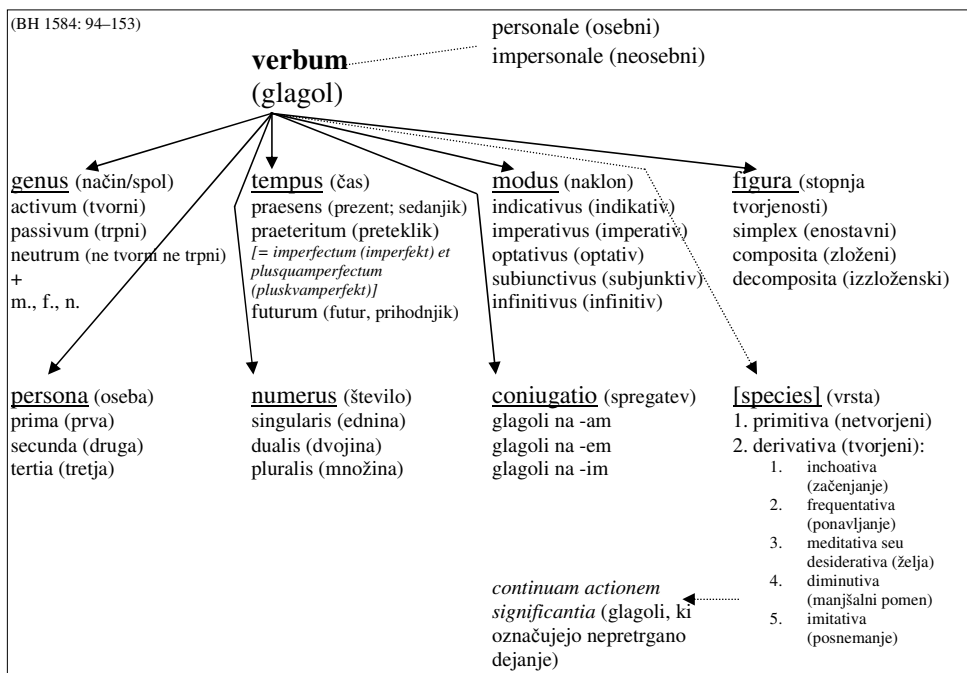
²⁸⁶ Prim. poglavje 3.3.2.

²⁸⁷ Nenavadno bi bilo, ko bi se Bohorič zgledoval po delu svojega idejnega nasprotnika – Alvarus je bil namreč jezuit.

BH 1584: 84–86		Alvarus 1596: 22		Donat 1542: d 1a ss.	
composita a quis	composita a qui relativo	composita ex provocabulo quis	composita ex provocabulo qui	composita a quis	composita a qui
a) a fronte en quis nequis aliquis numquis siquis quifvis b) a tergo quifnam quifpam quifquam quid putas quifque	1. quidam 2. quivis quicumque quilibet	b) cum sequitur: ecquis nequis aliquis siquis a) cum praecedit quisnam quispam quiquam quisque	quidam quivis quicumque quilibet	ecquis nequis aliquis numquis siquis quifnam quifpam quifquam quifque	quidam quivis quicumque quilibet

3.4.1.3 Verbum – glagol (BH 1584: 94–153)

Obravnavo glagola (*verbum*) začne Bohorič (BH 1584: 94) z istimi besedami kot Clajus (1578: 93): »Ločujemo osebni in neosebni glagol.«²⁸⁸ Razdelitev je sicer klasična in jo pozna večina tedanjih slovníc, tudi MGL (mm 1a; MGL-Cam 209), ne pa še denimo MGL-CR (298–299).

²⁸⁸»Verbum aliud est personale, aliud imperfonale.«

Od MGL (mm 1b; MGL-Cam 209; MGL-CR 299) pa (podobno kot pri poglavju o imenu) odstopa osnovna razdelitev teoretičnega dela poglavja na *accidentia*. Tu Melanchthon našteje: *genus* (način), *species* (vrsta), *tempus* (čas), *modus* (naklon), *figura* (stopnja tvorjenosti), *persona* (oseba), *numerus* (število), *coniugatio* (spregatev), Bohorič pa kategorijo *species* izpusti enako kakor Clajus (1578: 94). Razlika je le v tem, da Clajus kategorije *species* dejansko ne obravnava, Bohorič pa jo doda kot zadnjo, ne da bi jo navedel v pravilu.

Glede na to, da se slovenski glagolski sistem v marsičem razlikuje od sistemov Bohoriču znanih in v slovnica opisanih jezikov, je bil Bohorič v tem poglavju še posebej prisiljen k prilagajanju latinske sheme in zato – kakor bomo opazili – tudi k večji inovativnosti.

3.4.1.3.1 *Genus* – način in spol pri glagolu²⁸⁹ (BH 1584: 95)

MGL (mm 1b–mm 4a; MGL-Cam 210–217; MGL-CR 299–301) ločuje pet načinov (*genera*): *activum* (tvorni), *passivum* (trpni), *neutrum* (ne tvorni ne trpni), *commune* (tako tvorni kot trpni) in *deponens* (način pri deponentnikih). Tako Bohorič kakor tudi nemške slovnice pa ločujejo tri. Bohorič, Albertus (1573: h 4a–h 4b) ter Clajus (1578: 94–96) ločujejo *activum*, *passivum* in *neutrum*,²⁹⁰ Ölinger (1574: 94–95) pa *activum*, *neutrum* in *commune*.

Verjetno povsem Bohoričev pa je dodatek, da je kategorija *genus* mišljena dvojno: kot *genus* pri glagolih (torej način, ki je aktiven, pasiven ter ne aktiven ne pasiven) ter kot *genus*, ki ločuje spol (oziroma kot *genus* v poglavju o imenu, torej kot kategorijo moškega, ženskega in srednjega spola v glagolskih oblikah). Tega sočasne pregledane slovnice ne poznajo!

Pri Bohoriču namreč ločujejo spol naslednje glagolske oblike:

- *verbale sive participiale verbum* (deležniški glagol):²⁹¹ *delal, delala, delalu* (BH 1584: 98);
- *verbum passivum* (trpni glagol):²⁹² *delan, delana, delanu* (BH 1584: 99).

Izmed Bohoričevih primerov ima MGL (in po njem Albertus) le *curro*, Ölinger nič, Clajus *sedeo*. *Seco* je Bohoričev univerzalni primer, ki je tudi reprezentativni predstavnik prve spregatve glagolov.

Kar ločuje Bohoriča (skupaj z nemškimi slovnicařji) od mnogih drugih slovnice, je, da sledi Melanchthonovi osnovni ločitvi glagolov na osebne in neosebne. Sicer pa mnoge slovnice v skladu z izročilom uvrščajo delitev na osebne in neosebne glagole pod *modus* ali *genus*.

3.4.1.3.2 *Tempus* – čas (BH 1584: 95)

Čas (*tempus*) v latinski predlogi bi omogočal Bohoriču ločevanje naslednjih časov: sedanjika (*praesens*), nedovršnega preteklika (*praeteritum imperfectum*), dovršnega preteklika (*praeteritum perfectum*), predpreteklika (*plusquamperfectum*) in prihodnjika (*futurum*). Kljub temu Bohorič perfekta, torej dovršnega preteklika, v okviru časov ne navaja. To ni bila splošna navada v tedanjih slovnicař ljudskih jezikov, vse obravnavane nemške slovnice denimo strogo sledijo latinskemu modelu, prav tako Statorijeva poljska slovnica (1568: G

²⁸⁹ Gl. tudi poglavje 3.4.1.3.11.

²⁹⁰ Takšno razdelitev, ki se naslanja na latinski model, ima tudi vrsta slovnice ljudskih jezikov.

²⁹¹ Gre za (po Bohoriču) pretekli in prihodnji tvorni deležnik.

²⁹² Gre (tudi po Bohoriču) za pretekli trpni deležnik; poimenovanje *trpni glagol* izhaja iz dejstva, da gre za »glagol«, ki s pomočjo pomožnega glagola *biti* lahko tvori vse trpne oblike.

6b). Zakaj je torej Bohorič izpustil en čas, in to perfekt? Kaže, da mu odnos dovršnost : nedovršnost ni pomenil časovno-vidske, ampak besedotvorno značilnost.²⁹³

Kot je razvidno iz poglavja o glagolu glede na stopnjo tvorjenosti (*figura*) (BH 1584: 96), razume Bohorič razmerje nedovršni : dovršni glagol zgolj v besedotvornem smislu: *fekam* je *figura simplex* (osnovna oblika), *nafekam* ter *perfekam* pa sta sestavljeni obliki (*figurae compositae*). Seveda to ne pomeni, da se Bohorič ni zavedal, da imajo nekateri glagoli dovršni in drugi nedovršni pomen. Na istem mestu (BH 1584: 96) denimo opiše glagol *povedujem* kot »frequentativum« besede *povejm* ter besedo *prepovedujem* kot »frequenter & identidem« (»pogosto ter spet in spet«) *povejm*.

Zanimivo je tudi, da je Bohorič opisal tvorbo nedovršne oblike iz dovršne, ne pa (za današnje pojme) osnovnejšo tvorbo dovršne oblike iz nedovršne. V poglavju *species* namreč pravi v zaključni opombi (BH 1584: 97), da lahko tvorimo glagole, ki označujejo nepretrgano dejanje (*verba continuam actionem significantia*), skoraj iz vseh glagolov, če v sedanjiku *-am*, *-em* ali *-im* zamenjamo z *-avam* ali *-ujem*. Nato pa doda: »To pa se zgodi pogosto, kadar so glagoli sestavljeni s predlogi.«²⁹⁴ Prav iz te formulacije morda najlepše vidimo Bohoričevo dožemanje dovršnih glagolov: gre za glagole, ki z nedovršnimi niso v oblikoslovnem, ampak v besedotvornem razmerju. Izražanje trajanja ali dovršenosti je tako pri Bohoriču besedotvorna in semantična, ne pa slovnična lastnost besede. Glede na stanje v latinščini je tako pojmovanje tudi povsem razumljivo.

Vse to se lepo vidi tudi v Bohoričevi zadregi, ko obravnava zgled prve spregatve (*se-kam*) (BH 1584: 108–109). Pod naslovom: *Praeteritum imperfectum, perfectum, et Plusquamperfectum* navede (en sam!) slovenski primer: *iest sim fekal* itd., ki ga prevede z vsemi tremi (!) latinskimi preteklimi časi: *ego secabam, secui, secueram*. Da se je Bohorič problema zavedal, nam kaže njegova opazka pod razdelkom *Observationes* (BH 1584: 109). Tam pravi, da bi lahko ločili (tako kot latinska slovnica) tudi vse tri preteklike. Tako bi imperfekt *secabam* prevajali kot *sim fekal* (torej kot dovršni preteklik), perfekt *secui* kot *sim bil fekal* (torej kot predpreteklik), pluskvamperfekt *secueram* pa kot *sim vshe bil fekal* (torej kot nekaj prepredpreteklik).

3.4.1.3.3 *Modus – naklon* (BH 1584: 95)

Tudi naklonov ločuje Bohoričeva slovnica toliko kot pri Latincih (»totidem, quot apud Latinos«) po MGL (mm 6b; MGL-Cam 222–224; MGL-CR 203–303), in sicer:

- indikativ, ki ustreza slovenskemu povednemu naklonu;
- imperativ, ki ustreza slovenskemu velelnemu naklonu;
- optativ in subjunktiv, ki imata v latinščini (ne pa tudi v grščini!) enako obliko, ki ji danes pravimo konjunktiv; optativ stoji v prostih stavkih, subjunktiv pa v odvisnih;
- infinitiv.²⁹⁵

Imperativ. Medtem ko latinska slovnica ločuje imperativ prezenta (ki ga lahko predvsem v slovnica h ljudskih jezikov poimenujejo tudi kot imperativ prezenta in imperfekta) ter futura, Bohorič (BH 1584: 104) pravilno poudarja, da pozna slovenščina eno samo obliko imperativa, kjer so »združeni [latinski] imperativ prezenta in imperfekta ter imperativ

²⁹³ Danes nam je tako razmišljanje nenavadno, vendar pa na različne interpretacije glagolskega vida v odnosu slovnična : slovarska značilnost naletimo tudi v sodobni znanstveni literaturi. Izčrpen pregled sodobnih pogledov na glagolski vid kot oblikoslovno-besedotvorno kategorijo podaja Merše (1995: 36–41).

²⁹⁴ »/S/ed frequenter id fit, quando componuntur verba cum praepositionibus.«

²⁹⁵ O infinitivu več v poglavju 3.4.1.3.9.

futura».²⁹⁶ V tem je Bohorič v primerjavi z drugimi slovniciami izviren. Lahko bi namreč uvedel še imperativ tipa *naj bo*, pa ga ni.

Nemške slovnice dosledno ločujejo dva imperativa, četudi pri imperativu futura (tudi) v nemščini dejansko ne gre za imperativ. Albertus (1573: i 6b) in Clajus (1578: 117–118) ločujeta imperativ prezenta in futura (*du hab; du wirft sollen oder müssen haben // schreib du; du folt schreiben*). Ölinger (1574: 108–109) pa ločuje skupaj infinitiv prezenta in imperfeka ter infinitiv futura (*hab du; du follt haben*).

Optativ. Kakor mnoge druge tedanje slovnice, Bohorič tudi pri podajanju oblik optativa (BH 1584: 104–105, 110–111, 125, 144) sledi Donatu, saj optativne oblike dosledno navaja skupaj s členico *utinam* (*o debi*). To je bilo tedaj tako rekoč samoumevno. V nemških slovnicih so na primer *utinam* prevajali celo z *wolt Gott* ali *ach (das) ich ...* (Albertus 1573: i 7a–i 7b, Ölinger 1574: 109–110, Clajus 1578: 118–119). Bohorič pa odstopa od drugih slovnicih s tem, da navaja eno samo skupno obliko za prezent, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt in futur, in sicer obliko *o debi*²⁹⁷ + indikativ preteklega časa: *o debi jeft bil, o debi jeft bil fekal, o debi jeft bil pifal* ter *o debi jeft bil lubil*.

Tega se zaveda tudi sam, saj dodaja dokaj izčrpne opombe. Iz njih je razvidno, da so oblike latinskih optativov v slovenščini sicer združene in se tvorijo z *o debi* in indikativom preteklega časa (BH 1584: 102), da pa bi lahko ločeno izrazili tudi pomenske odtenke med njimi. Bohorič predlaga naslednjo rešitev za polnopomenske glagole (BH 1584: 111):

- prezent in imperfekt: *o debi jeft fekal* (= *utinam ego secarem*),
- perfekt in pluskvamperfekt: *o debi jeft bil fekal* (= *utinam ego secuissem*),
- futur: *o debi meni bilu fekati* (= *utinam ego secem*).

Malce drugačno pa za *verbum substantivum* »biti« (BH 1584: 105):

- prezent, imperfekt in perfekt: *o debi jeft bil* (= *utinam ego essem*),
- pluskvamperfekt: *o debi jeft vshe bil* (= *utinam ego fuisssem*),
- futur: *o debi meni bilu* (= *utinam sim*).

Shemo tvorbe bi torej lahko podali takole:

optativ	<i>o debi</i> + indikativ preteklega časa
optativ pluskvamperfekta	<i>o debi vshe</i> + indikativ preteklega časa

Odmev na Melanchthonov opis optativa kot potencialnega naklona najdemo pri Bohoriču v dodatku za poglavjem *Preizkus etimologije (Examen etymologiae)*. MGL (mm 6b)²⁹⁸ namreč pravi za optativ tudi naslednje: »Pravimo mu tudi potencialni naklon, ker z njim povemo to, kar sicer izražamo z *debet* [mora] in *potest* [lahko], na primer: *Nihil est quod labores* [ničesar ni, kar bi delal] namesto *debes laborare* [kar moraš delati].«²⁹⁹

Bohorič iz tega zaključuje, da lahko v slovenščini izražamo tudi ta pomenski odtенок (BH 1584: 175). Pravi namreč, da ima potencialni naklon, ki ga Latinci izražajo s *potest* in *debet*, svoje mesto tudi v slovenskem jeziku. Najdemo ga predvsem v preteklih indikativnega, optativnega in konjunktivnega naklona. Od ostalih oblik preteklega časa pa se tak potencialni naklon ločuje samo po členici *bi*. Bohorič navede tudi primere zanj, in sicer v

²⁹⁶»Praefens et Imperfectum, tum etiam Futurum sunt coniuncta.«

²⁹⁷Pisava *debi* skupaj je utemeljena s tem, da se z njo prevaja ena sama latinska beseda: *utinam*. Zato so večkrat tudi *debi* doživljali kot eno besedo.

²⁹⁸MGL-CR tega nima.

²⁹⁹»Idem et Potentialis dicitur, quod ea quae per debet et potest, exponuntur, hoc modo efferantur, ut: Nihil est quod labores, pro debes laborare.«

okviru različnih naklonov preteklega časa. Pri Melanchthonu je potencialni naklon le del optativnega. Bohorič pa je, kot je razvidno že iz tega, da stvar razlaga v dodatku, problem sprva spregledal, nato pa je moral rešitev prilagoditi naravi slovenskega glagola. Zato je uvedel potencialni naklon kar kot podkategorijo indikativnega, optativnega in konjunktivnega naklona preteklega časa. Taka rešitev je tudi za tedanje slovnice nenavadna, vendar sama po sebi vzdrži preizkus.

Subjunktiv/konjunktiv. Glede na poimenovanje tega naklona lahko zatrdimo, da Bohorič tu (sprva) ni sledil Donatu, ampak Melanchthonu, saj ima Donat v vseh nam dostopnih izdajah iz tedanjega časa na mestu subjunktiva izraz konjunktiv. Je pa zanimivo, da Bohorič rabi izraz subjunktiv samo na začetku opisa konjugacij (BH 1584: 105), nato pa dosledno izraz konjunktiv (BH 1584: 111, 119, 122, 126, 138, 141, 144, 153). Iz tega lahko z dokajšnjo gotovostjo sklepamo, da pri obravnavi glagola Bohorič pred sabo nikakor ni imel enega samega vira.

Poimenovanje subjunktiv imata na primer še Albertus (1573: i 7b) in Statorius (1568: G 6b), Ölinger in Clajus imata vedno konjunktiv. Subjunktiv je pri Bohoriču (BH 1584: 105, 111) enak ustreznemu indikativu, pred katerim stoji eden izmed veznikov: *aku* (v pomenu latinskega *si*), *kadar* (v pomenu latinskega *quando*), *da*, *de* (v pomenu latinskega *cum*), *dokler* (v pomenu latinskega *quandoquidem*, *quoniam*). Tudi v latinskih slovnica so imeli navado predstavljati konjunktiv oziroma subjunktiv s predpostavljenim veznikom (največkrat z veznikom *cum*). Albertus (1573: i 7b–i 8a) tvori subjunktiv z *so*, *wann*, *dieweil*, *dennach* in z indikativom, Ölinger (1574: 110–111) z *wie* in indikativom, Clajus (1578: 120–123) z *wenn*, *nach dem*, *auff das*, *als*, *da* in z indikativom; prevode latinskega *cum* (*jeřliby* itd.) rabi pri subjunktivu tudi Statorius (1568: I 8a–I 8b). Še en dokaz, da Bohorič zgolj sledi splošni praksi. Je pa res, da namesto petih različnih oblik subjunktiva navaja za pet časov tri oblike: skupno za prezent in imperfekt, skupno za perfekt in pluskvamperfekt in obliko za futur:

subjunktiv	
- prezenta in imperfekta	- <i>aku/kadar/da/de</i> + indikativ sedanjega časa
- perfekta in pluskvamperfekta	- <i>aku/kadar/da/de</i> + indikativ preteklega časa
- futura	- <i>aku/kadar/da/de</i> + indikativ prihodnjega časa

3.4.1.3.4 *Figura* – stopnja tvorjenosti glagolov (BH 1584: 96)

Razdelek o glagolih glede na stopnjo tvorjenosti (*figura*) v celoti sledi MGL (MGL-Cam 225–230), le primeri so izpeljani iz reprezentativnega glagola *sekam*. Podobno kot pri imenu Bohorič tudi tu ločuje enostavne (*simplex*), zložene (*composita*) in izzloženske (*decomposita*) glagole. Medtem ko je razdelek o glagolih glede na stopnjo tvorjenosti (*figura*) pri Bohoriču povsem kratek, velja omeniti, da ga je Statorius (G 7a–H 5b) izkoristil za nadvse dolg seznam različnih glagolskih predpon z opisom njihovih lastnosti. Tu je Statorius deloma reševal problematiko dovršnosti, ki se je Bohorič dotakne drugje.³⁰⁰

3.4.1.3.5 *Persona* – oseba (BH 1584: 96)

Razdelek o osebi (*persona*) je skoraj dobesedno vzet iz MGL (nn 1b; MGL-Cam 230–231; MGL-CR 304). Melanchthonov in v slovenščino preveden je tudi primer *ego lego, tu legis, ille legit*.

³⁰⁰Prim. poglavje 3.4.1.3.2.

3.4.1.3.6 Numerus – število (BH 1584: 96)

Razdelek o številu (*numerus*) sicer navaja, da ločuje slovenščina tri števila kakor Grki (*ut apud Graecos*), vendar se nikakor ne naslanja na MGG, saj tam poglavja o številu sploh ni. Primer je Bohoričev, v MGL, MGL-Cam in drugje ga v tem razdelku ne najdemo. Še posebej zanimiv je ta razdelek zato, ker v poglavju o imenu takega razdelka ni, čeprav bi ga glede na prakso v ostalih tedanjih slovnica pričakovali, še posebej zaradi slovenske dvojine.³⁰¹

3.4.1.3.7 Coniugatio – spregatev (BH 1584: 96)

Razvrstitev spregatev (*coniugationes*) pri Bohoriču je v največji možni meri izvirna. MGL (nn 2a; MGL-Cam 231) ločuje denimo štiri spregatve glede na značilni samoglasnik v infinitivu. Statorius (1568: H 7a–I 8b) ločuje na podoben osnovi tri osnovne spregatve glagolov v prezentu, vendar oblikuje več podskupin, katerih glavni namen je zajeti čimveč izjem. Poleg tega ločuje dve vzporedni paradigmi za tvorbo imperfekta in futura, glede na izhodiščno glagolsko osnovo pa tudi več paradigem za tvorbo imperativa. Skupnih spregatev, ki bi zajemale vse čase kakor pri Bohoriču, Statorius nima: izhodišča mu ne predstavljajo spregatve, ampak posamezni časi.

Albertus (1573: h 6b–h 7a) ločuje samo eno spregatev. Ölinger (1574: 119–144) ločuje štiri glede na predzadnji zlog infinitiva (ter še posebej pasivno), Clajus (1578: 113–114) pa ločuje tri spregatve glede na način (podobno kot MGG 142 ss.): spregatev aktivnih glagolov (*amo*), pasivnih glagolov (*amor, scribor*) in *neutrorum* (ne aktivnih ne pasivnih) (*morior*).

Razdelitev osebnih glagolov na tri spregatve glede na 1. os. ed. sedanjika je tako prav gotovo rezultat izvirne Bohoričeve analize. Spregatve so razdeljene glede na tri vrste glagolov:

- glagoli na *-am*,
- glagoli na *-em*,
- glagoli na *-im*.

Poleg tega pozna (BH 1584: 102) tudi *verbum substantivum* (biti).

Posamezni glagoli lahko tudi prehajajo med vrstami, na kar opozarja Bohorič pri oblikah za trpnik (BH 1584: 135):

»Trpniki glagolov namreč ne ohranjajo vedno značilnosti svojih tvornih oblik, ampak se lahko selijo zdaj v to zdaj v drugo vrsto. Tako se bo v rabi mnogokrat zgodilo, da bo en sam glagol v istem pomenu zaradi samega pregibanja prehajal zdaj v to zdaj v ono vrsto. To pa se bo razbralo iz rabe.«³⁰²

Glagoli tretje vrste zato nimajo niti svojega vzorca za trpnik! Prehode bi lahko ponazorili z naslednjo preglednico (prim. BH 1584: 135, 152):

glagoli na <i>-am</i>	glagoli na <i>-em</i>	glagoli na <i>-im</i>
ſekam ſekan	piſhem pezhen	lubim /
	pifan ←	lublen ←

V seznamu primerov vsake izmed treh vrst navaja Bohorič zavoljo takih prehodov tri izhodiščne oblike za tvorbo časov (prim. BH 1584: 113–114):

- prva oseba indikativa sedanjega časa;

³⁰¹ Prim. poglavje 3.4.1.1.6.

³⁰² »Non ſemper paſſiva actiui fui characterificam ſervare, ſed nunc in hunc nunc in alium ordinem migrare. Quemadmodum etiam ſaepe vſu veniet, vnum verbum, eiufdem ſignificationis, nunc in hunc nunc in illum ordinem, inflexione ipſa tranſire. Id quod uſu deprehendetur.«

- infinitiv;
- pretekli deležnik (na -l).

Ker je tak sistem dovolj prožen, je uspelo Bohoriču zajeti v tri spregatve (ter spregatev glagola *biti*) celoten korpus slovenskih glagolov v dovolj informativnem obsegu.

Primeri za posamezne spregatve so vzeti iz splošnega nabora besed, ki so se običajno uporabljale v ta namen. Prav vse Bohoričeve primere najdemo tudi pri Melanchthonu, Albertus rabi *scribo, iubeo, amo*, Ölinger *scribo*, Clajus *amo in scribo*.

Še posebej velja omeniti oznako *verbum substantivum* za oblike glagola *biti*: oznako in primer rabijo domala vse tedanje slovnice.

3.4.1.3.8 *Species – vrsta (BH 1584: 97)*

V razdelku *species* (vrsta) Bohorič analogno kot v poglavju o imenih obravnava vrste besed glede na njihove besedotvorne značilnosti. Kot smo že omenili, Bohorič kategorije *species* ne našteva med *accidentia*, kljub temu pa jo obravnava. Pri tem sledi MGL (mm 4a–mm 6a; MGL-Cam 217–221; MGL-CR 301–302), ki enako kot Bohorič ločuje *primitiva* (netvorjene glagole) in *derivativa* (tvorjene glagole), med slednjimi pa: 1. *inchoativa* (glagole s pomenom začenanja), 2. *frequentativa* (glagole s pomenom ponavljanja), 3. *meditativa seu desiderativa* (glagole z železnim pomenom),³⁰³ 4. *diminutiva* (glagole z manjšalnim pomenom) ter 5. *imitativa* (glagole s pomenom posnemanja).

Primeri so posneti po MGL (mm 4a–mm 6a; MGL-Cam 217–221): *ardeo* (*gorim*), *ardesco* (*saznhem goreti*) in *luceo* (*svetim*) najdemo v MGL pod *inchoativa*, vse ostale latinske primere pa najdemo pod enakimi razdelki kot pri Bohoriču: 1. *ardesco*, 2. *agito*, 3. *lecturio*, 4. *cantillo*, *sorbillo*, 5. *patrizo*.

Opombe o glagolih, ki označujejo nepretrgano dejanje (*verba continuam actionem significantia*) in o katerih smo govorili zgoraj, v MGL ni.

3.4.1.3.9 *De formatione temporum in verbis: canones – pravila za tvorjenje glagolskih časov (BH 1584: 98–102)*

Takega poglavja v MGL ni, deloma je problematika zajeta pri spregatvah. Hkrati se MGL tu spet sklicuje na Donata v splošnem opisu spregatev in na koncu obravnave vsake spregatve:

- »Analogija v spregatvi je enostavna in in jo lahko brez posebnega truda razberemo iz Donata« (MGL nn 2a; MGL-CR 304; MGL-Cam 231).³⁰⁴
- »Obrazec spregatve najdemo pri Donatu« (MGL nn 4a; MGL-CR 306, 319; MGL-Cam 237).³⁰⁵
- Obrazec spregatve moramo iskati pri Donatu« (MGL nn 8a; MGL-CR 309; MGL-Cam 247).³⁰⁶
- »Ostale čase bomo sklanjali po analogiji glede na obrazec glagola *lego*, ki ga najdemo pri Donatu« (MGL pp 2b; MGL-CR 317; MGL-Cam 273).³⁰⁷

Od nemških slovníčarjev ljudskih jezikov Ölinger (1574) in Clajus (1578) takega poglavja nimata, Albertus (1573) pa podaja podobna pravila, a v drugačni razdelitvi. Tudi v pregledanih francoskih in italijanskih slovnica ljudskih jezikov so pravila za tvorbo glagola večinoma predstavljena drugače. Tovrstni *canones* so večinoma bolj organsko vključeni v po-

³⁰³ MGL mm 5b: »Significant autem studium & voluntatem.«

³⁰⁴ »Est autem analogia in coniugatione facilis, & quae nullo negotio ex Donato cognosci potest.«

³⁰⁵ »Formula coniugandi extat apud Donatum.«

³⁰⁶ »Formula coniugationis ex Donato petenda est.«

³⁰⁷ »Reliqua tempora κατ' ἀναλογίαν declinabis, secundum formulam uerbi Lego, quae in Donato extat.«

samezna poglavja obravnave glagola. Najdemo pa seveda tudi slovnice s podobnimi poglavji. Tako ima Dubois (1531: 120–128) poglavje *Regulae communes omni coniugationi* (*Pravila, skupna vsem spregatvam*), ki obravnava podobno problematiko kot Bohoričevi *canones*.

Če Bohoričev opis obrnemo glede na slovenske oblike, je sistem tvorbe posameznih osnovnih oblik za tvorbo časov takšen:

tres ordines* (tri vrste)	delam	piŕhem	lubim
IZHODIŠČE			
↓ infinitiv (na <i>-ti</i>); ta je enak tudi (latinskemu) gerundiju (glagolniku) na <i>-di</i> in supinu (namenilniku) na <i>-tu</i>	del-a-ti	piŕ-a-ti	lubi-ti
→ <i>-ti > -l</i> : verbale** sive participiale verbum (deležniški glagol)	del-a-l	piŕ-a-l	lubi-l
→ + <i>fim, fi, je</i> (itd.) > praeteritum (preteklik)	fim (itd.) delal	fim (itd.) piŕal	fim (itd.) lubil
→ + <i>bom, boŕh, bo</i> (itd.) > futurum (prihodnjik)	bom (itd.) delal	bom (itd.) piŕal	bom (itd.) lubil
→ <i>-ti > -n</i> : verbum passivum (trpni glagol)	del-a-n ←……	(piŕ-a-n)*** ←……	(lubi-a-n)
→ <i>-ti > -nje</i> : verbalia in <i>-nie</i> , glagolnik na <i>-nje</i>	del-a-nje ←……	(piŕ-a-nje) ←……	(lubi-a-nje)
→ <i>-ti > -t</i> : supinum in <i>-tum</i> , gerundium in <i>-dum</i> (namenilnik na <i>-tum</i> , glagolnik na <i>-dum</i>)	del-a-t	piŕ-a-t	lubi-t
3. os. mn. prezenta, indikativ + <i>-č</i> > gerundium in <i>-do</i> (glagolnik na <i>-do</i>)	delajo-zh	piŕhejo-zh	lubijo-zh
↓ + pregibanje > participium praesens (deležnik sedanjega časa)	delajo-zhi/-zha/-zhe	piŕhejo-zhi/-zha/-zhe	lubijo-zhi/-zha/-zhe

* Mišljene so *ordines coniugandi*, torej: spregatve.

** *Verbum verbale* kot poimenovanje je sopomenka z *verbum participiale*. Prim. definicijo deležnika pri Melanchthonu MGL (qq 2a): »Participium est nomen uerbale, significans tempus.« (»Deležnik je glagolsko ime, ki označuje čas.«)

*** Pri primerih v oklepaju je po Bohoričevem mnenju prišlo (oz. v tretji spregatvi redno prihaja) do prehodov med spregatvami, kot smo jih komentirali v poglavju 3.4.1.3.7. (prim. tudi BH 1584: 135, 152).

V tem poglavju je posebnega poudarka vredna obravnava nekaterih neosebni glagolskih oblik: gerundija, obeh supinov, deležnika³⁰⁸ ter slovenskih ustreznih latinskih *verbalia* (izglagolskih imen, glagolnikov). Ker niso opisane teoretično, jih moramo obravnavati glede na primere in glede na to, kar o njih vemo iz teoretične obravnave v sočasnih slovnica.

Še posebej zanimiva je Bohoričeva **obdelava oblik latinskega gerundija v razmerju s slovenskim glagolnikom**. Bohorič je namreč vsak sklon gerundija obdelal posebej glede na možni prevod v slovenščino, prevajal pa jih je izrazito pozicijsko. To se sklada z Melanchthonovo zahtevo, da je treba gerundije razumeti glede na *sententiae structura*, glede na zgradbo stavka.

Da bi lažje razumeli Bohoričevo dilemo glede teoretične predstavitve možnih prevodov latinskega gerundija, si oglejmo najprej, kako opisuje gerundij Melanchthon v MGL (pp 6a; MGL-CR 319–320):³⁰⁹

»Ima namreč samo tri oblike: *legendi, legendo, legendum*, ki imajo enostavno pomen nedoločnika. Ker pa nas jezik sili, da včasih z imeni družimo pomen nedoločnika brez dodatnega časovnega pomena [ki ga ima v latinščini nedoločnik] ali pa da rabimo nedoločnik namesto imena, in ker struktura stavka zahteva tudi sklon, so – kar se kaže kot uporabno – iznašli gerundije, kot na primer: *Discendi causa in ludum eo literarium*. In *discendo magnam voluptatem capiunt boni pueri*. Ad *discendum hortatur pater*.«³¹⁰

Bohorič se je tako znašel pred naslednjo dilemo (BH 1584: 98–101):

1. gerundij v rodilniku (npr. *laborandi*) je lahko (če ga ni hotel prevajati z imenom, ampak z glagolsko obliko!) prevedel le kot nedoločnik (npr. *tempus est laborandi: zhas je delati*; dobesedni prevod latinske predloge bi bil: *je čas delanja*);

2. gerundij v ločilniku (npr. *laborando*) je lahko z glagolsko obliko prevedel le kot deležje na -č (npr. *laborando: delajozh*; dobesedni prevod latinske predloge bi bil: *z delanjem*);³¹¹

3. gerundij v tožilniku s predlogom *ad* (npr. *ad laborandum*) je lahko z glagolsko obliko prevedel kot namenilnik (npr. *ad laborandum: delat*; dobesedni prevod latinske predloge bi bil: *za delanje, k delanju*). Ker v latinščini konstrukcija *ad* + tožilnik dejansko lahko izraža namen, je tak prevod sovpadel s prevodom latinskega namenilnika na -*tum*.

Take in podobne rešitve najdemo tudi v nemških slovnica. Te prevajajo gerundij z

³⁰⁸O deležniku gl. posebno poglavje.

³⁰⁹MGL-Cam takega opisa nima, kar je ena od redkih bistvenjših razlik med MGL in MGL-Cam, ki nam pa nič ne pomaga pri ugotavljanju, katero verzijo od obeh je imel Bohorič v rokah.

³¹⁰»Sunt autem tres tantum voces, ut: *Legendi, legendo, legendum*. Habentque simpliciter significationem infinitivi. Et quia infinitivi significationem sine temporibus saepe cum nominibus coniungi, aut pro nomine usurpari res cogit, & caelum tanquam requirerat sententiae structura, utiliter inuenta sunt Gerundia, ut: *Discendi causa in ludum eo literarium*. In *discendo magnam voluptatem capiunt boni pueri*. Ad *discendum hortatur pater*.«

³¹¹Toporišič (1987: 123–124) v prevodu Bohoričeve slovnice ne upošteva ozadja, iz katerega je izhajal Bohorič, in zato napačno interpretativno prevaja gerundij kot deležje (in ne kot glagolnik, kar bi bilo za globlje razumevanje Bohoričeve slovnice edino pravilno). Podobno je Bohoriča na tem mestu neustrezno razumel Kolarič (1971: 62). Takšno površno interpretiranje, ki temelji zgolj na branju slovenskih primerov in ne upošteva latinskega besedila, lahko nato spremljamo v mnogih obravnavah, kar ima dobro povzeto Jesenšek (1998: 67–68).

infinitivom. Če temu infinitivu dodamo člen, dobimo imena srednjega spola. Clajus (1578: 108) denimo pravi:

»Gerundije in supine izražamo z nedoločnikom s predlogom *zu/mit/von*, na primer: *peritus canendi, geschickt zu fingen* [vešč petja]; *paratus ad dicendum, bereit zu sagen* [pripravljen reči]; *tacendo refellere, mit stillschweigen verantworten* [odgovoriti z molčanjem] [...]. Ko jim dodamo člene, postanejo imena srednjega spola [...], na primer: *Das schreiben/ Ipsum scribere, torej: scriptio* [pisanje].«³¹²

Podobno ima tudi Ölinger (1574: 104–105):

»Nemci nimajo gerundijev in supinov, ampak namesto njih rabimo nedoločnike s predpovstavljenimi predlogi, na primer: *ich hab urfach zu bleiben / mihi causa est commorandi* [imam vzrok ostati], *Mit stillschweigen veranthwort man viel / tacendo multa refellimus* [z molčanjem mnogo odgovorimo].«³¹³

Vprašanje je, ali bi slovničarji (pa naj bodo to nemški slovničarji, Bohorič ali denimo španski slovničar Nebrija) gerundij obravnavali, kot ga obravnavajo, če ne bi hoteli biti tesno naslonjeni na latinski model. A tendenca k iskanju latinskih modelov v ljudskih jezikih je bila, kot smo že večkrat omenili, za tedanje slovničarje glavno vodilo pri delu.

V teoretičnem delu (BH 1584: 98–101) ni Bohorič latinskega gerundija nikoli prevajal s slovenskim glagolnikom na *-nje*, je pa naredil velik korak od latinske MGL že s tem, ko je uvedel pod poglavje o glagolu razdelka *verbalia in -nie* (izglagolska imena na *-nie*) ter *verbalia in -v, -ez & -za* (izglagolska imena na *-v, -ez* in *-za*). Ta razdelka bi namreč, če sledimo Melanchthonovi MGL, sodila v poglavje o imenu (in ne tudi glagolu!), in to pod *species* v razdelek *verbalia*. Tam imamo utemeljitev (MGL II 4a): »Izglagolska imena se imenujejo tista imena, ki jih dobimo iz glagolov ali njihovih deležnikov ali supinov.«³¹⁴ *Verbalia* (izglagolskih imen) nimajo med glagoli tudi druge z Bohoričevo primerljive slovnice (Albertus, Ölinger, Clajus).³¹⁵

Drugače pa je ravnal Bohorič pri primerih v spregatvah posameznih skupin glagolov. Tam (BH 1584: 107, 113, 128, 146) je gerundije na *-di* in *-dum* prevajal z infinitivi, a tudi (!) z glagolniki (oziroma »izglagolskimi imeni«: *verbalia*). Tako prevajanje je bilo seveda mnogo bližje duhu slovenskega jezika. Gerundij na *-di* je tako prevajal z infinitivom (*biti, sekati, pifati, lubiti*) in glagolnikom (oziroma »izglagolskim imenom«: *verbale*) (*bitje, sekajne*), gerundij na *-dum* pa z infinitivom (in ne supinom, kakor navaja v teoretičnem delu) (*pifati, lubiti*) in glagolnikom (oziroma »izglagolskim imenom«: *verbale*) s predlogom (*k'bitju, k'sekajnju, k'pifanju, k'lublejnu*).

Lahko rečemo, da je prav v poglavju o glagolu Bohorič zelo spretno krmaril med latinsko teorijo in slovensko prakso. Da se je zavedal bistvene razlike med latinščino in slovanščino v okviru te problematike, nam konec koncev dokazuje tudi stavek, ki ga sicer redko

³¹² »Gerundia & Supina efferuntur per Infinitivum, cum Praepositione *zu/mit/von*/ vt: *Peritus canendi, Geschickt zu fingen*. *Paratus ad dicendum, Bereit zu sagen*. *Tacendo refellere, Mit stillschweigen verantworten*. [...] Cum uero adduntur articuli, fiunt nomina generis Neutri [...], ut: *Das schreiben/ Ipsum scribere* .i. *Scriptio*.«

³¹³ »Nec gerundia & supina habent Germani, sed eorum loco plerunque vtimur infinitivis cum praepositionibus praepofitis: veluti, *Ich hab urfach zu bleiben/mihi causa est commorandi*. *Mit stillschweigen veranthwort man viel/ tacendo multa refellimus*.«

³¹⁴ »Verbalia dicuntur, quae a uerbis aut eorum participiis, siue supinis deducuntur.«

³¹⁵ To seveda ne pomeni, da takega poglavja tedanje slovnice nimajo. Najdemo ga denimo v MGG (234–238) ipd.

najdemo tako v slovnicaх ljudskih jezikov nasploh kakor tudi pri Bohoriču: »Slovenskemu jeziku manjka gerundijev« (BH 1584: S33).³¹⁶ V istem odlomku Bohorič nadaljuje, da slovenščina zato mnogokrat nadomešča tožilniški gerundij s »predlogom *k* in dajalnikom«, s pomočjo členice *da* (torej z odvisnikom) in z nedoločnikom; na naslednji strani (BH 1584: S34) pa lahko kar dvakrat preberemo, da se latinski gerundij v ločilniku lahko nadomešča tudi z imenom (kar z današnjega vidika gerundij – glagolnik v slovenščini tudi dejansko je).

Podobno rešitev najdemo tudi pri Statoriju (1568: G 6b–G 7a), ki latinske gerundije skupaj s supini najprej po smislu prevede v poljščino, nato pa doda: »Gerundije in supine imajo Latinci. Poljaki jih nimajo. Vendar sem jih naštel zato, da bi jih bilo neveščim lažje prevajati.«³¹⁷

V teoretičnem delu obsegajo **verbalia (izglagolska imena)** dve skupini:

- *verbalia in -nie* (izglagolska imena na *-nie*), ki sovpadajo z današnjimi glagolniki, zato jih včasih tako tudi prevajamo;
- *verbalia in -v, -ez & -za* (izglagolska imena na *-v, -ez* in *-za*), ki sovpadajo z današnjimi tvorjenkami iz glagola in so torej »izglagolska imena« tudi v današnjem pomenu besede.

V primerih (BH 1584: 107, 113, 128, 146) so kot verbalia označeni večinoma glagolniki na *-nie*, vendar tudi naslednji primeri: *fekalu, pifmu, pifar, lubesan*. Bohorič jih navaja tudi pri trpniku (npr. BH 1584: 121, 140).

Namenilnik (prvi **supin**) je v teoretičnem delu pri Bohoriču opisan takole (BH 1584: 100): »Iz nedoločnika dobimo supin, ki po pomenu ustreza prvemu latinskemu supinu na *-tum*, tako da nedoločniku odvezamo zadnjo črko *-i*, npr. *!..! delat, !..! pifat, !..! lubit*.«³¹⁸

Pri primerih v spregatvah posameznih skupin glagolov pa za razliko od teoretičnega dela rabi na tem mestu infinitive (npr. *fekati, pifati, lubiti*), česar se zaveda in na kar tudi večkrat opozarja:

- »Supine izražamo z nedoločnikom« (BH 1584: 107).³¹⁹
- »Vsakemu od obeh supinov ustreza oblika nedoločnika« (BH 1584: 113, 128).³²⁰
- »Vsak od obeh supinov se izraža z nedoločnikom« (BH 1584: 146).³²¹

Namenilnik (prvi supin) torej tu nima več posebne oblike in sovpada z nedoločnikom (ter posledično z latinskim drugim supinom).

V skladnji (BH 1584: S36) Bohorič ponudi še en način »izražanja« prvega supina – s predlogom in »dajalnikom«: *h'kuhajnju*.

Drugi supin, torej latinski supin na *-u*, ki nima v slovenščini nobene prave ustreznice, prevaja Bohorič priložnostno. V etimologiji (BH 1584: 101) ga prevaja z nedoločniki (*tešku je delati = difficile est laboratu*), v skladnji (BH 1584: 36) pa z neosebni oblikami glagolov (*facilis vifu = fe lahku vidi*).

³¹⁶ »Gerundiis destituitur lingua Slavica.«

³¹⁷ »Haec autem Gerundia et Supina Latinorum sunt. Poloni illis carent. Ideo autem recenfui, vt rudibus ad interpretationem eorum, additum sternerem.«

³¹⁸ »Ab Infinitivo fit Supinum, significatione exprimens prius Supinum latinum in, tum, abiecta ab Infinitivo, litera ultima I, ut: *!..! delat, !..! pifat, !..! lubit*.«

³¹⁹ »Supina per infinitivum redduntur.«

³²⁰ »Supinum utrunque praeftat Infinitivi vox.«

³²¹ »Supinum vtrvnque per Infinitivi vocem reddunt.«

3.4.1.3.10 Sheme spregatev glagolov³²² (BH 1584: 102–153)

Slovnice tistega časa lahko v grobem razdelimo na tiste, ki v večji meri prinašajo zgolj teorijo, in tiste, ki imajo poleg teoretičnega opisa tudi sheme različnih sklanjatev in spregatev. Medtem ko Melanchthonova MGL spada med prve, pa moramo Bohoriča šteti v drugo skupino. Tako kot v obravnavi imena in zaimka, podaja tudi ob koncu teoretične obravnave glagola obsežen pregled vseh oblik vseh skupin glagolov z vmesnimi slovarčki posameznih skupin.

Pregled je za tedanje slovnice, ki imajo tovrstne sheme, povsem običajen, a z minimalnimi odstopanji, temelji pa na Donatovi *Ars minor*. Primerjava med zaporedjem posameznih časov, naklonov, načinov in neosebni glagolskih oblik, kakor ga najdemo pri Bohoriču, Donatu ter v dveh Bohoriču najbližjih nemških slovnica (Ölinger 1574, Clajus 1578), nam pokaže veliko podobnost in le redka odstopanja. Podoben rezultat bi dobili tudi, če bi v primerjavo pritegnili podobne francoske, španske, italijanske in druge slovnice ljudskih jezikov in latinščine.

	Donat, <i>Ars minor</i>	Ölinger 1574	Clajus 1578
tvorni način			
indikativ - prezenta - imperfekta, perfekta, pluskvamperfekta (pri Bohoriču skupaj) - futura	da* - da - da (vsak čas posebej) - da	da - da - da (vsak čas posebej) - da (vendar ločuje dva futura: <i>futurum primum</i> in <i>paulo post futurum</i>)	da - da - da (vsak čas posebej) - da
imperativ - ločuje skupno obliko za prezent in futur	da - ločuje dve obliki	da - ločuje dve obliki	da - ločuje dve obliki
optativ - ločuje skupno obliko za vse čase	da - ločuje tri oblike, in sicer za prezent ter imperfekt, za perfekt in pluskvamperkt ter obliko za futur	da - ločuje dve obliki, in sicer za prezent ter imperfekt in za perfekt ter pluskvamperfekt	da - ločuje dve obliki, in sicer za prezent ter imperfekt in za perfekt ter pluskvamperfekt
subjunktiv - ločuje tri skupne oblike, in sicer za prezent in imperfekt, za perfekt in pluskvamperfekt ter za futur	= <u>konjunktiv</u> - ločuje štiri različne oblike	= <u>konjunktiv</u> - ločuje štiri različne oblike	= <u>konjunktiv</u> - ločuje štiri različne oblike

³²²O razvrstitvi spregatev in o primerih, ki jih Bohorič rabi, smo govorili že zgoraj v obravnavi teoretičnega dela.

	Donat, Ars minor	Ölinger 1574	Clajus 1578
infinitiv - ločuje skupno obliko za prezent in imperfekt	da - da - <u>poleg tega še dve obliki, in sicer za perfekt in pluskvamperfekt ter za futur</u>	da -da	da -da - <u>poleg tega še dve obliki, in sicer za perfekt in pluskvamperfekt ter za futur</u>
	neosebni glagoli		
deležnik - prezenta	da - da - <u>poleg tega še futura (lecturus)</u>	/	da
gerundij na <i>-di</i>	da	/	/
gerundij in <i>-do</i>	da	/	/
gerundij na <i>-dum</i>	da	/	/
supin (prvi in drugi)	da	/	/
glagolnik	/	/	/
trpni način	da	da	da (kot druga spregatev)
indikativ - ločuje dve skupni obliki, in sicer za prezent in futur ter za imperfekt, perfekt ter pluskvamperfekt	da - ločuje posebne oblike za vsak čas	da - ločuje posebne oblike za vsak čas	da - ločuje posebne oblike za vsak čas
imperativ - ločuje skupno obliko za prezent in futur	da - ločuje dve obliki	da - ločuje dve obliki	da - ločuje dve obliki
optativ - ločuje dve obliki, in sicer za prezent, imperfekt, perfekt ter pluskvamperfekt in za futur	da - ločuje več oblik, in sicer za prezent in imperfekt, za perfekt in pluskvamperfekt in za futur	da - ločuje več oblik, in sicer za prezent in imperfekt, za perfekt in pluskvamperfekt in za futur	da - ločuje tri oblike, in sicer za prezent in imperfekt, za perfekt in pluskvamperfekt in za futur
subjunktiv (= konjunktiv) - ločuje dve obliki, in sicer za prezent in futur ter za perfekt in pluskvamperfekt	da (<u>konjunktiv</u>) - ločuje posebno obliko za vsak čas, <u>tudi imperfekt</u> , ki ga Bohorič nima	da (subjunktiv) - ločuje posebno obliko za vsak čas, <u>tudi imperfekt</u> , ki ga Bohorič nima	da (<u>konjunktiv</u>) - ločuje posebno obliko za vsak čas, <u>tudi imperfekt</u> , ki ga Bohorič nima
infinitiv - vseh časov	da - ločuje tri oblike, in sicer za prezent in imperfekt, za perfekt in pluskvamperfekt ter za futur.	da - ločuje eno obliko za preteklik in pluskvamperfekt	da - ločuje tri oblike, in sicer za prezent in imperfekt, za perfekt in pluskvamperfekt ter za futur.

	Donat, Ars minor	Ölinger 1574	Clajus 1578
deležnik	da	/	da
- preteklega časa	- da		- da
- prihodnjega časa	- da		/
glagolnik	/	/	/
neosebni glagoli	da (gl. zgoraj)	da	da

* Oznaka »da« pomeni, da je prisotna ista kategorija na istem mestu, oznaka »/« pa, da te kategorije **tam** ni. Pomembnejše razlike so podčrtane.

Kot je razvidno iz razpredelnice, je Bohorič tradicionalni shemi povsem sledil, odstopanja opazimo le tam, kjer mu kake oblike ni dovoljevala narava slovenskega jezika.

3.4.1.3.11 *Passivum* – trpnik (BH 1584: 116–121, 135–140, 152)

Trpnik je v tem delu Bohoričeve slovnice ločen od aktivnih glagolskih oblik z vmesnim slovarčkom. Določa ga preprosto pravilo (BH 1584: 102), da ga tvorimo iz trpnega deležnika ter glagola *biti* v ustrezni obliki. Izvirno Bohoričevo opažanje je, da lahko trpni pomen izražamo tudi z aktivnimi glagoli, če jim dodamo členico *fe* (BH 1584: 121).

Pri samih oblikah in primerih v trpniku naletimo na posebnost, na katero je treba natančneje opozoriti. Raba skupne oblike *bom fekan*, *bosh sekan* itd. za trpni indikativ prezenta in za trpni futur ni – kot bi sprva pomislili – Bohoričeva nedoslednost ali napaka.³²³

Kot je opazil že Kajetan Gantar (1971: 104), prevaja Bohorič v skladnji latinski tvorni futur s slovenskim sedanjikom, nasprotno pa latinski trpni prezent s slovenskim trpnikom prihodnjega časa. Gantar je sicer tovrstne primere uvrstil med prevajalske napake, vendar je tudi opazil, da je ta napaka »redna«.

Nekoliko obsežnejša primerjava je pokazala, da Bohorič latinski trpni prezent v skladnji dejansko prevaja s slovenskim trpnikom prihodnjega časa ali pa z brezosebno obliko *se*. Takšnih primerov prevajanja pa ne najdemo samo pri Bohoriču, ampak tudi denimo pri Dalmatinovem prevodu Biblije, predvsem v začetnih knjigah.

Primeri prevajanja latinskega trpnega prezenta³²⁴ s slovenskim trpnikom prihodnjega časa iz Bohoričeve skladnje so naslednji:

- »*Nos miseri plectimur – Mi, Bosi, bomo bijeni*« (BH 1584: S18),
- »*Inutile ferrum cingitur – Bo opafan s'nevrednim shelesom*« (BH 1584: S27),
- »*Virgilius a me legitur – Virgilius bode od mene bran*« (BH 1584: S27),
- »*percutior gladio – bom s'mezhom vdarjen*« (BH 1584: S50),
- »*doceor grammaticam – bom vuzhen Grammatiko*« (BH 1584: S50).

Preostali latinski trpniki prezenta (seveda sem ne štejemo oblik prezentovih deponentnikov) pa so prevedeni s trpnikom *se*, če niso prevedeni opisno s tvornim načinom:

- »*Iam tertia vivitur aetas – sedaj tretji fvet se shive*« (BH 1584: S20),
- »*Hoc vertitur illi vitio – Letu se na njemu oli na njim tadla*« (BH 1584: S24),
- »*Obsequio retinentur amici – S'pregledajnjem, oli s'fhonajnjem se pèrjатели obdàrshe*« (BH 1584: S27),
- »*Implentur veteris Bachi pingvisque ferinae – fe napolnijo s'fstarim vinom, tar s'tolftim bilpretom*« (BH 1584: S28).

³²³ Tako denimo Toporišič (1984: 211): »Spodrseljaj (po nemščini) je *bom fekan* (tudi v VN) za sedanjik.«

³²⁴ Za primere prevajanja latinskega aktivnega futura s slovenskim prezentom pri Bohoriču gl. Gantar (1971: 104).

Tudi v Dalmatinovi Bibliji lahko spremljamo enak odnos med trpnim prezentom v predlogi ter trpnikom prihodnjega časa v slovenskem prevodu. Navajam tri reprezentativne primere:³²⁵

	Vulgata	LB 1545	DB 1584	SSP
prevod trpnega prezenta s trpnikom prihodnjega časa Lk 16, 25	et dixit illi Abraham fili recordare quia recepisti bona in vita tua et Lazarus similiter mala nunc autem hic consolatur tu vero cruciaris	Abraham aber sprach / Gedencke Son / das du dein gutes empfangen hast in deinem Leben / vnd Lazarus da gegen hat böses empfangen / Nu aber wird er getröstet / Vnd du wirst gepeiniget .	Abraham pak je rekâl: Pomifli fyn, de fi ti tvoje dobru v'tvoim lebni prejel, inu Lazarus je pruti tu hudu prejel: Nu pak je on potrofhtan , inu ti bofh martran .	Abraham mu je rekel: ›Otrok, spomni se, da si v življenju dobil svoje dobro, Lazar pa prav tako húdo; zdaj je on tukaj potolažen, ti pa trpiš .
prevod trpnega prezenta s trpnikom prihodnjega časa Gal 6, 6	communicet autem is, qui catecizatur , verbum ei, qui se catecizat, in omnibus bonis	DER aber vnterrichtet wird mit dem Wort / der teile mit allerley Gutes / dem / der jn vnterrichtet.	KAteri bo pak podvuzhen s'bešedo, ta podejli v'figa dobriga, timu, kateri ga povuzhy.	Kdor prejema pouk v besedi, naj vse svoje dobrine deli s tistim, ki ga poučuje.
prevod trpnega prezenta s trpnikom prihodnjega časa 1 Tim 4, 5	sanctificatur enim per verbum Dei et orationem	Denn es wird geheiligt durch das Gottes vnd gebet.	Sakaj onu bo povvezhenu fkusi Boshjo Bešedo inu molitou.	Saj vse posvečuje Božja beseda in molitev.
prevod trpnega prezenta s trpnikom prihodnjega časa Jak 2, 9	si autem personas accipitis peccatum operamini redarguti a lege quasi transgressores	So jr aber die Person ansehet / thut jr sünde / vnd werdet gestrafft vom Gesetz / als die Vbertretter.	Aku vy pak na velanje teh Perfon gledate, tako vy grel'hite, inu bote fvarjeni od Poštave, kakor preftopauci	Če pa ste pristranski, delate greh in postava vas razkriva kot kršilce postave.

Redko najdemo v primerih, ko je v predlogi trpni prezent, tudi temu ustrezne Dalmatinove prevode. Navajam dva primera:

regularni prevod <i>Luthrov predgovor v Apd</i>	–	Jtem / wie der Heide Cornelius wird bekeret durch S. Peters wort	Item, koku je ta Ajd Cornelius, fkusi S. Petra bešedo preobernen . (DB 1584: III, 60b)	–
--	---	---	--	---

³²⁵Raziskava je bila opravljena s pomočjo iskalnika na besedilu LB 1545, kjer smo iskali trpni prezent s pomožnikom wird in primerjali ustrezna mesta z rešitvami v DB 1584.

regularni prevod glede na nemščino Prg 3, 33	egestas a Domino in domo impii habitacula autem iustorum benedicentur	Jm hause des Gottlosen ist der Fluch des HERRN / Aber das haus der Gerechten wird gesegnet	Vtéh Hudobnih hiŕhi je GOSPODNIE prekletje: Ampak téh Pravizhnih hiŕha je shegnana .	GOSPODOVO prekletstvo je v krivičnikovi hiŕi, bivališče pravičnih pa blagoslavlja .
--	--	---	---	--

Najpogostejši pa so prevodi trpnega prezenta s slovenskim trpnikom s *se*:

prevod s <i>se</i> Jn 1, 42	et adduxit eum ad Iesum intuitus autem eum Iesus dixit tu es Simon filius Iohanna tu vocaberis Cephas quod interpretatur Petrus	Du bist Simon Jonas son / du solt Kephass heissen / das wird verdolmetscht / ein fels.	Ti fi Simon Ionaŕou fyn, ti imaŕh Cephas imenovan biti, tu fe tolmazhuje , ena Skala.	Privedel ga je k Jezusu. Jezus je uprl pogled vanj in rekel: »Ti si Simon, Janezov sin. Imenoval se boŕ Kefa« (kar se prevaja Peter).
prevod s <i>se</i> 1 Kor 15, 42	seminatur in corruptione surgit in incorruptione.	ES wird geseet verweslich / Vnd wird auffersten vnuerweslich.	Onu fe feje ŕtrohlivu, inu bo gori vŕtalu nefrohlivu	Seje se v propadljivosti, obuja pa v nepropadljivosti.
prevod s <i>se</i> 2 Kor 3, 15	sed usque in hodiernum diem cum legitur Moses velamen est positum super cor eorum	Aber bis auff den heutigen tag / wenn Moses gelesen wird / henget die Decke fur jrem hertzen.	Ali do danaŕhniga dne, kadar fe Moses bere , viŕsi tu pokrivalu pred nyh ŕercem.	Da, vse do danes leŕi na njihovem srcu zagrinjalo, kadar koli berejo Mojzesa.

Iz gradiva je razvidna tendenca, da se trpnost v sedanjosti, če je le možno, izraža z obliko s *se*. Če se hoče izraziti trpnost v sedanjosti z deležnikom na *-n*, se rabi oblika za trpnik prihodnjega časa. Le redko, skoraj izjemoma pa najdemo sedanjo obliko trpnega sedanjika, enkrat jo ima tudi Bohorič: *fem Lublen* (BH 1584: 152).

Morda bi obliko za trpni sedanjik z *bom* lahko razložili z vplivom nemščine. Pri Claju (1578: 124, 126–127) denimo lahko beremo spregatev indikativa prezenta pasiva: *amor, ich werde geliebet, du wirft geliebet* itd. in spregatev futura pasiva: *amabor, ich will/werde geliebet werden, du willt/wirft geliebet werden*. Obe imata isti pomožni glagol, prvo obliko lahko po sestavinah prevedemo z »jaz bom ljubljén« itd., druge pa po sestavinah ne moremo prevesti. Ob prevajanju iz nemščine v slovenščino je možnost takega vpliva še večja.

Majda Merše (2001: 118) ob obravnavi glagolskega vida v povezavi z načinom in naklonom v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih takšne premike v rabi časov razlaga tudi z dejstvom, da gre pri izboru trpniške oblike, tvorjene z deležnikom *-n*, ki uredničuje stanjski pomen, za »preskok ene od dogajalnih faz in za posledično nevzporednost dogajalnega zaporedja. Aktualizirana je druga, kasnejša faza dogajalnega zaporedja, kar je neredko poudarjeno tudi z izborom časovnih oblik.« Ob tem navaja vzporedno Trubarjev (TT 1557) primer *Gospud de fe nau ozhi odpro* ter Dalmatinov (DB 1584) primer *GO-SPVD, de bodo naju ozhy odperte* (Mt 20, 33), kjer je »trpniška fraza, s katero je mogoče izraziti stanje, uporabljena v prihodnjiku«. Pri tem pa gre za primer, ki zanima tudi nas,

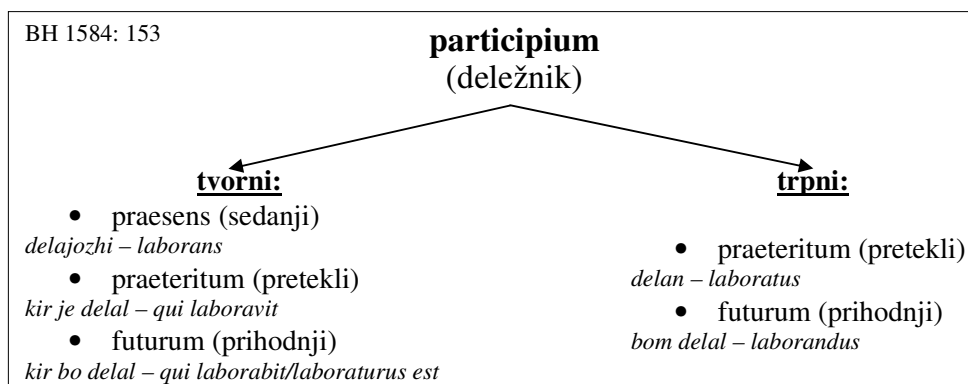

saj imamo na tem mestu v nemški (in latinski) predlogi trpni prezent (*das vnsere augen auffgethan werden*).

3.4.1.3.12 *Impersonalia* – neosebni glagoli (BH 1584: 121–122, 140–141, 152–153)

Neosebne glagole tedanje latinske slovnice in slovnice ljudskih jezikov večinoma obravnavajo ločeno od ostalih paradigem; enako ravna tudi Bohorič. Od kod je črpal svojo razlago o razliki med osebnimi »trpnimi« glagoli s *fe* (*fe pishe Peter*) in neosebnimi glagoli (*fe pishe*), nam ni uspelo ugotoviti. MGL o tem ne govori; tudi Clajus (1578: 183–186) in Ölinger (1574: 139–144) v nemščini snov obravnavata drugače. Statorius (1568) oblike z *fe* sicer navaja tako pri trpniku kot osebne glagole kakor tudi pri neosebnih glagolih, vendar tovrstne razlage nima.

3.4.1.4 *Participium* – deležnik (BH 1584: 153)

Poglavje o deležniku (*participium*) je v Bohoričevi slovnici zelo zgoščeno in omejeno zgolj na primere, ki bi jih bralec že tako ali tako lahko razbral iz podanih glagolskih paradigem. Vsa teorija je omejena na podatek o sklanjanju: »Sklanjajo se po vzoru pridevnikov glede na končnice členov,«³²⁶ ki je podobno skop tudi pri Melanchthonu. So pa v MGL (qq 2a–qq 5a; MGL–Cam 293–300; MGL–CR 324–325) opisane vse nam že iz imena ter glagola znane kategorije (*genus, numerus, figura, casus, tempus* in *significatio*). Delitev deležnikov na tvorne in trpne je delitev, ki jo v MGL najdemo pod razdelkom *significatio*.

Bohoričev opis ne sledi ne latinskemu ne slovenskemu modelu deležnikov, ampak je nekje vmes. Latinščina namreč ne pozna preteklega tvornega deležnika, prihodnji tvorni deležnik pa je običajno prikazan kot *laboraturus* (in ne *qui laboravit/qui laboraturus est*, kot ima Bohorič). Bohoričev prikaz tako odstopa od vseh pregledanih latinskih slovnice in tedanjih slovnice ljudskega jezika.

Brez težav je prikazal tako rekoč samo primere za pretekli trpni deležnik (*participium praeteritum passivum*): *sekan* (*sectus*) (BH 1584: 121), *pezhen* (*toftus*) (BH 1584: 140), *delan* (*laboratus*) (BH 1584: 153).

Več težav pa je imel že z obliko za sedanji tvorni deležnik (*participium praesens activum*). Ta se po Bohoriču tvori iz oblike, ki predstavlja prevod gerundija na *-do* v slovenščino

³²⁶»Declinantur in morem adiectivorum, iuxta terminationem articulorum.« Izraz »glede na končnice člena« pomeni: glede na zahtevani sklon.

in bi ji danes rekli deležje. To obliko dobimo iz 3. os. mn. indikativa sedanjega časa. Če to obliko pregibamo, dobimo deležnik sedanjega časa (BH 1584: 100). V primerih na tej strani Bohorič navaja za moški spol zgolj določne oblike: *delajozhi*, *pišejzhi*, *lubijozhi*. Ko navaja primere po sklanjatvah, pa je nedosleden: sprva navaja nedoločne oblike: *bodejzsh* (*ens*) (BH 1584: 107), *sekajozh* (*fecans*) (BH 1584: 113), *pišhejz* (*scribens*) (BH 1584: 127); nato določne: *lubijozhi* (*amans*) (BH 1584: 146), *delajozhi* (*laborans*) (BH 1584: 153).

Še več težav mu povzročata preostala dva tvorna deležnika. Tvorni deležnik preteklega časa (*participium praeteritum activum*), ki ga Bohorič navaja tudi kot del slovarskega zapisa glagola, je sprva naveden brez latinske ustreznice: *fekal* (–) (BH 1584: 113). Obenem navaja tudi prihodnji tvorni deležnik (*participium futurum activum*), ki mu v latinščini ustreza oblika na *-urus*. Tu pripominja, da se prihodnji tvorni deležnik navaja opisno, in sicer s povednim naklonom prihodnjika. Nato pa sledi zanimiv vzporedni razvoj opisa deležnikov preteklega in prihodnjega časa:³²⁷

tvorni deležnik preteklega časa	<i>fekal</i> (–) (113)	<i>pifal</i> * (<i>qui scripsit</i>) (127) ↑	<i>lubil</i> (<i>qui amavit</i>) (146)	<i>kir je delal</i> (<i>qui laboravit</i>) (153)
tvorni deležnik prihodnjega časa	– »se navaja opisno, in sicer z indikativom prihodnjika« (113)	<i>bom pifal</i> (<i>scribam</i> <i>/sum scripturus</i>) (128)	<i>bom lubil</i> (<i>sum amaturus</i>) (146)	<i>kir bo delal</i> (<i>qui laborabit</i> <i>/qui laboraturus est</i>) (153)

* Za razumevanje Bohoričevega pogleda na glagolski sistem ni nepomembna tudi opomba, da deležnik preteklega časa lahko izraža tudi druge čase (»quod tamen etiam aliorum temporum est capax«; BH 1584: 127). S tem je mišljena njegova vloga v sestavljenem prihodnjiku, v pogojnem naklonu ipd.

Iz gornje preglednice vidimo, kako je slovenska oblika za prihodnji deležnik (*bom pifal*) najprej vplivala na latinski opisni prevod (*scribam*), ta je spet vplival na latinski prevod slovenske oblike za pretekli deležnik. Latinska prevoda z oziralnim zaimkom in indikativom ustreznega časa sta slednjič vplivala na slovensko izhodišče, ki je postalo zaimek *kir* in indikativ ustreznega časa. Kar je bilo sprva prevod v latinščino, je slednjič postalo izhodišče v slovenščini!

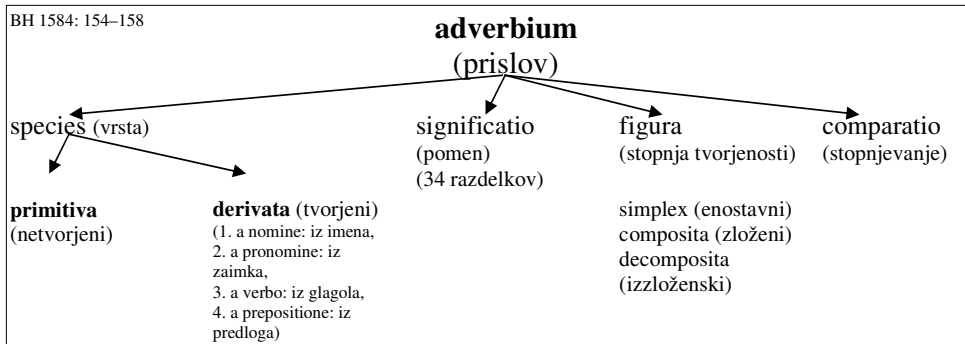
Podoben razvoj je doživela tudi oblika za prihodnji trpni deležnik. Latinska oblika na *-ndus* ima poleg trpnega še postulativen pomen, tako da sta slovenski obliki bolj približek kot dejanski prevod latinskega pomena: *kèr bo fekan* (*fecandus*) (121), *kèr bo pezhen* (*torendus*) (140). Oblika *bom delal* (*laborandus*) (153) pa je najverjetneje napaka: *bom delal* bi bila po Bohoriču kvečjemu opisna oblika za pomen tvornega deležnika prihodnjega časa.

3.4.1.5 Adverbium – prislov (BH 1584: 154–158)

S poglavjem o prislovu nastopijo v Bohoričevi slovnici poglavja o tistih delih govora, ki so bili v domala vseh tedanjih slovnica obdelani enako skopo. Bohorič se v teh poglavjih podobno kot Clajus, Albertus in Statorius³²⁸ na prvi pogled dokaj tesno naslanja na Melanchthona. Kljub temu pa tudi v teh poglavjih lahko najdemo med Melanchthonom in

³²⁷Številke v oklepajih označujejo ustrezne strani v BH 1584.

³²⁸Ölinger (1574: 156–165) se zgleduje po Melanchthonu, a drugače kot Bohorič.

Bohoričem kar precejšnje razlike; skušali jih bomo čim natančneje popisati. Naj pripomnimo še to, da bi glede na način obravnave vsebina teh zadnjih poglavij mnogokrat bolj sodila v slovar kot v slovnico, a to je skupna značilnost večine tedanjih slovníc ljudskih jezikov; bolj kot teorija slovnicearje tu zanima leksika.

Delitev na *accidentia* v celoti sledi Melanchthonu (MGL-CR 326; MGL-Cam 301; MGL qq 5b), razdelek o vrstah glede na tvorjenost (*species*) pa le deloma.

Medtem ko Bohorič ločuje prislove glede na **vrsto** tvorjenosti (*species*), kot je bilo v navadi, na tvorjene in netvorjene, pa je v razdelitvi tvorjenih prislovov natančnejši od Melanchthona (MGL-CR 326–327; MGL qq 5b–qq 6a; MGL-Cam 301–302). Bohorič jih je namreč razporedil v štiri vrste glede na to, ali so tvorjeni iz imena, zaimka, glagola ali predloga. Pri tem je lahko Bohorič pri Melanchthonu našel zgolj opise primerov za tvorbo iz imena ter glagola. Delitve, kot jo najdemo pri Bohoriču, pa mi ni uspelo zaslediti v nobeni izmed pregledanih nemških, francoskih in italijanskih slovníc.

Primeri v tem razdelku so sicer naslonjeni na MGL, vendar spet ne pri vrsti prislovov, tvorjenih iz zaimka in predloga, ker jih Melanchthon ne našteva. Tako Bohorič po Melanchthonu navaja slovenske prevode k: *vesperi* (k'vezheri) in *furtim* (lkrivaje), Melanchthonova *cras* in *heri* je podobno kot Clajus (1578: 188) spremenil v *hodie* (donès), navaja pa tudi kar nekaj primerov, ki jih drugje ne zasledimo: *prudenter* (modru), *huc* (leřim), *illuc*, *ifhuc* (letja), *adversum* (supèrno).

V razdelku o vrstah glede na **pomen** (*significatio*) je naslonitev na Melanchthona (MGL-CR 327–328; MGL qq 5b–rr 1b) domala popolna, enak je celo vrstni red primerov; vidi se tudi, da je imel v rokah vsaj drugo izdajo (torej MGL qq 5b–rr 1b), ker upošteva njene dodatke k MGL-CR (dodatki so: *praesto* v skupini *in loco*; ter vse skupine od *temporis adverbia* naprej).

Razlike glede na navedene strani v MGL so pri Bohoriču naslednje:³²⁹

1. v skupini *ad locum* (k mestu) je izpustil: *aliquo*, *nequo*, *siquo*;
2. izpuščena je celotna Melanchthonova opomba: »*Inter localia numerant alii etiam hos casus: domi, militiae, humi, ruri*«;
3. v skupini *temporis adverbia* (prislovi časa) je izpustil: *modo*, *pridem*, *dudum*, *nuper*; *antea*, *nudiustertius*, *nudiusquartus*, *perendie*, *inposterum* itd.;
4. v skupini *numeri* (števnici prislovi) je izpustil prislovne števnike od *šestkrat* naprej;

³²⁹Različne izdaje MGL se v primerih lahko minimalno razlikujejo (največkrat zgolj za kak primer na nekaj straneh), zato moramo dopuščati možnost, da je Melanchthonov tudi kateri izmed spodaj navedenih primerov.

5. v skupini *negandi* (prislovi zanikanja) je izpustil *haudquaquam* in dodal primer *neque ego neque tu* (niti jeft niti ti);
6. v skupini *affirmandi* (prislovi pritrjevanja) nima *videlicet* in *quippe*, namesto *perfecte* pa ima *profecto*;
7. v skupini *optandi* (želelni prislovi) je izpustil *ut*;
8. v skupini *quantitatis* (prislovi kolikosti) ima Bohorič še *mirum in modum*;
9. v skupini *intendendi* (prislovi raztezanja) nima *valde*, *admodum*, *tam*, *quam*, *ut*;
10. v skupini *dubitandi* (prislovi dvoma) nima *fors*, *forsit*;
11. v skupinah *vocandi* in *respondendi* (prislovi klicanja in odgovarjanja) je Bohorič dodal *hem*;
12. v skupini *separandi* (prislovi ločevanja) nima *divise*, *sigillatim*, *multifariam*;
13. v skupini *excludendi* (prislovi izvzemanja) nima *pax*;
14. v skupini *comparandi* (primerjalni prislovi) nima *plurimum*, namesto *minime* pa ima *maxime*;
15. kot zadnjo je Bohorič dodal skupino *declarandi* (pojasnjevalni prislovi), ki je Melanchthon nima, saj so primeri te skupine (*nimirum*, *scilicet* in *videlicet*) vsebovani že v Melanchthonovi skupini *affirmandi*.

Vidimo, da gre pri prirejanju zgolj za izpuste tistih besed, ki v Bohoričevo slovnico ne bi prinesle novih slovenskih besed, saj bi se različni latinski primeri prevajali z enakimi slovenskimi.

Enako kot Bohorič se je na Melanchthonovo slovnico naslonil v tem razdelku tudi Satorius (1568: K 7a–L 2b). Podobnost med Bohoričevim in Satorijevim besedilom je v tem poglavju zelo velika. Glavna konceptualna razlika je v tem, da ima Satorius na prvem mestu navedene latinske, Bohorič pa slovenske prislove. Izbor prislovov pa se pri Bohoriču in Satoriju pokriva z naslednjimi izjemami:

1. V skupini *ad locum* (k mestu) Satorius nima: *eodem* in *intro*;
2. Satorius nima posebne skupine *versus locum* (proti mestu), ima pa vse njene primere v skupini *ad locum* (k mestu), poleg tega ima tudi dodatne primere: *verfus*, *prone*, *supine*;
3. v skupini *de loco* (z mesta) Satorius nima: *ifhinc*, *coelitus*, *funditus*, *radicitus*, za razliko od Bohoriča pa ima: *desuper*;
4. v skupini *per locum* (po mestu) Satorius nima: *nequa*, *fi qua*, ima pa: *peregere*, *domi*, *humi*, *ruri*;
5. v skupini *temporis adverbia* (prislovi časa) ima Satorius podobno kot Melanchthon mnogo več primerov kot Bohorič, od tega se jih manj kot polovica pokriva z Melanchthonovimi, ki so pri Bohoriču izpuščenimi, ostale pa je dodal Satorius sam;
6. v skupini *numeri* (števnih prislovi) Satorius glede na Bohoriča izpusti: *ter*, *quater*, *quinquies*, *tertium*, *quartum*, doda pa: *iterum*, *toties*, *quoties*;
7. v skupini *negandi* (prislovi zanikanja) Satorius glede na Bohoriča izpusti: *haud*, *nihil*, *nequaquam*, *neutiquam*, *nequidem*, doda pa: *nullatenus*;
8. v skupini *affirmandi* (prislovi pritrjevanja) Satorius glede na Bohoriča izpusti: *quid ni*, *scilicet*, *nempe*, *nimirum*;
9. v skupini *ordinis* (prislovi zapovrstja) Satorius glede na Bohoriča izpusti: *postremo*, *ultimo*, *primo*, *secundo*;
10. v skupini *interrogandi* (vprašalni prislovi) Satorius glede na Bohoriča izpusti: *quamobrem*;
11. v skupini *similitudinis* (prislovi podobnosti) Satorius glede na Bohoriča izpusti: *sicut(i)*, *velut(i)*, *uti*, *quemadmodum*, *non minus*, *prope*;

12. v skupini *qualitatis* (prislovi kakovosti) Statorius glede na Bohoriča izpusti: *docte, pulchre, fortiter, fermo*, doda pa: *celeriter, punctim, uno modo, bifariam, trifariam, decem modis*;
13. v skupini *quantitatis* (prislovi količnosti) Statorius glede na Bohoriča izpusti: *plurimum, parum(per), mirum in modum, maxime, quoad*, doda pa: *penitus, omnino, prorfus*, ki jih ima Bohorič v skupini *intendendi* (prislovi raztezanja) – te skupine Statorius nima;
14. skupine *remittendi* (prislovi zadrževanja) Statorius ne imenuje, ima pa vse Bohoričeve primere te skupine;
15. skupin *diminuendi* (manjšalni prislovi), *vocandi* in *respondendi* (prislovi klicanja in odgovarjanja), *iurandi* (rotilni prislovi) in *declarandi* (pojasnjevalni prislovi) Statorius nima;
16. v skupini *separandi* (prislovi ločevanja) Statorius glede na Bohoriča izpusti: *separatim, privatim*, doda pa Melanchthonova: *sigillatim, multifariam* in *divise*;
17. v skupini *excludendi* (prislovi izvzemanja) Statorius glede na Bohoriča izpusti *tantummodo*;
18. v skupini *congregandi* (prislovi zbiranja) Statorius glede na Bohoriča izpusti: *pariter, collectim, summatim*, doda pa *coniunctim*;
19. v skupini *prohibendi* (prislovi prepovedi) Statorius glede na Bohoriča izpusti *nequaquam*;
20. v skupini *concedendi* (prislovi dopuščanja) Statorius ne navaja latinskih primerov, ima pa Bohoriču ustrezne poljske;
21. v skupini *eventus* (prislovi dogodka) Statorius glede na Bohoriča izpusti *cafu*;
22. v skupini *comparandi* (primerjalni prislovi) Statorius glede na Bohoriča izpusti *maxime*, ima pa Melanchthonova *plurimum* in *minime*.

Iz gornjih razlik je razvidno, da o vplivu Statorijeve slovnice na Bohoričevo težko govorimo, lahko pa rečemo, da sta oba podobno prirejala isto Melanchthonovo predlogo.

Razdelek o **stopnji tvorjenosti** prislova (*de figura*) je v celoti posnet po MGL (rr 2a; enako MGL-Cam 311 in MGL-CR 328), celo z istimi oznakami in istimi primeri. Dodan je le primer *diu* (davnaj) v prvi skupini.

Tudi razdelek o **stopnjevanju** (*comparatio*) ima formulacije, ki so povsem vzporedne Melanchthonovim, le da je vsebina prirejena značilnostim slovenskega jezika. Ker se v tem odlomku lepo pokaže Bohoričev postopek prirejanja, podajamo vzporedno besedilo iz MGL in BH 1584:

MGL (rr 2a = MGL-Cam 311)	BH 1584: 158
Prislovi, ki so nastali iz pridevnikov, oponašajo stopnjevanje imen in se pregibajo v primernik in presežnik, npr. <i>fortiter, fortius, fortißime</i> /.../ Tako tudi nekateri drugi, ki niso iz pridevnikov, npr. <i>Saepe,</i> <i>saepius, saepißime.*</i>	Prislovi, ki so nastali iz pridevnikov, se s primerljivimi stvarmi primerjajo takole: <i>mozhnu, mozhneßhi, vel vezh mozhnu, nar mozhneßhi, vel vijoku mozhnu,</i> <i>fortiter, fortius, fortißime. /.../</i> Stopnjujejo se tudi pravi prislovi, ki se lahko [po pomenu pri stopnjevanju] večajo ali manjšajo, npr. <i>zheftu, id est faepe, zhejße vel zhejßeßhi,</i> <i>faepius: gar zheftu, faepißime, itd.**</i>

* »Aduerbia orta a nominibus adiectiuis, imitantur nominum comparationem, casusque comparatiui, et fuperlatiui recipiunt, ut: *Fortiter, fortius, fortißime* /.../ Sic et quaedam alia, non nata a nominibus, ut: *Saepe, saepius, saepißime.*«

** »Aduerbia orta a nominibus adiectiuis, comparabilibus comparantur, fic: *mozhnu, mozhneßhi, vel vezh mozhnu, nar mozhneßhi, vel vijoku mozhnu, fortiter, fortius, fortißime. /.../* Comparantur etiam mera aduerbia, quae augeri minuiue possunt, vt: *zheftu, id est faepe, zhejße vel zhejßeßhi, faepius: gar zheftu, faepißime, etc.*«

3.4.1.6 Praepositio – predlog (BH 1584: 158–164)

Tudi poglavje o predlogu je narejeno neposredno po Melanchthonovi predlogi. A poudariti moramo, da se je prav v tem poglavju Bohorič srečal s številnimi problemi, ki jih je rešil zelo samostojno in izvorno. Čeprav je dosledno upošteval Melanchthonovo (MGL-CR 329–333; MGL rr 2b–rr 5b; MGL-Cam 312–319) zaporedje latinskih predlogov kot iztočnic,³³⁰ pa je bil v izbiri primerov mnogo bolj neodvisen. Včasih je izbral in prevedel Melanchthonovega, včasih svojega.

Primerjalni pregled primerov je dal naslednji rezultat:³³¹

predlog		vezava predloga	število ponazoritvenih primerov	
v latinščini	v slovenščini	v slovenščini	pri Bohoriču	od tega Melanchthonovih*
<i>ad</i>	k/h	DAJ.	6	0
<i>apud</i>	per	DAJ.	2	0
<i>ante</i>	pred	DAJ. s posebno končnico	11	0
<i>adversus/ adversum</i>	super	DAJ.	3	0
<i>cis/citra</i>	še ftrane/ na leti ftrani	ROD.	1	0
<i>ultra</i>	na uni ftrani/ na unim kraju	ROD.	1	0
<i>circum/circa/ circiter</i>	okuli	ROD.	5	3
<i>contra</i>	zhes (super)	TOŽ. (DAJ.)	2	1**
<i>erga</i>	pruti	DAJ.	1	0
<i>extra</i>	svunaj	ROD.	1	0
<i>inter</i>	mej/ v'meß	DAJ. s posebno končnico	1	0
<i>intra</i>	snutraj	ROD.	1	0
<i>infra</i>	pod/ sdolaj	TOŽ./ ROD.	2	0
<i>supra</i>	sgoraj/ na/nad/zhes	ROD. TOŽ.	1	1
<i>iuxta</i>	polek/polgi	ROD.	1	0
<i>ob</i>	sa voljo/sa	ROD.	1+1	0+1

³³⁰Na to opozarja tudi sam (BH 1584: 158): »Predloge bomo preleteli po latinskem zaporedju.« (»Praepositiones, latinorum ordine percurremus.«)

³³¹V prvem stolpcu so latinski izhodiščni predlogi, v drugem so Bohoričevi prevodi teh primerov (BH 1584: 158–164), v tretjem je njihova vezava po Bohoriču, v četrtem število primerov (glede na latinske primere) pri Bohoriču, v petem pa število primerov, ki jih ima Bohorič in jih hkrati najdemo pri Melanchthonu. Primeri, ki glede na današnji sistem odstopajo, so označeni okrepjeno. Nekateri izmed njih so posebej komentirani. Kjer je Bohoričeva določitev sklona napačna ali vprašljiva, je dodan: (sic!).

predlog		vezava predloga	število ponazoritvenih primerov	
v latinščini	v slovenščini	v slovenščini	pri Bohoriču	od tega Melanchthonovih*
<i>per</i>	zhes/řkus/ po	TOŽ./ DAJ.	2	1
<i>prope</i>	blisi/blisu	ROD.	1	0
<i>praeter</i>	mumu/mimu	ROD.	1	0
<i>propter</i>	sa vojľjo	ROD.	1	1
<i>post</i>	po	ROD. (sic!)	1	1
<i>penes</i>	poleg/polgi	ROD.	1	1
<i>secundum</i>	sa	DAJ. s posebno končnico	1	1
<i>trans</i>	zhres/zhes	ROD. (sic!)	1	1
<i>a/ab/abs</i>	od	LOČ.	3	2+1***
<i>absque</i>	pres	ROD./LOČ.	1	1
<i>cum</i>	s'	DAJ. s posebno končnico	3	0
<i>clam</i>	řkrivřhi	= v slovenščini prislov	1	1
<i>coram</i>	v'prizho/ pred	ROD./ gl. pred (<i>ante</i>)	1	1
<i>de</i>	od	LOČ.	1	1
<i>e/ex</i>	is	LOČ.	1	0
<i>pro</i>	sa	LOČ.	1	1
<i>prae</i>	pred	DAJ. s posebno končnico	1	0
<i>sine</i>	pres/rasen	ROD.	1	0
<i>tenus</i>	okuli	ROD.	1	1
<i>in</i>	v' (kam?)/ v' (kje?)	TOŽ./ DAJ. (dajalniki množine imajo posebno končnico <i>-ih</i>)	3	0
<i>sub</i>	okuli (= <i>circa</i>)/ po (zaporedje) po (versari in loco)	ROD./ ROD. (sic!) DAJ. (sic!)	1 1 1	1 1 1
<i>super</i>	na (kje?) na (kam?)	DAJ. TOŽ.	2	2
<i>subter</i>	pod	TOŽ.	1	1

* Prim. MGL-CR 329–333; MGL rr 2b–rr 5b; MGL-Cam 313–319.

** BH (1584: 160) ima *circiter horam nonam*, MGL-CR (329) *circiter horam undecimam*, MGL (rr 3a) *circiter horam decimam*. Iz tega se lepo vidi, kako se je dalo obračati v različnih slovnicaх enak primer. Tak primer štejemo kot enak, četudi se pojavlja v inačicah (npr. *secundum Deum* : *secundum Deos*; *sub horam tertiam* : *sub horam pugnae* ipd.).*** Tu gre pri Bohoriču za vsebinsko prilagoditev primera: Melanchthonov *ab Iove* je spremenil v *a deo*.

Postavlja se vprašanje, zakaj je pri razvrstitvi predlogov sledil prav razdelitvi glede na vezavo izhodiščnih predlogov v latinščini. Albertus (1573: M 1a–M 3a), Ölinger (1574: 166–169) in Clajus (1578: 201–211) imajo denimo predloge razporejene glede na nemško izhodišče, prav tako tudi nekatere druge pregledane slovnice ljudskih jezikov. Vendar vse

kaže, da je bilo razvrščanje predlogov glede na latinščino v tedanjih slovnicaх kljub vsemu prisotno. Takšno rešitev imata denimo Statorius (1568: L 3b–L 5a) in Dubois (1531: 154–159). Statorius ima zapovrstje predlogov tako kot Bohorič posneto po Melanchthonu, tako da se obravnava pri Statoriju in Bohoriču navidez v celoti prekrivata. Ločuje pa ju pomembna razlika: Bohorič na vezavo posameznih predlogov opozarja sproti, Statorius pa vezavo obdela posebej v poglavju o skladnji predlogov (Statorius 1568: O 1a–O 4b).

Opazimo lahko, da je Bohorič izvirnejši pri zapletenejših primerih (predvsem pri predlogih, ki zahtevajo današnji mestnik in orodnik), zlasti pa je izviren na začetku poglavja, kjer tudi razreši večino problemov, potem pa dokaj zvesto sledi Melanchthonovim primerom.

Iz zgoraj prikazanih primerov lahko tudi razberemo Bohoričev način opisa današnjega mestnika in orodnika. Mestnik, ki stoji za predlogi *per* (BH 1584: 159), *mej/v'meß* (BH 1584: 160), *po* (BH 1584: 161, 163), *sa* (BH 1584: 161), *v'* (BH 1584: 163), *na* (BH 1584: 164), navaja kot dajalnik s posebno končnico; prav tako je dajalnik s posebno končnico orodnik, ki stoji za predlogoma *s'* (BH 1584: 162) in *pred* (BH 1584: 159, 162, 163).

Bohoričev pogled na mestnik kot »posebno končnico dajalnika« lepo vidimo pri obravnavi predloga *v'* (BH 1584: 163). Po Bohoriču namreč imena ob predlogu *v'* v množini spreminjajo zadnji zlog (torej končnico) v *-ih* (*v'telefih*). Na tovrstno spremembo Bohorič večkrat opozarja. Podobno pravilo navaja v poglavju *Examen etymologiae* (*Preizkus etimologije*) (BH 1584: 168): dajalnik množine *nebefam* zaradi zveze s predlogom *v'*, kadar ta pomeni premikanje na mestu (*motus in loco*), spremeni zadnji zlog v *-ih*. Spremembe se zavoljo zveze s predlogom *v'* dogodijo včasih tudi v ednini (BH 1584: 170): končni *-u* se namreč v zvezi besede z *v'* pogosto zamenjuje z *-i*; tako dobimo *v'nebi* namesto *v'nebu*.³³² Marsikje drugje pa sprememb dejansko ni in imamo obliko »dajalnika«: npr. *na femlji* (BH 1584: 170).

Da je »oblika besede za predlogom v« (čemur bi mi danes rekli mestnik) povzročala Bohoriču preglavice, nam pričata tudi primera iz skladnje (BH 1584: S38, S39), kjer gre prav gotovo za lapsus: Bohorič namreč obliki *v'unuh dnejh* ter *v'kratkih dnejh* označuje kot ločilnik s predlogom. Ni pa nepomenljivo, da se je Bohorič zmotil (glede na svojo lastno teorijo) prav tu, pri »izjemi«.

Tri napake v določitvi sklonov (v okviru Bohoričeve teorije) so razvidne tudi iz gornje razpredelnice. Dvakrat imamo roditeljski, kjer bi danes določili mestnik (in bi torej pri Bohoriču moral stati dajalnik). Ena napaka pa je lapsus: namesto tožilnika imamo roditeljski (*zhes*).

Tudi pri opisu mest z orodnikom vidimo, da se Bohorič še kako zaveda, da obstajajo v slovenščini poleg sklonov, ki jih našteva, še »posebne končnice«. Tako končnico dobi njegov »dajalnik«, če pred njim stoji predlog *pred* (BH 1584: 159), in sicer pri moškem in srednjem spolu v ednini končnico *-om* ali *-fom* (npr. *pred Ozhetom*, *pred telefom*), pri ženskem spolu v ednini končnico *-o* ali *-jo* (*pred vodo*, *pred Materjo*), nekatere besede pa dobijo v ednini končnico *-o* (pred mano). V dvojskih oblikah se tak »dajalnik« končuje na *-ma* (npr. *pred Ozhetma*, *pred materma*, *pred ozhima*), v množinskih pa na *-mi* (*pred ozhetmi*, *pred matermi*, *pred ozhefmi* ali *ozhimi*).

Razdelka o **neločljivih predlogih** (*praepositiones inseparabiles*) (BH 1584: 164) MGL-CR, MGL in MGL-Cam nimajo, pač pa ga imata Ölinger (1574: 169) in Clajus (1578: 201). Morda bi lahko iskali pobudo za ta razdelek v razdelku *Figurae* pri Melan-

³³²To omenja tudi v skladnji, kjer pa pravi, da do tega prihaja bolj zaradi rabe pri ljudeh kakor zaradi zahtev jezikovnega sistema (»fēd id fit magis consuetudine quam ratione«).

chthonovem poglavju o glagolu (MGL mm 7b–nn 1b), ki obravnava tvorbo glagolov (tudi s predponami, vendar je to manj verjetno.

3.4.1.7 *Coniunctio* – veznik (BH 1584: 164–166)

Poglavje o vezniku je Bohorič sicer posnel po Melanchthonu (MGL-CR 333–335; MGL rr 5b–rr 8b), a ga je močno okrajšal. Melanchthon namreč veznik opisuje glede na tri kriterije: *figura* (vezniki glede na tvorjenost), *potestas* (pomen veznikov), *ordo* (vrsta veznikov glede na stavo pred besedo ali za njo). Od tega je Bohorič v svoje poglavje o vezniku uvrstil zgolj delitev iz razdelka *potestas*, pri čemer je izviren ne samo glede na Melanchthona, ampak tudi v razmerju do nemških slovnice (predvsem Albertus, Clajus), ki dosledno navajajo vse kategorije. Ölinger (1574: 170–171) ima poglavje sicer na videz razporejeno enako kot Bohorič, vendar ima pod razdelkom *Observatio* nekak povzetek Melanchthonovega razdelka *ordo*, celotno poglavje pa je pri njem še mnogo bolj skrajšano kot pri Bohoriču.

Melanchthonovi in Bohoričevi primeri veznikov se ujemajo takole:

vrsta veznikov	število primerov veznikov BH 1584 (164–166)	od tega Melanchthon MGL (rr 5b–rr 8b) = MGL– Cam	število pona- zoritvenih primerov BH 1584 (164–166)	od tega Melanchthon MGL (rr 5b–rr 8b) = MGL-Cam
vezalni (<i>copulativae</i>)	8, item*	8	0	0
ločni (<i>disiunctivae</i>)	6	6	1**	1
dvomilni (<i>dubitativae</i>)	3, num	3	1	1
protivni (<i>adversativae</i>)	12	12	1	0
vzročni (<i>causales</i>)	12	12	0	0
pogojni vezniki ali vezniki izvzemanja (<i>conditionales seu exceptivae</i>)	quatenus, nisi	0	0	0
sklepalni (<i>ratiocinativae</i>)	6, idcum	6	0	0
zapovrstni (<i>ordinis</i>)	6	6	0	0
pritrjevalni (<i>approbativae</i>)	3	3	0	0
dopolnjevalni (<i>completivae</i>)	3	3	2	2

* Za vejico stojijo primeri, ki jih pri primerjanem delu ni in zato niso všteti v prvo številko.

** BH (1584: 165) ima *neque ego neque tu*, MGL (rr 6a) pa *nec mihi nec tibi*.

Že pri prvi vrsti (*copulativae*) vidimo, da Bohorič ni imel v rokah MGL-CR (333), ampak poznejši MGL ali MGL-Cam, saj ima MGL-CR pri primerjalnih vezalnih veznikih naveden samo *ac*,³³³ MGL (rr 6a) pa ima tako kot Bohorič poleg *ac* tudi *atque*.³³⁴ Pri vrsti *adversativae* (BH 1584: 165) Bohorič podaja razliko med *tamuzh* in *ali* vzporedno z nemškima *sonder* in *aber*. Četudi so formulacije podobne formulacijam v MGL, pa je primerjava očitno izvorna Bohoričeva, saj je nimajo tudi tedanje nemške slovnice. Prav tako je, kot kaže, iz nekega drugega vira vrsta *conditionales*. Bohoričevo izvornost dokazuje

³³³ »Sed Ac, collationem aliquando significat.«

³³⁴ MGL (l. c.): »Sed ex his Ac, et Atque, collationem aliquando significant.« Bohorič (BH 1584: 164): »Atque ex his quaedam etiam collationem significant, *kakor*, *ac*, *atque*.«

tudi Statorius (1568: L 5b–L7a), ki se naslanja na MGL in nima nobenega od omenjenih Bohoričevih dodatkov.

3.4.1.8 *Interiectio* – medmet (BH 1584: 166)

Poglavje je posneto po MGL (rr 8a–rr8b; MGL–Cam 326–327),³³⁵ vključno s primeri, ki so do take mere posneti po MGL, da je celo težko ločiti, kaj je pri Bohoriču mišljeno kot latinski in kaj kot slovenski medmet.

3.4.1.9 Jeziki v etimologiji

Metajezik celotne slovnice je latinski, vendar to ni edini jezik, ki ga poleg slovenščine Bohorič rabi.

V etimologiji (BH 1584: 40–176) je poleg latinščine glavni pomožni jezik tudi nemščina. Večinoma jo rabi v vlogi dodatnega prevoda posameznih primerov, v določenih primerih pa tudi kot drugi referencialni jezik (poleg latinščine).

Bohorič slovenskih primerov ne prevaja dosledno tudi z nemškimi ustreznici, ampak tako ravna le v določenih poglavjih in razdelkih, in sicer: *De nomine* – uvod (BH 1584: 40), *De motione adiectivorum* (BH 1584: 40), *Figura, Casus* (BH 1584: 44), *Articulus generis mafculini, foeminini, neutri* (BH 1584: 45–46), *Paradigma masculini generis* (BH 1584: 46), *Paradigma generis foeminini* (BH 1584: 54), *Paradigma generis neutri* (BH 1584: 60), *Paradigma nominis adiectivi* (BH 1584: 65), *Numeralia cardinalia* (BH 1584: 69–70), *De motione et declinatione* (BH 1584: 71), *De propagatione numerorum cardinalium* (BH 1584: 72), *Numeralia ponderalia* (BH 1584: 74), *De anomalis* (BH 1584: 76–78), *De compositorum declinatione* (BH 1584: 78), *De coniunctione* [1 primer!] (BH 1584: 165); poleg tega navaja nemške ustreznice tudi v vseh slovarčkih (BH 1584: 48–54, 55–60, 61–65, 114–116, 128–134, 147–151).

Medtem ko rabi nemške ustreznice dokaj pogosto v poglavju o imenu (torej do strani BH 1584: 78), pa jih od tam naprej z eno izjemo v poglavju o vezniku ne rabi več (razen v slovarčkih), česar nikakor ne smemo zanemariti!

Ovpladanje nemščine Bohoriču mnogokrat pomaga k lažji razlagi slovenskih primerov – predvsem takrat, ko latinščina ni dovolj ilustrativna ali ko gre za direktni vpliv nemščine na slovenščino, na primer: »Predpreteklik lahko podamo po zgledovanju na nemščino takole /./« (BH 1584: 105),³³⁶ »Razlika je enaka kot pri nemških protivnih veznikih« (BH 1584: 165);³³⁷ »Kajti do tega, da Kranjci v ljudskem govoru rabijo člen, pride samo zaradi neustreznega posnemanja nemškega jezika, in ne iz potrebe« (BH 1584: 44).³³⁸

Bohorič načeloma vsak slovenski primer prevede v latinščino. Tega ne stori le v poglavju o vrstah tvorjenk (*Derivatorum species*, BH 1584: 67–68) v razdelkih *patronymica*, *possessiva* in *diminutiva*. Tako izpuščanje latinskih prevodov potrjuje domnevo, da pri teh

³³⁵ In ne po MGL–CR (336), saj so tu med izdajama bistvene razlike. MGL–CR denimo nima vrst *silentium, rifum, ejulationem* in *planctum*, ki jih MGL in Bohorič imata.

³³⁶ »Praeteritum pluŕqvam perfectum poſſet reddi ad Germanicam imitationem in hunc modum /./«

³³⁷ »Eadem differentia eſt, quae in Germanicis aduerſativis.«

³³⁸ »Nam quod vulgo in loquendo uſurpatur articulus a Carniolanis, fit id ſolum Germanicae linguae prava imitatione, et non neceſſitatis cauſa.«

razdelkih ne gre za prirejanje primerov kake druge slovnice, ampak za dejansko avtorstvo besedila.

Na to kaže tudi omenjanje hrvaškega jezika, kar lahko opazimo samo v dveh poglavjih: v že omenjenem *Derivatorum species* (BH 1584: 67) v razdelku *patronymica* in v poglavju o glavnih števnikih (BH 1584: 69–72). V slednjem je hrvaščina omenjena večkrat, kar je glede na ostalo besedilo Bohoričeve slovnice videti prav nenavadno.

Poleg tega Bohorič omenja tudi staro grščino, spet v poglavju o glavnih števnikih (npr. BH 1584: 72).³³⁹

3.4.1.10 Viri za poglavje o etimologiji – sklep

Adam Bohorič se v svoji slovnici izogiba definicijam posameznih slovničnih problemov,³⁴⁰ zato je vire, po katerih se je pri pisanju zgledoval, nekoliko težje določati. V obravnavani slovnici lahko opazujemo očitno težnjo podati v prvi vrsti *mehanizem* jezika, torej napisati slovnico, ki jezik opazuje in hkrati o njem ne teoretizira. Primerjati opis *mehanizmov* pa je seveda mnogo težje kot primerjati definicije.³⁴¹

Primerjava posameznih delov Bohoričevega besedila z drugimi slovnici nam tako vedno ne pove veliko, saj so si v določenih primerih med sabo v celoti podobne skoraj vse tedanje evropske slovnice. Šele večje število podobnosti lahko kaže na medsebojno odvisnost ali na skupni vir. Pomembno se je zavedati tudi dejstva, da nobena tedanja slovnica ni docela izvirna in da se določeni primeri, definicije in razporeditve snovi ponavljajo v določenih skupinah slovnice, v okviru ene same slovnice pa lahko v različnih izdajah predvsem pri navajanju primerov prihaja do kar opaznih odstopanj.

Tudi zato moramo o možnih virih vedno govoriti z določeno previdnostjo. O virih za poglavje o etimologiji v Bohoričevi slovnici lahko rečemo naslednje:

1. Bohorič se je ponekod naslonil na etimologijo v Melanchthonovi latinski slovnici v izdaji MGL ali MGL-Cam (in ne MGL-CR), vendar se ni na Melanchthona naslanjal nič bolj, kot so se primerljive nemške slovnice (Albertus, Ölinger in Clajus). Poleg vrste primerov in drobnih rešitev, ki so izvirno Bohoričeve, lahko opazimo tudi mnogo očitnih odstopanj. V poglavju o imenu (*nomen*) niso povzeti po Melanchthonu delitev na *accidentia*, poglavje o spolu, poglavje o vzorcih sklanjatev, slovarčki ob paradigmah, razdelek o števnikih (*numeralia*), v poglavju o vrsti (*species*) pa razdelki: *patronymica* (očetna imena), *possessiva* (svojilna imena), deloma tudi *diminutiva* (pomanjševalnice), *denominativa* (imena, tvorjena iz imen) in *verbalia* (izglagolske besede). Od Melanchthona odstopajo tudi številne rešitve v poglavju o zaimku (paradigem pa Melanchthon tako ali tako nima in jih je moral Bohorič najti drugje). V poglavju o glagolu ni povzeta po Melanchthonu delitev na *accidentia*, razdelka o glagolskih načinih (*genus*) in časih (*tempora*), prav tako ne celotna delitev na spregatve (*coniugationes*), poglavje o pravilih za tvorjenje glagolskih časov (*de formatione temporum in verbis*) ter sheme spregatev glagolov. Glede na Melanchthona je

³³⁹ Hebrejščino navaja samo v poglavju o ortografiji, pa še to zgolj eno črko: *ψ*.

³⁴⁰ Odsotnost definicij, ki je ena od najočitnejših značilnosti Bohoričeve slovnice, je sicer tudi značilnost tedanjih italijanskih slovnice ljudskih jezikov (Padley 1988: 90). Definicije, ki jih najdemo v tovrstnih slovnica, so večidel univerzalne in se (večkrat dobesedno) naslanjajo na Prisciana in Donata.

³⁴¹ V podobno zadrego spravlja raziskovalce tudi denimo Statorijeva poljska slovnica (1568).

do nerazpoznavnosti zgoščeno tudi poglavje o deležniku. Ker Bohorič večkrat izpušča definicije in razlage, nam Melanchthonova latinska slovnica lahko za razumevanje določenih slovnčnih kategorij služi kot najboljše orodje za razjasnitev posameznih nejasnosti.

2. Nobenega dvoma ni, da je Bohorič posnel poglavje o zaimku, verjetno pa tudi zaporedje pri shemah glagolskih spregatev in način podajanja paradigem po neki humanistični priredbi Donata (ne pa po originalnem antičnem besedilu njegove *Ars minor*).

3. Veliko vprašanje je, do kakšne mere je na Bohoriča vplivala nemška slovnica Johanna Claja (1578). Posamezne rešitve pri Claju in Bohoriču so si namreč prav presenetljivo podobne. V poglavju o imenu velja omeniti naslednje podobnosti: enaka delitev na *accidentia*, enaki latinski in nemški primeri v razdelku o imenu glede na stopnjo tvorjenosti (*figura*), primer *vir, der Mann* v poglavju o sklonu ter enako zasnovano poglavje o vzorcih sklanjatev. Podobnosti najdemo tudi v poglavju o glagolu: enaka delitev na *accidentia*, trije glagolski načini namesto petih (*genus*), podobno zaporedje pri shemah glagolskih spregatev ter pogojno tudi vpliv na obliko za trpni prezent z *bom*.

4. Zanimivo je razmerje s Statorijevo poljsko slovnico (1568). Pri pisanju svoje slovnice se namreč Bohorič nanjo gotovo ni naslanjal, kljub temu da imata s Statorijem mnoge podobne konceptualne rešitve. V poglavju o imenu denimo podobno obdelata vzorce sklanjatev, enak je tudi položaj poglavja o števniki. V poglavju o glagolu imata enako poimenovanje *subjunktiv* (za konjunktiv), deloma pa je tudi podobna delitev na spregatve (*coniugationes*) ter obravnava gerundija in supina. Skorajda enako sta zasnovani poglavji o prislovu in predlogu. Vendar pa so te podobnosti skoraj gotovo zgolj posledica dejstva, da sta obadva prirejala Melanchthonovo slovnico. Če je Bohorič Statorijevo slovnico poznal, se je vsekakor zelo potrudil, da bi za tem zakril vsako sled.

3.4.2 SYNTAXIS – SKLADNJA

Bohoričevo skladnjo lahko po načinu podajanja snovi najlažje umestimo v skupino skupaj s tremi nemškimi slovnici tega časa (Albertus, Ölinger, Clajus).³⁴² Za vse štiri slovnice je značilno, da si jemljejo za izhodišče latinska pravila, ki jih je v svoji skladnji podal Philipp Melanchthon, in iščejo ustrezne primere v domačem jeziku. Kadar ocenjujemo Bohoričevo skladnjo, jo moramo tako vedno ocenjevati v kontekstu tedanjih jezikoslovnih tokov. Nemški slovničarji so se lahko, če so seveda našli ustrezne primere v nemščini, popolnoma prilagodili latinskemu modelu (tudi zaradi narave nemščine, ki za razliko od romanskih jezikov vendarle ločuje sklone). Včasih tako prilagajanje tudi ni uspelo, saj so hoteli preveč poudariti, da nemška skladnja poteka *latina consuetudine*, torej tako kot latinska.

Če se nemške skladnje praviloma zgledujejo po Melanchthonovi slovnici, se italijanske praviloma po Perottijevi (*Rudimenta grammatices*) ali Sulpizijevi (*Sulpizio: Grammatica*) skladnji (Padley 1988: 123). Med njimi in Bohoričevo skladnjo ne moremo povleči tako rekoč nobenih očitnejših povezav. Podobno velja za španske³⁴³ in sicer nadvse zanimive ter za evropsko slovničarstvo nikakor ne nepomembne francoske skladnje.³⁴⁴ Če primerjamo denimo skladnjo v delu *Grammatica Latino-francica* (v rokah smo imeli izvod iz 1590; Ramus 1590: 76 in sl.), vidimo, da se sicer ukvarja z enakimi problemi kot Melanchthon in po njem Bohorič, a na drug način in z drugimi poudarki ter z drugačno razporeditvijo snovi.

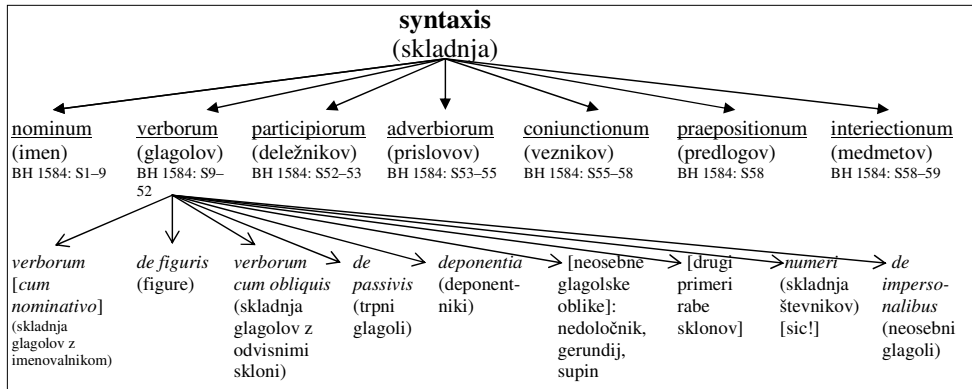
Bohoričeva skladnja se deli na sedem enot: na skladnjo imen (*syntaxis nominum*), skladnjo glagolov (*syntaxis verborum*), skladnjo prislovov (*syntaxis adverbiorum*), skladnjo veznikov (*syntaxis coniunctionum*), skladnjo predlogov (*syntaxis praepositionum*) ter skladnjo medmetov (*syntaxis interiectionum*). Pomenljivo in nasploh značilno za tedanje skladnje ljudskih jezikov je, da od celotne Bohoričeve skladnje, ki ima brez preizkusa 59 strani, kar 44 strani obsega poglavje o skladnji glagolov, 9 strani poglavje o skladnji imen, na ostalih nekaj straneh pa je opisana skladnja ostalih besednih vrst.

Ker je že na prvi pogled očitno, potrdi pa se tudi ob natančnejši primerjalni analizi, da je skladnja (za razliko od ostalih poglavij Bohoričeve slovnice) v celoti naslonjena na Melanchthona, bomo v nadaljevanju podali samo primerjavo med Bohoričevo in Melanchthonovo skladnjo. Za izhodišče primerjave smo vzeli skladnjo MS 1538, ki v največji meri ustreza Bohoričevi skladnji, obenem pa smo besedilo primerjali tudi z Melanchthonovo skladnjo v MGL-CR in MGL.

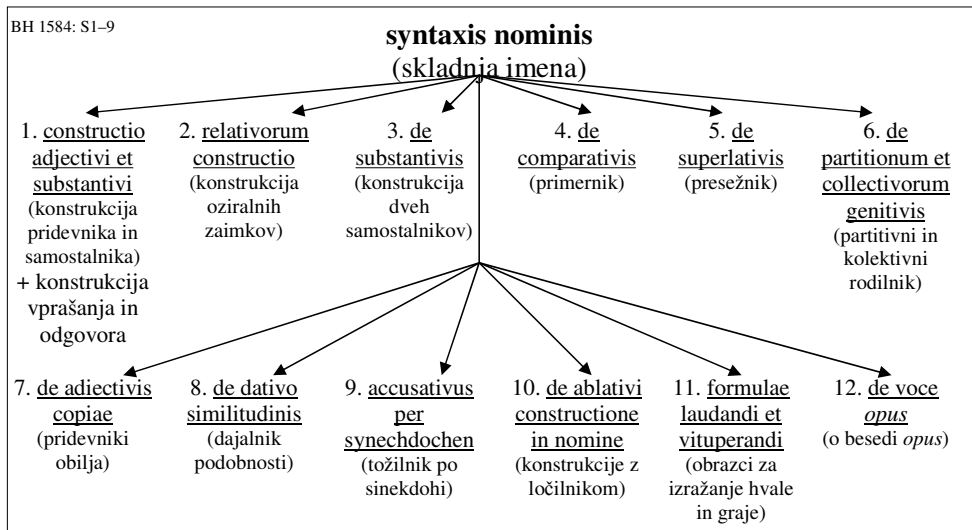
³⁴²O teh piše splošno tudi Padley (1988: 295–303).

³⁴³Prim. Padley (1988: 225–229).

³⁴⁴Dober pregled daje Padley (1988: 479–487).

3.4.2.1 Syntaxis nominis – skladnja imena (BH 1584: S1–9)

Bohoričevo poglavje o imenih sestavlja dvanajst pravil³⁴⁵ za razliko od Melanchthonove skladnje, ki obsega v okviru tega poglavja v različnih izdajah trinajst ali štirinajst pravil. Poudariti moramo, da različno število pravil ni posledica izpuščanja, ampak združevanja vsebine.

Prvo pravilo (BH 1584: S1) pri Bohoriču je združeno prvo in drugo pravilo v MS 1538. Pri tem moramo upoštevati, da najdemo enako združitev v prvotni Melanchthonovi skladnji (MGL-CR: 348). V MS (1538: 13–15) je prvo pravilo razdeljeno na šest razdelkov, od tega je Bohoriču upošteval tri (ime in ime, zaimke in ime, deležnik in ime). Glede na MS 1538 pa Bohorič nima razdelka o grecizmih ter dveh razdelkov o posamostaljenju pridevnika. Še bolj je pri Bohoriču okrajšano drugo Melanchthonovo pravilo v MS (1538: 15–17), spet podobno kot v prvotnem besedilu skladnje.³⁴⁶ Pri drugem pravilu je od petih

³⁴⁵Melanchthonova skladnja je namreč razdeljena na več poglavij, poglavja na več pravil, pravila pa na več razdelkov.

³⁴⁶Kljub temu lahko zatrdimo, da Bohorič svoje skladnje ni pisal po prvotnem Melanchthonovem

Melanchthonovih razdelkov pri Bohoriču ostal le prvi. Bohorič tako nima razdelka o možnosti odgovora na vprašanje z glagolom, o možnosti neujemanja sklonov v vprašanju in odgovoru ter o konstrukciji ob latinski vprašalnici *cuius, cuius, cuius* in njej podobnih.

Drugo pravilo (BH 1584: S1–2) ustreza Melanchthonovemu tretjemu pravilu (MS 1538: 18–22). Melanchthonov prvi razdelek je Bohorič razdelil na dva dela; prav tako je na dva dela razdelil Melanchthonovo pravilo (MS 1538:18): »Oziralni zaimek se mora s predhodnim samostalnikom ujemati v spolu in številu [Bohoričevo prvo pravilo], v sklonu pa se vedno ne ujema, ker se ozira na sledeči mu glagol [Bohoričevo drugo pravilo].«³⁴⁷

Od preostalih Melanchthonovih šestih razdelkov je Bohorič upošteval le dva; uvrstil ju je pod podnaslov *Variatio*:

a) Morda celo spretnije kot Melanchthon³⁴⁸ je pojasnil značilnost konstrukcije soodnosnih zaimkov *kakou – takou* (*qualis – talis*), ki predstavlja pri Melanchthonu četrti razdelek. Tudi primer *Qualis homo talis fermo* je Bohoričev, in ne Melanchthonov.

b) Primer, ko se oziralni zaimek nanaša na ves predhodni stavek, pa je predstavljen enako kot v Melanchthonovem tretjem razdelku.

Ostale štiri razdelke, ki govorijo o primerih neujemanja oziralnega zaimka in odnosnice v spolu in številu (2), o izpustih odnosnice (5) ali oziralnega zaimka (6) in o ponovitvi odnosnice v oziralnem odvisniku (7), je Bohorič v svoji slovnici izpustil.

Tretje pravilo (BH 1584: S2–3) ustreza Melanchthonovemu četrtemu pravilu (MS 1538: 22–25). Melanchthon ima pravilo razdeljeno na štiri razdelke, od česar Bohorič upošteva prve tri, izpusti pa opis razlike med primeri, kot sta *timor meus* ter *timor mei*, ki pri Melanchthonu predstavljajo četrti razdelek. V teoretični razlagi je Bohorič glede na Melanchthona zelo skop: v prvem razdelku je nima, v drugem razdelku opozori na možnost izražanja primerov, kot so *Kaj je zhloveka? (Quid hominis?)*, s pomočjo členice za: *Kaj je sa zhloveka* – pri čemer gre seveda za odstopanje od latinskega modela, v tretjem razdelku pa gre za dobesedni prepis iz Melanchthona, zamenjan je le vrstni red zadnjih dveh besed pojasnila.

Četrto pravilo (BH 1584: S3–4) ustreza Melanchthonovemu petemu pravilu (MS 1538: 25–27). Po Melanchthonu je posneto Bohoričevo opažanje, da za razliko od latinščine, ki lahko izraža primero z ločilnikom, »v kranjskem jeziku« rabimo *kakor* ali *od*, kar sovпада z drugo latinsko možnostjo za izražanje primere (*s quam* ali *atque*). Preostalega Melanchthonovega besedila (skupaj trije razdelki) Bohorič ne upošteva (izpusti Melanchthonova razdelka o ponavljanju primernikov ter o dejstvu, da primerniki in presežniki obdržijo sklon osnovnika, če jih zamenjamo z njim), pač pa doda razdelka *Observatio* (Opomba) ter *Particulae infervientes comparativo* (Členice, ki služijo primerniku). Zadnji Bohoričev razdelek ima Melanchthon v četrtem razdelku šestega pravila (MS 1538: 28–30), kjer ima skupaj navedene členice, »ki služijo primerniku«, in členice, »ki služijo presežniku«. Bohorič sicer navede členice, kakor jih navaja tudi Melanchthon, vendar jim glede na

---

besedilu v MGL-CR. Lahko bi sicer sklepali, da je imel Bohorič v rokah dve izdaji Melanchthonove skladnje ali pa morda MS 1538 ter zapiske Melanchthonovih predavanj, vendar menimo, da je ustrežnejše podobnost razlagati z dejstvom, da je Bohorič svojo skladnjo delal po razširjeni verziji Melanchthonove skladnje, ki pa jo je krajšal – od tod nekaj manjših podobnosti z besedilom MGL-CR. Odstopanj je bistveno več.

³⁴⁷»Relatium cum antecedente substantiuo neceffe est genere et numero consentire, casu non femper convenit, nam is sequenti verbo respondet.«

³⁴⁸MS 1538: 20: »Qualis suum substantiuum adfiscit, a quo mutuatur genus, casum et numerum, et uocatur relatium accidentis a Grammaticis.«

Melanchthona doda *hoc, paulo in multis partibus*, poleg tega pa ne upošteva Melanchthonovih primerov, ampak navede svoje.

Peto pravilo (BH 1584: S4) ustreza Melanchthonovemu šestemu pravilu (MS 1538: 27–30). Bohoričev opis slovenskega izražanja presežnosti (členica *ner* pred primernikom in dodana beseda *mej*) je naslonjen na latinsko predlogo, a hkrati izviren. Česa takega, kot je »členica *ner*«, latinščina namreč nima, pozna pa namesto presežniškega roditelja tudi izražanje istega s členicami *de, in, ex*, o čemer govori Melanchthon v drugem razdelku. Za razliko od prejšnjega pravila je Bohorič členice, »ki služijo presežniku«, v celoti povzel po Melanchthonovem četrtem razdelku šestega pravila. V okviru tega pravila tako Bohorič izpusti le Melanchthonov opis možnosti za prehod konstrukcij s presežnikom v konstrukcije s primernikom.

Šesto pravilo (BH 1584: S5) ustreza Melanchthonovemu sedmemu pravilu (MS 30–33), le da Bohorič ne podaja nobenih teoretičnih razlag, ampak zgolj primere. Primeri zajemajo Melanchthonov prvi in drugi razdelek sedmega pravila, ne upoštevajo pa preostalih štirih razdelkov, ki govorijo o rabi primernika in presežnika pri izražanju dela (*partitiones*), o izražanju dela s pomočjo zaimkov in pridevnikov in o enačenju latinske vprašalnice *quis* z grško *τις*.

Sedmo pravilo (BH 1584: S5–6) ustreza Melanchthonovemu osmemu pravilu (MS 1538: 31–40) in je po Melanchthonovem vzorcu razdeljeno na tri dele (*copiae, desiderii, notitiae*), kar pa je pri Bohoriču zaradi močnega krajšanja in drugačnega oblikovanja besedila manj razvidno. Del *notitiae* je pri Melanchthonu razdeljen na osem razdelkov, od katerih prve tri (*peritus, fidens, memor*) ter petega (*reus*) Bohorič podaja s primeri, ostalih (o vezavi nekaterih deležnikov z roditeljem, o vezavi pridevnikov obilja z ločilnikom, o vezavi besede *captus*, o vezavi pridevnikov na *-ax* z roditeljem) pa ne upošteva. Zanimivo je, da Bohorič dodaja dva primera: *integer vitae* ter *purus sceleris*, ki pa ju najdemo pri Melanchthonu v enajstem pravilu (MS 1538: 47) – to sicer obravnava vezavo z ločilnikom – v razdelku *causae*. Tam pravi Melanchthon: »Horacij je namesto ločilnika rabil roditelj, npr. *Integer vitae*. Kar sledi, pa je izraženo kot *purus sceleris* namesto *purus a scelere*.«³⁴⁹ Bohorič je primer *purus sceleris* dejansko prevajal kot *purus a scelere*: »zhift od hudobe«, kar bi pravzaprav govorilo bolj za uvrstitev teh primerov v deseto pravilo, vendar ju je po analogiji z latinskimi primeri prenesel v sedmo pravilo.³⁵⁰

Osmo pravilo (BH 1584: S6) zajema vse štiri razdelke Melanchthonovega devetega pravila (MS 1538: 41–44), s tem da razdelku o pridevniku *idoneus* Bohorič dodaja še pridevnik *aptus*. Melanchthonov primer »*Homo non alienus a literis*« pa je spremenil Bohorič v »*aptus discendi literas*« (»dojstojn oli dober k'vuku«).

Deveto pravilo (BH 1584: S6) podaja Bohorič zgolj s primerom, medtem ko je Melanchthon (MS 1538: 44–45) obširno razložil, kaj je sinekdoha. Je pa pri Melanchthonu razdelek o sinekdohi le zadnji del desetega pravila, ki se glasi (MS 1538: 44): »Pridevniki po grškem vzoru jemljejo k sebi tožilnike, ki označujejo del: *nuda genu*.«³⁵¹

Deseto pravilo (BH 1584: S7) ustreza Melanchthonovemu enajstemu pravilu (MS 1538: 45–50), katerega branje nam močno lajša razumevanje delitve samega pravila pri Bohoriču. Melanchthon je namreč razdelil pravilo na dva dela: *causae* ter *materiae uel formae*, zadnji del pa še na pet razdelkov. Bohorič navaja primere iz prvega dela ter iz prvega, dru-

³⁴⁹»Horatius pro ablatiuo genitiuo ufus, ut: Integer vitae. Sed illud quod sequitur, figuratum est, purus sceleris, pro, a scelere.«

³⁵⁰Da bi bila primera v poglavju o roditelju že v besedilu Bohoričeve predloge, je malo verjetno.

³⁵¹»Adiectiua, Graeca consuetudine, accusatiuos partem significantes adficiunt, ut: Nuda genu.«

gega in četrtega razdelka drugega dela Melanchthonovega pravila. Tako je izpustil primere za ločilnike s predlogom *a/ab*, čemur se lahko čudimo, saj se v slovenščini »ločilnik« izraža prav na ta način, torej s predlogom *od*.

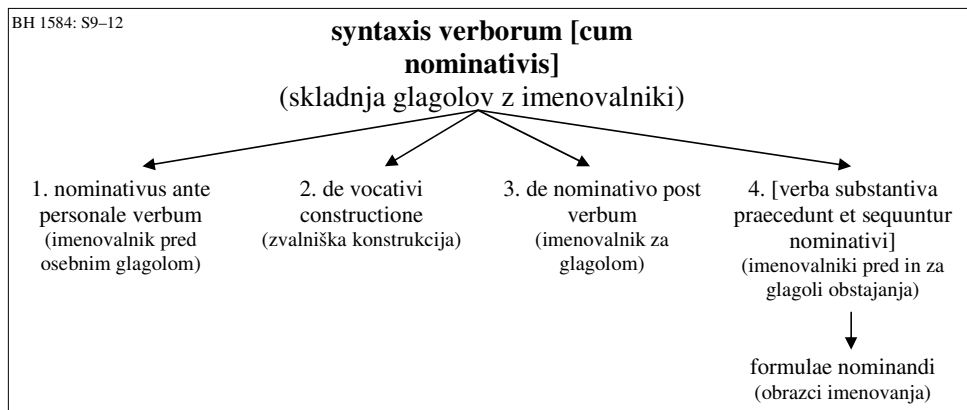
Enajsto pravilo (BH 1584: S8) je Bohorič glede na Melanchthonovo dvanajsto pravilo (MS 1538: 50–53) napisal precej po svoje. Tako je vzel samo osnovni Melanchthonov model in mu prilagodil močno prirejen primer iz Terencija. Iz primera v Melanchthonu: *Forte unam adspicio adolescentulam, forma et uultu adeo modesto, adeo uenusto, ut nihil supra* je namreč naredil primer: *puella vultu modesto*, ki ga je nato obračal glede na zahteve pravila. Poleg tega sta tudi poimenovanji »duo genitivi« (dva rodilnika) in »duo ablativi« (dva ločilnika) Bohoričevi. Melanchthon namreč dosledno govori o rabi rodilnika ali ločilnika (torej le edninsko).

Dvanajsto pravilo (BH 1584: S8–9) sledi Melanchthonovemu trinajstemu pravilu (MS 1538: 53–55), vendar z drugačno ureditvijo. Melanchthon ima pravilo razdeljeno na štiri razdelke, Bohorič pa na šest (osnovni primer in pet alinej). Bohoričeva primera 1 in 2 ter 3 in 4 sodita pri Melanchthonu v drugi oziroma tretji razdelek, vendar se različno prevajata v slovenščino, zato ju je Bohorič razdelil. Zadnji Bohoričev razdelek ustreza zadnjemu Melanchthonovemu. Na podlagi Melanchthona vidimo, da bi se moral slovenski prevod glede na predlogo, ki govori o rabi fraze *usus est* namesto *opus est*, glasiti: »Raba besede *usus* namesto *opus* se ne ujema s slovenščino.«³⁵²

Dvanajstemu pravilu je Bohorič pridružil tudi Melanchthonovo štirinajsto pravilo, ki govori o apoziciji. Spet je izpustil teoretični del, povzel en Melanchthonov primer, en primer pa je dodal.

3.4.2.2 *De syntaxis verborum* – skladnja glagolov (BH 1584: S9–52)

3.4.2.2.1 *De syntaxis verborum [cum nominativis]* – skladnja glagolov z imenovalniki (BH 1584: S9–12)

Poglavje o skladnji glagolov začnejo štiri pravila, ki se pri Bohoriču in Melanchthonu ujemajo tako v zaporedju kot v osnovni vsebini.

Prvo pravilo (BH 1584: S9–10; MS 1538: 57–60) ima pri Melanchthonu šest razdelkov, ki se pokrivajo z Bohoričevim uvodnim pravilom in petimi opombami, le da je Bohorič izpustil Melanchthonovo pravilo, da pri osebnih glagolih ne rabimo tretje osebe

³⁵²Prevod v Bohorizh (1987: S9) je tu povsem neustrezno interpretiran.

brez imenovalnika, razen pri tistih, ki so »kakor neosebni« (*pluit, ferunt, aiunt* ...). Zadnji Melanchthonov razdelek je razdelil na dva dela: prvi vsebuje primer, ki kaže, da infinitivna konstrukcija lahko nadomešča »nominativ« (torej osebek), drugi pa primer, ko se taka konstrukcija lahko nadomesti z odvisnikom s *quod*.

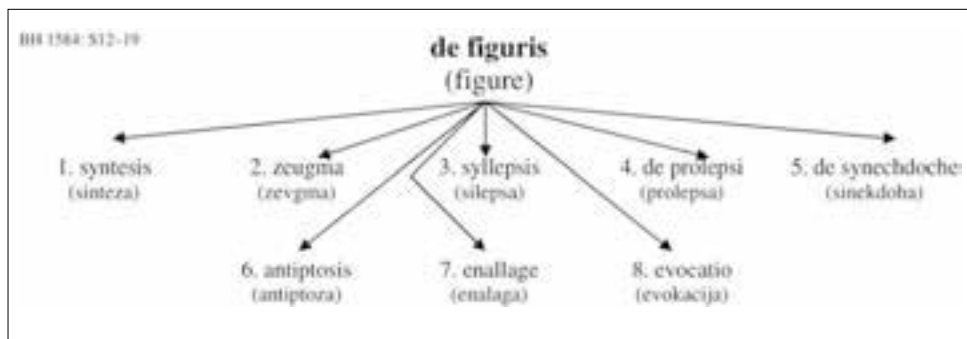
Drugo pravilo (BH 1584: S10–11; MS 1538: 60–61) se pri Melanchthonu in Bohoriču docela pokriva. **Tretje pravilo** (BH 1584: S11; MS 1538: 61–65) pri Melanchthonu sestavljata dva razdelka. Prvi se pokriva z Bohoričevim osnovnim pravilom, ki se pri Melanchthonu glasi: »Osebni glagolski obliki včasih sledi imenovalnik, ki označuje dejanje ali stanje in ga lahko izrazimo s prislovom.«³⁵³

Drugo pravilo pri Melanchthonu pa govori o primerih, ko rabimo po grškem vzoru imena namesto prislovov prostora in časa (*Nec minus Aeneas se matutinus agebat*). Tu Bohorič navede svoj primer (*It cubitum incenatus, Gre spat pres vezherje*) in razloži, da slovenščina take primere prevaja opisno.

Četrto pravilo (BH 1584: S11–12; MS 1538: 65–69) se pri Melanchthonu in Bohoriču spet ujema z naslednjimi odstopanji. Melanchthon ima šest razdelkov, ki se po vrsti ujemajo z Bohoričevim osnovnim pravilom in petimi opombami. Primer za osnovno pravilo je Bohoričev, prav tako primer za Melanchthonov peti razdelek (pri Bohoriču opomba 4), katerega pravilo se pri Melanchthonu glasi: »Imenovalnike dodajamo tudi glagolom imenovanja.«³⁵⁴

Melanchthonov zadnji razdelek govori še o pravilih, ko se »imenovalniki« ne dodajajo glagolom *imenovanja*, ampak takim, ki imajo njihovo *moč* (*vis*). Temu doda *formulae nominandi*, obrazce imenovanja. Bohorič uvodni del tega razdelka izpusti in navede le obrazce imenovanja (*formulae nominandi*). Melanchthonovi primeri: »*Eft mihi nomen Pomponius /.../ Eft mihi nomen Pomponij /.../ Eft mihi nomen Pomponio*« nam razjasnijo, kaj je imel Bohorič v mislih z »drugimi obrazci«, o katerih govori, da se v slovenščini prav tako podajajo z imenovalnikom.

3.4.2.2.2 De figuris – figure (BH 1584: S12–19)

V poglavju o figurah Bohorič po Melanchthonu opiše osem skladenjskih figur. Opis **sinteze** (BH 1584: S12–13; MS 1538: 70–72) je pri Melanchthonu in Bohoriču enak, le da Bohorič navede Melanchthonov drugi razdelek kot svoj prvi, Melanchthonov prvi pa razde-

³⁵³»Verbum finitum sequitur aliquando nominatiuus, significanf geftum uel ftatum et exponi poteft per aduerbium.«

³⁵⁴»Et nuncupandi uerbis nominatiui adduntur.«

li na svoj drugi in tretji. (Zato pravi Bohorič v svojem tretjem razdelku, da »spada ta oblika pod sintezo v številu«.) Melanchthonov tretji razdelek ustreza Bohoričevemu četrtemu.

Opis **zevgame** (BH 1584: S14; MS 1538: 73–74) je pri Bohoriču bolj urejen kot pri Melanchthonu. Melanchthon tu namreč nima razdelkov; vsebina pravila pa je enaka. Zadnjega Bohoričevega primera pri Melanchthonu ne najdemo.

Bohoričev opis **silepse** (BH 1584: S14–15; MS 1538: 74–78) v celoti sledi Melanchthonu. Ta ima pet razdelkov, ki ustrezajo Bohoričevim petim primerom, le da sta tretji in četrti zamenjana.

Enako sledi Melanchthonu tudi opis **prolepse** (BH 1584: 15; MS 1538: 78–79), ki je pri Bohoriču sicer močno okrajšan, je pa pravilo navedeno dobesedno po Melanchthonu.

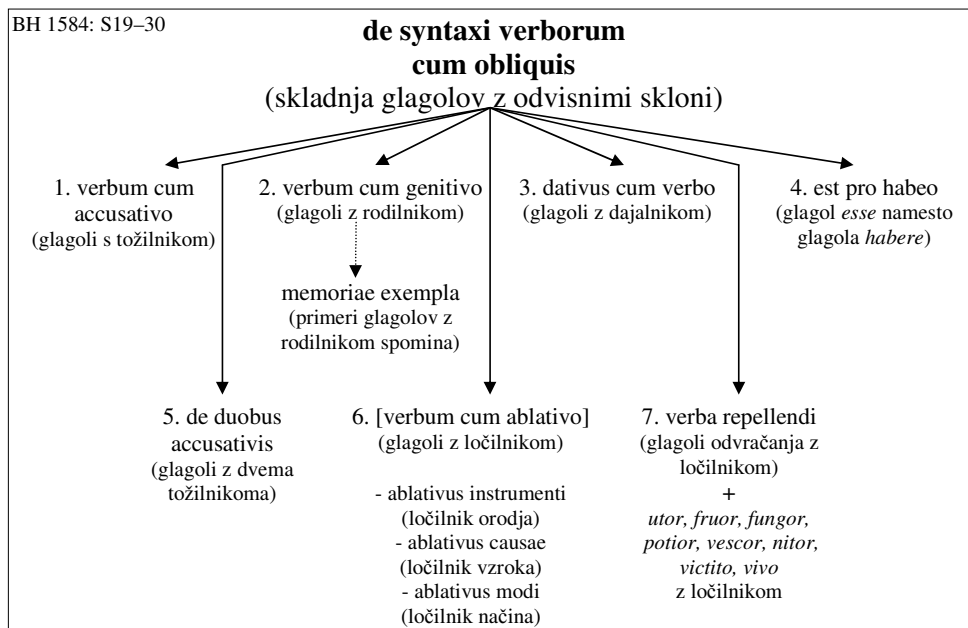
Opis **sinekdohe** (BH 1584: S16; MS 1538: 79–81) je pri Bohoriču videti bolj kot komentar k Melanchthonovemu besedilu. Bohorič prvi Melanchthonov razdelek izpusti (tvorniki primeri, npr.: *micat auribus; doleo caput*), pri drugem (trpni primeri s tožilnikom) pa si izbere en primer in komentira njegov prevod v slovenščino.

Izčrpnjši je opis **antiptoze** (BH 1584: S16; MS 1538: 81–85), ki je s svojimi šestimi razdelki pri Bohoriču docela naslonjen na šest razdelkov pri Melanchthonu. Zamenjana sta tretji in četrti razdelek, primer v četrtem razdelku (*nominativus pro vocativo*) pa je Bohoričev.³⁵⁵

Pri opisu **enalage** (BH 1584: S17–18; MS 1538: 85–86) Bohorič spet docela sledi Melanchthonu, vendar doda primer *Gens univerfa Veneti appellati*.

Prav tako sledi Melanchthonu opis **evokacije** (BH 1584: S17–18; MS 1538: 85–86), le da imamo pri Melanchthonu en sam razdelek, ki ga je Bohorič smiselno razdelil na tri dele.

3.4.2.2.3 De syntaxi verborum cum obliquis – skladnja glagolov z odvisnimi skloni (BH 1584: S19–30)

³⁵⁵ Lahko bi bil sicer naslonjen na dokaj zapleteni primer iz Perzija pri Melanchthonu: »Vos o patri-
cius fanguis, quos uiuere fas est, / Occipiti caeco, pofticae occurrite fannae.«

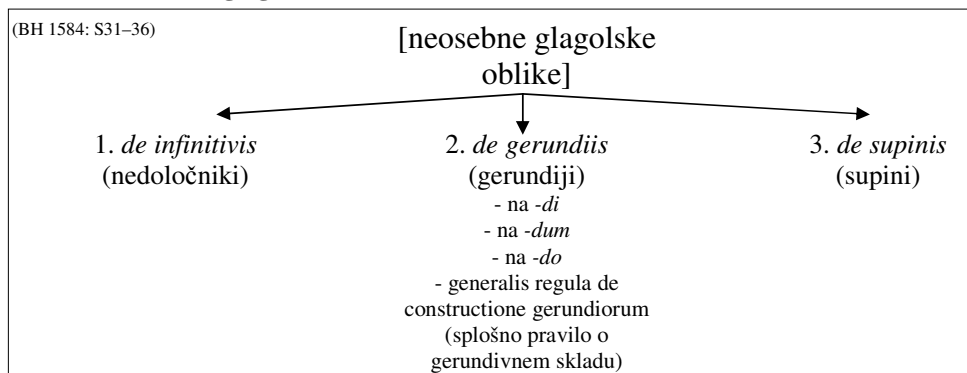
V poglavju o skladnji glagolov z odvisnimi skloni (BH 1584: S19–30; MS 1538: 88–167) ločuje Bohorič sedem pravil, Melanchthon pa osem. Pri Bohoriču tu ne gre za izpuščenje v pravem pomenu besede, saj govori Melanchthonovo osmo pravilo, ki ga Bohorič izpusti, o vezavi s pomočjo predlogov. Ta vsebina pa se (na kar opozori tudi Melanchthon) v celoti ponovi pri predlogih. Tam jo Bohorič tudi upošteva.

Ostala pravila sledijo Melanchthonu z naslednjimi odstopanji. Pri **prvem pravilu** (BH 1584: S19–20; MS 1538: 88–94) Bohorič od Melanchthonovih sedmih razdelkov izpusti četrty, peti in šesti razdelek, ki vsi obravnavajo določene posebne konstrukcije pri glagolih s tožilnikom (4.: *ire infcias*; 5.: *timeo te/timeo tibi*; 6.: glagoli, ki imajo lahko tako tožilnik osebe kakor stvari: *excufat fe, excufat ualetudinem*). Medtem ko v **drugem pravilu** (BH 1584: S20–23; MS 1584: 95–102) ni posebnosti, pa v **tretjem pravilu** (BH 1584: S23–26; MS 1538: 102–136) Bohorič od Melanchthonovih osmih izpusti tretji (*formulae imperandi et prohibendi*), četrty (*verba nuntiandi*), peti (*verba, quae commodum aut incommodum significant*) in osmi (stari dajalniki četrte sklanjatve) razdelek. Omenjeno pravilo je sicer eno od najobširnejših v celotni Melanchthonovi skladnji z velikim številom primerov v osmih razdelkih na kar 35 straneh. Podobno izpušča Bohorič Melanchthonove manj pomembne razdelke in sledi pomembnejšim tudi v naslednjih pravilih. V **četrtem pravilu** (BH 1584: S26; MS 1538: 136–142) izpusti od petih razdelkov tretjega (dajalnik v konstrukciji *est pro habeo*), četrtega (konstrukcija z roditelnikom in deležnikom) in petega (z ločilnikom). V **petem pravilu** (BH 1584: S26–27; MS 1538: 143–145) izpusti zadnji, četrty razdelek (glagoli z enim samim tožilnikom imajo lahko v določenih primerih dva). V **šestem pravilu** (BH 1584: S27–S28; MS 1538: 146–157) izpusti drugi razdelek (glagol *afficio* z ločilnikom) od štirih. **Sedmo pravilo** (BH 1584: S28–30; MS 1538: 157–167), ki je v našem izvodu Melanchthonove skladnje pomotoma označeno kot *secunda regula*, pa v celoti sledi Melanchthonu.

3.4.2.2.4 *De passivis; deponentia* – trpni glagoli in deponentniki (BH 1584: S30–31)

Trpni glagoli in deponentniki predstavljajo pri Bohoriču dve enakovredni poglavji (BH 1584: S30–31), Melanchthon (MS 1584: 168–176) pa obravnava deponentnike kot zadnje pravilo (od štirih) poglavja o trpnih glagolih. Sicer je Bohoričeva obravnava v celoti naslonjena na Melanchthona.

3.4.2.2.5 Neosebne glagolske oblike (BH 1584: S31–36)

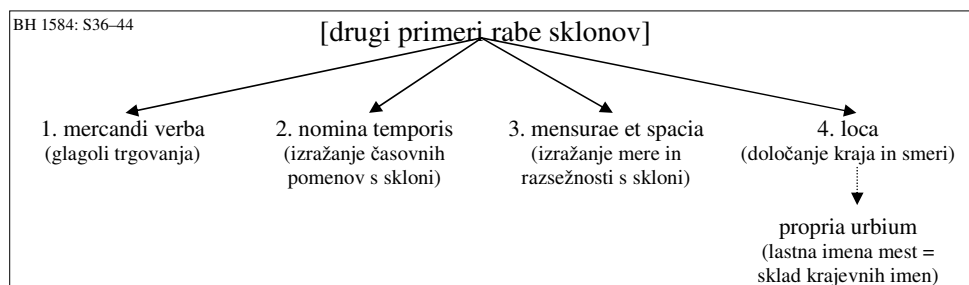
Poglavje o **nedoločnikih** (BH 1584: S31–33; MS 1538: 177–182) sledi Melanchthonu, le da Bohorič iz Melanchthonovih šestih pravil naredi štiri, tako da zadnje tri Melanchtho-

nove združi v eno. Nova sta tudi dva primera, še posebej zanimiv je naslednji: *Ea certissima putabo, quae ex te cognovero*, saj pri Melanchthonu (na tem mestu) ne najdemo ne primera ne razdelka, ki bi obravnaval tovrstno problematiko (izpuščanje infinitiva v latinščini). Ker Bohorič ob tem primeru še posebej poudari, da v slovenščini takega izpusta ni, lahko sklepamo, da je Bohorič prinesel primer iz kake druge slovnice, povsem mogoče pa bi bilo tudi, da je imel v rokah izdajo Melanchthonove skladnje, kjer je tak primer bil (takšna minimalna odstopanja med posameznimi izdajami iste skupine so namreč možna).

Poglavje o **gerundijih** (BH 1584: S33–35; MS 1538: 182–190) upošteva po vrsti Melanchthonovih osem pravil, le da nima enakih vmesnih naslovov.

Prav tako sledi Melanchthonu v celoti poglavje o supinih (BH 1584: S36; MS 1538: 191–193).

3.4.2.2.6 Drugi primeri rabe sklonov (BH 1584: S36–44)

Gornji naslov smo zaradi večje preglednosti postavili sami, saj je od tega mesta naprej tako pri Bohoriču kakor tudi pri Melanchthonu na podlagi naslovov ali velikosti črk v naslovih posameznih poglavij nemogoče določiti, v kakšnem sorazmerju ali odvisnosti so posamezna poglavja. Poleg tega tudi različne izdaje Melanchthona označujejo ta poglavja z različno velikimi naslovi.

Poglavje o **glagolih trgovanja** (BH 1584: S36–38; MS 1538: 193–201) je v besedilu Bohoričeve skladnje ločeno od poglavja o supinih z večjimi kurzivnimi črkami (ki jih Bohorič sicer praviloma ne rabi za označevanje novih poglavij). V kazalu take ločitve ni, tako da bi lahko glagole trgovanja glede na velikost fontov šteli kar pod večji naslov *supini*, kar bi bilo seveda vsebinsko popolnoma neutemeljeno. Melanchthon ima tu sedem razdelkov, Bohorič pa zadnji (sedmi) Melanchthonov razdelek, ki našteva še več podobnih glagolov (*emo, coemo, redimo* itd.), izpusti.

Tudi pri naslednjih poglavjih je pri Melanchthonu in Bohoriču različen predvsem podatek v naslavljanju. Medtem ko so pri Bohoriču naslovi *Nomina temporis*, *Mensurae et spacia*, *Spacia*, *Loca*, *Propria urbium* ter nato tudi *Numeri syntaxis* in *Ordinis numerorum usus* v enaki pisavi, je pri Melanchthonu naslov *Temporis [prima regula]* v enakem fontu, kot se sicer rabi za štetje posameznih pravil, naslov *Mensurae et spacia* pa je v navadni pisavi, kakor da bi spadal pod pravilo *Temporis*. Prav tako je naznačen z navadno pisavo razdelek *Eft et spaciourum accusatiuus ...* Z velikimi črkami za pravilo je podan naslov *Loca*; kar je pri Bohoriču *Propria urbium*, pa je pri Melanchthonu *Secunda regula de localibus*. *Numeri* so naslov tudi pri Melanchthonu; kar ima Bohorič naslovljeno kot *Ordinis numerorum usus*, pa je pri Melanchthonu zgolj novi razdelek poglavja *Numeri*.

Takšna navidezna »nepreglednost« je za tedanje slovnice prej pravilo kot izjema. Stro-

go hierarhično razporeditev snovi je prvi začel uvajati Petrus Ramus s svojo – danes bi rekli – binarno hierarhično delitvijo celotne problematike v slovnici.³⁵⁶

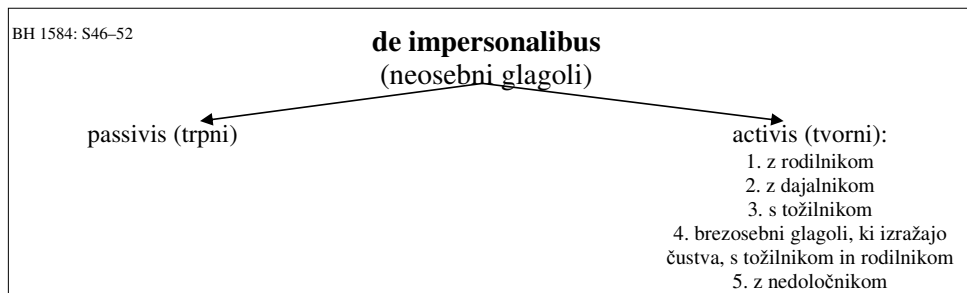
Sicer pa v poglavju o **izražanju časovnih pomenov s skloni** (BH 1584: S38–39; MS 1538: 202–211) ter v poglavju o **izražanju mere in razsežnosti s skloni** (BH 1584: 39–41; MS 1538: 211–214) ni nobenih odstopanj od Melanchthona, v poglavju o **določanju kraja in smeri** (BH 1584: 41–44; MS 1538: 215–228) pa je pri prvem pravilu (pri Bohoriču *Loca*) izpuščen zadnji, četrti Melanchthonov razdelek, ki govori o vezavi nekaterih sestavljenih glagolov s tožilnikom ali ločilnikom *loci* (kraja, prostora). Pri drugem pravilu (pri Bohoriču *Propria urbium*) sta izpuščena zadnja razdelka: četrti in peti (oznaka kraja s predlogom, *habito* z ločilnikom).

3.4.2.2.7 Numeri syntaxis – skladnja števnikov (BH 1584: S44–46)

Poglavje o števnikih (BH 1584: 44–46; MS 1538: 228–232) je narejeno povsem po Melanchthonu, le da je pri Bohoriču pred Melanchthonovim petim razdelkom dodan mednaslov *Ordinis numerorum usus*. Od petih razdelkov tega pravila sicer Bohorič izpusti tretjega (o rabi distributivnih števnikov pri pesnikih).

Števniki po današnjem pojmovanju nikakor ne sodijo v še tako široko poglavje o glagolih, a so jih, kot smo videli že v obravnavi etimologije, prav zato, ker jih niso šteli za samostojno besedno vrsto, ampak bolj za zbirko besedja, ki označuje množino, uvrščali na različne konce slovnici; Melanchthonova skladnja pač v poglavje o glagolih.

3.4.2.2.8 De impersonalibus – neosebni glagoli (BH 1584: S46–52)

Neosebne glagole (BH 1584: S46–52; MS 1538: 232–243) obravnava Bohorič po Melanchthonu, bistveno odstopanje najdemo predvsem pri obravnavi trpnih neosebni glagolov. Tu Bohorič priredi Melanchthonovo prvo in drugo pravilo v povsem novo besedilo ter doda svoj primer. Tak Bohoričev poseg prav pri tej snovi je logičen, saj je že iz etimologije razvidno, da se je s problematiko »trpnih in neosebni glagolov s se« Bohorič še posebej ukvarjal.

Obravnava trpnih neosebni glagolov pri Bohoriču sicer ustreza prvim trem pravilom Melanchthonovega poglavja o neosebni glagolih, poglavje o tvornih neosebni glagolih pa Melanchthonovemu četrtemu pravilu. To zadnje pravilo je zaradi obsežnosti pri Melanchthonu spet razdeljeno na štiri pravila. Bohorič sledi Melanchthonovim pravilom, le da iz različni neštevilčenih razdelkov Melanchthonovega četrtega pravila naredi dve svoji pravili: četrto in peto.

³⁵⁶Prim. poglavje 3.3.4.

3.4.2.3 Skladnja preostalih besednih vrst (BH 1584: S52–59)

V zaključnih poglavjih Bohorič z redkimi izpusti sledi Melanchthonu. Tako v **skladnji deležnikov** (BH 1584: 52–53) iz dveh razdelkov Melanchthonovega prvega pravila naredi dve svoji pravili, enako stori z Melanchthonovim drugim pravilom, le da izpusti razdelka dva in tri drugega pravila (gre za varianto razdelka ena ter razdelek o samostojno stoječem participu, npr. *permissio*) ter razdelke pet, šest in sedem (razmerje tvorni : trpni način v tej konstrukciji; perifraza; dva glagola zamenjamo s participom in enim glagolom).

V **skladnji prislovov** (BH 1584: 53–55; MS 1538: 250–254) Bohorič ne upošteva treh razdelkov (2, 4, 5) tretjega pravila, sicer pa sledi Melanchthonu. Popolnoma mu sledi tudi v **skladnji veznikov** (BH 1584: 55–58; MS 1538: 255–258). V **skladnji predlogov** (BH 1584: 58; MS 1538: 259–262) izpusti Bohorič zadnje tri Melanchthonove razdelke (anastrofa, predlog ter primernik in presežnik, vezava predloga *tenus*). Prvi razdelek pri Melanchthonu je zgolj teoretičen. Bohorič ga upošteva, a iz njega seveda ne more navajati primerov. **Skladnjo medmetov** (BH 1584: 58–59; MS 1538: 263–264) pa v celoti posname po dveh Melanchthonovih pravilih.

3.4.2.4 Primerjalni pregled primerov v Bohoričevi in Melanchthonovi skladnji

Odvisnost Bohoričeve skladnje od Melanchthonove predloge je v primerjavi z odvisnostjo preostalega dela slovnice, kot smo pokazali doslej, nedvomno opazno večja. Da bi lahko to odvisnost povsem nazorno predstavili, smo naredili primerjavo vseh Bohoričevih primerov v skladnji (BH 1584: S1–59) s primeri Melanchthonove skladnje. Kot osnovo za primerjavo smo vzeli MS 1538, ki je Bohoričevi skladnji najbolj podobna; kjer je bilo to smiselno, smo Bohoričeve primere primerjali tudi s skladnjo v MGL-CR, MGL ter MGL-Cam. V prvem stolpcu sheme so predstavljeni Bohoričevi latinski primeri, kakor jih po vrsti srečamo v skladnji,³⁵⁷ v drugem stolpcu je navedba mesta v BH 1584; v tretjem stolcu pa navedba mesta z ustreznim primerom v MS 1538. V četrtem stolpcu je predstavljeno, kako so posamezni Melanchthonovi primeri prevzeti pri Bohoriču. Navedba primera iz Melanchthona pri Bohoriču je lahko:

- e – enaka,
- o – okrajšana,
- p – prirejena.³⁵⁸

Ob primerih, ki so prirejeni (p), dodamo v oklepaju tudi izvorni stavek pri Melanchthonu. Primeri v prvem in četrtem stolpcu so zaradi večje razvidnosti ločeni tudi z oznakami poglavij ter pravil v ustreznem delu. V petem stolpcu je številka razdelka (v okviru pravila) ali (pod)pravila (v okviru poglavja) v Melanchthonovi MS 1538. Kadar sta v okvirčku dve številki, predstavlja prva številka pravilo, druga številka v oklepaju pa številko razdelka. Če številke ni, pravilo ni razdeljeno na razdelke ali podpravila oziroma ni mednaslova, kot ga navajamo v ustrezni vrstici pri Bohoriču.

³⁵⁷ Primeri so prepisani v Bohoričevem pravopisu. Pik na koncu stavkov ne pišemo, veliko začetnico rabimo samo takrat, ko gre za daljše stavke, zlasti če so to navedki iz antične literature; sicer pišemo primere z malo začetnico (ne glede na Bohoričev zapis).

³⁵⁸ Na te vrste prirejanja je v svojem članku opozarjal že Gantar (1971: 100).

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
DE NOMINE	1	13	DE NOMINE	
1. pravilo: <i>Constructio adjectivi et substantivi</i>	1	13	Prima regula, Secunda regula de Interrogationibus	
amicus certus	1	13	o	1 (1)
luo pede	1	14	o	1 (3)
fortuna fua	1	14	p (Quam tua te fortuna finet)	1 (3)
ad amiffas opes	1	14	o	1 (2)
Cuius est fententia? Ciceronis	1	15	e	2 (1)
2. pravilo: <i>Relativorum constructio</i>	1	18	Tertia regula de Constructione Relativi et Antecedentis	
1. Literas accepi tuas, quae mihi magna voluptati fuerunt	1	18	e	1
2. Testa fervabit odorem, diu, quo est imbuta semel	2	18	p (Quo semel est imbuta recens fervabit odorem testa diu)	1
Variationes	2	/		
1. Qualis homo, talis sermo	2	/		
2. In tempore ad eam veni, quod est rerum omnium primum	2	20		3
3. pravilo: <i>De substantivis</i>	2	22–25	Quarta regula de Syntaxi nominis cum nomine in genituo	
amor nummi	2	22	o	1
amor patriae	2	22	o	1
puluinar fatanae	2	22	o	1
Atticismus	2	23		
quid hominis?	2	23	o	2
1. adverbia copiae et penuriae	3	24		3
abunde fraudis	3	24	o	3
4. pravilo: <i>De comparativis</i>	3	25–27	Regula quinta de syntaxi Comparatiui et Superlatiui	
Vilius est aurum virtutibus	3	25	p (Vilius argentum est auro, uirtutibus aurum)	1
Particulae inseruietes comparativo	3			
quo ingeniofior	3	/		
Hoc laboriofius docet	3	/		
Tanto aspectius est crimen	3	/	MGL-CR ^a	
Quanto major est qui peccat	3	/	MGL-CR	
Multo pauciores oratores, quam Poetae boni reperiuntur	3	/		
nihilo melior res	4	/		
haud paulo melior quam Cicero	4	/		

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
Sol multis partibus major quam terra	4	/		
5. pravilo: De superlatis	4	27	Regula sexta	
nequifcimus omnium	4	27	p (bipedum nequifimus)	1
Plato, doctifimus Graecorum	4	27	p (Virum unum totius Graeciae facile doctifimum Platonem)	1
Particulae superlativo infervientes	4			
multo iucundissimus	4	29	o	4
Longe omnium praestantifimus orator fuit Cicero	4	29	p (Longe omnium, quos quidem mihi audire contigit, praestantissimus)	4
moderatifimus quisque	4	29	o	4
6. pravilo: De partitionum et collectivorum genitivis	5	30	Regula septima (Quae partitionem significant ...)	
nemo hominum	5	30	e	1
alter horum	5	30	e	1
nemo de iis	5	/		
major ex duobus	5	31	p (ex duobus filiis maior Caesar)	2
inter concionatores	5	31	o	2
7. pravilo: De adiectivis copiae	5	33	Octava regula (Adiectiva quae copiam, desiderium ...)	
genitivus copiae	5	33	copiae	
ditifimus agri	5	33	o	
dives pecoris	5	33	o	
inops mentis	5	34	o	
desiderii	5	34	desiderii	
cupidus lucri	5	34	e	
avidus novitatis	5	34	o	
notitiae	5	35	notitiae	
peritus belli	5	35	e	1
fidens animi	6	36	e	2
memor praeteriti	6	36	e	3
»reus«	6	39		
reus furti	6	39	e	5
infons caedis	6	39	p (regni crimine infons)	5
integer vitae	6	47	e	[xii]
purus sceleris	6	47	e	[xii]
8. pravilo: De dativo similitudinis	6	41	Nona regula de Syntaxi nominis cum nomine in Dativo	
fidus amico	6	41	e	1
amicus Caesari	6	41	e	1

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
domini famulis	6	44	e	4
<i>idoneus/aptus</i>	6	42	nima <i>aptus</i>	
idoneus huius rei/ad hanc rem	6	43	p (idoneus ei rei/ad eam rem)	3
aptus discendi literas	6	/	/	
9. pravilo: <i>Accusativus per fynechdochen</i>	6	45	Regula decima (<i>Adiectiva /.../ accusativos partem significantes adsciscunt</i>)	
Aethiops albus dentes	6	45	e	
10. pravilo: <i>De ablativi constructione in nomine</i>	6	45	Regula undecima (<i>Ablativus instrumenti, causae, uel materiae</i>)	
lassus cura	7	46	e	causae
orbis parentibus	7	47	e	
aeger oculis	7	47	o	
aeger pedibus	7	47	e	
coronam duplicem gemmis auroque	7	47	p (Duplicem gemmis auroque coronam)	materiae 1
formosus ere	7	48	p (At tu cape pedum formosum paribus nodis atque aere Menalca)	1
genere Andria	7	48	e	2
natione Syrus	7	48	e	2
dignus laude	7	49	p (Dignum laude uirum Musa uetat mori)	4
11. pravilo: <i>Formulae laudandi et vituperandi</i>	8	50	Regula duodecima (<i>Variae sunt formae descriptionis, laudandi, aut uituperandi</i>)	
puella vultus modesti	8	51	p (Forte unam adspicio adolescentulam, forma et uultu adeo modesto, adeo uenusto, ut nihil supra.)	
puella vultu modesto	8	=	=	
puella modesta vultu	8	=	=	
puella, modesta vultum	8	=	=	
12. pravilo: <i>De voce opus</i>	8	53	Regula tredecima (<i>Varia est Syntaxis uocis opus ...</i>)	
opus est arte	8	53	o	1
quae curando vulneri opus sunt, parat	8	54	o	2
hic artis opus erit	8	54	p [?] (Tu quae isthic opus erunt administrari prospicies)	2
hoc fieri et oportet et opus est	8	54	e	3
murato opus est	9	54	o	3
Apposito	9	55	Regula decima quarta	
opes irritamenta	9	55	o	
Christus servator	9	/	/	

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
DE SYNTAXI VERBORUM	9	57	DE SYNTAXI VERBORUM	
1. pravilo: <i>Nominativus ante personale verbum</i>	9	57	Prima regula (<i>Nominativus praecedit uerbum personale finitum ...</i>)	
ego lego, tu legis, ille legit	9	57	e	1
Obfervationes	9			
1. Superat quoniam fortuna fequamur	9	58	e	1
2. Tu das epulis accumbere divum	9	58	e	2
ego ajo, tu negas	9	58	p (Tu ais, ego nego)	2
3. Caesar et Rex Gallorum conveniunt inter fe	10	/	je pa istovrstni razdelek	
4. Didiciffe fideliter artes, emollit mores	10	60	o	6
5. Dolet Turcis, quod ab obfidione Viennensi repulsi sunt	10	60	e	6
2. pravilo: <i>De vocativi constructione</i>	10	60	Secunda regula (<i>Vocativi secundae personae et imperativi praeponuntur ...</i>)	
Tu regere imperio populos Romane memento	11	60	o	1
1. O focii, neque enim ignari fumus ante malorum	11	60	e	2
Exoriare aliquis nostris ex oſibus ultor	11	60	e	3
3. pravilo: <i>[Tertia regula]</i>	11	61	Tertia regula: <i>De nominatio post uerbum</i>	
dormit securus	11	61	e	1
bibo Iejunus	11	61	e	1
Obfervatio	11			
it cubitum incenatus	11	/	MGL-CR ^b , MGL	1
4. pravilo: <i>[Quarta regula]</i>	11	65	Quarta regula (<i>Verba substantiva praecedunt et sequuntur nominativi</i>)	
Manus nostrae oculatae sunt, credunt quod vident	11	/	MGL-CR ^c	
Obfervationes	12			
1. Non est opulentia, multa poſidere, sed paucis recte uti	12	66	e	2
2. Fama est malum	12	66	e	3
3. pauci quippe boni	12	66	e	4
4. Hoc nominatur potius latrocinium, quam bellum	12	/	[Et nuncupandi uerbis nominativi adduntur]	5

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
Formulae nominandi	12			
Est mihi nomen Pomponius	12	68	68	6
DE FIGURIS	12	69	DE FIGURIS	
1. De syntesi	12	70	Synthesis, compositio	
1. Eunuchus mea	12	71	e	2
2. Pars epulis onerant menfas	12	70	e	1
3. Maxima pars ab equitibus in flumen acti	13	70	e	1
4. več posamičnih besed Pluit lacte, fangvine, carne	13 13	72 72	e p (Lacte pluit, et fanguine, et carne)	3
2. Zeugma	14	73	Zeugma, Adiunctio	
1. Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt	14	73	e	
2. Hic illius arma hic currus fuit	14	73, 74	e, e	
3. Pene ille timore, ego rifu corru	14	/		
3. Syllepsis	14	75	Syllepsis, comprehensio	
1.1. Lunam et stellas, quae tu creasti	14	75	e	1
1.2. Domus, uxor, liberi inventi invito patre	14	76	e	2
2. Milites et imperator pugnant	15	77	e	4
3. Tu et frater belle convenitis	15	77	e	3
4. Remo cum fratre Quirinus iura dabant	15	78	e	5
4. De prolepsis	15	78	Prolepsis	
Milites redeunt, hic ex Hispanijs, ille ex Gallijs	15	78	e	
5. De synechdoche	16	79	Synechdoche	
Miles, multo jam fractu membra labore	16	80	e	2
6. Antiptosis	16	81	Antiptosis, casus pro casu	
1. Urbem, quam statuo vetra est	16	81	e	1
2. Acceptum refero verbibus, esse nocens	16	82	e	2
3. Quos illi laeta laborum, Ipsa suis manibus nevit Sidonia Dido	16	83	e	4
4. Projice tela manu, fangvis meus	16	/		
5. Arcebis gravido pecori	17	84	e [tudi opomba: id est, a gravido pecore]	5
6. Exigui numero, fed bello viuuda virtus	17	84	e	6
7. Enallage	17	85	Enallage	

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
1. Amantium irae amoris reintegratio est	17	85	e	1
Gens univerſa Veneti appellati	17	/		
2. Facile omnes perferre ac pati, cum quibus erat	18	85	e	2
8. Evocatio	18	86	Evocatio	
Ego Virgilius lego	18	86	e	
Obſervationes	18			
1. Nos miſeri plectimur	18	87	e	
Beneficio affectus, malam refers gratiam	18	87	e	
2. ego et Pomponius	18	87	e	
3. In magnis laefi rebus uterque fumus	18	87	e	
DE SYNTAXI VERBORUM CUM OBLIQUIS	19	88	DE VERBORUM SYNTAXI CUM OBLIQUIS	
1. pravilo: Verbum cum Accuſativo	19	88	Prima regula (Actiua uerba omnia accuſatiuos adſciſcunt)	
Laudato ingentia rura, exiguum colito	19	88	e	1
Obſervationes	19			
1. Et cum fortuna fiatque caditque fides	19	89	e	2
2. aro terram bibo uinum	19	89 89	e e	3
3. Iam tertia uivitur aetas	19	90	e	3
Quo plus ſunt potae plus ſitiuntur aquae	20	90	e	3
4. feci damnum, dedi damnum	20	94	e	7
facere modum, habere modum	20	94	e	7
dare uerba	20	94	e	7
2. pravilo: Verbi cum genitivo conſtructio	20	95	Secunda regula	
1. Accuſandi exempla	20	95	I.	
furti ſe adſtringit	20	95	e	1
ſceleris condemnat generum ſuum	20	95	e	1
Obſervationes	20			
1. Inertiam accuſas aduleſcentum	21	97	e [Aliquando uerbo, Accuſo, additur accuſatiuus criminis.]	1
2. Negligentiae me accuſas	21	97	e	2
3. Condemnabo te eodem crimine	21	97	p (condemnabo eodem te crimine)	2
2. Memoriae exempla	21	98	MEMORIAE	

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
(memini, reminifcor, commonefactio, admoneo)	21	98	e	1
Ea potius reminifcere, quae digna tua perſona ſunt	21	98	e	1
Cum ipſe te veteris amicitiae commonefaceret, commotus es	22	99	e	1
Admonitus huius aeris alieni	22	99	e	1
Obſervationes	22			
1. Putavi ea de re te eſſe admonendum	22	99	e	2
2. Miſereor huius mulieris	23	100	e	2
3. Cum familiaribus commune periculum miſerebantur	23	101	o	2
4. Diſcrutior animi/animio	23	102	e	3
3. pravilo: <i>Dativus cum verbo</i>	23	102	<i>Tertia regula: De Syntaxi Verborum cum Dativio</i>	
Dat veniam corvis	23	102	o	1
Obſervationes	24			
1. (studeo)	24	106	e	2
2. hoc vertitur illi vitio	24	114	e	6
3. adſum amicis	24	116	e	7 ad ^d
virtus fortunae antepoſenda	24	117	e	7 ante
poſtponit famam pecuniae	24	118	e	7 poſt
interes confilijs	24	118	o	7 inter
Subveniſti homini, iam colum laqueo inferenti	25	124	e	7 ſub
defuit nobis	25	130	o	7 de
Fratri tuo repugnavi	25	132	e	7 re
praefto illi eruditione	25	/		
praefto tibi fidem	25	/		
Iſtam culpam quam vereris, ego ſultinebo	25	/		
Ibo animis contra, vel magnum praeftet Achilem	25	/	MGL-CR (359)	
4. pravilo: <i>Eſt pro habeo</i>	26	136	<i>Quarta regula: (Eſt pro habeo ...)</i>	
Est mihi domi pater	26	136	o	1
1. Appendix	26			
Est mihi lucro	26	136	e	2
5. pravilo: <i>De duobus Accuſativis</i>	26	143	<i>Quinta regula: (Duos accuſativos ...)</i>	
doceo te literas	26	143	e	1
Obſervationes	26			
1. Ea ne me celet, aſvefeci filium	26	144	e	1
2. induo te tunicam	27	145	e	2

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
3. Inutile ferrum cingitur	27	145	o	3
6. pravilo: [skladnja glagola z ločilnikom]	27	146	Regula sexta: De syntaxi Verborum, cum Ablatiuo	
1. Ablativus instrumenti	27	146	I. (Ablatiuum significantem infirumentum)	1
Obfequio retinentur amici	27	146	e	1
2. Ablativus causae	27	148	Causae	1
saginaturo fomno	27	148	e	1
3. Ablativus modi	28	149	Modi agendi	1
Bellum mira celeritate confectum est	28	149	e	1
Obfervationes	28			
Spolio te pecunia	28	151	e	3
Implentur veteris Bachi pingvisque ferinae	28	154	e	4
7. pravilo: De repellendi verbis	28	157	Secunda (sic!) regula: (Repellendi significationem habentia ...)	
Ignavum fucus pecus a praelepibus arcent	28	157	e	1
(utor, fruor, fungor, potior, vescor, nitor, victito, vivo): naštetu s primerom konstrukcije	28–30	162–167		2
DE PASSIVIS	30	168	DE PASSIVIS	
Virgilius a me legitur	30	168	e	1
Ablativus passivus in Dativum mutatur	30	168		2
visus mihi	30	168	e	2
Obfervationes	30			
1. percutior gladio	30	169	e	3 alia
2. doceor grammaticam	30	170	e	3 alia
DEPONENTIA	31	170		4
largior tibi pecuniam	31	170	e	4
assentior tibi	31	176	e	4 alia
DE INFINITIVIS	31	177	DE INFINITIVIS	
1. pravilo: [Infinitivi adduntur verbis ...]	31	177	Prima regula	
cupio venire	31	177	p (cupio te venire)	
2. pravilo: [Accusativus praecedens Infinitivum ...]	31		Secunda regula de infinitivis	
spero nostram amicitiam non agere testibus	31–32	/	enako pravilo, a ni tega primera	

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
3. pravilo: [<i>Infinitivus cum nominibus Adiectivis</i>]	32	179	Tertia regula	
Facilius est dicere quam facere	32	179	Facilius est haec dicere quam facere	
4. pravilo: [<i>Casus sequens infinitivum esse et ...</i>]	32	180	Quarta regula	
<i>Cato esse, quam videri bonus malebat</i>	32	/		
<i>Tu vis dici miles.</i>	32	182	e [= Regula sexta]	
Obfervatio	32			
1. Ea certissima putabo, quae ex te cognovero	32	/		
DE GERUNDIIS	33	182	DE GERUNDIIS	
<i>na -di</i>	33			1
gratia discendi	33	183	o	1
Obfervatio	33			2
cantare parati	33	185	o	2
<i>na -dum</i>	33			4
Mitto illum ad speculandum arcem	33	186	e	4
Obfervatio	33			
Vigilandum est nobis	34	187	e	5
<i>na -do</i>	34			
Homines nihil agendo male agere discunt	34	188	e	6
Memoria excolendo, sicut omnia alia augetur	34	188	e	6
Ex defendendo quam accusando, verior gloria comparatur	34	189	e	6
Nota	35			
Non sum soluendo	35	/	MGL-CR 361, MGL yy 3a	
Generalis Regula de constructione gerundiorum	35			7
Gratia salutandi amicos domum redij	35	189	e	7
Obfervatio	35			8
Gratia salutandorum amicorum domum redij	35	190	e	8
DE SUPINIS	36	191	DE SUPINIS	
1. pravilo: <i>De supino priore</i>	36	191	Prima regula	
Coctum ego, non vapulatum dudum conductus sum	36	192	e	
2. pravilo: <i>De supino posteriore</i>	36	192	Secunda regula	
facilis vifu, id est, videri	36	192	e	

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
difficile creditu	36	193	p (difficile)	
MERCANDI VERBA	36	193	Mercandi verba	
1. Vendidit hic auro patriam	36	194	e	1
2. Non vendo pluris quam alii, fortasse etiam minoris	37	195	e	2
Obfervatio	37	196		3
quanto precio emisti	37	196	e	3
3. magni (itd.) aestimo (itd.) – več primerov	37	196	e	4
huius non faciam	37	196	e	4
4. gloriosa sapientia non magno aestimanda est	38	198	e	5
Valeo	38	199		6
mina valet decem coronis	38	199	o	6
NOMINA TEMPORIS	38	202	Temporis	
1. superioribus diebus veni in Cumanum	38	202	e	1
2. Vna cum gente tot annos bella gero	39	204	e	2
Obfervatio	39			
annus hic est tertius	39	205	e	2
id aetatis	39	205	e	
3. in paucis diebus	39	206	e	3
MENSURAE ET SPACIA	39	211	Menfurae et spacia	
muri ducentos pedes alti	39	211	e	1
Obfervatio	40			
1. Tota cohors pede non est altior uno	40	212	e	2
2. staturae quinque pedum et dodrantis fuit	40	213	e	3
Spacia	40	213	Est et spaciorum accufatius	
Cum abessem ab Amano, iter unius diei	40	213	e	
Obfervatio	40			
1. Nec longis inter se passibus abfunt	40	214	e	
2. Millia, qui novies distat ab urbe decem	40	214	e	
LOCA	41	215	LOCA	
Fronspergius duxit exercitum in Italiam	41	215	e	1

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
venio in urbem	41	215	e	1
proficiscor ex urbe	41	215	e	1
habitat in foro	41	215	e	1
Obfervatio	41			
1. At nos hinc alij fitientes ibimus afros	41	217	e	2
2. Arceo hoftem Italia	41	217	e	3
PROPRIA VRBIUM	42	220	Secunda regula de localibus	
1. pravilo: In loco	42	220		1
fum Romae/in urbe Roma	42	220	e	1
2. fum Carthaginae/Carthagini	42	220	e	2
3. Delphis Apollo oracula reddebat	42	221	e	3
4. pravilo: Ad locum	42	222	Tertia regula	
proficiscor Romam	43	222	e	
5. pravilo: De loco	43	224	Quarta regula	
Redijt Carhagine Regulus	43	224	e	1
Per locum	43	225		2
hac iter facio	43	225	e	2
Obfervatio	43			
1. venit ad Meffanam	43	225	e	3
2. domi, domum, domo (v zvezah)	43–44	226	e	4
3. humi, humo (v zvezah)	44	227	e	4
4. Vna femper militiae et domi fuimus	44	228	e	4
NUMERI SYNTAXIS	44	228	NUMERI	
1. deni aurej dati funt militibus	44	228	e	1
singuli itd.	45	228	e	uvod
2. dedit fingulis militibus decem aureos	45	228	p (fed deni aurei significat fingulis esse datos decem aureos, ut Germani dicunt, ye eynem zehen guldin.)	1
3. fingulis centena milia	45	230	e	2
4. binae literae	45	231	e	4
Ordinis numerorum ufus	45			
tertio quoque die venire folet	45	231	e	5
DE IMPERSONALIBVS	46	232	DE IMPERSONALIBVS	
De impersonalibus passivis	46	232	[Regula prima, Regula secunda]	
Factum est a vobis turpiter	46	/	/°	
Obfervatio	46		Regula tertia	

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
legitur **Virgilium	46	233	e	
De impersonalibus activis	46	234	Regula quarta [<i>de impersonalibus activis</i>]	
1. pravilo: De ijs, quae personam genitiuo designant	46		Regula prima	
Boni pactoris est tondere pecus non deglubere	47	234	e	1
Principis interest, auctoritatem Publicarum legum saluam et incolumem conferuare	47	234	e	1
Rejpublicae refert, conferuare literas	47	235	e	1
Obfervatio	47	235	Exceptio	
1. tua refert adefse	47	235	p (tua interest adefse)	1
interest mea	48	235	p (tua interest adefse)	1
2. permagni noltra interest, te esse Romae	48	236	p (Permagni interest tua an redditae sint litterae)	2
3. magni interest ad decus et ad laudem huius civitatis ita fieri	48	236	e	2
4. Refert me mihi, atque vobis timere	48	/	MGL-CR (369)	
5. Illud mea magni interest, te vt videam	48	/	MGL (yy 6a)	
6. Meum est iniuriam non adferre	49	237	e	3
2. pravilo: De verbis impersonalibus, quae cum Dativo conftruuntur	49	238	Secunda regula	
[več primerov posameznih glagolov]	49	238	e	
Tolle moras, femper nocuit differe paratis	49	238	e	
Obfervatio	49			
1. si poterit Nevius id, quod libet, et ei libebit, quod non licet	50	/	/	
2. Inter omnes constat antiquos	50	239	e	
3. pravilo: [Accusativi adduntur his verbis]	50	239	Tertia regula	
Oportet Principem pati legem, quam condidit	50	238	e	
Obfervatio	51	240	decet	
1. secundas res decent superbiae	51	240	e	
2. Ita vobis decet	51	240	e	
4. pravilo: [impersonalia patheticae]	51	241	Quarta regula	

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
(piget, poenitet, miferet itd.) s konstrukcijo	51	241	e	
Obfervatio	51			
fapientis est proprium, nihil quod poenitere poßit facere	51	/		
5. pravilo	52	243	[= Quarta regula]	
debet adolefcentiam delictorum pudere	52	243	p (debet adolefcentiam poenitere peccati)	
DE PARTICIPIIS	52	244	DE PARTICIPIIS	
1. pravilo: [<i>imitantur verborum fuorum constructionem</i>]	52	244	[Regula prima] [<i>imitantur verborum fuorum constructionem</i>]	1
legens Virgilium	52	244	e	1
diligendus ab omnibus	52	244	e	1
2. pravilo: [<i>degenerant in nomina ...</i>]	52	244	[degenerant in nomina ...]	2
fugitans litium	52	244	e	2
3. pravilo: [<i>duo ablativi coniunguntur ...</i>]	53	244	[Secunda] REGULA [<i>duo ablativi coniunguntur ...</i>]	1
Imperante Maximiliano, Veneti grauiter afflicti funt	53	245	e	1
Obfervatio	53			
imperante Maximiliano : cum imperaret Maximilianus	53	245	e	1
4. pravilo: [<i>participia pro Infinitivis</i>]	53	247		4
opus est maturato	53	247	e	4
DE ADVERBIIS	53	250	DE ADVERBIIS	
1. mature adfis	54	250	e	1
Obfervatio	54			
horrendum clamat	54	250	e	1
2. homo egregie impudens	54	251	o	2
3. pridie eius diei	54	251, /	p ^f	3 (1)
poßtridie Idus	54	251, /	p	3 (1)
Obfervatio	54	251		3 (1)
Quoad eius fieri potest	54	/	MGL (zz 2a)	
4. obuiam illi proceßimus	55	252	e	3 (3)
DE CONIUNCTIONE	55	255	DE CONIUNCTIONE	
1. Auguftus et Trajanus fuerunt boni et Sapientes Principes	55	255	e	1

Poglavja, pravila ter latinski primeri v BH 1584	BH 1584, str.	MS 1538, str.	Poglavja, pravila ter primeri v MS 1538	Razdelek/ (pod)pravilo v MS 1538
Rari quippe boni, vix sunt numero totidem, quod Thebarum Portae, vel diuitis hostia Nili	55	255	e	1
2. Iubeo vt facias	56	256	e	4 ^g
Significationes particulae »vt«	56			
1. vidi, vt perii	56	256	e	4
2. Trojanas vt opes et lamentabile regnum eruerint Danaj	56	256	e	4
3. vt ferus est	56	256	e	4
4. vt mores sunt, ita fortuna respondet	56–57	256	e	4
5. Vt illum dij deaeque perdant	57	256	e	4
6. Vt defint vires, tamen est laudanda voluntas	57	257	e	4
Discrimen inter »vt« et »quod«	57	257		5
quod convaluisti, gaudeo	57	257	p (quod convaluisti, gaudemus)	5
hortaris me, vt diligenter discam	57	257	e	5
Nota	57	/		
quod nos inuifis, recte facis	57	/		
Herus iubit, vt faceres	58	/		
DE PRAEPOSITIONIBUS	58	259	DE PRAEPOSITIONIBUS	
1. adeo patrem	58	259	e	2
2. accedo ad pediffegas	58	260	e	3
DE INTERIECTIONIBUS	58	263	DE INTERIECTIONIBUS	
1. Hej mihi, qualis erat	58	263	e	1
Vae capiti tuo	58	263	p (veh capiti tuo)	1
2. Heu ftirpem inuifam	58	263	e	1
3. o fortunati	59	263	o	1
o fortunatos agricolas	59	264	o	1
4. fic omnia fati in peius ruere et retro sublapfa referri	59	264	e	2
Ah tantam ne rem, tam neglegenter agere	59	264	e ^h	2

^a MGL-CR (350) ima naslednji primer, iz katerega sta dva Bohoričeva: »Omne animi vitium conspectius in se crimen habet, quanto maior, qui peccat, habetur.«

^b MGL-CR (353): »It cubitum incocuatus«, toda MGL (uu Ib): »It cubitum incoenatus.«

^c MGL-CR (354): »Manus nostrae sunt oculatae, credunt quod vident.«

^d Sedmi razdelek tega pravila je zelo obširen. Zajema sestavljene glagole, ki se vežejo z dajalnikom (*de verbis compositis, quae datiuo iunguntur*). Zaradi večje preglednosti zato navajamo poleg številke razdelka tudi, za obravnavo sestavljenke s katerim predlogom gre.

^e MGL (yy 4a) ima: »Factum est nobis duriter.«

^f Melanchthon ima samo *pridie, postridie* ter opisano pravilo, vendar hkrati opozarja na svoje besedilo v etimologiji, kjer pa ima omenjeni primer.

^g Razdelka 2 in 3 ne obstajata.

^h Ta primer je zadnji tudi pri Melanchthonu.

3.4.2.5 Opažanja pri primerjavi slovenskih in latinskih oblik pri Bohoriču

Bohorič oblikuje svojo skladnjo na podlagi Melanchthonove skladnje po naslednjem postopku:

1. z naslovom in oznako razdelka opiše vsebino posamezne obravnave;
2. navede Melanchthonov primer;
3. ga prevede v slovenščino;
4. komentira slovenski prevod in označi njegovo morebitno odstopanje od latinskega ali popolno ujemanje z njim.

Kot primer lahko navedemo na primer četrto pravilo poglavja o skladnji glagolov z odvisnimi skloni (*De syntaxi verborum cum obliquis*) (BH 1584: S26):

1. Pravilo je naslovljeno kot: »Četrto pravilo. Raba glagola *est* namesto *habeo*.«³⁵⁹ Pri Melanchthonu se pravilo glasi (MS 1538: 136): »Četrto pravilo. Konstrukcija z glagolom *est* namesto *habeo* se zlaga z dajalnikom in imenovalnikom, npr. *Est mihi namque domi pater, est iniusta noverca* (Perzij).«³⁶⁰ Temu sledijo še štirje primeri.
2. Nato Bohorič navede Melanchthonov primer: »*Est mihi domi pater*« (dobesedno: *doma mi je oče*, to je: *doma imam očeta*).
3. Bohorič Melanchthonov primer prevede v slovenščino, upoštevajoč naravo slovenskega jezika: »*Jimam ozheta doma*«.
4. Glede na Bohoričev prevod je sam razdelek s stališča slovenskega jezika nepotreben. Vendar moramo tu upoštevati (v gornjih poglavjih opisano in utemeljeno) Bohoričev željo, da bi pokazal, da lahko (in kako lahko) izrazimo v slovenski skladnji vse, kar lahko izrazi latinska skladnja. Zato Bohorič nadaljuje: »Slovinci izražajo latinsko konstrukcijo dajalnika z glagolom obstajanja s pomočjo glagola *jimam*, ki v latinščini pomeni *habeo*, in s tožilnikom *ozheta*.«³⁶¹

V okviru tega ustaljenega vzorca prihaja do naslednjih vrst razdelkov in do naslednjih odstopanj:

a) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar ni posebej opozorjeno

Značilen primer, vzet iz poglavja o skladnji glagola z imenovalnikom (*De syntaxi verborum [cum nominativis]*), je videti takole (BH 1584: S9): »Imenovalnik pred osebnim glagolom. Prvo pravilo. *Ego lego, jeft berem. Tu legis, ti berefh. Ille legit, on bere*. Tu se ujemajo glagoli in imenovalniki v številu in osebi.«³⁶²

Tu Bohorič obravnava tematiko Melanchthonovega prvega razdelka prvega pravila (MS 1538: 57), od koder vzame tudi navedene tri primere. Primeri imajo v slovenščini enake slovnične značilnosti kot v latinščini, zato lahko Bohorič pravilo tudi v celoti prevzame. Medtem ko ima Melanchthon teoretično pravilo dosledno na prvem mestu, ga ima Bohorič skorajda vedno na koncu kot komentar, tako tudi v tem primeru. Melanchthonovo pravilo se glasi: »Imenovalnik stoji pred osebno glagolsko obliko v podobnem številu in osebi.«³⁶³

³⁵⁹»Quarta regula. Eft pro habeo.«

³⁶⁰»Quarta regula. Eft pro habeo construitur cum datiuo et nominatiuo, ut: Eft mihi nanque [sic!] domi pater, eft iniufta nouerca. Perfius.«

³⁶¹»Exprimunt Slavi, datiuum cum verbo subftantivo Per verbum, *jimam*, quod, habeo, fignificat, et accufatiuum caſum, *ozheta*.«

³⁶²»Nominativus ante perfonale verbum. Prima regula. *Ego lego, jeft berem. Tu legis, ti berefh. Ille legit, on bere*. Conueniunt hic verba et nominativi numero et persona.«

³⁶³»Nominativus praecedit verbum finitum simili numero et persona.«

Bohoričev zgoraj navedeni komentar pove isto z drugimi besedami, kar je spet značilno za Bohoričev način prirejanja Melanchthona.

Ker je takih primerov zelo veliko, jih ne bomo posebej navajali.

b) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar je opozorjeno s frazo »ut apud Latinos«

Fraza »ut apud Latinos« (kakor pri Latincih) v različnih variantah je gotovo ena najpogostejših fraz v tedanjih slovnicaх ljudskih jezikov. Bohorič jo rabi predvsem kot poudarek pri primerih, kjer se predhodni ali sledeči slovenski primeri ne ujemajo povsem z latinskimi.

Značilen primer je denimo Bohoričevo sedmo pravilo v poglavju o skladnji imena (BH 1584: S5), kjer se prevod primerov za roditeljski obilja ne sklada s slovenščino, prevod primerov za roditeljski želje pa se. Bohorič to komentira: »Rodilnik želje: *Cupidus lucri: shelan dobizhka*. Veže se z roditeljskim kakor pri Latincih.«³⁶⁴

Takšnih primerov je v celotni skladnji 20, Bohorič pa uporabi vrsto najrazličnejših variacij osnovne fraze, ki jih lahko razvrstimo v tri večje skupine:

1.

- ut apud Latinos (BH 1584: S5, S49)
- perinde atque apud Latinos scilicet (BH 1584: S20)
- quemadmodum et apud Latinos (BH 1584: S46)³⁶⁵

2.

- convenit cum Latino (BH 1584: S8 – dvakrat)
- convenit hic modus loquendi cum Latino (BH 1584: S26)
- convenit omnino hic modus loquendi cum Latino (BH 1584: S48)
- convenit cum constructione Latina (BH 1584: S11, S22)
- convenit cum Latina lingua (BH 1584: S37, S38)
- convenit omnino cum Latina lingua haec formula (BH 1584: S23)
- convenit haec formula cum Latino sermone (BH 1584: S31)
- convenit haec locutio cum Latina (BH 1584: S46)
- haec formula concurret cum Latina (BH 1584: S9)³⁶⁶

3.

- eadem est ratio cum Latina (BH 1584: S45)
- eadem ratio, quae apud Latinos (BH 1584: S1, S30)
- incidit in eandem cum latinis rationem (BH 1584: S30)³⁶⁷

c) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar je opozorjeno z omembo slovenščine

Podobno funkcijo kot omemba latinščine ima tudi omemba slovenščine, kadar želi Bohorič še posebej poudariti njeno skladnost z latinščino. Značilen je primer iz petega razdelka prvega pravila o skladnji glagola (BH 1584: S10): »*Dolet Turcis, quod ab obfidione*

³⁶⁴»Defiderij. Cupidus lucri. shelan dobizhka. cum genitivo confruitur vt apud Latinos.«

³⁶⁵»Kakor pri Latincih«, »enako kakor tudi pri Latincih«, »kakor tudi pri Latincih«.

³⁶⁶»Se ujema z latinskim«, »ta način govorjenja se popolnoma ujema z latinskim« (dvakrat), »ujema se z latinsko konstrukcijo«, »ujema se z latinščino«, »ta obrazec se ujema z latinščino«, »ta obrazec se ujema z latinskim jezikom«, »ta zveza je enaka kot latinska«, »ta obrazec je istovrsten z latinskim«.

³⁶⁷»Gre za isti način, kot je latinski«, »isto razmerje kot pri Latincih«, »spada v isto razmerje kot latinski primeri«.

Viennenſi repulſi funt. Shal deſe Turkom, ker fo od Dunaiſkiga rupanja odgnani. Tudi v tem se slovenski jezik ujema z latinščino.«³⁶⁸

č) Melanchthonovo pravilo in primer se ne skladata s slovenskim, kar ni posebej poudarjeno, ampak je razvidno iz komentarja

Takih primerov je v Bohoričevi skladnji največ, še posebej v tistih poglavjih, ki obravnavajo vezavo glagolov ali značilnosti posameznih latinskih sklonov. Zato jih ne bomo posebej navajali.

Značilen primer je na primer obravnava latinskega glagola *misereor* (BH 1584: S23):

»Enako se tudi glagol čustvovanja *misereor* veže z roditelnikom, npr.: *Misereor huius mulieris, ſe ſmilim zhes leto sheno.* Glagol *ſe ſmilim* se veže s tožilnikom s predlogom. Veže se s tožilnikom zaradi vmesnega predloga *zhes*, kar v latinščini pomeni *fuper*.«³⁶⁹

Iz primera lepo vidimo Bohoričev postopek. Najprej oriše latinsko situacijo, kjer se *misereor* veže z roditelnikom. Ko prevede latinski primer, pa v slovenskem prevodu komentira njegove značilnosti – brez poudarjanja, da gre za razliko glede na latinščino, doda, da se glagol *ſe ſmilim* veže s predložno zvezo s tožilnikom. (Kot smo že velikokrat poudarili: Bohorič želi pokazati, da je slovenščina zmožna izraziti vse, kar je zmožna latinščina. Če je pri tem enaka latinščini, toliko bolje, če se od nje razlikuje, pa ni nič hudega.)

d) Melanchthonovo pravilo in primer se ne skladata s slovenskim, na kar je posebej opozorjeno

Takih primerov je sicer nekoliko manj kot tistih, kjer na opozicijo latinščina : slovenščina nismo izrecno opozorjeni, kljub temu pa jih lahko naštejemo kar okrog 40. Za takšne razdelke je značilna predvsem poimenska navedba slovenščine kot jezika (*lingua Slavica*), ki ga govorijo *Slavi* ali *Carniolani*.³⁷⁰

1. Najobsežnejšo skupino med njimi tvorijo primeri, kjer se slovenski prevod (in torej tudi slovnično pravilo) ne sklada z latinskim.

Pri teh primerih je najlepše izpostavljeno Bohoričevo zavedanje razlik med latinščino in slovenščino, ki nastanejo pri izražanju enakih vsebin.

Kot najosnovnejši primer lahko navedemo naslednjo obravnavo glagola *studeo* (BH 1584: S24):

»*Studeo huic rei et hanc rem. Ieſt ſe tiga fliffam, oli, te rezhi, ſe fliffam.* Glagolu sledi roditelnik, ki stoji samostojno ali v povezavi s pridevnikom. V tem se slovenski jezik ne ujema z latinščino.«³⁷¹

V latinščini se glagol *studeo* veže z roditelnikom ali tožilnikom, v slovenščini pa z roditelnikom, na kar Bohorič izrecno opozori.³⁷²

³⁶⁸Podobni sta še pravili: Numeri syntaxis 3 (BH 1584: S45) in Obſervatio 2 (BH 1584: S51).

³⁶⁹»Item pateticum, MISEREOR, genitivo gaudet, vt: *Mifereor huius mulieris, ſe ſmilim zhes leto sheno.* Accuſatiuo conſtruitur, cum praepoſitione, verbum, *ſe ſmilim*, conſtruitur cum Accuſatiuo, intercedente praepoſitione, *zhes*, quod ſignificat, *fuper*.«

³⁷⁰Imamo pa tudi primer, kjer pravi Bohorič, da situacija ni taka kot pri Latincih – »*quemadmodum apud Latinos*« (BH 1584: S40).

³⁷¹»*Studeo huic rei et hanc rem. Ieſt ſe tiga fliffam, oli, te rezhi, ſe fliffam.* Verbum: habet poſt ſe vel genitivum abſolutum vel coniunctum cum adiectivo, atque hic diſſentit cum latinitate, Slavica lingua.«

³⁷²Podobno še pravila: De ſynechdoche (BH 1584: S16), Nominativus pro vocativo (BH 1584: S16–S17), Dativus pro ablativo (BH 1584: S17), Secunda ſpecies enallages (BH 1584: S18), Obſervationes 1, 3 (BH 1584: S21), Obſervationes 2 (BH 1584: S24), Illudet nobis (BH 1584: S24).

Netipičen je primer, ko Bohorič izrecno omeni, da slovensko stanje odstopa od latinskega pravila (BH 1584: S47):³⁷³

»Pri svojilnih zaimkih odstopamo od pravila. Neosebna glagoloma *refert* in *interest* se namreč dodajajo ločilniki: *mea, tua, sua, nostra, vestra, cuja*, npr. *Tua refert adesse*. Tebi nuza, je prid, da fi v'prizho. Glagol *nuza* se v slovenščini veže z dajalnikom *tebi* in ne z ločilnikom.«³⁷⁴

Prav tako se v okviru obravnavane skupine zgodi enkrat samkrat, da Bohorič uvede poseben razdelek, da bi opisal razliko med slovenščino in latinščino. To se zgodi pri pravilu, da lahko osebnemu glagolu sledi imenovalnik, ki opisuje dejanje. Tu Bohorič doda posebno opombo (BH 1584: S11): »Kjer takih imenovalnikov, ki opisujejo dejanje, ni, rabi slovenski jezik perifrazo, npr. *It cubitum incenatus. Gre spat pres vezherje*.«³⁷⁵ Takega razdelka Melanchthon nima, saj je omenjeni *It cubitum incenatus* v latinščini povsem regularni primer.

Zanimiv je primer sinteze, kjer se slovenski primer deloma ujema z latinskim, deloma pa ne (BH 1584: S13):

»Sinteza v obojem: spolu in številu, npr. *maxima pars ab equitibus in flumen acti. Nar vekfhi dejl, fo od Kojnikov v'flufs pojeni. Dejl in pojeni* se v slovenščini ujemata v spolu, ne pa v številu.«³⁷⁶

Omeniti velja tudi primere, kjer stoji slovnicična razlaga razlike med latinščino in slovenščino tako pred latinskim kot slovenskim primerom. Na ta način Bohorič denimo opiše način izražanja latinskega ločilnika, s katerim izražamo primerjavo, v slovenščini (BH 1584: S3):³⁷⁷

»Ločilnik primernika se v kranjskem jeziku podaja s *kakor* ali *od*, kar ustreza latinskima *quam* ali *atque*, npr. *Vilius est aurum virtutibus. Slatu je nevrejdnifhi, kakor zhednoft*, ali: *od frebra*.«³⁷⁸

2. Manjšo skupino tvorijo primeri, kjer je poleg prevoda, ki se sklada z latinskim, dodan še boljši prevod, ki se ne sklada. Tak primer najdemo v Bohoričevem prvem pravilu v skladnji glagola, ko govori o imenovalniku pred osebnim glagolom (BH 1584: S10):³⁷⁹

S25), Eft pro habeo (BH 1584: S26), utor (BH 1584: S28), De gerundiis in dum (BH 1584: S33), Obfervatio (BH 1584: S37), Obfervatio 1 (BH 1584: S41), Numeri syntaxis 1, 4 (BH 1584: S44, S45), Interest 4 (BH 1584: S48), Quarta regula (BH 1584: S53), Prima regula: Obfervatio (BH 1584: S54), Tertia regula (BH 1584: S54), Tertia regula: Obfervatio (BH 1584: S54–S55), De praepositionibus 2 (BH 1584: S58), De interiectionibus 2, 3, 4 (BH 1584: S59).

³⁷³Opazno odstopanje sicer komentira še pri deponentnikih (BH 1584: S31), deloma tudi pri nedoločnikih (BH 1584: S33).

³⁷⁴»In posseßiuis pronominiibus a regula discedimus. Nam *mea, tua, sua, nostra, vestra, cuja* ablatiui, adijciuntur his duobus verbis: *refert* et *interest*: vt, *Tua refert adesse. Tebi nuza, je prid, da fi v'prizho*, *Verbum nuza: adfcilcít datiuum. Tebi, et non ablatiuum, in lingua Slavica*.«

³⁷⁵»Vbi defunt nominativi gestus, Slavica lingua utitur periphrafi, ut: *It cubitum incenatus, Gre spat pres vezherje*.«

³⁷⁶»Syntefis in utroque, fcilicet in genere et numero, vt: *Maxima pars ab equitibus in flumen acti. Nar vekfhi dejl, fo od Kojnikov v'fluis pojeni, dejl et pojeni, genere conveniunt, at numero non in flavonica lingua*.«

³⁷⁷Podobno še pravili: Quinta regula (BH 1584: S4) in Prima regula, 4 (BH 1584: S20).

³⁷⁸»Ablativum Comparativi, reddit Carniolana lingua, per, quam, atque, id est, per *kakor*, vel *od*, vt: *Vilius est aurum virtutibus. Slatu je nevrejdnifhi, kakor zhednoft, vel od frebra*.«

³⁷⁹Podobna primera sta še: Tredecima regula (BH 1584: S9) in Antiptosis 2 (BH 1584: S16).

»*Didiciffē fideliter artes, emollit mores*. Sveftu, kunſhti ſe vuzhiti, v'mezhi nezhednost, (hudo navado). Nedoločnik *ſe vuzhiti* stavimo namesto imenovalnika, ki bi se glasil *vuk*. Vendar je ta način govorjenja redek. Slovenci (= *Slavi*) rečejo za latinski *didiciffē* raje *kadar ſe en vuzhi*, kar v latinščini pomeni *quando quis dicit*.«³⁸⁰

3. Najdemo tudi primer, kjer je **poleg prevoda, ki se sklada z latinskim, možen tudi prevod, ki se ne sklada**. Ko Bohorič pri tretjem pravilu skladnje imen obravnava aticizem *quid hominis*, začne pravilo takole (BH 1584: S2–3):

»*Quid hominis? Kaj je zhloveka*.« Tu je slovenski prevod popolnoma skladen z latinskim. Nato pa nadaljuje: »Kranjci rabijo tudi perifrazo s členico *sa*, kar v latinščini pomeni *pro*, in rečejo: *Kaj je sa zhloveka?*«³⁸¹

4. Še bolj zanimivi pa so primeri, kjer Bohorič **latinski primer sicer navede, a ga ne prevede, ker »ni v rabi pri Slovencih«**. Takšne primere bi Bohorič glede na to, kako je oblikoval svojo skladnjo, lahko izpustil, pa jih ne; in za tisti čas je tako ravnanje zelo napredno. Prvi tak primer najdemo, ko Bohorič govori o obrazcih za izražanje hvale in graje (BH 1584: S8). Najprej navede latinsko pravilo in primer: »Imenovalnik in tožilnik: *Puella, modeſta vultum*.« Nato pa ne prevede latinskega primera, ampak reče: »Ta obrazec pri Slovencih ni rabljen.«³⁸² Podobno ravna tudi stran naprej (BH 1584: S9), ko najprej imenuje slovnični problem: »Raba latinske besede *usus* namesto *opus*«, nato pa brez primera sklene: »Pri Slovencih se s tem nič ne sklada.«³⁸³

3.4.2.6 Mesto nemščine in germanizmov v Bohoričevi skladnji

Omembe vredno v Bohoričevi skladnji je tudi pojavljanje nemščine kot posredovalnega jezika med slovenščino in latinščino ter Bohoričeva opozorila na mesta v slovenščini, kjer bi šlo lahko za germanizme.

Melanchthon v svoji skladnji nemščino omenja kar nekajkrat, vendar Bohorič teh omemb v veliki meri ne prevzema, pač pa dodaja svoje.

Primer omembe Melanchthonovega nemškega primera najdemo pri obravnavi števnikov, kjer Bohorič pravi (BH 1584: S44): »Slovenci izražajo distributivne števnike z zvezama *vſakimu ſuffeb* in *vſelej enimu*. Nemci rečejo: *Jedem in fonderheit* ali *Je einem*.«³⁸⁴ Pri Melanchthonu imamo na tem mestu prav tako nemščino (MS 1538: 228): »Vendar *deni aurei* označujejo, da je bilo vsakemu posebej danih deset zlatnikov. Tako rečejo tudi Nemci: *ye eynem zehen gulden*.«³⁸⁵

Nič manj pomenljiv pa ni tudi (deloma že zgoraj omenjeni) primer, kjer najdemo tako

³⁸⁰»*Didiciffē fideliter artes, emollit mores, sveftu, kunſhti ſe vuzhiti, v'mezhi nezhednoſt, (hudo navado)*. Infinitiuſ, *ſe vuzhiti*, pro nominatiuo ponitur, qui eſſet (*vuk*). Verum rara eſt haec forma loquendi, potius dicunt Slavi: pro, didiciffē, *kadar ſe en vuzhi*, id eſt, quando quis dicit.«

³⁸¹»*Vtuntur et iam periphraſi Carniolani cum particula ſa, quod ſignificat pro: et dicunt, kaj je ſa zhloveka*.«

³⁸²»*Puella, modeſta vultum, haec formula non eſt flavis vſitata*.«

³⁸³»*Vſus pro Opus. Cum flavis nihil id convenit*.« Podobno tudi BH (1584: S35): »Brez predloga Slovenci težko izrazijo to obliko govora.« (»*Sine praepoſitione Slavi vix hanc loquendi formam efferunt*.«)

³⁸⁴»*Slavi diſtributivos numeros exprimunt dictionibus, vſakimu ſuffeb, vel vſelej enimu, germani dicunt: Jedem in fonderheit vel Je einem*.«

³⁸⁵»*Sed deni aurei ſignificant ſingulis eſſe datos decem aureos, ut Germani dicunt: ye eynem zehen gulden*.«

pri Melanchthonu kot Bohoriču isti latinski stavek, vendar ga Melanchthon ne prevaja v nemščino, Bohorič pa ga (BH 1584: S10):³⁸⁶

»Dolet Turcis, quod ab obfidione Viennenfi repulsi sunt. Shal deje Turkom, ker so od Dunajfkgiga rupanja odgnani. Tudi v tem se slovenski jezik ujema z latinščino. Sicer pa slovenščina ne trpi konstrukcije akuzativa z infinitivom, ampak v takih primerih uporabljajo nemške zveze. Nemci ta stavek pravilno izražajo takole: *Dem Türcken ist leyt das er von der Wienifchen Belagerung getrieben ist worden*. Slabše pa bi bilo: *von der Wienifchen Belagerung getrieben sein*.«³⁸⁷

Nemščino Bohorič navaja tudi kot vzporednico slovenščini nasproti latinščini. Ko govori o glagolu *accuso*, tako reče (BH 1584: S21): »Slovenci dodajajo glagolu *accuso* tako kot Nemci tožilnik s predlogom, npr. *Toshifh zhes nemarfhino*.«³⁸⁸

Hkrati pa se zaveda tudi vpliva nemščine na skladnjo slovenskega jezika. Za zvezo »*Bogat na shivini*« (BH 1584: S5) denimo reče, da je »germanizem«.

Bohoričeva slovnica v osnovi ni namenjena za šolsko rabo, saj se slovenščine na taki ravni v stanovski šoli v Ljubljani niso učili oz. se niso smeli učiti. Zato je toliko bolj presenetljiv naslednji pedagoški pasus o razliki med latinskima *ut* in *quod*, ki je ena redkih priložnosti, ko si lahko pred oči priključimo tudi Adama Bohoriča kot učitelja (BH 1584: S57–58):

»Zaradi splošne rabe v govoru bo še neveščemu dečku, ki je ogret le za nemški jezik, to razliko [med *ut* in *quod*] lažje razumeti. *Quod* namreč Nemci podajajo z *das, dieweil, nachdem: Quod nos inuifis, recte facis* bi se po nemško denimo reklo: *das / dieweil / nachdem du vns heimbesuchest, thueft du recht*. Slovenci podajajo členico *quod* s členicami *dokler, kadar, da, satu, kir* itd. *Ut* pa Nemci podajajo s členicami *das* ali *auff das*, npr. *Herus iuſit, vt faceres – der Herr hat befohlen, das du es thueft* ali *auff das du es thueft*. Slovenci pa ga podajajo z *de*, npr. *Gospud je velil, de je sturifh*.«³⁸⁹

Za razumevanje slovenske skladnje je ta odlomek povsem nepotreben, hkrati pa je zelo dobrodošel učitelju, ki poučuje slovensko govoreče učence z zadovoljivim znanjem nemščine skladnjo latinskega jezika! Naj poudarimo še, da je ta odlomek izvorno Bohoričev in da so dokaj gotovo Bohoričevi tudi primeri.

Omenili pa bi še primer, ko je Bohoriču nemški primer v Melanchthonovi skladnji po-

³⁸⁶Podobno tudi: De infinitivis I (BH 1584: 32).

³⁸⁷»Dolet Turcis, quod ab obfidione Viennenfi repulsi sunt, shal deje Turkom, ker so od Dunajfkgiga rupanja odgnani. Atque in hoc Slavica lingva convenit cum hac, alias non patitur Slavica lingva Accufativum ante Infinitivum: Sed utuntur germanica phrafi hac in parte. Siquidem Germani recte hanc locutionem efferunt in hunc modum: *Dem Türcken ist leyt das er von der Wienifchen Belagerung getrieben ist worden*. Minus vero sic diceretur: *von der Wienifchen Belagerung getrieben sein*.«

³⁸⁸»Slavi, verbo, accufo: quemadmodum et Germani, accufativum cum praepofitione addunt, Sic hic. *Toshifh zhes nemarfhino*.«

³⁸⁹»Ex communi Vfu loquendi, puero adhuc rudi, Germanicam tamen linguam calenti, hoc, difcrimen facilius erit deprehendere. Nam, *Quod, reddunt germani per, das / dieweil / nachdem: vt, Quod nos inuifis, recte facis: Germanice redderetur, das / dieweil / nachdem du vns heimbesuchest / thueft du recht*: Slavi reddunt particulam, *Quod, per particulas dokler, kadar, da, satu, kir, etc.* Vt, vero reddunt germani vel per *das* vel *auff das*, particulas vt: *Herus iuſit, vt faceres, der Herr hat befohlen, das du es thueft/ vel, auff das du es thueft*. Slavi reddunt per: *de, vt: Gospud je velil, de je sturifh*.«

magal k boljši razlagi slovenskega primera. V MS (1538: 233; MGL-CR 368) tako beremo: »Tožilniki, sorodni tožilnikom v aktivu, pri Latincih ne morejo biti podrejeni neosebni glagolom. Tako se ne reče pravilno: *Legitur Virgilium*. Nemci pa rabijo to obliko: *Man liset den Virgilium*.«³⁹⁰ To Melanchthonovo besedilo je Bohorič prilagodil slovenščini, ki ravna v tem primeru kot latinščina, tako da je nemški stavek izpustil, opozicijo *prav : narobe* pa ohranil (BH 1584: S46):

»Pri Latincih pasivni [neosebni] glagoli ne sprejemajo tožilnika, kakor ga imajo aktivni. Tako latinsko ne moremo reči: *legitur Virgilium (fe bere Virgilium)*. Tak tožilnik moramo spremeniti v imenovalnik in reči: *fe bere Virgilius*. Tako ravnajo tudi Latinci.«³⁹¹

3.4.3 EXAMEN ETYMOLOGIAE, EXAMEN SYNTAXEOS – PREIZKUS ETIMOLOGIJE, PREIZKUS SKLADNJE (BH 1584: 167–175, (1)–(5))

Bohorič ima na koncu poglavij o etimologiji in skladnji dodano oblikoslovno (*examen etymologiae*) in skladenjsko analizo očenaša (*examen syntaxeos*). Takšne analize oziroma »preizkuse« najdemo v nekaterih latinskih in grških slovnica, pa še to ne zelo pogosto.³⁹² V slovnica ljudskih jezikov 16. stoletja jih tako rekoč ni.

Bohoričev preizkus ima zgodovinsko gledano korenine v Priscianovem delu *Partitioes duodecim versuum Aeneidos principalium* (GL III, 459–515), na podlagi katerega so se v srednjem veku razvile tako imenovane partitivne (»delne«) slovnice (Law 2003: 148). Naziv teh slovnic izvira iz klasičnega začetnega vprašanja: *Magister quae pars?*, *Dominus quae pars* ipd. (Kateri del govora je beseda *magister/dominus?*). Takšne besedne analize so bile za pouk v šolah vselej nadvse uporabne.

Za predstavo si poglejmo odlomek iz omenjenega Priscianovega dela, kjer razlaga prvo besedo Vergilijevega verza *Arma virumque cano Troiae qui primus ab oris* (GL III, 461):

»Kateri del govora je beseda *arma*? Ime. Kakšno? Občno. Katere vrste? Splošno. Katerega spola? Srednjega. Zakaj srednjega? Ker so vsa imena, ki se v množini končajo na a, brez dvoma srednjega spola. Zakaj ta beseda ne rabi ednine? Ker to ime označuje mnoge različne stvari: *arma* se namreč ne imenuje zgolj vojno orodje, ampak tudi vse drugo orodje /.../«³⁹³

Tak tip »preizkusa« v vprašanjih in odgovorih najdemo v 16. stoletju na primer v slovnici Nikodema Frischlina v poglavju *Examen, secundum Profodiam, Etymologiam, &*

³⁹⁰»Accusativi proximi activorum non possunt impersonalibus subiici apud Latinos. Neque enim recte dicitur: Legitur Virgilium. At Germani ea figura usi sunt: Man liset den Virgilium.«

³⁹¹»Paßiua Acculatiuum, proprium actiuus, non recipiunt apud latinos: vt, non folet dici latine, legitur Virgilium, *fe bere Virgilium*, fed mutandus est accusatiuus in Nominatiuum, atque dicendum, *fe bere Virgilius*, quemadmodum et apud latinos.«

³⁹²Naslov *examen* ne označuje vedno iste vsebine, kot jo pri Bohoriču. V Sulpicijevi slovnici (Sulpicius 1485) predstavlja denimo nekaj povsem drugega: kratek pregled osnov latinske slovnice.

³⁹³»ARMA quae pars orationis est? Nomen. Quale? Appellativum. Cuius est speciei? Generalis. Cui generis? Neutri. Cur neutri? Quia omnia nomina, quae in plurali numero in a desinunt, sine dubio neutri sunt generis. Cur singulare eius in usu non est? Quia multas et varias res hoc nomen significat: arma enim dicuntur instrumenta non solum bellica sed etiam omnia /.../«

Syntaxin huius operis, kjer mu osnovo za analizo predstavljajo verzi iz Ovidijevih *Žalostink* (Frischlinus 1584: 432):

»Katera konstrukcija je *multos amicos*? Dve imeni v istem sklonu. Po katerem pravilu? Pridevniki, imena, zaimki in deležniki se s svojimi samostalniki itd. Toda obe besedi sta pridevnika? Rečemo namreč *multus, multa, multum in amicus, amica, amicum*. Kadar prideta skupaj dva pridevnika, si drugi nadene naravo samostalnika: tako beseda *amicus* [prijatelj] stoji v pomenu človeka ali moža prijatelja.«³⁹⁴

Bohorič je taka *examina* najverjetneje poznal iz Melanchthonove grške slovnice³⁹⁵ ali svojega pedagoškega dela.³⁹⁶ V MGG (119–134) namreč najdemo *examen* prvih verzov Heziodove *Teogonije*, ki je po zunanji zgradbi zelo podoben zgradbi Bohoričevega. Za lažjo predstavo navajamo dva primera vzporednega branja dveh Bohoričevih in dveh Melanchthonovih analiz:³⁹⁷

	BH 1584: 170–172		MGG: 124–125, 128–129	
iztočnica	DAI,	DOLGE,	Φωνή	ἤχεϊ,
prevod v latinščino	da.	debita,	voce,	fonat,
osnovna oblika	Verbum primi ordinis: venit a, dam.			ab ἤχῳ,
analiza	Eft secundae perfonae imperatiui, Sing: numeri,	nomen substantivum generis masculini, casus accusatiui pluralis, declinatur infar articuli fui generis,	fextus casus eft a φωνή Nominatiuo, qui finem acuit praeter regulam. /.../ [sledi daljše razglabljanje o izvoru besede]	tertia perfona praefentis, hinc ἤχῳ, echo, deriuatum eft.
sklic na vsebino ali stran	pagina, 108.	pagina 45. 46.	Declina φωνή, vt τιμή, vide characterem supra.	

Kakor je razvidno iz prikaza, sledi Bohorič enaki shemi kakor Melanchthon. Najprej navede iztočnico, jo prevede v latinščino in analizira. Razlika je le v tem, da je pri Melanchthonu pri različnih primerih analiza oblikoslovna, besedotvorna, naglasoslovna, metrična in skladijska, pri Bohoriču pa je dosledno ločena na *etimološko* in *skladijsko*. Bohorič je tudi nekoliko bolj sistematičen in se ob vsaki analizi sklicuje na ustrezno stran v svoji slovnici.

³⁹⁴»P. Multos amicos, quae constructio? D. Duo nomina in eodem casu. P. Per quam regulam? D. Adiectiva, nomina, pro nomina, et participia cum suis substantiis, etc. P. At ambo sunt adiectiva? Dicimus nam multus, multa, multum: et amicus, amica, amicum. D. Quando duo adiectiva concurrunt, alterum induit naturam substantiui, ut hic uox, amicus pro homine, aut uiro amico ponitur.«

³⁹⁵MGL takšnega preizkusa nima.

³⁹⁶Podoben *examen* ima denimo tudi Crusijeva grška slovnica za šole (Crusius 1560: g 3b–g 5b), le da je podobno kot omenjeni Frischlinov sestavljen iz kratkih vprašanj in odgovorov. Ni pa nepomemben podatek, da ima Crusius isto besedilo kot Bohorič: *očenaš*.

³⁹⁷»DAI, da. Glagol prve vrste, prihaja od dam. Gre za 2. osebo ednine velelnika, stran 108.« – »DOLGE, debita. Samostalniško ime moškega spola, tožilnik množine, sklanja se glede na člen svojega spola, stran 45–46.« – »Φωνή, voce. Šesti sklon iz imenovalnika φωνή, ki naglašuje končnico po pravilu /.../ Sklanjaj φωνή kakor τιμή, način je podan zgoraj.« – »ἤχεϊ, sonat, izhaja iz ἤχῳ: tretja oseba prezenta; od tod je izpeljana beseda ἤχῳ, echo.«

3.4.4 DVE KRATKI POGlavJI NA KONCU SLOVNICE

Skladnji in preizkusu skladnje sledita pri Bohoriču še dve kratki poglavji (*De metaplasmi ... in De prosodia ...*). Taki poglavji nista za tedanje slovnice nič nenavadnega, predvsem poglavje *de prosodia* je v tovrstnih slovnica bolj pravilo kot izjema. Tako se ne moremo strinjati s trditvijo, da sta ti poglavji na tem mestu »pač zaradi dveh praznih strani na koncu knjige« (Toporišič 1987: 322).

3.4.4.1 *De prosodia seu accentu* – prozodija ali naglaševanje (BH 1584: (6)–(7))

Poglavje o prozodiji, delu slovnice, *quae docet accentus* (ki uči naglaševati), bi bilo lahko posneto po Melanchthonovem besedilu, kakor ga najdemo v večini izdaj slovnice in skladnje (mi smo uporabljali besedilo poglavja *De prosodia* iz MGL (AA 2a–BB 7b), ki je bližje Bohoriču, ter nekoliko krajše besedilo iz kritične izdaje (CR 20: 379–390)), lahko pa bi bilo tudi povsem Bohoričevo, saj se opira na splošno znana pravila latinskega naglasa.

Pri Melanchthonu (MGL AA 2a–BB 7b) obravnava poglavje o prozodiji najprej tri možne naglase (*toni*): akut, gravis in cirkumfleks, nato pa našteje pravila za njihovo rabo. Ta del najbolj splošnih pravil za naglaševanje v latinščini je Bohorič prenesel v slovenščino v treh pravilih: 1. enozložne besede so naglašene (tako v slovenščini kakor v latinščini); 2. dvožložne besede so naglašene na predzadnjem zlogu (tako je v latinščini), če niso (kar je v slovenščini pogosto), pa to označimo z ostrivcem; 3. trižložne besede so naglašene v slovenščini na predpredzadnjem zlogu (v latinščini je vse odvisno od dolžine predzadnjega zloga), če niso, pa to označimo z ostrivcem. Enaka – verjetno po Melanchthonu posneta – pravila najdemo tudi pri Claju (1578: 10–12) za naglaševanje nemškega jezika: dvožložnice so naglašene na prvem, večžložnice pa na predpredzadnjem zlogu. Tako poenostavljanje je bilo pač evropski trend!

Bohorič je temu dodal še svoji pravili o zaznamovanju polglasnika ter o premičnem naglasu.

Ostale snovi, ki jo najdemo pri Melanchthonu, Bohorič ni zajel. Gre za pravila o kvantiteti (dolžini) zlogov na splošno, o določanju kvantitete zadnjega zloga in za dokaj obsežen opis stopic, metrumov ter skandiranja (*scansio*) v samostojnih (pod)poglavjih. Bohorič sicer v uvodu v poglavje (BH 1584: (6)) sam poudarja, da celotne prozodije ne more podati. Kar je zapisal, so časna opozorila.

3.4.4.2 *De metaplasmi quibusdam speciebus* – nekaj vrst metaplazma³⁹⁸ (BH 1584: (6))

Povsem na koncu poglavja o metriki, ko govori o skandiranju (MGL bb 7a–bb 7b), Melanchthon opiše tudi aferezo, sinkopo in paragogo, ki jih Bohorič navaja v kratkem poglavju o nekaj vrstah metaplazma v kranjskem jeziku (*De metaplasmi quibusdam speci-*

³⁹⁸ Najboljši slovenski prevod izraza bi bil »pretvorba«, vendar se nam zdi bolj smiselno ohraniti grško tujko metaplazem, ker gre za izraz, ki je v domeni antičnega slovničarstva. Pri Kvintilijanu denimo označuje tvorbo (sklonskih in glagolskih) oblik iz kakega drugega debla.

ebus in Carniolana lingua ufitatis). Bohorič je tu gotovo imel zgled v kaki tedanji slovnici, četudi iskanje ustreznih primerov ni moglo biti tako zelo enostavno.³⁹⁹

Povsem identično poglavje najdemo denimo v nemški slovnici Johanna Claja (1578: 258–261),⁴⁰⁰ ki govori pod naslovom *De metaplasmsis seu figuris orthographicis* o protezi, aferezi, epentezi, sinkopi, paragogi, apokopi, metatezi in antitezi. Tam najdemo tudi pri Bohoriču manjkajoče teoretične opise posameznih vrst:⁴⁰¹ 1. afereza je izpust prvega zloga besede; 2. sinkopa je zbitje samoglasnika, ki tvori zlog sredi besede, tako da ta zlog izpade; 3. paragoga je dodajanje zloga ali samoglasnika (pri Bohoriču soglasnika) na koncu besede; 4. apokopa je izpust zloga ali samoglasnika na koncu besede; 5. antiteza (pri Bohoriču anti-stih) je zamenjava črke zavoljo njene podobnosti (*cognatio*) z drugo črko (torej zamenjava podobnih glasov).

3.4.5 ORTHOGRAPHIA – PRAVOPIS (BH 1584: 1–39)

Poglavje o pravopisu (*de orthographia*) je sestavljeno enostavno in pregledno, ni pa poglavje v pravem pomenu besede. Zamišljeno je namreč kot nekakšen uvodni dodatek v slovnico v obliki petih tabel, ki predstavljajo »pravopise« petih jezikov. Namen teh uvodnih tabel je predvsem razširiti uporabnost slovnice. Kdor namreč razume osnove slovenščine ter pozna pisavo drugih slovanskih jezikov, jih bo »zlahka razumel«.

Da poglavje o pravopisu ni enakovreden del Bohoričeve slovnice, nam priča tudi naslovnica. Kakor je za dodane elemente v tedanjih knjigah v navadi, pravi naslednje (BH 1584: *1a): »Pred vsem tem je dodanih nekaj preglednic, ki vsebujejo cirilski in glagolski, znotraj teh pa rutenski in možovitski pravopis.«⁴⁰²

Kronološko je ta del slovnice nastal najprej, in sicer v okviru premišljevanj okoli jezikovne redakcije DB 1584, kar v uvodu v slovnico opisuje tudi Bohorič sam (BH 1584: **2b):

»Ko so se namreč lani bogoslovci in drugi izbrani možje slavnih plemenitašev Štajerske, Koroške in Kranjske posvetovali o prevodu in izdaji kranjskega Svetega pisma ter odločali med drugim tudi o nekem določnem, poslej veljavnem latinskokranjskem črkopisu, za kar sem bil tem možem po ukazu kranjskih prvakov, svojih milostljivih gospodov, prištet tudi jaz: mi je bila zaupana – ne bom prikrival – naloga, naj nekatere svoje opombe k latinskokranjskemu pravopisu (*orthographia latinocarniolana*), ki sem jih bil tedaj prvič predložil in jih niso zavrnili, smiselno uredim in zapišem, da se bo poslej (ker je pač raba tistega starega črkopisa, namreč cirilice in glagolice, v naši ljubi Kranjski že skoraj izginila) lahko po njihovem navodilu narečje Kranjcev in njim bližnje in sorodno, po vsej Kranjski in večjem delu Štajerske in Koroške udomačeno narečje pisalo z latinskimi črkami. Ustregel sem rodoljubnemu in častnemu nasvetu in večkrat že kar zahtevi teh mož in se lotil tega dela. Toda čeprav sem od kraja nameraval prirediti samo pravopis, sem kasneje, ker me je duh tiral čez namero dalje, sklenil, da po splošni rabi pravilne govornice posnamem pravila tudi za druge dele slovnice in jih spravim v določen

³⁹⁹To poglavje si z vidika nadaljnjih raziskav tudi zato zasluži poseben poudarek. Dobro izhodišče za stilistične raziskave pa sta s svojimi nasprotujočimi si stališči dala tudi Pogačnik (1971: 94) ter Toporišič (1987: 322).

⁴⁰⁰Drugi dve nemški slovnici (Albertus in Ölinger) takega poglavja nimata.

⁴⁰¹Zaradi lažjega razumevanja jih navajam v deloma parafraziranem prevodu.

⁴⁰²»Praemituntur his omnibus, tabellae aliquot, Cyrillicam et Glagoliticam, et in his Rutenicam et Mofhovicam Orthographiam continentes.«

red ter vso stvar zaobjamem v tej svoji drobni knjižici kot kranjsko slovnico (*grammatica Carniolana*).⁴⁰³

Zato je toliko bolj razumljivo, da se prav poglavje o pravopisu pri Bohoriču bistveno razlikuje od Melanchthonovega v MGL in v primerjavi z drugimi poglavji povsem očitno kaže na to, da je nastajalo na drugačen način in v drugačnih okoliščinah kot ostala poglavja.

Melanchthon ima na koncu svoje slovnice tudi poglavje *De distinctionibus* (AA 1a–AA 2a), ki govori o istem kot Bohoričev razdelek o ločilih (BH 1584: 34–35), a povsem drugače. Kot vir bi Bohoriču lahko služil tudi traktat *De orthographia*, ki ga je leta 1552 napisal Joachim Camerarius in so ga odtlej pridajali izdajam Melanchthonove slovnice. Sami smo imeli v rokah izdajo iz 1585 (MGL–Cam: 511–528), ki pa se ne razlikuje od predhodnih. Ta spis sestavljajo naslednja poglavja: 1. uvod (MGL–Cam: 511–514); 2. *de accentibus* (MGL–Cam: 514–515; zgolj splošni opis naglaševanja); 3. *de diphtongis* (MGL–Cam: 516–517; o različnih zapisih dvoglasnikov); 4. *de consonantibus* (MGL–Cam: 517–519; o spremembah soglasnikov v oblikoslovju in besedotvorju); 5. *de aspiratione* (MGL–Cam: 519–520; o glasu *h* v latinščini); 6. de literis *K* et *Q* (MGL–Cam: 520–521; o črkah *k* in *q*); 7. *de duplicatione literarum* (MGL–Cam: 521–522; o podvojitvi črk v oblikoslovju in besedotvorju); 8. *de Graecis literis Z et Y* (MGL–Cam: 522; o grških črkah *z* in *y*); 9. *de litera X* (MGL–Cam: 522; o črki *x*); 10. *de derivativis* (MGL–Cam: 522–524; o pisanju tvorjenih besed); 11. *de antiquis* (MGL–Cam: 524; o pisavi arhaičnih besed); 12. *de scripturae brevitate* (MGL–Cam: 524–525; breviature); 13. *de notis distinctionum* (MGL–Cam: 525–528; o ločilih).

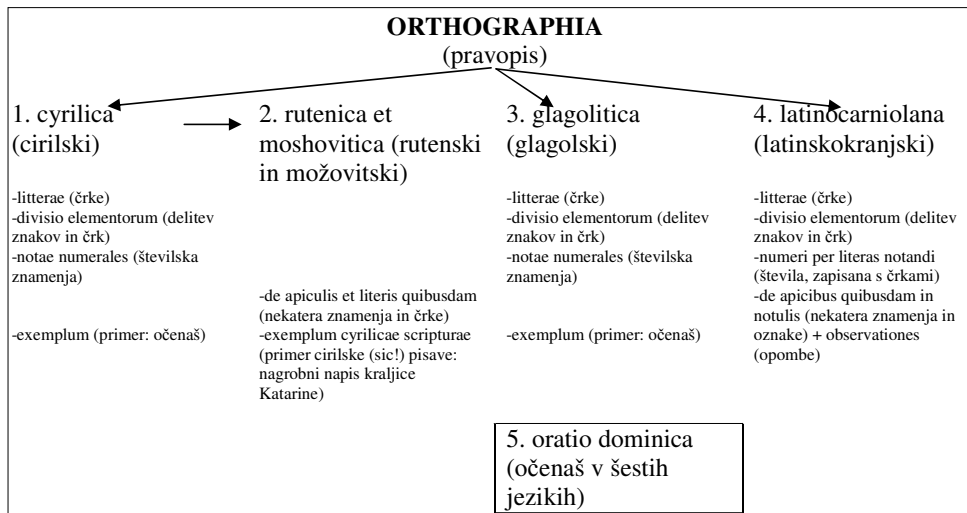
Od vseh naštetih poglavij se z Bohoričevim besedilom ujema samo zadnje poglavje, pa še to je pri Camerariju opisno, Bohorič (BH 1584: 34–35) pa ločila samo našteje.

Ker tudi po primerjavi z drugimi tedanjimi evropskimi slovnici ni bilo moč odkriti bistvenih podobnosti s tem Bohoričevim spisom, lahko zaenkrat zatrdimo, da je prav to poglavje najsamostojnejši del Bohoričeve slovnice. Čeprav mnoga slovnična dela tedanjega časa obravnavajo podobna vprašanja na podoben način, je to poglavje skoraj gotovo plod Bohoričevih razmišljanj in izkušenj, ne pa plod neposrednega posnemanja kakega drugega modela.

⁴⁰³»Nam cum Illuftrium, styriae, Carinthiae et Carniolae Theologi et alij delecti Viri, de traducendo et aedendo Carniolano Biblico opere, superiore anno deliberarent, atque inter caetera, de certa aliqua, posthac obfervanda literatura LatinoCarniolana statuerent. Et ego, jubentibus proceribus Carniolanis, Dominis meis Clementibus, illis annumerarar viris, tum id muneris mihi impositum fuiffle, non difimulabo, ut de Orthographia latinoCarniolana, meas tum adhuc in medium propofitas nec etiam improbatas quafdam obfervationes, iuflo ordine confcriberem, ad quarum normam posthac rectius magisque cum ratione, latino caractere (quandoquidem iam ufus illius antiquae literaturae, Cyrilicae nimirum et Glagoliticae, in Carniola noftra fere intercidiffet,) perfcriberetur Carniolanarum et his proximum et affine per totam Carniolam, Styriae et Carinthiae, majorem partem, ufitatum idioma. Viris illis et pia et honefta monentibus, et faepius etiam flagitantibus morem geßi, huicque rei manum adjiceres coepi. Verum dum hoc unicum agere inftituo, animo meo praeter inftitutum, me vltcrius rapiente: eadem opera, de reliquis Grammaticae partibus, ex communi ufu rectiffime loquendi, regulis depromptis, atque in certam quandam methodum coactis, totam rem Grammaticam Carniolanam, paruo hoc meo libello comprehendere volui.«

Sestava poglavja je naslednja:

Kot vidimo iz gornjega prikaza, so pisave razporejene na podlagi abecede (cirilska, glagolska in latinskokranjska), rutenska in možovitska pisava pa sta zaradi podobnosti prključeni cirilski. Vse štiri preglednice pisav imajo tudi bolj ali manj enake razdelke, le latinskokranjska izstopa z nekoliko večjim obsegom.

Vsako od prvih štirih preglednic začenja **opis obsega rabe** določenega črkopisa. Cirilski črkopis tako rabijo »na dvoru turškega cesarja, še posebej vojaki telesne straže, ki jih imenujejo janičarji. Enako vsi Bosenci (*Bofsnesfes*), Rusi (*Ruteni*) in Možoviti (*Mofchovitae*)« (BH 1584: 1). Tudi druga tabela je namenjena branju črkopisa Rusov in Možovitov (BH 1584: 11), upoštevajoč njihove specifične posebnosti v pisavi. Tretja tabela prikazuje glagolski črkopis, kot ga uporabljajo Hrvati (BH 1584: 15), četrta pa latinski črkopis, kakor ga rabijo Kranjci, torej Slovenci (BH 1584: 25).

Črkopisi so podani na način, kakor je na splošno v rabi v tedanjih slovnica. O vsaki črki nam poda naslednje podatke: *figura* (podoba črke), *nomen* (ime črke), *potestas* (glasovna vrednost črke), pri cirilski in glagolski pisavi pa še *nota numeri* (katero številko zaznamuje določena črka). Tak način podajanja črk je za tisti čas običajen, le razdelki se lahko po imenu razlikujejo, pogostejše kot podajanje v preglednici (ki je modernejše) pa je podajanje v tekočem besedilu. Med nemškimi slovničarji denimo Ölinger (1574: 1–19) najprej omenja podobe črk (*figurae*), nato pa v posebnem poglavju opisuje še *potestas et pronuntiatio literarum* (glasovno vrednost posameznih črk). Albertus (1573: A 3b) ločuje najprej podobe črk (*maiusculae, minusculae*), nato *valor*, ki ustreza Bohoričevi glasovni vrednosti črke, nazadnje pa še *pronuntiatio* (izgovorjavo črke, če stoji sama). Statorius (1568: A 4a–B 3a) ima dolg opis posameznih črk glede na glasovno vrednost in izgovorjavo (*potestas, pronuntiatio*), ki pa se od Bohoričevega bistveno razlikuje. Enako razvrstitev kot Bohorič (*nomen, figura, potestas*) ter enak grafični prikaz v stolpcih ima tudi Crusijeva grška šolska slovnica (Crusius 1560: a 4a–a 4b; B 1a–B 1b; gl. tudi Crusius 1566), ki jo je Bohorič gotovo dobro poznal. Nasprotno pa Melanchthon takih predstavitev pisave nima v nobeni slovnici.

Nato (razen na drugi tabeli) sledi običajna **delitev** »črk« in drugih znamenj (glasovi, števila, samoglasniki, soglasniki itd.), pri čemer uporablja splošno uveljavljeno terminologijo. Pri določanju, kolikera je po vrednosti določena črka, se opira na latinščino, gršči-

no in predvsem nemščino. Za razumevanje, kako so tedaj doživljali in razlagali določene slovenske glasove, je na tem mestu nadvse zanimiv Bohoričev opis kolikerosti nekaterih slovenskih soglasnikov (BH 1584: 29):

- dvojni soglasniki so f [p+h], h [k+h] in z [po grščini d+z];
- trojni soglasnik je š [s+k+h];
- četverni soglasnik je č [t+s+k+h];
- sedmerni soglasnik pa je šč [s+k+h+t+s+k+h].

Tej delitvi (razen pri drugi tabeli) sledi opis označevanja števil.

Druga tabela ima za razliko od ostalih razdelok o **nekaterih znamenjih in črkah**, ki ločujejo rutensko in možovitsko pisavo od običajne cirilice, podane v prvi tabeli.

Vse tabele (razen »kranjske«) se zaključijo s **primerom besedila**: prva in tretja z očenašem v obravnavani pisavi, skupaj s prečrkovanjem v latinici in latinskim ustreznikom. Druga tabela nima povsem ustreznega besedila, saj bi nagrobni napis bosanske kraljice Katarine bolj sodil na konec prve tabele.⁴⁰⁴ Vendar pa Bohorič, kot kaže, ni imel ustreznega »rutenskega ali možovitskega« besedila, zato je navedel primer cirilske pisave, »da bi se odtod videlo ujemanje z rutensko pa tudi možovitsko pisavo« (BH 1584: 12).

Zadnja tabela prinaša še vzporedno navedene **očenaše** (vse v latinskem črkopisu): »cirilskega«, hrvaškega, poljskega, češkega, (doljne)lužiškega in slovenskega. Tako nizanje očenašev je bilo tedaj v modi. Očenaš je bilo besedilo, ki so ga zbiralci primerov iz različnih jezikov tudi objektivno najlažje dobili, saj je šlo za besedilo, ki je bilo v ljudske jezike večinoma prevedeno med prvimi. Prvi primer zbirke »vseh« svetovnih jezikov (oziroma jezikovnih skupin) z dodanimi očenaši je *Mithridates* Konrada Gesnerja (1555). Na Slovenskem je tako zbirko 40 očenašev leta 1593 izdal Hieronim Megiser (*Specimen*; MS 1593). Bohoričeva zbirka očenašev je časovno tretja in za 16. stoletje najpopolnejša zbirka slovanskih očenašev.⁴⁰⁵

Če skušamo razumeti tedanji način doživljanja podobnosti in razlik ter razmejitev med posameznimi jeziki, potem lahko ugotovimo, da je Bohoričeva slovnica s tem uvodom bralcu dejansko odpirala možnost za vsaj delno razumevanje večine slovanskih jezikov. V času, ko knjižni jeziki še niso bili ustaljeni in so bila tudi v okviru posameznih narodov odstopanja mnogo večja kot danes, so imeli mnogo tolerantnejši pogled na to, kaj je v jezikovni praksi podobno in kaj različno ter kaj je razumljivo in kaj ne.

Takšno vzporedno navajanje različnih slovanskih pisav pa je gotovo zelo pozitivno vplivalo tudi na oblikovanje izbrušene predstave o slovenskem pravopisu, kakor se nam kaže iz Dalmatinove *Biblije*.

Četrta tabela je za našo obravnavo najpomembnejša, saj opisuje »latinskokranjski« pravopis, torej pravopis tedanjega slovenskega jezika, edinega obravnavanega jezika v nadaljnjih poglavjih. Tabela se tako po obsegu kot po skrbnosti prikaza že na prvi pogled ločuje od tabel ostalih pisav; še posebej izstopata dela *De apicibus* in *Observationes*.

Od **znamenj** (BH 1584: 30–32: *de apicibus quibusdam et notulis*) je Bohorič obdelal krativec, ostrivec in opuščaj.

S **krativcem** naj bi se po Bohoriču označevali tisti slovenski samoglasniki, ki se sicer

⁴⁰⁴ Bohoričev vir za ta napis je bil morda Palatino (1566: G 8a). Če je, potem je latinski prevod in prečrkovanje Bohorič bistveno priredil. Palatino navaja tudi primere različnih črkopisov, iz katerih pa Bohorič dokazljivo ni črpal. Precej pomanjkljiv članek na to temo z napakami v prepisih prinaša Ilešič (1921).

⁴⁰⁵ Viri za vse očenaše še niso ugotovljeni. O njih več Zwoliński (1968) in Mečkovska (1984: 213). Nekaj vprašanj odpira tudi Ilešič (1905).

zapisujejo, vendar se izgovarjajo nejasno in komaj občutno (*obscure et vix sensibilter*). Četudi je Bohorič glas, ki mu danes rečemo polglasnik, s tem poimenoval zgolj opisno, pa se nam zdi potrebno poudariti, da je bil tak opis zelo dober, saj Bohorič ni imel modela, po katerem bi lahko govoril o polglasniku. S tega vidika moramo razumeti zapis polglasnika z različnimi samoglasniki v tistem času. Polglasnik so namreč slišali kot nejasen, komaj občuten samoglasnik: enkrat bolj i-jevsko, drugič bolj e-jevsko, tretjič spet bolj a-jevsko. Označevanje takih polglasnikov s krativcem je bilo dobro zamišljeno, a se ga ni vedno držal niti Bohorič sam. Pogosto namreč piše tudi *e* in *a* namesto *è* in *à*, večkrat pa tudi *i* brez krativca.⁴⁰⁶

Ostrivec naj bi po Bohoriču označeval naglašene zloge, a še to le, kadar bi bilo to potrebno zaradi razločevanja homonimov (BH 1584: 30) ali neregularnih naglasov (glede na BH 1584: (6)–(7)).

Opuščaj pa ima funkcijo ločevanja enočrkovnih predlogov od sledeče besede. Pri tem Bohorič navaja tudi pravilo za razločevanje variant predloga *k/h*.

Opombe, ki jih Bohorič podaja v nadaljevanju (BH 1584: 32–35), nam spet pričajo o povsem lastnem Bohoričevem razmisleku o pravopisnih vprašanjih. Predlog, da bi tip, ko se beseda za predlogom začena z isto »črko« kot predlog, pisali kot *v'ola* (namesto *v'vola*) ali *s'inom* (namesto *f'sinom*), se ni uveljavil. Najdemo ga le še v fragmentarno ohranjenem delu lista *Otročje table*, napisane okrog 1580 (BTa 1580), zaradi česar jo tudi pripisujemo Bohoriču.

Zelo pomemben je razdelek o razlikovanju samoglasnika *i* in soglasnika *j* v zapisu (in ne le v izgovoru). Skupaj z razlikovanjem samoglasnika *u* in soglasnika *v* lahko to štejemo tudi za eno pomembnejših značilnosti bohoričice glede na nekatere druge pisave. Na to razlikovanje so po eni strani vplivali novi tokovi v latinskem slovničarstvu, po drugi strani pa tudi razlikovanje med *u* in *v* v cirilski in glagolski pisavi, na kar Bohorič izrecno opozarja. Glagolski *v* npr. opiše kot »V consonans« (BH 1584: 16), glagolski *u* pa kot »V u vocalis« (BH 1584: 18); podobno cirilski *v* kot »V v« (BH 1584: 1), cirilski *u* pa kot »V u« (BH 1584: 3).⁴⁰⁷

Razdelek o sestavljanju črk v zloge (*De combinatione literarum*; BH 1584: 34) je zanimiv zaradi dejstva, da najprej poudarja, da so osnovna pravila »enaka kot pri Latincih ali pri Grkih«.⁴⁰⁸ Pravila, na katera se tu sklicuje Bohorič, se v slovnica običajno nahajajo v poglavju *De syllabis* (o zlogih), ki spada med poglavja v zvezi z »ortografijo«. Kaj je torej v slovenščini enako kot pri Latincih ali Grkih? Pravila se od slovnice do slovnice več ali manj ponavljajo, zato naj navedemo besedilo o tej problematiki iz Melanchthonove slovnice (MGL: aa 6a–aa), ki se loteva tako latinskih kot grških primerov in je zato še najbližje Bohoriču:

⁴⁰⁶O tem dobro piše Škrabec (JD 3: 509). Bohoričev način zapisovanja polglasnika je v svoji slovnici kritiziral Kopitar, na kar se je čez leta odzval Škrabec: »Kopitarju se je zdel po vsej priliki gravis v takem pomenu nesrečno rabljen; po mojem prepričanju je napaka le v tem, ker je rabil Bohorič brez razločka zdaj à, zdaj è, ali tudi a, e, ali i namestu, da bi se bil držal v vseh primerih za isti glas istega znamenja, najprimerniše à, ker prehaja polglasnik v kranjski slovenščini v à: *pàs, pás-ji*« (JD 3: 509–510). Škrabec Kopitarjevo kritiko pojasnjuje tudi s tem, da so se v Kopitarjevem času in tudi že dolgo pred njim razni kratki samoglasniki lahko spreminjali v polglasnik: »To je motilo Kopitarja, da ni spoznal važnosti našega starega prvotnega polglasnika nasproti ostalim kratkim samoglasnikom in se je označenje tako starega kakor novega ščasoma popolnoma zane-marilo« (JD 3: 510).

⁴⁰⁷Na to je v preglednici nazorno opozoril že Kopitar (1808: 47–48).

⁴⁰⁸»/E/adem eft hic ratio, quae vel apud Latinos vel apud Graecos.«

»Na tem mestu moramo dečke opomniti, kateri soglasniki se s katerimi prav povezujejo oziroma tvorijo zlog. Često bomo namreč videli, da se tudi starejši v tej stvari motijo: ločujejo, kar narava veže, in nasprotno povezujejo, kar bi bilo treba dati narazen. V isti zlog se namreč pravilno povezujejo tisti soglasniki, ki jih lahko postavimo skupaj na začetek besede, namreč zaporniki z zvočniki, npr. *flavus*, *gnavus*, *prauus*, *Tmolus*, *Tmarus* itd. Enako *s* skupaj z zaporniki *c*, *p* in *t*, npr. *scutum*, *sputum*, *stratum*. V grščini celo z *b*: *σβέννυμι*, *σβεζός* itd. Grki namreč povezujejo celo dva polvokala, če sta različna: *Mneftheus*, *Mnemon*, *Smyrna*, *smaragdus*, pa tudi dva različna zapornika: *Ctesipho[n]*, *Pterelas*, *bdellium* itd. Po tem vzoru Priscian povezuje tudi soglasnike sredi besede v primerih, kot so: *omnis*, *amnis*, *aptus*, *actus*, in v drugih nesestavljenih besedah. V sestavljenkah gredo namreč soglasniki vsak na svoj stran, npr. *ob-ruo*, *ab-rado*, *ab-latus* itd. Vendar to stvar prepuščam učiteljem.«⁴⁰⁹

Tem osnovnim načelom je Bohorič dodal še slovensko posebnost: katerikoli soglasnik pred zlogi *ja*, *je*, *ji*, *jo*, *ju* tvori skupaj z njimi en zlog (in ne odpade k predhodnemu zlogu kakor v latinščini). S to posebnostjo Bohorič sicer ni zajel vseh razlik med slovenščino in latinščino v razzlogovanju, je pa podal osnovno načelo.

Razdelek o pisavi tujih besed (BH 1584: 34) podaja splošno pravilo, da se v tujih besedah ohranja prvotni pravopis. Tako načelo najdemo tudi v latinskih slovnica za grške tujke.

Razdelek o ločilih (*De notis distinctionum*; BH 1584: 34–35) je pri Bohoriču glede na ostale slovnice presenetljivo jednat: našteva ločila z imeni in jih (kar je – pa naj se sliši še tako nenavadno – dokaj neobičajno za tedanje slovnice) tudi navaja: », : . ? ( )«. Poglavje o ločilih (*De distinctionibus*) pri Melanchthonu (MGL AA 1a–AA 1b) je v tem bistveno drugačno, bolj podoben pa je Bohoričevi razporeditvi Camerarijev razdelek o ločilih (*De notis distinctionum*; MGL–Cam: 525–528) v njegovi že omenjeni *Ortografiji*.

3.4.6 PRAEFATIO – PREGOVOR (BH *2A–**4B)

Bohoričev uvod v slovnico je po dolžini glede na ostale uvode v tedanje slovnice s svojimi 22 stranmi nad povprečjem⁴¹⁰ in je tudi po vsebini nekoliko ambicioznejši, kot so sicer tovrstni uvodi. Naslov *Praefatiuncula* (kratek predgovor, predgovorček) tako ne odseva realnega stanja in je bolj izraz skromnosti.

Uvodi v tedanjih slovnica so večinoma dveh vrst: lahko so napisani kot samostojni sestavek s posvetilom na začetku oz. na koncu (kakor je napisan tudi Bohoričev uvod), lahko pa so krajši, osebnejši in napisani v obliki pisma. Običajno povedo, zakaj je slovnica

⁴⁰⁹»Hoc loco monendi pueri sunt, quae consonantes cum quibus recte connectantur, aut syllabam faciant. Saepe enim uidemus etiam adultiores in hac re peccare, dum uel difiungunt, quae natura cohaerent, uel rurlum coniectunt, quae feorlim fumi debeant. Recte autem coniunguntur in eadem syllaba consonantes, quaecunque a principio dictionis simul fumi poffunt, uidelicet mutae cum liquidis, ut Flauus, Gnauus, Prauus, Tmolus, Tmarus etc. Item S, cum mutis C, P, et T, ut: Scutum, Sputum, Stratum. Et in Graecis etiam cum B, *σβέννυμι*, *σβεζός*, etc. Graeci uero etiam duas Semiuocales connectunt, sed diuerfas tamen, Mneftheus, Mnemon, Smyrna, Smaragdus. Et duas mutas diuerfas, ut Ctesipho, Pterelas, Bdelium etc. Ad quod exemplum Priscianus et medias in Omnis, Amnis, Aptus, Actus et similibus simplicibus connectit. Nam quae composita sunt, in ijs consonantes suae quaeque parti tribuuntur, ut in Obruo, Abrado, Ablatus etc. Sed hanc rem praeceptoribus committo.«

⁴¹⁰Prim. dolžine uvodov, navedenih v poglavju 3.3.

napisana, kako je bila (na)pisana in čemu služi, skorajda obvezne pa so tudi informacije o jeziku, ki ga slovnica obravnava.

Prav zaradi velike razlike v temeljnem izhodišču – vrsti obravnavanega jezika – lahko opazimo precejšnjo razliko med slovnici romanskih jezikov (italijanščine, francoščine in španščine) ter slovnici drugih jezikovnih skupin (predvsem nemščine, pa tudi češčine, poljščine itd.). V slovnici romanskih jezikov bomo namreč zaman iskali dolge utemeljitve starosti, izvora in pomembnosti obravnavanega jezika. Da romanski jeziki izhajajo iz latinščine in so njena pokvarjena (ali oplemenitena) različica, so se strinjali domala vsi. Nasprotno pa so morale slovnice neromanskih jezikov utemeljiti, zakaj je ukvarjanje z obravnavanim jezikom sploh smiselno ter ta jezik nato tudi umestiti na evropski jezikovni zemljevid.⁴¹¹ Statorius, francoski pisec poljske slovnice, denimo pravi, da imajo mnogi poljščino za ne vredno pozornosti, nestalno, brez pravil, on pa je dokazal, da poljščina ima pravila, da je vredna učenja in je zato upoštevanja vreden jezik (Statorius 1568: a 2b–a 3a). Vzorednice k uvodu v Bohoričev slovnico moramo zato iskati v uvodih v slovnice neromanskih jezikov, zaradi protestantskega okolja še posebej v uvodih v tri nemške slovnice.

Razliko v načinu razmišljanja v slovnici romanskih jezikov proti nemškimi, Bohoričevi in drugim neromanskimi bomo najlažje opazili, če si ogledamo tri naključno izbrane uvode v francoske slovnice. Dubois (1531: a iii–a viii) denimo pravi v uvodu *ad lectorem linguae Gallicae studiosum*, da je bil ob svoji izdaji Galena soočen s številnimi problemi glede rabe francoščine, zato se je odločil, da napiše slovnico francoskega jezika. Bralec se bo tako lahko v prostih uricah (*horis fuccifiuis!*) poučil tudi o francoščini. Sledi graja kako grafije pri pisanju v francoščini in opomba o novih znamenjih za črke v slovnici.

Podobno Pillot (1586: 3–18) v daljšem uvodu v obliki posvetilnega pisma najprej poudari, da ni dobre slovnice francoščine za Nemce, četudi si marsikdo v Nemčiji in vsej Evropi želi znati francosko. To je bil osnovni povod za njegovo slovnico, katere vsebino poda v nadaljevanju. Zaključni s ponovnim posvetilom.

Še preprostejšo zgradbo ima uvod v drugo izdajo Ramove francoske slovnice (Ramus 1590: *2a–*6b; prva izdaja nam ni bila dostopna, a verjetno vsebuje isti uvod): našteje, katere dosedanje slovnice prekaša Ramova in v čem (je bolj zgoščena, nima gradiva, ki spada v slovar ipd.), nato pa spregovori še o problemu pisave v francoščini in sklence, da so Ramove rešitve najboljše. Uvod konča posvetilo.

Uvod v Bohoričev slovnico kaže vpetost v nemško slovnicaško izročilo, znotraj tega pa kaže največ podobnosti z uvodom v Clajev slovnico iz leta 1578 (Clajus 1578:)(2a–)(8b), s katero tudi nasploh BH 1584 veže precej podobnosti. Pri primerjavi uvoda v Bohoričev slovnico z uvodi v tri nemške slovnice 16. stoletja (Albertus, Ölinger, Clajus) se nam kažejo naslednje podobnosti in razlike:

a) Uvodne besede o pomenu znanja več jezikov (BH 1584: *2a–*2b)

Tem mislim je še najbližji sestavek *Razmišljanje o poznavanju in urjenju jezikov našega časa*⁴¹² v uvodu k Ölingerjevi slovnici (Ölinger 1574: *6b–*8a), skladajo pa se tudi s prvo točko v poglavju o namenu slovnice (*Vtilitas et finis huius Instituti*) v Albertovi (1573: a 2b) slovnici, kjer Albertus govori o potrebi sosednjih ljudstev po znanju nemščine, ter z enakim odstavkom v Ölingerjevem *Uvodu* v slovnico (1574: *4a). Clajus takega razdelka nima.

⁴¹¹ Prim. tudi Blažević (2006).

⁴¹² »Ioan. Stvrnii sententia, de cognitione et exercitatione linguarum noſtri ſeculi: ad Cunradum Pſeſlausky Regni Poloniae Secretarium.«

b) Zgodovina in vloga jezikov od stvarjenja sveta do tedanjega časa (BH 1584: *2b–*5b)

Pri Bohoriču in Claju (1578:)(2a–)(4a) obsega ta tema opazen del uvoda, Ölinger in Albertus pa se ji izogneta.

Ker je tema obsežna in se dotika tudi Dalmatinovega uvoda v DB 1584, smo jo obdelali v poglavju 5.1.6.

c) Pomembnost, starodavnost in razprostranjenost obravnavanega jezika (BH 1584: *5b–**1b)

Tudi pri tej temi so vzporednice med Clajevo in Bohoričevo obravnavo najočitnejše. Ölinger in Albertus te teme ne obravnavata, se je pa vsaj Albertus zavedal, da ima v tovrstnih uvodih svojo vlogo; o tem nam priča njegov zapis na koncu poglavja o namenu slovnice (*Vtilitas et finis huius Instituti*; Albertus 1573: a 6b): »Preostalo bi še, da bi pripomnil nekaj stvari o izvoru našega jezika, ki ga moramo gotovo slaviti zaradi njegove starosti, ter o njegovi rasti in razprostranjenosti. Vendar pa bomo to pustili ob strani in odložili za naslednje izdaje.«⁴¹³ Sleherni jezik je namreč v tistem času pomemben do tolikšne mere, kolikor se lahko kosa s tremi svetimi jeziki po starosti in/ali po razprostranjenosti.

Kar se tiče starosti jezikov, seže Clajus (1578:)(2a–)(2b) nekoliko dlje v preteklost. Nemščina ima po Claju namreč izvor leta 1756 po stvarjenju sveta, in sicer na istem kraju in v istem času kot drugi prvotni jeziki (razen hebrejščine) po pomešanju jezikov v Babilonu.⁴¹⁴ Mitološki oče germanskih ljudstev naj bi bil po taki razlagi Askenas, nečak Noetovega sina Jafeta. Tudi Bohorič pri starosti Slovanov seže zelo daleč nazaj, in sicer v čas trojanske vojne, ki po njegovih preračunih sega v čas kakih tisoč let po vesoljnem potopu.

Razprostranjenost nemščine jemljejo trije avtorji nemških uvodov kot dejstvo, ki mu zato tudi ne posvečajo veliko prostora: mejna ljudstva nemškega jezika so tako Poljaki, Madžari, Italijani, Francozi, Angleži, Škoti, Danci itd. (prim. Albertus 1573: a 2b; Ölinger 1574: *4a).

Bohorič pa se zaveda, da je slovenščina v splošnem evropskem javnem mnenju v takem položaju, da njeno mesto potrebuje »nekoliko globljo« utemeljitev. Zato najprej obsežno našteje vsa področja, ki jih pokriva »slovanski« jezik, s čimer mu uspe postaviti slovenščino na čelo tako rekoč najboljšega evropskega jezika. Pri tem mu gre seveda za isti »slovanski« način govora (*genus sermonis Slavicus*). Razlik med posameznimi načini izgovaranja in pisave pri različnih narodih se Bohorič seveda zaveda, vendar poudarja, da v okviru nemškega jezika razlike niso nič manjše (BH 1584: *8a):

»V vseh teh državah, pravim, in njihovih delih, prebivajo slovanski narodi in govore slovansko: tako od morja do morja uporabljajo isti način govornice, to je slovanski. Če pa kdo zaradi tistega malega razločka v izgovarjanju in pisavi ne mara priznati, da so vsi enega jezika ali Slovani, tega po mojem mnenju ne dela z nobenim drugim pomembnejšim razlogom, kakor če bi trdil, da so nemškega jezika večji samo Misnijani, Svebi in njihovi sosedje, drugi, na primer Belgijci in Saksonci in njihovi mejaši, pa da ga ne znajo. A če imamo vse te za Nemce in jih – zaradi rabe skupnega jezika – tudi štejemo vredne imena skupne domovine, zakaj ne bi potem z istim razlogom tudi omenjene narode, ki so jih že

⁴¹³ »Superesset nunc, ut de origine, quae ob vetustatem pene adoranda est, deque incremento et amplitudine nostratis linguae aliqua commemorarem: verum hic in parergis supersedebimus, eaque in postteriores differemus editiones.«

⁴¹⁴ »Sciendum hoc primum, linguam nostram Teutonicam ortum habuisse eodem et loco et tempore, quo natae sunt aliae omnes, praeter Ebraeam /.../, Anno mundi 1756.«

stari nazivali Henete, Venete, Vinde ali Vende, imenovali Slovani? Med vsemi temi narečji se način izgovorjave manj razlikuje kakor med Misnijani, Saksonci ali Belgijci.«⁴¹⁵

č) Etimologiziranje (BH 1584: *6b, *8b–**1b)

Bohorič prinaša v svojem uvodu nekaj »etimologij«, kar je bila tudi sicer navada v nekaterih tedanjih uvodih v slovnice; res pa je, da je Bohorič tu spet krepko nad povprečjem. Podobno kot izpeljuje Bohorič poimenovanje *Slavi* iz besede *slava*, izpeljuje Clajus (1578:)(2b) poimenovanje *Teutfch* iz *de Askenas* (ali *Theaskenas*). Iz poimenovanj, ki jih imata tako Clajus kot Bohorič (*Aleman* in *German*), vidimo, da za etimologije nista imela skupnega vira (oziroma da Bohorič uvoda ni delal po Claju). Bohorič namreč besedi razlaga iz *alle manne* in *gar manne*, Clajus pa (po Luthru) iz imena enajstega nemškega kralja (*Alemanus* ali *Adelmanus*) in iz *Geerman* (vojskovodja). Za razumevanje tovrstnih etimologij je treba vedeti, da jih niso razumeli absolutno kakor danes, ampak bolj relativno: kot možno razlago besede. Bohorič je tako lahko pisal »etimologije« veliko bolj sproščeno, kot bi jih pisali danes, z zavedanjem, da se lahko moti, kakor so se tolikokrat motili antični gramatiki. Takole piše (BH 1584: **1b): »Če sem v tem ugibanju kaj pogrešil, naj mi oprostijo tisti, ki lahko navedejo pravilnejše in stvarjem prikladnejše razlage.«⁴¹⁶

d) Obravnavani jezik in družbena veljava (BH 1584: **1b–**2b, **4a–**4b)

Takšnega razdelka Albertus in Ölinger nimata, pri Claju pa je bistveno krajši. Bohorič pri opisovanju družbene pomembnosti slovenščine oziroma slovanščine omenja zlato bulo Karla IV. ter vlogo dveh Slovencev (*laudatos et illustres duos Haeroas*), Frančiška grofa Turnskega ter Sigismunda Herbersteina. Clajus (1578:)(3b–) 4a) pa veljavo Nemcev utemeljuje s tremi primeri: Nemci so nasledniki cesarstva starih Rimljanov (imajo torej podedovano in z »zgodovinskimi podatki« utemeljeno pravico do vladanja – *ius regni*); prav njim je bila dana milost s pomočjo protestantizma spoznati pravo vero (imajo torej pravico do vodenja duhovniške službe – *ius sacerdotii*); poleg tega pa je Bog prek svojega orodja Martina Luthra dal Nemcem pravo spoznanje njihovega jezika.

e) O slovnici (BH 1584: **2b–**3a)

Eden od namenov vseh uvodov v slovnice je tudi predstavitev nastanka, pomena ali zgradbe same slovnice. Prav iz tovrstnih uvodov največkrat izvemo za način pisanja slovnice, njene vire in podobno. Res pa je, da so ti podatki velikokrat do te mere retorizirani, da nas lahko bolj zavedejo kakor navedejo k pravemu cilju.⁴¹⁷

⁴¹⁵ »In his inquam omnibus Regnis et eorum partibus populi, Slavi funt et Slavice loquuntur atque adeo a mari ad mare, vno eodemque genere fermonis, Slavico videlicet vtuntur. Hos autem omnes, fi quis, propter illum aliquem, in pronunciatione et scriptione deflexum non esse ὁμογλόττος, vel Slavos, concedere velit. Is mihi nulla alia firmiore ratione id facere videbitur, quam fi Germanicae linguae, faltem Myfnicos, Sveuos, et his vicinos gnaros, alios vero, vt funt Belgae et Saxones, hisque proximos ignaros esse autumnaret. Cum vero hos omnes et Germanos esse et communis etiam patriae nomine, propter communem, scilicet ufum linguae, eos dignemur. Cur non quoque pari ex causa nominatas gentes, et a veteribus Henetos, Venetos, Windos, vel Wendos dictos, Slavos quoque appellabimus? Minus fere inter has omnes Dialectos, pronuciandi ratio difcrepat, quam vel inter Myfnenses, Saxones, vel Belgas.«

⁴¹⁶ »Atque in hac coniectura fi quid peccavi, ignofcant, veriora et rebus magis consentientia, qui, quod proferant, habent.«

⁴¹⁷ Za nekatere srednjeveške slovnice tako velja, da se po avtorjih, ki jih naštevajo kot vire, prav gotovo ne zgledujejo neposredno.

V že večkrat navedenem razdelku Bohorič predstavi način nastanka svoje slovnice: ob prevodu Dalmatinove Biblije se je pokazala potreba, da bi Bohorič zapisal svoje opombe glede pisanja slovenščine z latinskimi črkami. Stvar pa se je obrnila tako, da je temu dodal še besedilo o ostalih delih slovnice in vse skupaj združil v nekakšen priročnik. Pri pisanju je uporabljal latinske primere iz slovnice(e) Filipa Melanchthona, zlasti v skladnji pa je imel tudi vlogo prevajalca.

Na podoben način podaja svojo zgodbo o nastanku slovnice tudi Ölinger (1574: *2a–*3b): pred petimi leti je učil francoske plemiče nemščino in ugotovil, da za to delo ni na voljo nobene slovnice, zato se je odločil, da jo sestavi sam; še posebej zato, ker jo imajo domala že vsi pomembnejši narodi. Clajus (1578:)(4a–)(4b);)(7b) je pri opisu nastanka bolj zgoščen; poudarja predvsem, da je glavni povod in hkrati zgled za pisanje slovnice *Biblija* Martina Luthra, po kateri jemlje tudi zglede. Zakaj ravno to delo? Zato, ker tu ne gre za poljubni zapis nemščine, ampak za delo Sv. Duha. Pri Albertu (1573) pa ne najdemo o nastanku slovnice domala nič.

Zanimivo je primerjati tudi podatke o času pisanja. Medtem ko je iz Bohoričevega uvoda razvidno, da je slovnico pisal eno leto, glede na naslov morda celo eno samo zimo, pa Ölinger (1574: *3a–*3b) opisuje, kako se je daljši čas spet in spet vračal k pisanju svoje slovnice in kako ji je posvetil vse svoje delo. Še dlje gre Clajus (1578:)(4b), ki pravi, da je o slovnici premišljeval in jo snoval več kot dvajset let.

f) Posvetilo – naslovniki

Naslovniki tedanjih slovnice so različni, največkrat gre za osebe, ki so izid slovnice finančno ali moralno podprle (tako tudi Albertus, Ölinger in Clajus). Opombe vredno pri Bohoriču je predvsem dejstvo, da je slovnica posvečena *sinovom*⁴¹⁸ tistih, ki so delo financirali. Dejstvo je, da so bili mnogi »štajerski, koroški in kranjski veljaki« premalo izobraženi, da bi imeli kakršnekoli koristi od tovrstne slovnice, poleg tega pa je Bohorič videl v njihovih *sinovih* možnost za nadaljnje širjenje znanja o jeziku. V okviru tega je podal svojstven jezikovni načrt (BH 1584: **3a–**3b):

»Do vas pa, plemeniti mladeniči, to je do svetlih veljakov Štajerske, Koroške in Kranjske ter vsega viteškega reda sinov, se obračam, Vam, pravim, in Vašim ljudem posvečam to svoje delce. Darilce Vam namreč ne bo v nečast: zakaj novo je in koristno bo za pojasnjevanje slovanskega jezika (ki veste in ste mogli tudi iz mojega gornjega resničnega prikaza lahko spoznati, da nam je skupen z mnogimi ljudstvi in kraljestvi). Ker, dalje, Zlato pismo sinovom volilnih knezov nalaga dolžnost, da se učijo slovanskega jezika, se zavedajte tudi Vi, da Vam bo v posebno čast, če ga boste pospeševali, svojim ljudem pa, ki jim po dednem nasledstvu menite postati zvesti pastirji, boste s tem dajali spodbudo, da si bodo poslej prizadevali, kolikor mogoče omikano in pravilno pisati, da bodo slovanske spise same brali in da ne bodo opuščali priložnosti, ki se jim po božji naredbi v slovanskem, že na svetlo danem Svetem pismu ponuja: pa da se bodo tudi vaši preprosti ljudje v kratkem času naučili slovanskih slovničnih prvin in kmalu v tem toliko napredovali, da bodo Sveto pismo v svojem jeziku lahko hitreje brali in razumeli. Kakor sem imel jaz, ko sem se lotil tega dela – bodi že kakršno koli – to edino stvar pred očmi, da bi namreč to, kar sem že omenil, dosegel tudi pri preprostih ljudeh: tako Vi, slavni in plemeniti mladeniči, nikar ne dopuščajte, da bi se morala na Vas zvrčati krivda, če ne bi tudi *naš jezik slavil Gospoda*.«⁴¹⁹

⁴¹⁸ Na sinove naslovljenca se sklicuje tudi Ölinger (1574: *5b), a z drugega vidika.

⁴¹⁹ »Ad vos vero ingenui juvenes, Illuftrium nimirum Styriae, Carinthiae et Carniolae procerum, et vniuerſi Equeſtris ordinis filios, venio, vobis inquam et veſtris hominibus, hanc meam, opellam

Bohoričevo razmišljanje lahko interpretiramo takole: mladi (bodoči) izobraženci slovenskega rodu, ki jim je delo namenjeno, se bodo z njegovo pomočjo izurili v omikanem in pravilnem pisanju ter branju slovenščine. Ko bodo nekoč prevzeli funkcije svojih očetov, bodo lahko s svojim jezikovnim znanjem skrbeli tudi za širjenje elementarnega jezikovnega znanja (*elementa Slavica*) med svojimi podložniki in drugimi neplemenitimi ljudmi (*plebei homines*).

Tako posvetilo je bilo vsekakor na mestu: neposrednih bralcev je namreč lahko imela taka slovnica zelo malo: to ni učbenik slovenščine za tujce (= Neslovane) ali za učence v stanovski šoli. Gre za priročnik, ki je namenjen bralcem z dobrim znanjem latinščine in nemščine ter vsaj osnovnim znanjem slovenščine, torej v prvi vrsti visoko izobraženim Slovencem.

3.4.7 NASLOVNICA BOHORIČEVE SLOVNICE

Po analizi besedila Bohoričeve slovnice nam mnogo več pove tudi njena naslovnica. Samo poimenovanje, pod katerim slovnico poznamo (*Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura*), je v evropskem prostoru v 16. stoletju nekaj povsem posebnega; podobnega naslova nima nobena slovnica.

Od dveh nemških naslovníc se Bohoričeva razlikuje tudi po tem, da je celotni naslov podan v latinščini. Albertus (1573) je svojo v latinščini pisano slovnico poimenoval *Teutfch Grammatick oder Sprachkunst*, torej v nemščini, enako je Ölinger (1574) poimenoval svojo slovnico *Underricht der Hoch Teutschen Spraach*. Clajus (1578) pa ima kakor Bohorič latinski naslov: *Grammatica Germanicae linguae*.

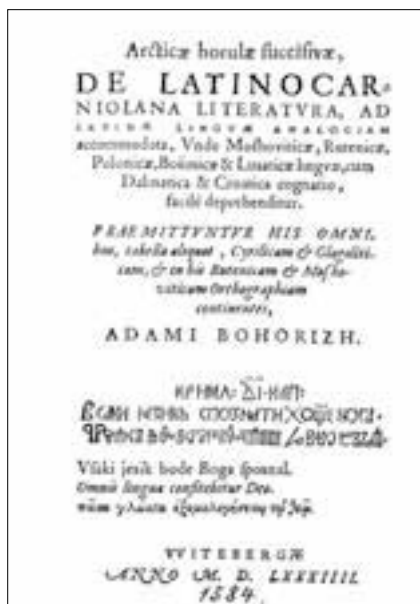
Tudi drugod lahko spremljamo različne naslove slovníc ljudskih jezikov. Dubois (1531) na primer naslavlja svojo slovnico *In linguam Gallicam isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis, et Latinis authoribus*. Garnier (1591, prvi natis 1558) jo je naslovil *Institutio Gallicae linguae*, podobno tudi Pillot (1586, prvi natis 1550). Ramus (1590, prvi natis sredi 16. stoletja) naslavlja svojo francosko slovnico v latinščini *Grammatica Latino-Francica*.

Različnih poimenovanj za slovnice ljudskih jezikov je nasploh veliko, na primer:⁴²⁰ *grammatica/gramatica/grammer/grammaire, institutio/institutiones/institution, methode/methodus/method, praecepta/principios, traicté/traité/tretté, rudimenta, fondaments, ele-*

---

confecro. Neque enim hoc munusculum, vobis dedecori est futurum. Nam et nouum est et ad illustrandam linguam Slavicam (quam cum multis gentibus et regnis communem nos habere et scitis, et ex vera mea narratione praecedenti, intelligere perfacile potuistis) profuturam. Deinde cum Bulla Aurea Electorum filijs, Slavicam discendi linguam necessitatem imponat. Vos etiam, ut eam illustretis, singulari ornamento vobis futurum id esse, vobis persuadetis, Vestris vero hominibus, quorum estis haereditaria successione fidi ποιμένες futuri, hac in re estis calcar addituri, vt posthac in hoc elaborent, vt quam cultissime et rectissime scribant, et scripta ipsa Slavica legant, oblatamque divino nutu, in aeditis iam Biblijs Slavicis, occasionem, non sint neglecturi: Verum plebei etiam homines vestri, brevi tempore, in percipiendis Elementis Slavicis, in sumpto, in tantum sint profecturi, ut, expeditius, sua lingua, sacra Biblia et legere et intelligere facile queant, Quam rem vnicam cum spectauerim, atque hunc qualemcunque susceperim laborem, vt videlicet hoc, quod dixi, apud plebejos quoque homines efficerem: sic vos illustres atque ingenij Iuvenes posteritatis optima pars spesque, post deum, optima, nequaquam in vobis desiderari patimini, quin nostra etiam lingua confiteatur Domino.«

⁴²⁰ Kot gradivo so mi služile vse dostopne slovnice in spisek virov v Padley (1988: 488–513).

Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae* (1584)

menti/elemens, introductorie, regole (grammaticali)/regulae/rules, exercitium puerorum grammaticale, eleganze, osservationi/osservazioni, introductiones/introductorium, ars grammatices ipd. Izraz *literatura*, ki ga rabi Bohorič in s katerim slovnikařji označujejo (tudi slovnice,⁴²¹ pa se v slovnicaħ ljudskih jezikov ne pojavlja.

Tudi »proste urice« so izraz, ki ga domala ne zasledimo. Edino gramatično delo, ki omenja tudi »proste ure«, je (v istem kraju kot Bohorič!) izdal A. de la Faye (*Horarum subcisivarum liber secundus ... de methodo addiscendi linguam Gallicam*, Wittenberg, 1611), a ker je to delo izšlo precej pozneje, bi lahko govorili zgolj o Bohoričevem vplivu in ne obratno.

Res pa je, da »proste zimske urice« niso glavna sestavina naslova, kakor bi lahko sklepali po tradicionalnem navajanju slovnice. Osnovni naslov slovnice je (kar je razvidno tudi iz velikosti črk) *De latinocarniolana literatura*, torej: *O latinskokranjski slovnici* oziroma *Latinskokranjska slovnica*.

Izraz *literatura* je resda problematičen za prevajanje, a glede na kontekst je pomen na naslovnici jasen. Bohorič v uvodu v svojo slovnico govori (BH 1584: **2b–**3a), da je po navodilu komisije skušal najprej napisati samo pravopis (in to pove z dvema latinskima besedama = *ortographia*, *literatura*), nato pa je posnel pravila tudi za ostale dele govora in jih spravil v red. Nastala je torej slovnica, ki jo Bohorič v uvodu enkrat imenuje *grammatica* in drugič *literatura*. Bohorič poleg tega tudi poudarja, da je želel pravila zbrati v nekakšen *methodus* (slovnici priročnik) in narediti kranjsko slovnico (*Grammaticam Carniolanam*). Prevajanje izraza *literatura* kot »pisava«, kar zasledimo v strokovni literaturi od slovenskega prevoda (Toporišič 1987) dalje, je sicer teoretično možno, a glede na dejstva napačno.

Kaj torej pomeni naslov? Gre za latinskokranjsko slovnico (*Latinocarniolana literatura*), ki je napisana v prostem času pozimi (*arcticae horulae succisivae*), torej v kratkem času pred izdajo (o tem pričajo tudi razpoložljivi podatki o nastanku slovnice). Taka opomba na začetku ima v vsakem primeru predvsem vlogo izraza skromnosti.

Slovnica je napisana v latinščini in govori o kranjskem jeziku, zato se imenuje *Latinocarniolana*, podobno kot ima Petrus Ramus naslov *Grammatica Latino-francica* za slovnico francoščine, napisano v latinščini. Nadalje nas naslov opozarja, da je slovnica prirejena po

⁴²¹ Iz 16. stoletja mi je bil dostopen na primer Curius Lancilotus Pasius Ferrariensis: *Non vulgaris litteraturae libri VIII* (= *De litteratura non vulgari, Neljudska slovnica*), Argentorati: Schurius, 1511 (prva izdaja 1504). Gre za zelo obsežno latinsko slovnico (navedena izdaja obsega 418 strani) v 8 knjigah, ki se dotikajo vseh poglavij slovnice (etimologija, skladnja, ortografija itd.) in retorike. Navaja večino latinskih antičnih slovnikařev, pozna pa tudi sodobnike (npr. Gaza).

V antiki rabijo izraz *litteratura* v pomenu slovnica Varon, Kvintilijan, Avguštin in drugi. Problema sta se dotaknila tudi Pogorelec (1984: 211), ki predlaga prevod »pisanje« ali »jezik«, in Renko (1984: 8), ki predlaga prevod »pismenost«.

vzoru latinskega jezika (*ad Latinae linguae analogiam accommodata*), da je torej spisana na podlagi latinskega slovničarskega izročila.

Iz te slovnice se tudi zlahka opazi (*facile reprehenditur*) podobnost (*cognatio*) obravnavanega Kranjskega (torej slovenskega) jezika z drugimi slovanskimi jeziki: možovitskim, rutenskim, poljskim, češkim in lužiškim, obenem pa tudi z dalmatskim in hrvaškim (*Moschoviticae, Ruteni-cae, Polonicae, Boëmicae et Lusaticae lingvae, cum Dalmatica et Croatica*). Še enkrat izpostavimo poudarek: gre za slovnico slovenskega jezika, ki je zaradi podobnosti znotraj slovanskih jezikov uporabna tudi širše.

Prav zaradi širše uporabnosti je tej slovnici spredaj *dodanih* nekaj tabel (*praemittuntur his omnibus tabellae aliquot*), ki podajajo cirilski in glagolski, znotraj tega pa tudi rutenski in možovitski pravopis (način pisave). Teh pet tabel je formalno ločenih od ostalega besedila, kar smo v poglavju 3.4.5 tudi utemeljili.

Na naslovnici nato sledi Bohoričev podpis, izrek *Vfaki jesik bode Boga sposnal* v šestih jezikih⁴²² ter kraj in leto izdaje.

Curius Lancilotus Pasius Ferrariensis, *De litteratura non vulgari* (1511)

⁴²²O čemer več v poglavju 5.1.6.

4 MALA SLOVNICA ŠTIRIH JEZIKOV V MEGISERJEVEM SLOVARJU IZ LETA 1592

Megiser je svojemu štirijezičnemu slovarju (MD 1592) dodal *Appendix*, ki ga je poimenoval *Primeri nekaj sklanjatev in spregatev (Exempla aliquot declinationum et coniugationum)*. Tak dodatek slovarju, ki za tedanje slovarje (ti so sicer bralcem pogosto prinašali razne »dodatke«) tudi nasploh ni običajen, je za nas še toliko zanimivejši, ker kljub svoji kratkosti predstavlja drugo slovnico, ki obravnava (tudi) slovenski jezik.

Mala slovnica štirih jezikov (nemškega, latinskega, slovenskega in italijanskega) prinaša paradigme sklanjatev in spregatev treh skupin pregibnih besed: imen (skupaj s členi), zaimkov in glagolov: takšne, od nepregibnih oblik ločene obravnave smo vajeni že vse od antike.

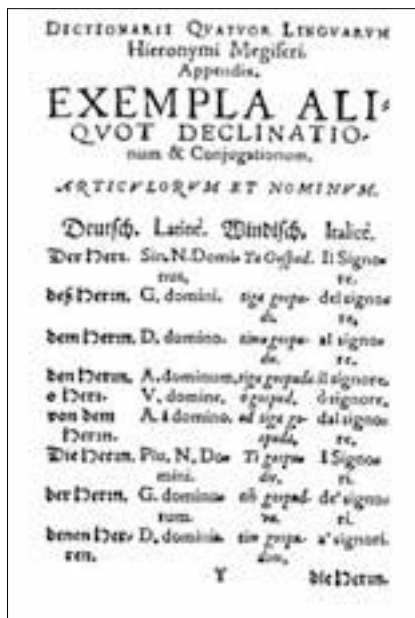
Za razliko od Bohoričeve slovnice so Megiserjeve paradigme strogo omejene na najnujnejše podatke o pregibanju besed in ne prinašajo teoretičnih opisov. Njihov namen je predvsem praktičen: podati osnovne podatke o vedanju besed, ki spreminjajo prvotno obliko, kakor je navedena v slovarju.

Tako je povsem logično, da slovnica ne zajema nepregibnih oblik (ki jih najdemo v slovarju) in deležnikov (ki se sklanjajo enako kot pridevniki).

Megiserjeve *paradigme* so pomembne tudi zato, ker nam še jasneje prikažejo tedanji pogled na opisovanje sklanjatev in spregatev, kakor smo ga opisovali v poglavju o Bohoričevi slovnici. V tej mali slovnici namreč še očitneje pride do izraza težnja po opisu skupnih značilnosti in po izogibanju razlikam v posameznih jezikih. Kot bomo videli v nadaljevanju, paradigme niso izbrane nepremišljeno in na nek način upoštevajo značilnosti vseh štirih obravnavanih jezikov ter se jim prilagajajo. Ta kratki dodatek zato predstavlja tudi enega prvih premišljenih poizkusov primerjalne slovnice več jezikov.

Iz kakšnih vzgibov in pod čigavim vplivom je nastala omenjena slovnica?

Megiserja je že v mladosti navdušila misel, da bi opisal dvainsedemdeset pglavitnih jezikov in narečij sveta. Povod za Megiserjevo navdušenje je skoraj gotovo predstavljalo

Slovnčni dodatek v Megiserjevem delu *Dictionarium quatuor linguarum* (1592)

delo Mithridates Conrada Gesnerja (Gesner 1555), ki je opisovalo »vse« tedanje svetovne jezike. V uvodu v MT 1603, ki je končni rezultat te mladostniške želje, Megiser pravi:

»Pred mnogimi leti, ko sem bil skoraj še mladenič, sem začel za lastno uporabo sestavljati Priročnik ali nekakšen Uvod v dvainsedemdeset poglavitnih jezikov in narečij vsega sveta; pri tem sem mislil na to, da bi to delo kdaj zagledalo luč sveta.«

Delo je nameraval razdeliti na dva dela:

»In sicer sem ga razdelil tako, da prvi del vsebuje navodila – pravopisna navodila o posebnih značilnostih posameznih jezikov in narečij, navodila o pravilnem načinu pisave in izgovorjave, kakor tudi etimološka in sintaktična navodila, o načinu pregibanja besed in izrazov in o njihovem medsebojnem povezovanju. Drugi del – to pa je ravno slovar, ki ga zdaj objavljam – pa vsebuje samo primere posameznih govorov, kolikor mi jih je bilo kdaj znanih. /.../ Zaradi gmotne stiske in težav (kajti izdelava tiskarskih znakov in nabava figur bi spričo tako različnih jezikov in pisav terjala previsoke stroške) sem moral izdajo prvega dela, ki sem ga omenil, za sedaj odložiti« (Stabej 1977: xvii, prevedel Kajetan Gantar).

Megiser si je torej ob svojem slovaropisnem delu vzporedno prizadeval tudi za slovnični opis jezikov, s katerimi je prišel v stik. Paradigme, kot jih beremo na koncu MD 1592, pa niso nič drugega kot v navedenem odlomku omenjena »etimološka navodila o načinu pregibanja besed in izrazov«.

Drobna Megiserjeva slovnica v MD 1592 v dosedanji literaturi ni bila deležna večje pozornosti. Kopitar (1808: 435) pravi o njej naslednje:

»Na zadnjih dveh polah [slovarja] so *Exempla aliquot Declinationum et Conjugationum*, brez orodnika in mestnika, celo brez dvojine, ki jo je podal že Bohorič.«⁴²³

Tudi Ramovšu (1971: 223) se v rokopisni *Zgodovini slovenske slovnice* zdijo Megiserjevi »slovniški odlomki« nepomembni:

»Kakor Bohoričeva slovnica, tako so tudi drugi prvi gramatikalični poizkusi ostali osamljeni, pozabljeni in bili brez vpliva. Mislim tudi na slovniške odlomke Megiserjevega slovarja (l. 1592), ki stoje še mnogo za Bohoričem, ker jih je pisal prvič nedomačin in drugič, ker se naslanjajo na narečje, ne književni jezik.«

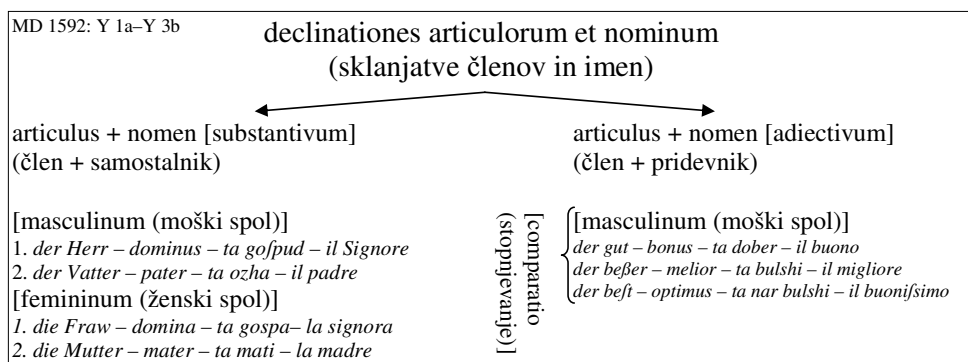
Podobno kot Kopitar pišeta tudi Läg Reid (1967: vi–vii)⁴²⁴ in Lukman (1933: 86).⁴²⁵ Mnogi drugi, ki pišejo o MD 1592, slovnice ne omenjajo.

⁴²³»Das Dictionarium ist gerade ein Alphabet stark: auf den letzten 2 Bogen sind Exempla aliquot Declinationum et Conjugationum, ohne den Instrumental- und Local-Casus, sogar ohne den Dual, den doch Bohorizh schon gegeben hatte.«

⁴²⁴»Dem Wörterbuch fügt Megiser eine kleine, 30 Seiten umfassende, Grammatik bei: »*Dictionarii quatuor linguarum Hieronymi Megiseri, Appendix. Exempla aliquot declinationum et conjugationum*.« Dieser Anhang enthält einige Declinations- und Konjugationsbeispiele, die Megiser der Grammatik von Bohorič entnommen hat, wobei er allerdings den Instrumental und Lokativ ausläßt, sowie den Dual, den Bohorič anführt.«

⁴²⁵»Megiser je iz Bohoričeve slovnice izpisal tudi primere za sklanjatev in spregatev.«

4.1 NOMEN – IME (MD 1592: Y 1A–Y 3B)

Na prvi pogled nam gornja izbira primerov in razporeditev »sklanjatev« deluje nenavadno, vendar moramo upoštevati možnosti in predvsem omejitve, ki jih je Megiserju nalagal sočasni opis paradigem štirih jezikov. Očitno je, da je Megiser izpuščal vse paradigme, ki ne bi bile izvedljive v vseh štirih jezikih:

1. dvojino slovenskih imen je izpustil, ker je nimajo preostali trije jeziki;
2. paradigmo samostalnikov srednjega spola je izpustil, ker je nima italijanščina;
3. ker je pri paradigmi samostalnikov izpustil samostalnike srednjega spola, pri paradigmi pridevnikov navaja zgolj primer za moški spol.

Izpustil je tudi člen ob latinskih imenih, kar je bilo vsekakor zavestno dejanje pod vplivom tedanjih modernejših latinskih slovníc. Enako zavestno je (verjetno pod vplivom Bohoričevih rešitev v slovnici) pustil člen ob slovenskih sklanjativah. Da bi člen ob latinskih primerih izpuščal zaradi pomanjkanja prostora, ni verjetno, saj deli slovenske in italijanske primere na dve vrstici, latinskih pa ne, čeprav bi jih glede na razpoložljivi prostor lahko.

A zakaj navaja Megiser po dve paradigmi za moški in po dve za ženski spol? Gotovo ne zaradi italijanskih primerov, saj je paradigma besede *il signore* identična s paradigmo *il padre*, paradigma *la signora* pa s paradigmo *la madre*. Latinščina ločuje pet deklinacij, tako da v tem primeru tudi ni bila merodajna. Bohorič ločuje v BH 1584 paradigme glede na spole in Megiser prevzema tako Bohoričev primer za moški (*ta ozha*) kakor tudi ženski spol (*ta mati*). Za dodatna dva primera se je tako najverjetneje odločil zaradi nemške situacije. Primera *der Vatter* in *die Mutter* namreč ne pokrivata vseh deklinacij, kakor so jih opisovali tedanji nemški slovníčarji. Megiser se pri tem ni mogel ozirati na Clajevo slovnico (Clajus 1578), ki ločuje sklanjatve podobno kot Bohorič glede na spol, ampak je imel najverjetneje pred očmi Albertovo (1573: F 8a–G 5b) ali Ölingerjevo (1574: 55–72). Po Albertu bi na-

mreč *der Vatter* spadal v drugo sklanjatev, *die Mutter* v tretjo, dodana primera *der Herr* in *die Fraw* pa v prvo sklanjatev. Podobno sodita *der Herr* in *die Fraw* v prvo sklanjatev pri Ölingerju, ki celo navaja polni paradigmi teh dveh besed z latinskim prevodom (Ölinger 1574: 56–57). Kar se tiče tedanjega pogleda na nemški sistem sklanjatev, ni Megiser izpustil prav ničesar!

Res pa je, da je Megiserjeva paradigma imen *ta gospud* in *ta gospa* do te mere različna od paradigme imen *ta ozha* in *ta mati*, da se nam lahko kot utemeljena kaže tudi izbira slovenskih primerov. V dodanih primerih bi lahko brali celo nekakšno skrito kritiko Bohoričevih paradigem. Vendar moramo Bohoriču v bran povedati vsaj to, da je sklanjatev *gospud*, *gospudi* itd. vse do DB 1584 in ponekod pri slovenskih protestantih tudi dlje tekla vzporedno ob sklanjatvi *gospud*, *gospuda* itd. (tako sklanja denimo DB 1578). Paradigma besede *gospa* pa je v celoti netipična in zato malo primerna kot zgled.

Paradigmi *ta ozha* in *ta mati* se v celoti naslanjata na Bohoričevo predlogo, kar vidimo predvsem iz dvojnic. Megiser jih je večinoma upošteval, izpustil je le rod. mn. *ozhet* in *ozhov*, loč. mn. *ozhetov*, *ozhet* in *ozhov* ter rod. mn. *mater*. Edina prava razlika med Bohoričem in Megiserjem je loč. mn. *od tih materih* pri Megiserju.

Paradigmi *ta gospud* in *ta gospa*, ki ju pri Bohoriču ni, nimata nobenih dvojnic, čeprav bi jih – kot sem že omenil – lahko imela. Tožilnik *ta gospa* je napaka.

Sklanjatev člena pri Megiserju sledi Bohoričevi z enim samim odstopanjem: zgolj pri sklanjatvi *ta gospa* rabi dajalnik ednine *tej* namesto *ti*, ki ga sicer rabi pri sklanjatvi *ta mati*.

Sklanjatev pridevnika je predstavljena samo z moškim spolom, najverjetneje spet zato, ker srednjega spola zaradi italijanščine ni moglo biti, moški in ženski spol pa se v nemščini, če izvzamemo določni člen, razlikujeta le v dveh oblikah. Za takšne prikaze netipična je združitev prikaza stopnjevanja pridevnika s prikazom sklanjanja. Kar ne moremo se znebiti občutka, da je Megiser s tremi stopnjami pridevnika skušal nadomestiti (pričakovane) tri spole pridevnika.

4.2 PRONOMEN – ZAIMEK (MD 1592: Y 4A–Y 6B)

MD 1592: Y 4a–Y 6b	
declinationes pronominum (sklanjatve zaimkov)	
<i>ich</i> – ego – iest – io <i>wir</i> – nos – mi – noj <i>du</i> – tu – ti – tu <i>ir</i> – vos – vi – voj	<i>derfelb</i> /diefelb/daffelbig – ille/illa/illud, ipse/ipse/ipsium, iste/ista/istud – taifti/taifta/taiftu – quello/quella
<i>difer</i> /dife/dið – hic/haec/hoc – leta/leta/letu – quefito, ò costui/questa, ò coftei	<i>er</i> /sie/es – is/ea/id – on/ona/onu – egli, ò lui, ò colui/ella, ò lei, ò colei
	<i>welcher</i> – qui, quis/quae/quod – kateri/ katera/kateru – ilquale/laquale

Zaporedje sklanjatev zaimkov pri Megiserju ne sledi v celoti ne Bohoriču ne zaporedju v kateri od nemških slovnice ali Donatu, vendar je razlika samo v drugačni poziciji zaimka *hic* in v tem, da manjkajo osebni svojilni zaimki in sestavljeni zaimki – torej tisti, ki jih lahko sklanjamo tudi na podlagi prej navedenih paradigem.

Razlik med Bohoričevimi in Megiserjevimi paradigmami je tako malo, da lahko sklepamo, da je Megiser z razmislekom sledil Bohoriču. Pri Megiserju glede na Bohoriča:

- manjkata okrajšani tožilnik *me* in *te* v slovenščini,
- manjka povratni osebni zaimek *febe*,
- ni oblike *od tih iftih* za ločilnik srednjega spola množine, ampak ima za vse spole *od tehiftih*.

Poleg tega navaja Megiser zvalnik za razliko od Bohoriča samo takrat, ko oblika dejansko obstaja (v latinščini): torej zgolj pri osebnih zaimkih za drugo osebo: *tu* (*ti*) in *vos* (*vi*).

Pri Megiserju je še bolj kot pri Bohoriču očitna razlika med členom *ta* (*der*) in kazalnem zaimkom *leta* (*difer*), saj Megiser kazalni zaimek *leta* – *difer* sklanja v celoti, Bohorič pa le omeni njegov obstoj (BH 1584: 83): »Slovenci namreč rabijo zaimke *ta*, *taifti*, *vni* kot kazalne zaimke, kadar jim predpostavijo členico *le*.«⁴²⁶

Sklanjatev zaimka *leta* pri Megiserju sicer sledi Bohoričevi sklanjatvi člena *ta*, le da so oblike za tri spole – kakor tudi sicer pri zaimkih – navedene skupaj za vsak sklon (spet zaradi italijanščine, kjer bi manjkala oblika za srednji spol).

⁴²⁶»Vtuntur etiam Slavonici pronominibus, ta, taifti, vni, pro demonstratiuis, praepofita illis, particula, LE.«

Odnos med slovenskimi zaimki in njihovimi latinskimi prevodi je pri Bohoriču in Megiserju enak, le da Bohorič navaja kot prevod zaimka *on* še latinski *ille*, Megiser pa ne, in da Bohorič zaimek *kateri* prevaja v nemščino kot *wer*, Megiser pa ima nemško izhodišče *welcher*.

4.3 VERBUM – GLAGOL (MD 1592: Y 7A–Z 8A)

MD 1592: Y 7a–Z 8a		coniugationes verborum (spregatve glagolov)					
indikativ prezenta	<i>jest inam (ich hab, habeo, io ho)</i>	<i>jest sem (ich bin, sum, io sono)</i>	<i>jest inam (ich hab, habeo, io ho)</i>	<i>jest lubim (ich liebe, amo, io amo)</i>	<i>zhenozhem (ich will, volo, voglio)</i>	<i>snantveim (ich weiß, ich kann, scio, so)</i>	<i>grem/hodim (ich gehe, eo, vohado)</i>
indikativ imperfekta	<i>sem imel (ich hatte, habebam, havevo)</i>						
indikativ perfekta	<i>sem imel (ich hab gehabt, habui, io ha havuto/hebbi)</i>						
indikativ pluskvamperfekta	<i>sem imel (ich hatte gehabt, habueram, haveve havuto)</i>						
futur	<i>jest bom imel (ich wirdt haben, habebo, haverò/harò)</i>						
imperativ	<i>ime ti (hab du, habe/habeto, habbi tu) itd.</i>						
konjunktiv (subjunktiv) prezenta	<i>kadar jest inam (ich habe, habeas, habbia jo)</i>						
optativ	<i>debi jest imel (ich hette, haberem, habe/haveria/havefsi)</i>						
konjunktiv (subjunktiv) perfekta	<i>aku sem jest bil imel (ich habe gehabt, habuerim, habbia jo havuto)</i>						
konjunktiv (subjunktiv) pluskvamperfekta	<i>aku fem jest bil imel (ich hette gehabt, habui/sem, havrei ò havefsi havuto)</i>						
konjunktiv (subjunktiv) futura	<i>kadar jest bom imel (ich würde haben, habuero, haverò havuto)</i>						
infinitiv	<i>imejti (haben, habere, havere)</i>						

Pri paradigmah slovenskih glagolov se Megiser zelo verjetno naslanja na Bohoričeve paradigme, čeprav je tudi tu v vrstnem redu samostojen (»optativ« stoji med konjunktivom prezenta in perfekta, pri Bohoriču pa pred obema), saj je vrstni red dobil s kombiniranjem različnih paradigem v štirih jezikih.

Najlepše se Bohoričev vpliv kaže pri načinu izražanja konjunktiva (subjunktiva) in optativa, ki ju slovenščina sicer nima – tako kot ju nima tudi nemščina. Megiser namreč rabi po Bohoriču kot znamenje za konjunktiv veznika *aku* ali *kadar* (Bohorič ima v paradigmah sicer dosledno samo *aku*, a dopušča tudi *kadar*), kot znamenje za optativ pa *debi* (Bohorič ima dosledno *o debi*). Toliko bolj zanimivo je, da nemški »konjunktivi« in »optativi« takih znamenj nimajo, čeprav so bila običajno tudi v slovnicaх nemškega jezika (*ach* ali *wolte*

Gott das za optativ ter *wie/als/wann/so/da* itd. za konjunktiv). Ölinger (1574: 119) celo poudarja, da razlike med optativom ter konjunktivom ni – razen v vezniku.

Kljub naslonitvi na Bohoriča pa Megiserju kot izhodiščni jezik za tvorbo časov najverjetneje služi latinščina. To po eni strani lahko razberemo iz dejstva, da v slovenskem delu paradigem zaradi narave ostalih treh jezikov kar trikrat ponovi isto skupino oblik (*sem bil, si bil* itd.), saj ustrezajo nemškemu, italijanskemu in latinskemu imperfektu, perfektu in pluskvamperfektu.

Po drugi strani pa so od posamezne latinske besede odvisni tudi pomeni v drugih jezikih: latinski glagol *scio* Megiser na primer prevaja s po dvema ustreznicama v nemščino in slovenščino (*ich weiß/ich kann, snam/veim*), latinski glagol *eo* pa v slovenščino, deloma tudi v italijanščino (*grem/hodim, vo/vado*). Skratka, lepo tečejo le latinske paradigme.

Dokaj nenavaden je izbor primerov. V tako zgoščeni zbirki paradigem primeri ponavadi niso izbrani brez premisleka – Megiserjevi primeri pa so nanizani navidez brez glave in repa. Pa vendar se moramo vprašati, po kakšnem kriteriju so bili primeri izbrani: je skušal Megiser podati pregled spregatev? Slovenski primeri ne sledijo Bohoričevim v BH 1584, nemških pa ne najdemo kot osnovne primere v nobeni od omenjanih slovnici in tudi v nobenem od pregledanih dvojezičnih *donatov*.

Italijanski slovniciarji ločujejo običajno dve (Alberti, Fortunio, Dolce), tri (Trissino) do največ pet spregatev (Giambullari)⁴²⁷ in prav zaradi različnih rešitev v slovnica s pomočjo italijanskega stolpca težko oblikujemo kakršno koli razlago. Naše mnenje je, da italijanski stolpec na izbiro primerov ni imel posebnega vpliva.

Tudi nemški slovniciarji spregatev v današnjem pomenu niso poznali⁴²⁸ ali pa so jih ločevali več ter drugače, kot jih najdemo pri Megiserju.⁴²⁹

Ločen pregled nam torej ne da nobenih rezultatov. Če gledamo izbor primerov v vseh jezikih hkrati, pa dobimo zanimivo kombinacijo:

slovenščina	nemščina	latinščina	primeri
pomožni glagol	pomožni glagol	nepravilni glagol (verbum substantivum)	<i>jest sem (ich bin, sum, io sono)</i>
1. spregatev	pomožni glagol	2. spregatev	<i>jest imam (ich hab, habeo, io ho)</i>
3. spregatev		1. spregatev	<i>jest lubim (ich liebe, amo, io amo)</i>
2. spregatev		nepravilni glagol	<i>zhem/ozhem (ich will, volo, voglio)</i>
1. spregatev/ 2. spregatev		4. spregatev	<i>snam/veim (ich weiß/ich kann, scio, so)</i>
nepravilni glagol z bistveno različnimi osnovami/ 3. spregatev		nepravilni glagol (deloma po 3. spregatvi)	<i>grem/hodim (ich gehe, eo, vo/vado)</i>

⁴²⁷ O tem natančneje tudi v opombi v Giambullari [= Bonomi] 1986: 42.

⁴²⁸ Albertus (1573: H 6b–H 7a) ločuje samo eno konjugacijo, Clajus (1578: 113–114) tri konjugacije: aktivno, pasivno in konjugacijo, ki ni ne eno ne drugo (gre bolj za delitev glagolov po načinu).

⁴²⁹ Ölinger (1574: 96–97) ločuje kar štiri: s predzadnjim zlogom infinitiva 1. na *-ei*, 2. na *-in*, 3. na *-ie* / *-au* / *-ä* / *-e*-, 4. na ostalo. Od tega najdemo pri Megiserju tri, a s popolnoma drugačnimi primeri, kot bi jih želel Ölinger.

Nemški glagoli so predstavljeni s pomožnikoma *sein* in *haben* ter nekaj drugimi glagoli. Italijanski glagoli (ki jih v preglednici ne navajamo zaradi bistveno različnih obravnav v tedanji literaturi) so prav tako predstavljeni s pomožnima glagoloma *essere* in *havere*, ki jim sledijo *amare*, *volere*, *sapere*, *andare*. Prvega slovnicearji običajno uvrščajo v prvo konjugacijo, ostali trije primeri pa so nepravilni glagoli, ki jih različni slovnicearji obravnavajo različno. Zajete so vse Bohoričeve slovenske spregatve, slovenski pomožni glagol (ki je posebej spregan tudi pri Bohoriču v BH 1584) ter en nepravilni glagol z bistveno različnimi osnovami. Prav tako so zajete vse latinske spregatve, manjka samo čist primer za tretjo, ki pa ga »nadomešča« deloma nepravilni glagol *eo*.

Zadnji primer je še posebej zanimiv z vidika slovenščine. Megiser namreč pri oblikah futura ob obliki *bom shil* pripiše še obliko *puidem*, za katero izrecno pove, da je bolj v rabi (»sed vñitatus est *puidem*«). Tako pravilno opažanje je znak zelo dobrega opazovanja jezika in je obenem precej drzno dejanje, saj se oblika *puidem* itd. obnaša v nasprotju s siceršnjim sistemom.

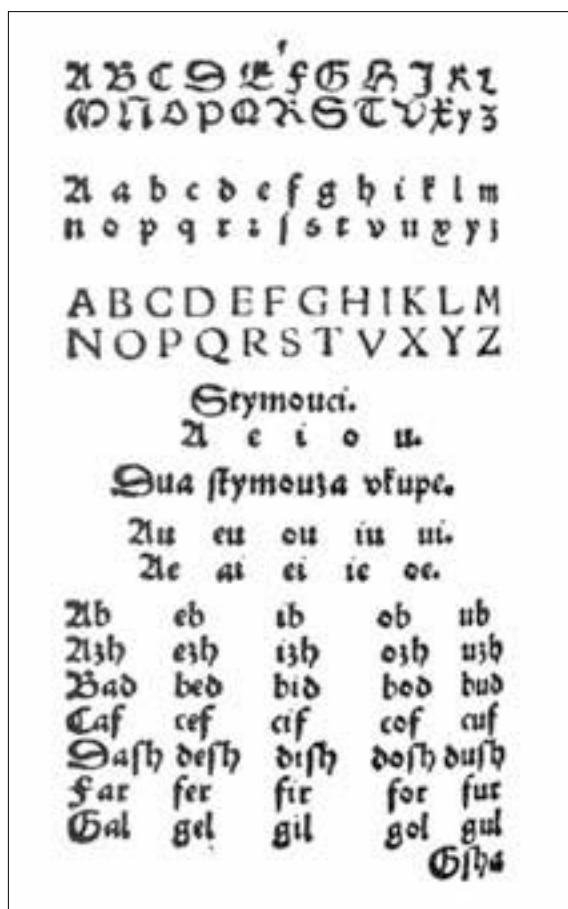
Kaže, da tudi pri izboru primerov za glagolske paradigme beremo pri Megiserju dobro premišljen kompromis med štirimi jeziki.

Po vsem povedanem lahko Megiserjevo malo slovnico (oziroma »zbirko paradigem«) iz leta 1592 utemeljeno označimo kot drugo slovnico slovenskega jezika in prvo večjezično slovnico, ki vsebuje tudi slovenski jezik. Njene odmeve najdemo v slovnici v slovar Alasia da Sommaripe *Vocabolario Italiano, e Schiauo* (1607), z nekaj spremembami pa je bila ponatisnjena tudi v celovski izdaji Megiserja iz leta 1744.

5 MISEL O JEZIKU ZUNAJ SLOVNIC: JEZIKOSLOVNI DROBCI V NEKATERIH DELIH SLOVENSКИH PROTESTANTSKIH PISCEV

Bohoričeva slovnica predstavlja do Megiserjevih slovarjev in pravkar obravnavane male slovnice v MD 1592 edino jezikoslovno delo slovenskih protestantskih piscev, ne pa edino, ki bi se ukvarjalo tudi z jezikoslovno problematiko. V tem poglavju bomo skušali odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri so se slovenski protestantski pisci spopadali s slovničnimi vprašanji v preostalih delih ter kakšna jezikoslovna terminologija se je ob tem ustvarila v slovenščini 16. stoletja.

Primož Trubar, *Abecedarium* (1550)

5.1 OPISI JEZIKOVNIH VPRAŠANJ

V delih slovenskih protestantskih piscev je mest, ki obravnavajo jezikoslovna vprašanja, zelo malo, zato so bila v dosedanji literaturi že mnogokrat navajana in komentirana. Še posebej natančno so bila komentirana mesta, ki govorijo o nastanku slovenskega knjižnega jezika.⁴³⁰

Naš pregled skuša predstaviti vsa mesta v slovenskih besedilih, nemških predgovorih ter nemških in latinskih pismih, kjer lahko najdemo jezikoslovno problematiko. Na njihovi podlagi bomo skušali prikazati, kateri jezikoslovni problemi so bili za slovenske protestantske pisce posebej pomembni, kateri pa jih nasprotno niso zanimali.

5.1.1 ČRKOPIS IN OPISI IZGOVORA POSAMEZNIH GLASOV

Povsem razumljivo je, da je bil v ospredju zanimanja opis izgovora posameznih črk in njihovih sklopov oziroma opis izgovora posameznih glasov. Razumljivo je tudi, da lahko take opise najdemo v Trubarjevih začetnih delih in pri Krelju.

Kakor je razvidno iz primerjave šestih Trubarjevih mest, kjer najdemo opombe o izreki črk, nikakor ni šlo za slučajno izbrane primere, ampak za domišljen koncept, v katerem je komentiral izgovor črk *v*, *h* in *l* ter izgovor samoglasnikov. Komentar je bil namenjen bralcem, ki so bili navajeni na branje nemških, latinskih ali italijanskih besedil, zato Trubar opozarja predvsem na razlike glede na omenjene tri jezike.

V

TA 1550: a 3a	ta V. fkoraj vfelei vfezhetki inu na konzuz vľake befede fa an F.
TC 1550: A 3a (Rupel 1966: 49)	V navadno [zu Zeiten] kot mehki <i>F</i> ali grški <i>vitta</i> [ein lindes F oder Griechisch Vieta]
TA 1555: A 1b	ta V. fa pul F. zheftu
TE 1555: B 3a	ta V fa pul F.
TT 1557: a 3b (Rupel 1966: 73)	V za mehki F [ein lindes F]
TA 1566:	ta v. kadar odpreda ftoy, fa en mekak f.

Opis izgovora črke *v* moramo razumeti predvsem v smislu, da jo mora bralec brati kot soglasnik, na kar je bilo treba opozoriti zaradi nerazlikovanja med *u* in *v* v latinski (pa tudi nemški) pisavi. Črka *u* se je namreč izoblikovala v srednjem veku kot nekakšen pendant

⁴³⁰ Komentar teh mest zasledimo v večini splošnih pregledov tedanje književnosti. Dober pregled in komentar teh mest najdemo pri Grdini (1999), ki komentira tudi predhodne obravnave.

črke *v*. Zato je bila kot inicialka črka *V* brez konkurence, pod vplivom velikega *V* pa so rabili tudi mali *v* namesto *u*, praviloma na začetku besede. Podobno so pisali tudi Nemci. Pri Luthru lahko denimo preberemo: *vnd, von*, toda: *dauon*.⁴³¹ Zato Trubar tudi uporablja besede, kot so *škoraj vfelei, navadno, zheftu, kadar odspreda stoy*.

Tudi Trubarjeva opazka, da gre za (tedanji novodobni) izgovor grške črke beta, ki so jo izgovarjali kot *v* (zato poimenovanje *vita*), nam pove le, da je šlo za soglasnik⁴³² in da ni šlo za *f* (kakor so ga brali Nemci). Enako moramo razumeti izraz *lindes F* (blagi, mehki *f*) oziroma *pul F*, polovični *F*. Četudi bi danes pomislili, da je Trubar opisoval izgovor ene od današnjih položajnih variant [v], je mnogo verjetneje, da je zgolj spretno opisal soglasniški izgovor tedanje dvojice črk *u/v* (s poudarkom na tem, da ne gre za *f*). Ta izgovor pa je označil – tako bi rekli danes – kot »zvenečo varianto« fonema *f*.⁴³³

H

TA 1550: a 3a	ta H. fa ch.
TC 1550: A 2a (Rupel 1966: 49)	H ostro [scharff] kakor Nemci svoj CH
TA 1555: A 1b	ta H. po lashku, oli koker ti Nemci, CH.
TE 1555: B 3a	ta H. fa CH.
TT 1557: a 3b (Rupel 1966: 73)	H za CH
TA 1566: A 1b	ta h. fa ch.

Pri opisu izgovora črke *h* je želel Trubar predvsem poudariti, da ne gre za pridih (kakor denimo v nemščini), ampak je njen izgovor oster kot pri nemškem *ch*. Podobno so tovrstni nezveneči mehkonebni pripornik *h* opisovali v tedanjih nemških slovnica. Albertus (1573: A 4a) na primer piše: »C [v gotici] je latinski c. Zelo pogosto se rabi s pridihom [h] in tedaj velja enako kot grški χ, izgovarja pa se kot χ ali γ, npr. *gleich* (podoben).«⁴³⁴ Enako opisuje izgovor glasu *h* tudi Bohorič (BH 1584: B 5b).

L

TA 1550: a 3a	ta L. debellu
TC 1550: A 2a	<i>L</i> včasih trdo po ogrsko ali bezjaško [grob auff Vngrisch od Bisyakhisch]
TA 1555: A 1b (Rupel 1966: 49)	ta L. zhař debelu po Befiashku
TE 1555	/
TT 1557	/
TA 1566	/

Opis izgovora črke *l* najdemo samo v prvih treh Trubarjevih delih in pri Bohoriču. Izraz *debel* je dobesedni prevod latinske oznake za trdi *l* (*crassus*). Nemščina, italijanščina in latinščina takega glasu ne poznajo, poznal pa ga je Trubar – kot pravi sam – iz (govorjene) »bezjaščine« in madžarščine.

⁴³¹ Prim. Ahačič (2006).

⁴³² V grščini se izgovarja beta kot ustničnozobni *v*.

⁴³³ O razmerju zapisa *v* in *u* gl. tudi Novak (2006).

⁴³⁴ »C est c latinum, saepissime assumit aspirationem, et tum idem valet quod χ graecum, pronunciat ut etiam ut χ vel γ, gleich similis.«

Samoglasniki

TA 1550: a 3a	te ftymouce po tei fhegi nafhiga Jefika fe nauadite ifrezhi / Vy veifte de te ftymouce vfah Jefig oli defhella dregaci ifgouori
TC 1550: A 2a (Rupel 1966: 49)	samoglasnike pa po posebnosti našega jezika [die vocal nach eigenschaft vnserer sprach]
TA 1555	/
TE 1555: B 3a	Inu de fe ty Stymouci Isreko, po shegi nashiga Iefiga.
TT 1557: a 3b (Rupel 1966: 73)	samoglasnike in zloge Sha, Zha, Ish, Ozh in podobno po načinu in šegi našega jezika
TA 1566: A 1b	te Stymouce, koker nash Iefik pela

Še posebej je zanimiv opis izgovora samoglasnikov. Trubar namreč zanje ne podaja podrobnega opisa izgovora, ampak vztrajno poudarja, da jih je treba izgovarjati, kakor zahteva narava slovenskega jezika – merodajen je govor in ne zapis. Nasploh je Trubar, kar se tiče zapisa posameznih besed, dajal najmanjši poudarek prav zapisu samoglasnikov. Zavedal se je namreč, da »štimocev« ne govori različno samo vsak jezik, ampak tudi vsaka dežela in konec koncev vsak slovenski govor.

Enako navodilo kot za branje samoglasnikov podaja Trubar tudi za branje **šumnikov** č, ž, š. Za njihov izgovor spet ni temeljnega pomena zapis, ampak jih je treba brati po »načinu in šegi našega jezika«. To v praksi pomeni, da lahko enak zapis izgovorimo različno ali različnega enako (kar še posebej velja za soglasniške sklope s šumniki).

Krelj v edinem odlomku, ki opisuje izgovor posameznih črk v njegovem črkopisu (KPo 1567: B 3a), poda predvsem kratek **opis razlik** med svojo in Trubarjevo pisavo, namenjen predvsem slovnično manj učenim. Na prvi pogled podobno kot Trubar opozarja, da bo prvi izgovor pisave prišel z branjem. Tako poda naslednje opazke:⁴³⁵

- ch se bere kot nemški ali Trubarjev zh,
- s kot ff,
- c kot c (in ne kot k kakor ponekod v latinščini),
- razlika med s in f ter sh in fh bo razvidna iz samega branja,
- nadčrkovnih znamenj ni potrebno upoštevati (saj bo izgovor črk, nad katerimi stojijo, razviden sam po sebi ob branju).

Vendar pa je Kreljev in Trubarjev koncept črkopisa teoretično nasproten. Trubarju je Kreljeva težnja po zajetju vseh glasov s posebnimi črkami ali črkovnimi sklopi docela tuja; teorija je pri Trubarju manj pomembna od **estetskega vidika**.⁴³⁶ Pomembno mu je, da je zapis estetski in da se ga da z vajo in rabo dobro prebrati. Temeljna misel za razumevanje Trubarjevega pogleda na oblikovanje črkopisa je tako gotovo naslednja (TT 1557: a 3b, Rupel 1966: 73):

»Nemec, ki se sicer ni naučil nobenega drugega jezika in pisave razen nemškega, ne bo nikoli prav bral in izgovarjal latinščine ali laščine, čeprav bi bila pisana in tiskana z dobrimi nemškimi črkami; podobno tudi Lah ali Španec nemščine ne. Tako se tudi slovenski jezik nikoli ne bo dal pisati niti z latinskimi niti z nemškimi niti z grškimi črkami, da bi ga mogel Nemec, Lah ali Grk brati in izgovarjati, kakor ga govori in izgovarja rojeni

⁴³⁵ »Zhàrkom fe ne pufti irrati, kakor da bi ne bile, ch sa zh, f sa ff, vzhafy beri. Inu c sa c, nekar sa k, taku fe ne bodefł fkusi nu fkusi niftar blasnil. To differencio alli raslotak mey s inu f, meu sh inu fh, bodefł fám dobrò samerkal, Inu nafł iesik ozhe ga imeti.«

⁴³⁶ To seveda ne pomeni, da se tudi za Trubarjevimi rešitvami ne skriva tehten teoretični razmislek.

Slovenec. Zato pravim kakor prej: pisanje in branje našega jezika je najbolj odvisno od vaje in rabe.«

Humanistično misel o pomenu estetskosti in praktičnosti črkopisa lahko pri Trubarju spremljamo na naslednjih mestih:

TC 1555: A 2b	Inu nom fe tudi sdy, de ta nasha slouenska beffeda fteimi latinskimi puhftabi fe lepshe inu leshei píše tar bere.
TE 1555: B 3a	Mi fmo, Bug uei, dofti fmishlouali, skakouimi puhstabi to nasho beffedo bi mogli prou, po tei Orthography, shtaltnu inu falfopnu piffati, de bi preueliku puhstaboutu oli Confonantou kani fillabi ne imali, koker ty Peami inu drugi deio, kateru ie gerdu uideti .
TT 1557: a 3b (Rupel 1966: 73)	kljub grobemu in sikajočemu izgovoru ne potrebujeta toliko črk ali konzonantov v eni besedi in v enem zlogu, kakor mislijo nekateri Čehi in Bežjaki
pismo 8. 3. 1560 (Rajhman 1986: 56)	/.../ in hočem to dokazati, da je moja ortografija boljša in bolj čitljiva kakor češka, poljska ali bežjaška. Vsak Latinec, Nemec ali Lah more moje pisanje tako brati in izrekat, da razume vsak slovenski poslušalec. Češke ali poljske pisave pa ne more nihče razen njih brati, ker postavljajo preveč nepotrebnih soglasnikov v eno besedo ali zlog ter pišejo nešteto zlogov in cele besede brez samoglasnika . Postavljajo in izrekajo <i>c</i> kot <i>z</i> , četudi za njim ni postavljen <i>e</i> ali <i>i</i> , temveč <i>a</i> ali <i>o</i> ali <i>v</i> . Zato hoče moj sodnik za <i>zhlouik</i> tj. 'človek', postaviti <i>chlouik</i> ; tega pa ne bo noben Nemec ne Latinec nikoli bral kot <i>zhlouik</i> ali <i>tschlouik</i> , temveč kot <i>klouik</i> ali <i>hlouik</i> itd.
pismo 19. 3. 1560 (Rajhman 1986: 60)	Prav tako tudi glede ortografije nikakor nima prav. Res je, Čehi često rabijo <i>c</i> za <i>z</i> . Besedo <i>zhlouik</i> pišejo takole: <i>člowik</i> . Jaz pa imam svojo ortografijo za boljše od njihove , zato bom pri njej ostal.
TA 1566: A 1b	De preuezh, nepotrebnih Puhstobou , koker ty Peami, Befyaki inu Dalmatini vtu nashe Pifmu ne perprauimo.

Povsem očitno je, da so bila Trubarju glavna vodila naslednja:

- enostavnost,
- estetskost,
- čim manj črk za en glas,
- čim večja podobnost z znanimi načini pisave (latinsko, nemško in italijansko).

Trubarjeva pisava tako ni nedovršena, nedomišljena ali pomanjkljiva, kakor jo ocenjujejo tisti raziskovalci, ki želijo izpostaviti pomen Krelja, ampak je dovršen sad svojega časa, v okviru katerega jo moramo tudi razumeti. Enako moramo razumeti tudi spremembe, ki jih je vpeljala mlajša generacija.

S povsem drugačnega vidika je utemeljeval izgovor posameznih črk Krelj (KPo 1567: B 3a), ki si je kot izhodišče postavil »staro slovensko« abecedo in ji »proti postavil« latinske črke. Če se je – razmišlja Krelj – že uveljavila latinska pisava, potem moramo:

»fai gledati, da fe latinfki puhftabi na mefto nafhfh ftarih Slovenfkih, kolikèr ie mogoche, v'glihi mochi poftavijo, Inu ta Orthographia dèrshi, katero nafhiga iesika idioma inu natura potrebuie, nekar kakòr ôzhe v'faki v'fvoij Vaffi alli Meftu imeti.«

Njegovo merilo za pisavo zato ni bila estetskost, ampak zajetost opisa vseh glasov, kot jih zahteva *proprietas linguae*, narava jezika. Šlo mu je torej za zapis, ki bil fonološko doslednejši. Takole pravi:

»Sato fãm špred to ftaro Abc. po imenih, inu pruti latinke puhštabe poštavil. Ako kateri Hèrvatfko Pifmo sna, da naf tim bulie saftopi.«

V nadaljevanju pa Krelj v večkrat navedenem mestu ni napadel samo Trubarjevega jezika, kakor je bilo že mnogokrat povedano in analizirano. Še več: Krelj je med vrsticami označil Trubarjev pravopis za neuk, saj lahko vsak, ki ve, kaj je *proprietas linguae* in ortografija, zlahka usvoji in ugotovi uporabnost njegove pisave:

»TI pak, kijn ne saftopifh, kai ie Orthographia, kai proprietas linguae, inu fi fe navadil na Gofpod Truberiovo Kranfchino, beri le precei leto pismo kakòr fice druga berefh: Tebi nei veliko, alli fkori nizh preminienu.«

Ob taki sicer zelo spretno zakriti ostrini in tudi siceršnjih različnih pogledih na verski razvoj⁴³⁷ ni presenetljivo, če je bil Kreljev predlog črkopisa *a priori* zavrnjen.⁴³⁸ Tako nimita ne Juričičeva ponovna izdaja *Postile* JPo 1578 ne Dalmatinovi deli DPa 1576 in DB 1578 več razlike med *u* in *v*, niti med *sh* in *sh*. Bohorič je glavne Kreljeve popravke sprejel šele v BH 1584 (ter posredno v DB 1584) in jim dodal razločevanje med *i* in *j*.

Da je šlo pri uvedbi novega črkopisa dejansko za tehten premislek verjetno celo večjega števila ljudi, nam priča tudi besedilo Bohoričeve *Otročje table* iz leta 1580.⁴³⁹ Didaktična narava besedila (morebiti celo z abecedo na začetku) je Bohoriča na vsak način silila k premisleku o pisavi. A vendar se pisava v *Otročji tabli* bistveno razlikuje od poznejše bohoričice. Črke *j* tu Bohorič še ne pozna, pač pa rabi *y* za [ji],⁴⁴⁰ prav tako rabi isti znak *sh* za [š] in [ž], v oziroma *u* pa rabi (glede na to, da gre za kratko besedilo) zelo nesistematično: tako ima *tvoiga, pofvezhuiesh, Sveto*, vendar tudi *tuoiga, tuoio, hualimo, [niego]ue*.

O Kreljevem neposrednem oziroma takojšnjem vplivu na Bohoričevo pisavo moramo tako govoriti z določeno previdnostjo.

5.1.2 OBLIKOSLOVJE

Mesto, kjer se Trubar dotakne oblikoslovnih vprašanj, je eno samo (TC 1550: A 2a–A 2b; Rupel 1966: 49, prevod priredil avtor monografije):

»[Naš jezik] rabi malo členov [Articulos] in za predloge [zu den Prepositionibus] eno samo črko, kakor *Ozha* (tj. der Vater) – *Kozhu* (tj. zu dem Vatern), *Nebu* (tj. der Himmel) – *Vnebi* (tj. in dem Himmel), *Nam* (tj. uns) – *Knam* (tj. zu uns), *Jogri* (tj. die Jünger) – *Sio-gri* (tj. mit den Jüngern) itd.«

Trubarjevo opombo, da slovenski jezik rabi malo **členov**, moramo razumeti v kontekstu vzporejanja rabe člena v tedanji slovenščini in tedanji nemščini. Slovenski protestantski pisci sicer v nasprotju s stanjem v današnji slovenščini rabijo veliko členov, vendar jih (tedanja) nemščina rabi še bistveno več. Trubar (podobno kot kasnejše Bohorič) to predstavlja kot prednost slovenščine, saj je s tem bližja latinščini.

⁴³⁷ Kritika pravopisa je bila do neke mere celo krinka za kritiko verske usmeritve Trubarjevih knjig, ki ni ustrezala Kreljevemu flacijanzimu (Grdina 2007).

⁴³⁸ Trubar je v TT 1581–82 (Rupel 1966: 278) glede tega povsem jasen: »Puščam tudi prejšnji pravopis, ker lahko vsakdo, ki ne zna slovenskega jezika, tako bere, da ga vsak slovenski kmet s poslušanjem dobro razumeti utegne.«

⁴³⁹ Njegovo avtorstvo ni dokazano, lahko pa rečemo, da je skoraj gotovo (Kidrič 1924c: 127–128).

⁴⁴⁰ Tako pisavo je Škrabec sicer pripisoval Dalmatinu (npr. *yščem*) (JD 3: 533), ko je dokazoval, da je bil tedaj *j* pred samoglasnikom pravi soglasnik.

Podobno vidi odliko slovenščine v »gospodarni« rabi **predlogov**, ki obsegajo eno samo črko (*k*, *v* in *z*), v čemer spet lahko spremljamo več kot očiten humanistični odnos do zunanje pisne podobe jezika. Slovenski primeri samostalnikov in zaimkov s predlogi so namreč *lepše* umerjeni kot nemški.

5.1.3 SKLADNJA

Mesto, ki se nanaša na različno skladnjo nemškega in slovenskega jezika, najdemo v nemškem uvodu v TC 1567 (a 3b–a 4a; Rupel 1966: 191), kjer Trubar pravi, da je katekizem sestavil po nemško in slovensko, da bi se naša mladina iz njega učila tudi branja in razumevanja nemškega jezika, in sicer »ne glede na to, da se konstrukcija povsod ne ujema«.

5.1.4 RAVNI(NE) JEZIKA

Pojmovanje razmerja med posameznimi ravn(ina)mi jezika lahko zaslutimo na dveh mestih pri Trubarju in Krelju. Trubar je v TC (1550: K 8a) ob razlagi vrst napak, ki jih lahko bralec zasledi, v nemščini nanizal razmerje: »wörter« (besede), »fylben« (zlogi) in »büchftaben« (črke). Pri Krelju najdemo podobno razmerje: stavki – besede – črke – nadčrkovna znamenja (KPo 1567: B 2b): »Edan sentencie, drugi befede, tretij puhftabe, zheterti tipfelne alli zhärke, peti ne vém fam kai fi, graial.«⁴⁴¹

5.1.5 JEZIK, NAREČJE, GOVOR

Zanimivo je tudi pojmovanje razmerij med jezikom, narečjem ter govorom in določevanje njihovih meja. Da bi ta razmerja lahko pravilno razumeli, pa si dovolimo kratek ekskurz o problematiki tedanje **identifikacije posameznih jezikov**, kakor jih pojmujejo danes.

Medtem ko je bilo denimo v 16. stoletju povsem jasno, kaj je latinski, grški in hebrejski jezik, že zavest o nemščini ni bila povsem enoznačna, zavest o tem, kaj je na primer slovenski jezik ter kaj so slovanski jeziki, pa se je sploh šele oblikovala. Za povprečno izobraženega (ki je bil za današnja pojmovanja seveda slabo izobražen) in za vse neizobražene ni bila razlika med posameznimi slovenskimi narečji nič manjša kakor razlika med posameznimi slovanskimi jeziki, kot jih pojmujejo danes. Prag znanja, ki se je pojmoval kot »razumevanje določenega jezika«, pa gotovo ni bil tako visok, da na primer znanje slovenščine ne bi omogočalo tudi osnovnega obvladovanja drugih slovanskih jezikov. Že Sigismund Herberstein na primer pravi, da je slovenski jezik »isto kot rutenski in moskovitski« (Simoniti 1979: 217). Prednost, ki so jo imeli številni plemiči slovenskega rodu v diplomatskih poslanstvih v Rusijo, kjer raba latinščine ni bila mogoča, takšno razmišljanje še dodatno potrjuje.⁴⁴²

⁴⁴¹ Za izraze prim. tudi poglavje 5.2.

⁴⁴² V avstrijskih stikih z ruskim vzhodom so tedaj sodelovali diplomati – plemiči, ki so prihajali v dvorno službo domala izključno s slovenskega ozemlja, kar je bilo zanje v tem oziru vsekakor relativna prednost. V stikih z Rusijo namreč ni bilo mogoče uporabljati latinščine, ki je bila sicer v rabi ob tovrstnih misijah. Od slovensko govorečih so šli na diplomatske misije v Rusijo naslednji

Mesto slovenščine v očeh tedanjega evropskega intelektualca si bomo najlažje predstavljali, če si ogledamo opis »ilirskega jezika« (*De Illyrica sive Sarmatica lingua*) v delu Mithridates Conrada Gesnerja (1555), ki opisuje »vse tedaj znane jezike«. ⁴⁴³ Med tistimi, ki govorijo *ilirski* jezik, najprej omenja Moskovite, Slovence (*Sclavi*), Čehe, Poljake in Litvance. Ugotavlja, da je *ilirski* jezik od vseh najbolj razširjen (Gesner 1555: 52a) in se ne razprostira samo po večjem delu Evrope, ampak sega celo do Azije. Imenujemo ga lahko tudi *slovanski* (*Slavonica, Sclavonica*), Nemci pa imenujejo tiste, ki govorijo ta jezik, *Wenden/Winden*, jezik pa *windisch* (Gesner 1555: 52b–53a). Ker Gesner kompilira več virov, na koncu po abecedi povzame vsa ljudstva, ki govorijo ilirski jezik. ⁴⁴⁴ Slovenci so (deloma zgolj teritorialno) označeni z naslednjimi poimenovanji (Gesner 1555: 52b; 54b–55a): Karni (*Carni*), Kranjci (*Carniolani*), Korošci vse do Drave (*Carinthii usque ad Dravum*), Istrani (*Iftri[i]*), del Panonije (*Pannoniae pars*), Štajerci pod Gradcem (*Stirii infra Gretzium*), hkrati pa tudi Slovenci (*Sclavi, Slavi*). ⁴⁴⁵

Takšne težave z identificiranjem jezikov so se seveda zrcalile tudi v zelo zabrisanih mejah med pomeni izrazov, kot so **jezik**, **narečje** in **govor**, ki so jih mnogokrat rabili v razmerju, ki bi ga danes označevali z 'jezikovna skupina' in 'jezik'.

Gesner v omenjenem delu (1555: 1b–2a) razlaga, da je narečje (*dialectus*)

»govor, ki kaže posebno značilnost ali značaj nekega kraja in prikazuje skupni značaj naroda (*gens*). Grki poznajo pet različnih narečij svojega jezika: atiško, jonsko, dorsko, eolsko in petega skupnega. /.../ Mi smo upoštevali, da beseda *dialectus* ponekod enostavno označuje govorjenje (*sermo*) ali govorni jezik (*oratio articulata*) ali pa sam pogovor v več besedah, drugje (predvsem pri slovničarjih) pa značilnost posameznega elementa ali več delov nekega jezika, ki se razlikuje od skupnega jezika ali od drugih podobnih ali sorodnih jezikov.« ⁴⁴⁶

Tako je torej velevala teorija. Poglejmo pa si primer, ki nam bo nazorno predstavil,

(Simoniti 1979: 69–70): 1. goriški plemič Jurij Thurn (Della Torre, Jurij Delator), 1490 in ponovno 1491: viri nam pričajo, da je bil do neke mere kos ruščini; 2. Jurij Schnitzenpaumer, 1514, Maksimilijanov legat, vitez žovneški in glavar na Ptuj; 3. že omenjeni Sigismund Herberstein, dve ruski poslanstvi: 1516–1518, 1526–1527; 4. Maksimilijan je leta 1518 zaupal pogajanja z rusko delegacijo, ki je prišla skupaj s Herbersteinom in ki jo je sprejel v Innsbrucku, trem slovenščine večšim pogajalcem – Herbersteinu, Radovljčanu Pavlu Oberstainu in Tržačanu Petru Bonomu; 5. podobno je Maksimilijan II. še v drugi polovici 16. stoletja prosil notranjeavstrijskega nadvojvodo Karla, naj mu prepusti svojega vicekanclerja Janeza Kobencla, barona Proseškega in Predjamskega, za diplomatsko misijo v Rusijo, ker zna slovensko.

⁴⁴³ Opis je kompilacija različnih zapisov o slovanskih jezikih in navaja tudi znani Herbersteinov odlomek, ki našteva slovanske jezike.

⁴⁴⁴ Navajam jih v originalnem zapisu po abecedi: Abgazari/Abgazelli/Gazari, Aeftui, Arbenfes, Befsi/Bofnenfes/Bofnafienfes, Bohemi, Borufii, Carni, Carniolani, Carinthii usque ad Drauum, Cafubi/Cassubitae, Circafi, Corali, Croati/Chroati, Culmii, Curi, Dalmatae/Delmatae, Dibrii, Epirotae, Gepidae, Hungari ad Vagum fluvium, Iapides, Iazyges, Ietri, Litvani, Liui, Lufatii, Lygi, Macedones mediterranei, Maxobii/Mazobitae, Meifi/Myfii, Moldaui, Moraui, Mordaci, Mofchi/Mofcouitae, Nugardi, Obodritae/Obotriti, Ohulici, Pannoniae pars, Permi, Plefcouii/Plefcouienfes, Podolii, Polabi, Poloni maiores et minores, Pomerani, Ralcii/Ralci/Bulgari, Rugi, Ruffiani/Rutheni, Samogitae, Sarbi/Sorabi/Scruui, Sarmatae, Sclau/Slau, Slefii/Silefii/Slefita, Smolnenfes, Transiluani, Vandali/Vuandali, Veltae, Vilaci, Vuagrii, Vuinuli, Zadravani, Zagorani.

⁴⁴⁵ Slovanski oziroma *ilirski* jezik enako obravnava tudi Megiser še na začetku 17. stoletja (MTh 1603:)(8b), skoraj gotovo po Gesnerju.

⁴⁴⁶ Prevedel avtor monografije.

kako tanke so bile v praktičnem opisovanju jezikov in zavesti (izobraženih!) piscev meje med izrazi jezik, narečje in govor. V latinskem uvodu, ki želi poudariti pomembnost slovenščine, Bohorič (BH 1584: *5a) govori o kranjskih ljudeh ali Slovencih (*homines Carniolani feu Slavi*), ki so šele s Trubarjem dobili Sveto pismo v svojem narečju (*dialectus*). Nekaj vrstic naprej pravi, da lahko zdaj tudi Kranjci in Slovenci vidijo, kako govorijo svetopisemski junaki v kranjskem jeziku (*Carniolana lingua*) (BH 1584: *5b), in še pozneje, kako upa, da bo sam pripomogel k pravilnejšemu govorjenju in pisanju kranjskega govora (*sermo*) (BH 1584: **3a). Slovenščina je tudi del slovanskega jezika (*Slavica lingua/genus dicendi*) (BH 1584: *7a, *8a), saj ima ta slovanski/slovenski jezik pač nekaj razločkov v izgovarjanju in pisavi pri številnih narodih, ki ga govorijo (BH 1584: *8a) – podobno kot na primer »Belgi« govorijo nemško. Cirilski, hrvaški, rutenski, možovitski, češki, lužiški ali vandalski in kranjski jezik (*lingua*) so tako hkrati tudi narečja (*idioma*) slovanskega jezika (BH 1584: 35). Tak pogled na odnose med jeziki, narečji, govori in jezikovnimi skupinami bi dandanes lahko imenovali »terminološka nedoslednost«, pri proučevanju virov o jezikovni situaciji pa moramo z njo računati kot s »terminološko stvarnostjo«. ⁴⁴⁷

Enak način razmišljanja, kot smo ga navedli pri Gesnerju in Bohoriču, lahko zasledimo tudi ob koncu 16. stoletja v Megiserjevem večjezičnem slovarju (MTh 1603:) (8b). Tam Megiser v peti tabeli uvodnega dela navaja slovanski/slovenski jezik (*Sclavonica lingua*), ki ima 21 (skupin) narečij, med njimi sicer tudi slovenska: kranjsko, koroško (karantansko), celjsko itd. – a hkrati tudi vsa druga slovanska narečja. Pa vendar v slovarju pri večini slovenskih besed zapiše kar kratico *Sclav./Scla./Sclavon.* (slovensko/slovansko).

Takšne (lahko bi rekli kar sistematične) nedoločenosti pri jezikovnih oznakah se moramo zavedati tudi pri obravnavi različnih izjav slovenskih protestantskih piscev in biti do jezikovnih oznak *slovansko, slovensko* itd. ter *jezik, narečje, govor* vselej kritični. Nejasnost pojmov so namreč v svoj prid večkrat uporabljali tudi tisti tedanji pisci, ki so se sicer zavedali razlike med slovenščino in ostalimi slovanskimi jeziki ter med jezikom in narečji. Določen projekt je bilo pač lažje financirati, če se je njegov avtor skliceval na uporabnost v širšem prostoru. Poleg tega je bilo tudi zavest o pomembnosti jezika lažje vzpostavljati tako, da so predstavljali slovenski/slovanski jezik kot enega večjih in pomembnejših evropskih jezikov.

Tak namen – zajeti čim širši krog naslovnikov – je bil večinoma tudi iskren, v primeru Dalmatinove *Biblije* na primer podprt celo z večjezičnim registrom besed. V ozadju pa vidimo enak miselni koncept kot pri prej navedenih avtorjih. Takole pravi Dalmatin v nemškem uvodu v DB 1584 (Rajhman 1997: 294): ⁴⁴⁸

»In ker se naš kranjski jezik, ki sem se nanj kot Kranjec najbolj oziral, po posebnem svojstvu (*mit einer sonderbaren eigenschafft*) nekoliko loči od ostalih slovanskih/slovenskih narečij (*von den andern Windischen Dialectis*), sem se potrudil s pravopisom (*mit der Orthographia*) in pisavo besed (*schreibung der wörter*) na drug način, predvsem z dodajanjem nekaterih besed ob robu (nanje sem opozoril z zvezdico) in zadaj v registru, da bi se ta moj prevod ne le na Kranjskem, Spodnještajerskem in Koroškem, ampak tudi v drugih omenjenih sosednjih slovanskih/slovenskih deželah (*Windischen Landen*) s pridom, kakor upam, mogel brati ter uporabljati za razmah jezika in za pospeševanje čistega nauka.«

⁴⁴⁷ Izraz *lingua Slavica/Slavonica* itd. torej lahko označuje tako slovanščino kot slovenščino. Za dosedanje obravnave tega problema, izčrpne primere ter poskus sistematizacije problema gl. Müller (2003).

⁴⁴⁸ Prevod smo na nekaterih mestih spremenili in opremili z nemškimi izhodiščnimi izrazi.

Se pa s pojavom knjižnega jezika pojavi tudi zavest o tem, kaj v večji meri določa jezik, kaj pa narečja in govore. Iz že mnogokrat navajanih mest, kjer govori Trubar tudi o razlikah znotraj slovenskega jezika,⁴⁴⁹ je razvidno, da slovenski *knjižni jezik* po Trubarju navzven določata predvsem izbira besedja in slog, medtem ko *govore in narečja* določajo predvsem razlike v naglasih in posameznih besedah.⁴⁵⁰

5.1.6 VPLIV BIBLIJE NA OBLIKOVANJE PREDSTAVE O JEZIKU IN JEZIKIH

Biblija je tudi v slovenskem prostoru igrala temeljno vlogo pri oblikovanju predstave o jeziku in umestitvi slovenskega jezika med druge jezike evropskega jezikovnega Babilona. Kako so biblijske odlomke o jeziku sprejemali slovenski protestantski pisci, se nam najlepše kaže v nemškem uvodu v *Biblijo* Jurija Dalmatina (DB 1584) in v latinskem uvodu v slovnico Adama Bohoriča. Oba se po eni strani tesno naslanjata na izročilo splošnih evropskih teoloških pojmovanj o genezi jezikov in njihovi zgodovini, po drugi strani pa se naslanjata na mesta, ki jih je nakazal že Primož Trubar v glagolskih *Artikulih* (1562; Rupel 1966: 154–155).

Odlomkov, ki se v *Bibliji* neposredno dotikajo jezikovnih vprašanj, ni veliko. In prav zato je vredno poudariti, da se tako Bohorič kot Dalmatin dotakneta skoraj vseh. Potem ko Bog v 1 Mz 2,16–17 prvič nagovori človeka, beremo v 1 Mz 2,19–20, kako dá Adam imena živim bitjem in ustvari tako rekoč »prvi«, »adamski« jeziki. Dogodek z babilonskim stolpom in pomešanjem jezikov v 1 Mz 11 povzroči, da se vsi ljudje med sabo več ne razumemo. To stanje pa se simbolično prekine z dogodkom v Apd 2, 1–11, ko apostoli prejmejo dar go-

⁴⁴⁹V teh primerih je z oznako slovenski jezik tudi dejansko mišljena slovenščina. Od kod »Krovati« v odlomku v TE 1555, dobro razloži Grdina (1999: 115).

⁴⁵⁰»/T/oda slovenski jezik je sam na sebi reven in glede mnogih besed pomanjkljiv, ima tudi mnogo aequivoca, tj. besed z več pomeni, in se govori ne samo v eni deželi drugače kot v drugi, ampak pogosto v razdalji 2 do 3 milj, da, čisto tudi v eni sami vasi drugače in različno v mnogih **besedah in naglasih [wird ... mit vilen Wörtern vnd Accentibus anderst vnd vngleich geredt]**« (TE 1557: a 4a–a 4b; Rupel 1966: 75). – »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede **besed in sloga [mit den Wörtern vnd Stylo]**, da bi ga **utegnil** z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševcec, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Zaradi tega sem ostal kar pri kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil. Nenavadnih in hrvaških besed nisem hotel primešavati niti si novih izmišljati« (TT 1557: c 1a; Rupel 1966: 80–81). – »Mi imamo pag tukaj tri rizhi vom pouedati: Na peruu. Kadar ta Slouenski Iefig fe poufod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore **sdoftimi beffedami** Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtajerij inu Dolenci tar Befiaki, drigazhi Krashouci inu Iftriani, drigazhi Crouati. Obtufu mi letu nashe dellu vta Crainski Iefig hoteli poftauti, fa dofti rizhi uolo, ner vezh pag, kir fe nom sdy, de ta, tih drugih Deshel ludi, tudi mogo faftopiti: Inu mi ne fmo vletimu nashimu obrazhanu, oli Tolmazheuanu lepih, glatkih, viffokih, kunftnih, nouih oli nefnanih beffed iskali, Temuzh te gmainske Crainske preprofte beffede, katere ufaki dobri preprofte sloueniz lahku more faftopiti /.../« (TE 1555: A 2b–A 3a). – »/Z/akaj **besede**, ki jih zametuje [Trubarjev kritik], uporablja in razume tudi preprosti človek na Gorenjskem in Dolenjskem, okoli Celja in Slovenj Gradca, čeprav ne zna nemško. Lahko bi prevel in postavil za *vr/fhah vsroh*, za *gnada miloft*, za *miloft pomilosardyu*, za *ferdamnene pogublene* oli *sgublene*, za *trofht vtjfsania*, za *nuz prid*, za *leben fhiuot*, za *erbfzhina dedina*, za *lon plazhia*, za *fhytyma glas* itd., kakor sem nekatere teh **besed** tudi rabil. Vendar sem hotel ostati pri preprostem kranjskem jeziku« (pismo 19. 3. 1560, Rajhman 1986: 59–60).

vorjenja in razumevanja vseh jezikov.

Dogodek s pomešanjem jezikov pri babilonskem stolpu (1 Mz 11): v tem odlomku beremo, da Bog kaznuje ljudi, ki imajo en sam jezik, tako da jih razkropi po vsej zemlji in zmeša njihov jezik, da ne razumejo več govornice drugega. Ta dogodek je v povezavi s predhodnimi poglavji Mojzesove knjige stvarjenja odpiral vprašanje o tem, kakšen je bil prvotni človeški jezik, in predvsem, ali se je kljub pomešanju jezikov ta prvotni jezik ohranil.

Pieter Bruegel st., Babilonski stolp

Trubar je tematiko povzel razmeroma bežno v naslednjem odlomku (Rupel 1966: 154):

»Ko je Bog hotel kaznovati Adamove otroke ter jih odvrniti od njih hudodelske namere, ker so začeli zidati stolp, katerega vrh naj bi segal do nebes, jim je zmedel jezike, da ni nobeden več mogel razumeti drugega in da so morali pustiti svojo namero.«

Bohorič pravi v uvodu v svojo slovnico (BH 1584: *2b),⁴⁵¹ da se je prava raba jezikov (*verus ufus lingvarum*) začela »obenem s prapočetnikoma človeškega rodu, z Adamom in Evo«, ki sta mogla, »dokler še nista bila oskrunjena z madežem greha, Boga spodobno hvalliti«. S tem se je Bohorič vključil v razpravo o prvotnem, »adamskem« jeziku, torej jeziku, ki se je govoril pred dogodkom pri babilonskem stolpu. Podlaga za razmišljanje o njem je bil odlomek z začetka 1. Mojzesove knjige (1 Mz 2,19–20), ki govori o tem, kako je človek dal imena živim bitjem.

Po grehu Adama in Eve pa je, kot beremo pri Bohoriču (BH 1584: *3a–*3b), človek izgubil zmožnost pristne komunikacije z Bogom. Vendar Bog ni hotel, da bi se človek pogubil, zato je s sklepom, »naj združi Sin, druga Božja oseba, na nepoveden način ob določenem času v sebi človeško naravo ter tako odkupi človeški rod in ga spravi v prvotno stanje«, izrekel obljubo milosti (*promissio gratiae*). Ob bodočem upanju je Bog s pomočjo Svetega Duha vzdrževal tudi rabo preprostega govorjenega jezika, ki so ga »očaki nekdanjih dob« ustno prenašali na svoje potomce.

Vendar pa je pri zidanju babilonskega stolpa kot Božja kazen nastopila zmešnjava jezikov in je »iz enega, čistega in preprostega jezika nastala množica drugih, in to nepopolnih« (BH 1584: *3b).

In kaj se je po Bohoriču zgodilo s prvotnim jezikom? Bohorič je prepričan, da se je

⁴⁵¹ Mesta v Bohoriču so navedena po originalni paginaciji. Prevod je delo Antona Sovreta in Kajetana Gantarja, navajam ga po Bohorizh (1987: 4–10).

kljub pomešanju jezikov prvi sveti prajezik ohranil in da je ta predbabilonski, prvotni jezik dejansko jezik Biblije, torej hebrejščina. Takole pravi (BH 1584: *4a):

»A čeprav moramo reči, da je bila različnost jezikov zaslužena kazen, je treba vendarle spet spoznati Božje usmiljenje v tem, da se tisti prvi sveti prajezik (*prima et sancta lingua*),⁴⁵² kljub pogostim preseljevanjem ljudi po vsem svetu in po raznih njegovih pokrajinah, ni zatrl in popačil, temveč da se je /.../ tudi brez knjig in določne pisave pri izvoljenem ljudstvu ohranil, dokler ni končno Bog /.../ na gori Sinaj s svojim prstom deset zapovedi predpisal /.../, po Mojzesu tudi petero knjig napisati dal ter jih v določenem jeziku, namreč v tistem prvem, med vsemi najstarejšem in najsvetejšem (*certa lingua, nimirum prima illa et omnium antiquissima*), od najsvetlejšega Boga vraslem, za potomce posvetil. Tedaj šele so se začele misli duha /.../ z določenim črkopisom in v govoric, ki jo imenujemo hebrejsko, /.../ zapisovati.«

Podoben miselni lok nam v zvezi z babilonskim pomešanjem jezikov ter z jeziki pred in po njem še bolj neposredno poda Dalmatin v uvodu v svoj prevod Biblije (Rajhman 1997: 290). Tam pravi, da je večjemu delu ljudi

»Bog iz upravičene jeze nad grehi brezbožnih Kanaancev in njihovih potomcev v Babilonu z zmešnjavo jezikov odtegnil in odvzel svojo blagodejno in zveličavno besedo skupaj s hebrejsko govoric /.../, čeprav so jo mnogi poznali in cenili celo bolj kot samo verno Božje ljudstvo.«

Hebrejsko govoricu je – kar Dalmatin v oklepaju še posebej poudari – ohranilo samo Božje ljudstvo.

Kar se tiče začetka pisanja v hebrejščini, navajata Dalmatin in Bohorič identično interpretacijo biblijskih dogodkov. Tako tudi Dalmatin opisuje, da je bila komunikacija v hebrejščini samo ustna, in to vse do takrat, ko je Bog

»sam s svojo roko v tem jeziku na dve kamniti plošči napisal deset zapovedi /.../ Mojzesu je izrecno zapovedal, naj Božjo besedo /.../ vsem razumljivo ne uči samo z govorno besedo, temveč v večem spomin potomcem zapusti tudi v zapisani besedi. To je Mojzes marljivo in skrbno zapisal v hebrejskem jeziku /.../« (Rajhman 1997: 289).

Hebrejščina je torej tako Dalmatinu kot Bohoriču sveti jezik, *lingua sacra*, ne samo zaradi dejstva, da jo je govorilo izvoljeno ljudstvo in da je biblijski jezik, ampak tudi zato, ker je »prvotni«, »prvi« jezik, obenem pa tudi prvi zapisani jezik.⁴⁵³

Tu sta Dalmatin in še bolj Bohorič pravzaprav trdno oprta na cerkveno izročilo, saj malodane parafrazirata odlomek iz Avguštinevega⁴⁵⁴ dela *O Božjem mestu* (16,11), ki pravi, da je po kazni s pomešanjem jezikov v Babilonu kljub vsemu še ostala Eberjeva hiša, kjer se je ohranil tisti jezik, ki je bil prej skupen vsem. Zato se je ta jezik, ki je seveda obstajal že prej, tedaj poimenoval hebrejščina. Argument za ohranitev hebrejščine kot prvotnega jezika je pri Avguštinu dejstvo, da je pomnožitev in pomešanje jezikov povzročila kazen, Božje ljudstvo pa bi moralo biti seveda iz te kazni izvzeto.

Pri Avguštinu lahko beremo tudi posebno razlago Babilona kot Božje kazni, kar je sicer v zahodni cerkvi⁴⁵⁵ splošno pojmovanje. Avguštín namreč pravi (*O Božjem mestu* 16, 4),

⁴⁵² Prevod prilagodil avtor monografije.

⁴⁵³ Taka razlaga nikakor ni bila edina možna; pri pomešanju jezikov pri Babilonu je bil za nekatere razlagalce Adamov jezik, kakršen koli je že bil, tedaj za vedno izgubljen (Law 2003: 104).

⁴⁵⁴ Na vzporedne miselne tokove pri Dalmatinu v uvodu v DB 1584 in Avguštínu opozarja Sakrausky (1989: 565, 585–586), vendar ne poda natančne primerjave.

⁴⁵⁵ V vzhodni cerkvi pa nasprotno najdemo (Law 2003: 104) tudi poglede (npr. Išo^odad), ki so razla-

da je bila s pomešanjem jezikov »kaznovana ošabnost tistih, ki ukazujejo, tako da človek, ki ni hotel razumeti Boga, da naj bi ubogal njegove ukaze, sam ne bi bil razumljen, ko bi ukazoval drugemu človeku.«⁴⁵⁶

Vendar ne gre iskati posrednih ali neposrednih vzorov za Bohoričeve in Dalmatino-ve opise le pri Avguštinu. Martin Luther tako na primer v svojih komentarjih in *Genesim* (Luther 1975: 402–403)⁴⁵⁷ nazorno našteva težke posledice, ki jih je imelo pomešanje jezikov. Primeri posledic, kot jih navaja Luther na navedenem mestu v komentarju 1 Mz 11, pa se v veliki meri ujemajo z Dalmatinovi primeri, ki so naslednji: »vse vrste nesreč, zablod, razprtij med narodi, sovraštvo, vojne in krvoprelitja, pa tudi uničenja in propad velikih kraljestev in celih narodov« (Rajhman 1997: 290).

Na čas po Babilonu so v podobnih uvodih gledali dokaj raznoliko.⁴⁵⁸ Johannes Clajus denimo v svoji slovnici *Grammatica Germanicae linguae* (Clajus 1578:)(2b) najprej opiše, kako so hebrejščino govorili ljudje že pred pomešanjem jezikov v Babilonu, nato pa se zateče v dokazovanje, da nemščina izvira prav iz tistega časa: beseda *Teutfch* (*Deudfch*) naj bi izvirala iz *de* + *Askenas* ali *Theaskenas*: Askenas pa je bil nečak Noetovega sina Jafeta in po Claju mitološki oče germanskih ljudstev.

Dalmatin se takim mističnim (in z Biblijo neutemeljenim) pojasnilom o izvoru Slovencev izogne, Bohorič pa jim z opisom, kako so *Slavi* v resnici *gens antiquissima* (silno staro ljudstvo), podleže le deloma. Obadva mnogo stvarneje opišeta dejansko, tudi zgodovinsko povsem korektno utemeljeno pot, ki so jo prehodili jeziki, v katerih lahko beremo Biblijo, od Babilona do njunega časa.

Kot pravi Bohorič (BH 1584: *4a–*5a), se je po pomešanju jezikov v Babilonu hebrejski jezik v pisavi in govoru oddaljil od svojega izvornika; nastala je sirška oziroma kaldejska govorica. Po hebrejskem sta prišla še grški in latinski jezik, vse štiri jezike (hebrejski, kaldejski, grški in latinski jezik) pa je Bog kljub pretresom ohranil, da bi bili »kot pravilo in ravnilo za vse druge jezike«.⁴⁵⁹ Grščina in latinščina sta v stik z Božjo besedo prihajali postopoma, vselej po Božji milosti: najprej je bilo hebrejsko Sveto pismo po posebni Božji dobroti na stroške Ptolemeja Filadelfa prevedeno v grščino (*Septuaginta*);⁴⁶⁰ temu so se pridružile še preostale knjige Nove zaveze, spisane v grščini; sledil je latinski prevod (npr. Hieronim).

Dalmatin pa se v kar največji meri opre na dogodek, ko je Bog »na binkoštni dan po Kristusu in Svetem Duhu prekletstvo in kazen za greh čudežno spremenil v posebno milost, ko je ljubljениm **apostolom razdelil jezike**, tako da le-ti niso samo v vseh mogočih jezikih razločno govorili, temveč so jih razločno razumeli tudi poslušalci vseh mogočih narodov«

---

gali, da je Bog zmešal jezike in razpršil narode, da bi ti zoreli v razumu in modrosti in da bi bila zemlja poseljena in obdelana.

⁴⁵⁶ Vse citate iz Avguština prevedel avtor monografije.

⁴⁵⁷ Delo nam je bilo žal dostopno le v francoskem jeziku.

⁴⁵⁸ Trubar v navedenem uvodu tega toposa nima.

⁴⁵⁹ Bohorič navaja štiri svete jezike, večinoma pa se omenjajo le trije (tres linguae sacrae). Splošna evropska tendenca, dodati osnovnim trem še kak stari jezik, je vidna tudi iz nekaterih drugih uvodov v evropske slovnice. Canini (1554: a 3a) tako v uvodu v svoje delo *Institutiones linguae Syriacae* piše: »Na svetu so namreč trije glavni jeziki: hebrejski, grški in latinski. Posamezni med njimi pa so četverni: hebrejščina namreč zajema še sirščino, arabščino in etiopščino, ki se bolj razlikujejo po oblikah črk kot po sami vsebini (*reipfa*). Grščina se deli na štiri nadvse ugledne jezike: atiščino, dorščino, jonščino, eolščino. Tudi latinščina si prisvaja tri druge jezike: italški, galski in hispanški jezik.« (Iz latinščine prevedel avtor monografije.)

⁴⁶⁰ O tem izčrpno poroča Avguštin (*O Božji državi*, 18, 42).

(Rajhman 1997: 291). Tu Dalmatin podobno kot Trubar⁴⁶¹ (a obširneje) povzema dogodek iz *Apostolskih del* (Apd 2, 1–11), ki opisuje, kako je Sveti Duh napolnil apostole, da so začeli govoriti v tujih jezikih, kakor jim je Duh dajal izgovarjati, in kako so se jim ljudje različnih narodov čudili, ker jih je vsakdo slišal govoriti v svojem jeziku.

Odlomek, na katerega se opira Dalmatin, je kronološko zadnji pomembnejši odlomek iz Biblije, ki govori o odnosu Biblije do jezika, v njem opisani dogodek pa Dalmatinu predstavlja temeljno gonilo za nadaljnje širjenje vere v novih jezikih. Prav omenjeni dogodek je namreč po Dalmatinovi razlagi pokazal, da se mora Cerkev širiti med vsemi narodi po vsem svetu in ne le v enem jeziku v judovski deželi. Zato so, kot nam opisuje Dalmatin (Rajhman 1997: 291), apostoli »ljudstvu pridigali v materinem jeziku, Novo zavezo pa razlagali v grščini /.../, ne pa v hebrejščini«. Hkrati pa so svojim potomcem naročili, »da na vseh concih in krajih z zapisano in govorjeno besedo širijo evangelij v krajevno običajnem in razumljivem jeziku, da bi, kakor govori sveti Pavel po preroku Izaiju, vsak jezik spoznal Boga« (Rajhman 1997: 291).⁴⁶² Nasledniki apostolov in cerkveni očetje so tako pisali svoje spise »Grkom v grškem in Latincem v latinskem jeziku« (Rajhman 1997: 291).

Pri Dalmatinu omenjena misel, ki jo v Bibliji navaja apostol Pavel po preroku Izaiji,⁴⁶³ in sicer, da bo »v^faki Iefig spoznal Boga« (lat. *omnis lingua confitebitur Deo*, Luther: *alle Zungen sollen Gott bekennen*),⁴⁶⁴ je bila v srednjem veku sicer nekoliko manj obravnavana, a za slovenske (in seveda tudi nemške) protestantske pisce nadvse pomembna. Po eni strani je zgoščeno označevala protestantsko doktrino o rabi jezika v cerkvi, po drugi strani pa je edini **biblijski citat, ki združuje tri velike mejnike v 16. stoletju** na Slovenskem: abecednik, slovnico in celotni prevod Biblije.

Poleg Dalmatina namreč to mesto navajata tudi Trubar na naslovni strani *Abece-darija* (TA 1550) in Bohorič v kar šestih jezikih na naslovni strani svoje slovnice (BH 1584). Bohorič navaja ta izrek tudi v uvodu v svojo slovnico, kjer ga označi kot »najve-

⁴⁶¹ Trubar pravi takole (Rupel 1966: 154–155): »Vendar je hotel s Sv. Duhom spet zbrati ude svojega ljubega krščanstva iz vseh jezikov v enotnost prave, resnične vere. Zato je svoje svete apostole na binkoštni dan napolnil s svetim duhom ter jim dal marsikatere darove, zlasti pa, da so hipoma razumeli in govorili vsakovrstne jezike, da bi pri raznih narodih na svetu, h katerim jih je gospod poslal, v Kristusovem imenu mogli razglašati in učiti pokoro in odpuščanje grehov«.

⁴⁶² Prevod je deloma spremenjen.

Avguštin govori o istem dogodku in ga razlaga takole (*O Božjem mestu*, 18, 49): »Nadvse veliko in nadvse pomembno znamenje je bil tedaj prihod Svetega Duha na tiste, ki so verovali. Povzročil je, da je vsak od njih govoril v jezikih vseh narodov. Tako je naznanil, da bo enotnost katoliške Cerkve zajela vse narode in da bo tako katoliška Cerkev govorila v vseh jezikih.«

Podobno pojasnjuje Avguštin tudi v delu *Tractatus in Iohannis evangelium* (6, 10; sermo 271; navajam po Law 2003: 105), da gre pri tem dogodku za nasprotje babilonskega stolpa. Ponižnost bo namreč vodila k novemu zedinjenju jezikov in narodov v Cerkvi s Kristusom na čelu. Luther (1975: 403) prav tako navaja v razlagi 1 Mz 11 ta dogodek kot nasprotje pomešanja jezikov v Babilonu.

Zanimiv je tudi oris razlike med Dalmatinovim in Luthrovim pojmovanjem navedenega odlomka, kot ga podaja Sakrausky (1989: 567): »Ta Dalmatinov miselni tok nas lahko pripelje do sklepa, da za razliko od Martina Luthra razume dogodek z jeziki v Apd 2,1–13 kot neposredni začetek in trajanje pridiganja evangelija v ljudskih jezikih v smislu, da je s tem za vedno padla za ljudske jezike jezikovna prepreka hebrejščine in grščine, ki ju Luther opisuje kot »sveta jezika«, in da so s tem ljudski jeziki zadobili enakopravnost s svetimi jeziki.«

⁴⁶³ »Meni se bo upogibalo vsako koleno, prisegal vsak jezik« (Iz 45,23).

⁴⁶⁴ Misel je vzeta iz Pavlovega pisma Rimljanom (Rim 14,11): »Kakor živim, pravi Gospod, se bo pred mano upognilo vsako koleno in vsak jezik bo slavil Boga.«

ljavnejšega« (*luculentissima fententia*) glede prave rabe jezikov (BH 1584: *2b): »S temi besedami nam sveti Pavel prikazuje znamenit nauk in presladko tolažbo, pa tudi pravo rabo jezikov. Kajti prvič ugotavlja, da bo zmeraj obstajalo neko občestvo pobožnih, ki bodo s pomočjo jezikov Boga prav spoznavali in čistili, drugič pa očitno opozarja, da ta svet ne bo prešel, preden Božja volja ne bo znana med vsemi ljudstvi in vsemi narodi.« Rešitev pobožnih bo po Bohoriču namreč najbližje tedaj, »ko se bo razglašala slava Božja v vseh jezikih«.

S tem pridemo do zadnjega vprašanja, pred katero so bili postavljeni Trubar, Dalmatin in Bohorič: **Kako utemeljiti in obrazložiti prevod Biblije v slovenski jezik**?⁴⁶⁵ Kako narediti korak od treh svetih jezikov (*tres linguae sacrae*) do jezikov, ki doslej niso veljali za svete?

Trubar je v glagolskih *Artikulih* (1562; Rupel 1966: 155) na prvo mesto postavil Nemce, ki jim je

»Gospod pred vsemi narodi na svetu prižgal luč svetega evangelija zlasti s tem, da so iz starega in novega zakona, ki sta tudi za preprostega človeka prav natanko in dobro pomemčena, mogli spoznati njegovo božjo voljo ter preprosto, varno, stalno in nezugrešljivo pot.«

Nemcem so sledila sosednja kraljestva in »luč /.../ je poslala svoj svet /.../ naposled tudi k nam Hrvatom in Slovencem.«

Bohoričeva in Dalmatinova izpeljava se na tem mestu razlikujeta. Medtem ko Bohorič gleda na prevod Biblije kot na posledico »marljivega in spretnega prevajanja« iz »čistih virov« (*puri fontes*), ki so ga opravili Primož Trubar in drugi, pa je Dalmatinu podobno kot Trubarju sam akt prevajanja Božje dejanje, v katerem se Božja beseda znova razodeva po prevajalcu.

Tako povzame Bohorič lok od latinskega do slovenskega prevoda Biblije dokaj jedrnato (BH 1584: *5a):

»In tako obstaja ne le Sveto pismo hebrejsko, kaldejsko, grško in latinsko /.../, ampak je danes, v našem stoletju, naprodaj tudi Sveto pismo v nemškem, španskem, francoskem, laškem, ogrskem, češkem, poljskem, rutenskem in moskovitskem jeziku. Edino našim kranjskim ljudem ali Slovencem do naših dni še ni bilo dano, da bi imeli to veliko dobroto celotno v svojem narečju.«

Delo je namreč začel Primož Trubar, ker pa ni uspel prevesti cele Biblije, so jo dokončali drugi. Tako se je razodela »v tej poslednji urici sveta tudi našim ljudem prevelika in nedopovedljiva milost Božja« (BH 1584: *5a–*5b).

Tak Bohoričev stvarni opis in pohvala dotedanjih prizadevanj za prevod Biblije, ki je dejansko pomenila »teoretično potrditev kultiviranosti trubarjanskega knjižnojezikovnega izročila po aktualnih standardih evropskega Zahoda«, je, kot poudarja Grdina (1999: 192), še posebej pomembna, ker

»Bohoriču ničesar ni bilo treba sprejeti po inerciji tradicije ali celo (šolske) priučnosti, temveč je pri presoji zadev (okoli) slovenskega knjižnega jezika mogel izhajati iz lastnih predstav in svoje nemajhne humanistične vednosti /.../ o drugih knjižnih jezikih, zlasti o latinščini. In vendar je povsem sprejel od Trubarja izhajajoče izročilo, kakor se je v prvi vrsti kazalo skozi Dalmatinov prevod Biblije.«

⁴⁶⁵O prevajanju biblijskih besedil sicer več v poglavju 7.

Dalmatin⁴⁶⁶ ima za razliko od Bohoriča drugačen poudarek. V ospredje podobno kot Trubar postavi Luthrov prevod Biblije in poudari, da je Bog z njim razodel svojo besedo barbarским narodom *po* »razsvetljenem Božjem možu, pokojnem doktorju Martinu Luthru«. To pa je storil tako, »da se ni razmahnil samo nemški jezik obenem s čisto Božjo besedo, ampak tudi Božja beseda z jezikom in zlasti z dobro ponemčeno Biblijo« (Rajhman 1997: 292).

Tu Dalmatin sledi predpostavki, ki je bila sicer v veliki meri prisotna v tedanji nemški literaturi in se je naslanjala na spise nemških mistikov, deloma pa tudi na kabalistično izročilo (Padley 1985: 85–89; Padley 1988: 250–251; podobno tudi Eco 2003: 97, 320). Gre za prepričanje, da sveti jeziki, še posebej hebrejščina, vsebujejo Božje skrivnosti. Prevodi Biblije v ljudske jezike tako lahko dosežejo enako raven, kot jo imajo besedila Biblije v treh svetih jezikih (*tres linguae sacrae*), samo če so tudi sami navdahnjeni z Božjo milostjo in svetostjo, če torej tudi sami postanejo »sveti«. To je prevajalce Biblije postavljalo v poseben položaj, saj pri dejanju prevajanja niso bili v ospredju, ampak je po njih znova govoril Bog.

Dalmatin ta model prenese tudi na dotedanje slovensko prevajanje Biblije, ki ga je simboliziral Primož Trubar. Pravi namreč, da je Bog v zadnjem času razodel »svojo čisto besedo« po učenih možeh tudi v francoskem, laškem, ogrskem, poljskem, češkem, ruskem, danskem in v več drugih jezikih, Božja milost pa se je razodela tudi Slovencem, ki se nas je Bog

»spomnil v našem navadnem materinem jeziku s posebno nepričakovano milostjo pred drugimi narodi, naklonivši nam prav isti dar in razodetje (*wolthat und offenbarung*) svoje besede kakor spočetka Hebrejcem, nato Grkom in Latincem in naposled tudi Nemcem in drugim narodom« (Rajhman 1997: 292).

Pri tem dejanju, pri katerem se je slovenski jezik pokazal enakovrednega drugim jezikom, pa je bil Primož Trubar »izvoljeno orodje« v rokah Boga.

Ta označba nas navaja, da na tem mestu navedemo razmišljanje nemškega slovníčarja Johanna Claja, ki v uvodu v svojo slovnico za Biblijo in druga Luthrova dela pravi, da

»niso v tolikšni meri delo človeka kakor Svetega Duha, ki govori skozi človeka. Sem tudi v celoti mnenja, da je Sveti Duh, ki je govoril prek Mojzesa in drugih prerokov čisto hebrejščino in prek apostolov grščino, govoril prek svojega izvoljenega orodja (*organon*) Luthra tudi dobro nemščino« (Clajus 1578:)(4a).⁴⁶⁷

Kakor je za Claja Luther izvoljeno orodje (*electum organon*) Svetega Duha, tako je za Dalmatina Primož Trubar, začetnik prevajanja Biblije v slovenščino, izvoljeno orodje (*auserweltes Werckzeug*) v rokah Boga.

***

Adam Bohorič in Jurij Dalmatin sta se pri svojem pisanju lahko opirala na mnoge vire, predvsem na Biblijo, Trubarja, Avguštinove spise, izročilo srednjeveških komentarjev Biblije, komentarje Martina Luthra in drugih protestantov, pa tudi na številne uvode v prevode biblijskih besedil in v slovnice treh »svetih« ter mnogih »ljudskih« jezikov. Jezikovna zgodovina od »prvega«, »adamskega« jezika do ljudskih jezikov tedanje dobe, torej tudi do slovenščine, kakor sta nam jo zapisala v istem letu, je bila v tistih časih nadvse

⁴⁶⁶O Dalmatinovem pogledu na »vlogo prevajalcev in verskih pisateljev v službi izročanja« piše Peklaj (1984: 50–51), vendar zgolj opisno in brez umestitve v širši kontekst.

⁴⁶⁷Prevedel avtor monografije.

aktualna tema. Podobnosti, ki smo jih nanizali, tako ne pričajo o medsebojni odvisnosti obeh besedil ali odvisnosti obeh besedil od Trubarja, ampak bolj o tem, kako temeljito sta opravila svoje delo: vsem znane odlomke ter njihove komentarje sta izbrala in sestavila v novo celoto.

5.2 JEZIKOSLOVNA TERMINOLOGIJA PRI SLOVENSKIH PROTESTANTSKIH PISCIH 16. STOLETJA

Čeprav je bil obseg jezikoslovnih besedil v slovenščini pri slovenskih protestantskih piscih dokaj skromen, saj so o problemih, ki so zanimali predvsem izobražence, raje pisali v latinščini ali nemščini, se je v 16. stoletju vendarle oblikovala tudi neka osnovna slovnična terminologija.⁴⁶⁸

Največja skupina terminov se je izoblikovala na področju pravopisa in glasoslovja, po nekaj terminov pa zasledimo tudi na domala vseh ostalih področjih.

Za oznako pravopisa pa tudi pisave v ožjem pomenu so rabili latinsko tujko **ortografija**, ki jo najdemo le v štirih delih pri Trubarju (TE 1555, *Orthographia*; TPo 1595, *Orthographia*), Krelju (KPo 1567, *Orthographia*) in Juričiču (JPo 1578, *Ortografia*):

»Ta druga dua Della pak /.../ ľam ľeft (kako mi ie porozheno, da imam ľtu **Ortografiu**, kakor ie Crelius sazhel pifati) ľtolmazhil inu sueľto prepiffal« (JPo 1578:)(4a).

V pomenu 'pisava' se je rabila tudi pri vseh piscih zelo pogosta beseda **pismo**, ki pa je doživela vrsto pomenskih premikov (prim. Novak 2004: 63, 129). V pomenu 'pisava' jo rabita zlasti Trubar (npr. TA 1566, TAr 1562) in Krelj (KPo 1567). Pri Megiserju ima beseda že precej širši pomen (MD 1592: pifmu [Schrift, scriptum]).

»De preuezh, nepotrebni Puhstobou, koker ty Peami, Belyaki inu Dalmatini vtu nashe **Pifmu** ne perprauimo« (TA 1566: A 1b).

»LETO Orthographio Slovenľkiga **Pifma**, fmo mi ľveľtio inu sdobrim ľvitom saľtopnih Bratov tako poľtavili« (KPo 1567: A 2b).

»PROSIM tada vľaketeriga dobriga kārľchenika /.../ da ľi ľuľti leto **Pifmo** /.../ ľai nekuliko dopaľti« (KPo 1567: B 3b).

Abecedo je kot **abece** prvi poimenoval Trubar (TA 1566: A 1b), ki jo je rabil tudi v nekaj drugih delih (TL 1561, TT 1577). Dalmatin jo zapisuje kar kot **a.b.c.**, Trubar pa pozna tudi obliko **abec** (TPs 1566). Tako dolga kot kratka oblika zapisa je posneta po nemščini (Grimm I, 1854: 18). Grške variante *alfabet* ali slovanske *azbuka* ne rabijo.

»Tu malu Latinsku **Abece**« (TA 1566: A 1b).

⁴⁶⁸ Gradivo naše raziskave so predstavljala vsa ohranjena slovenska dela slovenskih protestantskih piscev. Do rezultatov smo prišli po eni strani z branjem in obdelavo celotnega gradiva, po drugi strani pa z vzporednim preverjanjem tako identificiranega besedja v kartoteki Sekcije za zgodovino slovenskega jezika. Pregledov jezikoslovne terminologije v 16. stoletju se do sedaj raziskovalci še niso lotevali celoviteje. Kratko oriše stanje na področju celotne strokovne terminologije v tedanjem času Leder (1976). Rotar (1958) se v svojem pregledu s 16. stoletjem ne ukvarja. Na več mestih omenja določene izraze Novak (2004).

»/.../ Inu ie po Iudousskim **Abezu** poredu floschen« (TPs 1566: 214b).

»/.../ je tudi sadaj /.../ en renfighter, po redi **a.b.c.** poftaulen« (DB 1584: I, c 8b).

Osnovno in pri skoraj vseh protestantskih piscih dokaj pogosto poimenovanje za 'črko' je bilo **puhštāb** (tudi: *puhstāb*, *puhštob*, *puštāb*, *puštob*),⁴⁶⁹ ki ga v več variantah prvič srečamo v TC 1555, nato pa mu lahko sledimo še v kar 31 drugih delih: tako Trubarjevih kakor tudi Kreljevih, Juričičevih in Dalmatinovih. Beseda puhštāb je uvrščena tudi v oba Megiserjeva slovarja (MD 1592 in MTh 1603). Izvor besede je nemški (*Buchstāb/Buchstabe*; Grimm II, 1860: 479–481).

»Inu nom fe tudi sdy, de ta nasha slouenska beffeda fteimi latinskimi **puhftabi** fe lepshe inu leshei pishe tar bere« (TC 1555: A 2b).

»/.../ de bi preueliku **puhstābou** oli Confonantou kani sillabi ne iemali« (TE 1555: B 3a).

»Sakai nafhi flovenfki puftabi imena imaio, po Iudovfkiga inu Gèrffkiga iesika fhēgi« (KB 1566: A 2b).

»Je flejndi Capitel /.../ na ftrani fkusi te **puhftābe** A. B. C. D. snaminovan inu resdilen, sa volo teh Concordantij« (DB 1584: I, c 8b).

Poimenovanje **slovo** v pomenu 'črka' najdemo samo pri Krelju (KB 1566: A 2b):

»Nekai, da bi vřaki **puhftāb alli flovo** vbefedah tuliko kako ena cela befeda alli fyllaba mozhi imel«.

Poimenovanje **črka** nima današnjega pomena, ampak se rabi v pomenu 'črtica, potezaj, nadčrkovno znamenje' (prim. Novak 2004: 155–156) v smislu latinskega izraza *apex* (ali nemškega *Titel*, kakor lahko sklepamo iz prevodnih rešitev pri Trubarju in Dalmatinu), in sicer v naslednjih delih: TE 1555, TT 1557, KB 1566, KPō 1567, JPō 1578, TT 1581–82, DB 1584. Medtem ko je raba besede *črka* v pomenu 'črtica' pri Krelju povsem očitna, je meja s pomenom 'črka' v nejezikoslovnih odlomkih (predvsem pri Trubarju) na podlagi primerov nekoliko težje določljiva.

»Ne motife pak, ako bode lih mnogi na to nafhe Pifmo mèrdal inu fe obresal: Edan fentencie, drugi befede, tretij puhftābe, zhetèrti **tipfelne alli zhārke**, peti ne vém fam kai fi, graial« (KPō 1567: B 2b).

Kot sinonim izraza *črka* 'črtica' rabi Krelj enkrat (na pravkar navedenem mestu: KPō 1567: B2b) tudi izraz **tipfel** (po nemškem *Tüpfel* 'punctum, apex'; Grimm XI, 1952: 1818), ki ga drugje ne najdemo.

Glasove ločujejo slovenski protestantski pisci⁴⁷⁰ na **konzonante** ('soglasnike'; samo v TE 1555: B 3a) in **štimovec**⁴⁷¹ ('samoglasnike'; pojavitve v TA 1550, TA 1555, TE 1555, TA 1566, DC 1585), z izrazom **dva štimovec vkupe** pa označujejo dvoglasnike.⁴⁷² Izraz *konzonant* je latinska tujka. Izraz *štimovec* je narejen po nemškem izrazu *Stimme*, ki je lahko pomenil tudi 'samoglasnik' (Grimm X, 1960: 3073–74).

»/.../ de bi preueliku puhstābou oli **Confonantou** kani sillabi ne iemali« (TE 1555: B 3a).

»Vy veifste de te **ftymouce** vřah Jefig oli delhella dregaci ifgouori« (TA 1550: A 3a).

»**Dua ftimoza ukupe**. Au eu ou iu ui. Ae ai ei ie oe« (TA 1555: A 2a).

⁴⁶⁹ Besedo navaja v svojem kratkem pregledu tudi Leder (1976: 49).

⁴⁷⁰ Krelj omenja še pojem *diferencije* ali *razlotka med črkami*, s čimer opisuje razliko v izgovoru posameznih črk in črkovnih sklopov (KPō 1567: B 3a: »To differencio alli raslotak mey s inu f, meu sh inu fh, bodefh fam dobrō samerkal, Inu nafh iesik ozhe ga imeti.«).

⁴⁷¹ Za načine opisa določenih soglasnikov (npr. »debeli k«) gl. 5.1.1.

⁴⁷² Navedeno po SJSP: 111, France Novak: *štimovec*. Besedo navaja tudi Leder (1976: 49).

Posamezni glasovi se povezujejo v **silabe** 'zloge'.⁴⁷³ Izraz *silaba* najdemo samo v treh delih (TE 1555, TR 1558 in KB 1566). Megiser pa ima v tem pomenu izraz **silb** (MD 1592: *Silb, fyllaba*). Izraz *silaba* je vzet iz latinščine (*syllaba*), silb pa iz nemščine (*Silb*).

»/.../ de bi preueliku puhstabusou oli Confonantou kani **silabi** ne iemali« (TE 1555: B 3a).

»Nekai, da bi vřaki puhřtab alli flovo vbefedah tuliko kako ena cela befeda alli **fijllaba** mozhi imel« (KB 1566: A 2b).

Beseda kot slovnadni pojem⁴⁷⁴ je imela lahko **zastop**, **razum** ali **glas**: vse v pomenu 'pomen'. Izraz **zastop** v pomenu 'pomen' (narejeno po nemškem *Verstand*, ki ima tudi ta pomen; Grimm XII, 1956: 1542–47) najdemo večinoma samo pri Trubarju, drugod ima z redkimi izjemami (pri Dalmatinu na primer najdemo *zastop* v pomenu 'pomen' v DB 1584, I, 181b) drugačen pomen, npr. 'razumevanje' ipd.⁴⁷⁵

»V letim **faftopu** to beffedo, Pořtauo, S. Paul ner vezh vletim lyftu inu drugdi /.../ iemle inu imenuie« (TT 1560: d a1).

»Sakai *pridi* oli *pridi knom*, obei beřfedi imata en **faftop**« (TC 1575: 106).

»Ali letu fe nar bujle řtem rajma, kar řtojy 1. Pat. 12. a. kakor ti letu, inu letih beřfed obilneřhi *sařtop* tamkaj řam moreřh viditi« (DB 1584: I, 181b).

Izraz **razum** v pomenu 'pomen' je še redkejši od izraza *zastop*. Najdemo ga pri Krelju (KPo 1567: XVb) in Juričiču (JPo 1578: I, 6a; II, 46) skupaj z izrazom **glas**, ki v teh dveh primerih prav tako pomeni 'pomen'. Rabljen je pod vplivom latinskega izraza *intellectus* ali nemškega *Verstand*.

»Kakou **glaf alli rasum** ta Iudovřka befeda ima, Hofanna?« (KPo 1567: XVb = JPo 1578: I, 6a).

Izraz **glas** sicer lahko pomeni tudi 'naglas' (samo v MTh 1603: *accentus, der Sylben Thon/in einem jeden Wort*) ali 'zvočna podoba besede' (pri Dalmatinu).

»Korba: Lete dve beřfede, Korba inu Konez, imajo v'Ebrejřkim jesiki řkoraj en **glas**, Ka ie inu Kez, kakor de bi rekal, Korba, ja, konez je prishal« (DB 1584: II, 113a).

»Elimas: leta beřseda ima v'Iudovřkim jesiki řkoraj takou **glas**, kakor de bi fe on bil ime-noval, Eli Meřsia, tu ie, Boshji Krajl, ali Boshji řalbanii« (DB 1584: III, 68b).

Prav tako je imela beseda (samo pri Dalmatinu v DB 1584) svoje **izrečenje** 'izgovor'. Enakozvočnice (pri Trubarju označene z latinsko besedo *aequivoca*) je Dalmatin namreč označil kot »beřfed/e/, kir řo ři podobne, na isreřzhenju« (DB 1584: II, 116a).

Zanimivo je razmerje med besedama **beseda** in **rič** (= reč) pri Megiserju. Izraz **beseda** lahko pri Megiserju (v MD 1592 in MTh 1603) pomeni 'govor' (*sermo, Red*), 'jezik' (*lingua, Sprach*), 'izrek' (*dictum, Spruch*), 'beseda' (*verbum, dictio, Wort*) ali 'ime' (*vocabulum, Nam*). Izraz **rič** pa lahko pomeni 'govor' (*oratio, sermo, Red*) ali 'beseda' (*verbum, dictio, Wort*). V MD 1592 ima Megiser izraz *rič* kot sopomenko izraza *beseda* označeno kot *Cr*.

Pojem stavka je bil tedaj še razmeroma daleč od današnjega pojmovanja. Termin **sentencija** moramo tako razumeti predvsem v pomenu 'zaključena misel', kar se v določenih primerih lahko prekriva z današnjim pojmovanjem stavka (ali povedi), lahko pa tudi ne: tedaj je taka oznaka namreč spadala v domeno retorike.⁴⁷⁶ V očitno najbolj jezikoslovnem

⁴⁷³ Od tod tudi izraz *silabiciranje* pri Krelju (KB 1566: A 2b).

⁴⁷⁴ Izraz *beseda*, ki ga sicer srečamo v vseh delih slovenskih protestantskih piscev, je izrazito večpomenski. O tem več Novak (2004: 127–129, pa tudi: 62, 111, 164, 223).

⁴⁷⁵ To je nakazal že Pleteršnik (Novak 2004: 24).

⁴⁷⁶ Pomen pojma *sententia* znotraj retorike opisuje Lausberg (1967: § 163, 363–447, 398). Gl. tudi

smislu rabi besedo *sentencija* Krelj (KB 1566 in KPo 1567), najdemo pa jo tudi pri Juričiču (JPo 1578) in Trubarju (TPo 1595).

»Na prizho te fvoie inu prave Katholifke Cerkve vere, ftavio oni lete **sentencie** alli befede fvetiga Pifma« (KB 1566: E 5a).

»Edan **lentencie**, drugi befede, tretij puhftabe, zheterti tipfelne alli zhârke, peti ne vém fam kai fi, /bode/ graial« (KPo 1567: B 2b).

»V **lentencij** pelia vekshe kmanshemu« (JPo 1578: II, 159).

»Tu je ena kratka **lententia inu majhinu belfedi**, de, Kateri v'Nebu hozhe, ta more eno bulfho brumo imejti, kakor ty Fariseerji« (TPo 1595: II, 160).

Termin **jezik** v pomenu 'glasovni sistem za govorno in pisno izražanje'⁴⁷⁷ je gotovo eden najbolj rabljenih jezikoslovnih terminov, ki so ga poznali vsi slovenski protestantski pisci.⁴⁷⁸ Trubar (npr. TC 1575: 184–185; TC 1575: 174, TL 1561: A 4b) ločuje **gmajn, zastopni jezik** (jezik, ki ga ljudje v cerkvi razumejo) ter **nezastopni jezik** (jezik, ki ga ljudje pri cerkvenih obredih ne razumejo), ki se ga kot **neznanega jezika** (tujega jezika) lahko tudi naučimo (TC 1575: 254). Megiser pozna tudi **materin jezik** (MD 1592: *Mutterfprach, lingua vernacula*). Jezik, ki se ga moramo naučiti in ni *lingua vernacula*, ampak je (če uporabimo Dantejeve besede) *locutio secundaria*, pa je **bukovski jezik** (izraz rabijo Trubar, Dalmatin in Megiser) ali **bukovščina** (samo TAr 1562: 22a), jezik knjig, torej latinščina. Jezik je lahko tudi **pravi** (JPo 1578: naslovn.) ali **čistejši** (KPo 1567: B 3a).⁴⁷⁹ S tega vidika moramo jezik vseskozi **mojstriti** (DPr 1580: *2b = Trubarjev uvod).

»/K/oker tu S. Paul 1. Cor. 14. faftopnu inu oftru fapoueda, de vfe rizhi Vcerqui, Pridige, molitue inu peitie, fe ima vtim **Gmain faftopnim Iefiku** vľake deshele dopernefti, de ty ludie, bodite Aydi oli Iudi, kadar vnih Cerkou prido, faftopie, kai ty verni Vcerqui delaio, vuzhe, gouore inu molio, Sice kadar bi **vnefaftopnim Iefiku** nih slushbe dopernashali, taku bi is nih shpot delali inu fa norce dereshali« (TC 1575: 184–185).

»/.../ inu fo fe od nih /.../ te **nefnane Iefike** faftopiti vuzhili« (TC 1575: 254).

»POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKE predige /.../. Sdaj peruizh, verno inu sueifto Stolzmažena: Inu **vpravi Slouenski Iesik** prepifana« (JPo 1578: naslovn.).

Vsakemu jeziku je lastna tudi **idioma** ali **natura** (KPo 1567: B 3a) oziroma **šega** (pogosteje, npr. JPo 1578:)(8b; DB 1584: I, 20a), kar ima vse pomen '(jezikovna) posebnost, značilnost; narava (jezika)' oziroma *proprietas linguae*.

»Inu ta Orthographia dërshi, katero nalhiga iesika **idioma inu natura** potrebuie« (KPo 1567: B 3a).

poglavje 8.2 (*priča*). Izraz *sentencija* je poleg tega doživel več pomenskih premikov: 'sodba', 'pravda', 'izrek sodbe' itd.

⁴⁷⁷ Prim. *jezik* (SJSPP: 70–71, F. N.)

⁴⁷⁸ Megiser (MD 1592) ima v tem pomenu tudi izraz *beseda* (= Sprach, lingua, jesik)!

⁴⁷⁹ Pojem *čistejših* in manj čistih slovenskih govorov/narečij je v slovenski jezikovni prostor prinesel šele Krelj.

Medtem ko Trubar govorov in narečij ne vrednoti in razvršča po pomembnosti, stori Krelj prav to. Na mestu, kjer sicer spet retorizira, ker želi poudariti pravilnost izbire svoje variante govora, razvrsti slovenske govore v dve skupini: »v Kranju« in na Koroškem govorijo na pol po nemško, torej grše, medtem ko skoraj povsod drugje *okoli nas* govorijo *čistejšo* slovenščino (KPo 1567: B 2b–B 3a): »Inu [fmo] fpomiflili tudi na vezh nalhiga imena inu iesika Lüdy, kizr fo okuli naf, Dolence, Iftriane, Vipavce &c. Kateri fkorai povfod **zhiftéfh**i flovenfki govore, kakòr mi po Kranju inu Korofhki desheli, do polu nemfhki.«

»Sakai vfelei edan Iesik ima to **shego ali naturo**, katere ta drugi nema« (JPo 1578:) (8b).

»Ti fe nemaŕh motiti, de Moses letukaj drobno Shivino, sdaj Kose, sdaj Iagneta, sdaj Kosle, imenuje, kakor je Iudouŕkiga Iesika **fhega**« (DB 1584: I, 20a).

Slovnico imenujejo slovenski protestantski pisци z latinsko tujko **gramatika** (beseda se pojavi samo štirikrat: TO 1564: 72a; DB 1584: II, 116a; BH 1584: S30, 31), posebnega poimenovanja za slovar ali besedišče nimajo: imenujejo ga kar **register** 'seznam',⁴⁸⁰ sicer pa rabijo latinske besede: *nomenclatura*, *vocabula*, v BH 1584 *exempla*, šele Megiser ima *dictionarium* in *thesaurus*.

Jezikoslovnih terminov v delih slovenskih protestantskih piscev na prvi pogled ni zelo veliko, vendar glede na naravo teh del tovrstnih izrazov v resnici sploh ni malo. Težko je reči, koliko teh izrazov se je tudi dejansko rabilo v govorjeni slovenščini, lahko pa domnevamo, da so se večinoma uporabljali, saj bi bili tovrstni izrazi v nasprotnem primeru pospremljeni s pojasnili (»tu ie ...«) ali podani v obliki dvojne formule, v kateri bi se izmenjevali nemška/latinska tujka ter slovenska ustreznica.⁴⁸¹

---

⁴⁸⁰Natančen opis *registrov* v DB 1578 in DB 1584 prinaša Gjurin (1987: 51–245), vendar se s poimenovanjem ne ukvarja. Različna možna poimenovanja le našteje (Gjurin 1987: 334).

⁴⁸¹Prim. poglavje 8.3.2.1.

---

6 POGLED OD ZUNAJ – NIKODEM FRISCHLIN

Nemški pesnik, dramatik, šolnik in humanist Nikodem Frischlin je v času svojega kratkega bivanja v Ljubljani (1582–1584) bistveno zaznamoval slovenski kulturni (predvsem seveda šolski) prostor in prav tako je bivanje v Ljubljani zaznamovalo mnoga njegova poznejša dela. Dober opis Frischlinovega bivanja v Sloveniji s poudarkom na njegovem pedagoškem delu je podal že Schmidt (1952: 69–113).⁴⁸² Vseeno pa bi veljalo opozoriti na nekaj novih dejstev.

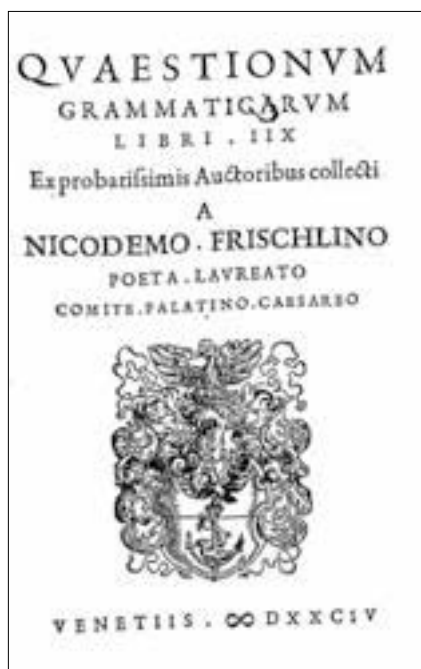

Nikodem Frischlin

---

⁴⁸²Sicer dobimo osnovne podatke o Frischlinu s slovenskega vidika v Strauß (1856: 247–300), Kidrič (1926: 190–192), Cancik (1986), Röckelein (1990), odlični zbornik o celotnem Frischlinovem opusu predstavlja Holtz (1999), gl. tudi bibliografijo Seck (2004).

6.1 QVAESTIONES GRAMMATICAE IN STRIGILIS GRAMMATICA, FRISCHLINOVI SLOVNIČNI DELI, NAPISANI V LJUBLJANI

Nikodem Frischlin, *Quaestiones grammaticae* (1584)

Že v poglavju 3.3.4 smo opozorili na Frischlinovo slovnico *Quaestiones grammaticae* (s polnim naslovom *Quaestionum grammaticarum libri IIX ex probatissimis auctoribus collecti a Nicodemo Frischlino poeta laureato comite palatino caesareo*), ki je bila prvič natisnjena v Benetkah 1584. Slovnica je za nas pomembna, ker je bila napisana v času Frischlinovega bivanja v Ljubljani⁴⁸³ na podlagi slovnice, dostopnih na tem območju,⁴⁸⁴ in ker je močan vezni člen med Scaligerjem in izročilom Port Royala.

V svojem uvodu se namreč Nikodem Frischlin (1584: a 3a) izrecno sklicuje na Scaligerja, ko pravi, da mnogi slovničarji sploh ne poznajo vzrokov (*causae*) in izvirov (*fontes*) svoje discipline. Cilj slovničarja mora biti, da se poglobi v najbolj skrite koticke Aristotelove filozofije. Le tako bo lahko slovničar poučeval druge. Vedeti namreč pomeni spoznati stvar iz njenih vzrokov.⁴⁸⁵ Frischlin v svojem delu tudi sicer vseskozi sledi Scaligerju in ga navaja na številnih mestih v svoji slovnici.

Delo je pedagoško zasnovano tako, da omogoča postopno napredovanje v slovnici, namenjeno pa je prvim štirim razredom prav takšne šole, kot je bila stanovska. Da je bila slovnica dejansko namenjena pouku na ljubljanski stanovski šoli (četudi je verjetno tam nikdar niso rabili), nam priča tudi podatek, da jo Frischlin v pismu 20. avgusta 1583, namenjenem stanovskemu odbornikom, navaja kot enega od učbenikov, ki jih je napisal za stanovsko šolo (Schmidt 1952: 86). Poleg tega je njeno posvetilo, ki omenja tudi slovenski jezik, napisano v Ljubljani (*Lubeanae Carnorum, in Illyria*) 1. novembra 1583 in nagovarja deželne stanovce Štajerske, Koroške in Kranjske. Opomba bralcu pa je napisana 1. marca 1583. Ti datumi

⁴⁸³Tako meni za *Quaestiones grammaticae* in *Strigilis grammatica* tudi Evans (1999: 302).

⁴⁸⁴Gl. spodaj.

⁴⁸⁵»Scire enim, est rem ex suis cauffis cognoscere.«

pričajo, da je bila slovnica zelo verjetno v celoti napisana v Ljubljani, saj je Frischlin vsa svoja dela pisal dokaj hitro.⁴⁸⁶

Temeljni cilj Frischlinove slovnice je bil po eni strani popraviti napačne razlage iz nekaterih tedanjih učbenikov (v ospredju je bil seveda napad na Crusijevo latinsko slovnico), po drugi strani pa poenostaviti nekatera prezapletena pravila ter jih smiselno razporediti glede na stopnjo zahtevnosti. Slovnica ima klasično osnovno zgradbo: posvetilo veljakom treh dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, v katerem omenja tudi slovenski jezik (A 2a–A 6a),⁴⁸⁷ opomba bralcu (A 7a–A 7b), navedka iz Kvintilijana (1,4 ter 1,7 na A 8a), kazalo (A 8b). *De orthographia, eiusque figuris* (1–40). *De prosodia, eiusque figuris* (41–70). *De etymologia: nominum et pronominum* (71–174), *verborum et participiorum* (175–256), *praepositionum, adverbiorum, interiectionum et coniunctionum et de figuris etymologiae* (257–312). *De syntaxi: nominum et pronominum* (313–338), *verborum et participiorum* (339–390), *praepositionum, adverbiorum, interiectionum et coniunctionum et de syntaxi figurata* (391–420). *Examen prosodiae* (421–425), *examen etymologiae* (425–431), *examen syntaxeos* (431–432).

Kakor večina tedanjih šolskih slovnic je zasnovana na načelu vprašanje : odgovor. Velika razlika v primerjavi z drugimi tovrstnimi slovnicami pa se nam odkrije že na prvi pogled. Vsako vprašanje je namreč označeno s številko, ki ustreza znanju ustreznega razreda v šoli, kakršna je bila ljubljanska stanovska šola (četrti razred vprašanj ustreza *adolescentibus supremi ordinis*, pri čemer so bili verjetno mišljeni tako učenci četrtega kot petega razreda, ki ga je Frischlin tedaj na stanovski šoli z vso vnemo uveljavljal).

Pri razvrščanju daje prednost rabi in dodaja teoretična vprašanja šele potem, ko učenci že usvojijo osnove. Vzemimo si kot primer opis druge sklanjatve imen in razvrstitev posameznih vprašanj, ki se nanašajo na to snov, med štiri razrede (Frischlin 1584: 135–139): 1. razred se nauči sklanjati paradigme *magister, dominus* ter *scamnum*. 2. razred zna povedati,

Nikodem Frischlin, *Strigilis grammatica* (1587)

⁴⁸⁶ V Ljubljani je poleg *Quaestiones grammaticae* napisal tudi *Strigilis grammatica* (Frischlin 1587: a 3b): »Ko sem naposled napisal *Quaestiones grammaticae* in ko sem dobil pregled nad napakami, ki so se tedaj pojavljale v knjižicah – tako tistih, ki so bile obče znane, kakor tudi v tistih, ki smo jih rabili v naši šoli, sem odpotoval v Benetke in izročil obe deli [*Quaestiones* in *Strigilis*] Aldu Manutiju /.../: obe sta izšli: vendar je kot prvo izšlo delo *Strigilis grammatica*.« – »Confectis tandem quaestionibus Grammaticis, et animadversionibus errorum, qui tum in pervulgatis istis, tum magna ex parte, etiam in nostrae scholae libellis occurrerant: profectus sum Venetias, et utrumque librum exhibui Aldo Manutio /.../: prodierunt ambo in lucem: sed prior tamen exijt Strigilis Grammatica.«

⁴⁸⁷ Gl. opombo 525.

kako prepoznamo imena druge sklanjatve ter katere so njene končnice v imenovalniku. Nauči se sklanjati tudi pridevnik s tremi končnicami (tipa *doctus*), in sicer hkrati za vse tri spole v obeh sklanjatvah (prvi in drugi). 3. razred se nauči posebnih značilnosti končnic druge sklanjatve (zvalnik, dolžina posameznih končnic, končnice srednjega spola), besed, ki spadajo v to deklinacijo, a se sklanjajo drugače (pronominalna deklinacija in grška imena). Poleg tega zna ločiti enakozložne besede (*liber, libri*) od neenakozložnih (*socer, soceri*). 4. razred temu doda še pravili o tem, kdaj je *er* končnica enakozložnic in katere so izjeme.

V slovnici se je Frischlin odmaknil od nekaterih rešitev Melanchthonove slovnice ter se domala v celoti naslonil na rešitve in načela, kot jih je v svojem delu *De causis linguae Latinae* predstavil Julius Caesar Scaliger. Precej natančno je na več mestih navedel tudi vire zanjo. Viri za Frischlinovo delo v Ljubljani postanejo za nas še posebej zanimivi, ko si ogle-damo, kaj je o njih napisal sam v delu *Strigilis grammatica* (ki je prvič izšlo 1584 – istega leta kot *Quaestiones grammaticae*) v izdaji iz leta 1587 (Frischlin 1587: a 3a):

»Ker za to stvar [pisanje *Quaestiones grammaticae* in *Strigilis grammatica*] nisem imel potrebnih knjig (svojo knjižnico sem pustil v Tübingenu), mi je ponudil pomoč plemeniti in velikodušni mož Leonardo Merčerić, Hrvat, ki ga imenujem z vsem spoštovanjem /.../. On mi je namreč dal iz Khislove knjižnice nemajhno zbirko knjig tako starih kakor tudi sodobnih slovnice, kolikor jih je pač bilo v njej. Nič manjši kup slovničarjev mi je odstopil moj predhodnik v šoli, Adam Bohorič⁴⁸⁸ vsestransko izobražen sivolas in pobožen mož, ki ga je v kar največji meri odlikovala izredna vrlina. Ko sem torej med sabo primerjal kar nekaj latinskih slovničarjev (med njimi ni bilo nikjer Crusija niti nisem nikoli prej v svojem življenju slišal, da bi on napisal kako slovnico), se mi je zdelo, da se jih je večina – tako naših [nemških] kot tujih – učila v isti šoli, kjer se je priučila podobne trmoglavosti.«⁴⁸⁹

Vire za svojo slovnico je Frischlin torej dobil iz Khislove (Jurij Khisel) ter Bohoričeve knjižnice. Poglejmo si, katere »slovnice«⁴⁹⁰ je imel Frischlin v rokah in kako jih je ocenjeval (Frischlin 1586: a 3a–a 3b). »Skoraj trideset« slovnice nemških avtorjev (*nostrates*) ni podajalo nič drugega kot izvleček iz Melanchthonove slovnice, ki so ga podpisali s svojim imenom. Ob tem je imel na voljo še Melanchthonovo,⁴⁹¹ Linacrov, Ruscellijevo ter Scaligerjevo slovnico, ki jo je od vseh najvišje cenil. Od za nas manj pomembnih avtorjev pa omenja še naslednja imena: Saturnius, Q. Corradus, Marius (morda Nizolius Marius?), Muretus, Lipsius, Lambinus ter Adrianus Turnebus.

Med njimi je slovničar v klasičnem pomenu besede predvsem španski humanist Augustinus Saturnius (Frischlin je imel verjetno v rokah njegovo delo *Mercurius sive Gram-*

⁴⁸⁸Ta podatek zanimivo dopolnjuje ugotovitve v članku o Bohoričevi knjižnici Jara Dolarja (1971).

⁴⁸⁹»Quam ad rem, quia libri mihi deerant necefarij (meam Bibliothecam Tubingae reliqueram) contulit fuam operam nobilis et amplifsimus vir Leonhardus Mercheritsh, quem honoris causa nomino, Croata /.../. Nam is e Bibliotheca Chifeliana, dederat mihi, quicquid in ea fuit tam veterum, quam recentium Grammaticorum cumulum haud exiguum. Nec minore illo acervum Grammaticorum concefferat mihi, antecessor meus in fchola, Adamus Boheritfch: vir cana pietate, eruditione multiplici, et fingulari virtute ornatiffimus. Collatis ergo inter se aliquantum multis Grammaticis Latinis (e quarum numero Crufij vidi nullam, nec ab illo scriptam esse Grammaticen Latinam prius unquam, in omni mea vita audieram) plerique mihi vifi sunt, tam noftri quam exterarum nationum Grammatici in uno ludo edocti, ad confirmem pertinaciam.«

⁴⁹⁰Kot slovnice Frischlin seveda v duhu časa označuje tudi druga dela, ki so govorila o jeziku.

⁴⁹¹Na drugem mestu *Strigilis* izvemo, da je Melanchthonovo slovnico poznal v Micyllovi, Camerarijevi ter »Strigelijevi« izdaji – še en dokaz, da bi bilo povsem možno, da bi bilo več izdaj na voljo tudi Bohoriču.

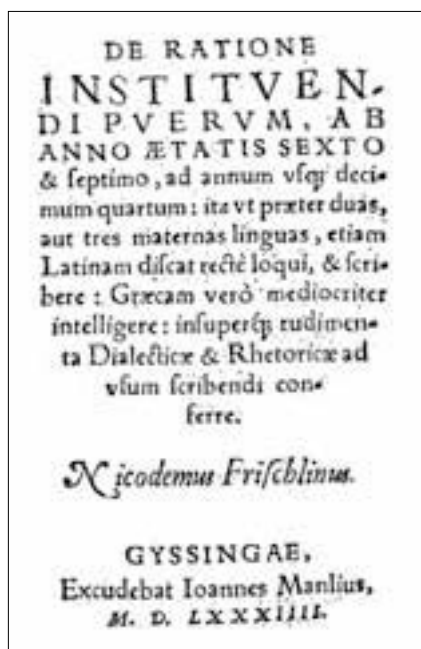
maticae institutiones), manj slovnična in bolj retorična ter v tekstno kritiko usmerjena pa so dela italijanskega humanista Kvinta Marija Corrada (verjetno je imel v rokah delo *De copia Latini sermonis, libri quinque*, Venetiis, apud Franciscum Zilettum, 1582), nizozemskega humanista Justa Lipsija (znanega predvsem po tekstnokritičnih – seveda tudi jezikovnih – komentarjih) ter Ramovega prijatelja francoskega humanista Dionizija Lambina (ki je prav tako znan po tekstnokritičnih komentarjih; od Lambina nam je znan tudi govor *De utilitate linguae graecae et recta Graecorum latine interpretandorum ratione, oratio habita*, ki se ukvarja tudi z jezikovnimi vprašanji). Pod imenom Marius je najverjetneje mišljen Nizolius Marius (Nizzoli)⁴⁹² (avtor že omenjenega slovarja Ciceronovega jezika ter komentarjev o Ciceronovem jeziku). Francoski humanist Muretus (Marc Antoine Muret) je omenjen predvsem kot Scaligerjev vrstnik in somišljenik, Adrianus Turnebus (Adrien Turnèbe ali Tournèbe) pa kot njegov učitelj. Slovnice v klasičnem pomenu besede namreč po nam dostopnih podatkih nista napisala – sta pa prav tako pisala tekstnokritične jezikovne komentarje antičnih avtorjev.

Na drugih mestih Frischlin kot pregledane slovnice navaja še Alvara, Petra Rama in Nebrijo, od manj pomembnih še Simona Verrepaeja (Verrepaeus; avtor ene od priredb Despauterijeve slovnice), Celija Curiona (Cælius Augustinus Secundus Curio; izdajatelj Bembovih del ter Nizolijevega sodelavca) (Frischlin 1586: a 2a [uvod v 2. dialog, privezan k izdaji *Grammaticae Latina*, napisan 1586]) ter španskega humanista Juana Luisa Vivesa (avtorja popularnega dela *Linguae Latinae exercitatio* (1537), ki je zbirka vsakodnevnih pogovorov, namenjena učencem; ne gre za slovnico v današnjem pomenu besede, ampak za nekakšen priročnik z direktno metodo učenja (LG: 977–978; Frischlin 1586:)(2a, *Grammaticae Latina*).⁴⁹³

⁴⁹² Lahko bi šlo seveda tudi za antičnega gramatika Marija Victorina ali koga drugega, čeprav je to manj verjetno.

⁴⁹³ Kljub rednim stikom Frischlinovega nasprotnika Martina Crusija s slovenskimi protestanti ni Frischlin (morda tudi iz taktnosti) iz nobene od omenjenih dveh knjižnic dobil njegovega dela. Tudi če je Bohorič Crusijevo slovnico morda imel pri sebi ali če jo je poznal, pa lahko na podlagi primerjave ugotovimo, da se v svoji slovnici po njej ni zgledoval.

6.2 SPIS DE RATIONE INSTITUENDI PUERUM IN ODMEVI FRISCHLINOVEGA DELOVANJA NA LJUBLJANSKI STANOVSKI ŠOLI

Nikodem Frischlin, *De ratione instituendi puerum* (1584)

Za razumevanje zgoraj omenjene razporeditve snovi v Frischlinovi slovnici glede na posamezne razrede v šoli in tudi za razumevanje tega, kakšen kompromis je predstavljal sprejeti Frischlinov (tretji) šolski red stanovske šole (natis imamo v Schmidt 1952), si moramo pogledati drugo delo, ki ga je Frischlin izdal junija 1584. Gre za delo *De ratione instituendi puerum, ab anno aetatis sexto et septimo, ad annum usque decimum quartum: ita ut praeter duas, aut tres maternas linguas, etiam Latinam discat recte loqui, & scribere: Graecam vero mediocriter intelligere: insuperque rudimenta Dialecticae & Rhetoricae ad usum scribendi conferre*⁴⁹⁴ (Frischlin 1584b). Že naslov sam nam pove, da gre za metodiko pouka dečkov »od šestega in sedmega do štirinajstega leta starosti, tako da se naučijo poleg dveh ali treh maternih jezikov še pravilno govoriti in pisati latinščino, razumeti grščino na srednji ravni, poleg tega pa usvojijo temelje dialektike in retorike za pisno rabo«. Delo je posvečeno madžarskemu mogotcu Balthasarju Batthyaniju in je namenjeno njegovemu sinu, napisano pa je bilo »v nekaj urah« (Strauß 1856: 274).

Delo sestavlja pet poglavij. V prvem govori, kako se deček v enem letu nauči pravilno brati in pisati črke. Ko je v tem že dovolj izvežban, se uri v sklanjanju in pisanju posameznih besed (npr. *mensa, amo, dominus*), ki pa jih ne sme biti preveč.

Drugo poglavje razlaga, kako se deček v obdobju enega leta nauči osnove etimologije ter se iz Frischlinovega besednjaka nauči važnejših imen in glagolov, tako da jih zna prepoznati in jih obenem tudi razume. Hkrati se uči določenih govornih fraz (*formulae loquendi*) ter se počasi pripravlja na učenje skladnje. V tem poglavju sledi Frischlin svojemu osnovnemu načelu: čim manj učenja teorije in čim več prakse. Zato na tej stopnji tudi odsvetuje

⁴⁹⁴ Večkrat prezrto delo si gotovo zasluži veliko pozornosti tako pri obravnavi zgodovine šolstva kakor tudi pri oceni Frischlinovega prispevka k zgodovini slovenskega jezika in književnosti.

učenje pravil pravopisa in prozodije. Prav tako zagovarja razpoznavanje delov govora iz snovi same in ne prek teoretičnih razlag.

Tretje poglavje svetuje, kako naj se dečki učijo preostala pravila etimologije ter glavna pravila skladnje skupaj z lažjimi grškimi sklanjatvami in spregatvami. S pomočjo *Svetih dialogov* ter Ciceronovih pisem si lahko začnejo utrjevati že »srednje« znanje latinskega jezika. Vsak dan pa morajo latinsko besedilo eno uro prevajati v svoj jezik (*lua lingua*). Svetuje celo, naj dečki zelo kratek odlomek iz Cicerona napišejo v zvezek in ga nato izročijo učitelju skupaj s prevodom v ljudski jezik.

V četrtem poglavju opisuje, kako naj se peto leto šolanja nauči še preostala pravila latinske ter osnovna pravila grške skladnje, prav tako pa preostale grške sklanjatve in spregatve. Nauči naj se tudi osnove prozodije in poleg tega iz Cicerona in Terencija naredi *laudabile scriptum*. Tu Frischlin znova ponovi (B 2a), da:

»ni ustrežnejše vaje za primerjavo znanja latinščine, kakor da deček to leto prevaja latinske besede v ljudski jezik: zato je naloga učitelja, da dečka vsak dan obdrži v tej vaji ter mu ukaže, naj prebrano posluša, prevede v materni jezik ter napiše v zvezek.«⁴⁹⁵

Seveda pa mora v prvi vrsti vaditi rabo latinščine.

V petem poglavju opiše, kako se lahko deček v šestem ali sedmem letu izobraževanja poleg urjenja grškega in latinskega jezika uči tudi osnove dialektike in retorike ter se pripravlja na poznejše dovršeno znanje teh predmetov.

Na tem mestu bi veljalo razrešiti še eno vprašanje: Frischlin je v pismu 20. avgusta 1583 sporočil stanovskim odbornikom, da je sam napisal nekaj učbenikov, in sicer gramatiko, Katona za učence drugega razreda, začetnico (*elementale*) za učence prvega razreda ter besednjak (*nomenclatura*) v šestih jezikih, ter prosil, da bi mu dovolili potovanje v Benetke, da bi tam spravil v tisk svoje knjige (Schmidt 1952: 86–87). Frischlinova zamisel o novih učbenikih je sprožila odpor, saj so se odborniki zaradi skupnega sporazuma o enotnem šolskem redu na deželnem zboru v Brucku čutili dolžne, da ne uvajajo novih učbenikov, predvsem ne gramatike. Ker se je Frischlin iz Benetk najverjetneje vrnil samo z dvema knjigama (*Strigilis grammaticae* in *Quaestiones grammaticae*), ostajajo odprta vprašanja, ali je imel začetnico, besednjak ter Katona leta 1583 dejansko že napisane, kajti začetnica in Katon nista nikdar izšla, in zakaj je pozneje napisal besednjak samo v treh jezikih.

Na podlagi spisa *De ratione instituendi puerum* lahko omenjena dela vsaj deloma rekonstruiramo:

a) *Elementale*

V prvem poglavju (Frischlin 1984b: A 2a–A 2b) omenja nov elementarni učbenik, s pomočjo katerega se dečki lažje naučijo pisati in brati (*novae Tabulae*), iz tega učbenika (ki ni bil nikdar izdan, če gre za Frischlinovo delo) pa navaja snov tudi po posameznih poglavjih, tako da lahko sklepamo, da je obstajal v rokopisu.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵»Cum autem nullum exercitium, ad comparandam Latinae linguae noticiam, fit accomodatus, quam vt puer hoc anno Latina verba transferat in vernacula: idcirco paedagogi erit, vt puerum quotidie in hoc exercitio retineat, iubeatque auditam lectionem offere in lingua materna, et fcriptam in charta.«

⁴⁹⁶V prvem poglavju so se dečki naučili črke; v drugem zloge, kot: *ab, ac, ad* ...; v tretjem zloge s soglasniki na prvem mestu, kot: *ba, be, bi, bo, bu* ...; v četrtem lažje besede, kot: *bibo, cado, cede, dedi* ...

b) *Nomenclatura*

V drugem poglavju (Frischlin 1584b: A 5b) svetuje rabo imen iz prve (*Deus, pater, filius, spiritus*), glagolov iz druge (*gigno, creo*) ter lažjih dialogov iz tretje knjige svojega šestjezičnega besednjaka (*Nomenclatura*), ki so bili, kot lahko sklepamo, podobni dialogom Sebalda Haidena, saj so jih nadomeščali.⁴⁹⁷ Težje dialoge omenja skupaj s Castelionivimi *Svetimi dialogi* (Frischlin 1584b: A 8a). Primerom naj se po Frischlinu vselej dodaja prevod v materni jezik. Rabo tretje knjige besednjaka svetuje tudi v tretjem poglavju (Frischlin 1584b: A 8a). Tam pravi, naj se dečki učijo tudi grške ustreznice prej naučenih latinskih besed iz prve in druge knjige besednjaka, sproti pa naj jih prevajajo tudi v ljudski jezik (B 1a).

Pozneje (B 4a–B 4b) pravi, da sledi njegov besednjak po vrsti desetim dialektičnim kategorijam (*decem praedicamentorum*), za katere prej svetuje, naj se jih uči po Aristotelu.⁴⁹⁸ Tako ima vsak učitelj tudi pri učenju dialektike za vsako kategorijo na voljo dovolj primerov.⁴⁹⁹

Opisano delo v marsičem odstopa od pozneje izdanega dela *Nomenclator trilinguis, graecolatinogermanicus* (Frischlin 1591; delo je prvič izšlo septembra 1585). Omenjeni *Nomenclator* sicer v razporeditvi sledi Aristotelovim kategorijam, ni pa sledi o drugi (glagoli) in tretji (dialogi) knjigi ter o ostalih treh jezikih. V precejšnji meri se naslanja na podobno delo Hadriana Junija (Junius 1577). V besednjaku je bilo naslednjih šest jezikov:⁵⁰⁰ grščina, latinščina, nemščina, slovenščina, italijanščina in francoščina.

To dejstvo dopušča možnost, da je Frischlin (manj obsežen) šestjezični besednjak dejansko zasnoval in rokopis praktično rabil pri svojem delu na ljubljanski stanovski šoli, nato pa je po odhodu iz Ljubljane grško-latinsko-nemški del prve knjige razširil in izdal v novi obliki. Vsekakor delo, ki ga je Frischlin nameraval tiskati v Benetkah, ni bilo enako delu, ki ga je natisnil čez dve leti.

c) Novi *Katon*⁵⁰¹

V drugem poglavju namenja Frischlin (1584b: A 6a–A 6b) ostro kritiko Katonu, kot so ga uporabljali v tedanjih šolah in trdi, da je napisal »novega Katona«. Tega omenja še na dveh mestih (A 8a ter B 2a).

č) Katekizem

Sklicevanje na posamezna dela je v spisu *De ratione instituendi puerum* tako natančno, da se nam zdi mnogo verjetneje, da so omenjena Frischlinova dela obstajala, kakor da niso.⁵⁰² Učbenik, ki ga omenja v petem poglavju (B 6a), pa povsem jasno ostaja na idejni ravni (tega tudi Frischlin ne skriva, saj rabi pogojnik *cuperem*):

⁴⁹⁷ Dialogi so bili sestavljeni iz kratkih stavkov, ki jih je sestavljala zveza glagola in samostalnika.

⁴⁹⁸ Takšno delo omenja tudi v uvodu v *Quaestiones*.

⁴⁹⁹ V izdaji *Nomenclatorja* iz leta 1586 (Frischlin 1586: (:) 1a) omenja tudi svojo *Dialektiko*, ki naj bi bila nekakšen uvod v Aristotelovo *Logiko* in je Frischlinova bibliografija (Seck 2004) ne omenja.

⁵⁰⁰ Kidrič (SBL I, 1926: 190–192) ni prav uganil vseh jezikov (navaja latinski, grški, nemški, slovenski, hrvaški in italijanski jezik, zadnje tri z dodanim vprašajem); pravilno Evans (1999: 302).

⁵⁰¹ Pod imenom antičnega avtorja Katona Starejšega se je ohranila zbirka izrekov (*Dicta Catonis ad filium suum*), ki so jih v različnih oblikah uporabljali v tedanjih šolah. Kot »novi *Katon*« je tako mišljena nova priredba izrekov, uporabnih za šolski pouk.

⁵⁰² Natisnjena pa najverjetneje niso bila.

»Kar pa se tiče katekizma, ki si ga morajo pri tej starosti že v celoti zapomniti, bi si sam želel imeti v tisti šoli, kjer so Nemci, Italijani in Slovenci, petjezični katekizem. Tako bi namreč najbolje skrbeli za znanje jezikov: ko bi posamezni dečki skupaj z latinskim katekizmom recitirali katekizem v svojem jeziku, bi se vselej drug od drugega učili besedilo na pamet s poslušanjem v tujem jeziku.«⁵⁰³

Nenavadno in opombe vredno je, da je tak katekizem obstajal (KB 1566), a ga Frischlin ni poznal oz. ga ni hotel poznati. To vsekakor govori v prid tezi, da Kreljeva dela v določenem obdobju na stanovski šoli (več) niso bila zaželeni ali obravnavana kot primerna.

---

⁵⁰³»Quantum vero ad Catechismum attinet, qui omnino huic aetati inculcandus est: cuperem ego in schola, in qua sunt Germani, Itali, et Sclavoni: Catechismum haberi quinquelinguem. Nam hac ratione optime confunderetur studijs linguarum: quando finguli pueri vna cum Latino Catechismo, recitarent suae linguae Catechismum: semperque vnus ex altero lingua peregrina aufcultando perdisceret.«

6.3 SLOVENŠČINA MED DRUGIMI JEZIKI

Frischlin je imel do slovenščine (kakor nasploh do ljudskih jezikov) zelo spoštljiv odnos. Kot primere ljudskih jezikov v uvodu v svojo slovnico *Quaestiones grammaticae* (Frischlin 1584: A 4a) našteje nemščino, španščino, francoščino, madžarščino in slovenščino,⁵⁰⁴ v pesmi Juriju Khislu pa pohvali njegovo obvladovanje več jezikov takole:

*Quam miror pectusque tuum, linguamque disertam
Gallica sive velis, sive Latina loqui:
Sive Italo sermone tones, seu fulmine Carno,
Vincere seu cupias Teutonos eloquium.*⁵⁰⁵

Slovenski jezik je torej Frischlin opisal kot »kranjski grom«.

---

⁵⁰⁴»Gotovo se danes Nemci samo z rabo naučijo nemščine, tako kot Italijani italijanščine, Španci španščine, Francozi francoščine, Madžari madžarščine, Slovenci slovenščine.« – »Germanicam certe linguam folo ufu hodie addifcunt Germani, ficut Itali, Italicam; Hispani, Hispanicam; Galli, Gallicam; Hungari, Hungaricam; Slauoni, Slauonicam.« Z besedo *Slauoni* Frischlin na drugih mestih poimenuje svoje ljubljanske slovensko govoreče učence (npr. Frischlin 1584b: B 6a).

⁵⁰⁵»Kako občudujem tvojo pamet in vešči jezik, najsi hočeš govoriti francosko ali latinsko, najsi bobniš v italijanskem jeziku ali v kranjskem gromu, najsi želiš s spretnostjo govora premagati Nemce.«

7 MISEL O PREVAJANJU IN PREVAJALSKA PRAKSA

Preden si ogledamo, kako so slovenski protestantski pisci retorično oblikovali svoja izvirna in prirejena besedila, bomo skušali opisati, kakšen je bil njihov odnos do prevajanja in kakšna njihova prevajalska praksa. V okviru tega si bomo najprej približe ogledali, kako so slovenski protestantski pisci označevali svoje svetopisemske prevode, nato pa bomo skušali natančneje opisati njihovo prevajalsko tehniko in vire.

Jurij Dalmatin, *Jesus Sirah* (1575), prvi Dalmatinov prevod ter prva slovenska knjiga, natisnjena v Ljubljani

7.1 SLOVENSKI IZRAZI ZA PREVAJANJE IN PREVOD

Na terminologijo, ki so jo slovenski protestantski pisci uporabljali za označevanje svojega prevajalskega dela, moramo glede na izkušnje pri iskanju »razlik« med pomeni posameznih izrazov v posameznih evropskih jezikih pa tudi v latinščini gledati z dobršno mero preudarnosti in zdravega razuma.⁵⁰⁶ **Latinščina** je rabila za 'prevajanje' vrsto različnih izrazov: *transferre, transvertere, transcribere, Latine exprimere, Latino sermone tradere, mutare, interpretari* itd. Med mnogimi poskusi, da bi določili različne načine prevajanja, ki naj bi jih označevali različni latinski izrazi, težko najdemo kak poskus, ki bi celo pri enem in istem avtorju potegnil prepričljivo in vselej veljavno ločnico med posameznimi izrazi. Tehtno se nam zdi Renerjevo (1989: 268–269) opozorilo, da je pri tovrstnih obravnava različne izraze najbolje šteti kot sinonime, rabljene zaradi retoričnih zahtev besedila.⁵⁰⁷

Podobno situacijo lahko spremljamo tudi v **tedanjem nemškem izrazju**. Nemški izrazi za prevajanje (*übersetzen, dolmetschen, übertragen, verdeutschen*) so večinoma rabljeni sinonimno. Edini izraz z izrazito svežo konotacijo je izraz *verdeutschen*, ki ga je (ob drugih) rabil Luther za svoj prevod Biblije.⁵⁰⁸

Stanje izrazja, ki označuje 'prevajanje' v **slovenskih besedilih** protestantskih piscev, je tako bolj ali manj pričakovano.

Najpogostejša je skupina izrazov *tolmačiti*, ki jo lahko vzporejamo z latinskim izrazom *interpretari* ali nemškim *dolmetschen*. Med letom 1555, ko v TE 1555 zasledimo izraza *tolmačovanje* ter *tolmačevanje*, ter letom 1562, ko v TAR 1562 izraz *iztolmačiti* stoji ob izrazu *preobrniti*, so druge skupine izrazov še dokaj enakopravno soobstajale ob skupini *tolmačiti*. Po letu 1562 pa je skupina *tolmačiti* tako rekoč v celoti prevladala, kar je še posebej razvidno iz naslovnih posameznih del. V tej skupini je najpogostejši glagol **tolmačiti** (redko tudi v obliki **tomačiti**) z dovršnima oblikama **iztolmačiti**, **stolmačiti**, z nedovršnima oblikama **iztolmačovati**, **tolmačovati**, z deležniki **tolmačen**, **iztolmačen**, **stolmačen**, **stolmačovan** ter glagolniki **tolmačenje**, **tolmačevanje**, **tolmačovanje**.⁵⁰⁹

Primeri, kjer je ta skupina besed rabljena samostojno, dokaj razvidno pomenijo 'pre-

⁵⁰⁶O pasteh, ki grozijo raziskovalcem, če želijo preveč sistematsko zamejiti pomene posameznih izrazov, ki označujejo 'prevajanje', zelo nazorno piše Rener (1989: 265–281).

⁵⁰⁷Kot rezultat napačnega pristopa k obravnavi tovrstnih izrazov navaja Rener (1989: 270–274) razlago izrazov *traducteur* in *translateur* za 16. stoletje v Franciji. Beseda *translateur* naj bi bila oznaka za prevajalca stare, srednjeveške šole prevajanja, *traducteur* pa naj bi označevala novejšo renesančno metodo prevajanja. Po Renerju je treba oba izraza razumeti sinonimno, kakor ju rabi denimo Du Bellay (1549).

⁵⁰⁸O tem gl. tudi Rajhman (1985: 29).

⁵⁰⁹Oseba, ki tolmači, je lahko tolmač (BH 1584, MD 1592, MTh 1603), tolmačar (TT 1557), tolmačer (TPs 1566) ali tolmečer (DB 1578, DB 1584).

vajanje' in z nekaj izjemami stojijo na naslovnica⁵¹⁰ ali v uvodih del, ki so tudi dejansko prevodi.

»Oli kadar na letih Beffedah, de fe prou faftopio, veliku leshi, Obtu hozhmo te ifte Beffede inu naketere druge, preden fazhnemo tu Pifmo S. Paula **Tolmazhiti**, Isloshiti« (TT 1560: c 3b).

»Ieft fem lete Buque ainaift leit po zhafu inu resmishlaie **tomazhil** [sic!], Inu fdai Shtyri Mefce poredu drukal. Aku fe sledna beffeda fteim Nemshkim **Tolmazhenem** nefgliha, Satu fe ne fmotite, Ieft fem vezh is Latinskih koker Nemshkih **Tolmazherieu tomazhil** [sic!]
« (TPs 1566: b 7a).

»SALOMONOVE PRIPVVISTI, tu ie, Kratki, leipi inu vfem, ftarim inu mladim Ludem potrebni navuki, skusi Iuria Dalmatina vSlovenfzhino **tolmazheni**« (DPr 1580).

»Ta Celi Pfalter Daidou /.../ Sdai peruizh vta Slouenski Iefik **Iftomazhen**, inu kratku faftopnu Ifloshen, skufi PRIMOSHA TRVBERIA Crainza [verdolmetfchet]
« (TPs 1566).

»Ta CELI CATEHISMUS, SKRATKO SASTOPNO ISLAGO VZHETERtyzh, skufi Primozha Truberia, **iftolmazhen** /.../
« (TC 1567).

»BIBLIE /.../ PERVI DEIL, VKATEREM SO TE PET MOESSOVE BVQVE, sdai peruizh is drugih iesikou vta Slouenski sueiftu **ftolmazhene** /.../ NA KONZV IE TVDI EN REGishter, vkaterim fo, sa Haruatou inu drugih Slouenou volo nekotere Kranske inu druge befsede vnih iesik **ftolmazhene**, de bodo lete, inu druge nashe Slouenske Buque bule saftopili« (DB 1578).

Nekajkrat lahko v besedilih zasledimo dvojico **to(l)mačiti : izlagati**, kjer izraz *tolmačiti* ustreza nemškemu (*ver*)*dolmetschen* 'prevajati', izraz *izlagati* pa nemškemu *erklären* 'razlagati', kakor nam to lepo prikaže naslovnica TL 1567. Izraza nista rabljena skupaj po naključju: tako označeni prevodi so namreč vsebovali kratke povzetke poglavij ali/ter komentarje posameznih besed.

»SVETIGA PAVLA LYSTVVI /.../ fdai peruizh vta Slouenski Iefyk **tolmazheni**, inu kratku faftopnu **iflosheni**, skufi Primosha Truberia Crainza [in die Windifche Sprach verdolmetfcht, vnd mit kurzen verftändigen Argumenten vnd Scholien erkläret]
« (TL 1567).

»SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY HTIM CORINTARIEM, INV TA HTIM GALATERIEM, Sdai peruizh is mnogeterih Iefikou vta Slouenski fueiftu **tolmazheni**, Inu kratku tar faftopnu **Islofzheni** [sic!]. SKVSI PRIMOSHA Truberia Crainza [Jetzt erft in die gemeine Windifche Sprach trewlich verdolmetfchet]
« (TL 1561).

»Dofti kafnu inu odlashaie vom tukai poshlem, pet Iogrou pifma inu Pridige, vnashim Iefiku **tolmazhene** inu **isloshene**« (TT 1577: A 1b).

Kot hapaks lahko omenimo še dvojico **tolmačiti : posneti**, ki jo najdemo samo v uvodu v Kreljevo *Postilo* in je brez dvoma sinonimna, označuje pa Kreljevo prosto prevajanje s pogostimi parafrazami in dodajanjem razlag.

»ISVOLENI KARSCHENIK, Imafih, hvala Bogu, Ioanna Spangebergia karlfhanfko Poftillo, v'nafih Slovenfki Iesik **tolmazheno** inu **posneto**« (KPo 1567: B 2b).

Nasploh ne smemo preveč dobessedno jemati dejstva, da Megiserjeva slovarja izraza *izlagati/tolmačiti* obravnavata kot sopomenki – in to v obeh navedenih pomenih ('prevajati', 'razlagati'). MD 1592 ima izraza *iflagati*, *tolmazhiti* v pomenu 'prevajati' (*dolmätſchen*, *interpretari*), *iflagati* je celo edini prevod od: *verdolmätſchen*, *interpretari*. Prav tako MTh

⁵¹⁰ Kjer v citatih v tem poglavju ni oznake strani, gre za naslovnico.

1603 rabi v pomenu 'razlaga' (Erklärung/Aufliegung, explicatio) tako izraza *iflaga, reskladainie* z oznako (Sclav.) kakor tudi *tulmazhenie* z oznako (Carniol.).

Izrazi **izlagati, izlaga, izlaganje, izložen** se v protestantskih delih sicer pojavljajo zelo pogosto, vendar jih praviloma razumemo znotraj nemške dvojice *erklären, auslegen*. Včasih res precej zabrisana meja med pomeni gornjih besed izvira iz preprostega dejstva, da je latinski glagol *interpretari* (in njegove izpeljanke) dejansko lahko pomenil oboje: 'prevajati' ali 'razlagati', pač odvisno od vrste in namena besedila. Rodolphus Goclenius v svojem delu *Lexicon philosophicum* (1613, Frankfurt: Becker, navajam po Rener 1989: 277–278) tako razlaga izraz *interpretatio* v pomenu '*explicatio, explanatio, expositio*', v takem pomenu se izraz rabi v logiki ter retoriki. Navaja pa tudi posebno vrsto *interpretatio*, in sicer *interpretatio specialis*, ki jo razlaga kot »prevod ali prelitje enega jezika v drugega«. ⁵¹¹

Dober primer izrazito mejnega pomena izrazov **iztolmačiti, preobrniti, izgovoriti ter izložiti** je raba v TAr 1562, torej v delu, ki je izrazito kompilatorsko z močno Trubarjevo avtorsko noto. Na naslovnici tega dela stoji:

»ARTICVLI /.../ Sdai peruizh is Latinskiga inu Nembshkiga Iefyka, uta Slouenski fueiftu **iftolmazheni** [zufamen gezogen].«

Na strani C 1a spet zasledimo **tolmačenje**, v nadaljevanju knjige pa zasledimo nadvse pomemben odlomek:

»Obtu inu fa tiga volo fem ieft lete Buquice /.../ Is Latinskiga inu Nembshkiga Iefika, vta nash Crainski fueiftu **preobernil inu Iftolmazhil**. Inu kadar fo ty eni Articuli, Nauuki in beffede v letih Buquizah vti Bukoufzhini Nembshhini, kratku inu zhafi temnu ifrezheni inu postauleni, De ty preprosti inu kir ne fo vtim S. Pifmu vuzheni, teshku oli cilu nishter nefaftopio. Obtu fem te ifte Articule inu beffede, **fdrugimi inu fobilneshimi beffedami** Exempli inu Perglihami, **Iftolmazhil, ifgouuril inu islushil**« (TAr 1562: G 3a).

Naj povzamemo: pri kompiliranju dela je besedila »zvesto preobrnili in iztolmačili«, torej 'prevedel'. Ker pa so ta latinska in nemška besedila mestoma težka za razumevanje in nejasna in jih manj učeni bralci ne bi razumeli, je prevode odlomkov dopolnil tako, da jih je »prevedel in izgovoril z obilnejšimi besedami« (danes bi rekli: interpretativno prevedel), dodal eksemple, priglihe ter jih razložil.

Preostali izrazi, ki označujejo prevajanje, so imeli opaznejšo vlogo do leta 1562, nato pa jih zasledimo zgolj na manj izpostavljenih mestih ali pa se celo povsem umaknejo iz rabe. Da je šlo na začetku za poljubno navajanje sinonimov, nato pa za ustalitev skupine izrazov *tolmačiti*, nam lepo kažeta dva začetna Trubarjeva prevoda svetopisemskih besedil: TE 1555 in TT 1557. Tu namreč zasledimo kopico sinonimno rabljenih izrazov. Na naslovnica obeh del dosledno rabi izraz **preobrnjen**, ⁵¹² pri katerem gre najverjetneje za prevod latinskega izraza *versum* (iz glagola (*trans*)*vertere*). ⁵¹³

»TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA, SDAI PERVIZH VTA **Slouenski Iefik preobernen** [nunc primum uerfum in linguam Schlaucam]« (TE 1555).

»TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA /.../ fdai Peruizh **uta Slouenski Iefik** skufi Primosha Truberia, fueiftu **preobernen** [fleiffig verdolmetfcht]« (TT 1557).

⁵¹¹ »Versio seu transfusio linguae unius in aliam.«

⁵¹² Izraz **preobrnjen** je sicer rabljen tudi na naslovnici TT 1560: »TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA /.../ Sdai Peruizh is mnogiterih Iefikou, vta Slouenski, skufi Primosha Truberia Crainza, fueiftu **preobernen**.«

⁵¹³ In ne iz *übersetzten*, kot meni Rajhman (1985: 29).

Znotraj knjige pa Trubar v TE 1555 rabi tudi izraze **preobračenje** (TE 1555: A 4a), **preobračanje** (TE 1555: A 3b), **preobračovanje** (TE 1555: A 1b), ima pa tudi **tolmačovanje** (TE 1555: B 3a). Podobno ima v TT 1557 kar tri različne izraze brez razlike v pomenu na isti strani (TT 1557: A 3a): **obračanje**, **tolmačevanje** in **prevračanje**, stran prej (TT 1557: A 2a) pa še zvezo **izpisati v slovenski jezik**.⁵¹⁴

Drugačno rabo izkazuje izraz **prepisati**, ki ga rabita samo Trubar (TA 1550, TC 1550, TT 1557) in Juričič (JPo 1578). Pri Trubarju ima izraziti pomen prirejanja oziroma pisanja po predlogi, pri čemer se »prepiše« vsebina, četudi na drug način in z drugimi besedami.

»Ane Buquize /.../ Vtih fo tudi ty vegfhy ftuki ter kerfzhanfke Vere inu ane Molytue / te fo **prepifane** od aniga Peryatila vfeh Slouenzou« (TA 1550).

»Obtu ieft kir fem tudi kanimu ftarimu vom Slouenzom naprei poftaulen fem te vegfhe ftuke nafhe prae Vere vlete buquice **prepifal** /.../« (TA 1550: A 3a).

»LVbi kerszheniki, ieft fem, lete ftuke is fuetiga pifma /.../ **pustill prepifati vnafh iefig** /.../« (TC 1550: A 3a).

»Oli kadar fo meni ene dobre buque vroke prishle, v katerih ie en cilu lep, nucen inu troshtliui Nauuk, kir ie vftet is S. Pifma, kako fe ima prou moliti, Du nas htimu molenu pergane, inu fakai fe ima moliti, stoy. Satu fem ieft ta ifti Nauuk vleto Predguor **od beffede do beffede prepiffal**« (TT 1557: ee 1b).

Pri Juričiču pa bi izraz *prepisati* lahko razumeli tudi kot 'jezikovno popraviti'. Pri tem moramo biti še posebej pozorni na spodnji odlomek, kjer Juričič pravi, da je zimski del *Postile* stolmačil ('prevedel') Sebastijan Krelj, druga dva dela pa je stolmačil ('prevedel') in zvesto prepisal Juričič.

»POSTILLA /.../ Od Ioan: Spangenbergia, na vprashanie, inu odgouor isloshena. Sdai peruizh, verno inu sueifto **Stolmazhena**: Inu vpraui Slouenski Iesik **prepifana**« (JPo 1578).

»ISVOLIENI Vchriftufu: Letu vshe (hvala Bogu) imate vfo celo Postillo Ioannefa Spangebergia, vnash praui Slouenski Iesik **ftolmazhenu inu zhifto prepiffanu**. Ta Simski dell ie ftolmazhil rainik Sebaftian Crelius /.../ Ta druga dua Della pak /.../ fam ieft /.../ ftolmazhil inu suefto prepiffal« (JPo 1578: I,)(4a).

Na naslovnica pesmaric in v DPa 1576 se pojavlja tudi izraz **zložen**, ki sugerira avtorstvo dela.⁵¹⁵ Ta izraz se lahko rabi skupaj z izrazom *tolmačiti*, lahko pa tudi samostojno. Pojavlja se v delih, kjer gre dejansko za večjo stopnjo avtorstva. Spet pa ga ne smemo razumeti preveč dobesedno, saj lahko označuje tudi priredbe nemških ali latinskih besedil.

»ENA DVHOVSKA PEISSEN /.../ inu druge Molytue, skufi P. Truberia **sloshene** inu **tolmazhene**« (TP 1567).

»Try Duhouske peifsni. /.../ Od Primosha Truberia /.../ **sloshene**. PER TIM SO ENI PSALmi inu ena Boshizhna peiffen, od Iuria Dalmatina inu Iansha Shvvgeria, **tolmazheni**« (TP 1575).

⁵¹⁴ »/.../ De fte ui nas proffili /.../ De mi te fuede Euangeliu inu Liftuue, koker fo ty od tih Euangelifou inu Iogrou piffani, tudi **vta Slouenski Iefig ifpishemo**« (TT 1557: A 2a).

⁵¹⁵ To avtorstvo se lahko nanaša tudi na avtorstvo nemške predloge. Prim. naslovnico v DPa 1576: »PASSION, TV IE, BRITKV TERPLENE /.../ is vfeh ftirih Euangelifou **sloshenu**.« [»Der gantze Pafion, auß allen vier Euangeliften, in die Windifche fprach verdolmetfcht, Durch. M. Georgium Dalmatinum /.../«] Večinoma pa so tudi dejansko navedeni slovenski avtorji. Primer iz istega dela: »PASSION IS VSEH STIRIH EVANGELISTOV VLETO Peifen, od Iuria Dalmatina, sdai peruizh **sloshen** /.../« (DPa 1576: A 1a).

»ENI PSALMI, TA CELI CATEHIFMUS, INU /.../ PEIFNI, OD P. TRUBERIA, S. KRELIA, INU OD DRUGIH **SLOSHENE**, DRUGUZH POPRAULENE INU POBULFHANE« (TPs 1567).⁵¹⁶

Brez vsaj posrednih oznak o prevajanju ali zlaganju besedil je pravzaprav dokaj malo naslovnih,⁵¹⁷ pri čemer seveda odsotnost oznake ne priča vselej tudi o popolnem avtorstvu dela.

---

⁵¹⁶ Podobno še TC 1574, DC 1579, TfC 1595.

⁵¹⁷ TA 1555, TC 1555, TR 1558, TO 1564, TA 1566, TC 1575, TPs 1579, KB 1566, DBu 1580, DC 1580, DA_g 1585.

7.2 TEHNIKA PREVAJANJA IN VIRI ZA PREVOD SVETOPISEMSKIH BESEDIL

O tem, kako so slovenski protestantski pisci prevajali biblijska besedila⁵¹⁸ (torej tista besedila, ki jih niso prirejali, ampak so jih prevajali v današnjem pomenu besede), je bilo napisanega že zelo veliko. Prav tako so bile že večkrat zbrane in komentirane njihove izjave o načinu prevajanja in njihovem odnosu do prevajanja. Vendar pa množina raziskav ni zanesljivo odgovorila na vprašanje, kakšen je bil osnovni postopek slovenskih protestantskih piscev pri prevajanju biblijskih besedil v slovenščino. Nekateri raziskovalci so o predlogah za prevajanje govorili bolj na podlagi izjav samih protestantskih piscev kakor na podlagi analiz, na drugi strani pa so se tisti, ki so delali tovrstne analize, posvečali podrobnostim in ne celovitemu konceptu, ali pa jim niso bila dostopna vsa besedila, ki bi jih potrebovali za tovrstne analize.

Menimo, da bi splošen opis načina prevajanja, ki bi (četudi zaradi obsega nujno površno) zajel biblijske prevode vseh prevajalcev ter analiziral njihove osnovne predloge, koristil pri podrobnejših analizah prevajanja določenih skupin besed ali pri opazovanju določenih jezikovnih posebnosti v prevodnih besedilih. Hkrati bi analiza tehnike prevajanja in predlog za prevajanje do neke mere omogočila tudi boljše ločevanje tekstualnih jezikovnih interferenc od spontane jezikovne kompetence tedanjih tvorcev besedil. S tem namenom smo opravili naslednjo analizo.

7.2.1 PREGLED DOSEDANJIH POMEMBNEJŠIH OBRAVNAV

O Kreljevem in Juričičevem prevodu svetopisemskega besedila v *Postilah* je zelo tehno pisal **V. Oblak** (1894: 202–219). Dokazal je, da so v Juričičevi izdaji *Postile* evangeljska besedila popravljena tako, da so s pomočjo Trubarjevega prevoda približana nemški (Luthrovi) predlogi, pri čemer lahko pride celo pri istih odlomkih do odstopanj pri prevodih v razlagi: v razlagi so praviloma ohranjeni Kreljevi prevodi, odlomki evangelijev pa so popravljeni. Oblak je tudi mnenja, da je Krelj »brezdvomno /.../ pri prevodu svetopisemskega teksta rabil tudi cerkvenoslovenski tekst glagolski ali cirilski« (Oblak 1894: 213).

Zelo nadrobno je o Trubarjevem prevajanju evangelijev pisal **Ivan Grafenauer** (1914: 297–303). Zbral je najpomembnejše Trubarjeve izjave o prevajanju ter virih za prevajanje in naredil primerjalne analize prevoda Mt 2,13–18 med grškim izvirnikom, Vulgato ter Trubarjevim in Luthrovim prevodom. Zelo dobri so Grafenauerjevi komentarji k Trubarjevim

⁵¹⁸ Biblijska besedila so edina skupina besedil, kjer si slovenski protestantski pisci niso dovolili občasnih interpretativnih odmikov od predloge. *Postile* sicer prevajajo po nemških predlogah, vendar s samoumevnimi občasnimi odmiki (prim. Merše 2007).

izjavam o znanju posameznih jezikov. Erazmov prevod mu, kot kaže, žal ni bil dostopen, prav tako tudi ne nekateri drugi viri, ki jih je sicer pravilno razpoznal. Škoda tudi, da si je kot primer izbral prav TE 1555, kjer je nihanje med Luthrovo in Erazmovo predlogo naj-očitnejše. Tudi zato je Grafenauer – kot bomo pokazali – deloma napačno sklepal:

»Trubar je prevajal po Luthrovem prevodu. Na nekaterih mestih pa se je približal nekoliko bolj Vulgati, kjer se mu je zdel Luthrov prevod presvoboden; nekatera mesta je prevedel nekoliko po Luthru, nekoliko po Vulgati. Ostane pa še čisto majhen ostanek, kjer se je držal Trubar morda drugih virov, ki pa jih bo treba še natančneje preiskati ...«

Anton Breznik (1917: 28–32) v članku o literarni tradiciji v *Evangelijih in listih* ugotavlja, da je psalme Trubar večinoma prevajal po Vulgati, Dalmatin pa natančno po Luthru, pri čemer se je zgledoval tudi po Trubarjevem prevodu. Dalmatin se je tudi pri prevajanju drugih svetopisemskih knjig »krčevito držal« Luthrovega besedila, medtem ko se je Trubar »svobodno gibal« med Vulgato in Luthrom. Kreljev in Juričičev prevod sta po Breznikovem mnenju jezikovno boljša od Dalmatinovega in Trubarjevega. Krelj se je držal pri prevajanju tudi Trubarjevega prevoda. V opombi pravi: »Krelj je prevajal evangelije iz grškega, kakor morem soditi; poleg Trubarja je uporabljal Luthra in neki⁵¹⁹ hrvaški glagolski prevod.«

Fran Ramovš je leta 1919 (Ramovš 1971: 140–177) v prispevku o delu revizije za Dalmatinovo Biblijo pokazal, da je Dalmatin v prvotnih prevodih starozaveznih besedil na posameznih mestih odstopal od Luthra. Ta mesta kažejo naslonitev na grški in/ali latinski prevod.

Češki raziskovalec **Václav Burian** je leta 1928 objavil velikokrat navajano delo o sledovih češke književnosti v starejšem slovenskem slovstvu (Burian 1928: 14–46), v katerem opisuje tudi vpliv češke književnosti in češčine na prevodne rešitve in jezik Trubarja, Krelja in Dalmatina. Ker so ugotovitve tega dela največkrat prikazovane kot dokazana dejstva, bi na tem mestu veljalo opozoriti, da se nam mnoge trditve v tem delu zdijo netočne in pone-srečene.

Na podlagi Trubarjeve izjave v uvodu glagolskega prvega dela nove zaveze iz leta 1562 (Rupel 1966: 131), da (hrvaško) novo zavezo prevajajo po več kot enem prevodu latinskega, nemškega, laškega, zaradi nekaterih starih besed pa tudi češkega svetega pisma in da sledijo najbolj Erazmovemu in Luthrovemu prevodu, Burian sklepa, da si je Trubar tudi pri slovenskih prevodih nove zaveze pomagal z besedami iz utrakvistične češke biblije iz leta 1540 (Česká biblí). Pri tem vzporedno navaja mesta iz omenjene biblije, Trubarjevega prevoda ter Luthra in Vulgate. Po Burianu naj bi po češčini Trubar na primer prevajal besede *mošnja*, *služabnik*, *anež*, *vodec*, *bogastvo* ('bog'), *milost* itd. Pa vendar najdemo te iste besede že v delih, ki so nastala ali bila izdana pred prvimi Trubarjevimi svetopisemskimi prevodi!⁵²⁰ Tudi Burianova ocena, da bi besede, kot so *mirnik*, *zmirnik*, *možica*, *pomilosrdje*, *poročenje*, *obraz*, *nedomiseln* itd., Trubar lahko prenesel v slovenščino s pomočjo Rešlovega *Dictionarium latino-bohemicum* (1560) ali *Dictionarium Bohemico-latinum* (1562), je zelo vprašljiva, saj lahko večino tam naštetih besed zasledimo v Trubarjevih spisih že vsaj od leta 1557. Burianove opazke o češkem vplivu na Kreljevo besedišče so povsem brezpredmetne, saj je imel na voljo samo Juričičevo izdajo *Postile*, obenem pa se vse »Kreljeve« besede in zveze, ki jih navaja Burian kot vzete po češkem vzorcu, pojavljajo že pred Kreljem. Tudi »delno ujemanje« Kreljeve *Otročje biblije* (KB 1566) s češkobratskim

⁵¹⁹ Hipoteza je Oblakova in se je obdržala v večini nadaljnjih obravnav.

⁵²⁰ Npr. *mošnja* (TC 1550, TC 1555), *služabnik* (TC 1550, TC 1555), *vodec* (TC 1555), *bogastvo* ('bog') (TC 1550, TC 1555), *milost* (od TC 1550) itd.

katekizmom J. Jirke *Catechismus der Rechtgleubigen Behemischen Brüder* (ki je sicer pogojno možno), ni v Burianovem članku niti najmanj dokazano.⁵²¹ Enako velja tudi za sicer zanimive opazke o nekaterih vzporednicah med Dalmatinom in češko predlogo. Skratka, Burianove trditve so se ob preverjanju nekaterih primerov pokazale kot nezanesljive in jih bo treba v bodočih raziskavah navajati s previdnostjo ter vselej kritično preverjati.⁵²²

Janez Logar v SBL (1932: 566) povzema dotedanje ugotovitve o Kreljevem prevajanju svetopisemskih besedil v KPo 1567: prevajal je najbrž naravnost iz grščine, se kontroliral z Luthrovim prevodom, a imel pred seboj tudi cerkvenoslovanski (glagolski ali cirilski) ter najbrž tudi češki tekst.

France Kidrič (1929–1938: 69) v ZSS navaja Breznikove in Grafenauerjeve ugotovitve ter ugotovitve iz dotedanjih zvezkov SBL. Podobno ravna tudi vsi nadaljnji pregledi, zaradi česar jih ne navajam podrobneje. V SBL I (1925b: 120) dodatno navaja, da so imeli revizorji za DB 1584 pred sabo tudi dve znameniti izdaji Biblije: *Biblia Vatabli* z jezikovnimi opombami katolika Watebleda in poliglotsko Biblijo *Complutensis*, ki je obsegala hebrejsko besedilo Stare zaveze, Vulgato, Septuaginto in kaldejsko parafrazo. Pod njihovim vplivom pa naj bi Dalmatin prvotno dikcijo in slog le malo spremenil.

Jože Pogačnik (1968: 149) v ZSS za TE 1555 pravi, da ga je Trubar prevajal po Luthru in Vulgati, z grškim izvirnikom pa da je prevod vzporejal Vergerij.

France Rozman (1986: 227–240) v svoji analizi dokazuje, da je Trubar svoje besedilo prevajal po Luthru in ne po grškem izvirniku, čeprav je tudi pri tem mestoma »precej samostojen«. Vzporedno navaja in analizira primere, največ iz Matejevega evangelija, vendar tudi od drugod. Žal tudi Rozman ni pritegnil Erazmovega prevoda, saj bi sicer mnoga mesta razlagal drugače.

Jože Rajhman v članku o metodologiji prevajanja slovenskih protestantov (Rajhman 1985: 27–32) predstavlja tedanji evropski pogled na prevajanje in v ta kontekst postavlja nekatere Trubarjeve izjave o prevajanju. Kratko komentira tudi Dalmatinovo ter Kreljevo in Juričičevo delo ter poudarja, da so slovenski protestantski pisci sledili v svojih prevodih Luthrovim prevajalskim načelom.

Janko Moder (1985: 33–66) v obsežnem komentarju Trubarjevih misli v uvodu v TE 1555 med drugim dopušča možnost, da bi se Trubar mogel priučiti grščine in hebrejščine ali pa dajati končno obliko odlomkom, ki so mu jih po izvirnikih skušali razložiti pomočniki in sodelavci. Primerjalno komentira tudi Trubarjev in Dalmatinov prevod dveh biblijskih odlomkov (Lk 7,41–47 ter Lk 16,11–17) ter grško in Luthrovo predlogo zanj, pri čemer ugotavlja Trubarjevo »samostojnost« glede na Luthra pri prevajanju določenih mest. Priznava, da ni pogledal Erazmovega prevoda in se je v tem pogledu zadovoljil z do zdaj raziskanim.

Kajetan Gantar (1985: 83–87) komentira prevode posameznih besed v Trubarjevem in Dalmatinovem prevodu Pavlovega govora na Areopagu. Meni, da je predstava, da sta se Trubar in Dalmatin suženjsko naslanjala na Luthrov prevod, pretirana, vendar pa se natančneje ne ukvarja s tem, po kateri predlogi sta prevajala.

Martina Orožen v članku *Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije* (Orožen 1984: 152–177) zgoraj omenjeno Breznikovo sodbo o Dalmatinovi naslonjenosti na Luthra označuje kot pretirano. V članku o stilnih problemih Trubarjevega jezika pa meni (Orožen 1986: 27–47), da je Trubar v prevo-

⁵²¹ Martina Orožen (1987: 146) je Burianovo trditev povzela in sama ni opravila vsaj okvirne primerjave ali izrazila vsaj delnega dvoma.

⁵²² Prim. tudi 3.2.

dih v večji meri ohranjal kalkirane skladijske vzorce kot Dalmatin, čeprav sta oba Biblijo prevajala po Luthru (pri tem se naslanja na Rozmanov članek). Pomembno se nam zdi njeno opozorilo, da bo mogoče razrešiti vprašanja avtentičnosti in kalkiranja skladijskih vzorcev ob primerjavi skladijskega upovedovanja pri Trubarju, Krelju, Dalmatinu ob nemški in latinski predlogi. Tudi zato se nam zdi njena gornja ugotovitev preuranjena.

Klaus Detlef Olof (1986: 517–527) vzporeja Luthrovo in Trubarjevo razumevanje prevajalske dejavnosti.

Francka Premk (1986: 529–543) v članku o primerjavi med Trubarjevim in Dalmatinovim prevodom Davidovega psalterja v razmerju do hebrejskega izvornika, latinske Vulgate in nemške Luthrove predloge izraža prepričanje, da je Trubar pri prevajanju psalmov direktno ali indirektno upošteval tudi hebrejsko besedilo, Dalmatin pa kaže večjo naslonjenost na Luthra in na Trubarjeve rešitve.

V svoji knjigi *Korenine slovenskih psalmov* (Premk 1992) z obsežno analizo predstavlja odnos med hebrejskim izvornikom svetopisemskega Psalterja, nekaterimi njegovimi prevodi v latinščino, nemščino in sodobno slovenščino ter med Trubarjevim in Dalmatinovim prevodom. Njena raziskava dokazuje, da je Trubar ob prevajanju psalmov upošteval tudi izvorno hebrejsko besedilo. Ugotavlja tudi, da določene pomenske širitve pri Trubarju mnogokrat zrcalijo prevod R. Waltherja. Vzajemno primerjanje obrobne gradiva in uvodov v prevode psalmov R. Waltherja po avtoričinih besedah ni prineslo pomembnejših rezultatov. Prav tako omenja Musculove komentarje Psalterja, ki Trubarju po njenem mnenju poleg Waltherja služijo kot »pomožni predlogi« za njegov slovenski Psalter. Nadrobne Musculove razlage posameznih besed naj bi Trubarju služile pri razumevanju izvirnega hebrejskega besedila. V študiji, ki je zaradi analize posameznih besed v sobesedilu za nadaljnje proučevanje Psalterja zelo koristna, z metodološkega vidika pogrešamo predvsem sintetično predstavitev generalne metode prevajanja psalmov (ki se je seveda v enajstih letih, kolikor je Trubar prevajal psalme, lahko tudi spreminjala). V primerjave besedil (verjetno zaradi težke dostopnosti in velikega obsega, ki je otežkočal reprodukcijo) ni bil pritegnjen tudi Musculov latinski prevod psalmov, so pa omenjeni njegovi komentarji.

Pomembna je ugotovitev, da se Dalmatin zgleduje po Luthru ter da v veliki meri upošteva Trubarjev besednjak, medtem ko bi ugotovitev, da je Dalmatin »občasno neposredno upošteval izvorno besedilo«, veljalo še enkrat tudi številčno ovrednotiti.

Matej Rode (1985: 103–105) našteva izraze, ki so jih slovenski protestantski pisci rabili za opisovanje 'prevajanja', ter opisuje njihovo nadaljnjo usodo. V članku o prevajanju v času protestantizma (Rode 1986: 555–561) pa navaja in komentira bistvene izjave slovenskih protestantov o prevajanju ter niza tedanje izraze za prevajanje, hkrati pa izrazi dvom v to, da je bilo tedaj prevajanje sakralnih besedil, tudi Biblije, prevajanje v današnjem pomenu besede. Zadnjo njegovo misel v razpravi o prevajanju v istem zborniku zavračata Majda Stanovnik (1986: 563–564) ter Kajetan Gantar (1986: 565–567).

Igor Grdina je v različnih prispevkih, pozneje zbranih v knjigi (Grdina 1999: 121, 176–177, 195), nanizal tudi nekaj pomembnih opazk o Trubarjevem znanju jezikov. Za razumevanje Trubarjevega prevajalskega dela je še posebej pomembna opomba o tem, da Trubar nemščine jugozahodnega govornega področja in nemščine jugovzhodnega govornega prostora ni pojmoval kot enakih.⁵²³

⁵²³Ob tem velja omeniti tudi dejstvo, da je bila razlika med pogovorno nemščino, kakor jo je znal Trubar, in med Luthrovim knjižnim jezikom velika celo za rojene govorce (kakor navaja Grafenauer (1914: 298), so južnonemški tiskarji svojim ponatisom Luthrovega prevoda sprva dodajali še posebne besednjake z razlago južnim Nemcem neznanih Luthrovih besed).

Jožica Narat (1999: 16–22) v svoji doktorski disertaciji o semantiki samostalnika pri Dalmatinu in Japlju prinaša tudi kratek pregled dotedanjih ugotovitev o načelih prevajanja Biblije pri Luthru, Dalmatinu in Japlju. Poleg tega prinaša v besedilu disertacije več opazanj glede Dalmatinove naslonitve na Luthrov prevod.

Majda Stanovnik je svoje prispevke o prevajanju v času protestantizma zbrala in dopolnila v knjigi *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Njeno odlično zasnovano poglavje *Trubarjev prevod konstituira slovensko slovstvo* (Stanovnik 2005: 13–42) je tudi vzrok, da v svoji obravnavi obširneje ne komentiramo nekaterih Trubarjevih misli o prevajanju (čeprav jih zaradi preglednosti navajamo). V tem poglavju Majda Stanovnik vzporeja Trubarjeva in Luthrova prevajalska stališča ter razloge in nagibe za prevajanje, pri čemer se še posebej loteva vprašanj o možnosti ali nemožnosti prevoda, o dopustnosti ali dovoljenosti prevoda, o vzroku in namenu prevoda, o razmerju med izvornikom in prevodom ter med prevodom in njegovim bralcem, pa tudi vprašanj o nalogah in značilnostih prevajalca. Pri tem postavlja ločnico med Trubarjevim pogledom na razliko med biblijskim prevodom, v katerem se je treba strogo držati izhodiščnega besedila, in prevodom pomožnega, nebiblijskega besedila, ki ga prevajalec zaradi jasnosti tudi širi in kar sproti razlaga. Čeprav se zdi, da ta postopek zabrisuje mejo med prevodom in razlago izvornika, pa Stanovnikova pokaže, da ju je Trubar ločeval. Meni, da mu grščina ni bila tako nedostopna, kakor je trdil, da pa se je obenem zavedal jasne hierarhije svojega jezikovnega znanja: za jezik izvornika zadostuje, da ga »razume« (sam pravi, da razume latinsko, nemško in laško), jezik prevoda pa mora »znati« (kakor zna slovensko). Hkrati se je Trubar zavedal različne zahtevnosti prevajanja konkretnih besedil. Na podlagi analize označuje Stanovnikova Trubarjeva prevajalska besedila kot »literarna«.

V poglavju o literarnosti Biblije in biblijskega prevoda (Stanovnik 2005: 129–166) primerjalno analizira literarnost več prevodov dveh biblijskih odlomkov (Mt 14, 1–12 ter Mt 25, 1–13): tako vzporeja izvorno besedilo prvega odlomka z Vulgato, Erazmom, Luthrom, Trubarjem, Dalmatinom in Kastelcem, izvorno besedilo drugega odlomka pa poleg naštetih še z anonimnim po Stapletonu, s Hren-Čandkovim ter Schönlebnovim. Ker analizira samo prevod Matejevega evangelija (in še to le po »literarni« plati – ne pa toliko glede na razmerje predloga : prevod), v uvodu še vedno meni, da se je Trubar opiral zlasti na Vulgato in nemško Biblijo, pa tudi na Erazmove razlage (čeprav njena analiza pravzaprav kaže v večini obravnavanih primerov zgledovanje po Erazmovem prevodu Nove zaveze).

Majda Merše je naredila več podrobnih analiz posameznih značilnosti pri prevajanju (predvsem nemških) predlog. Tako je primerjala glagolski vid v Dalmatinovi Bibliji glede na Luthrov prevodni zgled (Merše 1993: 227–236), obravnavala podobnosti in razlike v okviru glagolov pri Dalmatinu in v Luthrovi predlogi (Merše 1995: 492–510), prevodne rešitve v okviru vrst glagolskega dejanja v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja glede na nemške predloge (Luther, Spangenberg; Merše 1998: 55–71), vid in čas v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih (Merše 2000: 21–34) ter značilnosti besedja postil – tudi v primerjavi s predlogami (Merše 2007).

Sicer se problematike dotika še vrsta drugih del, ki pa zgolj ponavljajo ali navajajo tu omenjene ugotovitve.

7.2.2 KAJ PRAVIJO O VIRIH ZA SVOJE PREVEDE SVETOPISEMSKIH BESEDIL SLOVENSKI PROTESTANTSKI PISCI

Slovenski protestantski pisci so podali kar nekaj izjav o virih za svoje prevode in o načinu svojega prevajalskega dela. Da bomo lažje analizirali njihove prevode, si zato najprej pogledjmo spisek temeljnih izjav po posameznih piscih.

7.2.2.1 Primož Trubar

- V TE 1555 naj bi imel (piše v množini: Trubar, Vergerij) pred seboj grški izvornik, poleg tega prevode iz grščine v latinščino, nemščino in italijanščino, največ pa Erazmov prevod Nove zaveze; zelo so mu pomagale tudi Erazmove *Annotationes*;⁵²⁴
- Vergerij v poročilu, ki ga je poslal 9. februarja 1555 vojvodi Krištofu Württemberškemu pravi, da je nagovarjal Trubarja, naj prevede Novo zavezo v slovenščino: sledil naj bi Luthrovemu prevodu, nato pa bi ga primerjali še z drugimi prevodi;⁵²⁵
- v pismu Bullingerju 13. septembra 1555 pravi, da ne zna ne grško ne hebrejsko;⁵²⁶
- v istem pismu Bullingerju 13. septembra 1555 pravi, da mu je Vergerij prigovarjal, da naj bi prevedel Novo zavezo iz latinščine in nemščine v slovenščino;⁵²⁷
- v TT 1557 pravi (na mestu, kjer razlaga, da je delo zamudno!), da ima pri delu pred sabo dva latinska, dva nemška in en laški prevod Nove zaveze, zraven še hrvaški misal ter Erazmove *Annotationes* in druge komentarje;⁵²⁸
- v TT 1557 zatrjuje, da ne pozna hebrejsko niti črke, grško⁵²⁹ pa da ne zna dobro brati;⁵³⁰

⁵²⁴»... mi uletim nashim preurazhenu fmo ueden imeili pred febo, ta praui ftudeniz tiga Nouiga Teftamenta, kir ie Gershki piiflan, rauen tiga fmo mi tudi gledali na tu preurazhene tih nouih inu ftarih vuzhenikou, kateri fo ta nou Teftament is tiga Gerskiga Iefika vta Latinski, Nemshki inu vlashki preobernili, Ner vezh pag na Erafmou Roterdamou nou Teftament, htimu fo nom nega annotations fylnu pomagale.«

⁵²⁵»... monebam illum ipsum ministrum [sc. Truberum], quo pacto procedere deberet in negotio versionis in linguam Sclavicam, ut scilicet Martini Lutheri versionem sequeretur, donec conferremus cum aliis versionibus ...« (navedeno po Grafenauer 1914: 298).

⁵²⁶»Gospod Vergerij ./.../ se je letos veliko pogajal z mano, da bi skušal prevesti novo zavezo iz latinščine in nemščine v slovenski jezik; to sem mu odklanjal, ker se ne čutim sposobnega, saj ne znam ne grško ne hebrejsko, dokler mi tega ni naročila vsa cerkev moje domovine« (Rajhman 1986: 24).

⁵²⁷Gl. prejšnjo opombo.

⁵²⁸»Moje prevajanje pa gre le počasi od rok zaradi moje odgovorne pridigarske službe, ki mi je prva dolžnost, in ker moram pri prevajanju vedno imeti pred seboj dva latinska, dva nemška, en laški novi testament in še hrvatsko mašno knjigo, ki je bila pred kratkim natisnjena v Benetkah z latinskimi črkami; a preden pogledam vsako besedo v vsakem prevodu posebej, še Erazmove *annotationes* in druge komentarje, ter preudarim, kateremu prevodu naj bi sledil, preide mnogo časa. In ker se listi mnogo težje prevajajo kakor evangeliji, bi potreboval zato daljšo dobo« (TT 1557; Rupel 1966: 77).

⁵²⁹Dobro razlago obeh navedenih odlomkov glede poznavanja grščine ima Grdina (1999: 188–189).

⁵³⁰»Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsakdo pa, ki bi hotel prevajati biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. Sicer so — hvala bogu — posebno v sedanjem času, nekateri prevedli biblijo iz hebrejščine in grščine v latinski, nemški in laški jezik dobro in razumljivo, kar potrjujejo vsi učenjaki« (TT 1557; Rupel 1966: 74–75).

- v pismu Bullingerju 13. marca 1557 omenja, da mu je zelo všeč tudi laški prevod Svetega pisma, ki ga je dobil iz Züricha (gre najverjetneje za Bruciolijev prevod; prim. Grafenauer 1914: 298);⁵³¹
- v pismu Ungnadu 4. novembra 1561 pravi, naj Konzul prevaja, kot je prevajal Trubar sam: po Luthru in drugih;⁵³²
- v pismu Henriku Bullingerju 1. februarja 1559 (Rajhman 1986: 37) piše, da mu Waltherjevo [Gualtherus] ter Musculovo delo dobro služita pri prevajanju psalterja v slovenščino.⁵³³ Obenem pravi, da je prevedel in opremil že 33 psalmov;
- v predgovoru h glagolskemu *Prvemu delu novega testamenta* iz leta 1562 (Rupel 1966: 131) pravi Trubar, da so za prevajanje hrvaške Nove zaveze rabili več kot en prevod latinskega, nemškega, laškega, zaradi nekaterih besed tudi češkega Svetega pisma, najbolj pa sledijo Erazmovemu in Luthrovemu prevodu;⁵³⁴
- v predgovoru v TP 1566 Trubar pravi, da je psalme prevajal enajst let ter da so mu glavno osnovo za prevod predstavljali latinski prevodi, da pa je delal tudi po nemških. V ozadju izjave je gotovo odgovor tistim, ki bi mu utegnili očitati, da ni prevajal po Luthru.⁵³⁵ To se je tudi dejansko zgodilo, kakor je razvidno iz Klombnerjevega pisma Gallusu (Rupel 1955: 219–220), v katerem Klombner Trubarju očita, da je prevajal psalter po Zwingliju in ne po Luthru,⁵³⁶ kar po naših analizah ne drži.

7.2.2.2 Jurij Dalmatin

- V pismu 10. 1. 1572 (Rajhman 1997: 57–58) Dalmatin pravi, da je za vajo prevedel prvo Mojzesovo knjigo iz drugih jezikov v kranjskega, se ob tem učil hebrejsko ter se naučil bolje razumevati biblijsko besedilo; pregledal in popravil jo je z Andrejem Savincem;⁵³⁷

⁵³¹ »Potem še prosim vašo milost, da me zvesto priporočite /.../ gospodu Bernardu de Senis, pa mu povejte, da mi je tisti italijanski prevod, ki ga je pred kratkim neki Italijan v Ženevi napravil, zelo všeč ter mi veliko pomaga pri mojem slovenskem prevajanju; razumem ga prav dobro kakor nemškega ali latinskega« (Rajhman 1986: 29).

⁵³² »Dejal sem, naj prevede, kakor sem jaz po Luthru in drugih prav prevedel« (Rajhman 1986: 99).

⁵³³ »Pozdravite v mojem imenu vaše gospode sobrate, zlasti gospoda Waltherja; njegovo in Musculovo delo o psalteriju mi prav dobro rabita za moj slovenski psalter. Prevedel sem že 33 psalmov, postavil sem tudi vsebinske preglede spredaj in pripombe na rob, razlage pa na konec kakor gošpod Walther.«

⁵³⁴ »Da bi Vaše kr. veličanstvo in drugi vedeli tudi to, iz kakšnih knjig in kakšne stvari prevajamo, ostanejo li naši prevodi, tisk, pisava in črke brez graje in zasmehovanja in bomo li pred svetopisemskimi učenjaki in izkušenimi v hrvatskem jeziku prebili preizkušnjo ali ne, hočem tu tudi o tem na kratko poročati. Imamo in uporabljamo hkrati več ko en prevod latinskega, nemškega, laškega (in zaradi nekaterih starih slovanskih besed tudi češkega) sv. pisma, sledimo pa najbolj Erazmovemu in Luthrovemu prevodu. Ko pa bomo končali novi testament, nameravamo s pismi in dopisi iskati sveta pri veleučenihi teologih, pri izkušenih v hebrejskem jeziku in pismu na univerzah, češ katerega prevoda, pa najsi bo latinski, nemški ali laški, naj se posebno in najbolj držimo.«

⁵³⁵ »Ieft fem lete Buque ainaißt leit po zhafu inu resmishlaie tomazhil, Inu fdai Shtyri Mełce poredu drukal. Aku fe sledna beffeda fteim Nemshkim Tolmazhenem nefgliha, Satu fe ne fmotite, Ieft fem vezh is Latinskih koker Nemshkih Tolmazherieu tomazhil.«

⁵³⁶ »Fragt, warum er den psalter nach dem Zwingl vertirt vnd nit Luthern gevolgt hat« (Rupel 1955: 220).

⁵³⁷ »Ko pa sem opazil, da je ta moja vaja bila gospodu Primožu všeč, meni pa v korist, sem si prilože-

- v uvodu v DB 1578 (Sakrausky 1989: 577) Dalmatin pravi, da je poleg Luthrovega prevoda upošteval tudi hebrejsko besedilo in prevode v druge jezike;⁵³⁸
- v Crusijevem dnevniku (Simoniti 1986: 237) najdemo povzetek Dalmatinovega in Spindlerjevega pisma Trubarju (2. 2. 1580), kjer zasledimo, da je kot vir za prevod Biblije v hrvaški jezik poleg Luthrove Biblije služila tudi »Paraphrasis« Andreasa Osiandra;⁵³⁹
- v uvodu v DB 1584 pravi, da je Sveto pismo prepisal in prevedel [beschrieben und transferirt habe] iz studenca originalnih jezikov ter iz prevodov drugih prevajalcev, še posebej iz Luthrovega domišljenega prevoda.⁵⁴⁰

7.2.2.3 Sebastijan Krelj in Jurij Juričič

- Krelj je pisal 1561 Klombnerju, da je Flacius dobil iz Rusije nekaj delov cirilske Biblije, ki bi bili lahko koristni za prevajanje (Bučar 1910: 65);
- Krelj in Juričič v uvodih v KPo 1567 in JPo 1578 navajata samo, da gre za prevod postile Joannesa Spangenbergga, ne pa tudi, kako sta prevajala tamkajšnja biblijska besedila, ki niso vselej prevedena po Spangenbergu.

Kot se bo pokazalo v spodnji analizi, moramo gornje izjave včasih razumeti dobesedno, spet drugač v retoričnem smislu: tedaj želijo dokazati zanesljivost in pravovernost prevoda.

7.2.3 ANALIZA VIROV ZA SVETOPISEMSKE PREVODE IN OSNOVNIH PREVAJALSKIH POSTOPKOV

Da bi ugotovili, kakšen je bil Trubarjev in Dalmatinov osnovni način prevajanja in kako sta v praksi prevajala posamezne dele svetopisemskega besedila, smo analizirali sedem odlomkov iz Nove zaveze, ki pokrivajo Trubarjeve in Dalmatinove novozavezne iz-

---

no prvo Mojzesovo knjigo za vajo drznil prevesti iz drugih jezikov v kranjskega. Ob tem se nisem učil samo hebrejščine, temveč sem si tudi bolj preprosto uredil biblijsko besedilo in se ga naučil bolje razumevati, upajoč, da mi bo, morda pa tudi drugim, ta trud koristen v službi, saj doslej v slovenskem jeziku iz Stare zaveze razen Psalterja nimamo ničesar. /.../ Sedaj, ko sem to čudovito in nadvse koristno knjigo po mojem skromnem mnenju iz navedenih vzrokov z Božjo pomočjo dokončal in z Andrejem Savincem, tudi kranjskim študentom teologije, pregledal in popravil, sem mislil, da bi bilo dobro, če ta svoj prvenec v slovenskem jeziku pošljem in z vdanostjo posvetim vašim milostim in gospostvom.«

⁵³⁸ »Zato sem poleg blaženega nemškega prevoda doktorja Luthra upošteval tudi hebrejsko besedilo in prevode v druge jezike« (prevedel avtor monografije).

⁵³⁹ »Biblia veteris testamenti conuertendo in Croaticam linguam fere absoluti utens Biblii Lutheri et Osiandri Paraphrasi.«

⁵⁴⁰ »Ker se doslej ni našel prevajalec, ki bi bil ves Stari testament prevedel v slovenski jezik, sem se jaz /.../ odločil, /.../ da sem /.../ prepisal in prevedel v naš jezik tako iz studenca originalnih jezikov, v katerih je bilo prvotno napisano, iz prevodov drugih prevajalcev, kakor tudi iz večkrat omenjenega Luthrovega temeljitega, natančnega in povsod slovečega nemškega prevoda« (Rajhman 1997: 294).

daje, štiri psalme in poleg tega še eno začetno starozavezno besedilo.⁵⁴¹ V okviru tega smo se bežno dotaknili tudi Kreljevega in Juričičevega prevajanja biblijskih odlomkov v KPo 1567 in JPo 1578.

7.2.3.1 Trubarjevo in Dalmatinovo prevajanje novozaveznih besedil

Prevode izbranih odlomkov smo primerjali z vsemi nam dostopnimi deli, po katerih bi lahko prevajala Trubar in Dalmatin:

1. Luthrov prevod celotne Biblije v nemščino po izdaji iz 1545 (LB),
2. Erazmov prevod nove zaveze v latinščino po natisu iz 1542 (EB),
3. latinsko Vulgato (Vu),
4. »Zwinglyjevo« Biblijo v nemščini po izdaji iz 1531 (ZB),⁵⁴²
5. Bruciolijev prevod Nove zaveze v italijanščino (BB),
6. Bernardinov lekcionar (Bernardin 1885),
7. grško izvirno besedilo Nove zaveze (GB) (www.greekbible.com).

Latinske in grške redakcije svetopisemskih besedil v delih Andreasa Osiandra, ki ga omenja Dalmatin, se glede na nam dostopne Osiandrove izdaje⁵⁴³ ne razlikujejo od zgoraj navedenih izdaj (latinsko besedilo na primerjanih mestih sledi Vulgati). Bi pa veljalo še preveriti, kako so njegovi komentarji v različnih delih (Dalmatinova oznaka *paraphrasis* namreč po nam dostopnih podatkih ni oznaka naslova kakega Osiandrovega določenega dela) vplivali na robne opombe in morda tudi na kake specifične besedne rešitve pri Dalmatinu. Enako velja za vpliv Erazmovih komentarjev na Trubarja. To pa že presega obseg naše analize.⁵⁴⁴

Kakor je pokazala analiza, je Trubar Novo zavezo prevajal po Erazmovem prevodu, ki ga je na določenih mestih korigiral z Luthrovim, Dalmatin pa je prevajal strogo po Luthru, pri čemer se je držal Trubarjevega besedila na mestih, kjer ni odstopalo od Luthra.

Preden si natančneje ogledamo, v kakšnem razmerju je Trubarjev prevod z Erazmovim in Luthrovim ter Dalmatinov prevod z Luthrovim in Trubarjevim, pa moramo orisati še vlogo ostalih primerjanih prevodov in razložiti njihovo vlogo, kakor se kaže v analiziranih odlomkih.

7.2.3.1.1 Vulgata

Razlik med Erazmovim prevodom in Vulgato je sicer zelo veliko, vendar jih je večina

⁵⁴¹ Za podrobnejši opis analize ter seznam besedil gl. poglavje 10 (*Dodatek*).

⁵⁴² To je tudi »Bullingerjeva Biblija«, ki jo omenja Trubar v zgoraj navedenem pismu (t. i. Froschauer-Bibel). Prim. popis Bullingerjevih izvornih del v izdaji na mikrofiših www.idc.nl, kjer je v katalogu navedena Zwinglyjeva Biblija z Bullingerjevim uvodom: **Bullinger, Heinrich**: *De omnibus Sanctae Scripturae libris – Von allen Büchern heiliger vnd Göttlicher gschrift* [sic!]: *auch vom jrer Würde vnd Fürträffliche: an den christenlichen Läser ein klarer Bericht*. Staedtke, J. Heinrich Bullinger Werke 1:118. V delu: *Die gantze Bibel*. Zürich, Christoffel Froschouer, 1540.

⁵⁴³ Pregledali smo latinska in grška besedila v delu Andreas Osiander: *Harmoniae Evangelicae Libri IIII: Graece Et Latine, Basileae 1537 (Osiander 1537)*, dostopno na <http://diglib.hab.de/drucke/c-254-2f-helmst-2/start.htm>, bežno pa še posamezne spise v okviru zbranega dela (Gesamtausgabe. Bd. I–X. Hrsg. von G. Müller und G. Seebaß. Gütersloh 1975–1997). Prim. tudi Seebaß (1995).

⁵⁴⁴ Da so slovenski prevajalci rabili češke prevode Biblije, se nam kljub Burianovemu članku (1928) zdi le malo verjetno. Prim. komentar k temu članku v poglavju 7.2.1. Zaradi obsežnosti potrebne raziskave se za primerjavo nismo odločili.

takšne vrste, da se pri prevajanju zabrišejo. Opaznejših odstopanj je kljub temu dovolj, da so si bili dosedanji raziskovalci tako rekoč edini, da Trubar ni prevajal po Vulgati, ampak po Luthru »z določenimi odmiki«.

Če gremo po sledovih teh odmikov, pridemo do spoznanja, da na vseh mestih, kjer je razlika med Vulgato in Erazmom takšna, da bi bila lahko vidna v slovenskem prevodu, Trubar sledi Erazmu. Poglejmo si najočitnejše primere iz analiziranih odlomkov, kjer Trubar sledi Erazmu, hkrati pa ne sledi Vulgati ali Luthru:

mesto	Trubar	Erazem	Vulgata
Lk 1,28	periatliua	gratiosa	gratia plena
Rim 3,22	htim vřem, inu zhes vře te, kir Veruio	in omnes et super omnes eos qui credunt	super omnes qui credunt
Rim 3,24	ampag	autem	/
Rim 3,26	vletim	in hoc	/
Mr 16,2	viutro sgudo tiga peruiga dne tih Sobot	summo diluculo diei primi sabbatorum	valde mane una sabbatorum
1 Kor 2,1	pryzhouane Boshye	testimonium Dei	testimonium Christi

Toliko pomembnejših razlik med Erazmom in Vulgato bi našli že zgolj ob predpostavki, da je Trubar ostala mesta prevajal po Luthru. Ker pa se je pokazalo, da je Trubar prevajal po Erazmu, je takšnih mest seveda še mnogo več.

Kakšna je bila pri Trubarjevem prevajanju torej vloga Vulgate? Ugotavljamo, da po njej Trubar ni prevajal, je pa povsem možno, da se je ravnal po njej *na posameznih mestih*. V obravnavanih odlomkih smo našli en sam tak primer:

mesto	Trubar	Erazem	Vulgata
1 Kor 2,3	vti shibkoti	per infirmitatem	in infirmitate

Luther omenjeno mesto prevaja *mit schwachheit*, Dalmatin pa po njem *s/flabostjo*. Trubarjev prevod sicer ni v nasprotju z Erazmovim, je pa rešitev enaka kot v Vulgati.

7.2.3.1.2 »Zwinglijeva« nemška Biblija (ZB)

Enako kot za Vulgato velja za vsa ostala primerjana besedila. Besedilo ZB je, kar se tiče razlik, ki bi lahko vplivale na prevod, identično besedilu LB. Na redkih mestih, kjer zasledimo razlike, Trubar in Dalmatin sledita Luthru. Trubar ZB torej gotovo ni rabil kot predloge, mu je pa občasno služila kot pomoč pri prevajanju posameznih besed. ZB bi Trubar v obravnavanih odlomkih lahko sledil na naslednjih mestih:

mesto	Trubar	Zwingli	Luther/Erazem
Mt 26,24	Ta syn tiga zhloueka gre kiakai	Deß Menfchen fun gadt dahin	Des menschen Son gehet zwar da hin / Filius quidem hominis vadit
Mt 26,25	Moifter	meifter	rabbi/Rabbi
1 Kor 2,4	vlepih vkunshtnih beffedah	in hüpfchen worten	in vernüfftigen Reden / in persuasoriis
2 Tes 2,4	vře tu, kir ře praui Bug, oli kar ře moli	alles das Gott genennet oder geeret wirt	alles das Gott oder Gottesdienst heisset / omnem, qui dicitur Deus aut numen

V prvem primeru bi lahko ZB pripisali izpust členka. Prevod izraza *rabbi* (ki ga rabi sicer tudi Trubar, vendar kot prevod Erazmovega *magister*) kot *mojster* bi lahko še z največjo gotovostjo pripisali ZB. Precej gotovo bi lahko po Zwingliju prevajal tudi izraz *numen/Gottesdienst* z *alles das geeret wirt*, torej *vse tu, kar se moli*. Najbolj zanimiv primer je prevajanje latinskega izraza *persuasoria*, ki ga Luther prevaja v smislu 'kunštne/razumne besede', Zwingli pa kot 'lepe besede'. Pomen latinskega izraza je nekje vmes. Trubar bi lahko na tem mestu združil Luthrovo in Zwinglijevo interpretacijo.

7.2.3.1.3 Brucioli, Bernardinov lekcionar in grška Nova zaveza

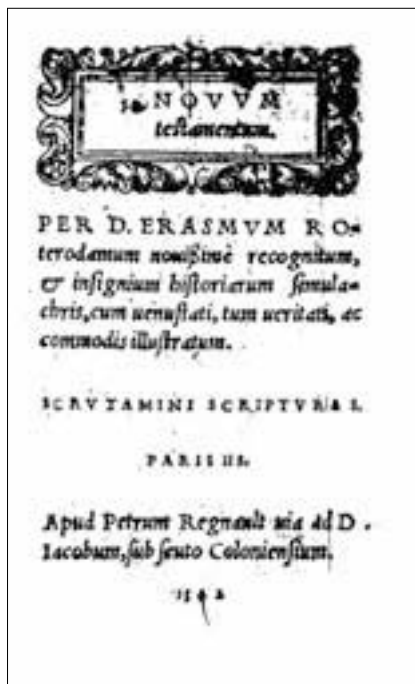
Nobene opazne podobnosti nismo našli pri primerjavi Bruciolijevega besedila (Bruciolli 1552), Bernardinovega lekcionarja (Bernardin 1885) ter grškega besedila Nove zaveze,⁵⁴⁵ še posebej Matejevega evangelija, pri katerem je grško besedilo omenjeno kot predloga.

Brucioli dokaj zvesto sledi Erazmovemu prevodu, zaradi česar bi ga lahko Trubar uporabljal kot nekakšen latinsko-italijanski slovar ter kot skladenjsko poenostavljeni pendant Erazmove predloge. Na mestih, kjer so med Bruciolijem in Erazmom odstopanja (v povprečju eno do dve mesti na stran), sledi Trubar izključno Erazmu. V redkih primerih, kjer Brucioli odstopa od Erazma in se hkrati ujema s Trubarjem, pa vedno najdemo enako rešitev kot pri Brucioliju tudi pri Luthru (ki je verjetnejši vir).⁵⁴⁶

Besedila iz Bernardinovega lekcionarja (tudi) po besedju odstopajo od Trubarjevih rešitev, po čemer lahko sklepamo, da jih je Trubar (kolikor jih je) rabil nadvse redko. V odlomkih Lk 1,26–38, Mt 21,1–9 in Mr 16,1–8 nismo našli nobenih podobnosti. Tudi če je Trubar Bernardinov lekcionar dejansko imel pri sebi, v slovenskih besedilih ni pustil opaznejše sledi. Tudi zato bi se dalo reči kaj več o njegovi vlogi le ob celoviti primerjavi Bernardinovega besedišča s Trubarjevimi; je pa vprašanje, če bi glede na vloženi čas takšna primerjava dala tudi kake oprijemljivejšee podatke.

7.2.3.1.4 Trubar : Erazem

Trubar že v TE 1555 pravi, da je v največji meri prevajal po Erazmovem prevodu Nove zaveze, kljub temu pa je – kot smo pokazali zgoraj – doslej veljal za osnovno predlogo Luthrov prevod, kot pomemben pripomoček pa so se omenjale predvsem Erazmove *Annotationes*. Ob analizi izbranih odlomkov se je pokazalo, da je Erazmov latinski prevod Nove zaveze dejansko Trubarjev osnovni vir.⁵⁴⁷ To seveda ne pomeni, da Trubar ob prevajanju ni sledil tudi Luthru, ampak da je sle-

Erazem Rotterdamski, *Novum testamentum* (1542)

⁵⁴⁵ To dodatno potrjujejo tudi Rozmanove primerjave (Rozman 1986: 227–240).

⁵⁴⁶ Npr. Rim 3,25: TT: *skufi to Vero vnega kry*; LB: *durch den glauben in seinem Blut*; BB: *per la fede nel sangue di effo*; ali 2 Tes 2,4: TL: *koker Bug*; LB: *als ein Gott*; BB: *come Iddio*.

⁵⁴⁷ Na tem mestu moramo omeniti članek Štefana Barbariča (1972: 87–98) in sklepne misli Primoža

dil najprej Erazmu in zgolj občasno tudi Luthru. Najočitnejše se nam to kaže ob vzporedni primerjavi Trubarjevega in Dalmatinovega prevoda Lk 1,26–38 z Erazmovim in Luthrovim prevodom.

Kakor je razvidno tudi iz natančnejše analize v prilogi, Trubar v tem odlomku vselej sledi Erazmu, Dalmatin pa Luthru. Poglejmo si nekaj primerov:

Trubar	Erazem	Luther	Dalmatin
potle	autem	vnd	inu
Galileisku	Galilaeae	in Galilea	v'Galilei
timu	cui	mit namen	s'imenom
fakai ti fi neshla miloft	nacta es enim gratiam	du hast gnade ... funden	ti fi ... gnado nafhla
nega Ozheta	patris eius	seines vaters	njegoviga Ozheta
jeft moshia ne snam	virum non cognosco	von keinem Manne weis	od obeniga Moshia nevem
inu ni ... ie leta shesti meffiz	et hic mensis est sexus illi	vnd gehet itzt im sechsten mond	inu gre sdaj v'fhefti Mefsez
po tui beffedi	secundum verbum tuum	wie du gesagt hast	kakor fi ti govuril
bode ... prauizhno fturil	iustificabit	machet	dela
od te mifli	a mente	od vafhe mifli	von ewrem sinn

Teološko pomembnejša mesta so za iskanje prevodne predloge manj ustrezna,⁵⁴⁸ vendar tudi tu Trubar večkrat preseneti s svojimi »erazmovskimi« rešitvami. Kot tak primer bi izpostavil odlomek iz pisma Rimljanom (Rim 3, 28), ki ga je Luther obširno komentiral v svoji poslanici o prevajanju (Luther 2001).⁵⁴⁹ Gre za besedico *allein*, ki jo je Luther »v duhu nemškega jezika« dodal izvirnemu besedilu. Luthrov prevod se glasi takole: »So halten wir es nu / Das der Mensch gerecht werde / on des Gesetzes werck / **alleine durch den Glauben**.« Erazem izraza '*samo*' seveda nima: »Arbitramur igitur **fide** iustificari hominem absque operibus legis.« Trubar v tem sledi Erazmu (gl. analizo v *Dodatku*), in to v obeh izdajah (TT 1560 in TT 1581–82), čeprav je prav besedilo tega odlomka v izdaji TT 1581–82 dve vrstici niže popravljaj po Luthru. Trubarjev prevod se glasi: »Satu mi terdno dershimo, De ta zhlouk bode Prauizhin fturien **skufi to Vero**, pres tih del te Poftaue.« Dalmatin pa nasprotno sledi Luthru, četudi je očitno, da mu kot osnova služi Trubarjev prevod: »satu my tèrdnu dèrshimo, de Zhlovik pravizhen poftane, pres del te Poftave, **le fkusi vero**.« Zdi se nam zelo pomenljivo, da Trubar v tako pomembnem odlomku zavestno ne sledi Luthru.⁵⁵⁰

Simonitija (1979: 233–234): na navedenih mestih oba opozarjata, da bi veljalo ponovno preveriti Erazmov vpliv na Trubarjevo izvirno in prevodno delo.

⁵⁴⁸ Na takšnih mestih je namreč samoumevno, da prevajalec primerja več predlog ter komentarjev.

⁵⁴⁹ Na misel, da je Trubar to delo poznal, nas navaja odlomek iz TC (1575: 191–192). Rajhman meni enako na podlagi predgovora k TE 1555 (Rajhman 1985: 29).

⁵⁵⁰ Res je, da Luther svoj prevod razlaga z naravo nemškega jezika v primerjavi z latinskim (Luther 2001: 359): »Nemški jezik pri vseh teh besednih obratih dodaja besedo »le« (zgolj, samo), da bi bila nikalnica tem bolj jasna in popolna, grščina in latinščina pa tega ne delata. To je pač **značilnost nemščine**. /.../ **Latinskih črk pač ne smemo spraševati za nasvet, kako naj govorimo nemško**, kot to počnejo tile osli.« Vendar bi tudi narava slovenskega jezika lahko »zahtevala« *le*, če bi Trubar to hotel.

7.2.3.1.5 Trubar : Luther

Kot je razvidno iz besedil, analiziranih v prilogi, pa tudi vloga Luthrovega besedila v Trubarjevih prevodih ni majhna. Včasih Trubar dopolnjuje Erazmovo besedilo z Luthrovimi »dodatki« (npr. Rim 2, 22: *Ieft pag gouorim od lete : Jch sage aber von solcher*), vendar spet ne vedno (npr. Rim 3, 25: Trubar nima dodatka: *die fur jm gilt*). Mnogokrat prevaja Trubar določene besedne zveze – predvsem tiste, ki zahtevajo zaradi narave latinskega jezika v slovenščini (daljši) opisni prevod – in določene besede povsem po Luthru. Navedimo nekaj značilnih primerov iz analiziranih besedil:

Prva celotna izdaja Luthrove Biblije (1534)

mesto	Trubar	Luther	Erazem
Rim 3,25	pod teim Boshym poterplenem	vnter göttlicher gedult	quae Deus toleravit
Mt 26,17	Velikunozhnu Iagne	Osterlamb	pascha
Mt 26,18	pufti tebi poueidati	lesst dir sagen	dicit
Mt 26,24	Bulshe bi nemu billu	Es were jm besser	bonum erat ei
Mt 21,9	kir fo naprei shli inu fad hodili	das vorgieng vnd nachfolget	quae praecedebant, et quae sequabantur
Mr 16,5	fanem dolgim belim quantom	ein lang weis Kleid	stola candida
Mr 16,6	Iefufa Nazarenufa tiga Cryshaniga	Jhesum von Nazareth den gecreutzigten	Iesum Nazarenum, qui fuit crucifixus

7.2.3.1.6 Trubar – samostojno

Za dve rešitvi v obravnavanih besedilih nam ni uspelo najti dobesednega vzporednega vira za Trubarjev prevod. Tu gre za Trubarjevi originalni rešitvi v duhu slovenskega jezika ali za rešitvi, ki so jima botrovali komentarji k biblijskim besedilom. Navedimo oba primera:

mesto	Trubar	Erazem	Luther
Rim 3,23	eden mumu drugiga ne vela	non ... est distinctio	es ist ... kein vnterschied
Mr 16,1	shlahntne difezhe korene inu shalbe	aromata	specerey

7.2.3.1.7 Dalmatin : Trubar

Analiza izbranih primerov kaže, da je bil pri prevajanju Nove zaveze Dalmatinu glavna orientacija Trubarjev prevod. Novozavezna dela je večinoma prevajal tako, da je sledil Trubarjevim rešitvam, ki jih je bolj ali manj izdatno »popravljal« tako jezikovno kot v smislu Luthrovih rešitev, kar je ob vzporednem branju ustreznih vrstic v analiziranih primerih jasno že na prvi pogled. Številčno razmerje med polnomenškimi besedami, ki jih je Dalmatin prevzel po Trubarju (če ne upoštevamo razlik v zapisu, skladnji in sklanjanju), ter besedami, ki jih je Dalmatin spremenil ali dodal sam, je v povprečju več kot 80 % : manj

kot 20 %.⁵⁵¹ Kot vsi poznejši slovenski prevodi Svetega pisma je torej tudi Dalmatin poleg tujejezične predloge (Luther) upošteval dotedanjo tradicijo. Kjer prihaja med Trubarjevim in Luthrovim prevodom do vsebinskih razlik, se Dalmatin večinoma drži Luthra, mnogo redkeje Trubarja, še redkeje pa prinaša svoje izvirne rešitve.

Kakšen je odnos med Trubarjem in Dalmatinom v primerih, ko Dalmatin sledi Trubarju, je nazorno vidno že iz naslednjega kratkega odlomka (Mt 26, 17):

Trubar: Ampag na perui dan tih Obprefnikou, ftopio ty Iogri kiefufu,
Dalmatin: NA pèrvi dan téh Oprefnikou pak, fo Iogri k'Iesufa ftopili,
Trubar: inu prauio knemu, kei hozhes ti, de mi tebi perprauimo ieifti Velikunozhnu Iagne?
Dalmatin: inu fo djali k'njemu: Kej hozhefh, de my tebi pèrpravimo jéfti Velikunozhnu Iagne?

Vidimo, da je Dalmatin razen časa (po Luthru) v odlomku spremenil zgolj besedo *ampag* v *pak*. Odpravil je tudi še določni člen in en odvečen osebni zaimsek.

Povsem drugače pa je v primerih, ko Trubar odstopa od Luthra. Takšna mesta Dalmatin prevaja povsem samostojno (1 Kor 2, 2):

Trubar: Sakai ieft ne fem shazal fá veliku kai drugiga vmeiti vmei vami,
Dalmatin: Sakaj ieft fe néfim sa tiga dèrshal, de bi kaj vejdil mej vami,
Luther: Denn ich hielt mich nicht dafür / das ich etwas wüste vnter euch /

Trubar: Samuzh Iefufa Cristufa, inu tiga iftiga Cryshaniga.
Dalmatin: kakòr le Iesufa Cristufa, tiga krishaniga.
Luther: On allein Jhesum Christum / den geceutzigeteten.

Včasih Dalmatin sledi Trubarju in ne Luthru:

mesto	Luther	Dalmatin	Trubar
Mt 21,9	in der höh	v'tém nar vifsokéfhim	vtim ner viffokishim

Na ravni posameznih izrazov pa Dalmatin včasih odstopa tako od Luthra kakor tudi od Trubarja.

mesto	Luther	Dalmatin	Trubar
Rim 3,25	zu einem Gnadenstuel	k'smyrjenju [toda v opombi: ali k'ftolu te gnade]	kanimu Spraulauzu
1 Kor 2,2	in beweisung des Geists	v'tem s'vishanju tiga Duha	temuzh vtim iskafanu tiga Duha

7.2.3.2 Dalmatin in Stara zaveza

Pri prevajanju starozaveznih biblijskih knjig je bil Dalmatin v precej drugačnem po-

⁵⁵¹ Tudi Breznik (1917: 171) ugotavlja, da je »Dalmatin pri novem zakonu svoje »Bible« (1584) pridržal nad 60 % Trubarjeve frazeologije, stilističnih in drugih posebnosti«. Razlika med našim in njegovim razmerjem gre verjetno na račun definiranja posameznih štetih enot (pri nas polnopenske besede, pri Brezniku frazemi, stilistične posebnosti in podobno).

ložaju kot pri prevajanju novozaveznih, saj ni mogel slediti Trubarju. Prav zato nam dajejo njegovi starozavezni prevodi še jasnejšo potrditev o naslonitvi na Luthra.

Kot je pokazal že Ramovš (1971: 148–149), kaže Dalmatin v prvotnih izdajah prevodov starozaveznih knjig na nekaterih mestih naslonitev na grški (Septuaginta), redkeje tudi na latinski prevod (Vulgata). Vzporedno branje prvih enajstih poglavij 1 Mz ter Sir 9 nam je pokazalo, da so takšna mesta tudi v prvotnih prevodih razmeroma redka. To nas navaja k mnenju, da je Dalmatin pri prevajanju starozaveznih knjig skoraj gotovo rabil tudi grški in latinski prevod, vendar le kot pomoč pri prevajanju določenih besed in težjih mest, nikakor pa ne kot predlogo, iz katere bi neposredno prevajal. Primerjava pri Ramovšu navedenih mest s hebrejskim izvirkom nam ne da nobene jasne potrditve, da bi bila ta mesta prevajana po hebrejščini. Naj opozorimo še na to, da je bila predloga za prvi starozavezni prevod, *Jezus Sirah* (DJ 1575), ki kaže enake značilnosti kot ostali starozavezni prevodi, tedaj na voljo samo v grškem jeziku, hebrejskega originala tedaj namreč še niso našli.⁵⁵²

Analiza odlomka 1. Mojzesove knjige (1 Mz 11) nam kaže naslednje stanje. Besedilo se močno naslanja na Luthrov prevod, vendar drobne razlike kažejo tudi na rabo drugih virov. Začetek *IE bil pak po vsem Svejtu* ustreza latinski, grški, deloma tudi hebrejski predlogi in je lahko nastal s kombinacijo dveh izmed omenjenih predlog.

Dodatek *Inu pèrgudilu fe je*, ki ga nimata ne Luther ne latinska predloga (pa tudi nobeden od ostalih omenjenih pregledanih tedanjih prevodov), najdemo v Septuaginti (καὶ ἐγένετο), medtem ko hebrejski original takšen prevod dopušča, ga pa sam po sebi skoraj gotovo ne bi povzročil. Samosvoj je drugačen prevod besede Land/terra/γῆ/erets, ki je v vseh možnih predlogah medsebojno ekvivalentna, Dalmatin pa jo v 8. vrstici prevaja kot *svet*, v 9. vrstici kot *deže*. Tudi dodatek *timuiftimu Meftu* je Dalmatinov in nima vira v nobeni od možnih predlog. Verjetno se je hotel Dalmatin izogniti dvoumju, ki bi ga lahko povzročil v slovenščini dobesedni prevod z *njegov*.

Nas pa analizirani odlomki utrjujejo v prepričanju, da je Dalmatin izdajo DB 1584 še dodatno popravil v skladu z Luthrovim prevodom. Poleg tega lahko opazimo tudi nekaj sistematičnih popravkov v besedju (npr. *neverni* > *pregrešni* ipd.).

7.2.3.3 Psalmi

Prevod psalmov kot edinega starozaveznega besedila, ki ga je prevajal tudi Trubar, smo primerjali z naslednjimi deli:

1. Musculov prevod psalterja v latinščino iz leta 1556 z obširnimi kometarji (MPs),
2. Waltherjev prevod psalterja v izdaji iz leta 1831⁵⁵³ (WPs),
3. Luthrov prevod celotne Biblije v nemščino iz leta 1545 (LB),
4. latinsko Vulgato (*iuxta LXX* in *iuxta Hebraeos*) (Vu),
5. »Zwinglejevo« Biblijo v nemščini po izdaji iz 1531 (ZB),
6. hebrejsko Biblijo s celovito besedno analizo in razlago hebrejskih besed ter prevodom v grščino ter angleščino (www.blueletterbible.org),
7. grško besedilo Stare zaveze (*Septuaginta*) (www.blueletterbible.org).

Ker je prevod psalterja edini Trubarjev starozavezni prevod, se edino pri njem ni mogel nasloniti na Erazma. Na podlagi psalmov, ki smo jih primerjalno analizirali, menimo, da

⁵⁵² Prim. Sakrausky (1989: 533).

⁵⁵³ Besedilo v tej izdaji je prepis besedila izvirne izdaje 1558 (Premk 1992: 702), ki nam ga kljub dolgotrajnemu prizadevanju ni uspelo reproducirati.

se je Trubar tudi pri prevajanju psalterja držal podobnih prevajalskih navad kot pri prevajanju novozaveznih knjig. Kot osnova sta mu služila Musculov prevod psalterja v latinščino z obsežnim komentarjem ter Waltherjev prevod psalterja v nemščino. Rabil pa je tudi Luthrov prevod.

7.2.3.3.1 Musculus

Musculov bogato komentirani prevod psalmov iz hebrejščine v latinščino (Musculus 1556) predstavlja za tiste čase več kot zgledno delo. Vsak psalm je podan in komentiran v okviru naslednjih razdelkov:

1. *argumentum psalmi* (vsebina psalma):
  - *usus huius psalmi* (raba in namen psalma),
  - *dispositio psalmi* (zgradba psalma),
2. v latinščino prevedeno besedilo psalma (podano po posameznih vrsticah, delih ali v celoti),
3. *lectio* (tekstnokritični komentar navedenega besedila),
4. ponekod: *divisio* (delitev psalma),
5. *explanatio* (razlaga posameznih vrstic, delov ali celote),
6. *observatio* (dodatna teološka in vsebinska opazanja o pomenu posameznih vrstic, delov ali celote).

Če je potrebno, je na začetku dodana tudi razlaga naslova psalma (*titulus*).

Trubarju je to delo omogočilo zelo dober pregled nad večino dotedanjih prevodov in nad izvornikom. Vsa mesta, pri katerih prihaja med posameznimi prevodi do (večjih) odstopanj, so namreč pri Musculu v razdelku *lectio* opremljena z bogatim aparatom, ki zajema izvorno hebrejsko besedilo (*Ebraeus*) ter številne prevode:

- antični grški (*Septuaginta* ali *Graecus*),⁵⁵⁴
- oba antična latinska prevoda v latinščino: *iuxta LXX* (= *Vulgata Latina*) ter *iuxta Hebraeos* (*Hieronimus*),
- z oznako kaldejski prevod (*Chaldaeus*) je najverjetneje mišljen aramejski targum psalmov: skoraj gotovo je vzet iz Justinianove (1516) izdaje psalterja, ki ima tudi stolpec *Periphrasis chaldaea*,
- prevod v arabščino (*Arabs*): skoraj gotovo po arabskem besedilu, kot ga najdemo v Justinianu (1516),
- novolatinske prevode:
  - ◇ hebrejščini približan interlinearni prevod Stare zaveze (latinščina – hebrejščina), ki ga je na začetku 16. stoletja pripravil Kantes Pagninus (*Pagninus*),
  - ◇ prevod psalmov iz hebrejščine, ki ga je 1515 v Benetkah oskrbel Felix Pratensis (*Felix*),
  - ◇ Justinianova večjezična izdaja psalterja, ki je izšla leta 1516 v Parizu in Ženevi (*Iustinianus*),

Wolfgang Musculus, *In sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarii* (1556)

⁵⁵⁴ Verjetno je rabil tiskano izdajo *Septuaginte*, ki jo je 1518 v Benetkah izdal Aldus Manutius.

- ◇ delo *Psalmerum omnium paraphrastica interpretatio*, ki ga je leta 1536 v Roskildu izdal Joannes Campensis (*Campensis*),
- ◇ psalter, ki ga je pod psevdonimom Aretius Felinus leta 1539 izdal Martin Bucer (*Felinus*),
- ◇ prevod Stare zaveze v latinščino »Biblia Tigurina« (psalme sta prevedla Leo Juda in Theodore Bibliander), ki je izšel 1543 v Zürichu (*Tigurina*).

Poleg tega je delo v razdelku *explanatio* komentiralo posamezne značilnosti hebrejskih besed, tako da se je Trubar ponekod lahko približal hebrejskemu besedilu, tudi če ga ni razumel. Musculus namreč natančno komentira tako določene jezikovne značilnosti posameznih jezikov (npr. rabo časov v različnih jezikih) kakor tudi teološki pomen posameznih večpomenskih izrazov.

7.2.3.3.2 Trubarjev način prevajanja

Trubar je prevajal psalter podobno kot druga novozavezna dela, pri čemer je mogoče dokazati, da je – kakor trdi tudi sam – kombiniral Musculov, Waltherjev in Luthrov prevod. Iz analiziranih besedil z začetka, sredine in konca psalterja (Ps 1, Ps 2,1–5, Ps 30, Ps 147, Ps 150) dobimo naslednje številčne podatke:

psalm	samo po Musculu	samo po Waltherju	samo po Luthru	po Musculu ali Luthru	po Waltherju ali Luthru	skupaj
Ps 1	9	1	0	3	1	14
Ps 2,1–5	2	0	3	0	0	5
Ps 30	8	7	2	2	6	25
Ps 147	8	6	5	4	10	33
Ps 150	0	1	1	0	3	5
skupaj	27	15	11	9	20	82

Izmed 82 mest, kjer prihaja med pregledanimi prevodi do odstopanj, lahko Musculu pripišemo od 32 do 43 % rešitev, Waltherju od 18 do 42 % rešitev (Luther in Walther se namreč na mnogih mestih ne razlikujeta), Luthru pa od 13 do 48 % rešitev.

Poleg tega so dvobesedni prevodi, kot so 'častiti in hvaliti' za *celebro*, 'hvalo peti/hvaložno peti' za *psallo* ali 'veselje in volja' za *voluntas*, praviloma motivirani z Muscolovim komentarjem. Oglejmo si na primer zadnji primer. Trubar prevaja z izrazoma *veffellie inu vola* (Ps 1, 2) hebrejski izraz *הַפְּסֹד* (*ħepšôd*), ki ga Walther in Luther prevajata kot *lust*, latinski prevodi pa kot *voluntas*. Dosedanjim raziskovalcem ni uspelo odgovoriti na vprašanje, zakaj rabi Trubar v prevodu dve besedi. Odgovor pa je povsem preprost, če pogledamo Musculov komentar (Musculus 1556: 4), kjer pravi: »Hebrejski izraz pa je širši od prevoda *voluntas* (volja): pomen tega izraza namreč vsebuje neko veselje (*delectatio*) in radost (*voluptas*) ali dobro voljo (*iucunditas*)«. In ta pomen je Trubar dodal neposrednemu prevodu latinske besede.⁵⁵⁵

Ob naštetih primerih nam ostane še pet mest, kjer Trubar odstopa od Muscula, Waltherja in Luthra.⁵⁵⁶ Zanimivo je, da nobeno od teh mest ni direktno motivirano s hebrejščino.⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ Z dvema besedama, vendar drugače, prevaja tudi ZB: *luft und fröud*.

⁵⁵⁶ Torej 5,8 % od vseh 86 mest, kjer prihaja med prevodi do odstopanj.

⁵⁵⁷ Tri mesta so posneta po Hieronimu (v Ps 2, 2 prevaja Trubar משיחו 'njegov maziljenec' kot *Cristuf* in ne kot 'maziljenec', kot imajo ostali; *Christum* ima zgolj Hieronimov prevod; Ps 147, 4: dodana je zveza *shnih*; Vu ima *nomine suo*; Ps 147, 11: dodana besedica *inu* po zgledu *et*), eno mesto se

Navedena dejstva nas seveda ne smejo zavesti na misel, da se Trubar pomenov hebrejske predloge ni zavedal: to so mu komentarji namreč omogočali, tudi če ni (ali če ne bi) znal hebrejščine; menimo le, da po hebrejski predlogi ni neposredno prevajal.

7.2.3.3.3 Dalmatin

Dalmatin pri prevajanju psalmov sledi enakemu postopku kakor pri prevajanju no-vozaveznih knjig, ki jih je prej že prevedel Trubar. Tudi pri prevodih psalmov se številčno razmerje med polnopomenskimi besedami, ki jih je Dalmatin prevzel po Trubarju (če ne upoštevamo razlik v zapisu, skladnji in sklanjanju), ter besedami, ki jih je Dalmatin spremenil ali dodal sam, v povprečju giblje okoli 80 % : 20 %. Dalmatinovi popravki sledijo v vseh analiziranih primerih Luthrovi predlogi, mnogi popravki pa imajo tudi stilno vlogo.

Kljub temu pa v analiziranih odlomkih najdemo nekaj primerov, ki potrjujejo tudi rabo druge predloge ali drugih predlog. Te rešitve se še v največji meri skladajo s Hieronimovimi rešitvami v Vulgati, večina (ne pa vse) se ujemajo tudi s hebrejsko predlogo.

mesto	Dalmatin	Trubar	Luther	ostali
Ps 147,1	dobru je	ie ena dobra rezh	das ist ein köstlich ding	Vu: bonum est (= hebr.)
Ps 147,5	njegove modrufti nej zhiŕla	Nega faŕtopnost fe ne more preshteti.	ist vnbegreiflich / wie er regieret.	Vu: prudentiae eius non est numerus (= hebr.)
Ps 147,17	Gdu hozhe oŕtati	du more oŕtati	Wer kan bleiben	Vu: quis stabit
Ps 150,2	v'njegovih junazhkih dellih	vnega Gosposkih dianih	in seinen Thatten	Vu: in fortitudinibus eius (= hebr.)
Ps 150,5	s'Cymbali tiga vukanja*	ŕteimi Cimbali tiga lepiga glaffa	wolklingenden Cymbeln	Vu: in cymbalis tinnientibus (= hebr.)
Ps 150,6	Vŕe kar diha	Vŕe tu kar fapo ima	ALles was Odem hat	Vu: omne quod spirat (ni po hebr.)

* Za poimenovanja glasbenih instrumentov v tem psalmu prim. tudi Škulj (1998: 1119).

Poleg tega najdemo tudi nekaj primerov rabe Trubarjeve rešitve proti Luthrovi (kadar se Trubarjeva sklada tudi z Vulgato), npr.:

mesto	Dalmatin	Trubar	Luther	ostali
Ps 2,2	Criftufa	Criftufa	Gesalbeten	Vu: christum
Ps 147,10	na Mofhkih golenih	na tih moshkih gollenih	an jemandes Beinen	Vu: in tibiis viri Mu: crura viri
Ps 147, 18	taku vodé tekó	taku teko te vode	so thawets auff	Vu: et fluent aquae

ujema z ZB (Ps 30,11: zaradi večje razumljivosti je dodana beseda *mene*), pri enem pa gre verjetno za izvorno Trubarjevo oblikovanje besedila (Ps 147, 5: prevod ni dobeseden: *fe ne more preshteti* namesto *nima števil*).

7.2.4 KRELJEV IN JURJIČEV PREVOD NOVOZAVEZNIH BESEDIL V POSTILAH

7.2.4.1 Krelj

Analiza (sicer zgolj enega) odlomka iz KPo 1567 potrjuje dosedanje mnenje, da Krelj novozaveznih besedil ni prevajal samo po Luthru (evangeliji so v Spangenbergovi *Postili* sicer navedeni v Luthrovem prevodu). Nekatera mesta kažejo podobnost z grško ali latinsko predlogo, spet druga kažejo, da je imel Krelj pred sabo še kako drugo predlogo.

Na rabo grške ali latinske predloge kaže kar nekaj mest. Pozornosti vredno je, da je mnogo deležnikov (ne pa vsi), ki se jih sicer pripisuje domnevni starocerkvenoslovanski ali hrvaški predlogi, na istem mestu kot pri Krelju tudi v grški in latinski predlogi. Ker je v analiziranem kratkem odlomku en primer posnet po grščini in ne hkrati tudi po latinščini, se nagibamo k mnenju, da je kot predlogo uporabljal grški izvornik.

mesto	Krelj	grško // latinsko	drugi
Mt 21,2	rekoch	λέγων // ET/Vu: <i>dicens</i>	LB: vnd sprach, TT: inu praui
Mt 21,2	pred vama lesoch	τὴν κατέναντι ὑμῶν	LB: <i>der fur euch ligt</i> , ET: <i>quod contra vos est</i> , TT: <i>katera pruti vom leshi</i>
Mt 21,5	tebi pride	ἔρχεται σοι // ET/Vu: <i>venit tibi</i>	LB: <i>kompt zu dir</i> , TT: <i>pride htebi</i>
Mt 21,5	iesdeoch	ἐπιβεβηκώς // ET/Vu: <i>sedens super</i>	LB: vnd reit auff, TT: inu ieisdi
Mt 21,9	kijr so napreifhli, inu ti kijr fo sadfhli, fo vpili rekoch	οἱ προάγοντες αὐτὸν καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον λέγοντες // ET/Vu: <i>quae praecedebant, et quae sequebantur, clamabant, dicentes</i>	LB: <i>das vorgieng vnd nachfolget / schrey vnd sprach</i> , TT: <i>kir fo naprei shli inu fad hodili, fo vpyli tar gial</i>

Hkrati pa je iz analiziranega odlomka razvidno, da Krelj šest mest prevaja drugače, kakor bi jih, če bi imel za osnovo *zgolj* grško besedilo. Odstopanja od *vseh* pregledanih predlog v analiziranem odlomku kažejo naslednji trije primeri:

mesto	Krelj	drugi
Mt 21,1	KVNIMU ZHASV	/
Mt 21,1	fo /.../ bliso /.../ bili, inu prihfli	LB: <i>kamen</i> , ET: <i>appropinquassent</i> , GB: <i>ἤγγισαν</i> , TT: <i>fe perblishaio</i>
Mt 21, 2	mlado Shribe	nimajo izraza »mlad«

Izmed njih bi še posebej izpostavili rabo formule *kunimu zhasu*, ki jo Krelj večkrat dodaja začetku evangelijev. Gre za formulo, ki je izvorna biblijska besedila (kakor tudi Luthrova predloga) nimajo. Takšna fraza je bila značilna predvsem za tedanje lekcionarje⁵⁵⁸ ali komentirane zbirke evangelijev (torej postile!). Domnevno »slovansko« predlogo Kreljevega prevoda bi zato morda kazalo iskati v tem okviru. Analizirani Kreljev odlomek ne

⁵⁵⁸Npr. navedeni Bernardinov lekcionar.

kaže podobnosti niti s pregledano hrvaško glagolsko (A. Dalmatin 1563) ali cirilsko postilo (A. Dalmatin 1562) niti z izdajo prvega dela Nove zaveze (Konzul in A. Dalmatin 1563). Prav tako ne kaže podobnosti z Bernardinovim lekcionarjem (Bernardin 1885).

7.2.4.2 Juričič

Kot je ugotovil že Oblak (1894: 211–212) in kot potrjuje tudi naša analiza, je Kreljevo besedilo prvega dela *Postile* (JPo 1578) Juričič na posameznih mestih usklajeval z Luthrovim, pri čemer se je pri rešitvah dosledno držal Trubarjevega prevoda.

V drugem in tretjem delu *Postile* (JPo 1578) je Juričič besedilo prevajal po Luthrovi predlogi, pri čemer se je tesno naslanjal na Trubarjevo besedilo. Dva primera, kjer pri naši analizi Juričičev prevod odstopa tako od Luthra kakor tudi od Trubarja, Juričič prevaja po latinščini (po Vulgati ali Erazmu):

mesto	Juričič	Vulgata/Erazem	ostali
Mr 16,4	fo videle kaman od valien	vident lapidem [esse] revolutum	LB : wurden gewar / das der Stein abgeweltzet war, TT: uidio, da ie ta kamen odualen bil
Mr 16,6	kateri ie Krishan	TE: qui fuit crucifixum	LB: den gecreutzigten, TT: tiga Cryshaniga

Grškemu originalu Juričič ni sledil.

7.3 Način prevajanja svetoepisemskih besedil ter predloge, po katerih so prevajali slovenski protestantski pisci, kažejo, da je prevladovala naslonitev na tedanje prevajalske avtoritete (in ne samostojna interpretacija originalnih besedil oziroma prevajanje po originalnih predlogah). To seveda ne pomeni, da se originalnim besedilom, ki so jih eni bolj drugi manj obvladali, niso želeli približati ali da jih ob prevajanju niso imeli pri sebi. Predvsem so se izogibali možnosti, da bi bila njihova interpretacija izvirmih besedil neustrezna, neposrečena ali celo napačna.⁵⁵⁹ V tej luči je tudi teološko zelo zanimiva Trubarjeva hkratna naslonitev na Erazma in Luthra. Po drugi strani je razviden tudi vpliv, ki ga je imelo na druge prevajalce Trubarjevo prevajalsko delo: na nekatere njegove rešitve se je (če le niso bile v nasprotju z Luthrovim prevodom) naslanjal Dalmatin, še intenzivneje pa mu je sledil Juričič – tudi ko je popravljajl Kreljev prevod.

⁵⁵⁹ Tedaj namreč prevajalska napaka ni bila zgolj napaka, ampak je lahko zelo hitro postala krivoverstvo.

---

8 SLOVENSKI PROTESTANTSKI PISCI IN HUMANISTIČNA RETORIKA

8.1 PREGLED TEDANJEGA STANJA NA PODROČJU RETORIKE

V času ustvarjanja slovenskih protestantskih piscev je retorika tako v šolskem izobraževalnem sistemu kakor tudi v dejanskem pisnem ustvarjanju igrala precej veliko vlogo. Četudi je bila celotna renesančna retorika naslonjena na klasično retoriko antičnih piscev, ki so jih v tem času znova odkrivali, izdajali in komentirali,⁵⁶⁰ pa se je večina piscev naslanjala na nova dela humanističnih piscev. V tem okviru je nadvse zanimiva ugotovitev, ki jo – sicer za angleški prostor – podaja Sonnino (1968: 5), da so se kljub številnim komentiranim izdajam antičnih avtorjev študenti na angleških univerzah učili retoriko po šolskih učbenikih, pri čemer so najvišjo stopnjo predstavljala dela, kot so Erazmova *De copia*, Melanchthonove *Elementorum rhetorices libri* (tudi v Crusijevi priredbi) ter Mosellanova in Susenbrotova priredba Melanchthonove retorike. To seveda ne velja za najbolj izobražene – Luther se je na primer dokazano (Dockhorn 1974: 21) naslanjal tudi na Kvintilijana.

Del o retoriki je na prvi pogled neobvladljivo veliko (Plett 2004: 19 ocenjuje, da jih je bilo do leta 1650 več tisoč), vendar pa se njihov vsebinski obseg omejuje le na nekaj važnejših del pomembnejših humanističnih retoričnih teoretikov. Njihova dela so namreč doživljala številne nove izdaje, predelave, skrajšane izdaje, velikokrat tudi kot *tabulae* (shematsko prikazani povzetki), antologije primerov posameznih retoričnih kategorij ter prevode v ljudske jezike. Avtorji predelav podobno kot pri slovnicaх večkrat niso navajali dela, na katero so se naslanjali; poleg tega so namesto njega kot neposredne vire večkrat navajali antične avtorje, na katere se je naslanjala predloga, po kateri so oblikovali svoje delo.

Retorične oblikovanosti del naših protestantskih piscev ne moremo ocenjevati samo na podlagi modernih formalističnih opisov antične klasične retorike,⁵⁶¹ ampak jo moramo nujno postavljati tudi v zgodovinski kontekst. Humanistična retorika sicer izhaja iz antične, vendar se od nje razlikuje po vrsti drugačnih poudarkov ter kar nekaj povsem novih kategorij (npr. Melanchthonov *genus διδασκαλικόν*, ki ga je dodal klasični triadi: *demonstrativum, deliberativum, iudicale*).

---

⁵⁶⁰ V ospredju so bila Ciceronova dela: *De oratore*, *Brutus*, *Orator*, njegova tudi retorično zanimiva pisma ter psevdo Ciceronova *Rhetorica ad Herennium*, Kvintilijanova *Institutio oratoria* ter *Declamationes*, Izokratovi govori, Aristotelova *Retorika* (v latinskem prevodu že ob koncu 15. stoletja, v italijanskem sredi 16. stoletja) ter številni komentarji antičnih retoričnih del (predvsem Cicerona in Aristotela).

⁵⁶¹ Najboljši tak opis nam daje Lausberg (1990).

Retorika od humanizma dalje tudi ni bila več ena sama, ampak se je razdelila v nekaj žanrov, ločenih tako po naslovih kakor tudi po namenu:⁵⁶²

- retorika, ki obdeluje *quinque partes artis* (pet delov retorike),
  - priročniki pridiganja (*ars concionandi*),
  - retorika pisanja pisem (*ars epistolica*),
  - zbirke primerov,
  - retorika figur in tropov;
- ter za našo obravnavo manj pomembni:
- retorika pomnjenja (*ars memorativa*) in
  - retorika podajanja (*actio/pronuntiatio*).

Rabo retoričnih postopkov iz priročnikov, ki jih bomo nanizali v spodnjem pregledu, pri slovenskih protestantskih piscih bomo obdelali v poglavju 8.3.

8.1.1 RETORIKA, KI OBDELUJE *QUINQUE PARTES ARTIS*

V tej skupini gre za dela, ki obravnavajo retoriko v celoti (*inventio, dispositio, elocutio, memoria* ter *actio*) ter vsebujejo domala vso snov, ki jo obravnavajo ostale vrste del o retoriki. Eno od prvih in zelo vplivnih tovrstnih del je napisal **Georgij Trapezuntski** (1395–1472) (Kennedy 2001: 256–261; Plett 2004: 24). Leta 1433 ali 1434 izdana re-

Filip Melanchthon, *Elementa rhetorices* (1532)

torika *Rhetoricorum libri V* je združevala grško tradicijo Dionizija Halikarnaškega in Hermogena z latinsko tradicijo ter primere iz Cicerona in Hermogena, pri čemer je na nek način tekmovala s Kvintilijanom. Dober opis vsebine najdemo v Kennedy (2001: 259–260). Tega dela naši protestantski pisci verjetno niso poznali.

Neprimerno pomembnejša v tej skupini pa so slabo stoletje mlajša dela **Filipa Melanchthona**: *De rhetorica* (1519), Basel (ed. Froben),⁵⁶³ *Institutiones* (1521), Wittenberg (ed. Lotter), *Elementa rhetorices* (1531).⁵⁶⁴ Vsa tri dela so si, kot je nazorno pokazal Knape (1993), po zgradbi vzporedna, zato bomo predstavili delo, ki je po nastanku zadnje in vsebuje tudi največ samostojnih retoričnih opisov. Delo obsega vse klasične retorične naloge (*officia*) po Ciceronu, vendar zadnjih dveh (*memoria* in *actio*) ne obravnava v posebnih poglavjih (o tem Plett 2004: 20). Posebej opazen je vpliv dialektike. Prva knjiga obravnava *inventio* in *dispositio*, druga knjiga pa *elocutio*.

⁵⁶² Razvrstitev povzeman po Plett (2004: 22–43). Dober popis del izbranih avtorjev z nahajališči, sicer narejen po drugačnih načelih, ima Streckenbach (1979: 208–214). Odličen pregled po izrazih prinaša Sonnino (1968).

⁵⁶³ Nam je bila dostopna izdaja iz leta 1525 (Coloniae, in aedibus Eucharii Ceruicorni).

⁵⁶⁴ Nam je bila dostopna izdaja: *Elementorum rhetorices libri duo*, Parisiis, apud Simonem Colinaeum, delo je dostopno tudi v CR XIII, 1846.

Shematska zgradba dela je naslednja: 1. knjiga: 1. *initia*, 2. *de tribus generis causarum*, 3. *de genere didascalico*, 4. *de genere iudicali* (znotraj tega so podobno razdelani različni *status* ter deli govora: *exordium*, *narratio*, *propositio*, *confirmatio*, *peroratio*), 5. *de genere deliberativo*, 6. *de genere demonstrativo*, 7. *de locis communibus*, 8. *de affectibus*, 9. *de dispositione*; 2. knjiga (*de elocutione*): 1. *initia*, 2. *tres partes elucotionis*, 3. *de figuris*, 4. *de tropis et schematibus*, 5. *de imitatione*, 6. *de tribus generis dicendi*.

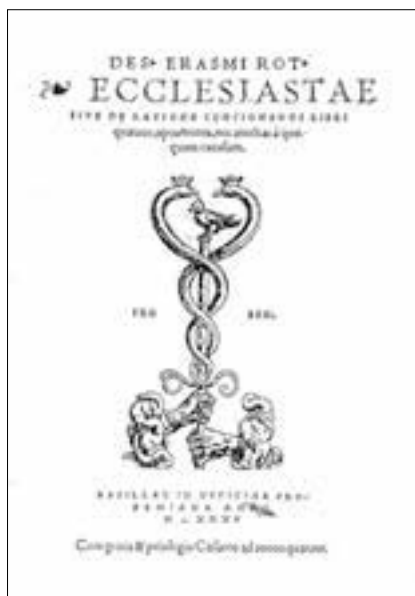
Z omenjenimi Melanchthonovimi deli so se v času študija in skoraj gotovo tudi po njem srečevali tudi slovenski protestantski pisci, če ne drugače, vsaj prek Mosellanovih tabel, ki jih natančneje predstavljamo spodaj. Melanchthonovi zgledi so (Knape 1993: 55–59): od antičnih predvsem Cicero in Kvintilijan, od novejših pa Trapezuntius, Agricola in Erazem.

Za nas je v tem okviru zanimiva retorika in dialektika *Erotemata dialecticae et rhetoricae*, ki jo je po Melanchthonovi retoriki in dialektiki ter Erazmovi *De copia verborum* za šolski pouk napisal nemški šolnik **Lucas Lossius** (Lotze) in jo Frischlin v svojem šolskem redu predvideva za 5. razred stanovske šole v Ljubljani (Schmidt 1952: 218).⁵⁶⁵ Retorika upošteva vse bistvene Melanchthonove inovacije (povezava med dialektiko in retoriko, dodani *genus didascalicon* ipd.). Za analizo besedil slovenskih protestantskih piscev so še posebej zanimivi *loci* (torej toposi) ter osnovna pravila za tvorbo posameznih delov besedila, ki jih navaja Lossius, saj so zaradi narave dela izbrani le tisti, ki so jih tedaj imeli za najpomembnejše.

8.1.2 PRIROČNIKI PRIDIGANJA (*ARS CONCIONANDI*)

Izmed mnogih tedanjih priročnikov pridiganja je najpomembnejše in najvplivnejše delo **Erazma Rotterdamskega** *Ecclesiastes sive de ratione concionandi* (1535), Basileae, in officina Frobeniana.⁵⁶⁶ Njegova zgradba sledi sistemu petih delov retorike, ki pa so prilagojeni večini pridiganja. Poleg tega se delo dotika še vrste vprašanj, povezanih s pridiganjem, ki nas v naši obravnavi neposredno ne zanimajo. Zgradba dela po knjigah je naslednja: 1. knjiga: *de dignitate, puritate, prudentia caeterisque uirtutibus Ecclesiastae* (predstavitev vrlin pridigarja); 2. knjiga (brez naslova) obsega retoriko v klasičnem pomenu besede, ki pa je bistveno prirejena potrebam pridigarja; 3. knjiga je *elenchus* ali *index materiarum*. To delo je (poleg Reuchlinovega) neprecenljivega pomena za opazovanje določenih retoričnih postopkov slovenskih protestantskih piscev, ki bi jih v drugih priročnikih lahko zaradi drugačnega poudarka prezrli.

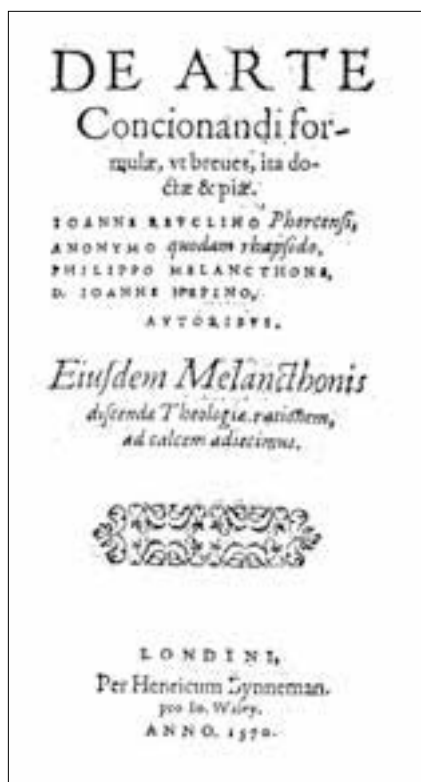
Med mnogimi podobnimi priročniki velja opozoriti še na Reuchlinovo in Melanchthonovo

Erazem Rotterdamski, *Ecclesiastes sive de ratione concionandi* (1535)

⁵⁶⁵ Uporabljali smo kopije izvoda iz BSB München (Lossius 1559). Dostopen nam je bil tudi izvod izdaje iz 1557, ki ga hranijo v NUK-u.

⁵⁶⁶ Delo nam je bilo dostopno na mikrofiših.

De arte concionandi formulae, vt breues, ita doctae et piaae (1579)

delo, ki sta nam bili dostopni v skupni izdaji *De arte concionandi formulae, vt breues, ita doctae et piaae* iz leta 1579 (Londini, per Henricum Synneman). Besedili v tej izdaji sta sicer skrajšani (gre namreč za *liber congestorum*), je pa snov enaka kot v izvirnih besedilih.

a) **Johannes Reuchlin** v delu *De arte praedicandi* (Reuchlin 1570) deli spretnost pridiganja na tri dele: *inventio* (invencija), *memoria* (spomin) in *pronunciatio* (govor in nastop). Za nas je najpomembnejši del o invenciji, ki obsega naslednje razdelke: 1. *principium* (začetek), 2. *lectio* (berilo iz Biblije), 3. *divisio* (delitev snovi), 4. *confirmatio* (pozitivno dokazovanje), 5. *argumentatio* (dokazovanje), 6. *confutatio* (zavrnitev nasprotnih argumentov), 7. *conclusio* (sklep), 8. *de locis communibus* (o toposih), 9. *de memoria* (o pomnjenju).

b) Manj shematsko je grajeno delo **Filipa Melancthona** *Ratio brevis Sacrarum contionum tractandarum* (Melancthon 1570), ki pa prinaša koristne opise mnogih retoričnih postopkov, značilnih za pridiganje (priče, eksempli ipd.), ki jih rabijo tudi slovenski protestantski pisci. Zgradba dela je naslednja: 1. *exordium*, 2. *narratio*, 3. *confirmatio* (v okviru česar so razdelana tudi *argumenta*), 4. *epilogus*, 5. *themata*: a) *themata simplicia*: *genus didacticum*, *genus deliberativum*;

obravnava različnih posameznih retoričnih postopkov (*sententia*, *testimonia*, *exempla*, *amplificatio*, *peroratio* itd.), b) *themata composita*: *genus suasorium*, *genus deliberativum*; obravnava posameznih različnih retoričnih postopkov (*loci*, *sententia*, *testimonia*, *exempla*). Med teoretično besedilo so vrinjeni posamezni primeri pridig s komentarjem retoričnih postopkov ob robu.

8.1.3 RETORIKA PISANJA PISEM (*ARS EPISTOLICA*)

Na retoriko pisanja pisem je v renesansi bistveno vplivalo odkritje Ciceronovih pisem. V komentirani izdaji **Johanna Sturm** (1507–1589) so jih brali in se ob njih učili osnov po vsej Evropi, tudi na ljubljanski stanovski šoli. Pismo so v tovrstnih retorikah večinoma definirali kot »pisani govor« (prim. Plett 2004: 31), retorična pravila za pisanje pisem pa so zasnovali po klasičnih antičnih govorniških vzorcih. Od petih delov retorike so (zaradi pisne narave) obdržali le prve tri (*inventio*, *dispositio*, *elocutio*).

Zelo razširjeno delo te vrste, ki so ga vsaj posredno skoraj gotovo⁵⁶⁷ poznali tudi slovenski protestantski pisci, je bil priročnik **Erazma Rotterdamskega** *De conscribendis epi-*

⁵⁶⁷Gl. poglavje 8.3.6.

stolis (1522).⁵⁶⁸ V njem Erazem najprej predstavi splošne značilnosti (*character*) pisma, temu sledi poglavje, namenjeno poučevanju pisanja pisem (*exercitatio in imitatio*), nato pa sledijo konkretni napotki za sestavo pisma: 1. nagovor, uvodni ter sklepni pozdrav, 2. zgradba jedra pisma (*exordium, narratio*), 3. praktična pravila in primeri posameznih vrst pisem (glede na osnovna *genera*:⁵⁶⁹ ločuje 19 osnovnih vrst).

Poleg tega lahko omenimo še vsaj dve deli, ki pa nista imeli tolikšnega vpliva: **Conradus Celtes**: *Methodus conficiendarum epistolarum* (1537)⁵⁷⁰ ter **Aurelius Lippus Brandolinus** (ok. 1454 do ok. 1497): *De ratione scribendi libri tres* (1545).⁵⁷¹

8.1.4 ZBIRKE PRIMEROV

Gre za zbirke pregovorov, aforizmov, modrih misli, vzorčnih pisem, pesmi in za slovarje citatov (najpogosteje pod imenom *loci communes*). Eden najvplivnejših avtorjev je bil **Erazem Rotterdamski** s svojimi *Adagia* (1500).⁵⁷²

Petrus Mosellanus, *Tabulae de schematibus et tropis* (1533)

8.1.5 RETORIKA FIGUR IN TROPOV

Ločena obravnava elokucije (*elocutio*), torej retorike figur in tropov, je bila nadvse popularna vse od dela **Erazma Rotterdamskega** *De duplici copia verborum ac rerum* (1512). Erazmovo delo se je po Evropi razširilo skupaj z učenim komentarjem, ki ga je oskrbel M. Veltkirchius (Plett 2004: 36). Še bolj kot Erazmovo delo pa so bile razširjene (in rabljene) različne skrajšane izdaje.

Gotovo najslavnejše in najbolj razširjeno delo te vrste je *Tabulae de schematibus et tropis* **Petra Mosellana** (Mosellanus 1533).⁵⁷³ Gre za povzetek glavnih figur in tropov na 26 straneh s kratkimi in razumljivimi razlagami ter grafičnimi ponazoritvami.

⁵⁶⁸ Delo je dostopno v deloma skrajšani izdaji s prevodom v nemščino (Erasmus 1995 [Bd. 8]). Za analizo posameznih besedil je manj zanimiv tedaj zelo razširjen povzetek Erazmove teorije pisanja pisem *Brevissima maximeque compendiarum conficiendarum epistolarum formula per Erasmus Roterodamum*, Parisiis, 1521, ki obsega zgolj 20 strani (dostopen nam je bil izvod na gallica.bnf.fr).

⁵⁶⁹ Erazem sicer ločuje *genus deliberativum*, *genus demonstrativum*, *genus iudicale*, uvede pa tudi posebni *genus familiare*, značilen za pisma znancem.

⁵⁷⁰ Delo nam ni bilo dostopno.

⁵⁷¹ Delo nam je bilo dostopno na gallica.bnf.fr.

⁵⁷² Delo nam je bilo dostopno v izdaji iz leta 1575 (Florentiae, apud Juntas) in v prevodu (Erasmus 1995c).

⁵⁷³ Delo nam je bilo dostopno v izvorniku. Kvaliteten povzetek je dostopen na strani: <http://humani->

Martin Pegius, *De tropis et schematibus libri octo* (1561)

Za naš prostor je v tej skupini pomembna la-
tinska retorika slovenskega pisca **Martina Pegija**
De tropis et schematibus libri octo (Ingolstadii,
1561),⁵⁷⁴ ki bi si v prihodnosti zaslužila natančno
obdelavo z vidika virov, nizanja primerov, vpliva
in razporeditve snovi. Da bi vsaj nekateri sloven-
ski protestantski pisci Pegija – ki je imel kljub
drugačnim nazorom stike z njimi⁵⁷⁵ – in njegovo
retoriko poznali, je možno, ne moremo pa dokaza-
ti. Delo obsega poleg obsežnega uvodnega pisma
o pomenu retorike (ki ni Pegijevo) še klasično ob-
delavo tropov in figur v osmih knjigah. Odlikuje-
jo ga številni (tudi nemški!) primeri in precejšnja
naslonjenost na poglavitne antične retorike.

Višjemu izobraževanju je bilo namenjenih
več učbenikov retorike figur in tropov; med njimi
je bil tudi na našem prostoru zelo vpliven **Joannes**
Susenbrotus s svojim delom *Epitome troporum*
et schematum, prvič izdanim leta 1540 ali 1541.⁵⁷⁶

Med viri Susenbrotus navaja naslednje avtorje:
Cicero, Kvintilijan, Trapezuntius, Erazem, Mel-
lanchthon, Diomedes, Donat, Antonius Mancinellus
Veliternus, Martianus Capella, Chirius Fortu-
natianus ex Capella in M. Veltkirchius. Delo, ki v nam dostopni izdaji (Susenbrotus 1576)
obsega 110 strani, ima naslednjo zgradbo: 1. navedba virov ter uvodno posvetilno pismo,
2. grafični povzetek knjige, 3. razlaga pojmov *figura*, *schema*, *tropus*, 4. obravnava posa-
meznih tropov in figur v naslednjem zaporedju:⁵⁷⁷ a) **tropi**: *metaphora (translatio)*, *synec-
doche (intellectio)*, *metonymia (transnominatio)*, *antonomasia*, *onomatopoeia*, *catachresis*
(*abusio*), *metalepsis (transumptio)*, *acyrologia*, *antiphrasis*; *allegoria*, *aenigma*, *paroemia*,
ironia (illusio), *sarcasmus*, *asteismus*, *mycterismus*, *diasyrmus*, *antiphrasis*, *charientismus*,
hyperbole; b) **figure** (= *schemata*): α) **slovnice**: *prothesis (appositio)*, *aphaeresis*, *epenthe-
sis (interpositio)*, *syncope*, *paragoge*, *apocope*, *systole*, *diastole*, *synaloepha*, *ecthlypsis*,
synaeresis, *diaeresis*, *antithesis*, *metathesis*, *eclipsis*, *aposiopesis*, *zeugma*, *syllipsis*, *pro-
lepsis*, *anapodoton*, *pleonasmus*, *epanalepsis*, *hyperbaton* (sem spadajo tudi *anastrophe*,
hysterologia, *tmesis*, *synchysis*, *parenthesis*), *enallage*, *eclipsis*, *aposiopesis*, *zeugma*, *syl-
lepsis*, *prolepsis (praesumptio)*, *pleonasmus*, *perissologia*, *macrologia*, *pareleon*, *epanalep-
sis*, *hyperbaton*, *anastrophe*, *hysterologia*, *hysteron proteron*, *tmesis*, *synchysis*, *parenthe-
sis*, *hyppallage*, *antiptosis*, *hendiadis*, *tapinosis*, *cacemphaton*, *asyndeton*, *polysyndeton*,
schesis onomaton, *hirmos*, *epitheton*, *periphrasis*, *liptote*, *epimone*, *alleotheta*, *emphasis*,
paradiastole; β) **retorične**: *repetitio (anaphora)*, *epanalepsis*, *epizeuxis*, *anadiplosis*, *con-
versio*, *complexio*, *copulatio (duplicatio)*, *tractuctio*, *articulus*, *membrum*, *similiter cadens*

ties.byu.edu/rhetoric/silva.htm.

⁵⁷⁴ Delo nam je bilo dostopno v izvorni izdaji (Pegius 1561).

⁵⁷⁵ Podatek nam je ustno posredoval Primož Simoniti.

⁵⁷⁶ Delo nam je bilo dostopno v izvirniku (NUK in gallica.bnf.fr: Susenbrotus 1576).

⁵⁷⁷ Popis (kot edini) objavljamo v celoti, ker predstavlja raziskovalcu dober reprezentativni pregled nad tedaj aktualnimi tropi in figurami.

(*homioptoton*), *similiter desinens* (*homioioteleuton*), *agnominatio*, *antanaclasis*; *interrogatio*, *subiectio*, *exclamatio*, *insultatio*, *dubitatio* (*aporia*), *inopinatum*, *communicatio*, *permissio*, *licentia*, *aversio*, *prosopopoeia*; *interpretatio* (*synonymia*), *incrementum*, *congeries*, *contentio*, *comparatio*, *correctio*, *ratiocinatio*, *diminutio*, *gradatio*, *commutatio*, *synoeciosis*, *regressio*, *occupatio* (*paralepsis*), *praesumptio* (*prolepsis*), *transitio*, *causa*, *confessio*, *dicaeologia*, *definitio*, *hypotyposis*, *prosopographia*, *prosopopoeia*, *pragmatographia*, *topographia*, *topothesia*, *chronographia*, *expositio*, *distributio*, *divisio*, *sermocinatio*, *sententia* (*gnome*), *acclamatio*, *noema*, *continuatio*, *expeditio* (*enumeratio*), *frequentatio*, *exusatio*, *commotatio*, *similitudo*, *icon* (*imago*), *parabola*, *paradigma* (*exemplum*), *digressio*.

Dela iz te skupine⁵⁷⁸ imajo sicer domala vedno enako zgradbo (Plett 2004: 37): 1. kratek uvod, ponavadi z opisom odlik stila (*virtutes*) in njegovih treh vrst (*humile*, *medium*, *grande*) – ta del se pri skrajšanih izdajah ponavadi najbolj krajša ali celo povsem črta, 2. figure, 3. tropi.⁵⁷⁹

Joannes Susenbrotus, *Epitome troporum ac schematum* (1576)

⁵⁷⁸ Poleg tega so se dečki v šolah srečevali s figurami in tropi tudi v raznih šolskih **slovnica**h (npr. Despauterius, Lily) (Plett 2004: 37).

⁵⁷⁹ Za retorike Bullingerja (?), Maiorja (dostopni sta nam bili izdaji Maior 1529, 1578 – oboje močno po Melancthonu), Gualtherja/Waltherja (?) itd., ki jih omenja Stanovnik (2005: 34–37) na podlagi Trubarjevih pisem, bi težko dokazali, ali jih je Trubar dejansko imel in rabil. Ker se njihova vsebina tako ali tako sklada s tu opisanimi retorikami, smo to vprašanje zaenkrat pustili ob strani.

8.2 RETORIČNA TERMINOLOGIJA V SLOVENSКИH BESEDILIH SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PISCEV

Pri prav vseh protestantskih piscih, še posebej pri Trubarju, najdemo številna mesta, ki kažejo na poznavanje osnov tedanje retorične *teorije*. Prav Trubar je tudi prvi v slovenščini poimenoval **retoriko** (gre za edino pojavitev te besede v slovenščini v 16. stoletju).⁵⁸⁰

8.2.1 Izraz **argument** (lat. *argumentum*) rabita samo Trubar in Dalmatin. Najbolj splošen (neretoričen in pri Dalmatinu najpogostejši) pomen izraza *argument* je 'povzetek', *summa* vsebine določenega poglavja. Kot *argument* oziroma **zapopadek**⁵⁸¹ (izraz rabijo Trubar, Dalmatin, Juričič ter Megiser)⁵⁸² ali **suma** so v takšnih primerih predstavljene bistvene misli sporočila določenega svetopisemskega odlomka.

»**ARGUMENT**, OLI **Summa** nega peruiga listu« (TT 1577: 134).

»Berite od sřpreda letiga Capitula **Argument** oli to **Summo**« (TT 1577: 134).

»De kateri bi vfo Biblio nemogel brati, ta bi letukaj imel vfo **fummo**, kratku v'ene majhine Buqvice, sapopadeno« (DB 1584: I, 279a).

»Inu guishnu ie, de ta S. Ozha nash, ie ta **fumma**, **glaua** inu kratik **sapopadig** ufeh kerszhanskih Boshyih molytou« (TO 1564: 118a).

»**ARGUMENT** OLI kratig **Sapopadig** S. Pula listu htim Ebreom, tu ie, htim Iudom« (TT 1577: 4).

»Kai ie vshe Suma inu kratak **sapopadak** letiga Euangelia?« (JPo 1578: II, 139b).

Pri Trubarju je izraz **argument** najpogosteje rabljen v retoričnem pomenu 'dokaz'. Takšen dokaz je lahko po antični in renesančni retoriki:

a) literarna pripoved kot vrsta pripovedi (*narratio*, ki je del stopnje določitve snovi – *inventio*; Lausberg 1990: § 290): v tem primeru ga lahko definiramo kot izmišljeno stvar, ki se je vseeno lahko zgodila.⁵⁸³ Obravnavati ga moramo v razmerju z izrazoma **fabula**⁵⁸⁴ (lat. *fabula*), ki opisuje stvari, ki niso ne resnične ne podobne resničnim,⁵⁸⁵ ter **istorija** (lat. *historia*), ki opisuje resnični zgodovinski dogodek, ki pa je od nas časovno oddaljen;⁵⁸⁶

⁵⁸⁰»Natu ga imαιο fo vřem fliffom inu zhařom ifuprashati, Slatinskim Iefykom, inu faslishati, Ieli fa dořti vuzhen, aku vmei inu řaftupi prau to Grammatico, Dialectico, **Rhetoriko**, fna prou ino Congrue Latinski gouoriti« (TO 1564: 72a).

⁵⁸¹Tudi *zapopadenje*, *glava*.

⁵⁸²Megiser (MD 1592, MTh 1603) kot prevod za latinski *argumentum* in nemški *inhalt* navaja izraza *sapopadek* in *summa*.

⁵⁸³»Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit« (Her. 1, 8, 13).

⁵⁸⁴Za rabo izraza gl. primer iz Krelja pri paraboli in priglihi (KPo 1567: 95b).

⁵⁸⁵»Fabula est, quae neque veras neque verisimiles continet res« (Her. 1, 8, 13).

⁵⁸⁶»Historia est gesta res, sed ab aetatis nostrae memoria remota« (Her. 1, 8, 13).

b) kot takšen lahko služi *umetnostni* vrsti dokazovanja (*genus artificiale argumentationis/probationis*) v okviru dokazovanja (*argumentatio*, ki je tudi del stopnje določitve snovi – *inventio*; Lausberg 1990: § 366–409, § 1244, str. 649). Glede na različne topose antična retorika ločuje kar 52 različnih vrst takšnih *argumentov* (dokazov). Za renesančne *artes concionandi* sta značilni definiciji, kot ju navaja Reuchlin (1570: A 7b). Zanj je *argumentum* »nekaj verjetnega, kar si izmislimo, da bi nam poslušalci verjeli«, ⁵⁸⁷ oziroma »postopek, ki naredi dvomljivo stvar verjetno«. ⁵⁸⁸ Uvršča ga med sestavne postopke pozitivnega dokazovanja (*confirmatio*) v poglavju o določitvi snovi (*de inventione*).

Trubarjeva raba besede dosledno sledi tem definicijam.

»Ta Farr na Iſpuuidi ſidy koker en Rihtar. Inu en Rihtar ne more praude Ifrezhi, oli tiga fatosheniga proſtiga iſpuſtiti, Samuzh on ie nega poprei faſliſhal, Obtu ie taku faſliſhane na tei Iſpuuidi potrebnu inu mora biti. Inu leta **Argument** vleko tudi naprei vtim Conciliu Vtrienti« (TO 1564: 36a).

»Sa teim ſhtraifu inu uuzhi ſdoſtimi **Argumenti**, de ie gardu inu ſe ne ſpodobi, de bi /.../« (TL 1561: 43a).

»V letim celim Capituli /.../ uuzhi, opomina, napelaua inu uabi ſdoſtimi **Argumenti** inu ſuelikimi oblubami inu hualeshno, uſe Verne, de /.../ tim bogim ludem inu pridigariem od nih ſhegna inu blaga, podado inu podile« (TL 1561: 66b).

»Sleteimi 4. **Argumenti** te laſhe inu falſh Vuk nega Supernikou nafai poſtaui inu pobyek« (TL 1561: 80b).

»S. Paul ſuelikimi inu ſadoſtimi beſſedami inu **Argumenti** ſprizhuie, De tim ſluſhabnikom te Cerque inu Pridigariem, ſe ima nih potreba dati, kir taku 1. Cor: 9. gouori, Ne imamo li mi oblaſti Ieiſti inu Pyti? Du ob ſuim Sholdu oli pres Sholda voiskuie? Du ſadi oli della en Vinograd, inu od nega Sadu ne Iei? Du paſſe eno ſhiuino, inu od ene mleka ne Iei? Aku Ieſt po zhloueſki ſhegi gouorim? Ne gouori li Tu tudi ta poſtaua, Sakai taku ie vti Moifeſeui Poſtaui ſapifanu, Ti timu Volu, kir mlati, nemash nega Vuſt faueſati« (TO 1564: 80a).

Izraz argument se pojavlja v besedilih skupaj z vrsto drugih izrazov: **prigliha, priča, eksempl, pripoved, figura, nauk** itd.

»Sdoſtimi, mozhnimi **Perglihami inu Argumenti** fylnu pryzhuiue, uuzhi, opomina inu ſapoueda, De ty kerszeniki, per tih Aydouskih, Papeſhouih /.../ ſluſhbah /.../ kratku nemaio biti« (TL 1561: 63 a).

»Inu uuzhi [piſec piſma], uely tar ſdoſtimi **Argumenti inu Perglihami** ſpryzhuiue inu terdi, de tu S. Piſmu inu ta Evangeli, ſe ima ſteim ſaſtopnim ſledne deſhele gmain lefykom /.../ brati, peiti inu pridigouati« (TL 1561: 47b).

»Mi dotle ſmo vletim ſhiuotu na ſueitu, ne moremo ſnaſho pametio inu ſaſtopnoſtjo tiga Boſhyga ſtanu iſgruntati inu ſaſtopiti, koker S. Auguſtin prizhuiue, De oben ne premore Szhloueiskimi **prizhami, Argumenti oli perglihami** to S. Troyzo iſkaſati inu dati naſnane« (TC 1575: 77).

»Cristus vtim danashnim Euangeliju to ſuio Cerkou ſdoſtimi lepimi ſaſtopnimi **Argumenti, Exempli inu Perglihami** vuzhi vely inu opomina Vbuga prou Verouati« (TR 1558: T 3a).

»Inu on [piſec piſma] tukai She ſtemi **Argumenti inu Pryzhami**, katere ie on is te Naturske ſaſtopne, inu Moifeſeue, potle tudi is Criftuſeue Poſtaue inu nauade uſel, Spryza, De ſe ima tim Pridigariem dati nih ſhold inu potreba« (TL 1561: 39b).

»Potle /.../ Ta ſui praui Euangeliski Boſhy Vuk, de ta zhlouik le ſkufi to Vero Viefuſa pres vſeh dell te Poſtaue bo Prauizhin pred Bugom /.../ ſazhne terditi in ſpryzhouati ſdoſtimi

⁵⁸⁷ »Probabile inventum ad faciendum fidem.«

⁵⁸⁸ »Ratio /.../ rei dubiae faciens fidem.«

inu fguishnimi **Argumenti, perpuuidi, fteimi Preroki, Sperglihami, Exempli inu Sfigurami**« (TL 1561: 75a).

»K/oker tukai Criftus shtyrimi **Argumenti faftopnimi odguoori, iskafmi inu fpryzhami** nee zhes pryzha« (TR 1558: G 1b).

»Is letiga troshta, kateriga ti imash, De veish Bug ie fuiega Synu uto Smert, fa tuio uolo dal, inu tebi shenkal, Ti imash tudi druge **Argumente inu nauuke** iprefiti inu ufeti« (TO 1564: 150a).

8.2.2 Izraz **eksempel** ima lahko poleg jezikoslovnega ('primer')⁵⁸⁹ tudi retorični pomen. Pri slovenskih protestantskih piscih je po vzoru tedanjih sočasnih besedil izraz *eksempel* označeval enega od najpogosteje rabljenih retoričnih postopkov. Poleg *argumentov* so namreč ravno *eksempli* sestavni del *umetnostne* vrste dokazovanja (*genus artificiale argumentationis/probationis*) v okviru dokazovanja (*argumentatio*), ki je tudi del stopnje določitve snovi – *inventio* (Lausberg 1990: § 410–426). Eksempel je običajno definiran kot opis (*commemoratio*) stvari, ki so se dejansko zgodile ali bi se lahko zgodile, ima pa hkrati tudi določen namen in uporabnost: pomaga nam prepričati poslušalca ali bralca v določeno mnenje.⁵⁹⁰ Eksempel mora torej imeti vsebinski vir (*res gestae, res ut gestae*), biti mora uporaben (*utilitas*) in imeti mora literarno obliko (*commemoratio*). Kar se literarne oblike tiče, ima lahko eksempel daljšo obliko pripovedi (*narratio*), lahko pa je izražen tudi krajše: samo z besedno zvezo ali stavkom (*brevitas/narratio brevis*).⁵⁹¹ Četudi je za slovensko literarno zgodovino zanimivejša prva oblika, pa ne smemo pozabiti, da slovenski protestantski pisci (izraz najdemo pri Trubarju, Dalmatinu, Juričiču, Krelju in Znojilšku) rabijo obe obliki eksempla in da moramo tako razumeti tudi njihove izjave o eksemplih.

»Inu tih **Exemplou** vtim S. Pifmu inu drugdi imamo veliku, De Gofpud Bug ie tim Vernim, kir fo fe dershali po Bofhy voli, inu to lubefan, to prauizo dershali pruti vfem shlaht ludem /.../ pomagal« (TT 1557: aa 3b).

»Inu leta **Exempel** od te preftaulene Sobote fylnu naprei ftauiu, hote sno fpryzhati, Da ty Shcoffi, Papeshi inu Farij imaiu Oblaft Boshye Sapuuidi inu Poftaue preoberniti inu drugazhi poftauuiti« (TAr 1562: 94a).

»Sakai tu on dei, de po letim lebnu ne bomo vekoma terpeli, temuzh de nom bo ufelei dobru. Koker od tiga ta **exempel** tiga Lazarufa Luc. 16. pryzhuie« (TO 1564: 146a).

»Kuliko ftukov v'febi ima danafhni Evangelion? Tri. /.../ Potle en **exempal**, Farisaiifke oholnofti inu prevsetia, kako oni Chriftufof uk inu leban pfueio, garde inu graiaio« (KPo 1567: 130a).

»Kshestimu imamo vtim petim Capituli en shiu **Exempel** tiga od fmerti vftaiena, inu vezhniga lebna na Enohu, kateriga ie Bug Sdusho inu Stelom /.../ shiuiga vNebu vsek« (DB 1578: **3a).

»Imamo tudi vletih Buquah leipe **exemple**, koku ie Bug teim fuoim is velikih neshihrofti pomagal, vfeim kateri fo vнадlugah, htroshtu« (DB 1578: **5b).

»En leip **exempel**, brumme inu zhiftofti na Ioseffa« (DB 1578: 36b; robna oznaka ob besedilu eksempla).

⁵⁸⁹ Npr. »Exempel BOG nemaft brati. Bukoglagolie: tamazh Bog /.../ koker latini alli Nemci. Gott« (KB 1566: A 2b).

⁵⁹⁰ »Exemplum [est /.../] rei gestae aut ut gestae utilis ad persudendum id, quod intenderis, commemoratio« (Quint. 5, 11, 6). Enak opis po Kvintilijanuu najdemo pri Susenbrotu (1576: 103).

⁵⁹¹ Lausberg (1990: 229) navaja Kvintilijanovo razlago na podlagi dveh odlomkov iz Ciceronovega govora za Milona (Quint. 5, 11, 15): »Quaedam autem ex iis, quae gesta sunt, *tota narrabimus*, ut Cicero pro Milone (4, 9) /.../, *quaedam significare* satis erit, ut idem ac pro eodem (Cic. pro Mil. 3, 8).«

»Mi beremo utih ftarih legendah, De ta Sludi ie eniga farye na ifpuuidi fuaril, fa uolo kir ie on rad inu fdaici te ludi abfoluiral, inu nim ofnanoual de fo nim nih Grehu odpufzheni fa uolo te Vere Viefufa. Natu ie ta far timu Hudizhu odguuoril, Aku ti moresh Verouati, de Bug tebi hozhe miloftiu biti fa volo Iefufa, taku hozho tebi tudi odpufititi te grehe. Nu koker leta **exempel oli Perpuuid** ie ena fmislana rezh od ludi, inu eni prafni Marini /.../« (TT 1557: y 3b).

»Potle natu Gofpud Bug nei hotel tiga Iudouskiga Gofpoftua inu Regimenta dale na tim fueitu obdershati, Inu ie feim taku vfimu Suiu en groffouit **Exempel inu Nauuk** fuiga ferda naprei poftauil« (TO 1564: 55b).

V antični in renesančni retoriki lahko poleg temeljnega pomena zasledimo še pomena 'vzorno besedilo' in 'vzor za etični način življenja' (v hvalilnem govoru). Zadnji pomen zasledimo tudi pri slovenskih protestantskih piscih.

»Cristus febe inu fuiga Ozheta ftaiu kanimu **Exemplu** te lubezni« (TT 1557: 308).

»/.../de ie Iefuf Cristus vse nega faneffene inu pregledane na meni iskafal, **kanimu Exemplu inu nauuku** tim, kir bodo vnega verouali htimu vezhnimu Lebnu« (TC 1567: B 8b).

»Oli mi imamo nishter mane, vini na tiga Gofpudi Cristufa gledati, fakai on ie ta celi obilni **Pild inu Exempel** praeu pohleufzhine« (TO 1564: 55b).

8.2.3 Glede na vsebino je zgoraj opisani **eksempel** del širšega pojma **parabole** ali **priglihe** (παράβολή, *similitudo*, 'prilika'),⁵⁹² ki se za razliko od eksempla ne omejuje zgolj na tisto, kar se je zgodilo kot *zgodovinski* dogodek (*res gestae*) (Lausberg 1990: 232), ampak zajema tudi izmišljeno.⁵⁹³ Parabola lahko črpa svojo snov iz narave, s področja zgodovinsko nedoločenega socialnega in občečloveškega življenja, hkrati pa tudi s področja nežive narave in življenja živali (vse to je zelo pogosto v Bibliji, zato tudi pri naših protestantskih piscih).

»Ta **Pergliha** od tiga Obrupaniga inu raneniga. Inu od tiga Samaritana Luc.10. Tudi faftopnu vuzhi, de ie nom le skufi Cristufa od vse reue pomaganu« (TT 1557: g 2a).

»Leto lipo faftopno S. Paula inu tiga modriga Rimlana **pergliho**, fem iest fdoftimi besfedami /.../ poftauil inu fapiffal« (TC 1575: 368).

»Tudi fdoftimi besfedami inu **perglihami** is S. Pisma fprizhuie, de ty farmani, fo dolshni nih pridigariem /.../ vfo periafen iskafati« (TC 1575: 314).

»Leta Evangelion ie ena **Parabola alli prigliha**, katera pravi od truiga femena« (KPo 1567: 95b).

»Sakai Christuf tako fkusi Parabole alli priglihe govori?« (KPo 1567: 95b).

»Ravno kakor ti Aydi fo fvoie mlaiſhe uzhili fkusi smiflene rezhy alli **fabule**, tako fo ti Iudie fvoie mlaiſhe fkusi **parabole inu priglihe** uzhili« (KPo 1567: 95b).

»Sakai kar fe tako fkusi **Parabole** Lüdem naprei ftavi, to fe lohko samerka, saftopi inu ohrani« (KPo 1567: 95b).

»Kakor je tu Cristus v'tej **priglihi** od Samariterja, fkusi Vinu inu Ojle, lipu pomenik« (DB 1584: I, a 6b).

⁵⁹² *Prigliha* je zgolj slovenski prevod izraza *parabola* (nem. *Gleichnis*, prevod je lahko narejen prek nemškega glagola *vergleichen*). Prim. prevod odlomka Mt 22,1: »in parabolis eis dicens« (Vulgata) > »redete abermal durch Gleichnisse zu ihnen« (LB) > »je supet govuril fkusi Priglihe pruti nym« (DB 1584).

⁵⁹³ Lausberg (1990: 869) navaja Julija Rufinijana (22): »paradigma [= eksempel] facit vera exempla, parabole ficta ostendit«. Susenbrotus (1576: 102) jo definira kot »*collatio* oziroma *similitudo*, ki jo naredimo iz tistega, kar se zgodi ali ki jo dodamo stvarjem iz narave ali prilike«. – »Parabola /.../ Collatio, et similitudo sumpta ab his quae fiunt, aut quae natura casuue rebus adiuncta sunt.«

Izraza *eksempel* in *prigliha* slovenski protestantski pisци večkrat rabijo sinonimno, včasih tudi skupaj s **pripovedjo**.

»Cristus te fuie Verne do konza, tu ie, vekoma lubi, tako [sic!] lubefan tukai iskashe inu poterdi kir per pusledni Vezhery fuim Iogrom noge umyua. Steim tudi da en **Exempel inu pergliho**, de ty Verni imaio fe is ferca lubiti /.../« (TT 1557: 302).

»Obtu fem te ifte Article inu beffede, fdrugimi inu fobilneshimi beffedami, **Exempli inu Perglihami** Iftolmazhil, ifguuril inu islushil, Katere **beffede inu Exemple** fem vfel is zhiſtiga faſtopniga S. Pyfma, inu is letih Buquiz Apologiae oli Sagouariane, Inu is tih dueyu Buquiz, Vkaterih ty Saxoniski inu Vvirtemberski Pridigarij nih Vero inu Vuk ſpofnaio« (TAr 1562: 22a).

»Inu fem ta ifti [Articul] ſtakimi faſtopnimi beffedami, **perpuuidami, Exempli inu Perglihami**, is S. Pifma inu is tih Starih inu Nouih prauih Vuzhenikou taku islushil, de /.../« (TT 1557: f 3a).

Poleg tega se izraz *prigliha* pojavlja ob izrazu *argument* (za primer gl. tam), *legenda* in podobno.

»Ty Papeshniki, kir hote vuzheni biti inu hote S. Pifmom inu fdrugimi **perglihami, Legendi inu ſteimi zaihni** ſpryzhati, de imamo na diuizo Maryo, inu na te Suetnike klizati /.../« (TC 1575: 224).

8.2.4 Dejanska zgodovinskost povezuje *eksempel* z **istorijo** (*historia*) (Lausberg 1990: 166), literarno pripovedjo, ki opisuje resnični zgodovinski dogodek, ki je od nas časovno oddaljen (in jo razlikujemo od argumenta, kakor smo navedli že zgoraj).

»Tacih beffed od Boshyga pregledane, de na vfe rizhi gleda, te ſam rouna, obrazha inu dershi gori /.../ Glih tu iftu nom prauio vfe **Iſtorie inu ty Exempli**« (TT 1557: dd 2a).

»Sledni Kerſzhenik ima veiditi te **rifnizhne Iſtorie**, fuſeb te kir vti S. Bibliij stoye, skaterimi Suetniki ie Bug gouuril, koku inu ſzhim fe ie nim resodil, inu to fuio beffedo dak« (TO 1564: 51b).

»Ampag te Nedelske Prafnike, inu druge prafnike, fa volo de fe na tih te **Iſtorie**, Diane inu oprauilu Cristufeuu, lipu poredu vti Cerqui bere inu pridiguie« (TO 1564: 53b).

V teoloških besedilih ima izraz *historia* še posebej močno konotacijo resničnega zgodovinskega dogodka ali dejstva (torej brez alegoričnega pomena) (Lausberg 1990: 445, 715).

8.2.5 Skupaj z *eksempli* so se (predvsem v teoloških besedilih) pojavljale tudi **priče** (*testimonia*) oz. redkeje **pričovanja**.

»Inu de ie timu taku, de ty zaihni ſo ner vezh fa letyu dueiu rizhi od Buga ſturieni, hozhmo nekatere **pryzhe** is tih Euangeliou inu **Exemple** is tiga S. Pifma poredu faſliſhati« (TT 1557: bb 1b).

»Od tiga imamo doſti **Pryzh inu Exemplou**, de nekar ſamuzh ty Shcoffi, tamuzh tudi ty Concilij ſo zheftu ſeſhli« (TAr 1562: 97b).

»Povei tiga [evangelija] **exemple inu prizhe?**« (KPo 1567: 69b).

»EXEMPLI ALLI PRIZHE« (KPo 1567: 99a).

»Obtu ie on taku zheftu dolgu ſhnimi ozhitu diſputiral, Inu tulikain **Pryzhouane inu Exemplou** is S. Pyfma pred nimi inu vnih Concilyu hpoterienu tiga nega Vuka, od te Vere Veriſtufa, naprei poſtauil inu gouuril« (TAr 1562: 1b).

Priča oziroma *testimonium* v tej obliki ni bila kategorija antične retorike (ta je z izra-

zom *testimonium* označevala pričanja, ki so jih v neumetnostni argumentaciji – največkrat na sodišču – podajale priče (Lausberg 1990: 192)), ampak je bila izrazito vezana na sveto-pisemska besedila. Kot priče se v besedilih slovenskih protestantskih piscev označujejo odlomki iz Biblije, ki nimajo značilnosti istorije, eksempla, parabole oziroma prilike itd. in ki potrjujejo določeno izhodiščno misel. Takšni odlomki se praviloma (ne pa vedno) pokrivajo s pomenom, ki so ga imele v antični retoriki *sententiae*.⁵⁹⁴ V tedanjih priročnikih pridiganja lahko tako beremo, da mora pridigar »sententiae [*sententiae*], ki jih ima na voljo, ali priče [*testimonia*] jemati iz Svetega pisma«. ⁵⁹⁵ Kot poudarja Reuchlin (1570: E 3a–b) so si *testimonia/sententiae* ter *exempla* najbližji toposi (*loci*). Po Susenbrotu (1576: 94) je *sententia* (ἡ γνώμη) ena od retoričnih figur stopnjevanja, ki »s primerno kratkostjo kaže, kaj moramo v življenju delati ali kaj se mora zgoditi«. ⁵⁹⁶ Sviri tudi pred prepogosto rabo te figure.

Izraz **priča** 'pričevanje, dokaz, primer' rabijo Trubar, Bohorič, Dalmatin, Juričič, Krelj in Trost, vendar samostojna retorična raba besede prevladuje predvsem pri Trubarju. Kako je Trubar rabil in razumel izraz *priča iz Biblije*, nam najlepše kaže prvi izmed spodnjih odlomkov.

»TESTIMONIA, QVOD fimus omnes peccatores. Samerkaite te **pryžhe** de fmo vfi hudi grefniki. Genef. vi. Gospud Bug ye pag vidill / de velika hudoba tih ludi ye billa na femli inu de vfa myfall inu tihtane nih ferza / ye vřak zhas le hudu« (TC 1550: 46a).

»Sueti hans Euangelift ta piřhe I. Joh. ii. Mui Synkuui / letu iest vom piřhem / de ne grefhite / aku pag du grefhi taku imamo aniga oduetnika oli befednika per tim ozhetu Jefufa Chriftufa prauizhniga / Inu on ye ta řpraua řa nařhieh grehou / inu nekar řa nařhieh řamih / temuzh řa vřiga řueidta. – In Summa tacih **pryžh** ye tu řuetu piřmu pelnu od Chriftuřa« (TC 1550: 60b).

»Luterski řzhiftimi Ozhitimi **řpryžhami**, řpryžhuio, de ře na Suetnike ne ima klizati« (TC 1575: 506).

»Vletih beřfedah mi slishimo, De ta Gospud, tu ie Ozha ie řtuaril řto beřfedo, tu ie, řhnega Synum inu řteim Duhum nega vuřt, vřo nega voisko. Inu tacih **prizh** od te S. Troyce ie polnu vtim S. Piřmi« (TC 1575: 76).

8.2.6 Zgoraj omenjena **fabula** kot literarna pripoved o stvareh, ki niso ne resnične ne podobne resničnim, pri Trubarju in Krelju, ki ju rabita samo v prevedenih KPo 1567 in TPo 1595, včasih do neke mere sovпада z bolj rabljenim, a glede na izkazano rabo retorično manj določenim izrazom **ba(j)sen** (izraz rabijo Trubar, Dalmatin, Juričič ter Megiser⁵⁹⁷ – večkrat tudi kot neliterarni pojem).⁵⁹⁸

⁵⁹⁴Seveda v ustreznem pomenu. Izraz je imel namreč že znotraj antične retorike vrsto različnih pomenov.

⁵⁹⁵»Sententiae quae sunt ceu testimonia, expetuntur ex sacris literis« (Reuchlin 1570: D 4b).

⁵⁹⁶»Sententia /.../ est quae commoda breuitate demonstrat, quid in vita sit agendum, aut quid fieri soleat.«

⁵⁹⁷MD 1592 in MTh 1603 rabita izraza *bařn* in *maryn* kot prevod latinskega izraza *fabula*.

⁵⁹⁸Izraza *marenj* (v pomenu 'povedana novica', tudi 'govorica' jo rabijo domala vsi protestantski pisci) in *pripoved(anje)* (v pomenu 'nekaj, kar se pove', 'izrek' in podobno jo prav tako rabita Trubar in Dalmatin) nimata posebnega retoričnega pomena. Bolj določen je izraz *pripovest*, ki večinoma označuje 'pregovor' (*proverbium, adagium*), vendar tudi 'povedano' (npr. »Pripuvift ře letukaj reko take beřfede, katere on negovory řam od řebe, temuzh katere je Bug njemu v'řta dal« (DB 1584: I, 93a)). Podobno je z manj rabljenim izrazom *řpruh*.

»Ravno kakor ti Aydi fo fvoie mlaiſhe uzhili ſkusi **smiſhlene rezhy alli fabule**, tako fo ti Iudie fvoie mlaiſhe ſkusi parabole inu priglihe uzhili« (KPo 1567).

»Tu more vſai ja ena framotna Mammonova flushba imenovana biti, kateri fo fe tudi ty Ajdje ſhpotali, inu eno **fabulo ali baiſſen** ſturili od eniga bogatiga Krajlja vFrygii, Midas imenovan, ta je bil taku lakomen, de je on vofzhil inu proſil, de bi vſe, zhefer bi fe on doteknil, k'ſlatu poſtalu« (TPo 1595: II, 228).

»Vrshoh, Ti tu ſam ſkufiſh, kadar fe **fabule inu Bajsin** od devetiga Martina inu take forte pravio, tu fe more samerkati, aku fe lih en ſam krat ſliſhi« (TPo 1595: I, 208).

»Farij Menihi fo melzhezhi Pſi, ne vuzhe nih ouzhice prou ſaſtopiti ta Catehiſem, lizhka-ke **Bafni** dopuſte Scryſhi peiti« (TC 1575: 497).

»/.../ inu mi ta nasha Leita doperneſſemo, koker ene **marine oli bafne**« [LB: Geſchwätz] (TC 1564: 164b).

»Beſſeda Boshya nei en **maryn oli prasen glaſſ**« (TT 1577: 30).

8.2.7 Izraz **figura** (rabijo ga Trubar, Dalmatin, Juričič in Krelj) ali **pild** se rabi tudi kot retorični izraz za preneseni ali *figurirani* pomen na ſplošno.⁵⁹⁹ Izraz ſovpada tudi s pomenom, ki ga ima pri Susenbrotu (1576: 101–102) izraz *icon* oziroma *imago* (εἰκὼν), »kadar se podaja podoba stvari ali oseb«. ⁶⁰⁰

»/.../ kir fo poprej bily letiga Antioha eno **Figuro ali pomenjenje** tiga AntiCrifta imenovali inu islagali« (DB 1584: II, 86a).

»Ty iſti imαιο letukaie edan troſhtlyu **Exempal inu Figuro** vſuetem Tomashu« (JPo 1578: III, 10b).

»Kay pomeni leta Figura? Abſolon ie ena **figura, alli pild** Iudafa tiga Frataria, Daid pak ie pild Chriſtuſou« (JPo 1578: I, 114b).

»Kay ie to premenienie Chriſtuſou? Niſhtar drusiga kakor edna **Podoba ali Figura** vezhniga Vefelia, Zhaſti inu Iſuelizhania« (JPo 1578: II, 206).

8.2.8 Druge retorične izraze, kot so **paraphrasis, expositio, interpretatio, allegoria, explicatio** itd., rabijo slovenski protestantski piſci v citatni obliki za označevanje posameznih delov beſedila ali peſmi.

⁵⁹⁹Redko se v tem pomenu rabi tudi izraz *podoba*.

⁶⁰⁰»Icon, imago /.../ eſt cum vel rerum vel perſonarum imago exprimitur.«

8.3 RETORIČNA OBLIKOVANOST BESEDIL SLOVENSКИH PROTESTANTSКИH PISCEV

Retorična oblikovanost besedil slovenskih protestantskih piscev se najlepše kaže, kadar primerjamo prevode biblijskih besedil z izvirnimi deli (čeprav so seveda tudi biblijska besedila vplivala na retorično prakso slovenskih protestantskih piscev). Glavne analize oblikovanosti (predvsem Trubarjevih) besedil so do sedaj podali Pogorelec (1972), Sajovic (2005, prvič objavljeno 1986), Koruza (1995) in Seitz (1995, 1998).

Namen naslednjega pregleda je opisati nekatere glavne značilnosti retorične oblikovanosti, skupne vsem nebiblijskim besedilom, in jih primerjati s tedanjo teorijo in prakso. Na ostale značilnosti želimo opozoriti zgolj z njihovo omembo, daljšo analizo pa prepuščamo prihodnjim natančnejšim analizam posameznih besedil. V ta namen smo pregledali naslednja dela: TC 1550, TA 1550, TA 1555, TC 1555, TE 1555 (uvod), TT 1557 (uvodni del), TR 1558, TL 1561 (uvod), TAr 1562, TO 1564, TPs 1566 (uvod), KB 1566, KPo 1567 (uvod), DJ 1575 (uvod), JPo 1578 (uvod), DB 1578 (slovenski uvod), TT 1581–82 (uvodni deli), DB 1584 (uvod) ter na podlagi kartoteke Sekcije za zgodovino slovenskega jezika tudi nekatera druga mesta v različnih delih. Za orientacijo so nam služili zgoraj opisani priročniki ter nekatere sodobne analize tedanje (predvsem Luthrove) retorike, ki jih navajamo sproti.

8.3.1 EXPOLITIO – UGLAJEVANJE⁶⁰¹

Expolitio je eden poglobitnih načinov Luthrovega retoričnega oblikovanja besedil in je močno zaznamoval tudi besedila slovenskih protestantskih piscev. Klasična retorika uvršča *expolitio* (Lausberg 1990: § 830–842) v okvir elokucije (*elocutio*), gre pa za eno od miselnih figur (*figurae sententiae*). Teoretično gre za »uglajevanje/lepšanje/glajenje« misli s spreminjanjem (*variatio*) jezikovne ubeseditve (*verba*) ali z miselno razdelavo osnovne misli na najrazličnejše njej podrejene stranske misli.⁶⁰² Ker so različne oblike te figure od antike dalje uporabljali za šolske vaje (Lausberg 1990: § 831), je imela močan vpliv tudi na oblikovanje različnih umetnostnih besedil.⁶⁰³

⁶⁰¹ Razlago povzemamo po Lausberg (1990: § 830–842) in Stolt (1991: 89–99).

⁶⁰² Her. 4, 42, 54: »Expolitio est, cum in eodem loco manemus et aliud atque aliud dicere videmur.«

⁶⁰³ Expolitio obsežno razlaga Susenbrotus (1576: 90–91; navaja tudi zgled): »Expolitio /.../ est cum idem, sed alijs subinde verbis, orationibus, sententijs, figuris actum dicimus. Et est duplex, scilicet verborum et rerum. Verborum expolitio, Interpretatio dicitur et $\sigma\upsilon\nu\nu\omicron\mu\acute{\iota}\alpha$ qua de supra 69. Expolitio rerum est, cum vnam atque eandem rem, alijs atque alijs modis tractamus, et in ea haeremus ac immoramur: ita tamen, vt aliud atque aliud dicere videamur. D. Erasmo non tam

a) Prvo, jezikovno uglajevanje (*expolitio eandem re dicendo*) predpostavlja, da ohranimo isto misel, le da jo izrazimo z različnimi jezikovnimi sredstvi. Ločujemo dve osnovni varianti: parafraza na osnovi sprememb na izrazni ravni ter parafraza na osnovi variiranja na miselni ravni.

Parafraza na osnovi sprememb na izrazni ravni je lahko krajša (zamenjava besede z besedo; *interpretatio*) ali daljša (zamenjava izrazov posameznih miselnih enot stavka z drugimi izrazi – sinonimi, tropi, tudi s perifrastami, torej zamenjavami ene besede z več besedami, parafrazami [v osnovnem pomenu besede], antitezami itd.). Meje med obema so bolj teoretičnega kot praktičnega značaja.

Parafraza na osnovi variiranja na miselni ravni zajema: a) kopičenje stavkov, ki variirajo določeno misel (največkrat gre za izokolon), b) kopičenje veččlenskih delov stavka, c) kopičenje posameznih besed (Lausberg 1990: § 669–674, še zlasti zadnji §), ki lahko vodi tudi v sinonimijo.

b) Drugo, miselno uglajevanje (*expolitio de eadem re dicendo*) se ne dotika zgolj izraznega dela, ampak posega tudi v miselni del besedila. Temeljni misli namreč dodaja njej podrejene misli ali misli, ki jo dodatno dopolnjujejo. Najobičajnejša shema takšnega uglajevanja je bila: naslov (ali obstranska označitev teme; *rem simpliciter pronuntiare*), splošno izražena misel (*rationem subicere*), formulacija misli s pozitivnega in negativnega vidika (*dupliciter pronuntiare*; pogosto se to izrazi v obliki antitetičnega paralelizma), daljša predstavitev nasprotnih misli (*affere contrarium*), primera (*affere simile*), primer/eksempl (*affere exemplum*) ter zaključek (*affere conclusionem*).

Tovrstna mesta smo v slovenskih neprevodnih besedilih našli na primer pri Trubarju, Dalmatinu in Savincu (Krelj in Juričič v kratkih uvodih tega nimata, njunih dodatkov v prevodu Postile pa nismo analizirali). Najbolj nazorno lahko uglajevanje predstavimo na primeru iz TR (1558: Z 4a; besedilo je v grafični ponazoritvi v celoti navedeno spodaj).

Miselno uglajevanje izhaja iz teme (*propositio*), navedene v obrobem zaznamku: »En kerszhenik ie dolshan vtim Stanu inu per tim dellu / hkaterimu ga ty Starishi / poftaue / dotle Bug skufi to Cerkou oli viſhe hdrugimu ne poklizhe / oftati / inu vtim Bogu inu blishnimu fueiftu slushiti«. Sledi splošno izražena misel (*ratio*): »En vſaketeri zhlouik, bodi vuiſſokim oli vniskim Stanu, ima tu nega dellu inu oprauilu, kateru ie nemu od Buga skufi Starishe oli Gospofzhino oli skufi eno celo Gmaino porozhenu inu naloshenu, fueiftu oprauiti inu dopernefti«, nato sta antitetično stavljena odseka (*dupliciter pronuntiare*): 1. »En kmetizh /.../ piſma« ter 2. »Inu aku katerimu /.../ vely«, kar se stopnjuje v »Ampak /.../ noroft«. Sledi primera (*simile*): »En tak ie hushi /.../ koker en Neuernik, Inu ie to Vero ſatayk« v obliki pričevanja (*testimonium*). Eksempla ni, pač pa sledi parafraza edine preostale miselne enote: »Obtu /.../ Vere« in zaključek (*affere conclusionem*): »ta ifti Crysh imamo pohleunu noſſiti inu preterpeti«.

Jezikovno uglajevanje, ki je v spodaj navedenem odlomku tudi grafično ponazorjeno, uglajuje naslednje enote:

a) *En kerszhenik* oziroma *En vſaketeri zhlouik, bodi vuiſſokim oli vniskim Stanu* je variiran z naslednjimi pomensko podrejenimi izrazi: *En kmetizh, En Antuerhar, En Syn, hlapec, Ena Szhi, dekla, En Purgar oli kupez, En Gospud, en oblaſtnik, en Rihter, en Viuda, En pridigar oli Farmoshter, oben* [nema = 'vsak mora'], s kataforično stavljenim *katerimu* ter s

---

schema est, quam argumentandi genus. Et reuera expolitio, nihil fere aliud esse videtur, quam expolitata probatio, vel argumentatio explicata. Porro copioſiſſima expolitio, ſeptem conſtat partibus: Propoſitione, ratione, duplici ſenentia, cui ratio item duplex ſubijci poteſt, contrario ſimili, exemplo, et concluſione«.

prejšnjim enotam antitetično stavljenima *ty hynauski norški Bidertauffery* ter *en Neuernik*, ki ju povzema tudi sinonimna anaforična ustreznica *En tak*.

b) *Stan*, ki je lahko *vuijfoki oli niski*, je paralelno variiran z naslednjimi izrazi, ki določajo različne stanove na podlagi lokacije: *napuli*, *per fuim stolu*, *vti hyshi*. V antitezi mu je antitetično stavljen izraz *vnafnane deshele*, sinonimno pa je uglajen v končno metaforo *Crysh*.

c) Z bogato sinonimiko in s paralelizmi, ki tudi sicer prevladujejo v celotnem odlomku, je podan opis del, ki se jih mora držati vsak kristjan:

per tim dellu	hkaterimu ga ty Starishi / poftaue	oftati / inu vtim Bogu inu blishnimu fueiftu slushiti
ima tu nega dellu inu oprauilu ,	kateru ie nemu od Buga skufi Starishe oli Gospozrhino oli skufi eno celo Gmaino porozhenu inu naloshenu ,	fueiftu oprauiti inu dopernefti
ima tu fueie dellu inu slushbo		per prauim redu fueiftu inu dobru dokonati

Temu sledi vrsta pomensko podrejenih opisov del in opravil: *prou kupouati*, *prodati*, *vagati inu meriti*, *de terdi prauizo*, *te brumne ludi myri*, *te hude shtraifa inu prozh deua*, *de veden moli*, *S. pifmu bere*, *rifnizo pridiguie*, *te mlade preproste vuzhi prou Verouati inu slushiti Bogu*, *pohleunu noffiti inu preterpeti* in temu nekaj nasprotnih dejanj v antitezi: *on nema subper Boga mermrati*, *ne fatayti te praue Vere*, *ne Beffede Boshye*, *fapuftiti inu faurezhi*, *tezhi od nih*.

Navedimo še primer iz slovenskega uvoda v Dalmatinovo Biblijo, ki je osredotočen na eno samo miselno enoto (DB 1584: α 6b; besedilo je v grafični ponazoritvi v celoti navedeno spodaj).

Miselno uglajevanje spet izhaja iz osnovne misli (*propositio*), navedene v obrobnem zaznamku: »V'Biblij fo sgul fвете rizhy piffane«. Sledi splošno izražena misel (*ratio*), ki je podana v obliki primere: »de kakor one od famiga GOSPUDA Boga, kir je le fam Svet, prideo: taku one rifnizhnu le sgul od fvetih rizhy pilheo inu vuzhe«, nato formulacija misli z negativnega vidika (torej spet oba dela *dupliciter pronuntiare*): »Ker timu pruti /.../ vsetu biti« in formulacija misli s pozitivnega vidika (obe formulaciji sta tudi znotraj samih sebe antitetični): »Sakaj my /.../ s'prizhanu biti«, ki se konča s tipičnim zaključkom (*affere conclusionem*): »Inu satu fo one tudi spodobnu fвете imenovane«. Vmes je postavljena še primera: »kakor is eniga shlahtniga Boshjiga Studenza«.

Jezikovno uglajevanje je manj bogato kot v zgoraj navedenem Trubarjevem odlomku, vendar vidimo, da sledi enakim načelom. Izraz »fвете rizhy« uglajuje na različne načine, predvsem z antitetičnimi izrazi: *od Pofvitnih*, *od nepridnih sanikernih*, *shkodlivih inu od Buga v'letih Buqvah prepovedanih rizhy*, z metaforo *Božji studenec* za *svete Bukve* in definicijo *svetih reči* z zanikanjem (*per negationem*): »nej nihter rifnizhnu fvetiga, inu fe nema sa fvetu, temuzh sa prekletu, inu sa gnuľnu pred Bugom, dershati, kar kuli nej is letih fvetih Buqvi vsetu, ali nej v'tehifih gruntanu, inu fe nemore is nyh isvishati«.

Na *expositio* so neposredno vezane t. i. serije sinonimov,⁶⁰⁴ posredno pa tudi dvojna in trojna formula.

⁶⁰⁴Pojav ima več imen, največkrat se ga označuje kar s *synonimia* (Lausberg 1990: § 650, Knapc 2006: 38).

En kerszhenik ie dolshan vtim Stanu inu per tim dellu / hkaterimu ga ty Starishi / poštaue / dotle Bug skufi to Cerkou oli vifshe HDRUGIMU ne poklizhe / ofati / inu vtim Bogu inu blishnimu fueiftu slushiti.

En vfketeri zhlouik, bodi vuiflokim oli vniskim Stanu, ima tu nega dellu inu oprauilu, kateru ie nemu od Buga skufi Starishe oli Gofpolzhino oli skufi eno celo Gmaino porozhenu inu naloshenu, fueiftu oprauiti inu dopernefti.

En kmetizh napuli,

En Antuerhar per fuim ftolu,

En Syn, hlapec, Ena Szhi, dekla, vti hyshi, ima tu fuie dellu inu slushbo per prauim redu fueiftu inu dobru dokonati.

En Purgar oli kupez prou kupouati, prodati, vagati inu meriti,

En Gofpud, en oblaftnik, en Rihter, en Viuda, de terdi prauizo, te brumne ludi myri, te hude shtraifa inu prozh deua.

En pridigar oli Farmoshter, de veden moli, S. pifmu bere, rifnizo pridiguie, te mlade preprofte vuzhi prou Verouati inu slushiti Bogu, po vuki tiga Catehifma inu vfiga S. pifma.

INU AKU **katerimu** vtim nega Stanu inu dellu,

kaka nadluga oli nefrezha,

bushtuu oli bolean,

oli fa praue Vere volo, preganene, Iezha oli ta fmert, naprei pride inu bo gori naloshena,

TAKU on *nema fubper Boga mermrati.*

ne fatayti te praue Vere, ne Belfede Boshye.

Sakai tu vfe volnu terpeti nom Bug vti nega belfedi vely.

AMPAK pres potrebe, pres fyle, od fami febe

tu nashe blagu, to Sheno inu otrozhizhe

fapufti inu faurezhi, tezhi od nih vnafnane deshele, koker **ty hynauski norski**

Bidertauffery deio,

tiga Bug nei rekai, temuzh Hudizh inu ta zhloueska noroft.

En tak ie hushi, prau S. Paul, kir

to fuio drushino

fapufti, inu nekar ne omisli

koker **en Neuernik**, Inu ie to Vero fatayl. i.Thi.5.

OBTU **oben** nema fam febi fuio volo kake nadluge naloshiti.

TEMUZH kadar Bug poshle..... fa volo tih grehou,

oli fa volo te Vere,

ta ifti Crysh imamo pohleunu noffiti inu preterpeti.

Odlomek v grafični ponazoritvi (TR 1558: Z 4a)

V'Biblij fo sgul fvete rizhy piffane.

Kadar my tudi pogledamo inu resmislimo te rizhy, katere letukaj notri ftoje piffane, taku najdemo,

DE KAKOR one od famiga GOSPUDA Boga, kir je le fam Svet, prideo:

TAKU one rifnizhnu le sgul od fvetih rizhy pilneo inu vuzhe.

KER TIMU PRUTI druge Buqve vuzhe inu govore, ali

le od Pofvitnih:

nekotere tudi od nepridnih sanikernih, fhkodlivih

inu od Buga v'letih Buqvah prepovedanih rizhy:

ALI AKU katere kaj dobriga inu fvetiga v'febi imajo, TAKU mora gvifhnu tuifto vfe letukaj vun vsetu biti.

SAKAJ my imamo letu terdnu vediti, de is letih famih

fvetih Buqvi, kakor is

eniga shlahniga Boshjiga Studenza, isvira inu femkaj pride,

vfe tu, kar more en Zhlovik fvetiga govoriti, piffati ali fturiti:

inu de tudi

nej nifhter rifnizhnu fvetiga, inu fe nema sa fvetu.

TEMUZH sa prekletu, inu sa gnufnu pred Bugom, dershati, kar kuli nej is letih fvetih Buqvi vsetu, ali

nej v'tehifhtih gruntanu, inu fe nemore is nyh isvishati. Kakor ima od tiga potle na fvoim mejfti dajle

povedanu inu s'prizhanu biti:

INU SATU fo one tudi fpodobnu fvete imenovane.

Odlomek v grafični ponazoritvi (DB 1584: α 6b)

8.3.2 VEČČLENSKI IZRAZI

Regula Matzinger-Pfister (1972) je na podlagi zgodovinskega razvoja ter virov iz zgodnje nemščine do konca 16. stoletja dokazala, da je t. i. veččlenske izraze tako zaradi zgodovinskih okoliščin kakor tudi zaradi številnih skupnih lastnosti smiselno obravnavati enotno. V okvir takšnih veččlenskih izrazov moramo šteti t. i. dvojno in trojno formulo ter kopičenje (ki zajema veččlenske izraze od »četverne« formule dalje. Ti izrazi imajo namreč svoj izvor že v starih latinskih spisih (npr. Varro: De lingua Latina 8, 8: *templum tescumque; conregione, conspicione, cortumione*) in jih lahko spremljamo prek Cicerona (npr. Pro Quinct. 10: *adfectus et adflictus; tuam fidem veritatem misericordiam, orat atque obsecrat*) in cerkvenih očetov (npr. Ciprijan, ep. 74–75: *insolenter aut arroganter, tenere et obtemperari, apertam et manifestam*) vse do pojava teh izrazov v ljudskih jeziki.⁶⁰⁵

⁶⁰⁵Navedeno po Matzinger-Pfister (1972: 29–35).

8.3.2.1 Dvojna formula

Dvojna formula⁶⁰⁶ oziroma dvojična vezniška prirednost⁶⁰⁷ (v nemščini enako neenotno Paarformel, Zwilingsformel, Doppelformel) je v dosednji literaturi najbolj raziskano retorično stilno sredstvo slovenskih protestantskih piscev. Seitz (1995: 469–489) je analizirala rabo dvojne formule v več besedilih iz 16. stoletja (od slovenskih več Trubarjevih in eno Dalmatinovo, poleg tega je opisala tudi stanje v sočasnih latinskih in nemških besedilih), osredotočila pa se je na dvojično prirednost z *in* (v rabi so sicer še prirednosti z *ali* in *ter*).⁶⁰⁸ Ugotovila je, da so dvojne formule še posebej krepko zastopane v Trubarjevih besedilih in da tvorijo štiri skupine: sopomenske (npr. *gouori inu prau*), protipomenske (npr. *huda inu dobra*), med seboj neodvisne (npr. *misliti inu vprashati*) in najpogostejše: dopolnjevalne (npr. *dar inu muzh*, *Ohranene inu Isuelizhanie*).

Dvojne formule tudi ne moremo šteti za *hendiadyoin*, ki bi ga »pojmovali širše«. ⁶⁰⁹ *Hendiadyoin* namreč z njo povezuje le zunanja podoba (veznik *in*), po pomenu pa gre za povsem drug retorični pojav.⁶¹⁰ To dokazuje tudi t. i. trojna formula, ki jo lahko vseskozi opazujemo ob dvojni in na katero *hendiadyon* oblikovno ni mogel vplivati. Obe prirednosti imata namreč pomenski izvor v t. i. dvojni ali trojni sinonimiji (Lausberg 1990: § 650, 655–656), kopičenju (Lausberg 1990: § 665–674) in podobnih figurah, kot je razvidno že iz uvoda v ta razdelek. Različne oblike primerov, ki jih danes imenujemo dvojna formula, uvrščajo tudi sočasne retorike glede na razmerje členov pod različne figure: sinonimijo, kopičenje, antonimijo ipd.

⁶⁰⁶ Izraz je v slovenščino uvedla Breda Pogorelec (1972).

⁶⁰⁷ Izraz je v slovenščino uvedla Elisabeth Seitz (1995).

⁶⁰⁸ Naj navedemo nekaj primerov rabe dvojnih formul z *ali* in *ter*, ki jih Seitz ne obravnava, imajo pa enake značilnosti kot dvojne formule z *in*: Koffilce oli lushnizo (TE 1555: A 2b), v /.../ obrazhanu, oli Tolmazheuanu (TE 1555: A 3a), Kai kriuiuga oli nehaftopniga (TE 1555: A 3b, A 4a), nas poduuzhi oli opomeni (TE 1555: A 3b), Nauuka oli Exempla (TE 1555: B 3a), de bi preueliku puhshtabou oli Confonantou kani filabi ne iemali (TE 1555: B 3a), beri, oli poslushai is nih pridiguiozh (TT 1581–82: (: (: (: 7b), mladi tar ftari (TC 1550: A 4a), brumen tar prauizhin (TC 1550: G 4b), vshtyrih rizheh oli shtukih (TO 1564: A 1a), Regula oli shnura (TO 1564: 11a), Fraynga oli slabotnoft (TO 1564: 54a), od /.../ Fraynge oli Slobotnufti (TO 1564: 54a), Gofpoftuu oli Regiment (TO 1564: 55a), nuz oli prid (TO 1564: 101b), deil oli Koff (TO 1564: 159b), vmei to Perfono oli zhlouekom (TO 1564: 62a), tatum oli Rasbuinikom (TO 1564: 155b), ukupe sbrane oli touarshtuu (TO 1564: 37a), leben oli shiuot (TO 1564: 164b), marine oli bafne (TO 1564: 164b), pomancane oli tadel (TO 1564: 68a), tei Gmaini oli tei Cerqui (TO 1564: 79a), Crono oli Shapel (TO 1564: 78a), noviga Teftamenta oli shaffti (TO 1564: 116b), Nuz oli pryd (TO 1564: 110b), Dvei Collecti oli proshne (TO 1564: Xx 4a), od Odreshitua oli Abfolucie (TO 1564: 106a), krega oli Aushtrye (TO 1564: 96b), Stukou oli Articolou (TO 1564: 95b), Pokorfzhino oli Straifingo (TC 1575: 518), Zaihni oli zhudefa (TC 1575: 529), Slu oli Hudu (TC 1575: 522), lahku oli preproftu (TC 1575: 501), htim Vudom oli Glidom eniga zhloueiskiga teleffa (TC 1575: 363), mlad oli star /.../ bog oli bogat (TC 1575: 304), drashiti oli falpotouati (TC 1575: 293), Pilde oli Malane (TC 1575: 263), eniga dobriga kmetizha oli Purgarie, zheftiti inu poshtouati (TC 1575: 222), nuzne tar potreibne (DJ 1575:)(6b), bogati ter polni (KPo 1567: A 3a), Papagoij alli papige (KPo 1567: B 1a), sataijti ali molzhati (KPo 1567: B 2a), to differencio alli raslotak (KPo 1567: B 3a), shego ali naturo (JPo 1578:)(4b).

⁶⁰⁹ Tako Arbusow (1963), kot ga navaja Seitz (1995: 476).

⁶¹⁰ *Hendiadis* (= *hendiadyoin*) definira sočasna Susenbrotova retorika (Susenbrotus 1576: 35) takole: »Hendiadis je, ko se en pomen s pomočjo veznika razdeli na dve enoti zaradi metrike. Ena izmed besed, ki označujeta ta pomen, je lahko pridevnik, lahko pa sta tudi obedve samostalniki.« – »Hendiadis est, cum res vna coniunctione interueniente in duo, carminis gratia diducitur, fiue alterum e vocibus rem illam significantibus adiectiuum, fiue vtrunque, substantiuum fuerit.«

Posebno obliko dvojne formule, ki jo lahko tudi razvojno drugače opazujemo, predstavlja t. i. *dvojezična* ali *prevajalska* dvojna formula. Gre za obliko dvojne formule, kjer sta sopostavljena izraz v ljudskem jeziku in sinonimna tujka (v nemških in francoskih virih latinska, v slovenskih virih nemška, redko latinska). Takšno rabo najdemo že zgodaj v srednjem veku, v ljudskih jezikih jo na primer lahko spremljamo v stari in srednji francoščini (Lausberg 1990: § 1244, str. 823). V nemških pravnih listinah so se takšne dvojne formule začele uporabljati ločeno od ostalih oblik dvojnih formul (Matzinger-Pfister 1972: 94). Takšne formule so imele funkcijo pomenske določitve, medtem ko so imele ostale dvojne formule predvsem stilni učinek (Matzinger-Pfister 1972: 105). Čeprav so se nekateri humanisti (npr. Reuchlin) takšnim dvojnimi formulam upirali,⁶¹¹ pa jih je Luther (tudi trojne) vseeno rabil (*pön und strafe, confiermieren, bestätigen und erhalten, commendieren und befehlen, exequiren und vollstrecken*).⁶¹² Ugotovitve glede dvojne formule pri prevajanju v besedilih slovenskih protestantskih piscev (Seitz 1995: 477–478, 1998: 112–118, Stolt 1969: 15, Merše 2007) naj sklenemo z naslednjo mislijo: takšen prevod ni imel (le) vloge ustrežnejšega približevanja predlogi, ampak (predvsem) vlogo natančnejše določitve manj znanega pojma: lahko bi rekli, da je nadomeščal današnje opombe pod črto.⁶¹³ To potrjujejo tudi nekateri primeri iz izvornih besedil (ali dodatkov), npr. »posakonil alli legitimiral« (KPo 1567: 74b).

8.3.2.2 Trojna formula

Trojna formula stoji pri slovenskih protestantskih piscih glede na retorično vlogo v besedilu nekje med dvojno formulo in kopičenjem. Najpogostejši model trojne formule je: *x, y inu z*, manj pogost, a prav tako običajen pa: *x, y, z*.

»... ta Poftaua, te Sapuuidi inu ta Euangeli« (TO 1564: A 1a).

»... Ordinatio, Synodi, Vifitationes« (TO 1564: A 1b).

»... kakor ena leipa, lubesniua inu priasniua islaga« (DJ 1575:)(7a).

»... lipe priglihe, Exempli, inu oblube Boshijga shegna pruti tim Bogaboiezhim« (DJ 1575:)(7a).

»... od Papesha, od Konciliov, inu od Rimfke cerkve« (KB 1566: E 8b).

8.3.2.3 Kopičenje

Zelo pogosto je pri slovenskih protestantskih piscih kopičenje v smislu naštevanja (*enumeratio*; členi naštevanja v tem primeru predstavljajo dele celote; Lausberg 1990: §

⁶¹¹ Reuchlin: »Mora nas biti sram, kadar govorimo in pridigamo v nemščini in v jezik mešamo kup latinskih izrazov« (navedeno po Matzinger-Pfister 1972: 118).

⁶¹² Navedeno po Matzinger-Pfister (1972: 123–124).

⁶¹³ V tem lahko vidimo tudi še en dokaz, da so bila tedanja besedila v veliki meri namenjena glasnemu branju in poslušanju – opomb ob sprotne branju pač ne moremo izgovoriti. Navedimo nekaj takšnih primerov iz Kreljeve in Juričičeve *Postile*, ki ju Seitz ne obravnava: »od eniga Kapitana alli Auptmana« (KPo 1567: 61b; Spangenberg: vom Hauptmanne), »en kratak form alli visho« (KPo 1567: 73a; Spangenberg: ein feine kurze Form zu bitten), »ta parabola alli prigliha« (KPo 1567: 83b; Spangenberg: Was wil vns die Parabel leren?), »da nigdor ne bude shtimal ali miflik« (JPo 1578 II: 33a; Spangenberg 23a: Auff das niemand gedechte).

665–674),⁶¹⁴ ki je lahko asindetično (brez veznikov)⁶¹⁵ ali polisindetično (s kopičenjem veznikov).⁶¹⁶ Tej figuri sorodno je naštevanje sinonimnih členov (*synonimia*; člani naštevanja so si v tem primeru sinonimni; Lausberg 1990: § 649–656; 674; Susenbrotus 1576: 69–70). Rabo sinonimije v teoloških besedilih, pridigah itd. vzpodbuja tudi Susenbrotus (1576: 70), posebej če stvar zahteva »affectus«.⁶¹⁷

Prav tako (Susenbrotus 1576: 37) izrecno opozarja, da se asindeton v okviru retoričnega oblikovanja besedila uporablja (tudi) v dveh oblikah: kot *articulus* in kot *membrum*.⁶¹⁸ *Articulus* je definiran kot postopek (Susenbrotus 1576: 53–54), »ko posamezne besede razdelimo z vmesno enoto [najpogosteje z veznikom *in*], tako da je [prej enoten] stavek razdeljen. Ta figura je primerna, kadar določeno stvar pripovedujemo bolj živo. Kjerkoli moramo namreč govoriti bolj živo in bolj bojevito, bomo govorili kos za kosom, razsekano.«⁶¹⁹ *Membrum* pa je (Susenbrotus 1576: 54), »kadar navedemo dva ali več členov brez veznika ali z njim«.⁶²⁰

Asindetično kopičenje je (podobno kot v nemških besedilih) pogosto vsebovalo z veznikom povezane dvojne formule. Prav tako je pogosto naštevanje z veznikom med predzadnjim in zadnjim členom (po vzoru dvojne in trojne formule). Polisindetona v originalnih besedilih nismo zasledili, se pa seveda pojavlja v prevodih.⁶²¹

»... te Iogre, te Preroke, te Euangelifte, te Paftyrie, te uzhenike etc.« (TO 1564: A 1b).

»... fteim Pridiganem, Obhaylom, Branem, Petiem, Molenem, fteimi Prafniki« (TO 1564: A 2a).

»... Tamuzh, de ie stoprav ifhe vezh drusih Artikulov, od Ma'he, kadila, kropila, shegna, krishme, pildov, Altariov, vic, odpustkov sa denarie, godovnih poftav, coelibat etc.« (KB 1566: E 8a).

»... de nega prou špofna, zhefty, huali, na nega klizhe, moli, **inu** de nemu upraui pokorzshini fueiftu slufi« (TO 1564: A 1a).

»... Inu te shentauce, falsh Perfegauce, Vboinike, Rasboinike, preshushnike **inu** Kezarie, prozh diati inu iftrebiti« (TO 1564: A 2a).

»Sakai letukai flishish od Buga, od negoue modrufti, milofti, od negouih dell inu ftuari, od negoue fueete belleide: Od vere inu sauupaina na nega, od Grehou, od pokure, od Molitue, od Gospozfhine, podlushnikou, od Gospodariou **inu** drushine, od ftarishih inu otruk, od brumnih **inu** hudih shen, od kregaina, praudaina, mafzhouaina, od poluitniga blaga inu lakomnofti, od vbushtua, od petlaina, od Almoshnou, od vfeh shlahat nadlug **inu** poterpleina, od priatelou **inu** fourashnikou, od porozhtua, od prifegaina, rifnize, shalofti, Bolesni, Arzny **inu** od smerti« (DJ 1575:)(6b).

»Opominimo pak vfakiga da ne gleda, ni na tiga, Muzh, ftaroft, fillo, pokoi, bogatftvo, **inu** drugu unanie: ni na tiga flaboft, krish, vbushtvo etc.« (KB 1566: E 3b–4a).

⁶¹⁴ Naštevamo pa lahko tudi besede z različnimi pomeni (*congeries*; Susenbrotus 1576: 71). Meje med posameznimi kategorijami so seveda zelo ohlapne in največkrat lahko *congeries* enačimo z *enumeratio*.

⁶¹⁵ Enako Susenbrotus 1576: 37: »Asyndeton /.../ est cum duae pluresue tum dictiones tum orationum clausulae, coniunctionum nexibus carent, quorum loco commata interfuerunt.« V delih slovenskih protestantskih piscev večkrat najdemo tudi asindetične dopolnjujoče se izraze.

⁶¹⁶ Enako Susenbrotus 1576: 37: »Polyfyndeton /.../ est cum oratio multis coniunctionibus vel eisdem vel diuerfis abundat.«

⁶¹⁷ »Hoc schema Ecclesiasticae frequenter vsui erit, quoties res poscit effectum.«

⁶¹⁸ Prim. Pogorelec (1972: 316).

⁶¹⁹ »Articulus est cum singula verba interuallis distinguuntur caesa oratione. /.../ Aptum etiam schema, cum quid instantius dicimus. Vbicumque enim acriter erit et instanter pugnaciterque dicendum, membratim, caefimque dicemus.«

⁶²⁰ »Cum duo vel plura membra, vel absque nexu vel cum eo copulata proferuntur.«

⁶²¹ Npr. DB 1584: Lk 22,19: »Inu on je vsel Kruh, je sahvalil inu reslomil, inu je nym dal inu je rekål.«

»... bodo refodiueni, fe fueido, prido naprei inu bodo dani nafnane« (TT 1557: o 1a).

8.3.3 DRUGO⁶²²

Od figur je opazna tudi (*de*)*finitio* (določitev/razlaga pojma; Lausberg 1990: § 782).⁶²³ Pri slovenskih protestantskih piscih jo najopazneje rabi Trubar. Najpogostejša oblika je eksplikacija z uvodnima besedama: *tu ie* (lat. *id est*).

»Nerpoprei, de fe ta cela Boshia beffeda, **tu ie**, Poftaua, te Sapuuidi inu ta Euangeli, tim ludem vti Cerqui, prou inu laftopnu prydiguie« (TO 1564: A 1a).

»Inu per tim ie tei Cerqui, **tu ie**, ufim vernim lapouedal« (TO 1564: A 1b).

»Hdrugimu slishi tudi hti Cerkouni Ordningi te Poshtene Ceremonie, **tu ie**, te dobre vunane Boshye slushbe« (TO 1564: A 2a).

Na ravni *inventio* lahko opazujemo različne načine predstavljanja snovi, ki smo jih natančno obdelali v gornji predstavitvi izrazov: *fabula*, *istorija*, *eksempel*, *parabola*, *priče*. Prav tako lahko opazujemo različne značilne topose. Zanimive rezultate kažejo naše analize členitve besedila glede na dele govora (*partes orationis*), ki jih v prihodnosti kaže narediti na obsežnejšem korpusu.⁶²⁴

Na ravni besedila (torej v delitvi gradiva (*dispositio*), nabranega v okviru določevanja snovi (*inventio*)) so vzporednice dvojni in trojni formuli ter kopičenju dvodelnost (ki je največkrat antitetična) ter tri- in štiridelnost miselnih enot, odstavkov ali večjih delov besedila (za vrste dvo-, tri- in štiridelnosti ter različna poimenovanja gl. Lausberg 1990: § 443).

Na ravni elokucije (*elocutio*) se velja pri nadaljnjih analizah poleg zgoraj omenjenih še posebej osredotočiti na opazovanje naslednjih retoričnih postopkov:⁶²⁵ stavčni paralelizem (antitezni in drugi; znotraj tega tudi izokolon), antiteza,⁶²⁶ perifraza, različne figure ponovitev besed, metafora in njej sorodne figure, hiperbola, epiteton, aliteracija, retorično vprašanje, anominacija (= paronomazija), hiazem, stopnjevanje (*amplificatio*),⁶²⁷ eksklamacija (*exclamatio*), antonomazija, različne oblike variacije (*variatio*), alegorija, uvajanje biblijskih citatov.

8.3.4 ITEM TER IN SUMMA

Z vidika retorične oblikovanosti besedil slovenskih protestantskih piscev velja še posebej poudariti rabo dveh latinskih izrazov, ki sta rabljena tako pogosto in v takšni obliki,

⁶²²Retoričnih postopkov je seveda glede na različne klasifikacije nepregledno mnogo, vendar se nam zdi utemeljeno opozoriti na njihovo različno pomembnost v besedilih slovenskih protestantskih piscev. Zato podajamo v tem razdelku pregled tistih manj pomembnih, ki si vseeno zaslužijo določen poudarek.

⁶²³Prim. tudi *locus a (de)finitione* (Lausberg 1990: § 377,2; 392).

⁶²⁴Za našo analizo gl. 8.3.5.

⁶²⁵Popisovanje *vseh* retoričnih postopkov, ki jih »odkrijemo« v določenem besedilu – in ne le temeljnih, torej pogostejših – namreč večkrat zamegli splošni vpogled v retorično oblikovanje besedila pri posameznem piscu in je lahko samemu sebi namen.

⁶²⁶Deloma obdelano v Toporišič (1995).

⁶²⁷V smislu Lausberg (1990: § 400–409).

da sta delovala kot del slovenskega besedja. Nanju opozarjamo predvsem zato, ker ju rabijo tudi nekateri drugi tedanji evropski jeziki.

Izraz **item** ('enako', 'prav tako') je služil za označevanje posameznih delov argumentacije (podobno vlogo imajo danes odstavki), lahko pa je tudi povezoval sledeči stavek s predhodnim. Pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja ga najdemo tako v prevodnih kakor tudi v avtorskih besedilih. Manj pogost je pri Trubarju (rabi ga le v TO 1564, TAR 1562 in TPo 1595), zelo pogost pa pri Dalmatinu (imajo ga vsa pomembnejša besedila). Rabijo ga tudi Krelj, Juričič, Trost in Znojilšek. Latinski členek *item* je rabila nemščina od 14. stoletja, pogosta je raba pri Luthru, francoščina ga rabi od 15. stoletja enako kot nemščina (Grimm 4/2: 2182; Stolt 2001: 686).

»Kakor zheftukrat fe ena nova iftoria, prediga, opominanje, ali zhudu sazhne, je vfelej en velik puhfhtab poftaulen. **Item** na ftrani kratke fumme inu imena teh Svetih Ozhakou /.../, de fe flej dne tem lashej more najti« (DB 1584: I, c 8b).

»Sakaj pogledaj letukaj, koku je S. Paul fam preobernen. **Item**, koku je ta Ajd Cornelius, fkusi S. Petra befedo preobernen« (DB 1584: III, 60b).

Besedna zveza **in summa** v pomenu 'skratka', 'na kratko', 'naj povzamemo' ipd. se je na nemškem področju pogosteje rabila v 16. (tudi pri Luthru) in 17. stoletju, pozneje pa je delovala arhaizirajoče (Grimm 10/4: 1067). V delih slovenskih protestantskih piscev je besedna zveza *in summa* v enakem pomenu kot v sočasnih nemških besedilih rabljena razmeroma pogosto: pogosteje v izvornih kot v prevodnih besedilih. Rabijo ga domala vsi protestantski pisci (zvezo vsebuje kar 19 besedil, poleg Trubarjevih še KB 1566, KPo 1567, DC 1579, TkM 1579, DB 1584, TfC 1595). Gradivo kaže, da na rabo te besedne zveze ni (vedno) vplivala nemška predloga, ampak je bila raba v enaki meri kot v nemščini zasidrana tudi v slovenščini.

»**In Summa**, Taku fe ie potle vfem prauim Boshym rifnizhnim Vuzhenikom, Prerokom, Iogrom, marternikom inu famimu Boshymu Synuui /.../ godilu« (TC 1575: 52).

»**In Summa** mi tukaj prošimo Gofpudi Boga, de nom is nega milofti nerpopei da en fdrau shiuot« (TC 1575: 124).

»**In Summa**, ty Papeshniki, fo to S. vezherio Criftufeuo cilu ispazhili inu preftauili, preobernili na Malikouane« (TC 1575: 185).

8.3.5 VPLIV RETORIČNE GRADNJE BESEDILA GLEDE NA DELE GOVORA

V delih slovenskih protestantskih piscev lahko opazujemo tudi močen vpliv retorične gradnje besedila glede na dele govora (*partes orationis*). Kot primer si oglejmo osrednji del TC 1575 (40–286), ki predstavlja retorično in vsebinsko zaokroženo celoto. V njem uporablja Primož Trubar vrsto različnih – a obenem tudi premišljeno vzporejenih – retoričnih načinov za členitev besedila.

Besedilo uvaja nagovor bralcem, ki mu takoj sledi t. i. *exordium a scriptura* oziroma *thema* (Erasmus 1535: 127), ki obsega uvodne izhodiščne citate iz Svetega pisma (TC 1575: 40–42): Mt 17,5, Lk 9,35, Jn 5,39–40, Lk 16,27–30, Ps 19,8–9,119,105, 2 Tim 3,16–17. Razlagi očenaša sledi obsežno poglavje o zakramentih, ceremonijah in vnanjih službah, ki ga prav tako uvaja kratek »uvod«, ki pa spada v kategorijo uvodov *exordii loco propositio et divisio* (Erasmus 1535: 140). Na mestu klasičnega uvoda namreč stoji (sicer nekoliko zakrita) napoved in delitev snovi. Prav tako lahko znotraj tega poglavja na začetku razdel-

ka o čaščenju device Marije (TC 1575: 189–190) zasledimo tipičen *exordium ab exemplo* (Erasmus 1535: 130, 132).

V zaključku besedila (*peroratio*) (TC 1575: 281–286) Trubar uporabi obe glavni tehniki: *recapitulatio* (obnova celotne vsebine) in *affectus* (igranje na čustva), medtem ko zaključki posameznih odsekov temeljijo predvsem na obnovi vsebine, pri čemer uporablja tipične fraze, kot so: »Tulikain /.../ bodi gouorienu« (TC 1575: 60, 160), »Tu bodi /.../ odgouorienu« (TC 1575: 234), »Tulikain od /.../« (TC 1575: 248, 254), »Tu bodi od tih /.../ kratku gouorienu (TC 1575: 258) ipd. Tudi zgradba posameznih odsekov (tako v okviru prikaza tematike (*narratio*) kakor tudi v okviru dokazovanja (*argumentatio*) – ki sta pogosteje oblikovana po tedanji pridigarški tradiciji kot *propositio*, *confirmatio* ter *refutatio*)⁶²⁸ je strogo retorična. Poglejmo si nekaj primerov:

a) **Prava in kriva vera** (TC 1575: 40–60): 1. izhodišče (*propositio*): -Sveto pismo nam kaže pot v nebesa, -vsi pametni ljudje iščejo Boga, a to ne pomaga, če pri tem ne sledijo Svetemu pismu, -prava vera namreč pride samo iz božje besede, -zato moramo slediti Svetemu pismu, -navedba že obstoječih knjig o tej temi; 2. nasprotni argumenti (*contraria*): -papežniki nas dolžijo, da smo krivi za vse nesreče; 3. zavrnitev nasprotnih argumentov (*refutatio/confutatio*): -lutrski si vere ne izmišljujejo, ampak jo črpajo iz Svetega pisma, -razlike med pravo in krivo vero: i) primeri iz Svetega pisma, ii) povzetek na podlagi primerov iz Svetega pisma, iii) primeri iz današnjih dni, -mi ne verjamemo človeku (Luthru), ampak Svetemu pismu, zato tudi nasploh ne smemo verjeti ljudem, ampak le Svetemu pismu: i) primeri iz Svetega pisma, ii) povzetek na podlagi primerov iz Svetega pisma; 4. sklep in zaključek razdelka (*conclusio/peroratio*).

b) **O krstu** (TC 1575: 161–169): 1. nasprotni argumenti papežnikov (*contraria*): -dolžijo nas, da ne krščujemo prav; 2. zavrnitev nasprotnih argumentov (*refutatio/confutatio*): -lutrski krščujemo po Svetem pismu: i) primeri iz Svetega pisma, ii) povzetek na podlagi primerov iz Svetega pisma, iii) primeri napačnega krščevanja iz današnjih dni in njihova zavrnitev glede na Sveto pismo.

c) **O obhajilu in maševanju** (TC 1575: 169–188): 1. nasprotni argumenti papežnikov (*contraria*): -dolžijo nas, da ne obhajamo prav; 2. zavrnitev nasprotnih argumentov (*refutatio/confutatio*): -kako je obhajal Jezus: i) primeri iz Svetega pisma, ii) primeri iz cerkvene zgodovine, iii) povzetek na podlagi primerov: -enako kot v navedenih primerih delamo tudi mi lutrski; 3. primeri napačnega obhajanja in maševanja iz današnjih dni (pri papežnikih), 4. sklep: -papežniki so z napačnim obhajanjem maš, poleg tega pa tudi zaradi grešnih duhovnikov, ki obhajajo maše, dosegli njihovo razvrednotenje.

č) **Znamenja in čudeži** (TC 1575: 234–253): 1. izhodišče (*propositio*): -papežniki vzpodbujajo čaščenje svetnikov z napačnimi znamenji in čudeži, -čudeži obstajajo, a so pravi Božji ter napačni hudičevi; 2. kateri so napačni (*refutatio/confutatio*): i) primeri iz Svetega pisma: priče, historije, ii) primeri iz zgodovine in sedanjega časa: eksempli; 3. kateri so pravi (*confirmatio*): i) teološki uvod, ii) primeri iz Svetega pisma; 4. sklep: kateri so napačni glede na utemeljitev pravih.

8.3.6 RETORIČNA ZGRADBA OHRANJENIH PISEM

Glede na to, da pisem slovenskih protestantskih piscev v slovenščini nimamo,⁶²⁹ moramo na kratko spregovoriti o **retorični zgradbi njihovih ohranjenih nemških in latinskih pisem**.

⁶²⁸ Prim. Plett (2001: 21), Lausberg (1990: § 262 [Kvintilijan]), Erasmus (1535) itd.

⁶²⁹ Najverjetneje pisemska komunikacija v slovenščini med njimi sploh ni potekala. Prim. tudi poglavje 2.4.

V gradnji (predvsem nemških pa tudi latinskih) pisem je Trubar⁶³⁰ bolj sproščen (kar je ena od značilnosti humanističnega *genus familiare*), Dalmatin in Znojilšek (v pismu skupaj z Bohoričem mlajšim) pa npr. včasih prav po šolsko sledijo tedanjim pravilom pisemske retorike.

Poglejmo si pismo mladega Jurija Dalmatina kranjskim deželnim stanovom (17. junija 1569), v katerem prosi za denarno podporo, ter pismo Adama Bohoriča mlajšega in Janža Znojilška kranjskim deželnim stanovom (pred 31. 8. 1588) z enako tematiko – torej dve *epistolae petitoriae* – in ju primerjajmo z napotki za pisanje takšnih pisem, ki jih v delu *De conscribendis epistolis podaja* Erazem Rotterdamski (Erasmus 1995: 200–207).

Pismi⁶³¹ upoštevata štiri osnovne (že antične) retorične postavke, ki jih mora imeti takšno pismo (Erasmus 1995: 200–201):

Erazem	Dalmatin	Bohorič in Znojilšek
1. uresničitev prošnje mora biti mogoča	»in nedavno, ko sem pridno študiral, ste mi po Janžu Dienerju, zelo poštenem možu, obljubili nadaljnjo pomoč in skrb«	[pismo izhaja iz domneve, da lahko kranjski deželni stanovi prošnjo odobrijo] »Ker verjameva in upava, da vaše milosti in gospostva najine prošnje ne boste zavrgle.«
2. prošnja mora biti upravičena	»najprej namreč sodijo predstojniki in vzgojitelji tega zavoda, da si zaslužim to javno priznanje« »Končno se gospodu Primožu Trubarju /.../ ne morem zoperstavljati, ko me je o tej stvari kar najbolj skušal prepričati.«	[če ne bi dobila denarja,] »bi morala študij predčasno končati, kar bi naju prisililo, da si izbereva drug poklic.« »Tako bi tudi ves najin trud in delo, ki sva ga že od mladosti posvetila študiju, bila zaman.« »sedaj, ko sva storila vse, da sva po navodilih vaših milosti in gospostev dosegla toliko znanja, da sva sposobna za študij teologije«
3. podan mora biti smiseln načrt za uresničitev prošnje	»odločil sem se prositi vas, ker bom v bližnji prihodnosti dobil častni naslov magistra« »Ker pa je treba za drugo študijsko stopnjo prispevati, prosim, če mi izkažete tisto naklonjenost, ki ste mi jo pred tem vsaj rahlo nakazali, da s tem dobrim delom okrasite vašo običajno dobroto in darežljivost.«	»Tukaj sva v študiju toliko napredovala, da sva sprejeta za nadaljnji študij na slavno visoko šolo v Wittembergu na Saškem.« »Zato se obračava /.../ na vaše milosti /.../ s ponižno prošnjo, da nama ne odvzamete vseh ugodnosti, vaših milosti darežljivega izvira dobrot, temveč ga milostno vsaj nekaj usmerite v najin študij.« ».../ da nama po istem milostnem ukazu /.../ z iztekom triletne pomoči ne odtegnete svoje milostne in darežljive roke.«
4. uslugo je možno poplačati	»Ako mi boste, tako upam, naklonjeni, bom s svoje strani s skrbnostjo, marljivostjo, študijem, delom in z vsem podobnim storil, da boste spoznali, kako sem vam hvaležen, in da se svoje dobrotljivosti in velikodušnosti ne boste nikoli kesali.«	».../ do smrti pa se bova na vso moč trudila, da to povrneva, ob tem pa nikoli ne bova pozabila militi in prositi za vaših milosti in gospostev srečno in pobožno vladanje ter dolgo življenje.« ».../ prav tako midva svoj dosedanji trud in vnemo še v prihodnje dobronamerno ponujava in posvečava vašim milostim in gospostvom in če je takšna božja volja, tudi ljubi domovini.«

⁶³⁰ Analizo stila nekaterih njegovih pisem je naredil Rajhman (1984).

⁶³¹ Pismi navajam v slovenskem prevodu (Rajhman 1997: 47–48; 160–162).

Vendar pa sledita tudi drugim specifično Erazmovim napotkom, ki po Erazmovi klasifikaciji veljajo za neposredno prošnjo. Pri tem Dalmatin upošteva prav vsa Erazmova mesta (topose) (Erasmus 1995: 202–207), enako jih upoštevatata tudi Bohorič in Znojilšek, a nekoliko manj spretno.

Erazem	Dalmatin	Bohorič in Znojilšek
<p>- šala na pravem mestu tu včasih velja več kot samo resnoba - doseganje naklonjenosti z našega vidika (a persona nostra): omenimo, s kakšno vneto smo naslovnika vedno častili in kako posebno zaupanje smo vedno imeli do njega in da ne bi bili nikomur raje dolžni kot njemu, ki smo mu tako ali tako dolžni za vse</p>	<p>»Nedvomno se čudite, plemeniti, krepostni, razumni gospodje, ker se za vaša velika, meni doslej izkazana dobra dela še nisem zahvalil, a spet prosim za vašo pomoč.« »Kajti če pomislim na vašo prejšnjo pomoč, je le-ta bila zelo velika. Zaradi pomanjkanja časa molče drugo preidem, gotovo pa nikoli ne bom mogel poplačati, da me je po vaši prošnji v ta zelo vzoren zavod sprejel presvetli in svetlega ter odličnega spomina itd. württemberški vojvoda Krištof, v njem pa bivam že tri leta. S tem ste mi dovolj jasno izkazali svojo očitno dobrohotnost in naklonjenost. Resnično pa se ne kitim le s tem beneficijem, čeprav je zelo velik, kar rad priznam, temveč z drugim, ki je manj cenjen. Ko sem napredoval v humanih znanostih toliko, da sem po presoji mojih učiteljev zaslužil najvišjo pohvalo, pa bi skoraj omagal v nižjih znanostih. Po starodavnem običaju te šole bi moral ostati v nižjih študijah, če mi ne bi pomagali. Nikakor ne bi mogel doseči tiste stopnje, če ne bi bili mojemu uboštvu (saj bi bil brez nujnih sredstev) hitro in naglo približno pred enim letom velikodušno in darežljivo odpomogli z 20 florinti, k čemur vas je nagnila ljubezen do celotne Kristusove Cerkve, kakor do vseh pobožnih, tudi do mene.« »Resnično pa mi to skrb lajša vaša naklonjenost, nikoli niste utrujeni v dobrotljivosti do mene; in nedavno, ko sem pridno študiral, ste mi po Janžu Dienerju, zelo poštenem možu, obljubili nadaljnjo pomoč in skrb.« »V tej stiski se torej obračam na vas (saj ne vidim druge možnosti) kot na sidra mojega študija.«</p>	<p>»Da to sramotno znamenje ne bi bilo upravičeno vžgano tudi nama, nisva smela niti mogla opustiti priložnosti, da se vašim milostim in gospostvom za vso dobroto, ki ste nama jo vaše milosti in gospostva do sedaj v obilni meri izkazale, ne bi nekolikokrat zahvalila, saj brez pomoči vaših milosti in gospostev doslej ne bi opravila še ničesar, vse od takrat, ko sva si na začetku, v vaših milosti in gospostev šoli, v spoštovanju do Boga in v drugih potrebnih vedah položila temelje, kakor tudi pozneje, ko sva z milostno privolitvijo pokojnega visokorodnega kneza in volilnega kneza, gospoda Avgusta vojvode Saškega, blagega spomina ter z vaših milosti in gospostev izkazano milostno pomočjo tri leta (ki so minulega meseca januarja pretekla) preživela na knežji šoli Pforten. Tukaj sva v svojem študiju toliko napredovala, da sva sprejeta za nadaljnji študij na slavno visoko šolo v Wittenbergu na Saškem. Če bi molče obšla ta in več, od vaših milosti in gospostev nama izkazanih dobrih del, si ne bi zaslužila le vžganega znamenja kot omenjeni nehvaležni vojščak, temveč še vse kaj hujšega.« »Ker verjameva in upava, da vaše milosti in gospostva najine prošnje ne boste zavrgle, nama to daje pogum in upanje, da nama po istem milostnem ukazu, po katerem nama je bila odobrena in že izpolnjena triletna pomoč za pripravo na študij teologije, sedaj ko sva storila vse, da sva po navodilih vaših milosti in gospostev dosegla toliko znanja, da sva sposobna za študij teologije, z iztekom triletna pomoči ne odtegnete svoje milostne in darežljive roke.« »/.../ da nama boste vaše milosti in gospostva zaradi naštetih vzrokov, zaradi vaše naklonjenosti do krščanske Cerkve in šole še nadalje milostno naklonjene.« »najino zadnje in edino zatočišče«</p>

Erazem	Dalmatin	Bohorič in Znojilšek
<p>- vemo, kako nespodobno (<i>improbum</i>) je nekoga prositi nekaj tako velikega</p>	<p>»Ker naj bi bilo tako, bi se mogel vam ne brez vzroka zdeti drzen (<i>impudens</i>), ko sem ob prej omenjenih dobrinah spet s svojo prošnjo nadležen (<i>molestus</i>).«</p>	<p>»Zato se obračava, resda nekoliko plašno in mogoče brez sramu, na vaše milosti«</p>
<p>- doseganje naklonjenosti z vidika stvari (<i>are</i>): navesti moramo, da je poštena, upravičena in pravična, za nas nujna, zanj lahko izvedljiva in častna</p>	<p>»Vendar, najtehtnejši vzroki moje namere so: najprej namreč sodijo predstojniki in vzgojitelji tega zavoda, da zaslužim to javno priznanje; nadalje so oni tisti, ki so me navedli k temu dejanju.« »Končno se gospodu Primožu Trubarju, možu največje veljave, odličnemu pobudniku mojega študija, ki ga zaradi neverjetne človekoljubne naklonjenosti moram resnično spoštovati kot krušnega očeta, ne morem zoperstavljeni, ko me je o tej stvari kar najbolj skušal prepričati.«</p> <p>»/.../ saj so po svojski razumnosti z lahkoto zaznali, da ta čast ne bo kitila le mene, temveč mnogo bolj domovino in Kristusovo Cerkev, kajti nekoč ji bom po gospodovi volji dal svoje nezatno delo in ji naklonil to čast.«</p>	<p>»Torej bi morala študij predčasno končati, kar bi naju prisililo, da si izbereva drug poklic, kot piše pesnik: <i>Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat, res angusta domi</i>. (Težko napredujejo tisti, ki jih revščina sili ostati doma).« »/.../ temveč ga milostno vsaj nekaj usmerite v najin študij, ki je prav sedaj v bujnem razcvetu in rasti, da bi le-ta okrepljen še bolj uspeval in ob svojem času rodil dobre, koristne in blagodejne sadove. Kajti, le kaj bi pomagalo semenu, sadiki ali kateri drugi rastlini, če bi ozelenela in veselo vzkliła, nato pa brez zalivanja in vlage, v pusti zemlji stala na soncu. Ali ne bi kmalu ovenela in se brez vsakega plodu posušila? Tako bi tudi ves najin trud in delo, ki sva ga že od mladosti posvetila študiju, bila zaman. Vse, ne samo vaših milosti in gospostev stroški, temveč tudi to, kar so z velikim lastnim odrekanjem prispevali naši ljubi starši, bi bilo skoraj brez haska, razen če bi nama sedaj, ko sva tega res najbolj potrebna, primerno pomagali.« »Naši nasprotniki širjenja njihove, po meniških sanjah spesnjene in nedokazljive vere, ne mislijo opustiti, temveč izkoristijo vsako priložnost, da z gladko tekočimi, sladkimi in učenimi besedami mnoge, predvsem pa uboge mlade vernike pregovorijo in z velikimi obljubami mastnih nadarbin zavedejo. Prav tako ne štedijo, ko s svojimi velikimi šolskimi zavodi in štipendijami svoje število samo povečujejo in iz mnogih naših, na žalost, delajo odpadnike, ko jih pridobivajo na svojo stran in s tem polnijo pekel. Zato bodo vaše milosti in gospostva izvršile hvalevredno in krščansko delo za ohranitev pravega in izvirnega razumevanja božje besede v sveti Bibliji, to je, v od svetih očakov, prerokov, Kristusa in svetih apostolov podedovanih spisih ustvarjene besede, ki jo je treba širiti med ljudmi in zato pravilno razlagati, v cerkvah ob njenih javnih obredih in v cerkvenih šolah v strahu božjem v njej vzgajati, če boste nekaterim nadarjenim posameznikom za prihodnje potrebe omogočile študij na visokih šolah zunaj dežele.«</p>

Erazem	Dalmatin	Bohorič in Znojilšek
<p>- naše materialne možnosti pomanjšajmo</p>	<p>»Razlog, da za to podporo ne prosim staršev, je pač v tem, da jih zelo težita revščina in domača stiska ter mi zato ne morejo niti najmanj pomagati.« »/.../ če ne bi bili mojemu uboštvu (saj bi bil brez nujnih sredstev) /.../ odpomogli z 20 forinti.«</p>	<p>»Kar zadeva najin nadaljnji študij, bi ga želela nadaljevati, vendar najini ljubi starši teh stroškov ne zmorejo, saj niso tako bogati.« »Res je, da uboštvu marsikoga pri študiju ovira in pobija.« »Jaz, Janž Znojilšek, sicer lahko pričakujem skromno pomoč od svoje že ostarele matere in zapuščene uboge vdove. Moj stari učitelj Adam Bohorič do sedaj, delno na svoj račun, ob tukajšnjih pridigarjih pa še pri vaših milostih in gospostvih ni štedil truda in skrbi, da bi napredovala. Toda njegovo premoženje je tudi že tako skromno, da na žalost ne more pomagati več niti svojemu sinu, mojemu dragemu tovarišu.«</p>
<p>- kar pa se tiče miselnih in študijskih zmognosti, bogato obljubljam - doseganje naklonjenosti z vidika tistega, ki ga prosimo (a persona ipsius): z veseljem bomo omenjali njegovo naklonjenost nam in drugim - nato omenimo, da se ga bomo vedno spominjali in mu ne bomo le hvaležni, ampak mu bomo vse poplačali z obrestmi</p>	<p>»Ako mi boste, tako upam, naklonjeni, bom s svoje strani s skrbnostjo, marljivostjo, študijem, delom in z vsem podobnim storil, da boste spoznali, kako sem vam hvaležen, in da se svoje dobrotljivosti in velikodušnosti ne boste nikoli kesali. Bog, najvišje dobro, pa vam bo zaradi svojih velikih in nedvomnih obljub zelo obilno vse povrnil.« »/.../ k čemur vas je nagnila ljubezen do celotne Kristusove Cerkve, kakor do vseh pobožnih, tudi do mene.«</p>	<p>»/.../ prav tako tudi midva svoj dosedanji trud in vnemo še v prihodnje dobronamerno ponujava in posvečava vašim milostim in gospostvom in če je takšna božja volja, tudi ljubi domovini.« »Predvsem zaradi tega se vašim milostim in gospostvom za doslej milostno izkazana dobra dela iskreno in vdano zahvaljujema, do smrti pa se bova na vso moč trudila, da to povrneva, ob tem pa nikoli ne bova pozabila moliti in prositi za vaših milosti in gospostev srečno in pobožno vladanje ter dolgo življenje.«</p>

Erazem	Dalmatin	Bohorič in Znojilšek
<p>- biti moramo še posebej skromni in ne smemo opozarjati na kake svoje usluge in ne bolj terjati kot prositi - če imamo do tistega, ki ga prosimo, kakšne zasluge, jih bolj nakažimo kot omenimo</p>	<p>»Tudi ne mislite, da si prizadevam za to čast iz lastnega nagiba, pobude ali iz mladeniškega stremušva. Če bi se hotel ravnati po svojih zmožnostih, nikoli ne bi stremel po njej, posebno ker spoznavam tudi mnoge odlične može po duhu in učenosti, da so brez teh časti dosegli najvišjo stopnjo in vrh izobrazbe.«</p>	<p>»/.../ sedaj, ko sva storila vse, da sva po navodilih vaših milosti in gospostev dosegla toliko znanja, da sva sposobna za študij teologije.«</p>

Bohoričevo in Znojilškovo pismo poleg tega omenjamo še zaradi dveh značilnosti:

1. V skladu s tedanjo zelo pogosto prakso, pri kateri Erazem opozarja na zmerno previdnost (Erasmus 1995: 174),⁶³² začneta pismo z značilnim primerom iz antične zgodovine:

»Aleksander, velikodušni vladar in širitelj grškega cesarstva, zaradi svojih junaških in velikih dejanj tudi Magnus imenovan, kralj Makedonije, je svojemu podrejenemu, ki mu ni izkazal dolžne hvaležnosti, najprej izrekel grajo, ali mu odvzel položaj in čast, nato pa mu dal na čelo vžgati znamenje z besedama: Ingratus hospes ali "nehvaležen gost". Da to sramotno znamenje ne bi bilo upravičeno vžgano tudi nama, nisva smela niti mogla opustiti priložnosti, da se vašim milostim in gospostvom za vso dobroto, ki ste nama jo vaše milosti in gospostva do sedaj v obilni meri izkazale, ne bi nekolikokrat zahvalila, saj brez pomoči vaših milosti in gospostev doslej ne bi opravila še ničesar, vse od takrat, ko sva si na začetku, v vaših milosti in gospostev šoli, v spoštovanju do Boga in v drugih potrebnih vedah položila temelje, kakor tudi pozneje, ko sva z milostno privolitvijo pokojnega visokorodnega kneza in volilnega kneza, gospoda Avgusta vojvode Saškega, blagega spomina ter z vaših milosti in gospostev izkazano milostno pomočjo tri leta (ki so minulega meseca januarja pretekla) preživela na knežji šoli Pforten.«

2. Pismo ima tudi glede na Erazma vsaj dve »napaki«. Najprej deželne stanove očitno poučuje, česar po Erazmovih navodilih v takšnih pismih ne smemo početi: »Torej bi tisti, ki so pripravljeni voljno in z veseljem sprejeti to delo, ne smeli ostati brez sredstev.« Nato pa zelo nespretno formulira dogajanje okrog možnosti za pridobitev mesta v Tiffernovi ustanovi, saj je iz povedanega očitno, da igra Znojilšek dvojno igro in da so kranjski deželni stanovi na drugem mestu:

»Čprav se je meni, Janžu Znojilšku, pred nekaj meseci ponudila priložnost, da bi dobil mesto v Tiffernovi ustanovi v Tübingenu, te ugodnosti, Bog mi je priča, nisem iz objestnosti zavrnil niti zamudil, temveč sem čakal na zanesljiv odgovor. Zato sem se, da ne bi bil v dvomu o tem, kaj lahko pričakujem, podal na zame dolgo pot domov, kjer sem spoznal, da je to, če bom to mesto dobil, v rokah vsemočnega Boga, in se bom

⁶³²»Neque omnino eam exordiendi formam improbauerim, quam video neotericis scriptoribus nimio plus placuisse, vt a peruetusta quapiam sententia factoue memorabili in epistolam ingrediamur.« – »Tudi ne odklanjam v celoti takšnega uvoda v pismo, ki ga – kot lahko opazimo – sodobni pisci kar prepogosto rabijo: da namreč začnemo pismo s kakim starodavnim izrekom ali slavnim dejanjem.«

moral pri vaših milostih in gospostvih v tem primeru ponižno opravičiti, z nič manjšim upanjem, da nama boste vaše milosti in gospostva zaradi naštetih vzrokov, zaradi vaše naklonjenosti do krščanske Cerkve in šole še nadalje milostno naklonjene in nama boste za nadaljevanje študija tudi v prihodnje namenile milostno trajno pomoč, dokler gospod Bog ne pošlje boljše rešitve.«

Dalmatinovo pismo zato po našem mnenju izkazuje višjo spretnost v retoričnem oblikovanju.

8.4 Poglavje je pokazalo, da je bila raba retoričnih postopkov pri slovenskih protestantskih piscih v celoti umeščena v tedanjo splošno humanistično prakso ter da jo lahko po drugi strani na mnogih mestih primerjamo z Luthrovo. Retorični obrazci so bistveno vplivali na skladenjsko podobo slovenskih besedil, pravila o delitvi snovi pa na način razporejanja vsebine znotraj besedila. Tu moramo seveda ločevati med »zavedno« in »nezavedno« rabo določenih retoričnih postopkov. V naši analizi smo zato natančneje opisali tiste, ki so bili rabljeni z zavestnim premislekom, ob strani pa pustili številne tiste, ki so jih pisci sicer poznali, a so jih rabili bolj poljubno. Da na retoričnost slovenskih besedil niso vplivale prevodne predloge, nam kažejo slovenska izvorna besedila, ki so marsikdaj celo skrbneje retorično oblikovana od prevodnih. Katera dela s področja retorike so vplivala na naše pisce, je tako rekoč nemogoče z gotovostjo določiti. Kljub temu pa lahko ugotovimo, da so bili seznanjeni z vsemi področji, ki so jih prinašali tedanji priročniki: bodisi izvorna dela Erazma Rotterdamskega, Filipa Melanchthona, Johanna Reuchlina in antičnih piscev (predvsem Kvintilijana) bodisi številne priredbe in skrajšane izdaje teh avtorjev.

---

9 SKLEP

V raziskavi smo pokazali, kako so na oblikovanje misli o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja vplivali zgledi tedaj že razvitih knjižnih izročil (v večji meri nemškega in latinskega, manj tudi italijanskega). V tem okviru smo vseskozi opozarjali tudi na močan odmev humanizma v delih slovenskih protestantskih piscev. Tu moramo še posebej poudariti humanistični duh Bohoričeve slovnice ter Trubarjevo naslovnitev na Erazmov prevod Nove zaveze v latinščino, ki nam tudi s teološkega vidika kaže Trubarja kot pravega Erazmovca.

Naše raziskovanje je bilo po eni strani razdrobljeno na več delov, ki bi jih lahko obravnavali ločeno in s tem morda bolj detajlno, vendar pa je prav skupna osvetlitev razmišljanj in vedenja o jeziku in književnosti pokazala na nekatere značilnosti in zakonitosti ustvarjanja v tedanjem času, ki bi nam ob ločeni obravnavi ostale prikrite. Praktičnost skupne obravnave se je še posebej pokazala pri proučevanju virov, saj je strokovne spise v 16. stoletju nemogoče strogo ločevati na »jezikovne« in »književne«.

Kot pravilna se je izkazala tudi naša odločitev, da izsledke dosedanjih raziskav dosledno preverjamo s kar čimvečjim številom dostopnih virov iz tedanjega časa v zvezi z našo tematiko. Četudi se je količina gradiva sprva zdela prevelika in neobvladljiva, se nam je počasi le razprl celovitejši vpogled v obravnavano problematiko v tedanjem evropskem prostoru. Splošnejši pregledi stanja po posameznih področjih tedanje Evrope so se nam ob študiju virov pokazali za dobro orientacijo, nikakor pa ne tudi za dejansko uporabno izhodišče: skoraj praviloma so se izkazovala kot najzanimivejša za našo raziskavo prav mesta, ki so se nemškimi, italijanskimi, francoskimi in drugim raziskovalcem zdela nezanimiva. Tudi slovenski raziskovalci so včasih kot nezanimive pustili ob strani vire, ki so se nam v drugem kontekstu pokazali kot bistveni.

Zgodovinska sociolingvistika kot veja sodobne sociolingvistike se je izkazala kot obetaven način proučevanja tedanjega pogleda na jezik, ki lahko v določeni meri prispeva tudi k boljšemu razumevanju določenih problemov s področja književnosti. Pri raziskovanju vprašanj, ki zanimajo zgodovinsko sociolingvistiko, kakor smo jo definirali v raziskavi, se je izkazalo, da pri *rekonstrukciji* tedanje situacije težko sledimo vnaprej določenim shemam, modelom in pravilom, ampak se moramo vedno znova prilagajati značilnostim posameznega zgodovinskega obdobja in prostora, znotraj katerega želimo opisati stanje na področju misli o jeziku in/ali književnosti. To ne pomeni samo, da na primer na podlagi modelov opisa stanja v nemškem prostoru v 16. stoletju ne moremo narediti kvalitetnega opisa stanja v slovenskem prostoru v istem času, ampak tudi to, da modela za opis stanja v 16. stoletju v slovenskem prostoru ne moremo uporabiti na primer za opis stanja v 17. stoletju v slovenskem prostoru. Na voljo nam je namreč povsem drugačno gradivo: manj ko

imamo na razpolago neposrednih virov (torej knjižnih del in rokopisov), več raznovrstnega znanja zahteva od nas rekonstrukcija. Kljub vsemu pa nam sodobna sociolingvistična spoznanja nudijo dober teoretičen okvir, s pomočjo katerega tudi zgodovinska sociolingvistika lažje definira in razreši različne probleme ter pomaga pri razreševanju tudi na videz »čisti«
jezikoslovnih vprašanj. Na tem mestu lahko kot tipičen rezultat takšnega raziskovanja navedemo našo opredelitev različnih naslovnikov del slovenskih protestantskih piscev in raznolikosti recepcije teh del v tedanjem času, predvsem velike vloge, ki jo je pri tem igralo glasno branje in poslušanje. Temu lahko pripišemo tudi manjšo Trubarjevo občutljivost glede odnosa zapis : govor (ali preprosteje rečeno: glede branja po črki). Na ravni zapisa mu je predstavljala ideal estetskost, na ravni branja zapisanega pa je bil mnenja, da bo pri dokončni glasovni podobi (glasno) prebranega odigralo bistveno vlogo bližanje »šegi«
sicer govorjenega jezika in ne zgolj branje po črki – to je lahko od tedanjih bralcev, ki so bili praviloma izobraženi, tudi pričakoval. Trubar si je namreč želel, da bi bil *prebrani jezik* razumljiv čim širšemu krogu *poslušalcev*. Mlademu Sebastijanu Krelju se je zdel pozneje tako svoboden odnos med pisanim in prebranim nedopusten. Po njegovem se zapisano ne sme brati, kakor bi si želela vsaka »vas ali mesto«, ampak se mora zapisani jezik brati po črki. S tega vidika bi se v nadaljnjih raziskavah morda lahko pokazala pisava Dalmatinove Biblije kot nekakšen kompromis med obema pogledoma, ne pa kot logično nadaljevanje Kreljevega pravopisnega koncepta.

Z analizo slovnice Adama Bohoriča smo pokazali, da jo je mogoče pravilno razumeti in ocenjevati samo na podlagi primerjave z drugimi tedanjimi slovnici, ne pa z merili, ki veljajo za sodobne slovnice. To postavlja pred nove raziskovalce zahtevno nalogo, da v pregledih, ki prikazujejo razvoj slovnicih opisov posameznih jezikovnih fenomenov, na novo ovrednotijo spoznanja Bohoričeve slovnice. Po drugi strani je opis nekaterih izvornih Bohoričevih rešitev (slovarčki, opis števnikov, opis glagolskega sistema, tematsko obširen uvod itd.) nakazal tudi smer, v katero bo morala potekati umestitev Bohoričeve slovnice v splošne preglede evropskega slovniciarstva ljudskih jezikov, kjer je bila doslej praviloma prezrta.

Na podoben način bo treba raziskati tudi tedanje evropsko slovaropisje in na njegovi podlagi ovrednotiti slovarje in slovarčke, ki so nastali v slovenskem prostoru. Prepričani smo, da bi takšna zahtevna naloga prinesla mnoge koristne (morda celo presenetljive) informacije. Še tako samostojni slovarji namreč niso nastajali povsem neodvisno od svojih predhodnikov, drobne zbirke besedja in mali slovarčki pa v evropskem prostoru večinoma prav tako kažejo nekatere skupne poteze. Če bi nam v prihodnosti uspelo dokazati, da je na primer register v DB 1584 (ali v DB 1578) docela izvorno delo ali da je – nasprotno – odvisno od neke predloge, bi lahko precej bolj verodostojno rekonstruirali okoliščine njegovega nastanka, predvsem pa bi se nam postavil jasnejši odgovor na vprašanje, ali je bil njegov avtor en sam ali gre za skupaj zbrano gradivo različnih avtorjev. Hkrati bo treba osvetliti tudi Bohoričev prispevek k jezikovnemu oblikovanju DB 1584.

Še več izzivov za prihodnje raziskovanje nam postavljajo nadaljnja poglavja. Nekateri novi podatki o Nikodemu Frischlinu in njegovem delovanju v Ljubljani zahtevajo vnovično interpretacijo njegovega delovanja v ljubljanski stanovski šoli z vidika zgodovine slovenskega šolstva in pedagogike. Veliko možnosti za nadaljnje raziskovanje odpirajo pregledi izrazov s področja jezika, prevajanja ter retorike pri slovenskih protestantskih piscih. Analiza prevodnih postopkov ter predlog za prevajanje svetopisemskih besedil je mišljena kot nekakšno izhodišče za natančnejše, tudi teološko podprte študije. Predvsem prevodi evangelijev pri Krelju bi si zaslužili obsežnejšo analizo z vidika potencialnih slovanskih

virov. Po drugi strani ostaja pred raziskovalci ugotavljanje predlog za dela, ki so nastala s kompiliranjem: možni viri so dandanes bolj (in mnogo ceneje) dostopni vsakomur, ki bi jih želel raziskovati.

Nujno bo opraviti tudi obsežnejše analize nakazanih retoričnih postopkov ter v okviru tega preveriti, kakšne so pri istih piscih razlike med oblikovanjem besedil v slovenščini ter v ostalih jezikih. Pri tem se nam zdi smiselno poudariti našo izkušnjo, da je težje določiti bistvene poteze retoričnega oblikovanja ter jih utemeljiti s pomočjo sočasnih retoričnih priročnikov in literarnih del kakor zgolj natančno opisati vse retorične postopke, ki jih v določenem besedilu opazimo, pa naj bodo hoteni ali ne.

Opravljeno delo terja tudi pogled naprej. Si bo podobna vprašanja, kot smo si jih zastavljali za 16. stoletje, mogoče postaviti tudi za naslednji dve stoletji? Kako se je razvijala misel o jeziku in književnosti v nadaljnjih desetletjih? V kolikšni meri je šlo za razvoj in v kolikšni za nov začetek? Koliko se slovnični del slovarja Alasia da Sommaripe navezuje na tradicijo predhodnega slovničarstva? Pomeni premor v izdajanju književnih besedil tudi premor v književni dejavnosti? Sta priredbi (1715, 1758) in rokopis (1755) Bohoričeve slovnice v nadaljnjih stoletjih razvojno korak nazaj ali pa nam določena mesta v njih kažejo določene razvojne značilnosti, ki jih lahko opazujemo tudi drugod po Evropi? Kakšen je bil torej Bohoričev vpliv na nadaljnje slovničarstvo na Slovenskem? Upamo, da bodo rezultati naše raziskave vzpodbudili tudi vnovično raziskovanje takšnih in podobnih vprašanj na podlagi novih, v tem delu nakazanih in preizkušenih metod.

GRAFIČNA ANALIZA PREVODOV SVETOPISEMSKIH BESEDIL

Pri analizi smo se držali naslednjih načel. S krepkim tiskom smo označili tista mesta, ki se pri Trubarju in Dalmatinu tako razlikujejo, da lahko sklepamo, da jih je Trubar prevedel po Erazmu, Dalmatin pa po Luthru. Poševni tisk na enak način opozarja na podobnosti v besednem redu. Odstopanja od osnovne predloge (torej od Luthra pri Dalmatinu in Erazma pri Trubarju) so označena z okvirčkom. Če je v takih primerih Dalmatin sledil Trubarju ali Trubar Luthru, je besedilo v okvirčku še dodatno okrepljeno. Odstopanj v rabi časa pri Trubarju nismo označevali, saj namesto preteklika dosledno rabi dramatični sedanjik. Na zanimivejša mesta je dodatno opozorjeno z drugim tipom črk.

Dalmatinovo besedilo vselej navajamo po besedilu v DB 1584, spremljamo tudi morebitna pomembnejša odstopanja v zgodnejših izdajah. Trubarjevo besedilo navajamo po TE 1555 (Mt 26,17–25), TT 1557 (Lk 1,26–38), TT 1560 (Rim 3,21–31), TL 1561 (1 Kor 2,1–5), TL 1567 (2 Tes 2,1–4). Na posamezna zanimivejša odstopanja v TT 1581–82 opozarjamo v sprotnih opombah in v poglavju 7.2.3.1.

V analizi odlomka Mt 21,1–9 poleg DB 1584 in TE 1555 (označene so tudi pomembnejše razlike med TE 1555 in TT 1557), primerjamo še besedili KPo 1567 in JPo 1578. Spangenbergov izvornik *Postil* vsebuje Luthrov prevod. Pri prepisu Krelja niso upoštevana nadčrkovna znamenja. Pri Kreljevem besedilu so z okvirčkom označena odstopanja od Luthra, pri Juričiču odstopanja od Krelja, z odebeljenim tiskom pa prevajanje po Trubarju (in ne po Luthru). Historični ali dramatični sedanjik ni upoštevan kot odmik v prevodu. V grškem besedilu *Nove zaveze* (GB) je tisto, kar je razvidno povzel Krelj, v grščini odebeljeno in podčrtano, pri Krelju pa poševno. Kar je v grščini bistveno drugače kot pri Krelju, je v grškem besedilu označeno z okvirčkom.

V odlomku Mr 16,1–8 je v Juričičevem besedilu odebeljeno tisto, kar je prevedeno po Luthru, kar je povzeto po Trubarju (TT 1557), je v okvirčku in odebeljeno, druga odstopanja so označena z okvirčkom.

V obdelavi psalmov je besedilo Vulgate *iuxta Hebraicum*, v opombah razlike z *iuxta LXX* (vendar samo pri prvem psalmu, pri ostalih ne, ker ni sledil tej predlogi). Musculovo besedilo (MPs) je prepisano po enakih načelih kot Erazmovo. Trubar je kot predlogo rabil Waltherja ali Muscula. Kadar se besedilo enega razlikuje od Trubarjevega prevoda, besedilo drugega pa ustreza Trubarjevemu, je večja podobnost označena okrepljeno (tudi pri Trubarju), večje odstopanje pa z okvirčkom. Na druga zanimivejša mesta je opozorjeno z drugim tipom črk.

Analizirana besedila si ne sledijo po kronologiji ali razvrstitvi v Bibliji, ampak tako, da omogočajo lažje spremljanje analize v osrednjem besedilu.

Lk 1,26–38

26	LB	VND	im sechsten mond / ward der engel Gabriel <i>gesand von Gott</i> / in eine stad in Galilea / die heisst Nazareth /
	DB	INU	v /heftim Me/ci / je bil Angel Gabriel / od Buga <i>poslan</i> v'enu Méftu v'Galitei, katerimu je ime Nazaret
	TT	Potle	utim sheftim meszu, ie bil <i>poslan</i> ta Angel Gabriel od Buga uenu Galileisku Meiftu katerimu je ime Nazaret
	ET	In mense autem sexto	<i>missus est</i> angelus Gabriel a Deo in civitate Galilaeae cui nomen Nazareth
	27	LB	Zu einer Jungfrauen / die vertrauet war einem Manne / mit namen Joseph / vom hause Daudid / vnd die Jungfraw hies Maria.
	DB	k'eni Dézhli, katera je bila sarozhena enimu Moshu, s'imenom , Iosephu, od Davidove hülhe, inu teifti Dézhli je bilu ime Maria.	
	TT	kani dezhlí, ta ie bila farozhena enimu moshu, timu ie bilu ime Ioshef, od te hishe Daudidoue, inu tei dezhlí ie bilu ime Maria	
	ET	ad virginem desponsatam viro: cui nomen erat Ioseph, de domo David, ac nomen virginis Maria	
	Vu:	ac > et	
	28	LB	Vnd der Engel kam zu jr hin ein / vnd sprach / Gegrüset seistu holdselige / der HERR ist mit dir / du Gebenedete vnter den Weibern.
	DB	Inu ta Angel je notár príthal k'njej, inu je djál: Velseli fe ti s'gnado obdana, GOSPVD je s'tabo, shegnana mej Shenami.	
	TT	Inu ta Angel gre noter kni, inu prauí, Vefšeli fe ti periatliua, ta Gospuod ie Ibeo, ti fi Shegnana umei shenami.	
	ET	Et ingressus angelus ad eam, dixit: Ave gratiosa, Dominus tecum. Benedicta tu inter mulieribus	
	Vu:	gratiosa > gratia plena; inter > in	
	29	LB	DA sie aber in sahe / erschrack sie vber seiner rede / vnd gedachte / welch ein grus ist das?
	DB	Kadar je ona pak njega vidila, fe je vfráhlta nad njegovim govornjem, inu je míflita, kaj bi tu sa enu vsdajnje bilu?	
	TT	Kadar ona pag nega ugleda, fe ulfrashi od nega gouriéna, Inu ie resmishlouala, kakouu dobru ufdane bi letu bilu.	
	ET	Illa vero cum vidisset, turbata est super oratione eius , et cogitabat qualis esset illa salutatio	
	Vu.:	illa > quae, vero > /, super oratione > in sermone, illa > ista	

30	LB	Vnd der Engel sprach zu jr / Fürchte dich nicht Maria / Du hast gnade bey Gott <i>funden</i>
	DB	Inu ta Angel je rekál k'njéj: Nebuj fe Maria, ti fi <i>pèr Bugi gnado najhla</i> :
	TT	Inu ta Angel rezhe kni, Nebui fe ti Maria, fakai ti fi <i>neshla miloft per Bugi</i> .
	ET	et ait angelus ei: Ne timeas Maria, <i>nacta es enim gratiam apud Deum</i> .
		Vu.: nacta es > invenisti
	31	
	LB	Sihe / du wirst schwanger werden im Leibe / vnd <i>einen Son geberen</i> / des Namen soltu Jhesus heissen.
	DB	Pole, ti both pozhela v[ivoim] telefisi, inu <i>eniga Synu rodila</i> , [tuga both imenovata, IESVS.]
	TT	Pole ti bosh pozhela utim teleflu inu <i>bosh rodyla eniga Synu</i> , inu nega Ime bosh imenovata Ielus.
	ET	Ecce concipies in utero, et <i>paries filium</i> , et vocabis nomen eius Iesum.
	32	
	LB	Der wird gros / vnd ein Son des Höhesten genennet werden. Vnd Gott der HERR wird jm den stuel seines vaters Daudid geben
	DB	Taifti bo velik, inu en Syn tuga nar vilhiga imenovan: Inu GOSPYD Bug bo njemu dal ta ftol, njegoviga Ozheta Davida,
	TT	Ta bode uelik inu imenovan en Syn tuga ner Vilshiga. Inu Gofpud Bug bode nemu dal ta ftol tuga Daudida nega Ozheta ,
	ET	ET hic erit magnus et Filius Altissimi vocabitur et dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius
	33	
	LB	Vnd er wird ein König sein vber das haus Jacob ewiglich / vnd seines Königsreichs wird kein ende sein .
	DB	inu on bo krajloval zhes Iacobovo hifho, vekoma, inu njegoviga krajletva nebo konez .
		<i>*Dativus possessoris se v slovensčino tudi običajno prevaja z 'imeti'.</i>
	TT	inu on bode kraloval zhes to Iacopouo hysho uekoma, inu nega kraleufuu ne bode konza imelu .
	ET	Regnabitque super domum Iacob in aeternum, et regni eius non erit finis .*
		Vu.: super domum > in domo
	34	
	LB	Da sprach Maria zu dem Engel / Wie sol das zugehen? sintemal ich von keinem Manne weis.
	DB	NATU je Maria djata k'Angelu: Koku fe bo tu godilu, kadar jefst od obeniga Mosh a nevéim?
	TT	Maria pag prauí himu Angelu, koku fe tu bode godilu, kadar jefst mosha ne snam?
	ET	Dixit autem Maria ad angelum: Quomodo erit istud; quandoquidem virum non cognosco?
		Vu.: erit > fiet, quandoquidem > quoniam

35	LB	Der Engel antwortet / vnd sprach zu jr / Der heilige Geist wird vber dich komen / vnd die krafft des Höhesten wird dich vberschatten. Darumb auch das Heilige / das von dir geboren wird / wird Gottes Son genennet werden.
	DB	Angel je odgovoril, inu djal k'njej: Sveti Duh bo prihál zhes tebe , inu muzh tiga nar Vilhiga bo tebe oblénzhila: Satu tudi tu Svetu, kateru bo od tebe rojenu, bo Syn Boshji imenovanu.
	TT	Inu ta Angel odgouori, inu prauí kni, Sueti Duh pride ofgorai ute , inu ta muzh tiga ner Vilshiga tebe oblénzhí. Obtu tu fuetu, kir bođe od tebe royenu, bođe Boshy Syn imenovanu.
	ET	Et respondens angelus, dixit ei: Spiritus Sanctus superueniet in te , et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Quapropter et quod nascetur sanctum vocabitur filius Dei
		Vu.: quapropter > ideoque
	36	
	LB	Vnd sihe / Elisabet deine gefreundete / ist auch schwanger mit einem Son / in jrem alter / vnd gehet itzt im sechsten mond / die in geschrey ist / das sie vnfruchtbar sey /
	DB	Inu pole, Elisabet [voja Teta] je tudi nolsezha eniga Synu, v'voji ftarofti, inu gre sdaj v' lnefti Meisèz, od katere fo pravili, de je neporodna.
	TT	Inu pole, Elizabeta tuia teta, ie tudi [une ftarofti] pozhela eniga lynu, Inu ni , kir ie bila imenouana ialoua, ie leta shesti mefliz.
	ET	Aique ecce Elizabeth cognata tua, et ipsa concepit filium in senectute sua: et hic mensis est sextus illi, quae dicebatur sterilis
		Vu.: atque > et, Elisabeth > Elizabeth, in senectute > in senecta, dicebatur > vocatur
	37	
	LB	Denn bey Gott ist kein ding vnmüglich.
	DB	Sakaj pèr Bugi nej obena rezh nemogozha.
	TT	Sakai per Bugi nei obena rezh nemogozha
	ET	quia non erit impossibile apud Deum omne verbum
	38	
	LB	Maria aber sprach Sihe / Ich bin des HERRN magd / Vnd der Engel schied von jr.
	DB	Maria pak je djala: Pole, left fim Dèkla tiga GOSPVDA, meni fe sgodi, kakòr fi ti govuril. Inu ta Angel je prozh fhàl od nje.
	TT	Maria pag prauí, Pole left fem tukai ta dekla tiga Gofpudi, meni fe iflidi po tui beffedi. Inu ta Angel gre od nee.
	ET	Dixit autem Maria: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Ac discessit ab illa angelus.
		Vu.: ac > et

Rim 3,21–31

21	LB	NV aber ist on zuthun des gesetzes / die Gerechtigkeit / die fur Gott gilt / offenbar et vnd bezeuget / durch das Gesetz vnd die Propheten.
	DB	SDaj je pak pres Poltave, ta Praviza, katera pred Bugom vela, resodivena , inu sprizhana , ikusi Poltaivo inu Peroke.
	TT	Nu fdai ie pak pres te Poltaue Prauiza, kir pred Bugom vela , refodituena, katera ie poteriena inu sprizhana [fo] Poltaivo inu fteimi Preroki.
	ET	Nunc vero absque lege iustitia Dei manifestata est, dum comprobatur testimonio legis et prophetarum
	Vu:	nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est testificata a lege et prophetis
22	LB	Jeh sage aber von solcher gerechtigkeit fur Gott / die da kompt durch den glauben an Jhesum Christ / zu allen vnd auff alle / die da glauben.
	DB	Ieft govorim pak od takove Pravice pred Bugom, katera pride, ikusi Vero v'lesufa Crifufala, k'vfem, inu zhes vfe te, kateri verujo.
	TT	Ieft pag gouorim od lete Prauce Boshye, kir pride [js] te Vere Viefufala Crifufala , him v'em, inu zhes vfe te, kir Veruio.
	ET	Iustitia vero Dei per fidem Iesu Christi in omnes et super omnes eos qui credunt.
	Vu.:	vero > autem, in omnes et > /, eos > /
23	LB	D'Em es ist hic kein vnterscheid / Sie sind allzumal Sinder / vnd mangeln des Rhumes / den sie an Gott haben sollen /
	DB	Sakaj letukaj nej obeniga reslozhka. Ony fo vfi red grefnmki, inu jim manka te zhafty, katero bi imeli v'Bugi imeti:
	TT	Sakai tukai eden mumu drugiga ne vela, Sakai oni fo vfi greshili, inu mancaio te zhefti, katero bi Bug na nih imel imeti.
	ET	Non enim est distinctio. Omnes enim peccaverunt ac destituuntur gloriam Dei
	Vu.:	ac destituuntur > et egent
24	LB	Vnd werden on verdient gerecht aus seiner Gnade / durch die Erlösung / so durch Christo Jhesu geschehen ist /
	DB	Inu bodo pres saflushenja pravizhni is njegove gnade, ikusi tu odréshitvu, kateru je ikusi Crifufala Iesufa Iturjenu,
	TT	Ampag oni bodo Prauizhni sturieni, Sabston , is nega Gnade, skulf tu Odréshituu, kateru ie Viefufu Crifufufu,
	ET	Iustificantur autem gratis per illius gratiam, per redemptionem, quae est in Christo Iesu,
	Vu.:	iustificantur > iustificati, autem > /, illius > ipsius,

25

LB	Welchen Gott hat fargestellet zu einem Gnadenstuel / durch den glauben in seinem Blut / Da mit er die Gerechtigkeit / die fur jm gilt / darbiete / in dem / das er SVNDE VERGJBT / welche bis an her blieben war / vnter göttlicher gedult /
DB	kateriga je Bug naprej poftavil kšmyrjenju*, ikusi vero v'njegovi krij, pod Boshjim potèrplenjom bily oftali,
	*ali k'fölu te gnade
TT	kateriga je Bug naprei poftavil kanimu Spraulauzu , skufi to Vero vnega kryj , Stein je on to Prauzo iskafal, [ni Luthrovega dodataka] V tim kir on te grebe, kateri fo poprei pod teim Boshym poterplenem [turieni, odpulzhe quem proposuit Deus te conciatorem per fidem interveniente ipsius sanguine, ad ostensionem iustitiae suae, praeteritorum peccatorum, quae Deus toleravit, propter remissionem praeteritorum peccatorum, quae Deus toleravit,
ET	Vu: te conciliatorem > propitiationem, interveniente > /, in > /, praeteritorum peccatorum > praecedentium delictorum, quae Deus toleravit > in sustentatione Dei

26

LB	Auff das er zu diesen zeiten darböte die Gerechtigkeit / die fur jm gilt / Auff das er allein Gerecht sey / vng gerecht mache den / der da ist des glaubens an Jhesu.
DB	de bi on v'ladahnim zhaflu iskasal to pravizo, katera pred nym velá: De je je on lám pravizhen, inu pravizhniga ftury , tige, kateri je te Vere v'Iesulá.
TT	De on to lúto Prauzo per íadamashnim zhaflu iskafúte, Vletim , De je on lám ta Prauizhni, inu leta, kir Prauizhniga fturi , Tige, kateri je te Vere Vielulá.
ET	ad ostendendam iustitiae suam in praesenti tempore: in hoc , ut ipse sit iustus, et iustificans eum qui est ex fide Iesu.

Vu: ostendendam > ostensionem, suam > eius, praesenti > hoc, in hoc > /

27

LB	Wo bleibt nu der Rhum? Er ist aus / Durch welch Gesetz? durch der werck gesetz ? Nicht also / Sondern durch <i>des glaubens</i> gesetz .
DB	Kej tedaj oftane hvala? Ona nifhtèr nej . Skusi katero Poftavo? Skusi téh del Poftavo ? Nikar taku , temuzh ikusi <i>te Vere</i> Poftavo ,
TT	Kei je tedaj ta Huala? Ona je prozh pahnena . Skufi katero Poftavo? skufi ta Della ? Nekar, Temuzh skufi to Poftavo te Vere :
ET	ubi igitur ergo gloriatio? Exclusa est. Per quam legem, Operum ? Nekar, Temuzh skufi to Poftavo te Vere : non, imo per <i>legem fidei</i> .

Vu: igitur > est ergo, operum > factorum, imo > sed

28	LB	So halten wir es nu /	Das der Mensch gerecht werde / on des Gesetzes werck / alleine durch den Glauben.
	DB	satu my [terdn] dershimo, de Zhlovik pravizhen pofiane,	pres del te Poflave, le fkusi vero.
	TT	Satu mi [terdn] dershimo, De ta zhlovik bode Prauizhin fturien skufi to Vero ,	pres tih del te Poflaue.
	ET	Arbitramur igitur	fide iustificari hominem absque operibus legis.
		Vu: igitur > enim, fide > per fidem, absque > sine	
29	LB	Oder ist Gott alleine der Jüden Gott? Ist er nicht auch der Heiden Gott? Ja freilich auch der Heiden Gott.	
	DB	Ali je li je Bug le teh Judou Bug? Nejli on tudi tēh Ajdou Bug?	Ja gvifhnu, on je tudi teh Ajdou Bug.
	TT	Le li Bug le tih fāmih Judou Bug?	Nei li tudi Bug tih Ajdou?
	ET	An Iudaeorum Deus tantum?	annon et gentium: Ia gvishnu, on ie tudi tih Ajdou Bug, Certe et gentium.
		Vu: annon > nonne, certe > immo	
30	LB	Sintemal es ist ein einiger Gott /	der da gerecht machet die Beschneitung aus dem glauben / vnd die Vorhaut durch den glauben.
	DB	Sakaj onu je le en fām Bug,	kateri pravizhno dela to Obrejsjo is Vere, inu Neobrejsjo [kusi Vero.
	TT	* v izdaji TT 1560 je ta vrstica izpuščena [1581–82: Potehmal ie en fām Bug.] * kateri bode to Obrelo is te Vere	Inu to Neobrelo skufi to Vero prauizhno fturil.
	ET	Quando quidem unus Deus,	qui iustificabit circumcisionem ex fide, et praepitium per fidem.
		Vu: quando > quoniam	
31	LB	Wie? Heben wir denn das Gesetz auff / durch den glauben? Das sey ferne / sondern wir richten das Gesetz auff.	
	DB	Koku? Je li my tedaj Poflavo fkusi Vero gori vsdignemo? Tu bodi delezh, temuzh my Poflavo gori ftavimo.	
	TT	Aku mi tedai to Poflavo [kufi to Vero doli taremo?	Nekar. Temuzh mi to Poflavo terdimo.
	ET	Legem igitur irritam facimus per fidem?	Absit, imo legem stabilimus.
		Vu: igitur irritam facimus > ergo destruimus, imo > sed, stabilimus > statuimus	

Mt 26,17–25

17	LB	ABer am ersten tage der süßensbrot / tratten die Jünger zu Jhesu / vnd sprachen zu jm / Wo wiltu / das wir dir bereiten das Osterlamb zu essen?
	DB	NA pèrvi dan téh Oprefnikou pak, fo Iogri k' Ijesufu Istopili, inu fo djali k' njemu: Kej hoz/helh, de my tebi pèrpravimo jéfti Velikunozhnu Iagne?
	TE:	Ampag na perui dan tih Obprefnikou, Istopio ty Iogri kiefufu, inu prauio knemu, kei hozhes ti, de mi tebi perprauimo iefiti Velikunozhnu Iagne?
	ET	Caeterum primo die azymorum accesserunt discipuli ad Iesum dicentes ei: Ubi vis paremus tibi ad edendum pascha?
		Vu: caeterum > /, primo die > prima autem, ei > /, comedere > ad edendum
18	LB	Er sprach / Gehet hin in die Stad / zu einem / vnd sprecht zu jm / Der Meister lesst dir sagen / meine zeit ist hie / ich wil bey dir die Ostern halten / mit meinen Jüngern.
	DB	On je rekál: Pojdite tjakaj v'Meltu , k'enimu, inu recite k' njemu: Mojfter pufty tebi povédajtj . Moj zhas je tukaj, Ieft hozhem pèr tebi Velikonuzh dershati , s'mojmi Iogri.
	TT	On pag prauí, Puidite kiakaj vtu mefti, kanimu, inu recite knemu, Ta Moifter pufti tebi poveidatj mui zhas te tukaie, ieft hozhd pèr tebi Velikonuzh lobhataj [muitemi Iogri,
	ET	At ille dixit: Ite in civitatem ad quendam, et dicite ei: Magister dicit, tempus meum prope est, apud te facio pascha cum discipulis meis.
		Vu: ille > Iesus
19	LB	Vnd die Jünger thaten / wie jnen Jhesus befohlen hatte / vnd bereiteten das Osterlamb .
	DB	Inu Iogri fo Ifturili, kakòr je Iesus nym bil porozhil, inu fo pèrpravili tu Veliku nozhnu Iagne .
	TT	Inu ty Iogri Ifture, koker ie Iefuf bil nim porozhil, inu perprauio tu Velikunozhnu Iagne .
	ET	Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Iesus et paraverunt pascha

20	LB	VND am abend	satzte er sich zu tisch mit den Zwelffen.
	DB	Inu na Vezher	je on fedil k'Misi s'temi dvanajftemi.
	TT	Inu kadar ta vezher pride.	fedo on kmyfi luitemj duanaifci.
	ET	Vespere autem facta,	discumbebat cum duodecim,
21	LB	Vnd da sie assen / sprach er /	Wairlich ich sage euch /
	DB	Inu kadar fo ony jedli, je on djali:	Rifnizhnu jelt vam povém, eden mej vami bo mene ferratal.
	TT	Inu kadar oni icedo, prauai on.	Rifnizhnu jelt vom poueim, de is vmei vas eden, bode mene fratral.
	ET	et edentibus illis, dixit:	Amen dico vobis quod unus vestrum me proditurus est.
		Vu: quod > quia, proditurus > traditurus	
22	LB	Vnd sie wurden seer betrübt /	vnd huben an / ein jglicher vnter jnen / vnd sagten zu jm / HErr / bin ichs?
	DB	Inu fo bily filnu shalofni,	inu fo sazheci, en vlakoteri mej nymi, inu fo djali k'njemu: GOSPVD, Simli jelt?
	TT	Inu oni fylnu shalofni poftano, tar lazchno vřak fa je knemu	gouoriti,
	ET	Et maesti redditi vehementer,	coeperunt singuli dicere:
		Vu: maesti redditi vehementer > contristati valde, num > numquid	Num ego sum Domine?
23	LB	Er antwortet /	vnd sprach / Der mit der hand mit mir in die Schlüssel tauchet / der wird mich verrathen.
	DB	On je odgovoril, inu je djali:	Kateri s'roko v'Skledi s'mano omaka, ta bo mene ferratal.
	TT	On pag odgouori inu prauai,	kateri je to roko fmeno omozhij vi skledi, ta bode mene fratral.
	ET	At ipse respondens, ait:	Qui induxis mecum manum in catino, hic me proditurus est.
		Vu: induxis > intinguit, catino > parapside, proditurus est tradet	

24	LB	Des menschen Son gehet zwar da hin / wie von jm geschrieben stehet / Doch weh dem Menschen / durch welchen des menschen Son verrahen wird / Es were jm besser / das der selbige Mensch noch nie geborn were.	
	DB	Syn tiga Zhlóvėka gre rejs tjakaj, kakör od njega ltoji pillanu, Ali vinēr ve timu Zhlóvėku, fkuši kateriga bo Syn tiga Zhlóvėka ferratan. Njemu bi bulhe , bilu, de bi taifti zhlóvik lhe nikuli nebil rojen.	
	TT	Ta syn tiga zhloueka gre kiakaj , koker ie pillanu od nega. Anpag Ve timu zhloueku, skufi kateriga ta lyn tiga zhloueka bođe fratan, Bulshe bi nemu billu, de bi ta zhlouik ne bil royen.	
	ET	Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo. Vae autem homini illi, per quem Filius hominis proditur, bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille .	
		Vu: proditur > traditur	
25	LB	Da antwortet Judas / der jn verrihet / vnd sprach / Bin ichs Rabbi? Er sprach zu jm / Du sagests.	
	DB	Natu je Iudas odgovoril, kateri je njega ferratal, inu je djal: Simili jelt Rabbi? On je djal k'njemu: Ti je govori fh.	
	TT	Natu odgovori Iudas, kir ie nega fratral, inu prau, Semli jelt Moifter? On rezhe knemu, Ti fi gouuril.	
	ET	Respondens autem Iudas, qui tradidit eum, dixit: Num ego sum rabbi? Ait illi: Tu dixisti.	
		Vu: num > numquid	
		1 Mz 11,1-9	
1	LB	ES hatte aber alle Welt einerley zungen vnd sprache.	
	DB	IE bil pak po vřem Svejtu le en Iesik, inu le ena belleđa.	
	Vu:	erał autem terra labii unius et sermonum eorundem	
		Septuaginta: καὶ ἦν πᾶσα ἡ γῆ	
2	LB	LB Da sie nu zogen gen Morgen / funden sie ein eben Land / im lande Sinear / vnd woneten daselbs .	
	DB	Inu pėrgudilu fe je, kadar fo ony fhli pruti Sonzhmimu is'hodu, de fo nafhli enu raumu Pńle v'Desheli Sinear, inu fo tamkaj prebivali,	
	Vu:	cumque proficiscerentur de oriente invenerunt campum in terra Sennaar et habitaverunt in eo	
		Septuaginta: *καὶ ἐγένετο	

3	LB	Vnd sprachen vntermander / inu je eđan h'drugimu djal:	Wolauff / lasst vns Ziegel streichen vnd brennen / Vnd namen ziegel zu stein / vnd thon zu kalck / Nu, ſturimo Zęgle, inu je shgimo:	Inu ony fo vseli Zęgle sa Kamęn, inu Yll sa Apmu,
4	Vu:	dixitque alter ad proximum suum venite faciamus lateres et coquamus eos igni	habueruntque lateres pro saxis et bitumen pro cemento	
	LB	vnd sprachen / Wolauff / Lasst vns eine Stad vnd Thurn bawen / des spitze bis an den Himel reiche / / Denn wir werden vieleicht zerstrewet in alle Lender.	das wir vns einen namen machen	
	DB	inu fo djali: Nu, ſturimo fi enu Męftu, inu Turn, Sakaj my bomo lahkej reskropleni po vřem Svejtj.	kateriga vęrh bo notęr do Neba dofeęel, de fi my enu ime ſturimo .	
	Vu:	et dixerunt venite faciamus vobis civitatem et turrem antequam dividamur in universas terras	cuus culmen pertingat ad caelum et celebremus nomen nostrum	
5	LB	DA fur der HERR ermidet / das er sehe die Stad vnd Thurn / die die Menschenkinder baweten.		
	DB	Tedaj je GOSPOD doli řhāl, de bi vidil tu Męftu, inu Turn, kateri fo Zhlovęfki otroci syđali.		
6	Vu:	descendit autem Dominus ut videret civitatem et turrem quam aedificabant filii Adam		
	LB	Vnd der HERR sprach / Sihe / Es ist einerley Volck und einerley Sprach vnter jnen allen / vnd haben das angefangen zu thun / sie werden nicht ablassen von allem das sie furgenomen haben zu thun .		
	DB	Inu GOSPOD je djali: Pole, onu je le en Folk, inu le en Iesik, inu ony nebedo nehali od vřiga tiga, kar fo fi naprej vseli delati .	mej nymj vřemi, inu řo letu sazheti delati,	
	Vu:	et dixit ecce unus est populus et unum labium nec desistent a cogitationibus suis donec eas opere compleant	omnibus coeperuntque hoc facere	
7	LB	Wolauff / lasst vns ermidet faren / vnd jre Sprache da selbs verwirren / das keiner des andern sprache verneme .		
	DB	Nu, pođdimo doli, inu nym tāmkej nyh beřđo smęřhajmo, de eđan đrusiga jesika nebo resumel .		
8	Vu:	venite igitur descendamus et confundamus ibi linguam eorum ut non audiat unusquisque vocem proximi sui		
	LB	Also zerstrewet sie der HERR von dannen in alle Lender / das sie musten auffhören die Stad zu bawen /		
	DB	Taku je GOSPOD nje od unod reskrupil po vřem Svejtj, de řo morali nehati řod syđanja tiga Męfta.		
	Vu:	atque ita divisit eos Dominus ex illo loco in universas terras et cessaverunt aedificare civitatem		

2	LB	vnd sprach zu jnen / Gehet hin in den Flecken / der fur euch ligt / Vnd balde werdet jr eine Eselin finden angebunden / vnd ein Füllen bey jr / Löset sie auff / vnd füret sie zu mir.	
	DB	inu je rekäl k'nyma: Pojdita tjakaj v'to Vas , katera pruti vama leshy, inu sdajci bota nalhla eno përvesano Oflizo inu enu Sherbe përi njeji, te odveshita, inu përpelajta je k'meni.	
	TT	inu prauï knim*, Poidite vto Vas , katera pruti vom leshi, inu sdaici vi bote neshli eno Oslizho peruefano inu enu sherbe per ni, te odueshite inu perpelaihte kneni.	
	ET	dicens eis: Ite in castellum quod contra vos est, et statim inventietis asinam alligatam et pultum cum ea, solvite et adducite mihi.	
	*TT	1557 ima dvojjino	
	KPo	<i>rekoch</i> k'nijma: Poidita v'to val' pred vama [<i>lesoch</i>], inu eno [<i>mlado</i>] Shribe shnio red: Odveshita inu ni ijh perpeljita.	inu tadaici naideta eno Oflico pervesano:
	JPo	rekozh knyma: Poidita vto vas kerj pred vama [lesh], inu eno mlado Shribe shnio red: [Te] odueshita inu ie kneni perpelaïta.	inu tadaici naideta eno Oslizo peruefano:
	GB	Λέγων αὐτοῖς, Πορεύεσθε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εὐρήσετε ὄνον δεδεμένον καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς: λύσαντες ἀγαγέτέ μοι.	
	Vu:		
	3		
	LB	Vnd so euch jemand etwas wird sagen / so sprechet / Der HErr bedarff jr / so bald wird er sie euch lassen.	
	DB	Inu aku gdu kaj k'vama porezhe, taku recita: GOSPOD nyh potrebuje: inu on vam je bo sdajci pufiti.	
	TT	Inu aku du vom* kai porezhe, taku recite, Ta Gofpod nih potrebuie, inu sdaici nee on bode pufiti.	
	ET	Etsi quis vobis aliquid dixerit, dicite: Dominus his opus habET et confestim emittet eos.	
	*TT	1557 ima dvojjino	
	KPo	Ako pak kdo kai vama bode dial, recita, Gofpod ta ijh potreboie. Taku tadaici ozhe pustiti ijh.	
	JPo	Ako pak gdo kai vama bode dial, recita, Gofpod ta nyh potrebuie. Taku tadaici hozhe pufititi nyh.	
	GB	καὶ ἔάν τις ὑμῖν εἴρη τι, ἔρειτε ὅτι Ὁ κύριος αὐτῶν χειρῶν ἔχει: εὐθὺς δὲ ἀποστελεῖ αὐτοῦς.	
	Vu:	Dominus > quia Dominus, emittet > dimittet	

4	LB	Das geschach aber alles / Auff das erfüllet würde / das gessagt ist durch den Propheten / der da spricht /	
	DB	Letu je pak vie sturjenuj , de bi še dopolnilu, kar je govornjenu ikusi Preroka, kir pravi:	
	TT	Letu ie pag vie sturienu , de še dopelni kar ie gouorenu skufi tuga Preroka, kir prauai,	
	ET	Hoc autem totum factum est , ut adimpleret quod dictum est per prophetam, dicentem	
	KPo	Le to pak vfe ie sgodilu, da bi še dopolnilu, kar ie rezhenu bilu ikusi Proroka, kivr pravi:	
	JPo	Leto pak vfe ie igodilu, da bi še dopolnilu, kar ie rezhenu bilu skufi Proroka, kir prauai,	
	GB	Τούτο δὲ γέγονεν ἵνα πληρωθῆ τὸ ὀηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος	
		Vu: totum > i, adimpleret > impleret	
5	LB	Saget der tochter Zion / Sihe / Dein König kompt zu dir Senfftütig / vnd reit auff einem Esel / vnd auff einem Füllen der <i>Isabaren</i> * Eselin.	
	DB	Povejte Zíonlki Hzheri: Pole, tvoj Krajl pride h'tebi, krotak, inu jesdi na eni Oflici, inu na enim Shèrbeti te podjarmove * Office.	
	TT	Poueite tei Sionski Szheri, Pole, tui kral pride htebi krotak, inu ieisdi na eni Oslici, inu na enim sherbeti te podjarmoue * oslice.	
	ET	Dicite filiae Sion: Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super asinam, et pullum filium subiugalis .*	
	KPo	Povete Syonlki Hzheri: Pole, Krall tvoi <i>tebi pride</i> * krotak, <i>iesaeozh</i> na Oflici inu Oflichnim shribetu te rabotne * Office.	
	JPo	Poueite Syonski Hzheri: Pole, tuoi Kraill pride tebi** krotak, iesdeozh na eni Oslici inu na enim Shribetu te podyaramske* Oslice.	
	GB	Εἰπατε τῇ θυγατρὶ Σιών, Τοῦτο ὁ βασιλεὺς σου ἐρχεταιί σου , πρὸς αὐτὸν καὶ ἐπιβεβηκὸς ἐπὶ ὄνον, καὶ ἐπὶ πῶλον βίον ὑποζυγίου.	
		Vu: sedens > et sedens	

6	LB	Dje Jünger giengen hin / vnd theten	wie inen Ihesus befolhen hatte /
	DB	Natu fta ta logra fhta fjakaj, inu fta fthurila, kakor je nyrna Iesus sapovedal,	
	TT	Ty logri* gredo kiakai, inu fture	koker ie nim Iefus fapovedal,
	ET	Eumtes autem discipuli fecerunt	sicut praeceperat illis Iesus.
		*TT 1557 ima dvojnino	
	KPo	INV Mlailha fhta fhlä	inu fthurila, kakor ie nijma IESVS porozhil.
	JPo	Inu fhta Mlailha fhta shla	inu fhta fthurila, kakor ie nyrna Iefus porozhil
	GB	ποροεθένητες δὲ οἱ μαθηταὶ καὶ ποιήσαντες καθὼς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς	
		Vu: praeceperat > praeecept	
	7	LB	vnd brachten die Eselin vnd das Füllen / Vnd legten jre Kleider drauff / vnd satzten jn drauff.
	DB	inu fta pēpelala to Ollizo inu Shērbē, inu fo polushili fvoj Gvant na nyu,	inu fo njega gori polfadili .
	TT	Inu perpelaio* to Oslizo inu Sherbe,	inu poloshe na nee nih guant, inu nega gori polfadē .
	ET	Et adduxerunt asinam et pullum	et imposuerunt super eos vestimenta sua, et eum super illa collocaverunt.
		*TT 1557 ima dvojnino	
	KPo	Inu perpeliāla fhta Ollico inu to shribe.	Inu fo verhu njih fuknie fvoite pogemili, inu niega na njih polfadili.
	JPo	Inu fhta perpeliāla Oslizo inu to shribe.	Inu fo verhu nyh fuknie fvoite pogemili inu fo niega na nyh polfadili.
	GB	ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπ' αὐτῶν τὰ ἱμάτια, καὶ ἐπεκάλισεν ἐπάνω αὐτῶν.	
		Vu: eos > eis, super illa collocaverunt > desuper sedere fecerunt	
	8	LB	Aber viel Volcks breitet die Kleider auff den weg. Die andern hieben Zweige von den Bewmen / vnd streweten sie auff den weg.
	DB	Veliku Ludy pak je resgrinalu fvoj Gvant na pot.	Ty drugi pak fo Veje is Drives fēkali, inu po poti retfrelsali.
	TT	Ampak veliku ludi fo resgrinali nih guant na ta pot.	Eni pag fo fecali tu veye is driues, inu fo retfrelouali potim potu.
	ET	Plurima autem turba straverunt vestimenta sua in via. Alii vero caedebant ramos de arboribus et sternebant in via.	
	KPo	Inu veliku ludi fo fuknie fvoite na fhta metalij.	fēdni pak fo veice od drevef fēkali, inu po potu rastrofili.
	JPo	Inu veliku ludi fo fuknie fvoite na fhta resgrinalij.	Edni pak fo veice od dreues fēkali, inu popotu rastrofili.
	GB	ὁ δὲ πλείστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ, ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ ἐστρώωνον ἐν τῇ ὁδῷ.	
		Vu: vero > autem	

9	LB	Das Volck aber das vorgieng vnd nachfolget / in dem Namen des HERRN / Hosianna in der höh.	schrey vnd sprach / Hosianna dem Son Daudid / Gelobet sey der da kompt
	DB	Ta Folk pak, kateri je naprej inu sad fhäl, v'Imeni tiga GOSPUDA, Hofäanna v'tém nar vifokéfhim.	Hofäanna Davidovimu Synu, Hvalen bodi ta, kir pryde je vpil, inu djäl: Hofäanna Davidovimu Synu, Hvalen bodi ta, kir pryde
	TT	Ty ludie pag, kir fo naprei shli inu fad hoditil, v'im Imeni tiga Gofpudi, Ofianna vtim ner vifokishim.	Ofianna timu Daidouimu Synu, Shegnan bodi ta kir pride fo vpyli tar giall, Ofianna timu Daidouimu Synu, Shegnan bodi ta kir pride
	ET	Porro turbæ quæ præcedebant, et quæ sequebantur, clamabant, dicentes: Hosanna filio David, benedictus qui venit in nomine domini, hosanna in altissimis.	Hosanna filio David, benedictus qui venit in nomine domini, hosanna in altissimis.
	KPo	Inu ti Ludie, kijr sa napreifhli, inu ti kijr fo sadhli, v'Gofpodnim Imenij: Ofanna v'nebefih.	Ofanna Sinu Davidovimu: Zhaftit kijr pride fo vpyli rekoeh: Ofanna Sinu Davidovimu: Zhaftit kijr pride
	JPo	Inu ty Ludie, kir fo naprei shli, inu ty kir fo sad shli, v'Gofpodnim Imeni: Ofanna vnebefih.	Ofianna Sinu Daidouimu: Zhaftit ie ta kir pride fo vpyli rekozh: Ofianna Sinu Daidouimu: Zhaftit ie ta kir pride
	GB	οί δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες αὐτὸν καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἐκραζόν λέγοντες Ὁσαನ್ನά τῷ υἱῷ Δαυὶδ· Ὁσαನ್ನά τῷ υἱῷ Δαυὶδ· Ἐὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου· Ὁσαನ್ನά ἐν τοῖς ὑψίστοις.	Ὁσαನ್ನά τῷ υἱῷ Δαυὶδ· Ὁσαನ್ನά τῷ υἱῷ Δαυὶδ· Ἐὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου· Ὁσαನ್ನά ἐν τοῖς ὑψίστοις.

Vu: porro > autem, Hosanna > Osanna, venit > venturus est

Mr 16,1-8

1	LB	VND da der Sabbath vergangen war / auff das sie kemen / vnd salbeten jñ.	kaufftten Maria Magdalena / vnd Maria Jacobi vnd Salome specerey /
	DB	Inu kadar je ta Sobota bila minila, de bi prišhle, inu njega shalbale.	fo kupile, Maria Magdalena, inu Maria Jacobova, inu Salome, špecerje ,
	JPo	INV KADAR JE BILA minila Sobota, Maria Magdalena, inu Maria Iakopava inu Salome, fo kupile Specery , da pridejo inu Shalbato [jesulā]	
	TT	Inu kadar je ta Sobota bila minila, da bi prišhle inu nega shalbale.	Maria Magdalena, inu Maria Iacopava inu Salome, te kupio šlahatne dizezhe korene inu shalbe
	ET	Et cum praeterisset sabbatum, ut venirent et unguerent eum.	Maria Magdalene et Maria Jacobi et Salome emerunt aromata ,
		Vu: praeterisset > transisset, venirent et > venientes	
2	LB	Vnd sie kamen zum Grabe an einem Sabbather seer frie /	da die Sonne auffgieng .
	DB	Inu oné fo prišhle h' timu Grobu [y'jutru] cillu sguda, ob eni Sobboti, kadar je Sonce gori fñlu .	
	JPo	Inu fo vperui Sobotny dan cello sgoda , kadar je Solnce gori šhlo , prišhle k temu Grobu.	
	TT	Inu one pride hitimu Grobu viutro sgudo tiga peruiga dne tih Sobot , kadar je ushe to fonce bilu ufeshlu .	
	ET	Et summo diluculo diei primi sabbatorum veniunt ad monumentum, exorto iam sole,	
		Vu: summo diluculo diei primi > valde mane una, exorto > orto iam	
3	LB	Vnd sie sprachen vntermander / Wer waltzet vns den stein von des Grabs thür?	
	DB	Inu one fo mej fābo dñale: Gdu nam odvaly ta kamèn, od dauri tiga Groba?	
	JPo	Inu fo mej fābo gouorile: Gdo nam oduali ta kaman od vrat Groba?	
	TT	Inu one fo diale vmei fēbo, Du nom oduali ta kamen od daur tiga groba?	
	ET	dicebantque inter sese: Quis revolvat nobis lapidem ab ostio monumenti?	
		Vu: inter sese > ad invicem,	

4	LB	Vnd sie sahen dahin / vnd wurden gewar / das der Stein abgeweltzet war / Denn er war seer gros.	
	DB	Inu one fo tjakaj pogledale, inu fo vidile, de je ta kamen odvalen bil:	Sakaj on je bil filnu velik.
	JPo	Inu kadar fo tiakai pogledale, fo videle [kaman od valenj].*	Sakaj on ie bil /silno velik.
			*po Vulgati (?)
	TT	Inu kadar one kiakai pogledaio, [akaj] uidio, da ie ta kamen odualen bil,	fakaj on ie bil sylnu uelik.
	ET	Et cum respexissent, vident lapidem esse revolutum,	nam erat magnus valde.
		Vu: cum respexissent > respicientes, esse > /, / > quippe	
5	LB	VND sie giengen hin ein in das Grab / vnd sahen einen Jüngling zur rechten hand sitzen / lang weis Kleid an / vnd sie entsatzen sich.	der hatte ein
	DB	Inu one fo notër fhle v'ta Grob, inu fo vidile eniga Mladenizha notri /edezhiga, na defni roki , ta je imèl en dolg bejl gvant na febi , inu oné fo fe prefrashile.	
	JPo	Inu fo shle Vgrob, inu fo videle eniga Mladenizha na delno frani /sidezihiga oblezheniga ven dolg bel Guant , inu fo fe prefrashile.	
	TT	Inu one gredo noter uta Grob, fagledaio eniga Hlapzhizha fidezihiga na defni frani , ta ie bil oblizhen fanem folgim belim quantom , inu one fe prefrashio.	
	ET	Et ingressae in monumentum viderunt adulescentem sedentem in dextris , amicium stola candida et expaverunt	
		Vu: ingressae > introeuntes, monumentum > monumento, adulescentem > iuvenem, amicum > cooperum, expaverunt > obstipuerunt	
6	LB	Er aber sprach zu jnen / Entsetzet euch nicht. Jr suchet Jhesum von Nazareth den gecreutzigten / Er ist auffstanden / vnd ist nicht hic / Sihe da / die Stete / da sie in hin legen.	
	DB	On pak je rekál knym: Neprerashite lé, Vy ylzehete Iesuša od Nazareta, tiga krishaniga : On je gori v'fal, inu nej tukaj: Pole, letu je tu mejftu, ker fo ga bili polushili.	
	JPo	On pak ie rekál knym: Neboitefe vy Iesuša iszhete Nasarenufa , kateri ie Krishan. On ie v'fal, neigal tukaj: Pole, leto ie mefto, ker fo ga bili polushili.	
	TT	On pag prauí knim, Ne buite lé, vi izhete Iesuša Nazarenufa [iga Cryshaniga], on nei tukaj: Pole, letu ie meftu, kir fo ga bili polushili.	On ie gori uftal,
	ET	At ille dicit eis: Ne expavescatís: Iesum quærítis Nazarenum , qui fuit crucifixus, non est hic, ecce locus ubi posuerunt illum.	surrexit,
		Vu: At ille > qui, eis > illis, ne expavescatís > nolite expavescere, qui fuit crucifixus > crucifixum, illum > eum	

7	LB	Gehet aber hin / vnd sagt seinen Jüngern / vnd Petro / Das er fur euch hingehen wird in Galilea / Da werdet ir in sehen / wie er euch gesagt hat.
	DB	Pojdite pak tjakaj, inu povejte letu njegovim logrom inu Petru, de on pred vami pojde tjakaj vGalileo, ondi bodete vy njega vidile, kakor je on vam pravil.
	JPo	Alli pojdite inu poueite, niegouim logrom, inu Petru, da on gre pred vami Vgalileo, tam niega bote videli, kakor ie on vam rekai.
	TT	Anpag puidite kiakaj inu poueite nega logrom, inu Petru, de on puide pred vami vto Galileo, vndukai bote vi nega vidili, koker ie on uom bil pouedal.
	ET	Sed abite et dicitе discipulis eius , et Petro, quod ille praecedit vos in Galilaeam, illic eum videbitis, sicut dixit vobis
		Vu: abite > ite, quod > quia, ille > /, illic > ibi
8	LB	Vnd sie giengen schnelle eraus / vnd flohen von dem Grabe / Denn es war sie zittern vnd entsetzen ankommen / Vnd sagten niemand nichts / Denn sie furchten sich.
	DB	Inu one fo hitru vunkaj fhle, inu fo beshale od tiga Groba: Sakaj trepetanje inu ftrah je nje bil obletil, inu néfo nikomar nihtrèr povédale: Sakaj one fo fe bale.
	JPo	/
	TT	Inu one hitru gredo vunkai, inu beishe od tiga Groba, fakai nee ie ne bil grofla inu ftrah obletil, inu ne fo nikomer kai pouedale, fakai one fo fe bale.
	ET	Et abeuntēs cito fugerunt a monumento. Habebant enim eas tremor et stupor, neque cuiquam quicquam dixerunt, timebant enim.
		Vu: Et abeuntēs cito > at illae exeuntēs, a > de, Habebant > invaserat, stupor > pavor, neque cuiquam > et nemini

1 Kor 2,1-5

1	LB	VND ich lieben Brüder / da ich zu euch kam / kam ich nicht mit hohen Worten oder hoher Weisheit / euch zu verkündigen die <i>göttliche predigt</i> .
	DB	INu jefi, lubi Bratje , kadar fim k'vam bil prihali: néfim prihali s'visokimi besedami, ali s'visoko modruftjo, vam osnanjovati <i>Boshjo predigo</i> .
	TT	Inu jefi, inuj Bratie, kadar fem quom bil prishal, ne fem bil prishal tuifokimi besedami oli fueliko modruftio , vam ofnanouati tu <i>pryzhouane Boslye</i> .
	ET	Et ego cum venirem ad vos fratres, non veniebam cum eminentia sermonis , aut sapientiae , annuncians vobis <i>testimonium Dei</i> .
		Vu: venirem > venissem, non veniebam > veni non, cum eminentia > per sublimitatem, Dei > Christi
2	LB	Denn ich hielt mich nicht dafür / das ich etwas wüste vnter euch / On allein Ihesum Christum / den gecreutzigten.
	DB	Sakaj iefi fe néfim sa tiga dërshal, de bi kaj vejdil mej vami , kakòr le Iesulá Criflufá, tiga krishaniga.
	TT	Sakai iefi ne fem shazal [fa veliku] kai drugiga vmeiti vmei vami , Samuzh Iefulá Criflufá, inu tiga iftiga Cryshaniga.
	ET	Non enim me iudicavi quicquam scire inter vos , nisi Iesum Christum, et hunc crucifixum.
		Vu: quicquam > aliquid
3	LB	Vnd ich war bey euch / mit schwacheit / vnd mit fürcht / vnd mit grossem zittern /
	DB	Inu jefi fim bil per vas s'flabofljo, inu s'frahom, inu s'velikim trepetanjem,
	TT	Inu iefi fem bil vti shibkoti frahom inu fuelikim trepetanem per vas .
	ET	Et ego per infirmitatem , et cum timore ac in tremore multo apud vos versatus sum:
		Vu: per infirmitatem > in infirmitate, cum > /, ac in > et, versatus sum > fui

4	LB	Vnd mein wort vnd meine predigt war nicht in vernünftigen Reden menschlicher weisheit / Sondern in beweisung des Geists vnd der krafft /
	DB	inu moja beseda inu moja prediga nej bila v'rasumnih besedah Zhlovezhke modrufti, temuzh v'tem s'vishanij tuga Duha, inu te mozhy,
	TT	Inu muia belfeda inu muia pridiga, nei bila vlepih vkunshtnih belfedah te zhloueske modrufti, temuzh vtim iskafanu tuga Duha inu te mozhi,
	ET	et sermo meus, et praedicatio mea non erat in persuasoriis humanae sapientiae verbis sed in ostensione spiritus ac potentiae,
	Vu:	persuasoriis humanae > persuasibilibus, potentiae > virtutis
5	LB	Auff das ewer glaube bestehe / nicht auff Menschen weisheit / sondern auff Gottes krafft.
	DB	de valha Vera obftoji, nikar na Zhlovezhki modrufti, temuzh na Boshij mozhy.
	TT	De ta vasha Vera ne bo (gruntana) na tei zhloueski modrufti, temuzh na Boshij mozhi.
	ET	ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in potentia Dei.
	Vu:	in potentia > virtute

2 Tes 2,1-4

1	LB	ABer der Zukunfft halben vnser HErrn Jhesu Christi / vnd vnser Versammlung zu jm / bitten wir euch / lieben Brüder /
	DB	AMpak sa volo prihoda nashiga GOSPVDA Iesula Crifula, inu nashiga vkup sbranja k'njemu, profsimo my vas, lubi Bratje,
	TT	Natu vas, lubi Bratie, profsimo, skufi ta prihod nashiga Gofpudi Iesula Crifula, inu skufi tu nashe vkupesbrane vnim,
	ET	Rogamus autem vos fratres per adventum domini nostri Iesu Christi, et nostri aggregationem in illum,
	Vu:	nostri aggregationem > nostrae congregationis, illum > ipsum

2	LB	Das jr euch nicht balde bewegen lasset von ewrem sinn / noch erschrecken / weder durch Geist / noch durch Wort / noch durch Brieue / als von vns gesand / Das der tag Christi furhanden sey.	
	DB	de le nepuſtite hitru premekniti od valſhe miſli , ni ſkusi lyſty, kakòr de bi od nas bily poſtani, de bi Criſtufeſu dan pred rokami bi.	ni preſtrahiti, ni ſkusi Duhá, ni ſkusi beſeſdo, de bi Criſtufeſu dan pred rokami bi.
	TT	ne puſtite le ſſaici premekniti od te miſli , ne ſkufi lyſty, koker de bi bili od nas poſtani, de bi ta dan Criſtufeſu predrokami bi.	inu ne preſtrahite le, ne ſkufi duha, ne ſkufi beſeſdo, de bi ta dan Criſtufeſu predrokami bi.
	ET	ne ciſto dimoveamini a mente , neque per epistolam tamquam a nobis profectam, neque per epistolam tamquam a nobis profectam, quasi instet dies Christi.	neque turbemini per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tamquam a nobis profectam, quasi instet dies Christi.
		Vu: ne > ut non, dimoveamini > moveamini, a mente > sensu, turbemini > terrreamini, tamquam a nobis profectam > per nos, Christi > Domini	
3	LB	Lasset euch niemand verföhren in keinerley weise / Denn er kompt nicht / Es sey denn / das zuor der Abfalle kome / vnd offenbaret werde der Mensch der sunden / vnd das Kind des verderbens /	
	DB	Nepuſtite le nikomar na obeno viſho ſapelati. ta Zhlovik tiga Gréha , inu Déte tiga pogublenja,	Sakaj on nepride, lamuzh de poprej pride tu sneverjenje, inu de bo resodiven
	TT	Ne puſtite le nikomer vobeni viſhi ſepelati, ta Zhlovik tiga Greha , tu Deite tiga pogublena,	ſakaj pu ne pride, temuzh de poprei bo tu dolipadene, inu bo reſodiuen
	ET	ne quis vos decipiat ullo modo: homo ille scelerosus , filius perditionis	quoniam non adveniet dominus, nisi venerit discessio prius et revelatus fuerit
		Vu: decipiat > seducat, non adveniet dominus > /, prius > primum, ille scelerosus > peccati	
4	LB	Der da ist ein Widerwertiger / vnd sich vberhebet vber alles das Gott oder Gottesdienst heisset / Also / das er sich setzt in den tempel Gottes / als ein Gott / vnd gibt sich fur / er sey Gott.	
	DB	kateri je en supärnik, v Boshjim Templi fedil, kakòr en Bug , inu le sa Buga vunkaj daje.	inu le povsdiguje zhes vſe tu, kar le Bug ali Boshja ſluſhba imenuje, taku, de bo
	TT	kir ie en ſupernik, v templi koker Bug ſidil,	inu le vidigue zhes vſe tu, kir le prai Bug, oli kar le moli , inu le bo vunkaj daial, de ie on Bug. taku, de bo
	ET	qui est adversarius in templo Dei sedeat	et effertur adversus omnem, qui dicitur Deus aut numen : ostendens seipsum esse Deum. adeo ut
		Vu: est adversarius et effertur adversus omnem, qui > adversatur et extollitur supra omne quod, numen: adeo > colitur ita, seipsum esse > se quia	

Ps 1

1

LB	WOI dem	der nicht wandelt im Rat der Gottlosen / Noch tritt auff den Weg der Sünder / Noch sitzt da die Spötter sitzen.
DB	DOBRV je temu Moshu, kateri nehodi v fvit téh Pregréšnikou;	Inu neshopa na pot téh Gréšnikou, inu nefedy ker Shpotiivci jedé.
TPs	Dobru ie letinu Moshu, kateri ne hodi vta fuit tih Neuernikou, inu ne floy na tim potu tih greshnikou, Inu na tim ftolu tih Shpotliuceu ne fidy.	
MPs	Beatus ille vir	qui non ambulat in consilio impiorum, et in via peccatorum non stat , et in sede derisorum non sedet
Vu	beatus vir	qui non abiit in consilio impiorum et in via peccatorum non stetit in cathedra derisorum non sedet
WPs	Wohl dem ,	der nich wandelt im rath der gottlofen, noch tritet auf dem weg der fündet, noch fitzet auf dem ftuhl der pottvöglén .

Vu: pestilentiae > derisorum

2

LB	Sondern hat lust zum Gesetz des HERRN /	Vnd redet von seinem Gesetz tag vnd nacht.
DB	Temuzh ima shejle h'GOSPODNI Pofravi:	Inu govory od njegove Pofrave dan inu nuzh.
		*v komentariju MPs najdemo opombo k <i>voluntas</i> in tudi k rabi prezenta namesto futura (<i>meditat</i>)
TPs	Temuzh nega veffelte inu vola ie vti Pofraui tiga Gofpudi, Inu od nega Pofraue nuzh inu dan goutori.	
MPs	Sed in lege Domini voluntas* eius,	et in lege eius meditat die ac nocte.
Vu	sed in lege Domini voluntas eius	et in lege eius meditabitur die ac nocte
WPs	Sonder seine luft ist zum gefaß des Herrn,	und in feinem gefaß trachtet er tag und nacht.

3	LB	Der ist wie ein Bawm gepflantzet an den Wasserbechen / Vnd seine Bletter verwelcken nicht / Vnd was er macht / das geret wol.	Der seine Frucht bringet zu seiner zeit /
	DB	Ta je kakòr enu drivu, kateru je saflajenu pèr vodenih potozhiznih: Inu njegovu lytje nevene: Inu kar on deje, tu dobru rata.	Kateru fvoj fad daje v'ivoim zhaflu:
	TPs	Inu on ie koker enu driuu, kir ie saflajenu per tih Vodenih potozhiznih, Inu nega lytie ne vuene , Inu kar on dei, tu dobru rata.	Kateru da lui Sad per nega zhaflu.
	MPs	Et est velut lignum et folium eius non defluit , plantatum super rivos aquarum, et quiquid facit, prosperatur.	quod fructum suum dat in tempore suo:
	Vu	et erit tanquam lignum et folium eius non defluet et omne quod fecerit prosperabitur	quod fructum suum dabit in tempore suo
	WPs	[Der] ist wie ein baum, und seine blätter fallen nicht ab , und [alles], was er thut, das gerathet wohl.	frucht bringet zu feiner zeit,
		Vu LXX: transplantatum > quod plantatum, iuxta rivulos > secus decursus, quod fecerit prosperabitur > quaecumque faciet prosperabuntur	
4	LB	ABer so sind die Gottlosen nicht / Pregréhnikl pak néfo taku: ^{*pleue} ima verjetno po nemškem /preu, obenem pa ima to tudi Musculus v razlagi	Sondern wie Sprew / die der wind verstreuet.
	DB	Ty Neuerniki pag nekar taku , sed velut pulvis,* quem projicit ventus.	Katere vejter resneffe.
	MPs	Non sic impii , sed tanquam pulvis quem proicit ventus	temuzh koker te pleue , Katere ta Veter relmezhe.
	Vu	Aber um die gottlofen liehet es nicht also, sonder sie sind wie die spreuer , die der wind zerfreuet.	
	WPs	Vu: / > non sic, / > a facie terrae	
5	LB	Darumb bleiben die Gottlosen nicht im Gerichte / Satu pregrehnikl v'fodbi neobitoje:	Noch die Sündler in der gemeine der Gerechten.
	DB	Obtu ty Neuerniki vti Praudi: ne obfloye, Ideo non stabunt impii in iudicio, Inu ty Greshniki vti Gmainsi tih prauiznih. et peccatores in congregatione iustorum.	Ni Grefhnikl v'Gmajni téh Praviznih.
	TPs	propterea non resurgunt impii in iudicio Darum werden die gottlofen nicht befehen im gericht, noch die sündler in der gemeind der gerechten.	
	MPs	Vu: propterea > ideo, congregatione > consilio	

6	LB	Denn der HERR kennet den weg der Gerechten / Aber der Gottlosen weg vergehet.
	DB	Sakaj GOSPVD sna téh Pravizhnih pot: Ampak téh pragréfhnih pot pogine.
	TPs	Sakai ta Gofpud fna ta pot tih prauizhnih, Ampak ta pot tih Neuernikou pogine.
	MPs	Quoniam novit Dominus viam iustorum, et via impiorum peribit.
	Vu	quoniam novit Dominus viam iustorum et iter impiorum peribit
	WPs	Dann der Herr kennet den weg der gerechten: aber der gottloolen weg vergehet.

Ps 2,1-5

1	LB	WArumb toben die Heiden / Vnd die Leute reden so vergeblich.
	DB	HZhemu fe Ajdje slobé: Inu Ludje govore taku savman?
	TPs	SAkai fe ty Aydie slobe, Inu ty Ludie taku fabfton mislyo inu gouore?
	MPs	Quare fremunt gentes et populi meditantur inania?
	Vu	quare turbabuntur gentes et tribus meditantur inania
	WPs	Warum toben die völker, und hehmen ihnen die leuthe [o vergebliche dinge für:
2	LB	Die Könige im Lande lehnen sich auff / vnd die Herr ratschlagen mit einander / Wider den HERRN vnd seinen Gesalbten.
	DB	Krajli na Semli vkup ftopajo, inu Viudi fe vkup fvejtjuo, supar GOSPVDa, inu supar njegoviga Criftufa.
	TPs	Ty Krali fe vdtiguio gori, inu ty Vyudi fe fuetuio vmeifebo, Subper tiga Golpudi inu fubper nega Criftufa
	MPs	Erigunt se reges, et principes consultant simul, adversus Dominum, et adversus unctum eius.
	Vu	consurgent reges terrae et principes tractabunt pariter adversum Dominum et adversum christum eius
	WPs	Die könige [der welt] ftehen auf [zusammen], und die fürften rathschlagen mit einander wider den Herrn und seinen gesalbten.
	Vu LXX:	unctum eius > christum eius diapsalma

3	LB	Lasset vns zureissen ire Bande / Vnd von vns werffen ire Seile.
	DB	Refteřgajmo nyh svese: Inu vėrsimo od febe nyh vėřvy.
	TPs	Refteřgajmo nih felele, inu verlymo od nas nih Veruy.
	MPs	Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis funes eorum.
	Vu	dirumpamus vincula eorum et proiciamus a nobis laqueos eorum
	WPs	Lafflet uns ihre bande zerreißen, und ihre ftricke von uns werffen.
4	LB	Aber der im Himmel wonet lachet jr / Vnd der HERR spottet jr.
	DB	Ali ta, kir v'Nebeřsih prebiva, fe nym řmeje: Inu GOSPVD fe nym řhpota.
	TPs	Ampag ta kir Vnebeřsih prebyua, fe nim řmeje , Inu ta Golpud fe nim řhpota.
	MPs	Quil habitat in coelis, řidebit et Dominus subsannabit eos.
	Vu	habitor caeli ridebit Dominus subsannabit eos
	WPs	Aber der im himmel wohnt, der lachet ihrer ; und der Herr wird fe verřpotten.
5	LB	Er wird einest mit jnen reden in seinem zorn / Vnd mit seinem grim wird er sie schrecken.
	DB	On bo enkrat v'voim řerdi řhnyimi govuril: Inu v'řvoji slobnolti bo on nje preřtrařhil.
	TPs	On bode en krat v'ferdi řhnimi govuril, Inu vtım nega slobenu bode nee preřtrařhil.
	MPs	Tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo perturbabit eos.
	Vu	tunc loquetur ad eos in ira sua et in furore suo conturbabit eos
	WPs	Dann wird er in feinem zorn mit ihnen reden, und in feinem grim wird er fe erřchrecken.

Ps 30

1	LB	Ein Psalm zu singen /	von der Einweihung des Hauses Davids.
	DB	En Pfalm h'pejtu,	od shegnanja Davidove hilfe.
	TPs	En pfalm inu Peifen	od tija shegnane te Davidoue hishe.
	MPs	Psalmus cantici	dedicationis domus Davidis .
	Vu	psalmus cantici	pro dedicatione domus David
	WPs	Ein Pfalm lund gefang Davidis ,	für die winweyhung des hauſes.
2	LB	JCh preise dich HERR /	Denn du hast mich erhöht / Vnd lessesst meine Feinde sich nicht vber mich frewen.
	DB	IEist tebe viffoku zhafim, GOSPVD,	Sakaj ti fi mene povifhal: Inu nedoputifh, de bi te moji Sovrashniki nad mano velleili.
	TPs	Gofpud iest hozho tebe viffoku zheftyti ,	fakaj ti fi mene pouishal, Inu ne fi dopufitil tim muim fouurafnikom zhes me te velleilyti .
	MPs	Exaltabo te Domine,	quoniam exaltasti me, nec gaudere fecisti inimicos meos adversum me .
	Vu	exaltabo te Domine	quoniam salvasti me et non delectasti inimicos meos super me
	WPs	Dich, o Herr, will ich hoch loben :	dann du halt mich erhöheth, und halt nicht zugelaffen , daß sich meine feinde über mich freuen.
3	LB	HERR mein Gott / da ich schrey zu dir /	Machtestu mich gesund.
	DB	GOSPVD moj Bug, jelt tim h'tebi vpyl,	Inu ti fi mene osdravil.
	TPs	Gofpud mui Bug, iest tem htebi klyzal,	Inu ti fi mene oldraul.
	MPs	Domine Deus meus clamavi ad te,	et sanasti me.
	Vu	Domine Deus meus clamavi ad te	et sanasti me
	WPs	O Herr, mein Gott, zu dir habe ich gefchryen, und du halt mich gesund gemachet.	

4	LB	HERR du hast meine Seele aus der Helle geführt /	Du hast mich lebend behalten / da die in die Helle furen.
	DB	GOSPVĐ, ti fi mojo Duho is Pakla ispelal:	Ti fi mene oshivel, ker fo drugi v'Plakal doli ihli.
		Muscultus razlaga besedo fovea kot »lacus profunda«	
	TPs	Golpud ti fi muto dusho is tiga pekla ifpelal,	Ti fi mene per shuotu obdershal, pred teimi kir v pekla gredo.
	MPs	Domine exaltasti e [fovea]* animam meam,	vivificasti me, ab illis qui descendunt in [sepulchrum].
	Vu	Domine eduxisti de inferno animam meam	vivificasti me ne descenderem in lacum
	WPs	O Heer, du hast meine seele aus dem [Grabe] wieder gebracht: du hast mir mein leben gesfriflet vor denen, die zum [grabe] fahren.	
5	LB	JR Heiligen lobsinget dem HERRN /	Dancket vnd preiset seine Heiligkeit.
	DB	Vy Svetniki, pujte GOSPVĐV:	Sahvalite inu zhaflite njegovo fvetuft.
	TPs	Puite hualeshnu timu Golpudi, vi kir fte nega dobrute vshinali , zhefyste inu hualyte ta Spomin nega Suetufti.	
	MPs	Psallite Domino, [quibus ab illo benefactum est],	celebrate memoriam sanctitatis eius.
	Vu	cantate Domino sancti eius	et confitemini memoriae sanctitatis eius
	WPs	Lobfinget dem Herrn, ihr, die ihr feiner gute genoffen habet , preifet die gedächtnuß feiner heiligkeit.	
6	LB	DENN sein Zorn weret ein augenblick /	Vnd er hat lust zum Leben / Den abend lang weret das Weinen / Aber des morgens die Freude.
	DB	Sakaj njegov ferd tēpyl, kar bi s'ozhima trenil, inu on ima shejle k'lebnu:	Na vezher je plazh, ampak v'jutru je vesfelje.
	TPs	Sakai nega ferd terpi kar bi fozhyma trenil , inu on ima lucht hitimu lebnu , Na vezher ie plazh , viutro pag ie vesfelje .	
	MPs	Quoniam momentum [in ira] eius,	vita [in beneplacito] eius: ad vesperam fletus , et mox mane laetitia .
	Vu	quoniam ad momentum est ira eius	et vita in reprobatione eius ad vesperum commorabitur fletus et in matutino laus
	WPs	Dann sein zorn währet eine augenblick , und er hat luft zum leben ,	am abend [waynet man], aber am morgen ist [freude vorhanden].
7	LB	JCh aber sprach / da mirs wolgieng /	Ich werde nimer mehr darnider ligen.
	DB	Iest pak fim djal, kadar je meni dobru ihlu:	Iest neborn nikuli vezh doli v'rsen.
	TPs	Iest fem pag tedai, kadar fe ie meni dobru godillu, dial, Iest vekoma ne bom preftaulen.	
	MPs	Ego vero cum prospere haberem, dicebam,	Non movebor in seculum .
	Vu	ego autem dixi in abundantia mea	non commovebor in sempiternum
	WPs	Ich habe etwann, als es mir wohl gienge, gesprochen: ich wird nimmermehr entwegt werden.	

8	LB	Denn HERR durch dein wolgefallen hastu meinen Berg stark gemacht / Aber da du dein Andlitz verbargest / erschrack ich.
	DB	Sakaj GOSPVĐ, lkusi tvoje dobru dopadenje li ti mojo Gorro mozhno fturil: Ampak kadar li ti tvoji obras fkril, fim fe jelt prefturahil.
	TPs	Musculova opomba: Domine voluntate tua stabiluisti montem meum Golpud ti li po tei tui dobri voli ta mui hrib terden fturil , Ampag kadar li ti tu tuie oblyzhie skrili, fem fe prefttrashil.
	MPs	Domine in beneplacito tuo stabiluisti monti meo [virtutem]:* cum] avertes faciem tuam, eram conturbatus.
	Vu	Domine in voluntate tua possuisti monti meo fortitudinem abscondisti faciem tuam et factus sum conturbatus
	WPs	[Dann du], o Herr, hattelt durch dein wohlgefallen meinen berg stark gemacht ET aber fo bald du dein angehticht verbargelt, erfchracke ich.
9	LB	JCh wil HERR ruffen zu dir / Dem HERRN wil ich flehen.
	DB	GOSPVĐ, jelt hozhem htebi klizati: Inu GOSPVĐA hozhem jelt moliti.
	TPs	Ielt fem htebi Golpud vpi], Inu ielt fem knoimu Gospuđi molil.
	MPs	Ad te Domine clamabam et ad Dominum meum precabar.
	Vu	ad Dominum clamabo et Dominum deprecabor
	WPs	Ich fchrye, o Herr, zu dir, und ich bettete zum Herrn .
10	LB	Was ist nütze an meinem Blut / wenn ich tod bin? Wird dir auch der Staub dancken / vnd deine Trewe verkündigen?
	DB	Kakou prid je v'moji kriji, kadar jelt vnrjem? Bode li prah tebe sahvalil, inu tvojo svejzhino osnanjoval?
	TPs	Kakou prid ie vti mui kry? kadar ielt vta grob grem? Bode li tebe ta prah hualil, oli to tuio fteifzhino ohtanoval.
	MPs	Quae utilitas in sanguine meo, [s] descendero in foveam, num celebrabit te pulvis? [num] annuciabit veritatem tuam?
	Vu	quae est utilitas in sanguine meo cum descendero in corruptionem numquid confitebitur tibi pulvis aut adnuntiabit veritatem tuam
	WPs	Was ist für nutz in meinem blut, wann ich zum grabe fahre? wird dich auch der ftaub loben, oder wird er deine treu auskündigen.
11	LB	HERR höre vnd sey mir gnedig / HERR sey mein Helffer.
	DB	O GOSPVĐ, poltuhaj, inu bodi meni miloftiu: O GOSPVĐ, bodi moj Pomozhnik.
	TPs	Golpud vslyshi ti [mene] inu bodi meni milofzu, Golpud bodi ti mui Pomozhnik.
	MPs	Audi Domine et miserere mei, Domine sis [mihi] adiutor.
	Vu	audi Domine et miserere mei Domine esto adiutor
	WPs	Herr, erhöre, und fcy mir gnädig: Herr, fcy mein helffer.

12	LB	DV hast mir meine Klage verwandelt in einen Reigen / Du hast meinen Sack ausgezogen / vnd mich mit Freuden gegürtet.
	DB	Ti fi meni moje klagovanje v'enu rajanje premejni! Ti fi moj Shakel hejkèl, inu mene fvefleljem opalfal.
	TPs	Ti fi tu muie klagouane na en Ray obermil, ti fi ta mui shakel islekel is mene , Inu fi mene fteim vefleliem opalfal.
	MPs	Convertisti in tripudium luctum meum, resolvisiti saccum meum, circumdedisti me laetitiam.
	Vu	convertisti planctum meum in chorum mih i solvisiti saccum meum et accinxisti me laetitiam
	WPs	Du halt meine klage verkehret in einen reigen: du halt mir meinen sack ausgezogen, und mich mit freuden umgürtet.
	13	
	LB	Auff das dir Iobsinge meine Ehre vnd nicht stille werde / HERR mein Gott / Jch wil dir danken in ewigkeit.
	DB	De tebi hvalo poje moja zhalt, inu titha nepoltane: GOSPYD moj Bug, tebe hozhem jelt sahvaliti vekoma.
	TPs	Satu mora tebi ta muia zhalt hualo peiti, inu nekar melzhati. Golpud Bug mui jelt hozho tebe zhelyti inu hualyti vekoma.
	MPs	Propterea psallet tibi gloria mea, et non silebit: Domine Deus meus in seculum celebrabo te.
	Vu	ut laudet te gloria et non taceat Domine Deus meus in sempiternum confitebor tibi
	WPs	Darum foll meine ehre lobfingen und nicht still schweigen: Herr mein Gott, ich will dich preifen in die ewigkeit.

Ps 147

1	LB	LObet den HERRN / Denn vnsem Gott loben / das ist ein köstlich ding / Solch lob ist lieblich vnd schön.
	DB	HValite GOSPYDA: Sakaj dobru je nalhiga Boga hvaliti: takova hvala je lubesniva inu lepa.
	TPs	Hvalyte tija Golpudi, fakai hualo peiti nashimu Bogu, ie ena dobra rezh , Sakai ta huala slishi timu periafnivimu .
	MPs	Laudate Dominum, quoniam bonum est psallere Deo nostro, quoniam iucundum decet laus .
	Vu	laudate Dominum quoniam bonum est canticum Dei nostri quoniam decorum est pulchra laudatio
	WPs	Lobet den Herrn, dann es ift ein gutes ding unlerem Gott lobfingen; denn es ift ein liebliches ding um] das anfländige lob.

2	LB	Der HERR bawet Jerusalem /	Vnd bringet zusammen die Veriagten in Jsrael.
	DB	GOSPVD syda Jerusalem,	inu vkup İpraulā te pregnane v'İsraeli.
	TPs	Ta Golpud İyda ta İerulālem,	on bode te pregnane tıga İsraela spet vkupe sbyral.
	MPs	Aedificans Hierusalem Dominus,	exules İsraelis congregabit.
	Vu	aedificabit Hierusalem Dominus	eiectos İsrāhel congregabit
	WPs	Der Herr bauet Jerulālem:	er wird die verjagten İfrael's zusammen bringen.
3	LB	Er heilet die zubrochens Herzen sind /	Vnd verbindet ire schmerzen.
	DB	On osdraula te, kateri İo İfrenıga ferzā,	inu obeshuje nyh beteshe.
	TPs	On osdraula te kir İo enıga refklanıga ferza,	Inu erznuie nih beteshe.
	MPs	Qui sanat contritos corde,	ac medetur doloribus eorum.
	Vu	qui sanat contritos corde	et allıgat plagas eorum
	WPs	Welcher die heilet, İo eines zerbrochenen herzens İınd,	und İfüllet İhre İchmerzen.
4	LB	Er zelet die Sternen /	Vnd nennet sie alle mit namen.
	DB	On İhteje Svesde,	inu je vİe s'İmenom İmenuje.
	TPs	On shteje tu shtıuene tih İfueİsd,	Inu nee vİe İmenuie shnih İmenom.
	MPs	Qui numerat numerum stellarum,	omnibus nomınga vİocat.
	Vu	qui numerat multitudinem stellarum	et omnes nomıne suo vocat
	WPs	Der die zahl der İfernen zehlet,	und nennet İe alle mit nıamen.
5	LB	Vnser Herr ist gros	vnd von grosser Kraft / Vnd İst vnbegreİfflıch / wie er regıeret.
	DB	Nāh GOSPVD je velık, İnu velıke mozhy,	İnu njegove modruftı nej zhİflā.
	TPs	Nāsh Golpud je velık, İnu velıku premore,	Nega İaftopnost İe ne more İreshıeti.
	MPs	Magnus Dominus noster, et magnus virtute:	İntelligentıae eius non est numerus.
	Vu	magnus Dominus noster et multus fortitudine	prudentiāe eius non est numerus
	WPs	Unfer Herr İİt groİb,	und von groİflem vermögen: İeİnes verİfands İft keİne zahl.

6	LB	Der HERR richtet auff die Elenden / Vnd stösset die Gottlosen zu boden.
	DB	GOSPVD gori povsdi gije te reune, Inu Nevernike doli na tla pahá. <i>*mansuetus (sanfmitig) ima Musculus v razlagi</i>
	TPs	Ta Gofpud vřdiguie gori te reune , Inu te Neuernike pahuje noter do tih tal.
	MPs	Attollit adfectos * Dominus, prosternit impios usque ad terram.
	Vu	suscipiens mansuetos Dominus humilians impios usque ad terram
	WPs	Der Herr richtet die [sanftmütigen] auf: er ftoffet die gottlofen zu boden.
7	LB	SInget vmb einander dem HERRN mit dancke / Vnd lobet vnsern Gott mit Harffen.
	DB	Pufje enu sa drugim s'hvalo GOSPVDV, inu hvalite nalhiga Boga s'Arfami.
	TPs	Puite timu Gofpudi eno la drugim fto hualo, Puite to hualo nashimu Bogu fto Arffo.
	MPs	Cantate Domino in confessione, psallite Deo nostro in cithara.
	Vu	canite Domino in confessione canite Deo nostro in cithara
	WPs	Singet dem Herrn eines um das andere mit danklagung: loblinget unterm Gott mit der harfen.
8	LB	DER den Himel mit wolcken verdeckt / Vnd gibt regen auff Erden / Der gras auff Bergen wachsen lesst.
	DB	Kateri Nebu s'Oblaki pokriva, inu dajje desh na Semli: Kateri pufly travo na Gorrah rafty.
	TPs	Kateri tu Nebu pokrye fteimi Oblaki, on daie tei Semli ta desh, On vunkai ipela to trauo na gorrah.
	MPs	Qui obducit coelum nubibus, [para] terrae pluviam, product in montibus herbam.
	Vu	qui operit caelos nubibus et praebet terrae pluviam et orti facit in montibus germen
	WPs	Der den himmel mit wolken verdeckt er giebet der erden den regen, und bringet das gras herfür auf den bergen.
9	LB	Der dem Vieh sein Futter gibt / Den jungen Raben die jn anruffen.
	DB	Kateri dajje Shivini nje Kërmo: tëm mladim vranom, kateri na njega klizeo.
	TPs	Kateri daie tei shyuini nih karmo, Tim mladim vranum kir na nega klyzhe to.
	MPs	Qui dat iumentis cibum ipsorum , [pullis] corvorum invocantibus.
	Vu	qui dat iumentis panem suum filiis corvi clamantibus
	WPs	Der dem vieh fëin futter giebt, den jungen raben, die ihn anrufen .

10	LB	Er hat nicht lust an der stercke des Rosses / Noch gfallen an jemandes Beinen.
	DB	On néma dopadenja na Konki mozhy, inu néma luhita na Mofnkih golenih.
	TPs	On nema lushita na tei mozhy tiga Koina, Ne dopadena na tih moshkih gollenih.
	MPs	Non delectatur in fortitudine equi, neque placet ipsi crura viri.
	Vu	non est in fortitudine equi voluntas eius neque in tibiis viri placetur ei
	WPs	Er hat keinen luft an der ftärke des rolles, noch ein gefallen an jemandes gebeinen.
	11	
	LB	Der HERR hat gefallen an denen die in fürchten / Die auff seine Güte hoffen.
	DB	GOSPVD ima dopadenje na téh, kateri le njega boje: Kateri na njegovu dobruto vupajo.
	TPs	Ta Gofpuđ ima enu dobru dopadene na tih kir le nega boje, inu kateri na nega Dobruto vupajo .
	MPs	Placent Domino timentes ipsum, qui spem collocat in benignitate eius.
	Vu	placet Domino in his qui timent eum et expectant misericordiam eius
	WPs	Der Herr hat ein gefallen an denen , die ihm fürchten, die auf feine güte hoffen .
	12	
	LB	PREISE Jerusalem den HERRN / Lobe Zion deinen Gott.
	DB	ZHalti Ierusalem GOSPVA: Hvali Zion tvoja Boga.
	TPs	Hvali ti Jeruſalem tiga Golpuđi, Ti Sion huali tuiga Boga.
	MPs	Lauda Hierusalem Dominum, lauda Deum tuum Sion.
	Vu	lauda Hierusalem Dominum cane Deum tuum Sion
	WPs	Preiſe Jeruſalem den Herrn, lobe, o Zion, deinen Gott.
	13	
	LB	Denn er macht feste die Rigel deiner Thor / Vnd segenet deine Kinder drinnen.
	DB	Sakaj on tvoih vrat rigle terđi, inu shegnuje otroke v'fredi tebe.
	TPs	Sakai on te rigle tuih Vrat terđi, On tuię Otroke v'fredi tebe shegnuie.
	MPs	Quoniam corroborat vectes portarum tuarum, benedicit filiis tuis in medio tui.
	Vu	quia confortavit vectes portarum tuarum benedixit filiis tuis in medio tui
	WPs	Denn er befestnet die rigel deiner thoren: er ſegnet deine Kinder mitten in dir.

14		
LB	Er schaffet deinen grentzen Friede / Vnd settiget dich mit dem besten Weizen.	
DB	On dāje tvoim pokrainam myr, inu fiti tebe s'to nar bullfho Pflhenizo.	
TPs	On vkashe del tuy kray imaito myr, Inu on tebe nalyti fto ner bulsho pshenizo.	
MPs	Qui pomit fines tuos pacem, adipe frumenti satiat te.	
Vu	qui posuit terminum tuum pacem adipe frumenti saturavit te	
WPs	Er schaffet deinen grānzen frieden: und fāttiget dich mit dem belfen wāitzen.	
15		
LB	Er sendet seine Rede auff Erden / Sein Wort leufft schnell.	
DB	On poshila fvojo Belfedo na Semlo: njegova belfeda hitru tezhe.	
TPs	On poshle fuio Belfedo na to Semlo, Nega belfeda tezhe hytru .	
MPs	Qui emittit eloquium suum terrae, admodum currit verbum eius.	
Vu	qui emittit eloquium suum terrae velociter curret verbum eius	
WPs	Er fendet feine rede aus auf erden, feim wort laufft schnell .	
16		
LB	Er gibt Schnee / wie wolle / Er strewet Reiffen / wie asschen.	
DB	On dāje lnég, kakòr volno: On reitreflā Slano, kakòr pepèl.	
TPs	On daie ta shneg, koker to volno, On to slano reflyple koker ta pepel.	
MPs	Qui dat nivem quasi lanam, pruinam velut cinerem spargit.	
Vu	qui dat nivem quasi lanam pruinam quasi cinerem spargit	
WPs	Er giebt den schnee wie wollen: er fireut den reiffen wie alchen.	
17		
LB	Er wirfft seine Schlossen / wie bissen / Wer kan bleiben fur seinem frost?	
DB	On mézhe Led, kakòr kofltuve: Gdu hozzhe oftati pred njegovim mrasom?	
TPs	On mezhe ta leed koker te kofltuve. Pred nega mrajom du more oftati?	
MPs	Proicit glaciem suam quasi buccellas, ante frigus eius quis stabit	
Vu	proicit glaciem suam quasi buccellas ante faciem frigoris eius quis stabit	
WPs	Er wirfft feim eis wie brocken: wer kann bleiben vor feinem frost?	

18	LB	Er spricht / so zeschmelzet es /	Er lesst seinen Wind wehen / so tha wets auff.
	DB	On rezhe, taku le refstaja:	On pufty fvoj vejter pihati, taku vodie tekó.
	TPs	On poshle fuio Bessedo, taku ie refstaje, On pufty fvoi Veiter vehati, taku teko te vode.	
	MPs	Mittit verbum suum, et liquefacit ea:	reducit spiritum suum et fluent aquae.
	Vu	mittet verbum suum et solvet illa	spirabit spiritu suo et fluent aquae
	WPs	Er fendet sein wort, fo zerschmelzt es:	er bringet feinen wind wieder, fo fließen die wasser.
	19	LB	ER zeigt Jacob sein Wort /
	DB	On osnanuje Jacobu fvojo bessedo:	Israël seine Sitten vnd Rechte. Israëlu fvoje Shege inu Praude.
	TPs	On ofnanuie timu Iacopu fuio Bessedo, Inu timu Israëlu te fuie Poftaue inu Praude.	
	MPs	Quij annunciat verbum suum Iacob,	statuta sua et iudicia sua] Israeli.
	Vu	qui adnuntiat verbum suum Iacob	praecepta sua et iudicia sua Israhel
	WPs	Er verkündigt dem Jacob sein wort,	und dem Israël seine gebräuche und rechte.
	20	LB	So thut er keinen Heiden /
	DB	Obenim Ajdom on taku nefstury,	Noch lesst sie wissen seine Rechte / Halleluia. Inu ym ne pufty fvoje Praude vejdtiti. Halleluja.
	TPs	V taki vishi nei obenimu Aydu fturil, Inu te fuie Praude nim nei refodil. Alleluia.	
	MPs	Non fecit ad hunc modum cuiilibet genti	et iudicia sua non manifestavit eis. Halleluiah.
	Vu	non fecit similiter omni genti	et iudicia eius non cognoscent alleluia
	WPs	Dergleichen hat er keinen Heyden gethan, und feine rechte wiffen sie nicht.] Halleluja.	

Vu LXX: eius non cognoscent > sua non manifestavit eis

Ps 150

LB	Halleluia. LObet den HERRN in seinem Heiligthum / Lobet jn in der Feste seiner Macht.
DB	Hallelula. Hvalite GOSPVDA v'njegovi Svetini: Hvalite njega v'terdholiti njegove mozhy.
TPs	Alleluia. Hvalyite Boga vnega Suetufti , Hualyite ga vnega Terdnobi te nega mozhy.
MPs	Halleluia. Laudate Deum in sanctuario eius, laudate eum in firmamento roboris eius.
Vu	alleluia laudate Deum in sancto eius laudate eum in fortitudine potentiae eius
WPs	Halleluja. Lobet Gott in feinem heiligthum: lobet ihn in der <u>ausdehnung</u> feiner macht.
2	
LB	Lobet jn in seinen Thatten / Lobet jn in seiner grossen Herrligkeit.
DB	Hvalite njega v'njegovih junazhkih dellih: Hvalite njega v'njegovi veliki zhatii.
TPs	Hvalyite ga vnega Gofposkih dianih , Hualyite ga vnega velikim Gofpofuuj.
MPs	Laudate eum virtutibus eius, laudate eum secundum amplitudinem magnitudinis eius.
Vu	laudate eum in fortitudinibus eius laudate eum iuxta multitudinem magnificentiae suae
WPs	Lobet ihn in feinen herrlichen thaten : loben ihn nach der grofße feiner herrlichkeit.
3	
LB	Lobet jn mit Posaunen / Lobet jn mit Psalter vnd Harffen.
DB	Hvalite njega s'Trobentami: Hvalite njega s'Pfalterjom inu s'Arfami.
TPs	Hualyite ga feim trobentarskim glafum , Hualyite ga feim Pfalteriam inu Arffo.
MPs	Laudate eum in clangore tubae, laudate eum nablo et cithara
Vu	laudate eum in clangore bucinæ laudate eum in psalterio et cithara
WPs	Lobet ihn mit dem schall der posaunen: lobet ihn mit pfallter und harfen.

4	LB	Lobet jn mit Paucken vnd Reigen / Lobet jn mit Seiten vnd Pfeiffen.
	DB	Hvalite njega s'Bobni inu s'Raji, Hvalite njega s'frunami inu s'Pifhalmi.
	TPs	Hualyte ga sbobni inu fray , Hualyte ga s'frunami inu shpyshzhalı.
	MPs	Laudate eum tympano et choro laudate eum in fidibus et organo.
	Vu	laudate eum in tympano et choro laudate eum in cordis et organo
	WPs	Lobet ihn mit trommen und reigen : lobet ihn mit fäßenpiel und pfeiffen.
5	LB	Lobet jn mit hellen Cymbeln / Lobet jn mit wolklingenden Cymbeln.
	DB	Hvalite njega s'glafnımi Cymbali, Hvalite njega s'Cymbali tiga vukanja.
	TPs	Hualyte ga s'glafnımi Cimbali, Hualyte ga s'teimi Cimbali tiga lepıga glafıa .
	MPs	Laudate eum in cymbalis sonoris, laudate eum in cymbalis jubilationis.
	Vu	laudate eum in cymbalis sonantibus laudate eum in cymbalis timientibus
	WPs	Lobet ihn mit hellen cymbalen: lobet ihn mit wohklıngenden cymbalen.
6	LB	ALles was Odem hat / Lobe den HERRN / Hallelu ia.
	DB	Vie kar diha, hvali GOSPVDA. Halleluıa.
	TPs	Vie tu kar fapo ima, Tu hvali tiga Gofpudi. Alleluıa.
	MPs	Quicquid spirat, laudet Dominum: Halleluıah.
	Vu	omne quod spirat laudet Dominum alleluıa
	WPs	Alles, was athem hat, lobe den Herrn. Halleluıa.

---

11 POVZETEK

Namen naše raziskave je bil dokazati hipotezo, da so bili za formiranje misli o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja ključni zgledi tedaj že razvitih knjižnih izročil (predvsem nemškega in latinskega ter deloma tudi italijanskega). V tem okviru smo želeli raziskati tudi morebitni vpliv humanistične misli na oblikovanje književnih in jezikovnih nazorov slovenskih protestantskih piscev. Naša raziskava obsega več vsebinskih sklopov. Najprej smo opravili sociolingvistični pregled nekaterih glavnih tem s področja jezika in književne produkcije na Slovenskem v 16. stoletju. Največ nerešenih nalog je pred nas postavila ocena slovnice Adama Bohoriča (BH 1584). Pregledali smo potencialne posredne in neposredne vire zanjo ter na njihovi podlagi analizirali besedilo slovnice. Pri tem nas je zanimalo, v kolikšni meri je slovnica samostojno delo in v kolikšni meri se naslanja na potencialne vire. S tega vidika smo omenjeno slovnico tudi na novo ovrednotili. Utemeljili smo, zakaj lahko dodatek v štirijezičnem slovarju Hieronima Megiserja (MD 1592) glede na tedanje stanje na področju evropskega jezikoslovja označimo kot nekakšno malo slovnico štirih jezikov. Proučiti smo morali tudi jezikovna vprašanja, s katerimi so se v različnih delih ukvarjali slovenski protestantski pisci, ter jezikovno terminologijo, ki je ob tem nastajala. Epizoda bivanja nemškega šolnika ter pisca Nikodema Frischlina v Ljubljani je pred nas postavila vprašanje, kakšen je bil pogled na situacijo v slovenskem prostoru od zunaj in kakšno sled je bivanje v Ljubljani pustilo v Frischlinovem delu. Natančneje smo proučili tudi dva osnovna problemska sklopa v zvezi z oblikovanjem knjižnih del slovenskih protestantskih piscev: opisali smo, kakšne tehnike prevajanja so uporabljali in s katerimi izrazi so opisovali svojo prevajalsko dejavnost. Izvirna dela slovenskih protestantskih piscev pa smo raziskali z vidika njihovega retoričnega oblikovanja. Poglejmo si nekaj glavnih rezultatov raziskave.

11.1 Z vidika zgodovinske sociolingvistike lahko določimo na podlagi virov nekatere značilnosti jezikovne situacije in okoliščin knjižne produkcije v času ustvarjanja slovenskih protestantskih piscev v 16. stoletju. Pisci slovenskih protestantskih del so bili nadpovprečno izobraženi in so pripadali intelektualni eliti. Nasprotno pa naslovniki slovenskih protestantskih del kažejo širšo skupino prebivalstva, med katerimi so še posebej izpostavljeni *preprosti ljudje*, katerih podobo skušamo rekonstruirati na podlagi virov. Ob tem moramo biti še posebej pozorni na razliko med izrazoma *einfältig* in *gemein* v nemških predgovorih v delih slovenskih protestantskih piscev, kakor smo jo natančno začrtali v tej knjigi. Geografsko zajemajo naslovniki Kranjsko, Spodnjo Štajersko, Koroško, Kras, Istro, Slovensko marko in Goriško. Socialno so razdeljeni na mesto in vas ter na visoki in nizki stan. Izpostavljeni so tudi bolj izobraženi naslovniki, predikanti s pomanjkljivo izobrazbo in mladi

– ti največkrat skupaj s preprostimi. Slovenski protestantski pisci so pisali v treh jezikih, ki so določali različne skupine naslovnikov. V veliki večini so bili ti jeziki na tak ali drugačen način prisotni v vsakem književnem delu. Bohoričeva latinska slovnica je naslavljala dokaj ozek krog izobražencev slovenskega rodu in še ožji krog evropske akademske elite, ki jo je iz različnih vzrokov zanimala slovenščina. Besedila (pisma in predgovori) v nemščini so naslavljala pismene naslovnike, še posebej tiste, ki so po finančni, oblastniški ali verski plati odločali o izidu knjig. Naslovniki slovenskih besedil so bili bolj raznorodni, določal pa jih je predvsem vsebinski vidik književnega dela. S tem je povezan tudi pojav vse bolj zapletenih jezikovnih repertoarjev posameznikov glede na socialno okolje ter na razmerje govorniki : pisani : brani jezik. Dejanski uporabniki knjižnih del slovenskih protestantskih piscev so bili kot bralci slovenski predikanti, plemstvo in predvsem meščani, seveda pa tudi *gemeiner Volk* (predvsem v Ljubljani), kot poslušalci pa *preprosti ljudje*, posli in otroci. Kmetov, ki so predstavljali številčno nezanemarljivi del protestantskega prebivalstva, so se knjižna dela dotaknila le posredno.

Protestantska dela 16. stoletja so naslavljala mnogo več ljudi, kot je bilo tistih, ki so znali brati, saj je bilo pomemben element pri širjenju vsebine knjig tudi **poslušanje** branja v krogu družine ali na javnem mestu. V **cerkvi** je bila raba slovenskega jezika pri tistih, ki so znali poleg slovenščine še kak drug jezik, možna, pri tistih, ki so znali le slovenščino in so predstavljali večinski del prebivalstva, pa nujna. Tudi zato so slovenski jezik v cerkvi rabili že pred izidom prvih slovenskih knjig. Slovenskih protestantskih predikantov je bilo vsaj v Ljubljani kar nekaj, viri nam pričajo tudi o rednih slovenskih pridigah.

Osnovno **šolstvo** je v času slovenske reformacije obstajalo bolj na ravni programskih želja kakor v praksi. Namen takega šolanja bi bil predvsem širjenje pismenosti v slovenskem jeziku, ki bi lahko omogočilo širjenje verskih knjig slovenskih protestantov. Vprašanje, v kolikšni meri so se želje uresničile, je vezano na vprašanje, kolikšen del kmečkenga prebivalstva je slovensko reformatorsko gibanje v resnici zajelo (kmetje so namreč predstavljali kar 90–95 % tedanjega prebivalstva). O morebitni prisotnosti slovenščine na nemških in latinskih mestnih šolah viri ne pričajo, pač pa imamo več virov za stanovsko šolo v Ljubljani. Slovenščina je imela na tej šoli zgolj vlogo premostitvenega jezika. Cilj je bil tako kot drugod predvsem dobro znanje latinščine, saj je bila naloga te šole priprava na univerzitetni študij. Po uveljavitvi prvega šolskega reda je bila slovenščina dovoljena kot razgovorni jezik v prvem razredu, v zvezi z memoriranjem katekizma v drugem, pri petju pa še v tretjem razredu. Drugi šolski red stanovske šole predvideva slovenščino le v delu prvega razreda, nato pa jo prepoveduje. Tudi sprejeti šolski red stanovske šole, ki ga je pripravil Nikodem Frischlin, predvideva rabo slovenščine zgolj v prvi in drugi dekuriji prvega razreda. Pa še ta raba je bila omejena, saj je bila slovenščina kot pogovorni jezik prepovedana. Ne smemo pa prezreti, da v Frischlinovem drugem in tretjem osnutku šolskega reda zasledimo slovenščini bolj naklonjena pravila. Ker slovenščine na višji stopnji šolanja niso gojili, so jo nekateri višje šolani Slovenci celo pozabljali. Izobraževanje sta na slovenskem prostoru vzpodbujali dve štipendiji: Tiffernova štipendija in štipendija deželnih stanov. Glede na številčne podatke lahko rečemo, da je bilo število slovenskih študentov v tujini za tedanje razmere kar precejšnje.

11.2 Pomemben mejnik v zgodovini slovenskega slovničarstva predstavlja **slovnica Adama Bohoriča *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (1584)**. Njegovo delo lahko sodimo le na podlagi primerjave z drugimi podobnimi deli v evropskem prostoru. Neposredne vire za poglavje o etimologiji (današnje oblikoslovje in besedotvorje)

predstavljajo druga in tretja skupina izdaj latinske slovnice Filipa Melanchthona (torej besedilo, ki ga je leta 1540 izdal Jakob Micyllus in leta 1550 predelal Joachim Camerarius), ena od (najverjetneje dvojezičnih) izdaj Donata pred letom 1540 (lahko bi šlo za t. i. delo »Torgauer Donat«: *Aelii Donati Methodus feu Declinandi coniungandique prima elementa, pro pueris Alphabetarijs, rerum grammaticarum prorfus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinata. Cum Epistola Phil. Mel., Vitebergae, 1542*) in slovnica nemškega jezika Johanna Claja (1578), napisana v latinskem jeziku. Kljub temu da ima poljski slovničar Statorius (1568) z Bohoričem mnogo podobnih konceptualnih rešitev in se oba naslanjata na Melanchthona, Bohorič Statorija pri pisanju svoje slovnice ni poznal in se ni zgledoval po njem. Prav tako ugotavljamo, da se Bohorič ni zgledoval po Melanchthonovi grški slovnici. Neposredni vir za poglavje o skladnji predstavlja druga skupina izdaj Melanchthonove latinske skladnje (torej besedilo, ki ga je 1538 izdal Vitus Oertelius Winshemius). Medtem ko kaže poglavje o etimologiji veliko samostojnost, je poglavje o skladnji povsem naslonjeno na Melanchthona. Poleg neposrednih virov nam k razumevanju Bohoričevega besedila pomagajo tudi številni možni posredni viri, ki jih predstavljajo tedanji pomembnejši latinski humanistični slovničarji (Valla, Perotti, Perger, Sulpitius, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, Ramus) ter slovničarji ljudskih jezikov v Nemčiji (Albertus, Ölinger, Ickelsamer), Franciji (de Bovelles, Dubois, Drosée, Meigret, R. Estienne, de la Ramée, Pillot, Garnier, Cauchie), Italiji (Alberti, Fortunio, Bembo, Corso, Dolce, Castelvetro, Ruscelli, Salvati, Giambullari, Trissino) ter na Češkem (Optát, Gzel, Philomates, Blahoslav, Vorličný/Aquilinas) in Poljskem (Statorius). Prav tako ne smemo spregledati grške slovnice Martina Crusija, ki kaže določene manjše podobnosti z Bohoričem pri razvrstitvi črk v ortografiji in pri določenih rešitvah v preizkusih (*examina*), ter šolske priredbe Melanchthona in učbenika Theophila Golija, ki so ju rabili v stanovski šoli v Ljubljani. Primerjalna obravnava Bohoričeve slovnice nam kaže, kako je Bohorič krmaril med tedanjim slovničnim izročilom in zahtevami, ki jih je pred njega postavljala opis slovenščine.

Bohoričeva **etimologija** (*etymologia*; termin *etymologia* so tedanji slovničarji uporabljali kot oznako za vsakršno pregibanje besed: tako v oblikoslovnem kot v besedotvornem smislu) je ločevala osem delov govora, pri čemer je sledila latinski (in ne grški) predlogi; prvi del govora je predstavljala obravnava **imena** (*nomen*). Poseben poudarek si zasluži poglavje o spolu (*genus*), ki se bistveno razlikuje od tovrstnih poglavij v primerljivih slovnica. Bohorič v njem ločuje le tri spole (moški, ženski in srednji) namesto tedaj običajnih vsaj petih, pogosto pa kar sedmih (še *genus commune*, *genus omne*, *genus epicoenum* ter *genus dubium*). V poglavju o imenu glede na stopnjo tvorjenosti (*figura*) kažejo Bohoričevi primeri precejšnjo podobnost z nemškim slovničarjem Clajem [Clajus]. V sklanjatvenih paradigmah se je Bohorič naslanjal na latinsko razvrstitev sklonov, kar je bilo za tisti čas povsem običajno. Zato sta iz Bohoričevega opisa izpadla sklona, ki ju danes imenujemo mestnik in orodnik (lokativ in instrumental), ostal pa je latinski ločilnik, saj ga slovenščina »ima v slovnici« – torej: ga je sposobna izraziti. To pa še zdaleč ne pomeni, da mestnika in orodnika ni razpoznal. Problematiko mestnika in orodnika je namreč razrešil v poglavju o predlogu (*praepositio*), kjer je opozoril, da v slovenščini določeni predlogi zahtevajo »posebno obliko končnice«. Iz tam prikazanih primerov lahko tudi razberemo Bohoričev način opisa današnjega mestnika in orodnika. Mestnik, ki stoji za predlogi *per*, *mej/v'meß*, *po*, *sa*, *v*, *na*, navaja kot dajalnik s posebno končnico; prav tako je dajalnik z (drugačno) posebno končnico današnji orodnik, ki stoji za predlogoma *s* in *pred*.

V poglavju o členu (*articulus*) se je lahko zaradi značilnosti slovenščine kot eden redkih evropskih slovničarjev v večji meri naslonil na Melanchthonovo latinsko slovnico, saj

pravi, da zunaj sklanjatve člen nima pomembnejše vloge, njegova raba v slovenskem jeziku pa je zgolj posledica posnemanja nemškega jezika in ne izhaja iz dejanske jezikovne potrebe.

V poglavju o sklanjatvi (*declinatio*) se je pri vzorcih sklanjatev zelo verjetno naslanjal na Clajevo shemo štirih sklanjatev (moške, ženske, srednje in pridevniške), vsekakor pa ne na Melanchthona. To mu je uspelo (skupaj s podatki v slovarčkih) narediti na tak način, da ni izpustil nobene regularne paradigme. Bohorič je vzorcem sklanjatev in glagolskih spregatev namreč dodal tudi kratke slovarčke s primeri, ki v tedanjem slovnicařtvu predstavljajo svojevrsten *unikum*, saj so urejeni po posameznih sklanjativah in spregativah, znotraj tega pa po abecedi (in ne po končnicah). Predlogo za te slovarčke predstavlja, kot predvidevamo, nek krajši latinsko-nemški slovar, ki nam ga kljub obsežnemu pregledanemu gradivu ni uspelo identificirati. Skoraj gotovo pa ne gre za popolnoma izvirno delo.

Pač pa kaže veliko izvirnost poglavje o vrsti imen (*species*), še posebej razdelka o očetnih in svojilnih imenih (*patronymica, possessiva*).

Zelo obsežno je tudi Bohoričovo poglavje o **števnikih** (*numeralia*), ki ga v taki obliki evropske slovnice ne poznajo in tako kot slovarčki predstavlja nekakšen *unikum*. Da je to poglavje nastajalo drugače kot druga, nam priča tudi raba nekaterih hrvaških primerov, ki jih drugje ne zasledimo.

Poglavje o **zaimku** (*pronomem*) ne kaže nobene podobnosti z Melanchthonom (ki paradigem nima), pač pa najverjetneje sledi eni od tedanjih (verjetno dvojezičnih) izdaj Donata.

Glede na to, da se slovenski glagolski sistem v marsičem razlikuje od sistemov Bohoriču znanih in v slovnicařih opisanih jezikov, je bil Bohorič v poglavju o **glagolu** (*verbum*) še posebej prisiljen k prilagajanju latinske sheme in zato tudi k večji inovativnosti. Izraz *genus* je razlagal znotraj glagolskega sistema dvojno: lahko gre za glagolski način, hkrati pa za spol, ki ga ločujejo nekatere glagolske oblike. Od glagolskih časov latinske predloge je Bohorič izpustil perfekt, čeprav mu ga ne bi bilo treba. Odnos dovršnost : nedovršnost mu namreč ni pomenil časovno-vidske, ampak besedotvorno različnost. V največji možni meri je izvirna tudi razvrstitev spregatev (*coniugationes*) na tri vrste (glagoli na *-am, -em* in *-im*), saj se pri njenem oblikovanju ni mogel zgledovati po nobeni tedaj znani slovnici. Zanimiva je tudi Bohoričeva obdelava oblik latinskega gerundija v razmerju s slovenskim glagolnikom: vsak sklon latinskega gerundija je namreč prevajal v slovenščino izolirano (kot prevode gerundijev zato v slovenščini najdemo različne besedne vrste).

Raba skupne oblike za trpni indikativ sedanjega časa in za trpni prihodnjik (npr. *bom fekan*) ni – kot bi sprva pomislili – Bohoričeva nedoslednost ali napaka, saj so slovenski protestantski pisci latinski trpni prezent tudi dejansko večkrat prevajali s slovenskim trpnikom prihodnjega časa. Pri tem gre morda za vpliv nemščine.

Veliko iznajdljivosti so od Bohoriča zahtevala tudi **preostala poglavja** o deležniku (*participium*), prislovu (*adverbium*), predlogu (*praepositio*), vezniku (*coniunctio*) ter medmetu (*interiectio*). Po eni strani je gradivo v njih razvrščeno glede na latinsko (Melanchthonovo) predlogo, po drugi strani pa vsebujejo prav ta poglavja vrsto izvirnih rešitev (npr. zgoraj opisano identificiranje mestnika in orodnika).

Bohoričeva **skladnja** (*syntaxis*) se z majhnimi odstopanji v celoti naslanja na Melanchthonovo, ki pa jo opazno krajša in prireja. Osnovno načelo prirejanja Melanchthonovega besedila je naslednje: 1. z naslovom in oznako razdelka opiše vsebino posamezne obravnave; 2. navede Melanchthonov primer; 3. ga prevede v slovenščino; 4. komentira slovenski prevod in označi njegovo morebitno odstopanje od latinskega ali popolno ujemanje z njim.

Glede na (ne)skladnost latinskega pravila in primera s slovenskim pa se oblikujejo naslednje skupine razdelkov: a) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar ni posebej opozorjeno; b) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar je opozorjeno z zvezo »ut apud Latinos«; c) Melanchthonovo pravilo in primer se skladata s slovenskim, na kar je opozorjeno z omembo slovenščine; č) Melanchthonovo pravilo in primer se ne skladata s slovenskim, kar ni posebej poudarjeno, ampak je razvidno iz komentarja; d) Melanchthonovo pravilo in primer se ne skladata s slovenskim, na kar je posebej opozorjeno.

Tako v etimologiji kakor v skladnji zasledimo poleg slovenskih **primerov** občasno tudi nemške, v poglavju o števnikih pa tudi hrvaške. Prav tako sta obema poglavjema dodana **preizkusa** (*examen*), torej oblikoslovna in skladijska analiza.

Poglavji o nekaj vrstah **metaplazma** in o **prozodiji** sta pisani samostojno, sledita pa splošnim zakonitostim tedanjih slovnice, še posebej Melanchthonovi latinski in Clajevi [Clajus] nemški slovnici.

Poglavje o **pravopisu** (*orthographia*) ni poglavje v pravem pomenu besede, ampak gre za uvodni dodatek v obliki petih tabel, ki predstavljajo »pravopise« petih jezikov. Namen teh tabel je predvsem razširiti uporabnost slovnice še na druge slovanske jezike. Pri snovanju tega poglavja je bil Bohorič v celoti samostojen in se ni v večji meri naslanjal na noben znan vir. Po skrbnosti prikaza in obsegu seveda izstopa pravopis slovenskega jezika.

Predgovor (*praefatio*) je obsežnejši od običajnih uvodov v evropske slovnice ljudskih jezikov. Zaradi skupne potrebe po dokazovanju veljave in starosti obravnavanega jezika je bližji uvodnikom v nemške slovnice kakor uvodnikom v slovnice romanskih jezikov. Podobnosti se nam kažejo predvsem pri naslednjih toposih: uvodne besede o pomenu znanja več jezikov, zgodovina in vloga jezikov od stvarjenja sveta do tedanjega časa, pomembnost, starodavnost in razprostranjenost obravnavanega jezika, obravnavani jezik in družbena veljava, etimologiziranje, nastanek in zgradba slovnice, posvetilo.

Čeprav je celoten **naslov** Bohoričeve slovnice že na prvi pogled nenavaden, pa je njegovo jedro: *de Latinocarniolana literatura (latinskokranjska slovnica)* običajen način tedanjega naslavljanja slovnice.

11.3 Kot malo slovnico štirih jezikov lahko označimo tudi *Appendix s* »primeri nekaj sklanjatev in spregatev« (*Exempla aliquot declinationum et coniugationum*) v štirijezičnem slovarju Hieronima Megiserja iz leta 1592 (MD 1592). Mala slovnica štirih jezikov (nemškega, latinskega, slovenskega in italijanskega) prinaša paradigme sklanjatev in spregatev treh skupin pregibnih besed: imen (skupaj s členi), zaimkov in glagolov: takšne, od nepregibnih oblik ločene obravnave smo vajeni že vse od antike. Četudi se Megiser do določene mere naslanja na paradigme v Bohoričevi slovnici, so številne rešitve povsem samostojne in pogojene z zakonitostmi večjezičnega prikaza pregibnih besednih vrst. Gre za prvo večjezično slovnico, ki vsebuje tudi slovenski jezik.

11.4 Slovenski protestantski pisci so se z vprašanji o jeziku spopadali tudi v mnogih drugih delih, predvsem v predgovorih ali v opombah. Kvantitativno je bil v ospredju predvsem opis črkopisa in izgovora posameznih glasov. Primerjava med utemeljitvami za Kreljevo in Trubarjevo izbiro črkopisa nam kaže, da je bil Sebastijanu Krelju pomembnejši fonološko čimbolj dosleden črkopis, Primožu Trubarju pa estetski vidik črkopisa. Pri uvedbi črkopisa Dalmatinove Biblije ni šlo za Kreljev neposredni vpliv, ampak za (poznejši)

tehten premislek verjetno celo več ljudi, pri čemer sta imela bistveno vlogo Adam Bohorič in Jurij Dalmatin.

Poleg tega so se pisci lotevali tudi oblikoslovnih, skladenjskih in drugih vprašanj. Še posebej zanimivo je bilo pojmovanje razmerij med jezikom, narečjem ter govorom in določevanje njihovih meja, pri čemer je bilo problematično že samo vprašanje identifikacije posameznih jezikov. Na oblikovanje predstave o jeziku in jezikih je pomembno vplivala tudi Biblija. Bohorič, Dalmatin in Trubar so pokazali temeljito poznavanje vseh pomembnih biblijskih odlomkov in razprav v zvezi z jezikom, na njihovi podlagi pa so utemeljili tudi mesto, ki pripada slovenskemu jeziku med tedanjimi znanimi jeziki zaradi prevoda Biblije. V delih slovenskih protestantskih piscev se je začela oblikovati tudi prva slovenska jezikoslovna terminologija. Rabili so slovenske izraze s področja pravopisa in opisa glasov (*ortografija, pismo, abece, puhštab, slovo, črka, tipfel, konzonant, štimovec*, v okviru tega tudi *silaba, silb*), besedoslovja (*beseda, zastop, razum, glas, rič*), skladnje (*sentencija*), različnih zvrstnostnih in sociolingvističnih vprašanj slovenskega jezika (*gmajn/zastopni/nenznani/materin/bukovski/pravi/čistejši jezik, idioma/natura/šega jezika*), poznali pa so tudi oznako za slovnico in slovar (*gramatika, register*).

11.5 Možnost za proučevanje zunanjega pogleda na tedanji položaj jezika v slovenskem prostoru nam nudi nemški pesnik, dramatik, šolnik in humanist **Nikodem Frischlin**, ki je v času svojega kratkega bivanja v Ljubljani (1582–1584) bistveno zaznamoval slovenski kulturni prostor, njegovo delovanje v stanovski šoli v Ljubljani pa ima odraz tudi v nekaterih njegovih poznejših delih. V času njegovega bivanja v Ljubljani sta bili napisani slovnčni deli *Quaestiones grammaticae* in *Strigilis grammatica*, ki nam dajeta (tudi z nekaterimi podatki, ki so dodani uvodom v poznejše izdaje) vrsto informacij o Frischlinovem pogledu na slovenski jezik ter na pouk na stanovski šoli, pa tudi o fondu slovnice, ki so bile tedaj na voljo v slovenskem prostoru (Khislova in Bohoričeva knjižnica). Delo *Quaestiones grammaticae*, ki predstavlja eno tedanjih razvojno pomembnejših slovnice, je Frischlin posvetil veljakom treh dežel: Štajerske, Koroške in Kranjske, v njem pa omenja tudi slovenski jezik. Veliko podatkov o Frischlinovem delovanju v Ljubljani in njegovi pripravi učbenikov, ki so verjetno obstajali samo v rokopisnem osnutku ali v idejni zasnovi (začetnica, šestjezična nomenklatura [grščina, latinščina, nemščina, slovenščina, italijanščina, francoščina], novi šolski Katon, (zagotovo nenapisani) petjezični katekizem), ter številne podatke, ki nam pomagajo razumeti Frischlinov ideal zasnove šolskega pouka, kakor ga je skušal vpeljati na ljubljanski stanovski šoli, dobimo tudi v kratkem spisu o metodiki pouka dečkov od šestega in sedmega do štirinajstega leta starosti (*De ratione instituendi puerum*), ki ga je Frischlin napisal malo po odhodu iz Ljubljane leta 1584.

11.6 Na področju **oblikovanja knjižnih del** lahko spremljamo prevajanje biblijskih besedil in retorično oblikovanje izvirnih del.

11.6.1 Biblijska besedila so slovenski protestantski pisci **prevajali** po eni ali dveh osnovnih predlogah, ki so jih korigirali s posameznimi dodatnimi viri. Kadar je prevod v slovenščino že obstajal, so se naslanjali tudi na njegove rešitve. Razlikovati moramo med prevajanjem biblijskih besedil, kjer so se strogo držali izhodiščnega besedila, in »prevajanjem« ostalih besedil (npr. Postil), kjer je bilo prevajanje lahko združeno tudi s prirejanjem. Tudi zato moramo njihove oznake za prevajanje vselej jemati z določeno previdnostjo. Analiza izbranih odlomkov iz prevodov Biblije je dala naslednje rezultate. Primož Trubar je Novo zavezo prevajal po Erazmovem latinskem prevodu, ki ga je kombiniral z Luthro-

vim. Jurij Dalmatin je Novo zavezo prevajal po Luthru na osnovi Trubarjevega besedila. Še jasneje se naslonitev na Luthra kaže v prevodih Stare zaveze. Psalme je Trubar prevajal po latinski komentirani izdaji Psalterja Wolfganga Muscula ter prevodu Psalterja v nemščino Rudolpha Waltherja (Gwaltherja). Dalmatin se je pri svojih prevodih Psalterja naslanjal na Trubarja, prevajal je po Luthru, vendar je rabil tudi druge predloge (verjetno predvsem Vulgato). V Dalmatinovih prevodih, ki se naslanjajo na Trubarjeva, se giblje razmerje med ohranjenimi Trubarjevimi in novimi Dalmatinovimi rešitvami v okviru 80 : 20 %. Kako je novozavezna besedila v Postili (KPo 1567) prevajal Sebastijan Krelj, ostaja zaradi premalo analiziranega gradiva še odprto, lahko pa rečemo, da je imel pred seboj grško in še kako drugo predlogo. Jurij Juričič je Kreljevo besedilo prvega dela *Postile* (JPo 1578) usklajeval z Luthrovim, pri čemer se je dosledno držal Trubarjevega prevoda, drugi in tretji del *Postile* pa je prevajal po Luthru, a z jasno naslonitvijo na Trubarjev prevod.

11.6.2 Priročnikov s področja **retorike**, ki so bili na voljo našim protestantskim piscem, je bilo v tistem času zelo veliko, kot pomembnejša za naš prostor pa lahko navedemo retorična dela Filipa Melanchthona, Erazma Rotterdamskega, Johanna Reuchlina ter Martina Pegija in priredbe teh in drugih del izpod peres Johanna Susenbrotta, Lucasa Lossija ter Petra Mosellana. V slovenskih besedilih slovenskih protestantskih piscev najdemo številna znamenja, da so poznali retoriko tako v teoriji kakor tudi v praksi. Tako rabijo različne slovenske retorične izraze: *argument*, *fabula*, *istorija*, *eksempel*, *parabola*, *prigliha*, *priča*, *fabula*, *figura*, *pild* itd., njihova besedila pa izpričujejo vrsto retoričnih postopkov, ki so bili značilni za tedanji evropski prostor. Med številnimi izstopajo predvsem uglajevanje (*expolitio*), raba veččlenskih izrazov (dvojna, trojna formula, kopičenje) ter gradnja besedila glede na dele govora (*partes orationis*). Zanimiva je tudi raba izrazov *item* ter *in summa*. Retorična analiza dveh pisem nam kaže očitno naslonitev na pravila tedanje (Erazmove) pisemske retorike.

11.7 Raziskava je prikazala odvisnost misli o jeziku in književnosti od tedaj že razvitih knjižnih izročil. Pri tem se je pokazalo, da je bil vpliv nemškega in latinskega izročila precej izenačen, italijansko izročilo pa je bilo bolj obrobnege pomena. Velik vpliv na naš prostor so imela na vseh področjih predvsem dela Martina Luthra, Filipa Melanchthona in Erazma Rotterdamskega. Prezemanje tujih vplivov seveda ni bilo nekritično, ampak je bilo vselej vezano na premislek o posebnostih in potrebah slovenskega prostora, jezika in književnosti. V tem pogledu je raziskava prinesla nove podatke, opozorila na doslej prezrte vire ter na njihovi podlagi na novo interpretirala nekatere dosedanje razlage posameznih vprašanj.

SUMMARY

The present study has sought to prove that the 16th-century Slovene Protestant writers modelled their ideas of language and literature on the extant traditions, German, Latin, and partly Italian. Another issue explored in this context has been the possible influence of humanist thought in shaping the Protestants' views on literature and language. The study comprises several thematic sections. Our preliminary task was a sociolinguistic survey of certain key issues concerning the 16th-century language and literary production in the regions which constitute present-day Slovenia. The brunt of pioneer work was involved in assessing the grammar by Adam Bohorič (BH 1584). Surveying its potential sources, direct and indirect, we analysed and reassessed the text in the light of its independence of or dependence on these sources. We explained why, considering the situation in contemporary European linguistics, the *Appendix* in the four-language dictionary compiled by Hieronymus Megiser (MD 1592) may be described as a concise grammar of the four languages. Furthermore, we examined the language questions addressed by Slovene Protestant writers in their various works, as well as the emerging linguistic terminology. The episode of Nicodemus Frischlin, a German teacher and writer, taking up temporary residence in Ljubljana raised two questions: about an outsider's perception of the Slovene situation, and about the impact of Frischlin's Ljubljana visit on his work. In addition, we have examined two fundamental sets of issues relating to the formation of literary works by Slovene Protestant writers: we have described their translation techniques, as well as their own terms for describing their translating activities. Their original works, on the other hand, were explored from the perspective of rhetoric. The most important findings of the study are outlined below.

1 From the perspective of historical sociolinguistics, the sources allow us to identify certain **characteristics of the language situation and the circumstances of literary production** at the time of Slovene Protestant writing in the 16th century. While the **authors** of Slovene Protestant works were highly educated members of the intellectual élite, their **addressees** reveal a broader social group with an emphasis on *the common people*, whose profile we have attempted to reconstruct on the basis of the sources. In this context, it is important to distinguish (as the present dissertation does) between the terms *einfältig* and *gemein* as used in the German-language prefaces to the works discussed. Geographically, the addressees stem from Carniola, Lower Styria, Carinthia, the Karst, Istra, the Slovene March (Windische Mark), and the Goriško Region. Socially, they may be divided into town and country dwellers, and into higher and lower classes. There are also specific references to addressees of some erudition, to poorly educated predicants, and to the young

– usually grouped with the common people. The target group dictated the choice of one of the three languages used by the Slovene Protestant writers, although all three tended to be represented in one way or another. Bohorič's Latin grammar addressed a fairly small circle of Slovene-born intellectuals and the even smaller European academic élite interested in the Slovene language. The German-language texts (letters and prefaces) were aimed at literate addressees, particularly those who exerted an influence (financial, governmental, religious) on the publication of books. The addressees of Slovene texts, by contrast, were more heterogeneous, determined primarily by the content of the text. A related phenomenon is the emergence of increasingly complex individual linguistic repertoires with respect to the social milieu and the relationship between the oral, written, and read language. The actual readers of Slovene Protestant writings were Slovene predicants, nobles, and, above all, townspeople, as well as the *gemeiner Volk* (particularly in Ljubljana), whereas their listeners were *the common people*, servants, and children. Peasants, who constituted a significant proportion of the Protestant population, were addressed only indirectly.

The 16th-century Protestant writings were targeted at a number of recipients far exceeding those who could actually read, since an important element in the dissemination of their contents was **listening** to the works, in the family circle or in public. In **church**, the use of Slovene was optional if the congregation was familiar with some other language as well, but obligatory with those who spoke only Slovene and represented the majority of the population. This was one of the reasons why Slovene had been used in church even before the publication of the first Slovene-language books. Ljubljana at least could boast a considerable number of Slovene Protestant predicants, and there are reports of regular Slovene sermons.

At the time of the Slovene Reformation, elementary **education** existed at the level of programmatic aspirations rather than practice. Its primary aim would have been to spread Slovene-language literacy, so as to expedite the dissemination of Slovene Protestant religious literature. The question of how far these aspirations were realised is linked to another question, namely, the actual share of the peasant population in the Slovene Reformation movement, since peasants represented 90 to 95 per cent of the overall population. There is no evidence of Slovene being used in German and Latin town schools, but there are several sources available for the *Landschaftsschule* in Ljubljana. Here, the role of Slovene was limited to that of a bridging language. As elsewhere, the primary aim was the mastery of Latin, since the school was to serve as a preparation for university studies. When the first school ordinance came into effect, Slovene was allowed for conversation in the first form, for memorising the catechism in the second, and for singing in the third. The second ordinance of the Ljubljana school, however, restricted the use of Slovene to a section of the first form, later prohibiting it altogether. The accepted school ordinance drawn by Nicodemus Frischlin likewise allows for Slovene only in the first and second *decurias* of the first form, and even there to a limited degree, since it was forbidden as a language of conversation. (On the other hand, it must be noted that Frischlin's second and third drafts introduced rules more favourable to Slovene.) As the mother tongue was not fostered at the higher levels of education, some educated Slovenes even came to forget it. In the Slovene territory, education was encouraged by two scholarships: the Tiffernus scholarship and the *Landstände* scholarship. Judging by the data, the number of Slovenes studying abroad seems to have been quite high by the standards of the day.

2 An important landmark in the history of Slovene grammar-writing is **the grammar**

composed by Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (1584). Bohorič's work can only be judged in comparison with similar works in the rest of Europe. The direct sources for his chapter on etymology (present-day morphology and word-formation) were the second and third sets of editions of Philipp Melanchthon's Latin grammar (i.e., the text as edited in 1540 by Iacobus Micyllus and revised in 1550 by Joachim Camerarius), one of the (probably bilingual) editions of Donatus published before 1540 (perhaps the so-called "Torgauer Donat": *Aelii Donati Methodus seu Declinandi coniungandique prima elementa, pro pueris Alphabetarijs, rerum grammaticarum profus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinata. Cum Epistola Phil. Mel., Vitebergae, 1542*), and the German grammar by Johannes Clajus (1578), written in Latin. The Polish grammarian Statorius (1568), by contrast, was not known to Bohorič at the time, although the two share a number of conceptual solutions and have a common model in Melanchthon. Nor did Bohorič follow the pattern of Melanchthon's Greek grammar. The direct source of Bohorič's chapter on syntax is identified as the second set of editions of Melanchthon's Latin syntax (i.e., the text edited in 1538 by Vitus Oertelius Winshemius). While the chapter on etymology reveals a high degree of independence, the one on syntax is completely modelled on Melanchthon. Apart from the direct sources, Bohorič's text may be elucidated by a number of potential indirect sources represented by the major Latin humanist grammarians of the time (Valla, Perotti, Perger, Sulpitius, Nebrija, Manutius, Despauterius, Linacre, Alvarus, Scaliger, Ramus), as well as the grammarians of vernacular languages in Germany (Albertus, Ölinger, Ickelsamer), France (de Bovelles, Dubois, Drosée, Meigret, R. Estienne, de la Ramée, Pillot, Garnier, Cauchie), Italy (Alberti, Fortunio, Bembo, Corso, Dolce, Castelvetro, Ruscelli, Salviati, Giambullari, Trissino), Bohemia (Optát, Gzel, Philomates, Blahoslav, Vorličný/Aquilinas), and Poland (Statorius). Other works deserving consideration include the Greek grammar by Martin Crusius, which shows certain minor similarities to Bohorič both in its arrangement of letters (in orthography) and in some solutions presented in the "tests" or analyses (*examina*), as well as the school adaptations of both Melanchthon and a textbook by Theophilus Golius, which were used in the Ljubljana school. A comparative study of Bohorič's grammar reveals his attempts at combining the grammatical tradition of his time with the specific requirements posed by the Slovene language system.

Bohorič's **etymology** (*etymologia*; the term was used by contemporary grammarians to describe any changes made to a word, including not only morphology but also word-formation) distinguished between eight parts of speech, following the Latin model rather than the Greek one. The first part of speech was covered by a treatise on the *nomen*. Of particular interest is the chapter on gender (*genus*), which is unique among the chapters dealing with this topic in comparable grammars. Bohorič recognised no more than three genders (masculine, feminine, neuter), while contemporary theory ran to five and often to as many as seven (including the *genus commune*, *genus omne*, *genus epicoenum*, and *genus dubium*). The examples given in the chapter on the degree of derivational complexity (*figura*) reveal great similarity to the German grammarian Clajus. In keeping with tradition, the declension paradigms are modelled on the Latin case arrangement. As a result, the description omits the two cases nowadays known as the locative and instrumental but preserves the Latin ablative, since Slovene "has it in its grammar" and is therefore capable of expressing it. This, however, is not to say that Bohorič failed to recognise the locative and instrumental. He solved the problem posed by these two cases in the chapter on the preposition (*praepositio*), noting that certain Slovene prepositions require "a special

form of the suffix". The adduced examples may serve to illustrate Bohorič's approach to the present-day locative and instrumental. The locative, preceded by the prepositions *per*, *mej/v'meß*, *po*, *sa*, *v'*, *na*, is cited as a dative with a special suffix. The label of a dative with a (different) special suffix is likewise attached to the present-day instrumental, which follows the prepositions *s'* and *pred*.

In the chapter on the article (*articulus*), the characteristics of Slovene enabled Bohorič to follow Melanchthon's Latin grammar more closely than most European grammarians did, observing that the article had little role apart from declension, while its use in Slovene was merely an imitation of German, not required by the language itself.

In the chapter on declension (*declinatio*), the declension patterns were most likely modelled on Clajus' four-declension scheme with its masculine, feminine, neuter, and adjectival paradigms, but certainly not on Melanchthon. Bohorič successfully transferred Clajus' scheme to Slovene (with additional information provided in the glossaries) without omitting any of the regular paradigms. The declension and conjugation patterns were complemented with short glossaries, including examples. Arranged by declensions and conjugations, and within these in alphabetical order rather than by suffixes, these glossaries are unique in the grammar-writing of the period. Their model was presumably a short Latin-German dictionary, which remains unidentified despite extensive research. What is almost certain is that Bohorič's work was not a purely original one.

Striking originality, on the other hand, is revealed in the chapter on noun types (*species*), particularly in the sections on patronymics (*patronymica*) and possessives (*possessiva*).

Another extensive chapter is the one on **numerals** (*numeralia*), whose form, like the glossaries, is unique in European grammar-writing. A further indication that the chapter was produced by a different method than the others is the use of several Croatian examples, which are not to be found elsewhere.

The chapter on the **pronoun** (*pronomina*) bears no relation to Melanchthon (who includes no paradigms) but presumably follows a contemporary, probably bilingual, edition of Donatus.

Since the Slovene verb system differs in many respects from the languages known to Bohorič and described in grammars, the chapter on the **verb** (*verbum*) in particular forced him to adapt his Latin model and display considerable resourcefulness. He gave a twofold explanation of the term *genus* as used within the verb system: it could refer to the active/passive voice, but also to the gender distinguished by certain verb forms. Of the tenses listed by his Latin model, Bohorič chose to omit the perfect, perceiving the dichotomy of perfective vs. imperfective as a difference in word-formation rather than in the tense-aspect. A thoroughly original contribution is his division of conjugations (*coniugationes*) into three types (verbs ending in *-am*, *-em*, and *-im*), as no known grammar of the time could have furnished him with a model. Another interesting feature is his treatment of the Latin gerund forms as related to their Slovene counterparts: since each Latin gerund case was translated into Slovene separately, the Slovene translation equivalents are realised by different parts of speech.

The use of a common form for the passive present indicative and the passive future tense (e.g. *bom fekan*) is not, as might be surmised at first sight, an inconsistency or mistake on the author's part. The Slovene Protestant writers did often translate the Latin passive future as the Slovene passive present tense, perhaps under the influence of German.

Bohorič's resourcefulness was taxed also in the **remaining chapters**: on the partici-

ple (*participium*), adverb (*adverbium*), preposition (*praepositio*), conjunction (*coniunctio*), and interjection (*interiectio*). Although the material is arranged according to the Latin (Melanchthon's) model, these chapters contain a number of original solutions (such as the abovementioned identification of the locative and instrumental).

Bohorič's **syntax** (*syntaxis*) is, with minor alterations, entirely modelled on Melanchthon's, but noticeably abridged and adapted. The basic principle in adapting Melanchthon's text is the following: 1. providing each section with a title and a brief description of the content; 2. citing Melanchthon's example; 3. translating it into Slovene; 4. commenting on the Slovene translation and underlining its difference from or complete correspondence with the Latin. With respect to the degree of correspondence between the Latin rules and examples and their Slovene counterparts, the sections may be grouped as follows: (a) Melanchthon's rule and example agree with the Slovene ones, which is not explicitly pointed out; (b) Melanchthon's rule and example agree with the Slovene ones, which is highlighted with the phrase "*ut apud Latinos*"; (c) Melanchthon's rule and example agree with the Slovene ones, which is highlighted with a reference to Slovene; (d) Melanchthon's rule and example do not agree with the Slovene ones, which is evident from the commentary rather than explicitly emphasised; (e) Melanchthon's rule and example do not agree with the Slovene ones, which is explicitly pointed out.

In addition to Slovene **examples**, the chapters on etymology and syntax occasionally include German and – in the treatise on numerals – Croatian ones. Moreover, each of the two chapters is furnished with a **test** (*examen*), i.e., with a morphological and syntactic analysis.

While the chapters on certain **metaplasm** types and on **prosody** are composed independently, they follow the general principles of contemporary grammars, but also, more specifically, Melanchthon's work on Latin and Clajus' work on German.

The chapter on **orthography** (*orthographia*) is not a chapter proper but an introductory appendix consisting of five tables, each presenting the "orthography" of one language. The primary aim of the tables is to extend the book's application to other Slavic languages. The concept of this chapter is entirely independent, with no significant reliance on any known source. The most meticulous and comprehensive treatment is, understandably, reserved for the orthography of Slovene.

The **preface** (*praefatio*) is longer than the usual introductions to the European grammars of vernacular languages. Because of the shared need to demonstrate the importance and antiquity of the language in question, it is closer to the introductions to German grammars than to Romance ones. The similarities are most evident in the following topics: preliminary reflections on the importance of knowing several languages; the history and role of languages from the Creation up to the time of writing; the importance, antiquity, and wide distribution of the language in question; the same language and social standing; etymologising; the formation and structure of the grammar book; a dedication.

While the **title** of Bohorič's grammar is unusual as a whole, its core, *de Latinocarniolana literatura* ("on the Latin-Carniolan grammar"), follows the contemporary conventions for entitling grammar books.

3 Another work which may be described as a **concise grammar** (of **four languages**) is the *Appendix* with examples of some declensions and conjugations (*Exempla aliquot declinationum et coniugationum*) in the four-language dictionary published by Hieronymus Megiser in 1592 (MD 1592). This concise grammar of four languages (German, Latin,

Slovene, and Italian) brings declension and conjugation paradigms for three sets of flexible words – nouns (including articles), pronouns, and verbs. The separate treatment of flexible and inflexible words had been a tradition since antiquity. While partly drawing on the paradigms given in the Bohorič grammar, Megiser offers a number of independent solutions, conditioned by the principles of a multilingual description of flexible parts of speech. This is the first multilingual grammar to include the Slovene language.

4 The Slovene Protestant writers tackled **language questions** in a **number of other works** as well, particularly in the prefaces or notes. The most ink was spilt over descriptions of the alphabet and the pronunciation of individual sounds. A comparison between the reasons given by Sebastijan Krelj and by Primož Trubar for their respective choices of the alphabet reveals that the former favoured the phonological orthographic principle, the latter the aesthetic aspect. The alphabet adopted in Dalmatin's Bible was not the result of Krelj's direct influence but of (later) deliberation, probably by several people, with Adam Bohorič and Jurij Dalmatin as the decisive agents.

In addition, the Protestant writers tackled morphological, syntactic, and other issues. Of particular interest are their concepts of the relations and boundaries between a language, a dialect, and speech, at a time when the very identification of individual languages was a problematic issue. An important influence on the notions of language and languages was the Bible. Bohorič, Dalmatin, and Trubar showed a thorough familiarity with all relevant Biblical passages and treatises on language, using them to claim a high status for Slovene because it possessed a Bible translation. Slovene Protestant writings also began to develop the first Slovene linguistic terminology. They applied Slovene terms to the fields of orthography and phonetic description (*ortografija*, *pismo*, *abece*, *puhštab*, *slovo*, *črka*, *tipfel*, *konzonant*, *štmovec*, as well as *silaba*, *silb*), lexicology (*beseda*, *zastop*, *razum*, *glas*, *rič*), syntax (*sentencija*), and to issues of genre and sociolinguistics (*gmajn/zastopni/neznanj/materin/bukovski/pravi/čistejši jezik*, *idioma/natura/šega jezika*). They also had names for the grammar book (*gramatika*) and the dictionary (*register*).

5 An outside view of the contemporary status of language in the Slovene lands may be studied on the case of **Nicodemus Frischlin**, a German poet, playwright, teacher, and humanist. During his brief sojourn in Ljubljana (1582–1584), he left a deep mark on the Slovene cultural life, and his activity at the local school was reflected in some of his own later writings. While residing in Ljubljana, Frischlin wrote two grammatical works, *Quaestiones grammaticae* and *Strigilis grammatica*, which offer valuable insights (the prefaces to later editions include yet additional pieces of information) into the author's views on the Slovene language and on instruction at the Ljubljana school, as well as into the stock of grammars then available in Slovenia (Khisl's and Bohorič's libraries). The work entitled *Quaestiones grammaticae* – a major contribution to the development of grammar, dedicated to the magnates of Styria, Carinthia, and Carniola – included references to the Slovene language. A lot of information on Frischlin's activities in Ljubljana and his preparation of textbooks, which probably never developed past manuscript drafts or even mere ideas (a primer [*elementale*], a nomenclature in six languages [Greek, Latin, German, Slovene, Italian, French], a new *liber Catonianus*, a [certainly never written] catechism in five languages), as well as information which sheds light on Frischlin's school instruction ideals, such as he attempted to introduce at the Ljubljana school, may be gleaned from his short treatise on the methodology of teaching boys between the ages of six or seven and fourteen

(*De ratione instituendi puerum*), composed shortly after his departure from Ljubljana in 1584.

6 The **formation of literary works** may be studied by following the translations of Biblical texts and the rhetorical shaping of original ones.

6.1 Biblical texts were **translated** from one or two basic sources and revised with the aid of additional ones. When available, Trubar's Slovene translations were also consulted. It is important to distinguish between the translation of Biblical texts, which strictly adhered to the source text, and the "translation" of other texts (e.g. the Postillas), which often involved adaptations. This is one of the reasons why the Protestants' references to translation always need to be approached with caution. An analysis of select passages from the Bible translations has yielded the following results. Primož Trubar translated the New Testament from the Latin version by Desiderius Erasmus, which he combined with Luther's, while Jurij Dalmatin translated it from Luther's version, on the basis of Trubar's text. The reliance on Luther is seen even more clearly in translations of the Old Testament. The Psalms were translated by Trubar from the annotated Latin Psalter edition prepared by Wolfgang Musculus, and from the German translation by Rudolph Walther (Gwalther). Dalmatin, on the other hand, translated the Psalter from Luther's version, drawing on Trubar but also on other sources, especially the Vulgate. In the translations where Dalmatin drew on Trubar, the ratio of Trubar's solutions to Dalmatin's own tends to be four to one. Owing to the scarcity of analysed material, Sebastijan Krelj's method of translating the New Testament texts of the Postilla (KPo 1567) cannot be fully determined, but he certainly used a Greek source, as well as at least one other. Jurij Juričič, on the other hand, attempted to harmonise Krelj's first part of the Postilla (JPo 1578) with Luther's, while strictly adhering to Trubar's translation. He translated the second and third parts from Luther, but with clear references to Trubar's version.

6.2 Among the many handbooks on **rhetoric** available to the Slovene Protestant writers, the most influential ones include the rhetorical works by Philipp Melanchthon, Desiderius Erasmus, Johann Reuchlin, and Martin Pegius, as well as the adaptations of these and other works prepared by Johann Susenbrot, Lucas Lossius, and Peter Mosellanus. The Protestant texts written in Slovene amply testify to their authors' mastery of rhetoric, both in theory and practice. In addition to numerous Slovene rhetorical terms (*argument, fabula, istorija, eksempel, parabola, prigliha, priča, fabula, figura, pild*, etc.), the texts reveal a variety of rhetorical devices typical of contemporary European writing. Among the most conspicuous ones are refining (*expolitio*), the use of polynomials (double and triple formulas, accumulation), and a structure modelled on the structure of speeches (*partes orationis*). Another interesting feature is the use of the expressions *item* and *in summa*. The rhetorical analysis of two letters reveals their adherence to the rules of contemporary epistolary rhetoric (by Erasmus).

7 The present study has demonstrated how the 16th-century Slovene Protestants' views on language and literature depended on the extant literary traditions. The influence of the German and Latin traditions seems to have been fairly balanced, while the Italian tradition was of marginal importance. In the Slovene lands, the most influential works in all fields were those by Martin Luther, Philipp Melanchthon, and Desiderius Erasmus. Far from being uncritical, however, the acceptance of foreign influences was always tempered by the consideration of the specific features and requirements of the Slovene milieu, lan-

guage, and literature. Focusing on this issue, the study has brought to light new information, pointed out certain unacknowledged sources, and reinterpreted some issues on their basis.

Prevedla dr. Nada Grošelj

---

12 VIRI IN LITERATURA

12.1 VIRI

12.1.1 Dela slovenskih protestantskih piscev⁶³³

- TC 1550 = Trubar, Primož, 1550: *Catechifmus*. Tübingen.
- TA 1550 = Trubar, Primož, 1550: *Abecedarium vnd der klein Catechifmus*. Tübingen.
- TA 1555 = Trubar, Primož, 1555: *ABECEDARIVM*. Tübingen.
- TC 1555 = Trubar, Primož, 1555: *CATECHISMVS*. Tübingen.
- TE 1555 = Trubar, Primož, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen.
- TM 1555 = Trubar, Primož, 1555: *ENA MOLITOV TIH KERSzhenikou*. Tübingen.
- TT 1557 = Trubar, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
- TKo 1557 = Trubar, Primož, 1557: *TA SLOVENSKI KOLENDAR*. Tübingen.
- TR 1558 = Trubar, Primož, 1558: *EN REGISHTER*. Tübingen.
- TT 1560 = Trubar, Primož, 1560: *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
- TL 1561 = Trubar, Primož, 1561: *SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY*. Tübingen.
- TR 1561 = Trubar, Primož, 1561: *Regifter vnd summarischer Inhalt*. Tübingen.
- TAr 1562 = Trubar, Primož, 1562: *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE*. Tübingen.
- *P 1563 = *ENE DVHOVNE PEISNI*, Tübingen, 1563.
- TO 1564 = Trubar, Primož, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- TPs 1566 = Trubar, Primož, 1566: *Ta Celi Pfalter Daidou*. Tübingen.
- TA 1566 = Trubar, Primož, 1566: *ABECEDARIVM, OLI TABLIZA*. Tübingen.
- KB 1566 = Krelj, Sebastijan, 1566: *OTROZHIA BIBLIA*. Regensburg.
- TC 1567 = Trubar, Primož, 1567: *TA CELI CATEHISMVS*. Tübingen.
- TL 1567 = Trubar, Primož, 1567: *SVETIGA PAVLA LYSTVVI*. Tübingen.
- TP 1567 = Trubar, Primož, 1567: *ENA DVHOVSKA PEISSEN SVBPER TVRKE*. Tübingen.
- TPs 1567 = Trubar, Primož, 1567: *ENI PSALMI, TA CELI CATEhifmus*. Tübingen.
- KPo 1567 = Krelj, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
- TC 1574 = Trubar, Primož, 1574: *TA CELI CATEHISMVS*. Tübingen.
- TP 1575 = Trubar, Primož, 1575: *Try Duhouske peifsni*. Tübingen.

---

⁶³³Krajšave za dela slovenskih protestantskih piscev in okrajšane naslove povzemam po Merše in Novak (2001: 34–35).

- TC 1575 = Trubar, Primož, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.
DJ 1575 = Dalmatin, Jurij, 1575: *JESVS SIRAH*. Ljubljana.
DPa 1576 = Dalmatin, Jurij, 1576: *PASSION*. Ljubljana.
TT 1577 = Trubar, Primož, 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*. Tübingen.
JPo 1578 = Juričič, Jurij, 1578: *POSTILLA*. Ljubljana.
DB 1578 = Dalmatin, Jurij, 1578: *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.
TkM 1579 = Tulščak, Janž, 1579: *Kerfzhanske LEIPE MOLITVE*. Ljubljana.
TPs 1579 = Trubar, Primož, 1579: *TA PERVI PSALM SHNEGA TRIEMI ISLAGAMI*. Tübingen.
DC 1579 = Dalmatin, Jurij, 1579: *TA CELI CATEHISMVS*. Ljubljana.
BTa 1580 = Bohorič Adam, 1580: *OTROZHIA TABLA*. Ljubljana.
DBu 1580 = Dalmatin, Jurij, 1580: *PERVE BVQVE MOESSOVE*. Ljubljana.
DPr 1580 = Dalmatin, Jurij, 1580: *SALOMONOVE PRIPVVISTI*. Ljubljana.
DC 1580 = Dalmatin, Jurij, 1580: *CATEHISMVS*. Ljubljana.
TT 1581–82 = Trubar, Primož, 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.
DB 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
DC 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*. Wittenberg.
DM 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *KARSZANSKE LEPE MOLITVE*. Wittenberg.
BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae fuccifivae*. Wittenberg.
DAg 1585 = Dalmatin, Jurij, 1585: *AGENDA*. Wittenberg.
DC 1585 = Dalmatin, Jurij, 1585: *TA KRATKI WIRTEMBERSKI CATECHISMVS*. Wittenberg.
TtPre 1588 = Trost, Matija, 1588: *ENA LEPA INV PRIDNA PREDIGA*. Tübingen.
MD 1592 = Megiser, Hieronymus, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.
MPar 1592 = Megiser, Hieronymus, 1592: *PAROIMIOLOGIAS*. Graz.
MS 1593 = Megiser, Hieronymus, 1593: *SPECIMEN*. Frankfurt.
TPo 1595 = Trubar, Primož, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
TfM 1595 = Trubar, Felicijan, 1595: *LEPE KARSZHANSKE MOLITVE*. Tübingen.
TfC 1595 = Trubar, Felicijan, 1595: *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*. Tübingen.
ZK 1595 = Znojilšek, Janž, 1595: *KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*. Tübingen.
MTh 1603 = Megiser, Hieronymus, 1603: *Thefaurus Polyglottus*. Frankfurt.
- RAJHMAN, JOŽE, 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. (Korespondence pomembnih Slovencev 7.)
- RAJHMAN, JOŽE, 1997: *Pisma slovenskih protestantov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede. (Korespondence pomembnih Slovencev 11.)
- RUPEL, MIRKO, 1966: *Slovenski protestantski pisci* (druga, dopolnjena izdaja). Ljubljana: DZS.
- SAKRAUSKY, OSKAR, 1989: *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroa-*

tischen Reformationswerk. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte 5/1). Wien: Institut für protestantische Kirchengeschichte Wien – SAZU, Ljubljana.

LISTKOVNO GRADIVO za *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU*.

12.1.2 Drugi viri

Kritične izdaje so uvrščene pod sekundarno literaturo, faksimili pa pod vire, kadar nimajo obsežnejših kritičnih študij, na katere se sklicujem. Enako velja za prevode virov. Za lažjo orientacijo so dodane nekatere kazalke.

AGRICOLA, RUDOLPH, 1554: *De inventione dialectica libri III*. Parisiis: Apud viduam Mauritij a Porta.

ALBERTI, LEON BATTISTA, 1437–41: *Grammatica della lingua toscana*. http://www.liberliber.it/biblioteca/a/alberti/grammatica_della_lingua_toscana/html/grammati.htm.

ALBERTUS, LAURENTIUS, 1573: *Teutfch Grammatick oder Sprachkunst. Certissima ratio difcendae, augendae, ornandae, propagandae, conferuandaeque linguae Alemanorum fiae Germanorum, grammaticis regulis et exemplis comprehensa et conscripta: per Laurentium Albertum Ostrofrancum*. Augustae Vindelicorum: Michael Manger.

ALBERTUS 1895 gl. Muller-Fraureuth 1895.

ALVARUS, EMMANUEL, 1596: *De Institutione Grammatica Libri Tres, Integri, vt ab auctore sunt editi, nunc emendatius excufi*. Coloniae Agrippinae: In Officina Bickmannica, fumptibus Arnoldi Mylij.

AMBIANUS, IACOBUS SYLVIUS gl. Dubois, Jacques.

ANDRAEAE, JAKOB, 1586: *Christliche Leichpredig, bey der Begräbnis des ehrwürdigen vnd hochgelehrten Herrn, Primus Trubern*. Tübingen: Georg Gruppenbach.

AQUILINAS, PAULUS, 1565: *Grammatica [Philippi Melancthonis] recognita et locupletata. Nunc primum Boiemico sermone illustrata*. Pragae: Georgius Melantrichus ab Aventino.

BB = Brucioli (prev.), Antonio, 1552: *Nuovo testamento di Giesu Christo salvatore nostro*. Lyon: G. Rovillius.

BEMBO, PIETRO, 1525: *Delle Prose nelle quali si ragiona della volgar lingua*. <http://www.liberliber.it/>.

[*BIBLIA ČESKÁ*]. [Nornberce]: Melchar Koberger. 1540.

BIBLIANDER, THEODOR, 1535: *Institutionum grammaticarum de lingua Hebraea liber unus*. Tiguri: In officina Froschoviana.

BIBLIANDER, THEODOR, 1548: *De ratione communi omnium linguarum et literarum commentarius*. Tiguri.

BLAHOSLAV 1571 gl. Čejka 1991.

BOVELLES, CHARLES DE, 1533: *Caroli Bovilli Samarobrini liber de differentia vulgarum linguarum, et Gallici sermonis varietate*. Parisiis: Ex officina Roberti Stephani.

CALEPINUS, AMBROSIIUS, 1562: *Dictionarium Ambrosii Calepini: postremo nunc supra omnes hactenus editiones magna omnis generis vocum accessione auctum, & ex Pauli Manutii Aldi obseruationibus locupletatum*. Basileae: Ex officina Hieronymi Curionis.

CAMERARIUS, JOACHIM, 1551: *Elementa rhetoricae, sive Capita exercitiorum studii puerilis et stili ad comparandam utriusque linguae facultatem*. Basileae: Per J. Oporinum.

- CANINI, ALBERTO, 1554: *Institutiones linguae Syriacae, Affyriacae atque Thalmudicae, vna cum Aethiopicae, atque Arabicae collatione*. Parisiis: Carolus Stephanus.
- CLAJUS, JOHANNES, 1578: *Grammatica germanicae linguae ... ex bibliis Lutheri Germanice et aliis eius libris collecta*. Lipsiae.
- CRUSIUS, MARTINUS, 1560–1566: *Puerilis in lingua graeca institutionis pars I et II*. Basileae: Per J. Oporinum.
- CRUSIUS, MARTINUS, 1566: *Grammaticae graecae cum latina congruentis pars altera*. Basileae.
- CRUSIUS, MARTINUS, 1574: *Grammatica latina, cum Graeca congruens*. Basileae: Ex officina Oporiniana.
- CRUSIUS, MARTINUS, 1581: *Questiones in Phil. Melanchthonis Elementorum Rhetorices*. Tübingae: Apud Georgium Gruppenbachium.
- DALMATIN, ANTUN IN KONZUL, STJEPAN ISTRANIN, 1562: *Postila /.../ Hrvatskimi slovi štampana*. Tübingae (Urach): Ulrich Morhart.
- DALMATIN, ANTUN, 1563: *Postila /.../ Ciruličkimi Slovi štampana*. Tübingae (Urach).
- DANTE ALIGHIERI, 1304: *De vulgari eloquentia*. <http://www.greatdante.net/devulg-h.htm>.
- DASYPODIUS, PETRUS, 1535: *Dictionarium Latinogermanicum*. Straßburg: Rihel.
- DESPAUTERIUS, JOHANNES, [s. a.]: *Grammaticae institutionis libri septem*. [s. l.].
- DESPAUTERIUS, JOHANNES, 1527: *Exercitationes pueriles de Grammaticae et octo orationis partibus. Praeterea: Constructionis quaestiunculae seu regulae*. Basileae.
- DICIONARIUM LATINO-GERMANICUM ET GERMANUO-LATINUM. [s. l.], [s. a.].
- DISTICHA MORALIA, TITULO CATONIS, cum scholiis auctis Erasmi Roterodami, Mimi Publani cum eiusdem scholiis auctis recogniti. Lovanii: T. Martinus excudebat. 1517.
- DOLCE, LODOVICO, 1558: *I quattro libri delle observationi di messer Lodovico Dolce*. Venetia: P. Giolito de Ferr.
- DONATUS, AELIUS, 1542: *Declinandi coniungandique prima elementa, pro pueris Alphabetarijs, rerum grammaticarum profus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinata. Cum Epistola Phil. Mel.*. Vitebergae.
- DUBOIS, JACQUES, 1531: *In linguam Gallicam isagoge [sic!], una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis et Latinis authoribus*. Parisiis: Ex officina Roberti Stephani.
- EB = Erasmus, Desiderius Roterodamus, 1542: *Novum testamentum per D. Erasmum Roterodamum novissime recognitum*. Parisiis: Apud Petrum Regnault.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, 1521: *Brevissima maximeque compendiarie conficiendarum epistolarum formula*. Parisiis: Per Nicolaum de Pratis.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, 1522: *Testamentum nouum totum ex Graecorum codicum fide iuxta tertiam aeditionem Eras. Roterod. diligenter recognitum*. Basileae: In aedibus Adae Petri.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, 1535: *Des. Erasmi Rot. ecclesiastae sive De ratione concionandi libri quatuor*. Basileae: In officina Frobeniana.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, 1538: *Epitome libri de copia verborum Erasmi Roterodami*. Parisiis: In officina Christiani Wecheli.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, 1540–1541: *Operum tomus VI. (Novum testamentum complectens), tomus VII. (Paraphrases in universum Novum testamentum complectens)*. Basileae.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, 1575: *Adagia quaecumque ad hanc diem exierunt*. Florentiae: Apud Juntas.

- ESTIENNE, ROBERT, 1569: *Traicté de la grammaire françoise*. Paris: Par Rob. Estienne Imprimeur du Roy.
- FABER, BASIL, 1572: *Dictionarium latino-graeco-germanicum*. Lipsiae: Joh. Ranke.
- FORMULAE LATINE LOQUENDI PUERILES *begonnen von Sebald Haiden: Nachdruck der Ausgabe 1685 mit einem Nachwort von Klaus Weddingen*. Stuttgart: Ernst Klett Schulbuchverlag. 1990.
- FRISCHLIN, NICODEMUS, 1584: *Quaestionum grammaticarum libri IIX ex probatissimis Auctoribus collecti a Nicodemo Frischlino poeta laureato comite Palatino Caesareo*. Venetiis.
- FRISCHLIN, NICODEMUS, 1584b: *De ratione instituendi puerum ab anno aetatis sexto et septimo ad annum usque decimum quartum*. Gyssingae: Manlius.
- FRISCHLIN, NICODEMUS, 1586: *Grammaticae Latinae compendiose scripta, ac in octo libros distributa*. Francoforti: Joannes Spies.
- FRISCHLIN, NICODEMUS, 1586b: *Nomenclator trilinguis, graecolatinogermanicus*. Francoforti ad Moenum: Joannes Spies.
- FRISCHLIN, NICODEMUS, 1587: *Strigilis grammatica, denuo ab auctore recognita et aucta, eiusdem dialogi tres, adversus Martinum quendam Crusium, profectorem Tubinganum*. [Oberursel]: [Henricus].
- FRISCHLIN, NICODEMUS, 1591: *Nomenclator trilinguis, graecolatinogermanicus*. Francoforti: Joannes Spies.
- FRISCHLIN, NICODEMUS, 1595: *Strigilis grammatica, qua Grammatistarum quorundam sordes, Arti liberalissimae aspersae detergantur*. Argentorati: Bernhard Iobinus.
- FRISIUS, JOANNES, 1556: *Novum Latino-Germanicum et Germanico-latinum Lexicon*. Basileae: Joannes König.
- GARNIER, JEAN, 1591: *Institutio Gallicae linguae in usum juventutis Germanicae, ad illustrissimos juniores Principes, Landtgravios Hessiae, conscripta*. Genevae: Apud haeredes E. Vignon.
- GB = *Grško besedilo Nove zaveze*. www.greekbible.com.
- GESNER, KONRAD, 1555: *Mithridates: De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt, Conradi Gesneri Tigurini Observationes*. Tiguri: Froschoverus.
- GIAMBULLARI 1551 gl. Bonomi 1986.
- GL II–IV = Keil, Heinrich, 1961: *Grammatici Latini II–IV*. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- GOLIUS 1579 gl. Golius 1972.
- GOLIUS, THEOPHILUS, 1583–1584: *Educationis puerilis linguae Latinae pars prima [secunda et tertia]*. Argentorati: Rihelius.
- GRAMMATICES LATINAE ETYMOLOGIA, h. e. *absolutissimae declinandi et conjugandi formulae, cum generibus nominum preteritis item et supinis verborum etc. Cum praefatione Melanchthonis et vocabulario germanico*. Basileae: Apud Westhemerum. 1540.
- HASENMÜLLER, SOPHONIAS, 1622: *Breve Dictionarium Latino-Germanicum: In Quo Omnis Generis Vocabula Potiora, Secundum Orationis partes et Inflexionum ordinem disposita; Latinae Linguae Et Grammaticae Tironibus Frequenter Lectitanda, declinanda, conjuganda commodissime proponuntur*. Norimbergae: Lochner.
- HEYDEN 1530/1534 gl. Heyden 1998.
- HEYDEN, SEBALD, 1556: *Formulae colloquiorum puerilium eleganter e Latino nunc redditae Graecae*. Augustae Rheticae: Vilhardus.

- ICKELSAMER, VALENTIN, 1531: *Ein Teütsche Grammatica* /.../. [s. l.]: [s. t.].
- JUNIUS, HADRIANUS, 1577: *Nomenclator omnium rerum propria nomina variis linguis explicata indicans*. Antverpiae: Plantinus.
- JUSTINIANUS (prev.), AUGUSTINUS, 1516: *Psalterium, hebraeum, graecum, arabicum et chaldaicum, cum tribus latinis interpretationibus et glossis*. Genuae: Petrus Paulus Portus.
- KONZUL, STJEPAN ISTRANIN IN DALMATIN, ANTUN, 1563: *Prvi del Novoga testamenta*. Tubingae (Urach): Ulrich Morhart.
- LB 1545 = *Die Luther-Bibel: Originalausgabe 1545 und revidierte Fassung 1912: 2. Ausgabe*. (Digitale Bibliothek: CD-ROM 29). Berlin: Directmedia. 2000.
- LINACRE, THOMAS, 1532: *De emendata structura Latini sermonis*. Parisiis: Ex officina Roberti Stephani.
- LOSSIUS, LUCAS, 1557: *Erotemata Dialecticae et Rhetoricae Philippi Melancthonis et praeceptionum Erasmi Roterodami, de utraque copia verborum et rerum*. Witebergae: Crato.
- LOSSIUS, LUCAS, 1559: *Elementa dialecticae et rhetoricae ex Erotematis Lucae Lossii, ediscendi causa, breviter selecta*. Francofurti: Egenolphus.
- LUTHER, MARTIN, 2002: *Gesammelte Werke: Mit einer illustrierten Lebenschronik und einer Einführung in Werk und Theologie (ur. Kurt Aland)*. (Digitale bibliothek: CD-ROM 63). Berlin: Directmedia.
- MAIOR, GEORG, 1529: *In Philippi Melancthonis Rhetorica Tabulae*. [Strasbourg].
- MAIOR, GEORG, 1578: *Quaestiones rhetoricae ex libris M. T. Ciceronis, Quintiliani, et Philippi Melancthonis, collectae, et denuo recognitae et auctae*. Tubingae.
- MEIGRET 1550 gl. Foerster 1888.
- MELANCHTHON, PHILIPPUS, 1525: *De rhetorica libri tres, ab eodem iam dudum diligentius recogniti*. Coloniae: In aedibus Cornelij Cervicorni.
- MELANCHTHON, PHILIPPUS, 1532: *Elementorum Rhetorices libri duo*. Parisiis: Apud Simonum Colinaeum.
- MELANCHTHON, PHILIPPUS, 1537: *Syntaxis Philippi Melancthonis emendata et aucta ab auctore*. Lipsiae: Faber.
- MELANCHTHON, PHILIPPUS, 1544: *Elementorum Rhetorices libri duo*. Lipsiae: In officina Valentini Papae.
- MELANCHTHON, PHILIPPUS, 1570: *Ratio brevis Sacrarum concionum tractandarum. De arte concionandi formulae, ut breves, ita doctae et piae*. Londini: Per Henricum Synneman.
- MELANCHTHON, PHILIPPUS, 1570: *De officiis concionatoris. De arte concionandi formulae, ut breves, ita doctae et piae*. Londini: Per Henricum Synneman.
- MGG = Melanchthon, Philippus, 1571: *[Grammaticae Graecae libellus Philippi Melancthonis cum accessionibus Joachimi Camerarii Papebergensis editus]*. Lipsiae: Andr. Scheider.
- MGL = Melanchthon, Philippus, [s. a.]: *Grammatica Philippi Melancthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata*. Norimbergae: Apud Ioh. Petreium.
- MGL-Cam = Melanchthon, Philippus, 1585: *Grammatica Philippi Melancthonis recognita et locupletata. Accessit tractatus de Orthographia, recens*. Lipsiae: Imprimebat Iohannes Steinman.
- MGL-CR gl. CR 20.
- MOSELLANUS, PETER, 1533: *Tabulae de schematibus et tropis Petri Mosellani: In Rhetorica*

- Philippi Melancthonis: In Erasmi Roter. libellum de duplici copia.* Antverpiae: Apud Martinum Caesarem.
- MPs = Musculus, Wolfgang, 1556: *In sacrosanctum Davidis Pfalterium Commentarii.* Basileae: Per Ioannes Heruagios.
- MS 1538 = Melancthon, Philippus, 1538: *Syntaxis olim a Philippo Melancthone collecta, nunc locupletata, ut sit ad usum scholarum accommodatior. Cum praefatione Phil. Melancthonis.* Argentorati: Millius.
- NEANDER, MICHAEL, 1564: *Graecae linguae tabulae.* Basileae: Per Ioannem Oporinum.
- NEBRIJA, ANTONIO DE, 1492: *Grammática de la lengua castellana.* <http://www.jabega.net/nebrija/>.
- NIZOLIUS, MARIUS, 1570: *Nizolius, sive Thesaurus Ciceronianus, omnia Ciceronis verba /.../ Venetiis: Ex officina Aldina.*
- NIZZOLI gl. Nizolius.
- ÖLINGER, ALBERT, 1574: *Underricht der Hoch Teutschen Spraach: Grammatica seu Institutio verae Germanicae linguae ... In usum juventutis maxime Gallicae, ante annos aliquot conscripta ... Cum D. Joan. Sturmii sententia, de cognitione et exercitatione linguarum nostri saeculi.* Argentorati: Nicolaus Wyriot.
- OPTÁT ITD. 1533 gl. Freidhof 1974.
- OSIANDER, ANDREAS, 1537: *Harmoniae Evangelicae Libri IIII: Graece Et Latine.* Basileae.
- OSIANDER, ANDREAS, 1975–1997: *Gesamtausgabe. Bd. I–X. Hrsg. von G. Müller und G. Seebaß.* Gütersloh.
- PALATINO, GIOVAMBATTISTA, 1556: *Libro di m. Giovambattista Palatino cittadino Romano, nel qual s'insegna a scrivere ogni sorte lettera.* Roma: Per Antonio Maria Giudotto Mantouano.
- PALSGRAVE 1530 gl. Génin 1852.
- PASIUS FERRARIENSIS, CURIUS LANCILOTUS, 1511: *Non vulgaris literaturae libri VIII.* Argentorati: Schurius.
- PEGIUS, MARTIN, 1561: *De tropis et schematibus libri octo.* Ingolstadii: Alexander et Samuel Vüeiffenhornij fratres.
- PERGER, BERNARDUS, 1479 (?): *Grammatica nova.* Venetiis: L. Wild.
- PEROTTI, NICCOLÒ, 1497: *Rudimenta grammatices.* Parisiis.
- PILLOT, JEAN, 1586: *Gallicae linguae institutio.* Lugduni: Apud Benedictum Rigaudum.
- QUAESTIONES GRAMMATICAE ex Philippo Melancthone, in usum tertiae et quartae classis scholarum /.../ collectae.* Tubingae: Ex officina typographica viduae Ulrici Morhardi. 1564.
- RAMÉE, PIERRE DE LA gl. Ramus, Petrus.
- RAMUS, PETRUS, 1555: *Dialectique de Pierre de la Ramee.* Paris: A. Wechel.
- RAMUS, PETRUS, 1571: *P. Rami Rudimenta Grammaticae Latinae.* Basileae: Per Eusebium Episcopum et Nicolai fratris haeredes.
- RAMUS, PETRUS, 1571b: *P. Rami Grammaticae libri quattuor.* Basileae: Per Eusebium Episcopum et Nicolai fratris haeredes.
- RAMUS, PETRUS, 1572: *Grammaire.* Paris: A. Wechel.
- RAMUS, PETRUS, 1581: *Scholarum rhetoricarum seu quaestionum Brutinarum in Oratorem Ciceronis, Lib. XX.* Francofurti: A. Wechel.
- RAMUS, PETRUS, 1590: *Grammatica latino-francica a Petro Ramo francice scripta, Latina vero facta Annotationibusque illustrata, per Pantaleontem Tevenium Commerciensem Lotharingum: editio secunda.* Francofurti: Apud Joannem Wechelum.

- REISCH, GREGORIUS, 1508: *Margarita philosophica nova*. Argentorati: Joannes Grüningerus.
- REUHLIN, JOHANNES, 1506: *[De rudimentis hebraicis]*. s. 1.
- REUHLIN, JOHANNES, 1570: *De arte praedicandi. De arte concionandi formulae, ut breves, ita doctae et piae*. Londini: Per Henricum Synneman.
- SALVIATI 1991 gl. Antonini Renieri.
- SANSOVINO, FRANCESCO (ur.), 1562: *Le osservationi della lingua volgare di diversi huomini illustri*. Venetia.
- SCALIGER, JULIUS CAESAR, 1540: *De causis linguae Latinae libri tredecim*. Lugduni: Apud Seb. Gryphium.
- SCALIGER, JULIUS CAESAR, 1561: *Poetices libri septem*. [Lyon]: Apud Antonium Vincentium.
- SERRANUS, JOHANNES, 1539: *Dictionarium Latinogermanicum*. Nürnberg: Petreius.
- SIBER, ADAM, 1580: *Gemma Gemmarum seu Nomenclatoris Had. Junii Epitome*. Lipsiae: Defnerus.
- STATORIUS, PETRUS, 1568: *Polonicae grammatices institutio*. Cracoviae: Apud Mathiam Wirzbietam, Typographum Regium.
- STEPHANUS gl. Estienne.
- SULPITIUS VERULANUS, JOHANNIS ANTONIUS, 1485: *Grammatica*. [s. l.].
- SUSENBROTUS, JOANNES, 1576: *Epitome troporum ac schematum*. Londini: Ioannes Kyngstonus.
- TRISSINO, GIANGIORGIO, 1729: *Tutte le opere di Giovan Giorgio Trissino gentiluomo Vicentino non piu' raccolte*. Verona: Jacopo Vallarsi.
- VALLA, LAURENTIUS, 1530: *De dialectica libri III*. Parisiis: Apud Simonem Colinaeum.
- VALLA, LAURENTIUS, 1544: *Laurentii Vallae Elegantiarum linguae Latinae libri sex*. Lugduni: apud Seb. Gryphium.
- VOCABULARIUS LATINO-GERMANICUS. Spirae: Drach. 1482–1489.
- VORLIČNÝ, PAVEL gl. Aquilinas, Paulus.
- VU = Vulgata (tekstno-kritična izdaja). www.biblija.net. Deutsche Bibelgesellschaft. 1969.
- WPs = Walther, Rudolph, 1831: *Die kleine Bibel: Oder der Pfalter Davids*. Zürich.
- ZB = Zwingli, Ulrich, 1531: *Die gantze Bibel*. Zürich: Froschauer.

12.2 LITERATURA

- ANTONINI RENIERI (ur.), ANNA, 1991: *Leonardo Salviati: Regole della toscana favella: edizione critica*. (Grammatiche e lessici pubblicati dall'Accademia della Crusca.) Firenze: Accademia.
- ADČ 2001 = *Accademia della Crusca: La Fabbrica dell'Italiano: Cinque secoli di grammatiche*. 193.205.158.201/fabitaliano2/2_grammatiche.htm
- AHAČIČ, KOZMA, 2006: Škrabec o Adamu Bohoriču in njegovih slovnicih. *Škrabčeva misel V*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 89–96.
- ANDOLJŠEK, IVAN, 1978: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj (I. del)*. Maribor: Univerzum.
- AX, WOLFRAM, 2001: Lorenzo Valla (1407–1457), *Elegantiarum linguae Latinae libri sex (1449)*. *Von Eleganz und Barbarei: Lateinische Grammatik und Stilistik in Renaissance und Barock (ur. Wolfram Ax)*. Wiesbaden. 29–57.

- AX (ur.), WOLFRAM, 2005: *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzen Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag.
- BACH, ADOLF, 1970: *Geschichte der deutschen Sprache*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- BARATIN, MARC, 2005: Priscianus Caesariensis. *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzen Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag. 247–272.
- BARBARIČ, ŠTEFAN, 1972: Stik Primoža Trubarja z mislijo Erazma Rotterdamskega. *Zbornik za slavistiku* 3 (Novi Sad). 87–98.
- BAŠ, ANGELOS, 1986: Oblačilne razmere na Slovenskem v 16. stoletju. *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–27.
- BENEDIK (ur.), METOD, 1991: *Zgodovina cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.
- BERČIČ, BRANKO, 1968: O nastajanju Dalmatinove Biblije. *Biblia tv ie /.../ [faksimile]*. Ljubljana: Mladinska knjiga. i–v.
- BERČIČ, BRANKO, 1968b: Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts. *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. München: Rudolf Trofenik. 152–268.
- BERČIČ, BRANKO, 1970: Adam Bohorič in njegova slovnica slovenskega jezika. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: 1584* (Monumenta litterarum Slovenicarum 7). Ljubljana – München: Mladinska knjiga – Rudolf Trofenik. i–xxii.
- BERČIČ, BRANKO, 1971: Aus dem Leben und Wirken Adam Bohoričs. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 7–21.
- BERNARDIN SPLJEČANIN, 1885: *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 5.) Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- BERWARD, OLAF, 1994: *Philipp Melancthons Sicht der Rhetorik*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- BESCH, WERNER, 2000: *Die Rolle Luthers in der deutschen Sprachgeschichte*. Heidelberg: Winter.
- BEUTEL, ALBRECHT, 1989: *In dem Anfang war das Wort: Studien zu Luthers Sprachverständnis*. Tübingen: Mohr.
- BEZNER, FRANK, 2005: Lorenzo Valla. *Lateinische Lehrer Europas: Fünfzen Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag. 353–389.
- BIBEL VON A BIS Z: *Wortkonkordanz zum revidierten Luthertext*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 1981.
- BJELČEVIČ, ALEKSANDER, 2003: Faksimile treh Trubarjevih katekizmov (zgodovina katekizmov, teološka vsebina, katekizem v pesmih, nacionalna cerkev). *SR* 51/3. 317–328.
- BLAŽEVIČ, ZRINKA, 2006: Ilirizem kot heterotropija. *Preseganje meje: Izdajanje slovenske leposlovne klasike, slovenistični Zagreb, ilirizem, slovanske literature in slovenska književnost, slovenistična in primerjalna literarna veda, slovenist v razredu, mladinska književnost*. (Zbornik Slavističnega društva 17.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 139–150.
- BOHORIČ, ADAM, 1969: *Arcticae horulae: die erste Grammatik der slowenischen Sprache: Wittenberg 1584*. (Geschichte, Kultur und Gesisteswelt der Slowenen 4). München: Trofenik.

- BOHORIZH, ADAM, 1987: *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*. Maribor: Založba Obzorja.
- BONOMI, ILARIA, 1986: *Pierfrancesco Giambullari: Regole della lingua fiorentina: Edizione critica*. (Grammatiche e lessici pubblicati dall'Accademia della Crusca.) Firenze: Accademia.
- BRATULIČ, JOSIP, 1971: Die glagolitische und die kyrillische Schrift in der Bohorič'schen Grammatik. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 109–121.
- BRAZZANO, STEFANO DI, 2005: *Pietro Bonomo (1458–1546): Diplomatico, umanista e vescovo di Trieste: La vita e l'opera letteraria*. Trieste: Edizioni Parnaso.
- BRENTJES, BURCHARD (ur.), 1983: *Reformation und Nationalsprachen: Zusammengestellt und herausgegeben aus Anlaß der Luther-Ehrung der Deutschen Demokratischen Republik 1983*. (Wissenschaftliche Beiträge 34.) Halle: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg.
- BREUER, DIETER in KOPSCH, GÜNTHER, 1974: Rhetoriklehrbücher des 16. bis 20. Jahrhunderts: Eine Bibliographie. *Rhetorica movet: Protestantischer Humanismus und karolingische Renaissance*. Frankfurt am Main: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag. 217–355.
- BREZNIK, ANTON, 1917: Literarna tradicija v 'Evangelijih in listih' [1. del]. *Dom in svet* 30. 170–174.
- BUČAR, FRANJO, 1910: *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BUČAR, FRANJO, 1916: O nakladama nekih slovenskih protestantskih knjiga. *Carniola* (1916), zv. 3 (separat). Ljubljana.
- BURIAN, VÁCLAV, 1928: Po stopách češství a české knihy v starším slovinském písemnictví. *Slavia* 8 (separatni natis).
- CANCIK, HUBERT, 1986: Primus Truber – Martin Crusius – Nikodemus Frischlin: Der slowenische Reformator und die Tübinger Humanisten. *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 29–49.
- CANCIK, HUBERT, 1999: Crusius contra Frischlinum. Geschichte einer Feindschaft. *Nicodemus Frischlin (1547–1590): Poetische und prosaische Praxis unter den Bedingungen des konfessionellen Zeitalters*. Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog. 261–295.
- CIPERLE, JOŽE, 1996: Nov položaj šole in pouka na Slovenskem v 16. stoletju. *III. Trubarjev zbornik: Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija »Reformacija na Slovenskem« ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica – Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 139–147.
- COLLINSON, PATRICK, 2004: *The Reformation: A History*. New York: The Modern Library.
- COLOMBAT, BERNARD, 1999: *La grammaire latine en France, à la Renaissance et à l'Âge classique: Théories et pédagogie*. Grenoble: ELLUG (Éditions de l'Université Stendhal).
- COPELAND, RITA, 1995: *Rhetoric, hermeneutics, and translation in the Middle Ages*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- COSERIU, EUGENIU, 1986: Megiser und Trubar. *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 51–56.
- CR 20 = Bretschneider (ur.), Carolus Gottlieb, 1990: Philippi Melanthonis Opera quae supersunt omnia. *Corpus reformatorum: vol. 20: 1854 (reprint)*. Bad Feilnbach: Schmidt Periodicals.

- CTLF 2004 = CTF – Corpus des textes linguistiques fondamentaux. www.ens-lsh.fr/labo/ctlf/.
- ČEJKA, MIREK ET AL., 1991: *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno: Masaryková univerzita.
- DELLSPERGER, RUDOLF, 1997: Wolfgang Musculus (1497–1563): Leben und Werk. *Berner Zeitschrift für Geschichte und Heimatkunde* 59/3. 219–240.
- DERGANC, ALEKSANDRA, 1986: O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovansko slovnico Meletija Smotrickega. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 319–325.
- DIMITZ, AUGUST, 1874: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Erster Theil: Von der Urzeit bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. (1493)*. Ljubljana: Druck und Verlag von Ign. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- DJUBO, BORIS A., 2001: Der Einfluss des deutschen Protestantismus auf die ostslawische Grammatikographie: Am Beispiel der "Grammatik" des Meletij Smotrickij. *Germanistisches Jahrbuch der GUS "Das Wort" 2000/2001*. www.daad.ru/wort/Djubo.pdf. 129–148.
- DJUBO, BORIS A., 2002: Die Wichtigkeit von Melancthons "Grammatica Latina" für die Entwicklung der russischen grammatischen Theorie Ende des 16. bis Anfang des 17. Jahrhunderts: Die Vergleiche zwischen den kirchenslavischen Grammatiken von L. Zizanij und M. Smotrickij und den lateinischen und griechischen Grammatiken in der Genusbehandlung. *Germania latina – Latinitas teutonica: vita publica, scientiæ, studia humaniora a litteris renatis usque ad sæculum nostrum*. www.phil-hum-ren.uni-muenchen.de/GermLat/.
- DOCKHORN, KLAUS, 1974: Rhetorica movet: Protestantischer Humanismus und karolingische Renaissance. *Rhetorik: Beiträge zu ihrer Geschichte in Deutschland vom 16.–20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag. 17–42.
- DOLAR, JARO, 1971: Die Schicksale der Bibliothek Adam Bohorič's. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 135–139.
- DOLAR, JARO, 1987: Duhovna podoba Jurija Dalmatina. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 199–205.
- DRUGI TRUBARJEV ZBORNİK: *Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ljubljana: Slovenska matica. 1952.
- DULAR, ANJA, 2002: *Živeti od knjig: zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. (Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino 7.) Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- ECO, UMBERTO, 2003: *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- ELZE, THEODOR, 1884: Die slowenischen protestantischen Gesangbücher des XVI. Jahrhunderts. *JGGPÖ* 5 (1884). 1–39.
- ELZE, THEODOR, 1893: *Die slowenischen protestantischen Postillen des XVI. Jahrhunderts*. Venedig.
- ELZE, THEODOR, 1893b: Die slowenischen protestantischen Katechismen des XVI. Jahrhunderts. *JGGPÖ* 14 (1893). 79–100.
- ELZE, THEODOR, 1894: *Die slowenischen protestantischen Gebetbücher des XVI. Jahrhunderts*. Venedig.
- ELZE, THEODOR, 1894b: *Die slowenischen protestantischen Ritual-, Streit-, Lehr- und Bekenntnisschriften des XVI. Jahrhunderts*. Venedig.

- ELZE, THEODOR, 1895: Die slowenischen protestantischen Bibelbücher des XVI. Jahrhunderts. *JGGPÖ* 16 (1895). 117–167.
- ELZE, THEODOR, 1896: *Die slowenischen protestantischen Druckschriften des XVI. Jahrhunderts*. Venedig.
- ELZE, THEODOR, 1897: *Primus Trubers Briefe*. Tübingen: Litterarische Verein in Stuttgart.
- ELZE, THEODOR, 1899: Die Rektoren der Krainischen Landschaftsschule in Laibach während des XVI. Jahrhunderts. *JGGPÖ* 20 (1899). 117–153.
- ELZE, THEODOR, 1900: Die evangelischen Prediger Krains im XVI. Jahrhundert. *JGGPÖ* 21 (1900). 53–69.
- ELZE, THEODOR, 1977: *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain: Tübingen 1877*. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 14.) München: Rudolf Trofenik.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, 1985: *Opera omnia (5/2): Ennarationes in psalmos*. Amsterdam – New York – Oxford: North-Holland.
- ERASMUS, DESIDERIUS ROTERODAMUS, 1988: *Opera omnia (1/6): De copia verborum ac rerum*. Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo: North-Holland.
- ERASMUS, VON ROTTERDAM, 1995: *De conscribendis epistolis: Anleitung zum Briefschreiben (Auswahl)*. *Ausgewählte Schriften* 8. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- ERASMUS, VON ROTTERDAM, 1995b: *In Novum Testamentum praefationes: Vorreden zum Neuen Testament*. *Ausgewählte Schriften* 3. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- ERASMUS, VON ROTTERDAM, 1995c: *Dialogus cui titulus Ciceronianus sive De optimo dicendi genere: Der Ciceronianer oder der beste Stil: Ein dialog – Adagiorum chiliades (Adagia selecta): Mehrere tausend Sprichwörter und Sprichwörterliche Redensarten (Auswahl)*. *Ausgewählte Schriften* 7. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- ES = *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002.
- EVANS, ROBERT J. W., 1999: *Frischlin und der ostmitteleuropäische Späthumanismus. Nicodemus Frischlin (1547–1590): Poetische und prosaische Praxis unter den Bedingungen des konfessionellen Zeitalters*. Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog. 297–322.
- FAGANEL, JOŽE, 2001: *Govorništvo na Slovenskem. Kennedy, George A.: Klasična retorika ter njena krščanska in posvetna tradicija od antike do sodobnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 357–375.
- FAITHFULL, R. G., 1953: The Concept of »Living Language« in Cinquecento Vernacular Philology. *Modern Language Review* 48. 278–292.
- FECHNER, HEINRICH (ur.), 1972: *Vier seltene Schriften des sechzehnten Jahrhunderts mit einer bisher ungedruckten Abhandlung über Valentinus Ickelsamer von Friedrich Ludwig Karl Weigand*. (Documenta Linguistica: Quellen zur Geschichte der deutschen Sprache des 15. bis 20. Jahrhunderts: Reihe V: Deutsche Grammatiken des 16. bis 18. Jahrhunderts.) Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- FISHMAN, JOSHUA A., 1978: *Sociologija jezika: Interdisciplinarni društvenonaučni pristup k jeziku u društvu*. Sarajevo: Svjetlost.
- FLOOD, JOHN L., 1990: *Subversion in the Alps: Books and Readers in the Austrian Counter-reformation*. *The Library* 12.
- FOERSTER, WENDELIN, 1888: *Le Tretté de la grammere françoeeze: nach der einzigen pariser Ausgabe 1550*. Heilbronn.
- FREIDHOF, GERD, 1974: *Beneš Optát, Petr Gzel, Václav Philomates: Grammatyka Česká*

- (*Die Ausgaben von 1533 und 1588*). (Specimena philologiae Slavicae 7/1.) Frankfurt am Main – München: Kubon & Sagner.
- GAEDE, FRIEDRICH, 1999: Renaissance und Reformation. *Geschichte der deutschen Literatur I: Von Mittelalter bis zum Barock*. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag. 259–328.
- GANTAR, KAJETAN, 1971: Adam Bohorič als slowenischer Übersetzer aus der lateinischen Sprache. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 98–108.
- GANTAR, KAJETAN, 1985: Konfrontacija med antiko in krščanstvom: Nekaj opažanj ob Trubarjevem in Dalmatinovem prevodu Pavlovega govora na Areopagu. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*. (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10.) Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 83–87.
- GANTAR, KAJETAN, 1986: Nekaj misli o slovenskem protestantizmu in prevajanju. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 565–567.
- GANTAR, KAJETAN, 1992: Latinska književnost. *Enciklopedija Slovenije* 6. Ljubljana: Mladinska knjiga. 106.
- GÉNIN (ur.), F., 1852: *L'éclaircissement de la langue française par Jean Palsgrave, suivi de la grammaire de Giles du Guez*. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France: Deuxième série: Histoire des lettres et des sciences.) Paris: Imprimerie nationale.
- GESTRIN, FERDO, 1908: Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija. [I.] *Trubarjev zbornik* (1908). Ljubljana. 15–56.
- GJURIN, VELEMIR, 1987: *Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja*. (Magistrska naloga.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GOLOB, NATAŠA, 2006: *Srednjeveški rokopisi iz Žičke kartuzije (1160–1560)*. Ljubljana: Narodna galerija.
- GOLIUS, THEOPHILUS, 1972: *Onomasticon Latinogermanicum*. (Documenta Linguistica: Quellen zur Geschichte der deutschen Sprache des 15. bis 20. Jahrhunderts: Reihe I: Wörterbücher des 15. und 16. Jahrhunderts.) Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- GRABNER-HAIDER, ANTON in KRAŠOVEC, JOŽE, 1984: *Biblični leksikon*. Celje: Mohorjeva družba.
- GRAFENAUER, BOGO, 1996: Reformacija in socialne strukture in gibanja v slovenskih deželah. *III. Trubarjev zbornik: Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 163–167.
- GRAFENAUER, IVAN, 1914: O Trubarjevem prevodu evangelijev. *Dom in svet* 27. 297–303.
- GRAFENAUER, IVAN, 1917: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva* I. Ljubljana.
- GRAFENAUER, IVAN, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje. *GRAFENAUERJEV ZBORNIK*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 1996.
- GRDINA, IGOR, 1993: Začetki slovenske književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo. *SR* 41/1. 77–129.
- GRDINA, IGOR, 1994: Srednji vek na Slovenskem v raziskavah literarne vede (Raziskovalno poročilo za obdobje 1968–1993). *Zgodovinski časopis* 48/1. 79–102.
- GRDINA, IGOR, 1995: Nekaj opazk o vlogi Primoža Trubarja v začetkih slovenskega knjižnega jezika. *Zgodovinski časopis* 49/3 (1995). 379–398.
- GRDINA, IGOR, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.

- GRDINA, IGOR, 1999b: Trubar, Primož. *Enciklopedija Slovenije* 13. Ljubljana: Mladinska knjiga. 372–378.
- GRDINA, IGOR, 2003: *Poti v zgodovino*. Ljubljana: Založba ZRC.
- GRDINA, IGOR, 2006: Do »fine moke 00« mletu Trubarjevo vprašanje. *Stati inu obstati* 1/3–4. 202–235.
- GRDINA, IGOR, 2007: Reformationsströme in slowenischen Raum im 16. Jahrhundert. *Biblia Slavica. Serie IV: Südslavische Bibeln. Band 3,2: Kommentare*. 9–21.
- GRDINA, IGOR, CVIRN, JANEZ in JANKO, ANTON, 1993: Nemška književnost. *ES* 7. 353–356.
- GRIMM, JAKOB in WILHELM, 1854–1971: *Deutsches Wörterbuch* 1–17. Leipzig: S. Hirzel.
- GRUDEN, JOSIP, 1911: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje.
- GSPAN, ALFONZ in BADALIČ, JOSIP 1957: *Inkunabule v Sloveniji*. (Dela SAZU, razred za filološke in literarne vede 10, Inštitut za literature 3.) Ljubljana: SAZU.
- HAHN, JOSEF, 1971: Zu Cod. Slav. 8 der Bayerischen Staatsbibliothek. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 140–143.
- HÁJEK, VÁCLAV, 1918: *Václava Hájka z Libočan Kronika česká: Podle originálu z r. 1541 vydal V. Flajšhans*. Praga.
- HEYDEN, SEBALD, 1998: *Nomenclatura rerum domesticarum (Nürnberg, Friedrich Peypus, 1530): Nomenclatura rerum, innumeris quam antea nominibus cum locupletior tum castigatior (Mainz, Ivo Schöffler, 1534): Mit einer Einführung von Peter O. Müller und Gaston van der Elst*. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag.
- HISTORISCHES WÖRTERBUCH DER RHETORIK*. Tübingen: Niemeyer. 1992–2005.
- HOLTZ, SABINE (ur.), 1999: *Nicodemus Frischlin (1547–1590): Poetische und prosaische Praxis unter den Bedingungen des konfessionellen Zeitalters*. Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- HOLTZ, LOUIS, 2005: *Aelius Donatus. Lateinische Lehrer Europas: Fünfzen Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag. 109–131.
- ILEŠIČ, FRAN, 1905: O nastanku in izdanju Dalmatinove Biblije (1584). *Ljubljanski zvon* 25. 236–240.
- ILEŠIČ, FRAN, 1908: O tisku in prodaji nekaterih Trubarjevih knjig. [I.] *Trubarjev zbornik* (1908). Ljubljana. 281–283.
- ILEŠIČ, FRAN, 1921: Slovensko pismo u jednoj talijanskoj knjizi 16. stoleća. *Zbornik filoloških i lingvističkih studija*. Beograd: Izdanje akad. knjižare S. B. Cvijanovića. 233–238.
- ISING, ERIKA, 1966: *Die Anfänge der volkssprachlichen Grammatik in Deutschland und Böhmen: Dargestellt am Einfluß der Schrift des Aelius Donatus De octo partibus ars minor: Teil I: Quellen*. Berlin: Akademie-Verlag.
- ISING, ERIKA, 1970: *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa: Studien über den Einfluß der lateinischen Elementargrammatik des Aelius Donatus De octo partibus orationis ars minor*. Berlin: Akademie Verlag.
- IZS 1999 = Vidic (ur.), Marko et al.: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JANEŽIČ, STANKO, 1986: *Ekumenski leksikon*. Celje: Mohorjeva družba.
- JAZBEC, HELENA, 2007: *Nemške izposojenke pri Trubarju na primeru besedila Ena dolga Predgovor*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JELLINEK, M. H., 1913: *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung*. Heidelberg.
- JENSEN, KRISTIAN, 1998: The Latin Grammar of Aldus Manutius and its Fortuna. *Aldus*

- Manutius and Renaissance culture, Essays in Memory of Franklin D. Murphy* (ur. David S. Zeidberg). Firenze: Leo S. Oschki. 247–285.
- JGGPÖ = Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, Wien.
- JUNGHANS, HELMAR, 1998: Martin Luther und die Rhetorik. *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-Historische Klasse* 136/2. Stuttgart: Hirzel.
- KENNEDY, GEORGE A., 2001: *Klasična retorika ter njena krščanska in posvetna tradicija od antike do sodobnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KIDRIČ, FRANCE, 1919: *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert: Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- KIDRIČ, FRANCE, 1924: Bohoričev Elementale Labacense cum Nomenclatura. *ČJKZ IV.* 128–130.
- KIDRIČ, FRANCE, 1924b: Slovenske knjige v protestantski stanovski šoli v Ljubljani 1563–1598. *ČJKZ IV.* 130–139.
- KIDRIČ, FRANCE, 1924c: Otrozhia Tabla (ali Biblia) o. 1580. *ČJKZ IV.* 125–128.
- KIDRIČ, FRANCE, 1925: Bohorič, Adam. *SBL* 1. 49–52.
- KIDRIČ, FRANCE, 1925b: Dalmatin, Jurij. *SBL* 1. 116–124.
- KIDRIČ, FRANCE, 1926: Nikodem Frischlin. *SBL* 1. 190–192.
- KIDRIČ, FRANCE, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KIDRIČ, FRANCE, 1951: *Primož Trubar*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- KIDRIČ, FRANCE, 1978: *Izbrani spisi I.* (Dela – Opera 35/1.) Ljubljana: SAZU.
- KISSLING, HANS JOACHIM, 1971: Aussenseiter-Betrachtungen zu A. Bohoričs Arcticae horulae. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 83–87.
- KNAPE, JOACHIM, 1993: *Philipp Melanchthons »Rhetorik«*. Tübingen: Niemeyer.
- KNAPE, JOACHIM, 2006: *Poetik und Rhetorik in Deutschland 1300–1700*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- KOLARIČ, RUDOLF, 1971: Die Sprache in Adam Bohoričs Arcticae horulae. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 29–82.
- KOPITAR, JERNEJ, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.
- KORUZA, JOŽE, 1980: Trost, Matija. *SBL* 4. 188.
- KORUZA, JOŽE, 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.
- KORUZA, JOŽE, 1995: Die literarischen Formen der Predigten Trubers. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit.* (Sagners Slavistische Sammlung 24.) München: Verlag Otto Sagner. 268–277.
- KOS, DUŠAN, 1994: Plemstvo. *Enciklopedija Slovenije* 8. Ljubljana: Mladinska knjiga. 404.
- KOS, MILKO in STELE, FRAN, 1931: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinsko društvo v Ljubljani.
- KOS, MILKO, 1933: *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

- KOS, MILKO, 1985: *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev: Izbrane razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOSTRENCIČ, IVAN, 1874: *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*. Wien: Carl Gerold's Sohn.
- KRAŠOVEC, JOŽE (ur.), 1998: *Interpretation of the Bible – Interpretacija Svetega pisma*. Ljubljana: SAZU, Sheffield Academic Press.
- KRAŠOVEC, JOŽE, 2001: *Med izvirkom in prevodi*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- KUMER, ZMAGA, 2002: *Slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- LÄGREID, ANNELIES, 1967: *Hieronymus Megiser: Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. (Monumenta linguae Slavicae 7.) Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- LAUSBERG, HEINRICH, 1967: *Elemente der literarischen Rhetorik*. München: Max Hueber Verlag.
- LAUSBERG, HEINRICH, 1990: *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- LAW, VIVIEN, 2003: *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*. Cambridge: University Press.
- LEDER, ZVONKA, 1976: Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. 12. SSJLK. 47–56.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2001: *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja)*. (Doktorska disertacija.) Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2005: O terminoloških besednih zvezah v krščanski terminologiji preteklih dob. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. (Zora 32.) Maribor: Slavistično društvo Maribor. 334–352.
- LEGIŠA, LINO (ur.), 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Od začetkov do romantike*. Ljubljana: Slovenska matica.
- LENČEK, RADO L., 1996: *Izbrane razprave in eseji*. Ljubljana: Slovenska matica.
- LENČEK, RADO L., 1996b: Sociolingvistične komponente Bohoričeve zamisli slovenskega knjižnega jezika. III. *Trubarjev zbornik: Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja..* Ljubljana: Slovenska matica in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 231–237.
- LEROUX, NEIL R., 2002: *Luther's rhetoric: Strategies and style from the Invocavit sermons*. Saint Louis: Concordia Acad. Press.
- LEXER, MATTHIAS, 1992: *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch: Mit den Nachträgen von Ulrich Pretzel*. Stuttgart: Hirzel.
- LG = Stammerjohann, Harro (ur.), 1996: *Lexicon grammaticorum: Who's Who in the History of World Linguistics*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- LOGAR, JANEZ, 1932: Krelj, Sebastijan. *SBL* 1. 565–567.
- LÓKÓS, ISTVÁN, 1986: Tipološki paralelizam recepcije Erazma Rotterdamskog u slovenačkoj i madžarskoj književnosti. *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 239–247.
- LUKMAN, FRANC KSAV., 1933: Megiser, Hieronim. *SBL* 2. 85ss.
- LUTHER, MARTIN, 1975: *Commentaire du livre de la Genèse. Oeuvres / Martin Luther*, 17. Genève: Labor et Fides.
- LUTHER, MARTIN, 2001: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Nova revija.

- MATL, JOSEF, 1971: Die slawische Idee in der Praefatio der Arcticae horulae des Adam Bohorič. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 22–28.
- MATZINGER-PFISTER, REGULA, 1972: *Paarformel, Synonymik und zweisprachiges Wortpaar: Zur mehrgliedrigen Ausdruckweise der mittelalterlichen Urkundensprache*. Zürich: Juris Druck und Verlag.
- MEČKOVSKA, NINA, 1984: Prve slovenske slovnice: viri skupnosti, dejavniki različnosti. *SR* 32/3. 209–222.
- MEČKOVSKA, NINA, 1986: Грамматика как феномен культуры (Адам Бохорич и Мелетий Смотрицкий). *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 255–267.
- MELIK, VASILIJ, 1995: Der Einfluß der Reformation auf den Prozeß der sozialen Affirmation der slowenischen Sprache. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit*. (Sagners Slavistische Sammlung 24.) München. 186–190.
- MERŠE, MAJDA, 1993: Glagolski vid v Dalmatinovi Bibliji ob naslonitvi na Lutrov prevodni zglede. *Rječnik i društvo: zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. X. 1989. u Zagrebu*. (Znanstveni skupovi razreda za filološke znanosti, knjiga 2.) Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 227–236.
- MERŠE, MAJDA, 1995: Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinischen und Lutherschen Bibelübertragung. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit: Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*. (Sagners slavistische Sammlung 24.) München: Otto Sagner. 492–510.
- MERŠE, MAJDA, 1998: Vrste glagolskega dejanja v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in tuje prevodne predloge. *SR* 46/1–2. 55–71.
- MERŠE, MAJDA, 2000: Vid in čas v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih. *36. SSJLK*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 21–34.
- MERŠE, MAJDA, 2001: Glagolski vid v povezavi z načinom in naklonom v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih. *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2. 113–128.
- MERŠE, MAJDA, 2006: Trubar v Škrabčevem jezikoslovju. *Škrabčeva misel V*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 49–69.
- MERŠE, MAJDA, 2007: Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil 16. stoletja. *SR* 55/1–2. 65–84.
- MERŠE, MAJDA ET AL., 2007b: Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts. *Biblia Slavica. Serie IV: Südslavische Bibeln. Band 3,2: Kommentare*. 99–325.
- MERŠE, MAJDA, JAKOPIN, FRANC in NOVAK, FRANCE, 1996: Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. *III. Trubarjev zbornik: Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija »Reformacija na Slovenskem« ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica – Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 239–255.
- MERŠE, MAJDA in NOVAK, FRANCE, 1996: Besedišče Brižinskih spomenikov v luči protestantskega besedišča 16. stoletja. *Zbornik Brižinski spomeniki*. (SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 45.) Ljubljana: SAZU. 289–301.
- MERŠE, MAJDA in NOVAK, FRANCE (s sodelovanjem Francke Premk), 2001: *Slovar jezika*

- slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: Poskusni snopič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MIKHAILOV, NIKOLAI, 1998: *Frühslowenische Sprachdenkmäler: Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. bis 1550)*. (Studies in Slavic and General Linguistics 26.) Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- MIKHAILOV, NIKOLAI, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine: rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stoletja do leta 1550)*. Trst: Mladika.
- MIRKOVIĆ, MIJO, 1960: *Matija Vlačić Ilirik*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 50.) Zagreb: JAZU.
- MLINARIČ, JOŽE, 1991: Cerkev na Slovenskem v srednjem veku. *Zgodovina cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba. 61–91.
- MODER, JANKO, 1985: Ob Trubarjevih »treh rečeh«. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem* (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10.) Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 33–66.
- MOVRIČ, DAVID, 2000: *Fidus interpres = Zvest prevajalec: očrt glavnih tokov v zgodovini evropskega prevajanja iz klasičnih jezikov*. (Diplomsko delo.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MÜLLER, JAKOB, 2003: Raba imena Slovenci v 16. stoletju. *Škrabčeva misel IV: zbornik s simpozija 2002*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 21–41.
- MÜLLER-FRAUREUTH, CARL (UR.), 1895: *Die deutsche Grammatik des Laurentius Albertus*. (Ältere deutsche Grammatiken in Neudruckten.) Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- NARAT, JOŽICA, 1996: Izrazi za 'učenec' pri slovenskih protestantskih piscih. *III. Trubarjev zbornik: Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija "Reformacija na Slovenskem" ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica – Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 263–272.
- NARAT, JOŽICA, 1999: *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*. (Doktorska disertacija.) Ljubljana.
- NARAT, JOŽICA, 2006: Sebastijan Krelj v Škrabčevih očeh. *Škrabčeva misel V*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 71–78.
- NEDELJKOVIĆ, OLGA, 1987: *The Troy Legend in Bohorič's »Praefatiuncula« to Arcticae horulae (1584) and comparable writings of the medieval and renaissance periods*. (Separat.) New York: Society for Slovene studies. 155–159.
- NOVAK, FRANCE, 1998: Samostalniška večpomenskost v knjižni slovenščini 16. stoletja glede na prevodne zglede. *SR* 46/1–2. 83–94.
- NOVAK, FRANCE, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- NOVAK, FRANCE, 2006: Predponi v- in u- v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Stati inu obstati* 2/3-4 (2006), 138-159.
- OBLAK, VATROSLAV, 1894: Protestantske postile v slovenskem prevodu. *Letopis Matice slovenske za leto 1894*. Ljubljana: Slovenska matica. 202–219.
- OKOLIŠ, STANE, 2000: *Elementarno šolstvo na Slovenskem med srednjim in novim vekom na primeru šole v Mengšu*. (Magistrsko delo.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OLOF, KLAUS DETLEF, 1986: Mittelalterliches und neuzeitliches Sprachverständnis am Beispiel der Übersetzer Luther und Trubar. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 517–527.

- OREL, IRENA, 1991: Sopomenskost samostalnikov v starejših slovenskih slovarjih. *SR* 39/2. 145–163.
- O'ROURKE BOYLE, MARJORIE, 1977: *Erasmus on Language and Method in Theology*. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press.
- OROŽEN, MARTINA, 1971: Začetki slovenske jezikoslovne misli. *JiS* 16/7. 193–200.
- OROŽEN, MARTINA, 1984: Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije (1584 – 1784 – 1802). *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih*. (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13.) Wien: Tilmann Reuther. 153–179.
- OROŽEN, MARTINA, 1986: Stilni problemi Trubarjevega jezika. 22. *SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–47.
- OROŽEN, MARTINA, 1986b: Vprašanje sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1584. *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 105–123.
- OROŽEN, MARTINA, 1987: Kreljeva »Otročja biblija«. *Sebastijan Krelj: OTROZHIA BIBLIA*. (Monumenta litterarum Slovenicarum 20.) Ljubljana: Mladinska knjiga. 139–157.
- OROŽEN, MARTINA, 1987b: Kreljev jezikovni koncept. *SSJLK* 23. 19–40.
- OROŽEN, MARTINA, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OROŽEN, MARTINA, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- OŽINGER, ANTON, 1991: Kriza cerkvenega življenja in reformacija na Slovenskem. *Zgodovina cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba. 93–112.
- PADLEY, G. A., 1976: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: The Latin Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PADLEY, G. A., 1985: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PADLEY, G. A., 1988: *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: Trends in Vernacular Grammar II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEKLAJ, MARIJAN, 1984: *Sveto pismo, izročilo in cerkev v predgovorih Jurija Dalmatina v Bibliji 1584*. (Inavguralna disertacija.) Ljubljana: Teološka fakulteta.
- PLETT, HEINRICH F., 2001: *Einführung in die rhetorische Textanalyse*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- PLETT, HEINRICH F., 2004: *Rhetoric and Renaissance culture*. Berlin: Walther de Gruyter.
- POGAČNIK, JOŽE, 1957: Poglavja iz starejše slovenske književnosti. *Nova obzorja* 10. 555–573.
- POGAČNIK, JOŽE, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok*. Maribor: Založba Obzorja.
- POGAČNIK, JOŽE, 1968b: Stilprobleme im slowenischen Reformationsschrifttum. *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. München: Rudolf Trofenik. 90–110.
- POGAČNIK, JOŽE, 1971: Anschauungen über Sprache und Stil bei Bohorič. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 88–97.
- POGAČNIK, JOŽE (ur.), 1972: *Srednjeveško slovstvo*. (Naša beseda.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- POGAČNIK, JOŽE, 1976: Jurij Dalmatin im Lichte stilistischer Untersuchungen. *Jurij Dalmatin:*

- Biblia 1584: II. Teil: Abhandlungen.* (Geschichte, Kultur und der Geisteswelt der Slowenen 3.) München: Rudolf Trofenik. 63–85.
- POGAČNIK, JOŽE, 1985: Kulturološka načela v gramatiki Adama Bohoriča. *Zbornik za slavistiku* 29. 69–81.
- POGAČNIK, JOŽE, 1990: *Starejše slovensko slovstvo*. Ljubljana.
- POGAČNIK, JOŽE, 1996: Delo slovenskih protestantskih piscev v literarni zgodovini. *III. Trubarjev zbornik: Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija »Reformacija na Slovenskem« ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica – Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 63–72.
- POGORELEC, BREDA, 1972: Trubarjev stavek. 8. *SSJLK*. 305–323.
- POGORELEC, BREDA, 1983: Razvoj slovenske slovnične zavesti od 16. do 19. stoletja. *19. SSJLK*. 89–94.
- POGORELEC, BREDA, 1984: Štiristo let Bohoričeve slovnice. *JiS* 29/6. 210–216.
- POGORELEC, BREDA, 1984b: Skladnja pri Dalmatinu in Bohoriču. *20. SSJLK*. 223–248.
- POGORELEC, BREDA, 1984c: Novi pogledi na slovenski knjižni jezik 16. stoletja. *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih*. (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13.) Wien: Tilmann Reuther. 181–208.
- POGORELEC, BREDA, 1986: Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 473–497.
- POGORELEC, BREDA, 1987: Sociolingvistični vidiki Trubarjevega jezika. *Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije*. Ljubljana. 14–21.
- POGORELEC, BREDA, 1994: Cerkveno življenje in slovenščina v javnosti v sedemnajstem stoletju. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628/ Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628/ Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628*. Klagenfurt–Ljubljana–Wien: Hermagoras/Mohorjeva/Styria.
- POLENZ, PETER VON, 2000: *Deutsche Sprachgeschichte von Spätmittelalter bis zur Gegenwart: Band I: Einführung, Grundbegriffe, 14. bis 16. Jahrhundert*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- PREMK, FRANCKA, 1986: Primerjava med Trubarjevim in Dalmatinovim prevodom Davidovega psaltra v razmerju do hebrejskega izvirnika, latinske Vulgate in nemške Luthrove predloge. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 529–543.
- PREMK, FRANCKA, 1992: *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- PREMK, FRANCKA, 2002: Besedišče Bohoričeve slovnice v gradivu slovenskih protestantskih piscev. *Riječ* 8/1.
- PREMK, FRANCKA in PREMK BOGATAJ, EVA, 2006: Važnost stvaralačke veze Trubar – Peter Pavao Vergerij ml. za Slovence i Hrvate. *Prilozi za istraživanje Hrvatske filozofske baštine* 32/63–64. 13–34.
- PRISPEVKI Z MEDNARODNE KONFERENCE PETER PAVEL VERGERIJ ML., POLEMIČNI MISLEC V EVROPI 16. STOLETJA, OB 500-LETNICI ROJSTVA. *Acta histriae* 8. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper. 1999.
- [*PRVI*] *TRUBARJEV ZBORNİK*. Ljubljana. 1908.
- RADICS, PETER, 1879: Slovenščina v besedi in pismu. *Letopis Matice slovenske za leto 1879*. Ljubljana: Matica slovenska. 1–33.

- RADICS, PETER, 1881: Geschichte des deutschen Buchhandels in Krain. *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels* 6.
- RADOVANOVIĆ, MILORAD, 1986: *Sociolingvistika*. Novi Sad: Dnevnik.
- RAJHMAN, JOŽE, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- RAJHMAN, JOŽE, 1982: Trubar, Primož. *SBL* 4. 206–225.
- RAJHMAN, JOŽE, 1982b: Trubar, Felicijan. *SBL* 4. 205–206.
- RAJHMAN, JOŽE, 1982c: Tulščak, Janž (Ivan). *SBL* 4. 228–229.
- RAJHMAN, JOŽE, 1984: Trubarjeva pisma (poskus stilne predstavitve). *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih*. (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13.) Wien: Tilmann Reuther. 39–56.
- RAJHMAN, JOŽE, 1985: Metodologija prevajanja slovenskih protestantov. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*. (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10.) Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 27–32.
- RAJHMAN, JOŽE, 1986b: Analiza dveh predgovorov (1557–1584). *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 151–158.
- RAJHMAN, JOŽE, 1986c: *Trubarjeva Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- RAJHMAN, JOŽE, 1986č: Razvoj Trubarjeve teološke misli (1557–1575). *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 165–172.
- RAJHMAN, JOŽE, 1996: Bohorič, Adam. *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 36–37.
- RAJHMAN, JOŽE in SMOLIK, MARJAN, 1991: Znojilšek, Janž. *SBL* 4. 824–825.
- RAJŠP, VINKO, 1992: Marko Kumprecht. *Enciklopedija Slovenije* 6. 73.
- RAMOVŠ, FRAN, 1971: *Zbrano delo: prva knjiga*. (Dela SAZU, razred za filološke in literarne vede, Inštitut za slovenski jezik.) Ljubljana: SAZU.
- RENER, FREDERICK, 1989: *Interpretatio: Language and Translation from Cicero to Tytler*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- RENKO, SREČKO, 1984: Adam Bohorič, prvi slovenski slovničar v svojem in današnjem času. *Est Europa*. Udine: Universita' degli studi di Udine. 5–15.
- RIGLER, JAKOB, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU. (Razred za filološke in literarne vede. Dela 22).
- RIJAVEC, ANDREJ, 1967: *Glasbeno delo na Slovenskem v obdobju protestantizma*. Ljubljana: Slovenska matica.
- RÖCKELEIN, HEDWIG et al., 1990: ... *ein unruhig Poet: Nikodemus Frischlin 1547–1590*. (Veröffentlichungen des Stadtarchivs Balingen 2). Balingen: Daniel.
- RODE, MATEJ, 1985: Od preobračanja do prevajanja: Prispevek k preučevanju prevajalskega izrazja. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10)*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 103–105.
- RODE, MATEJ, 1986: Slovenski protestantizem in prevajanje. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 555–561.
- ROMAINE, SUZANNE, 1994: *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: University Press.
- RÖSING-HAGER, MONIKA (ur.), 1973: *Johannes Claius: Grammatica Germanicae Linguae*. (Documenta Linguistica: Quellen zur Geschichte der deutschen Sprache des 15. bis 20. Jahrhunderts: Reihe V: Deutsche Grammatiken des 16. bis 18. Jahrhunderts.) Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- RÖSING-HAGER, MONIKA (ur.), 1975: *Albert Ölinger: Vnderricht der Hoch Teutschen Sprach*.

- (Documenta Linguistica: Quellen zur Geschichte der deutschen Sprache des 15. bis 20. Jahrhunderts: Reihe V: Deutsche Grammatiken des 16. bis 18. Jahrhunderts.) Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag.
- ROTAR, JANEZ, 1958: Naše jezikovno izrazje. *JiS* IV/2-3. 37–41, 78–81.
- ROTAR, JANEZ, 1988: *Trubar in južni Slovani*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ROTAR, JANEZ, 1991: *Die Nationwerdung der Slowenen und die Reformation: Trubars Benennungen von Ländern und Völkern*. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 21.) München: Rudolf Trofenik.
- ROTAR, JANEZ, 2002: Jezikovni nauk apostola Pavla in skrb Primoža Trubarja za avtonomnost knjižne slovenščine. *Bogoslovni vestnik* 62/3. 463–475.
- ROZMAN, FRANCE, 1986: Kako je Trubar prevajal Sveto pismo Nove zaveze?. *Bogoslovni vestnik* 46/3. 227–245.
- RUPEL, MIRKO, 1955: Povabilo in odpoved Gašperju Melissandru. *SR* 8/3–4. 209–224.
- RUPEL, MIRKO, 1956: Reformacija. *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Od začetkov do romantike*. Ljubljana: Slovenska matica. 183–260.
- RUPEL, MIRKO, 1960: Savinec, Andrej. *SBL* 3. 206.
- RUPEL, MIRKO, 1962: *Primož Trubar: življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RUPEL, MIRKO, 1965: *Primus Trüber: Leben und Werk des slowenischen Reformators*. Deutsche Übersetzung von B. Saria. (Südosteuropa-Schriften 5.) München.
- SAJOVIC, TOMAŽ, 2005: *Jezik med umetnostjo in znanostjo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SAKRAUSKY, OSKAR, 1976: Die theologische Bedeutung der Bibelübersetzung Jurij Dalmatins. *Jurij Dalmatin: Biblia 1584: II. Teil: Abhandlungen*. (Geschichte, Kultur und der Geisteswelt der Slowenen 3.) München: Rudolf Trofenik. 31–62.
- SANTONINO, PAOLO, 1991: *Popotni dnevniki: 1485–1487*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba.
- SBL 1–4 = *Slovenski biografski leksikon* 1–4. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 1925–1991.
- SCHANZE, HELMUT (ur.), 1974: *Rhetorik: Beiträge zu ihrer Geschichte in Deutschland vom 16.–20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag.
- SCHEIBLE, HEINZ, 2000: Philipp Melanchthon (1497–1560). Melanchthons Werdegang. *Humanismus im deutschen Südwesten: biographische Profile*. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag. 221–238.
- SCHELLANDER, ANTON, 1984: Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapažanja v Bohoričevi slovnici. *SR* 32/3. 223–230.
- SCHMIDT, VLADO, 1952: *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*. (Pedagoški tisk, zvezek 6). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SCHMIDT, VLADO, 1963: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, 1. del. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SCHMIDT, PAUL GERHARD (ur.), 2000: *Humanismus im deutschen Südwesten: biographische Profile*. Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag.
- SECK, FRIEDRICH in WILHELMI, THOMAS, 2004: *Nikodemus Frischlin (1547–1590): Bibliographie*. Leinfelden-Echterdingen: DRW-Verlag.
- SEEBASS, GOTTFRIED, 1995: Osiander, Andreas. *Theologische Realenzyklopädie* 25/1–2. Berlin – New York: Walther de Gruyter. 507–515.
- SEITZ, ELISABETH, 1995: Govorniško stilno sredstvo ali pomoč pri prevajanju? Dvojično

- vezniško priredje v izbranih besedilih Primoža Trubarja, Martina Lutra in njihovih sodobnikov. *SR* 43/4. 469–489.
- SEITZ, ELISABETH, 1998: *Primus Truber – Schöpfer der slovenischen Schriftsprache?*. (Slavistische Beiträge 363.) München: Verlag Otto Sagner.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1973: Dekret ali pričevanje Aleksandra Velikega o Slovanih. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (1973). 225–233.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1978: Trubarjev izvod Prvega dela novega testameta (1557–1558) ter druga slovenska in hrvaška protestantika v Vatikanski biblioteki. *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice* 2. Ljubljana: NUK. 35–77.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1980: Tiffernus, Mihael. *SBL* 12. 84–86.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1984: K vprašanju razmerja med humanizmom in reformacijo. *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih*. (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13.) Wien: Tilmann Reuther. 89–103.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1985: Etnična zavest humanistov in protestantov. *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*. (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10.) Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 7–16.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1986: Martin Crusius in seinen Beziehungen zu slowenischen Protestanten. *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 213–260.
- SIMONITI, PRIMOŽ, 1996: Santonino, Paolo. *Enciklopedija Slovenije* 10. Ljubljana: Mladinska knjiga. 399.
- SIMPOZIJ SLOVENC V EVROPSKI REFORMACIJI: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 1986.
- SJSPP gl. Merše in Novak 2001.
- SKUBIC, MITJA, 2002: *Romanski jeziki*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti.
- SLODNJAK, ANTON, 1968: *Slovensko slovstvo: Ob tisočletnici Brižinskih spomenikov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SLODNJAK, ANTON, 1971: Die Wirkung der Arcticae horulae von Adam Bohorič auf das Schrifttum in den slowenischen Ländern von 1584 bis 1809. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 122–134.
- SMOLIK, MARIJAN, 1963: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. (Doktorska disertacija.) Ljubljana: Semeniška knjižnica.
- SONNINO, LEE ANN, 1968: *A handbook to sixteenth century rhetoric*. London: Routledge & Paul.
- STABEJ, MARKO, 1998: Sociolingvistika. *Enciklopedija Slovenije* 12. 129–130.
- STABEJ, MARKO, 2003: Bo en jezik dovolj?: Večjezičnost v enojezičnosti. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: Ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*. (Obdobja 20). 51–70.
- STABEJ, JOŽE, 1968: Über die Anfänge der slowenischen Lexikographie. *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. München: Rudolf Trofenik. 124–134.
- STABEJ, JOŽE, 1971: Slowenisch-lateinisch-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik

- von Adam Bohorič. *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: Rudolf Trofenik. 144–206.
- STABEJ, JOŽE, 1976: Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584. *Jurij Dalmatin: Biblia 1584: II. Teil: Abhandlungen*. (Geschichte, Kultur und der Geisteswelt der Slowenen 3). München: Rudolf Trofenik. 101–181.
- STABEJ, JOŽE, 1977: *Hieronymus Megiser: Thesaurus polyglottus: Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabej*. (Dela/opera 32.) Ljubljana: SAZU.
- STANOVNIK, MAJDA, 1986: Razprava o prevajanju. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 563–564.
- STANOVNIK, MAJDA, 2005: *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STATORIUS, PETRUS, 1980: *Polonicae grammatices institutio: Nunc iterum edidit R. Olesch*. Köln – Wien: Böhlau Verlag.
- STOLT, BIRGIT, 1969: *Studien zu Luthers Freiheitstraktat mit besonderer Rücksicht auf das Verhältnis der lateinischen und der deutschen Fassung zu einander und die Stilmittel der Rhetorik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- STOLT, BIRGIT, 1991: Rhetorische Textkohärenz – am Beispiel Martin Luthers. *Rhetorik: ein internationales Jahrbuch 10: Rhetorik der frühen Neuzeit*. 89–99.
- STOLT, BIRGIT, 2001: Luthersprache. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik 5*. Tübingen: Niemeyer. 677–690.
- STRAUSS, DAVID FRIEDERICH, 1856: *Leben und Schriften des Dichters und Philologen Nicodemus Frischlin: Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte in der zweiten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Literarische Anstalt.
- STRECKENBACH, GERHARD, 1979: *Stiltheorie und Rhetorik der Römer im Spiegel der humanistischen Schülersgespräche*. Göttingen: Gratia-Verlag.
- SVETINA, ANTON, 1952: Protestantizem v Ljubljani. *II. Trubarjev zbornik*. Ljubljana. 161–174.
- ŠKRABEC JD = Škrabec, Stanislav, 1994–1998: *Jezikoslovna dela 1–4*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- ŠKRUBEJ, KATJA, 2001: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah: Poskus rekonstrukcije na podlagi jezikovnega gradiva*. (Doktorska disertacija.) Ljubljana: Pravna fakulteta.
- ŠKULJ, EDO, 1998: Musical instruments in Psalm 150. *Interpretation of the Bible – Interpretacija Svetega pisma*. Ljubljana: SAZU, Sheffield Academic Press. 1117–1130.
- ŠMID, WALTER, 1904: *Über Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins*. Ljubljana: Buchdruckerei Kleinmayr & Bamberg.
- ŠMITEK, ZMAGO, 1986: Trubar in Turki. *20. SSJLK*. Ljubljana. 159–169.
- ŠTIH, PETER in SIMONITI, VASKO, 1996: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana, Celovec: Korotan in Mohorjeva družba.
- ŠTRISTO LET PREVAVANJA NA SLOVENSKEM. (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10.) Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 1985.
- ŠTREKELJ, KAREL, 1922: *Historična slovnica slovenskega jezika*. Maribor: Zgodovinsko društvo.
- THE HISTORY OF ENGLISH IN A SOCIAL CONTEXT: A Contribution to historical Sociolinguistics. *Trends in Linguistics: Studies and Monographs 129*. Berlin – New York. 2000.

- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1984: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah. 20. SSJLK. 189–222.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1984b: Prva slovenska skladnja. SR 32/3. 159–181.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1984c: Bohoričeve Zimske urice: Ob 400-letnici slovenske slovnice. *Mohorjev koledar*. 75–78.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1985: Družbeni položaj slovenskega knjižnega jezika leta 1584 in 1984. *JiS* 30/5. 137–145.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1987: Zimske urice, prva slovenska slovnica. *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*. Maribor: Založba Obzorja. 281–328.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1987b: Bohorič, Adam. *Enciklopedija Slovenije* 1. Ljubljana: Mladinska knjiga. 303.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1995: Die Figur des Gegensatzes in Trubers publizistischen Texten. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit*. (Sagners Slavistische Sammlung 24.) München: Verlag Otto Sagner. 352–362.
- III. TRUBARJEV ZBORNIK: *Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica. 1987.
- TROFENIK, RUDOLF (založ.), 1971: *Adam Bohorič: Arcticae horulae: Die Erste Grammatik der slowenischen Sprache*. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 4/2). München: Rudolf Trofenik.
- TROFENIK, RUDOLF (založ.), 1976: Jurij Dalmatin: *Biblia 1584*. II. Teil: Abhandlungen. *Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, III. Band, 2. Teil*. München: Rudolf Trofenik. 1–236.
- TRUBAR, PRIMOŽ, 2002–2005: *Zbrana dela Primoža Trubarja I–III*. (Ur. Igor Grdina.) Ljubljana: Rokus.
- VERBIČ, MARIJA (ur.), 1980: *Deželnozborski spisi kranjskih stanov I: 1499–1515*. (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Viri 1.) Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- VIDMAR, TADEJ, 1997: *Odnos oblasti do izobraževanja in šolanja v srednjem veku*. (Magistrska naloga.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VIDMAR, TADEJ, 1999: *Preoblikovanje srednjeveških šol in nastajanje novoveške stopenjske strukture*. (Doktorska disertacija.) Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VIDMAR, TADEJ, 2000: »Obena deshela, ne meisto ne gmaina, ne mogo pres shuk«: Usoda protestantskih deželnih šol v Ljubljani. *Šolska kronika* 2000/1. 9–27.
- VILFAN, SERGIJ, 1996: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- VOJE, IGNACIJ, 1996: Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije. *III. Trubarjev zbornik: Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska matica in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 214–221.
- WALZ, HERBERT, 1988: *Deutsche Literatur der Reformationszeit: Eine Einführung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- ZS 1979 = Čepič, Zdenko, 1979: *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ZWITTER, FRAN, 1969: Višje šolstvo na Slovenskem do leta 1918. *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- ZWOLIŃSKI, PRZEMISŁAW, 1966: Trije neznani primerki Bohoričeve slovnice iz leta 1584. *JiS* 11/4. 123–124.
- ZWOLIŃSKI, PRZEMISŁAW, 1968: Trzy wersje słoweńskiego »Ojczenasza« z r. 1584. *Pamiętnik słowiański* 18.

ŽVANUT, MAJA, 1994: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

ŽVANUT, MAJA, 1995: Europäische Bücherproduktion des 16. Jahrhunderts in Krain. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit*. (Sagners Slavistische Sammlung 24.) München: Verlag Otto Sagner. 226–234.

---

13 KAZALO SLIK*

Primož Trubar (NUK).....	30
Primož Trubar, <i>TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA</i> (1555) (NUK).....	40
Primož Trubar, <i>TA CELI NOVI TESTAMENT</i> (1582) (NUK).....	40
Jurij Dalmatin, <i>Biblia</i> (1584) (NUK).....	59
Gregorius Reisch, <i>Margarita philosophica nova</i> (1515).....	70
Filip Melanchthon.....	81
Filip Melanchthon: <i>Grammatica Latina</i>	83
Niccolò Perotti, <i>Rudimenta grammatices</i> (1497).....	89
Lorenzo Valla, <i>De linguae Latinae elegantia</i> (1544).....	89
Bernard Perger: <i>Grammatica nova</i> (naslovni lesorez ene od izdaj) (Simoniti 1979).....	90
Sulpicij, <i>Grammatica</i> (1485).....	91
Manuel Álvares, <i>De institutione grammatica</i> (1596).....	93
Thomas Linacre, <i>De emendata structura Latini sermonis</i> (1532).....	93
Julius Caesar Scaliger, <i>De causis linguae Latinae</i> (1540).....	94
Petrus Ramus, <i>Grammatica latino-francica</i> (1590).....	95
Theophilus Golius, <i>Educationis puerilis linguae Latinae pars prima</i> (1583).....	97
Laurentius Albertus, <i>Teutsch Grammatick oder Sprachkunst</i> (1573).....	99
Albert Ölinger, <i>Underricht der Hoch Teutschen Sprach</i> (1574).....	99
Johannes Clajus, <i>Underricht der Hoch Teutschen Sprach</i> (1578).....	100
Jacques Dubois, <i>In linguam Gallicam isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis et Latinis authoribus</i> (1531).....	103
Robert Estienne, <i>Traicté de la grammaire françoise</i> (1569).....	104
Petrus Ramus, <i>Grammatica latino-francica</i> (1590).....	104
Jean Pillot, <i>Gallicae linguae institutio</i> (1586).....	105
Jean Garnier, <i>Institutio Gallicae linguae</i> (1591).....	106
Pietro Bembo, <i>Le prose del Bembo</i> (1548).....	109
Giovanni Francesco Fortunio, <i>Regole grammaticali della volgar lingua</i> (1516).....	109
Rinaldo Corso, <i>Fondamenti del parlar thoscano</i> (1549).....	110
Lodovico Dolce, <i>Osservationi</i> (1558).....	110
Girolamo Ruscelli, <i>Commentarii della lingua italiana</i> (1581).....	111
Pierfrancesco Giambullari, <i>De la lingua che si parla e scrive in Firenze</i> (1551).....	112
Giangiorgio Trissino, <i>Grammatichetta</i> (1529).....	112

---

* Kjer vir ni naveden, je slikovni material vzet iz prosto dostopnih gradiv na internetu ali iz osebnega arhiva avtorja knjige.

Pavel Vorličný, <i>Grammatica Philippi Melanthonis recognita et locupletata, nunc primum Boiémico sermone illustrata</i> (1565)	114
Beneš Optát, Petr Gzel in Václav Philomates, <i>Grammatyka Česká</i> (1533).....	114
Petrus Statorius, <i>Polonicae grammatices institutio</i> (1568).....	115
Stran s primeri besed ženskega spola iz Bohoričeve slovnice	131
Adam Bohorič, <i>Arcticae horulae succisivae</i> (1584).....	212
Curius Lancilotus Pasius Ferrariensis, <i>De litteratura non vulgari</i> (1511).....	213
Slovníčni dodatek v Megiserjevem delu <i>Dictionarium quatuor linguarum</i> (1592)	215
Primož Trubar, <i>Abecedarium</i> (1550)	225
Pieter Bruegel st., <i>Babilonski stolp</i>	235
Nikodem Frischlin	247
Nikodem Frischlin, <i>Quaestiones grammaticae</i> (1584).....	248
Nikodem Frischlin, <i>Strigilis grammatica</i> (1587).....	249
Nikodem Frischlin, <i>De ratione instituendi puerum</i> (1584)	252
Jurij Dalmatin, <i>Jesus Sirah</i> (1575), prvi Dalmatinov prevod ter prva slovenska knjiga, natisnjena v Ljubljani.....	257
Erazem Rotterdamski, <i>Novum testamentum</i> (1542).....	273
Prva celotna izdaja Luthrove Biblije (1534).....	275
Wolfgang Musculus, <i>In sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarii</i> (1556)	278
Filip Melanchthon, <i>Elementa rhetorices</i> (1532).....	284
Erazem Rotterdamski, <i>Ecclesiastes sive de ratione concionandi</i> (1535)	285
<i>De arte concionandi formulae, vt breves, ita doctae et piae</i> (1579).....	286
Petrus Mosellanus, <i>Tabulae de schematibus et tropis</i> (1533).....	287
Martin Pegius, <i>De tropis et schematibus libri octo</i> (1561) (NUK).....	288
Joannes Susenbrotus, <i>Epitome troporum ac schematum</i> (1576).....	289

---

14 IMENSKO KAZALO

- Adam 234–236
Aelfric 86
Agricola, Rudolf ml. 24
Alasia da Sommaripa 68, 223, 317
Alberti, Leon Battista 69–70, 107, 123, 222, 359, 367, 375
Albertus, Laurentius 69, 98–100, 119–167, 201, 203, 207–211, 217, 222, 227, 359, 367, 375, 390
Aleksander [Alexander] de Villa Dei 90, 92, 98, 101
Aleksander Veliki 312
Alessandri, G. M. 113
Alunno, Francesco 111
Alvares [Alvarus], Manuel [Emmanuel] 93, 138–139, 251, 359, 367, 375
Ambianus gl. Dubois
Andreae, Jakob 60, 65, 375
Aquilinas gl. Vorličný
Aristotel 23, 94–95, 248, 254, 283
Askenas 97, 208–209, 237
Asper 91
Avgust, knez, vojvoda saški 58–59, 309, 312
Avguštin 35, 212, 236–238, 240
Ayllon, F. Trenado de 113
- Barbarič, Štefan 273, 381
Barbaro, Francesco 66
Baš, Angelos 59, 381
Batthyani, Balthasar 252
Bembo, Pietro 107–110, 112, 120, 251, 359, 367, 375
Berčič, Branko 59, 73, 76, 78–79, 381
Bernard Spanheimski 16
Bernard, brat 23
- Bernardin Splječanin 271, 273, 281–282, 381
Bibliander, Theodore 279, 375
Bidenbach, Eberhard 53–54
Blahoslav, Jan 114, 359, 367, 375, 383
Boccaccio, Giovanni 101, 107–108, 111, 113
Bohorič, Adam 12, 28, 30, 39, 41, 46, 50–51, 53, 59, 61, 68–213, 215–223, 225, 227, 230, 233, 234–240, 250–251, 295, 315–317, 357–362, 365–370, 374, 380–383, 385–397
Bohorič, Adam ml. 308–312
Bonn, Herman 87
Bonomo, Francesco 91
Bonomo, Peter 91, 232, 282
Bosquet, Jean 106
Bovelles, Charles de 102, 359, 367, 375
Brandolinus, Aurelius Lippus 287
Branković, Katarina 16
Bratulić, Josip 77, 382
Brazzano, Stefano di 91, 382
Brenz, Johannes 51
Bretschneider, C. G. 82–85, 282
Breznik, Anton 264–265, 276, 382
Brucioli, Antonio 269, 271, 273, 375
Bruegel, Pieter st. 235
Bucer, Martin (= Aretius Felinus) 279
Bučar, Franjo 63, 65, 270, 382
Budina, Blaž 54
Budina, Lenart 21, 50
Budina, S. 54
Bühler, Nicola 63, 65
Bullinger, Henrik [Heinrich] 57, 268–269, 271, 289,
Burian, Václav 80, 115, 264–265, 271, 382

- Camerarius, Joachim 81, 84–85, 202, 206, 250, 359, 367, 375, 378
- Canini 237, 376
- Capella, Martianus 288
- Castelvetro, Lodovico 108, 110, 359, 367
- Castiglione, Baldassare 107, 113
- Cauchie, Antoine 104–106, 122–123, 359, 367
- Celtes, Conradus 287
- Cicero, Mark Tulij 70, 108–109, 136, 178–179, 251, 253, 283, 284–286, 288, 292, 301, 378–379, 384, 393
- Ciprijan 301
- Citolini, Alessandro 111
- Clajus [Klaj], Johannes 77, 98, 100–101, 119–167, 200–201, 207–211, 217, 222, 237, 240, 359–361, 367–369, 376
- Cochleus, Johannes 87
- Collinson, Patrick 42, 382
- Corradus, Kvint Marij 250–251
- Corso, Rinaldo 108, 110, 122, 359, 367
- Crusius [Kraus], Martin 39, 96, 199, 203, 249, 250–251, 270, 283, 359, 367, 376, 377, 382, 395
- Curio, Caelius Augustinus Secundus 251
- Čandek, Janez 267
- Dalmata [Dalmatin], Antun 282, 376, 378
- Dalmatin, Jurij 27–28, 30, 33–34, 40–43, 46, 50, 53–54, 59–61, 65, 68, 73, 78, 80, 98, 152–154, 204, 208, 210, 230, 233–234, 236–245, 259, 261, 264–267, 269–272, 274–277, 280–282, 290, 292, 295–296, 298–299, 302, 306, 308–313, 316, 319, 361–363, 370–371, 374, 381, 383, 385–387, 389–392, 394, 396–397
- Dante Alighieri 69, 101, 107–108, 111, 113, 245, 376
- Dantiscus, Ioannes 24
- Derganc, Aleksandra 78, 393
- Despauterius [van Pautern], Johannes 81, 92, 102, 251, 289, 359, 367, 376
- Dimitz, August 20, 25, 66, 383
- Diomedes 91, 93, 288
- Dionizij Halikarnaški 284
- Djubo, Boris A. 78, 383
- Dockhorn, Klaus 283, 383
- Doergang, Heinrich 113
- Dolar, Jaro 77, 250, 383
- Dolce, Lodovico 108–110, 222, 259, 367, 376
- Donat 72, 81–82, 85–93, 98–102, 105, 108–109, 113, 115, 118–119, 121, 137–139, 142–143, 145, 150–152, 165–166, 219, 222, 288, 359–360, 367–368, 376, 386
- Drosée, Jean 102–103, 359, 367
- Du Wes [Dewes], Giles 106
- Dubois [Ambianus], Jacques 99–105, 119, 122, 129, 134, 146, 162, 207, 211, 359, 367, 376
- Dular, Anja 18, 21–23, 63–66, 383
- Dyscolus, Apollonius 82
- Eber 236
- Ebner, Erazem 83–84
- Eco, Umberto 97, 240, 383
- Erazem Rotterdamski [Erasmus Roterodamus] 28, 102, 264–265, 267–269, 271–275, 277, 282–283, 285–288, 297, 306–313, 315, 319, 362–363, 371, 376, 378–379, 381, 384, 386, 388, 391
- Erdödy, Petar 65
- Estienne [Stephanus], Henri 103, 106
- Estienne [Stephanus], Robert 86, 92, 99, 102, 103–106, 119, 122, 129, 359, 367, 377
- Eva 235
- Evrard iz Bethune [Eber(h)ard] 88, 98
- Faithfull 107, 384
- Fašank, Krištof 47
- Faye, A. de la 212
- Felix Pratensis 278
- Filip, brat 24
- Flacius Illyricus 270
- Fortunatianus ex Capella, Chirius 288
- Fortunio, Giovanni Francesco 107–110, 119, 222, 359, 367
- Frančiček Turnski 209
- Freidhof 113, 379, 384
- Frischlin, Nikodem 12, 51–52, 55, 80, 94, 96, 198–199, 247–256, 285, 316, 357–358, 362, 365–366, 370, 377, 382, 384, 386–387, 393–394, 396
- Fröhlich, Ambrozij 65
- Gall, Andrej de Gallenstein 23
- Gallenberg, Jošt 36, 56

- Gantar, Kajetan 23, 75, 77, 117, 152, 177, 216, 235, 266, 385
- Garnier, Jean 99, 104–106, 123, 129, 211, 359, 367, 377
- Gaza 82, 93, 212
- Gelli, Giovan Battista 111
- Gesner, Konrad [Conradus] 80, 204, 216, 232–233, 377
- Giambullari, Pierfrancesco 111–112, 122, 222, 359, 367, 377, 382
- Gjurin, Velemir 130, 246, 385
- Glarean, Heinrich 86–87
- Goclenius, Rodolphus 260
- Golius, Theophilus [Gottlieb] 96–97, 131, 359, 367, 377, 385
- Golob, Nataša 21, 385
- Grafenauer, Ivan 263–266, 268–269, 385
- Grđina, Igor 13, 15–17, 23, 25, 27, 40, 66, 68, 71, 73, 76, 79–80, 88, 226, 230, 234, 239, 266, 268, 385–386, 397
- Grimm, Jakob in Wilhelm 242–244, 306, 386
- Gruffydd, Robert 69
- Gwalther gl. Walther
- Gzel, Petr 69, 114, 359, 367, 384
- Hadrianus Cardinalis [Castellesi] 82
- Hahn, Josef 77, 386
- Hajdinjak, Jurij 23
- Hartman Orneški 16
- Hegendorf, Johannes 87
- Heiden [Heyden/Haiden], Sebald 51, 131, 254, 377, 386
- Herberstein, Sigismund 17, 20, 24, 80, 209, 231–232
- Hermogenes 284
- Hieronim 237, 278–280
- Hipolit Novomeški 68
- Holtz, Louis 86, 386
- Holtz, Sabine 247, 386
- Honterus, Johannes 87
- Horacij 75, 170
- Hren, Tomaž 66, 68, 267
- Ickelsamer, Valentin 86, 98, 101, 359, 367, 378, 384
- Ilešič, Fran 204, 386
- Ioannes de Carniola 23
- Ising, Erika 86–87, 138, 386
- Izaija 27, 35, 238
- Izokrat 283
- Jirka, J. 265
- Joannes Campensis 279
- Juda, Leo 279
- Junius, Hadrianus 131, 254, 378, 380
- Juričič, Jurij 30, 33, 37, 46, 230, 242–245, 261, 263–265, 270–271, 282, 290, 292, 295–296, 298, 303, 306, 319, 363, 371, 374
- Justinianus 278, 378
- Juvenal 75
- Karel IV. 209
- Karel Veliki 61
- Kastelec, Matija 267
- Katarina Bosenska 80, 203, 204
- Katarina Sienska 23
- Katon Starejši 253–254, 362, 370, 376
- Keil, Heinrich 85–86, 88, 377
- Kempf, Nikolaj 23
- Kennedy, George A. 284, 384, 387
- Khirschperger, Fabian 65
- Khisl, Jurij 59, 250, 256, 362, 370
- Kidrič, France 30, 40, 51, 72–77, 79, 230, 247, 254, 265, 387
- Kissling, Hans Joachim 73, 75, 77
- Klinc, Lukež 30
- Klombner, Matija 30, 63, 269–270
- Knape, Joachim 284–285, 299, 387
- Kobencl, Janez 232
- Kolarič, Rudolf 73, 75–78, 136, 147, 387
- Konrad I. (Žvoneški) 23
- Konzul, Štefan [Stjepan] 60, 64, 269, 282, 376
- Kopitar, Jernej 73, 205, 216, 387, 391
- Koruza, Jože 13, 30, 297, 387
- Krelj, Sebastijan 30, 33, 37, 40, 46, 49, 50–51, 65, 226, 228–231, 242–245, 255, 259, 261, 263–266, 270–271, 281–282, 290, 292, 295–296, 298, 303, 306, 316, 319, 361, 363, 370–371, 373, 388, 390–391
- Krištof Turjaški 55, 59
- Krištof Württemberški 44, 58–59, 268, 309
- Kumberger, Gašper 46
- Kumer, Zmaga 15, 19, 25, 388
- Kumprecht, Marko 30, 393

- Kuripečič, B. 24
Kvintilijan 93, 200, 212, 249, 283–285, 292, 307, 313
- Läg Reid, Annelies 216, 388
Lamberg, Jakob 56
Lamberg, Sigismund 21
Lambergar, Gašper 24
Lambinus, Dionizius 250–251
Lapini, Eufrosimo 113
Lausberg, Heinrich 244, 283, 290–295, 297–299, 302–305, 307, 388
Law, Vivien 70, 80, 86–87, 198, 236, 238, 388
Legan Ravnikar, Andreja 13, 27, 388
Lentulo, Scipione 113
Liburnio, Niccolò 111
Lily, William 93, 289
Linacre [Linacer], Thomas 82, 92–93, 103, 111–112, 250, 359, 367, 378
Lipsius, Justus 250–251
Logar, Janez 30, 265, 388
Lossius [Lotze], Lucas 96, 285, 363, 371, 378,
Ludvik Württemberški 47, 53, 59, 80,
Lukman, Franc Ksav. 30, 216, 388
Luther, Martin 28, 81, 97–98, 100–101, 153, 209–210, 227, 237–238, 240, 258, 263–283, 297, 303, 306–307, 313, 319, 362–363, 371, 374, 376, 378, 381–382, 387–390, 392, 396
- Machiavelli, Niccolò 107, 111
Macone, Štefan 23
Macun, Ivan 76
Maior, Georg 289, 378
Maksimilijan I. 17, 232
Maksimilijan II. 56–60, 62, 232
Mancinellus Veliternus, Antonius 288
Mandelc, Janž 30, 59, 63
Manuzio [Manutius], Aldo [Aldus] 92–93, 102, 249, 278, 359, 367, 386
Marius 250–251
Matl, Josef 76, 389
Matzinger-Pfister, Regula 301, 303, 389
Mečkovska, Nina 78, 115, 204, 389
Megiser, Hieronim 12, 30, 39, 63, 131, 204, 215–223, 225, 232–233, 242–246, 259, 290, 295, 357, 361, 365, 369–370, 374, 382, 388, 396
- Meigret, Louis 102–104, 106, 122–123, 134, 359, 367, 378
Melancthon [Melanthon/Melanchton/Schwarzerd/Schwartzertd], Filip 53, 72–87, 95–100, 102, 114–115, 117–210, 250, 283–286, 288–289, 313, 359–361, 363, 367–369, 371, 375–379, 381–383, 387, 394
Merčerić, Leonardo 250
Merše, Majda 13, 25, 141, 154, 263, 267, 303, 373, 389, 395
Mesmes, J. P. de 113
Meurier, Gabriel 106
Micyllus, Iacobus 83–85, 250, 359, 367
Mikhailov, Nikolai 24, 390
Moder, Janko 265, 390
Mosellanus, Peter 283, 285, 287, 378, 363, 371, 378
Müller, Jakob 233, 390
Muretus [Marc Antoine Muret] 250–251
Musculus, Andrej 35
Musculus, Wolfgang 266, 269, 277–279, 319, 342, 346, 347, 350, 363, 371, 379, 383
Muzio, Girolamo 108
- Narat, Jožica 13, 267, 390
Nebrija, Antonio de [Aelius Antonius Nebrissensis] 69–70, 81, 91–92, 102, 113, 120, 127, 148, 251, 359, 367, 379
Nicolaus de Gretz 23
Nizzoli [Nizolius], Marius 131, 250–251, 379
Noe 97, 208, 237
Nonij Marcel 82
Novak, France 13, 25, 227, 342–344, 373, 389–390, 395
- Oberstain, Pavel 17, 232
Oblak, Vatroslav 263–264, 282, 390
Oertelius Winshemius, Vitus 85, 359, 367
Okoliš, Stane 19, 390
Ölinger, Albert 98–100, 119–167, 201, 203, 207–211, 217–218, 222, 359, 367, 379, 393
Oliviera, Fernão de 69
Olof, Klaus Detlef 266, 390
Omeliija Orneška 16
Optát, Beneš 114, 359, 367, 379
Orel, Irena 13, 391
Orličný gl. Vorličný

- Orožen, Martina 27, 72–75, 77, 265, 391
 Osiander, Andreas 270–271, 379, 394
 Oswald von Wolkenstein 24–25
 Ovidij 75, 199
- Padley, G. A. 88–113, 119–120, 122–123, 126, 134, 137, 165, 167, 211, 240, 391
 Pagninus, Kantes 278
 Palatino, Giovambattista 204, 379
 Palsgrave, John 69, 107, 123, 379, 385
 Paracelsus 35
 Pasius Ferrariensis, Curius Lancilotus 212–213, 379
 Pavel (apostol) 5, 27, 35, 42, 46, 238–239, 244–245, 259, 265, 291, 293, 300, 306, 373, 385, 394
 Perger, Bernard 89–91, 359, 367, 379
 Perotti, Nicolò 89–93, 102, 108, 134, 167, 359, 367, 379
 Perzij 173, 192
 Petrarca, Francesco 101, 107–108, 111, 113
 Petschacher, Nikolaj 23
 Philomates, Václav 69, 114, 359, 367, 384
 Phocas 91
 Pillot, Jean 99, 104–105, 119, 123, 129, 207, 211, 359, 367, 379
 Platon 95, 104, 179
 Pleteršnik, Maks 244
 Plett, Heinrich F. 283–284, 286–287, 289, 307, 391
 Pogačnik, Jože 13, 23, 76–77, 201, 265, 391–392
 Pogorelec, Breda 13–14, 27, 29, 45, 68, 72–74, 78–79, 212, 297, 302, 304, 392
 Praunsperger, W. 24
 Premk, Francka 13, 78, 266, 277, 389, 392
 Priscian 40, 81–82, 84, 88–93, 99, 102–103, 115, 119, 122, 125, 135, 137, 165, 198, 206, 381
 Probus 93
 Ptolemej Filadelf 237
- Rajhman, Jože 28, 30, 36, 40–41, 43–45, 47, 49–50, 53–55, 57, 59–62, 64, 79, 229, 233–234, 236–238, 240, 258, 260, 265, 268–270, 274, 308, 374, 393
 Rajšp, Vinko 30, 393
 Ramée, de la gl. Ramus
- Ramovš, Fran 74–76, 216, 264, 277, 393
 Ramus [de la Ramée], Petrus [Pierre] 94–95, 102, 104–106, 167, 176, 207, 211–212, 251, 359, 367, 379
 Reisch, Gregorij 70, 380
 Rener, Frederick 258, 260, 393
 Renko, Srečko 74, 78, 212, 393
 Reuchlin, Johannes 91, 285–286, 291, 295, 303, 313, 363, 371, 380
 Rode, Matej 266, 393
 Rozman, France 265–266, 273, 394
 Rufinijan, Julij 293
 Rupel, Mirko 25, 27–30, 33–38, 43–45, 49, 55–62, 64–65, 73–74, 76, 79, 226–231, 234–235, 238–239, 264, 268–269, 374, 394
 Ruscelli, Girolamo 108, 111, 122–123, 250, 359, 367,
- Sajovic, Tomaž 297, 394
 Sakrausky, Oskar 236, 238, 270, 277, 374, 394
 Salvati, Leonardo 108, 111, 122, 126, 359, 367, 380
 Santonino, Paolo 16, 21, 23, 394
 Saturnius, Avgustinus 250
 Savinec, Andrej 30, 269, 270, 298, 394
 Scaliger, Julius Caesar 94, 248, 250, 251, 359, 367, 380
 Schellander, Anton 75, 77, 394
 Schmidt, Vlado 18–19, 48–55, 96, 247–248, 252–253, 285, 394
 Schnitzenpaumer, Jurij 232
 Schönleben, Janez Ludvik 21, 68, 267
 Schweiger, Janž 30, 46–47, 53
 Seebach, Peter 21
 Seitz, Elisabeth 13, 29, 34–35, 44–45, 68, 297, 302–303, 395
 Sergius 91
 Servij 82, 91, 93
 Simoniti, Primož 13, 17, 20–21, 23–24, 54–55, 77, 79, 90–91, 231–232, 270, 274, 288, 395
 Skalar, Adam 68
 Skubic, Mitja 109, 395
 Slatkonja, Jurij 17
 Slodnjak, Anton 77, 395
 Smolik, Marijan 30, 393, 395
 Smotrickij, Meletij 78, 383
 Sonnino 283–284, 395

- Sovrè, Anton 117, 235
Spangenberg, Joannes 267, 270, 281, 303, 319
Speroni, Sperone 111
Spiegel, Hendrick 69
Spindler, Krištof 46, 53, 270
Stabej, Jože 77–78, 216, 395–396
Stabej, Marko 13, 395
Stanovnik, Majda 266–267, 289, 396
Stapleton 267
Statorius [Stojeński], Petrus [Piotr] 69, 115, 119–166, 203, 207, 359, 367, 380, 396
Stegmann, Leonhard 63
Steiner, Bernard 53–54
Stephanus gl. Estienne
Stolt, Birgit 297, 303, 306, 396
Strauss, David Friederich 247, 252, 396
Sturm, Johann 100, 286, 379
Sulpicij [Sulpizio], Johannes Antonius Verulanus [Giovanni Antonio da Veroli] 91–93, 102, 108, 167, 198, 359, 367, 380
Susenbrotus, Joannes 283, 288–289, 292–293, 295–297, 302, 304, 363, 371, 380
Svetina, Anton 46–47, 66, 396

Škrabec, Stanislav 205, 230, 380, 389–390, 396
Škrubej, Katja 25, 393
Šmitek, Zmago 60, 396
Štih, Peter 14, 16, 25, 396
Štrekelj, Karel 76, 396

Tekstor, Urban 45
Terencij 75, 171, 253
Thein, Christoph 24
Thomas, William 113
Thurn, Jurij 232
Tiffernus, Mihael 41, 53–54, 312, 358, 366, 395
Toporišič, Jože 73–75, 77–79, 117–118, 129, 136, 147, 152, 200–201, 212, 305, 397
Trapezuntski [Trapezuntius], Georgij 284–285, 288,
Trissino, Giangiorgio 112–113, 123, 222, 359, 367, 380
Trofenik, Rudolf 76, 78–79, 381–387, 389, 391–392, 394–397
Trost, Matija 30, 54, 295, 306, 374, 387
Trubar, Felician 30, 43, 47, 53, 65, 374, 393
Trubar, Primož 13, 25, 27–37, 40, 42–43, 45–50, 53–58, 60–65, 73, 79–80, 88, 91, 154, 226–231, 233–235, 237–245, 260–261, 263–280, 282, 289–292, 295–299, 302, 305, 308, 310, 315–316, 319, 361–363, 370–371, 373–374, 381–383, 385–397
Tulščak, Janž 30, 46, 53–54, 374, 393
Turmair, Johannes 87
Turnebus, Adrianus 250–251

Ulrich Lichtensteinski 23–24
Ulrik Celjski 16
Ungnad, Ivan 57–60, 64, 269
Ungnad, Krištof 65
Unrest, J. 24

Valeriano Bellunese, Giovanni Pierio 113
Valla, Lorenzo 77, 82, 88–89, 91, 93, 102, 107, 359, 367, 380–381
Valvazor, Janez Vajkard 68
Varchi, Benedetto 111
Varon 82, 93, 104, 212
Veltkirchius, M. 287–288
Vergerij, Peter Pavel 265, 268, 392
Vergilij 75, 88, 198
Veronese, Guarino 108
Verrepaeus, Simon 250
Vidmar, Tadej 14, 18–20, 48, 50, 55, 397
Vives, Juan Luis 251
Vivier, Gérard du 106
Vorličný [Orličný, Aquilinas, Aquilinus], Pavel 80, 114–115, 359, 367, 375, 380

Walther [Gwalther], Rudolph 266, 269, 277–279, 289, 319, 363, 371, 380
Walther von der Vogelweide 23
Warl, Christian 63
Wiener, Paul 45
Winclerus, Andreas 85
Wolfram von Eschenbach 23

Zgonik, Janž 46
Znojilšek, Janž 30, 46, 292, 306, 308–312, 374, 393
Zwingly, Ulrich 269, 271–273, 277, 380
Zwoliński, Przemisław 204, 397

---

15 STVARNO KAZALO*

- abecednik 33, 101, 238
ablativus 74, 123–125, 168, 170–171, 173, 180, 185, 190, 194–195
accusativus 168, 173, 180, 183–185, 189, 197–198
AdC 12, 108–112, 120, 380
adiectivum 115, 119–120, 124, 126, 129, 133, 155, 159, 164, 168, 170, 179–180, 186, 199, 217
adverbium 85, 88, 90, 93, 96–97, 99–100, 103, 105–106, 114–116, 118, 125, 128, 156–159, 167–168, 178, 249, 360
akuzativ z infinitivom 197
anomalus 89, 92, 135, 164
antiptoza 172–173, 182
antiteza 201, 298–299, 305
argumentatio 286, 292, 298, 307
argumentum 278, 290–291
ars concionandi 284–286, 291
ars epistolica 92, 284, 286
ars memorativa 284
articulus (člen) 99–100, 105–106, 118, 123–124, 126–129, 136, 148, 155, 164, 199, 217, 230, 359; (retorični pojem) 288, 304
artificiale genus 291–292
asindeton 288, 304
- babelski 97, 208, 234–238
bakalaver 20, 41, 77, 79
- besedje 25, 27–28, 82, 176, 234, 242, 267, 273, 277, 306, 316
besedotvorni 79, 118–119, 141, 145, 199, 359–360
besedotvorje 73, 76, 118, 202, 358
BH 1584 12, 28, 37, 39, 68, 69–213, 217, 219, 222–223, 227, 230, 233, 235–239, 246, 258, 357, 365, 374
Biblija 13, 28–29, 34, 57, 59, 61–62, 68, 73, 75, 80, 97–101, 114, 152–154, 204, 210–211, 233–234, 236–240, 258, 263–282, 286, 293, 295, 297, 299, 301, 305, 310, 316, 320, 361–362, 380–381, 386, 389, 391
bosanski 80, 204
branje 12, 18, 20, 24, 28, 36, 39, 41, 42–44, 49, 51, 53, 58, 66, 203, 211, 228–229, 231, 303, 316, 358
brevitas 292
BTa 1580 205, 374
- Carniolanus* 60, 71, 128, 164, 194–196, 201–203, 211–212, 232–233, 260, 358, 361
casus 89–90, 115, 118–119, 122–128, 147, 155, 157, 159, 164, 169, 182, 186, 192, 199, 216
celjski 23–25, 233
cerkev 12, 15, 19–21, 23–24, 27–28, 32, 34–35, 37–38, 41–43, 45–47, 49–50, 53–54, 57, 60, 64, 66, 68, 236, 238, 245, 268, 291, 298, 300–301, 303, 307, 309–311, 313, 358

---

* V kazalo so zajete vse omembe del slovenskih protestantskih piscev (kratice), vsi osnovni izrazi iz Bohoričeve slovnice (v latinščini in slovenščini) ter vsi pomembnejši jezikoslovni, retorični, prevajalski in drugi pojmi. V kazalo niso zajeti izrazi, ki se pojavljajo tako pogosto, da njihovo številčenje ni smiselno (npr. *jezik*, *število*, *pomen*, *slovenski*, *slovenščina*). Prav tako niso zajeta slovenska poimenovanja ljudstev in narodov.

- cirilski 35, 58–59, 64, 77, 201, 203–204, 213, 233, 263, 265, 270, 282
commemoratio 292
comparatio 92, 115–116, 119–121, 157, 159, 217, 289
compositus 115, 122, 125, 136–139, 141, 143, 157, 164, 191, 206, 286
conclusio 286, 298–299, 307
confirmatio 285–286, 291, 307
confutatio 286, 307
coniugatio 74, 89–93, 115, 139–140, 144–146, 165–166, 215, 221, 360
coniunctio 85, 88, 90, 93, 96–97, 99–100, 116, 118, 163–164, 167–168, 190, 249, 360
contrarium 298, 307
CTLF 12, 80, 86–112, 383
- čas (jezikoslovna kategorija) 75, 115, 117, 140–146, 150–158, 165, 176, 222, 360
češki/češčina 44, 60, 69, 80, 86, 113–115, 204, 207, 213, 229, 233, 239–240, 264–265, 269, 271, 359
členek 75, 273, 306
črkopis 72–73, 76, 79, 201, 203–204, 228–230, 236, 361
- Dg* 1585 262, 374
dajalnik 74, 120, 123–125, 149, 160–162, 168, 173–174, 176, 191–192, 195, 218, 359
danski 240
dativus 123–124, 168, 173, 179, 184–185, 189, 191–192, 194, 253, 321
DB 1578 38, 42, 131, 218, 230, 246, 258–259, 270, 292, 297, 316, 374
DB 1584 13, 27–29, 38–39, 43, 59, 61, 63, 65, 68, 79, 131, 153–154, 201, 208, 218, 230, 233–234, 236, 243–246, 258, 265, 270, 277, 290, 293, 295–297, 299, 301, 304, 306, 316, 319, 374
DBu 1580 262, 374
DC 1579 33, 39, 262, 306, 374
DC 1580 33, 262, 374
DC 1584 36, 59, 374
DC 1585 51, 243, 374
declinatio 89–90, 92–93, 115, 119, 123, 126–130, 136, 138, 164, 215–219, 360–361
decompositus 122, 136, 139, 143, 157
definitio 289, 305
del govora (*pars orationis*) 92–93, 103, 105, 111–112, 118, 128, 156, 198, 212, 286, 306, 316, 359, 363
deležje 79, 147, 156
deležnik 73, 75, 89, 103–104, 111, 113, 118, 123, 130, 140, 145–148, 151–152, 154–156, 166, 168, 170, 174, 177, 199, 215, 258, 281, 360
deliberativum genus 283, 285–287
demonstrativum genus 283, 285, 287
denominativa 132–134, 165
deponentnik 87, 90, 140, 152, 168, 174, 195
derivativum 132, 135, 139, 149, 202
derivatum 157, 164–165
didascalicon genus 283, 285
diminutiva 132–134, 139, 145, 164–165
dispositio 278, 284–286, 305
DJ 1575 33, 43, 59, 131, 277, 297, 302–304, 374
DM 1584 35, 39, 59, 374
dokazovanje 291, 292, 307
določitev snovi 290–292, 305
DPa 1576 35, 59, 230, 261, 374
DPr 1580 37, 42, 245, 259, 374
družbena veljava 209, 361
družbeni položaj/stan 15, 19, 35, 78, 385, 397
dualis 115, 125–126, 139, 216
duhovnik 18–19, 24, 27, 35, 37, 43, 45–46, 49, 56, 65, 68
dvoglasnik 202, 243
dvojina 28, 74, 126, 138–139, 144, 162, 216–217
dvojna formula 246, 299, 301–305, 363
dvor 17, 19, 59–61, 203, 231
- ednina 74, 121, 125, 126, 129, 135–136, 138–139, 162, 171, 198–199, 218
einältig 34–35, 357, 365
elementale 28, 51–52, 253
elocutio 284–287, 297, 305
elokucija 287, 297, 305
enalaga 172–173, 182
enostavni (netvorjeni) 75, 122, 136–137, 139, 143, 157
enumeratio 289, 303–304
estetski vidik črkopisa 228–229, 316, 361
etimologija (*etymologia*) 74, 79, 88, 91–92, 94–97, 99–100, 102–103, 106, 110, 113, 114,

- 117–166, 176, 191, 198–199, 212, 216, 249, 252–253, 358–359, 361
- etimologija (v sodobnem pomenu) 209
- etimološki 23
- evangelij 27, 32–33, 35, 37, 43, 55, 61, 68, 238–239, 263–281, 316
- evokacija 172–173, 183
- examen* 91, 96–97, 142, 162, 198–199, 249, 361
- exordium* 285–287, 306–307
- expolitio* 289, 297–301
- fabula* 290, 295
- fakulteta 20, 54, 77, 79
- familiare genus* 287, 308
- figura* 79, 89–90, 92, 99, 115, 119, 122, 136, 139, 141, 143, 155, 157, 162–166, 170, 172, 198, 203, 359; (kot retorični pojem) 288, 292, 296–297, 302, 363
- financiranje 12, 36, 39, 53, 56–62, 65, 210, 233, 358
- fonološki 229, 361
- francoski/francoščina 12, 69, 86, 94, 98–99, 101–107, 111, 113, 115, 118–167, 207–208, 210–212, 237, 239–240, 251, 254, 256, 303, 306, 315
- futur 139–147, 150–156, 221, 223
- Gallica (gallica.bnf.fr) 12, 89, 91, 104, 287–288
- gemein* 31, 34–36, 66, 259, 357–358, 365–366
- genitivus* 123–124, 168, 170–171, 173, 178–179, 183, 189, 193–194
- genus* (spol/način) 89–90, 92–93, 96, 115, 119–122, 126–129, 134, 136, 138–140, 148, 155, 164–166, 169, 199, 359
- genus* (v retoriki) 283, 285–287, 291–292, 298, 308
- germanizem 196–197
- gerundij 79, 89–90, 111, 115, 117, 146–151, 155, 166, 168, 174–175, 186, 195, 360
- glagol 25, 28–29, 73–75, 77–79, 87–92, 103–104, 107, 110, 111, 113, 115, 118, 124, 130–132, 138–157, 163, 165–177, 185–205, 213, 215, 221–223, 252, 254, 258, 260, 267, 293, 316, 360–361
- glagolnik 79, 146–152, 258, 360
- glagolski (pisava) 29, 56, 58–59, 61, 64, 201, 203, 205, 213, 234, 239, 253, 263–265, 267, 269, 282
- glas 88, 110, 201–204, 226–230, 234, 243–245, 361–362
- glasoslovje 28, 74–76, 242
- govor 15–16, 25, 27–28, 41, 69, 118, 127–128, 164, 208, 216, 228, 231–233, 237, 244–245, 362
- govorec 15–16, 60, 70, 87, 101, 266
- govorni položaj 16
- grški/grščina 28, 39, 41, 70, 72, 76, 81–82, 85, 96, 102–103, 118, 123–129, 141, 165, 170, 172, 198, 199–200, 202–206, 226–228, 237–240, 242, 250, 252–254, 263–284, 312, 319, 359, 362–363
- hebrejski/hebrejščina 41, 70, 81, 92, 98, 102–103, 122–123, 125, 129, 136, 165, 208, 231, 236–240, 265–270, 277–280
- hendiadyoin* 288, 302
- historia* 290, 294
- holandski 69
- hrvaški/hrvaščina 22, 29, 56–58, 60–65, 92, 135, 165, 204, 213, 233–234, 254, 264, 268–270, 281–282, 360–361
- humanistični 11, 73, 78–81, 86–87, 90–91, 94, 98, 102, 113, 134, 136, 138, 166, 229, 231, 239, 283, 308, 313, 315, 357, 359
- humanizem 24, 28, 55, 86, 284, 315
- icon* 289, 296
- ilirski 232
- imago* 289, 296
- ime (*nomen*) 89–90, 103–104, 107, 111, 113, 118–199, 215, 217–218, 249–250, 252, 254, 359–361
- imenovalnik 74, 120–121, 123–124, 129–130, 136, 168, 171–172, 192, 195–196, 198–199, 250
- imperativ 117, 139–141, 144, 150–151, 221
- imperfekt 139, 140–144, 150–151, 221–222
- impersonale* 89–90, 100, 115, 139, 155, 168, 176, 188–189, 198
- indikativ 117, 139, 141–146, 150–152, 154, 156, 221, 360
- infinitiv 90, 117, 139, 141–144, 146, 148–149,

- 151, 172, 174–175, 185–186, 190, 197, 221–222
- instrumentalis* 124–125, 216, 359
- interiectio* 85, 88, 90, 93, 96–97, 100, 103, 106, 116, 118, 164, 167–168, 195, 249, 360
- inventio* 284, 286, 290–292, 305
- italijanski/italijanščina 11, 13, 15–16, 18, 20, 29, 69–70, 88–89, 91–92, 94, 97, 107–113, 120, 122–167, 207–208, 215, 217–219, 222–223, 226, 226–227, 229, 251, 254–256, 268–269, 271, 273, 283, 315, 357, 361–363
- iudicale genus* 283, 285, 287
- izglagolski 132–134, 147–149, 165
- izgovor(java) 28, 61, 107, 203, 205, 209, 226–230, 243–244, 361
- izročilo 25, 68, 70, 80, 88, 94, 98, 102, 106–107, 109, 112, 118, 122, 128, 140, 207, 213, 234, 239–240, 248–249, 315, 375, 379, 363
- izloženski 122, 136, 139, 143, 157
- jezikovna skupina 207, 232–233
- jezikovna zgradba 39
- jezikovni repertoar 16, 40–41, 358
- JPo 1578* 33, 37, 39, 131, 230, 242–246, 261, 270–271, 282, 290, 296–297, 302–303, 319, 363, 371, 374
- kabalistični 97–98, 240
- kaldejski 70, 237, 239, 265, 278
- karantanski 233
- catekizem 33–57, 96, 231, 254–255, 265, 385, 362
- KB 1566* 28–29, 49, 51, 243–245, 255, 262, 264, 292, 297, 303–304, 306, 373
- kleriki 19, 35
- kmetje 15, 17, 19, 24, 36, 44, 49–50, 66–67, 230, 234, 298–300, 302, 358
- knjižni jezik 24–25, 27, 40, 48, 66, 69, 73, 78–80, 108–109, 204, 226, 234, 239, 265–266
- knjižnica 11–14, 21, 23–24, 77, 79, 82, 88, 107, 115, 250–251, 362
- končnica 74, 89, 119–125, 133, 136, 138, 155, 160–162, 199, 250, 359–360
- konjunktiv 141–143, 150–151, 166, 221–222
- kopičenje 298, 301–305, 363
- koroški 23–24, 36–37, 47, 59–68, 201, 210, 233, 245, 248–249, 357, 362
- KPo 1567* 33, 39, 131, 228–229, 231, 242–245, 259, 265, 270–271, 281, 290, 292–297, 302–303, 306, 319, 363, 371, 373
- kranjski 16–71, 73, 80, 128, 169, 195, 200–205, 210, 212–213, 233–234, 239, 248–249, 256, 269–270, 308, 357, 361–362
- krativec 204
- laiki 18–19, 35
- laški 29, 239–240, 264, 268–269
- latinski/latinščina 5, 12, 15, 17–18, 20, 23–25, 28–29, 32–37, 39–41, 43, 45, 49–58, 61, 68, 69–308, 315, 357–362
- lekcionar 271, 273, 281–282
- listkovno gradivo ZRC SAZU 13, 133, 375
- ljudski jezik 19, 69–70, 81, 86, 94, 98, 101–102, 105, 107–108, 111, 113, 120–167, 193, 198, 204, 211–212, 238, 240, 253–254, 256, 283, 301, 303, 316, 359, 361
- ločilnik 123–125, 129–130, 147, 149, 162, 169–171, 174, 176, 185, 195, 219, 359
- lokativ 74, 125, 216, 359
- madžarski 86, 252
- magister 20, 23, 30, 41, 53–54, 81, 308
- manjšalni 139, 145, 159
- MD 1592* 12, 28–29, 39, 215–223, 225, 242–245, 258–259, 290, 295, 357, 361, 365, 369, 374
- medmet 103–104, 107, 111, 118, 164, 167–168, 177, 360
- membrum* 288, 304
- mestnik 74, 125, 162, 216, 359–360
- mesto 15–21, 24–25, 27–28, 35, 36, 41, 46–50, 53–54, 57, 60, 64
- metajezik 106, 164
- metaplazem 77, 90, 100, 200–201, 361
- mistični 23, 97, 237
- množina 121, 125–126, 129, 135–136, 138–139, 161–162, 176, 198–199, 219
- modus* 89–90, 115, 139–141
- mohamedanski 62
- moskovitski/možovitski 17, 201, 203–204, 213, 231–233, 239
- motio* 115, 119, 134, 164
- MPar 1592* 29, 374
- MS 1593* 29, 204, 374

- MTh* 1603 29, 39, 232–233, 243–244, 258, 290, 295, 374
- način (slovnična kategorija) 115, 140–141, 144, 150–151, 152, 154, 165, 166, 177, 222
- naglas 27, 93, 103, 113, 200, 202, 234, 244
- naglasno znamenje 117, 127, 204–205
- naglasoslovni 199
- naglaševanje 200
- naklada 12, 63–65
- naklon 139, 143, 150, 154, 156
- nakup 12, 63–64
- namenilnik 146–147, 149
- narečje 15, 27, 61, 99, 102, 107, 201, 209, 216, 231, 234, 239, 362
- narratio* 285–287, 290, 292, 307
- naslovnica 33, 39, 87, 109, 114, 201, 211–213, 258–262
- naslovniki 31–39, 56–58, 210, 233, 309, 316, 357
- naštevaje 303
- nemški/nemščina 11–12, 15–18, 20, 23–25, 28–29, 31–293, 301–308, 315, 357–363
- neosebni 139–140, 147, 149–152, 155, 168, 172, 174, 176, 195, 198
- netvorjeni 132, 139, 145, 157
- nezloženi 137
- nomen* 85, 87, 88–93, 96, 99, 100, 103, 105, 106, 113, 116, 118–137, 146, 157, 164–165, 167–168, 175, 178–182, 186, 190, 199, 203, 217–218, 249, 359
- nomenklatura 28, 51–52, 82, 96, 130–131, 246, 253–254, 362
- nominativus* 123, 168, 171–173, 181, 192, 194, 196, 198–199
- novozavezni 270–271, 275, 277–281, 363
- NUK 14, 24, 77–78, 84–85, 92, 94, 285, 288
- numerales* 115–116, 132, 134, 164–165, 203, 360
- numerus* 88–92, 96, 115, 119, 123–144, 155, 157–158, 164, 168–169, 175–176, 188, 192, 194–199
- oblikoslovni 73, 75–76, 79, 89, 141, 198–199, 361–362
- oblikoslovje 73, 75, 77, 79, 118, 129–130, 202, 230, 358–359
- očenaš 15, 27, 35, 72, 75, 198–199, 204, 306
- ogrski 60, 227, 239–240
- optativ 117, 139–143, 150–151, 221–222
- opuščaj 204, 205
- orodnik 74, 124–125, 162, 216, 359–360
- orthographia* 84, 92, 99–100, 106, 201–206, 229, 230, 233, 242, 245, 249, 361
- oseba (slovnična kategorija) 139–140, 143–144, 192, 199, 219
- osebni 139–140, 144, 171–172, 192, 195, 219
- ostrivec 204, 205
- P* 1563 63, 65, 373
- paradigma 72, 74, 87–88, 124–126, 129–130, 144, 164–165, 215–223, 249, 289, 293, 359–361
- parafraza 259, 298
- paralelizem 298–299, 305
- participium* 85, 87, 90, 92–93, 96, 99–100, 103, 105–106, 114–115, 118, 123–124, 140, 146, 148, 155–156, 168, 190, 199, 249, 360
- patronymica* 90, 132–134, 164–165, 360
- pedagoški 76, 105, 128, 197, 199, 247–248
- perfekt 140–144, 150, 221–222, 360
- perifraza 177, 195–196, 298, 305
- peroratio* 90, 285–286, 307
- persona* 89–90, 115, 139–140, 143, 153, 199
- personale* 100, 115, 125, 139, 171, 181, 192
- pisci protestantskih del 30
- pismenost/nepismenost 15, 18, 39, 42, 66, 358
- pismo (v retoriki) 90, 92, 284, 286–287, 307–313
- plemstvo 15–17, 19, 21, 23, 25, 29, 36–37, 66, 68, 73, 201, 210–211, 231–232, 358
- pluralis* 90, 125–126, 129, 135, 138, 198–199
- pluskvamperfekt 139–141, 143, 150–151, 164, 221–222
- polglasnik 120, 200, 206
- polisindeton 288, 304
- poljski/poljščina 44, 60, 69, 86, 113, 115, 119, 121–122, 128–129, 132–144, 140, 149, 159, 165–166, 204, 207, 213, 229, 239–240, 359
- pomanjševalnica 132–133, 165
- portugalski/portugalščina 69, 113
- poslušanje 12, 24, 42–44, 49, 66, 230, 255, 303, 316, 358
- possessiva* 132–134, 137, 164–165, 360

- postila 36, 38, 43, 59, 230, 245, 259, 261, 263–270, 298, 319, 362–363
- pozabljanje slovenščine 20, 44, 53–54, 358
- praepositio* 75, 85, 88, 90, 93, 96–97, 99–100, 103, 105–106, 116, 118, 124, 141, 148, 160–163, 167–168, 191, 194–195, 197, 249, 359–360
- praeteritum* 90, 92, 139–141, 146, 155–156, 164
- pravopis 44, 61, 76, 95, 101, 103–104, 114, 177, 201–206, 212–213, 216, 230, 233, 242, 253, 316, 361
- pravoverni 55–56, 58, 270
- predikant 34, 37, 44, 46–47, 53–54, 66, 357–358
- predlog 73–75, 89, 103–107, 111, 113–115, 118, 123, 125, 127, 130, 141, 147–149, 157, 160–163, 166, 168, 171, 174, 176–177, 191, 194, 196–197, 205, 230–231, 359–360
- predpreteklik 75, 164
- pregibanje 79, 118–119, 129, 146, 359
- preprost 28–29, 31–37, 43, 49, 54, 64, 66, 210, 234, 239, 357–358 (gl. še *Besedno kazalo*)
- pretekli(k) 75, 139–146, 151–152, 155–156, 319
- prezent 139, 140, 141–146, 150–155, 166, 199, 221, 360
- pridevnik 34, 73, 89, 119–121, 126, 129, 133, 155, 159, 168, 170, 194, 199, 215, 217–218, 250, 302
- pridiga(r) 19, 24, 27, 32–36, 28, 41, 42–43, 45–47, 49, 58–59, 66, 106, 238, 245, 259, 268, 284–286, 291, 293–295, 298–300, 302–304, 307, 311, 358
- pridih 227
- prihodnjik 77, 139–146, 152–156, 360
- primitivum* 132, 137, 139, 145, 157
- pripornik 227
- prislov 75, 89, 103–107, 111, 113, 118, 123, 125, 156–159, 161, 166–168, 172, 177, 360
- probatio* 286, 292, 298
- prodaja 56, 58–59, 63–65
- prolepa 172–173, 182
- pronomen* 85, 87–88, 90–93, 96, 99–100, 103, 105–106, 108, 113, 115–116, 118, 137–139, 157, 219–220, 249, 250, 360
- propositio* 285, 298–299, 306–307
- proprietas linguae* 229–230, 245
- prozodija 70, 82, 95, 200–201, 253, 361
- psalm 46, 80, 262, 264, 266, 269, 271, 277–280, 319, 363
- psalter 35–36, 259, 261, 269, 277–280, 363
- raba slovenščine 12, 20, 25, 45, 51–52
- ravni(ne) jezika 231
- refutatio* 307
- res gestae* 292–293
- retorika 28, 88, 91, 95, 107, 112, 212, 244, 252–253, 260, 283–313, 316, 363
- rodilnik 74, 79, 120, 123–124, 129–130, 132, 147, 161–162, 168, 170–171, 173–174, 176, 193–194
- ruski 86, 231–232, 240
- rutenski 17, 201, 203–204, 213, 231, 233, 239
- samoglasnik 44, 102–103, 144, 201, 203–205, 226–230, 243
- samostalnik 25, 28, 74, 89, 115, 119–136, 168–169, 199, 217, 231, 254, 267, 302
- samostalniški 25
- Scлавonia* 17
- Scлавonicus* 232
- Scлавus* 232–233
- sedanjik 360, 74–75, 77, 139–146, 152, 154–156, 360
- sententia* 244–245, 286, 289, 295, 297, 312
- significatio* 115, 121–122, 124, 133, 144, 147, 149, 155, 157, 185
- silepsa 172–173, 182
- similitudo* 289, 293
- simplex* 122, 134, 136, 139, 141, 143, 157
- sinekdoha 172–173, 182
- singularis* 125–126, 129, 135, 139, 198, 211
- sinonim(ija) 243, 258–260, 294, 298–299, 302–304
- sinteza 172, 182
- skladnja 82, 88, 92, 103, 105, 114, 117, 167–198, 212, 231, 360
- sklanjatev 73–74, 85, 97, 115, 119–130, 134–138, 150, 156, 165–166, 174, 215–219, 249–250, 253, 359–361
- sklon 74, 118–136, 147, 155, 160, 162, 166–169, 173–176, 192, 194, 199–200, 219, 359–360
- Slavicus* 149, 194–195, 197, 208–209, 211, 233, 268

- Slavonicus* 17, 51–52, 68, 128, 136, 219, 232–233, 256
- Slavonus* 255–256
- Slavus* 192, 194, 196–197, 209, 232, 237
- slovanski 17, 25, 41, 61, 76, 78–79, 86, 128, 201, 204, 208, 210, 213, 231–233, 242, 269, 281, 316, 361
- slovar 13, 17, 21, 23, 29, 39, 63, 77–80, 82, 134–135, 152, 156, 207, 215–216, 223, 225, 233, 243, 246, 251, 259, 273, 287, 316–317, 357, 360–362
- slovarček 28, 51, 74, 97, 130–132, 150, 164–165, 316, 360
- slovaški 86
- slovnica 12–13, 28, 39, 68–256, 283, 289, 315–317, 357–362
- sociolingvistični 11, 27–67, 315–316, 357, 362
- sociolingvistika (zgodovinska) 11, 315–316, 357
- soglasnik 44, 102–103, 201, 202–205, 226–227, 230, 243, 253
- species* 89–90, 115, 119, 132–135, 139–141, 145, 148, 157, 164–165, 194, 360
- spol 28, 73–74, 119–140, 148, 156, 162, 165, 169, 195, 198–199, 217–219, 250, 359, 360
- spregatev 74, 85, 87, 115, 130, 139–141, 144–146, 148, 150–152, 154, 165–166, 215–216, 221–223, 253, 360–361
- stanovi 15–16, 19, 25, 30, 37, 41, 59, 60, 64, 80, 299, 308, 312
- starocerkvenoslovanski 263, 265, 281
- starozavezni 264, 271, 276–277
- stil 28, 32, 77, 88, 201, 276, 280, 281–282, 289, 302–303, 308–309
- stopnjevanje (slovnična kategorija) 119–121, 157, 159, 217–218; (retorična kategorija) 295, 305
- subjunktiv 75, 117, 139, 141, 143, 150–151, 166, 221
- substantivum* 119, 142, 144–145, 168, 171–172, 178, 192, 199, 217, 222
- supin 89–93, 115, 146–149, 151, 158, 166, 174–175, 186
- Sveto pismo 13, 65, 210, 233, 237, 239–240, 257, 260, 263–282, 290, 295, 307, 316, 391, 394
- syntaxis* 70, 72, 82, 84–85, 92, 96–97, 99–100, 105–106, 167–199, 249, 360
- šola 30, 36–37, 41, 43, 47–55, 87, 198–199, 258, 289, 308–310, 312–313; stanovska šola 50–53, 55, 80, 96, 197, 211, 248–250, 252–255, 285–286, 316, 358–359, 362; druge vrste šol 18–19, 48–50, 98
- šolanje 20, 41, 48–55
- šolski red 50–52, 96, 252–253, 285, 358
- šolstvo 11–12, 18–20, 66, 95, 283, 316, 358
- španski/španščina 69–70, 91–92, 113, 122–123, 126, 129, 134, 137, 148, 150, 167, 207, 237, 239, 250–251, 256
- štajerski 23, 36–37, 43, 47, 59, 61, 63, 66, 201, 210, 233, 248–249, 357, 362
- števnik 72–73, 132, 134–135, 157, 165–166, 168, 176, 196, 316, 360–361
- štipendija 41, 47, 54, 310, 358
- študent 20, 41, 54–55, 82, 115, 270, 283, 358
- študij 20, 30, 41, 44, 49–50, 53–54, 68, 79, 285, 308–313, 358
- TA 1550* 28, 31, 33, 39, 49, 51, 226, 227, 228, 238, 243, 261, 297, 373
- TA 1555* 28, 31, 33, 39, 49, 226, 227, 228, 243, 262, 297, 373
- TA 1566* 28, 39, 226–229, 242–243, 262, 373
- TAr 1562* 32–33, 35, 39, 59, 63, 65, 131, 242, 245, 258, 260, 292, 294, 297, 306, 373
- TC 1550* 31, 33, 39, 42, 43, 49, 226, 227, 230, 261, 264, 295, 297, 302, 373
- TC 1555* 31, 38, 39, 42, 43, 229, 243, 262, 264, 297, 373
- TC 1567* 29, 36–37, 39, 51, 59, 231, 259, 293, 373
- TC 1574* 38, 64, 262, 373
- TC 1575* 33–34, 45–46, 51, 64, 244–245, 262, 291, 293–296, 302, 306–307, 374
- TE 1555* 32, 37, 39, 226, 227, 228, 229, 234, 242, 243, 244, 258, 260, 261, 264, 265, 268, 273, 274, 297, 302, 319, 373
- tempus* 90, 115–116, 132, 135, 139–140, 145–147, 155–158, 165, 175
- termin 25, 79, 118
- terminatio* 115, 121–122, 124, 133, 136, 138, 155

- terminologija 12, 86, 117, 121, 128, 203, 225, 233, 242–246, 258–262, 290–296, 357, 359, 362
- testimonium* 286, 294–295, 298
- TfC 1595* 39, 59, 65, 262, 306, 374
- TfM 1595* 37, 65, 374
- TkM 1579* 38–39, 59, 306, 374
- TL 1561* 45, 131, 242, 245, 259, 291–292, 297, 319, 373
- TL 1567* 36–36, 43, 59, 259, 319, 373
- TO 1564* 5, 34, 37, 39, 46, 48–49, 51, 65, 246, 262, 290–294, 302–306, 373
- tožilnik 79, 123–124, 130, 147, 161–162, 168, 170, 173–174, 176, 192, 194, 196, 198–199, 218–219
- TP 1567* 261, 373
- TP 1575* 261, 373
- TPo 1595* 38–39, 65, 131, 242, 245, 295–296, 306, 374
- TPs 1566* 34–35, 38, 242–243, 258–259, 269, 297, 373
- TPs 1567* 33, 59, 262, 373
- TPs 1579* 38, 262, 374
- TR 1558* 32, 42, 244, 262, 291–292, 297, 300, 373
- TR 1561* 57, 59, 62, 64, 373
- tradicija 15, 25–28, 45, 78, 80, 82, 102, 135, 239, 264, 276, 284, 307, 317
- trojna formula 299, 301–305, 363
- trop 90, 284–285, 287–289, 298
- trpni(k) 75, 132, 133, 139–140, 144, 146, 149, 151–156, 166, 168, 173–174, 176–177, 360
- TT 1557* 13, 25, 27, 28, 31–34, 36–37, 43, 45, 57, 60, 62, 131, 154, 226–229, 234, 243, 258, 260–261, 268, 292, 293–294, 297, 305, 319, 373
- TT 1560* 31, 34, 39, 57, 59–61, 131, 244, 259–260, 274, 319, 373
- TT 1577* 38, 55, 59, 62, 242, 259, 290, 296, 374
- TT 1581–82* 36, 42, 44, 49, 59, 131, 230, 243, 274, 297, 302, 319, 374
- TtPre 1588* 39, 60, 374
- turška nevarnost 38, 56–57, 59–62, 64, 194, 197, 203
- tvorjenost 79, 119, 122, 136, 139–143, 157, 159, 163, 166, 359
- tvorni 115, 132–133, 139–141, 144, 150–152, 155–156, 173, 176–177
- učenec 19–20, 27, 41, 48–55, 70, 81, 86–87, 99–100, 102, 105–106, 115, 197, 211, 249, 253–256, 390
- učitelj 33–34, 50, 52–54, 80, 86–87, 106, 197, 206, 251, 253–254, 309–311
- učni jezik 19–20, 48, 50–51
- uglajevanje 297–301, 363
- univerza 18, 20, 23, 30, 41, 48, 50, 53–55, 81, 86, 90, 93, 95, 269, 283, 358
- uporabnik 12, 28, 31, 48, 56, 66, 98, 358
- utilitas* 292
- variatio* 297, 305
- vas 16, 27–28, 36, 41, 46, 49, 68, 229, 234, 357
- verbale nomen* 90
- verbale/participiale verbum* 140, 146
- verbalia* 115, 132, 134, 146–149
- verbum* 52, 70, 75, 85, 87–93, 96–100, 103, 105–106, 108, 110, 114–116, 118, 124, 132, 139–157, 165, 167–168, 171–176, 181–192, 194–199, 221–223, 244, 249, 360
- verbum substantivum* 142, 144–145, 222
- verniki 19, 24, 27, 45, 310
- vezava (slovnicihna kategorija) 90, 160–162, 170, 174, 176–177, 194
- veznik 75, 89, 103–107, 111, 113, 118, 143, 163–164, 167–168, 177, 221–222, 302, 304, 360
- vocativus* 171–173, 181, 194
- Vulgata 153, 263–282, 293, 319, 371
- začetnica (*elementale*) 51, 253, 362
- zaimek 73–74, 88–89, 92, 103–104, 107, 109, 111, 113, 118, 123, 125, 127–128, 137–139, 150, 156–157, 165–166, 168–170, 195, 199, 215, 219–220, 231, 276, 360–361
- zevgma 172–173, 182
- ZK 1595* 39, 374
- zloženi 75, 122, 125, 136, 139, 143, 157
- zloženska 73, 137
- znamenje (naglasno) 117, 203–205, 221, 228, 231, 243, 319
- zvalnik 123–124, 128, 130, 219, 250

---

16 BESEDNO KAZALO

- a.b.c. 242–243
abec 242–243
abece 242, 362
allegoria 296
argument 290–292, 363
- bajsen 295–296
basen 295–296
beseda 244, 362
bukovski jezik 245, 362
- čistejši jezik 245, 362
črka 243, 362
- dialektika 290
- eksempel 291–294, 305, 363, 296
explicatio 296
expositio 296
- fabula 290, 293, 295–296, 305, 363
figura 291–292, 296
- glas 244, 362
gmajn jezik 245, 362
gramatika 246, 290, 362
- idioma jezika 245, 362
in summa 295, 305–306, 363
interpretatio 296
istorija 290, 294, 305, 363
item 153, 305–306, 363
izgovoriti 260
izlaga 260
izlaganje 260
- izlagati 259–260
izložen 260
izložiti 260
izpisati v slovenski jezik (prevesti) 261
iztolmačen 258–259
iztolmačiti 258–260
iztolmačovati 258–259
- konzontan 243, 362
- marenj 295–296
materin jezik 245, 362
- natura jezika 245–246, 362
nauk 291–293
neznani jezik 245, 362
- obračanje 261
ortografija 242, 362
- parabola 291, 293, 305, 363
paraphrasis 296
pild 293, 296, 363
pismo 242, 362
podoba 296
pomenjenje 296
posneti 259
pravi jezik 245, 362
preobračanje 261
preobračenje 261
preobračovanje 261
preobrniti 260
preobrnjen 260
prepisati 261
preprost 31–36, 43, 234, 260, 299

- prevračanje 261
priča 291–292, 294–295, 305, 363
pričovanje 294
prigliha 291–294, 363
pripoved 291–292, 294–295
pripovedanje 295
puhstab 243
puhštab 243, 362
puhštob 243
puštab 243
puštob 243
- razum 244, 362
register 246, 362
retorika 290
rič 244, 362
- sentencija 244–245, 362
silaba 244, 362
silb 244, 362
slovo 243, 362
stolmačen 258–259, 261
- stolmačiti 258–259
stolmačovan 258–259
suma 290
- šega jezika 245–246, 362
špruh 295
štimatec 243, 362
- tipfel 243, 362
tolmačen 258–259, 261
tolmačenje 258–260
tolmačevanje 258–259, 261
tolmačiti 258–259
tolmačovanje 258–259, 261
tolmačovati 258–259
tomačiti 258–259
- zapopadek 290
zastop 244, 362
zastopni jezik 245, 362
zložen 261–262

»Monografija Kozme Ahačiča je izredno temeljito znanstveno delo, ki je posebej dragoceno zato, ker obravnava dandanes raziskovalno deficitarno področje starejše slovenske književnosti in slovničarske misli. Slednjega pa ne gre razumeti v ozkem smislu, ampak širše – kot tehten prispevek študijam iz območja lingvistike. Delo svojega avtorja predstavlja kot široko razgledanega in večstranskega poznavalca problematike slovenske reformacijske književnosti v 16. stoletju.«

prof. ddr. Igor Grdina

»Monografija Kozme Ahačiča v marsičem pomeni novo poglavje pri slovenistični znanstveni obravnavi slovenskega komunikacijskega prostora 16. stoletja: s svojo humanistično in filološko inter- in intradisciplinarnostjo, s široko in globoko, skoraj izčrpno razgledanostjo po relevantni literaturi in virih, z nevsiljivo teoretično utemeljenostjo in metodološko izvirnostjo in natančnostjo hkrati zgradi ravno to, kar obljublja naslov. Jasno namreč izriše kompleksnost zgodovine misli o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja, in sicer tako v posameznih ključnih sestavinah te misli kot tudi v njihovi prepletenosti in soodvisnosti.«

izr. prof. dr. Marko Stabej

»Poleg drugih je za zgodovino slovenskega jezika še posebej dragoceno poglavje o Bohoričevi slovnici, ki je hkrati tudi najobsežnejše. Med osrednje vidike predstavitve spada primerjalna ovrednotenost njene specifičnosti glede na sočasne evropske slovnice, ki je zahtevala pridobitev velikega števila možnih virov zanjo. Predstavitev je avtorju uspela predvsem zaradi dosledno izpeljanega analitičnega pristopa, dobrega znanja latinščine in široke razgledanosti v tedanjem evropskem jezikoslovju. K nazornosti predstavitve pogosto zelo zapletene jezikoslovne problematike prispevajo številne sheme in tabele ter veliko število skrbno izbranih in obvestilnih besedilnih zgledov.«

izr. prof. dr. Majda Merše

23 €

ISBN 978-961-254-018-0

ZALOŽBA ZRC • LJUBLJANA
[HTTP://ZALOZBA.ZRC-SAZU.SI](http://zalozba.zrc-sazu.si)